

Ett modernt belöningssystem, de allmänna flaggdagarna och redovisningen av anslaget till hovet

Bilaga

BETÄNKANDE AV
KOMMITTÉN OM DET
OFFENTLIGA BELÖNINGSSYSTEMET,
DE ALLMÄNNA FLAGGDAGARNA
OCH UTFORMNINGEN AV
ANSLAGET TILL HOVET

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2021:74

Ett modernt belöningssystem, de allmänna flaggdagarna och redovisningen av anslaget till hovet

Bilaga

*Betänkande av Kommittén om
det offentliga belöningssystemet, de allmänna
flaggdagarna och utformningen av anslaget till hovet*

Stockholm 2021

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2021:74

SOU och Ds finns på regeringen.se under Rättsliga dokument.

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet

Omslag: Elanders Sverige AB

Tryck och remissshantering: Elanders Sverige AB, Stockholm 2021

ISBN 978-91-525-0210-5 (tryck)

ISBN 978-91-525-0205-1 (pdf)

ISSN 0375-250X

”Under konungens enskilda styrelse”

Statschefen, kungahuset, hovet och ordensväsendet
i konstitutionellt och rättshistoriskt perspektiv

Martin Sunnqvist

Jur. dr och docent i rättshistoria
Universitetslektor vid Lunds universitet

Innehållsöversikt

1. Inledning
2. Historisk översikt över statschefens funktion och ställning
3. Från Kungl. Maj:t till statschef och regering. Övergången från 1809 års till 1974 års regeringsform
4. Kungahusets omfattning – en inventering av några begrepp
5. Successionsrätt och husmakt
6. Finansieringen av statschefens, kungahusets och hovets verksamhet samt den kungl. dispositionsrätten till statlig egendom
7. Immunitet, oberoende och finansiell neutralitet
8. Ordens- och medaljväsendets rättsliga reglering
9. Avslutande analys

Innehållsförteckning

Förord	13
Regentlängd.....	15
Förkortningar och myntslag.....	17
Riksdagstryck	17
Rättsfall	17
Medeltidshandlingar.....	17
Myntslag.....	17
1. Inledning.....	19
1.1. Uppdraget, utredningens omfång och textens disposition	19
1.1.1. Bakgrund.....	19
1.1.2. Mitt utredningsuppdrag.....	20
1.1.3. Disposition och avgränsningar.....	20
1.2. Teori och metod	21
1.2.1. Juridisk metod.....	21
1.2.2. Rättshistorisk teori och metod	22
1.2.3. Rättshistorisk och samtida analys av konstitutionella monarkier	25
1.3. Litteratur och forskningsläge	28
1.3.1. Äldre rättskällor	28
1.3.2. Statschefens uppgifter, de successionsrättsliga frågorna och husmakten	29
1.3.3. Frågorna om kungahusets och hovets finansiering.....	31
1.3.4. Ordens- och medaljväsendet samt andra utmärkelser	34
1.4. Framställningens neutralitet	37
2. Historisk översikt över statschefens funktion och ställning	39
2.1. Inledning	39
2.2. Landskapslagarnas tid och antagandet av landslagen och stadslagen.....	39
2.2.1. Rättskällorna.....	39
2.2.2. Konungaval	41
2.2.3. Ett embryo till ett arvkungadöme	42
2.2.4. Konungens statsrättsliga funktion	42
2.2.5. Rikets symboler.....	43
2.3. Vasatiden, stormaktstiden och det karolinska enväldet	45
2.3.1. Rättskällorna.....	45
2.3.2. Arvkungadömet införs och successionen regleras.....	45
2.3.3. Konungens statsrättsliga funktion	47
2.3.4. Rikets symboler, hertigdömen, landskapsvapen	48
2.4. Frihetstiden och det gustavianska enväldet.....	49
2.4.1. Rättskällorna.....	49
2.4.2. Kungaval och succession.....	50

2.4.3.	Konungens statsrättsliga funktion	50
2.4.4.	Rikets symboler, titulärhertigdömen, ordensväsende.....	52
2.5.	1809 års regeringsform.....	52
2.5.1.	Rättskällorna.....	52
2.5.2.	Tronföljarval och succession	53
2.5.3.	Konungens statsrättsliga funktion	53
2.5.4.	Interimsregering, tillförordnad regering, förmyndarregering.....	55
2.5.5.	Rikets symboler, titulärhertigdömen, hovleverantörer.....	56
2.6.	1974 års regeringsform.....	57
2.6.1.	Rättskällorna.....	57
2.6.2.	Statschefens funktion och uppgifter enligt Torekovskompromissen..	57
2.6.3.	Riksföreståndarskap	59
2.6.4.	Rikets symboler, titulärhertigdömen, hovleverantörer.....	61
3.	Från Kungl. Maj:t till statschef och regering. Övergången från 1809 års till 1974 års regeringsform.....	63
3.1.	Från dualism mellan konung och riksdag till folksuveränitet.....	63
3.2.	Konungen och staten i 1809 års regeringsform	64
3.2.1.	H.M. Konungen, Kungl. Maj:t i statsrådet, i hovet och i ordenskapitlet, Kungl. Maj:t och kronan	64
3.2.2.	Preliminära iakttagelser beträffande hovets och Kungl. Maj:ts Ordens rättsliga ställning.....	66
3.3.	Konungen och staten i 1974 års regeringsform	69
3.3.1.	Kan konungen ha kvar några beslutsbefogenheter?.....	69
3.3.2.	Normgivningsmakt gentemot statschefen.....	70
3.3.3.	Olika typer av myndigheter och organ enligt 1974 års regeringsform. Staten som juridisk person.....	72
3.3.4.	Gränsen mellan allmänt och enskilt.....	74
3.4.	Konungens beslutsbefogenheter under 1974 års regeringsform	76
3.4.1.	Konungens befogenheter i egenskap av konungahusets överhuvud... 76	
3.4.2.	Konungens befogenheter gentemot hovet	76
3.4.3.	Konungens befogenheter i ordenskapitlet.....	78
3.4.4.	Särskilt om återkallelse av ordensutmärkelser.....	78
3.4.5.	Konungens befogenheter i medaljärenden	79
3.5.	Slutsatser om konungen under 1974 års regeringsform.....	79
3.5.1.	Beslutsbefogenhet och normgivningsmakt.....	79
3.5.2.	Begreppen 'statschefen', 'konungen', 'konungen personligen', 'konungens enskilda styrelse'	80
3.5.3.	Statschefsskapets tre skepnader	81
	I. De konstitutionellt och i övrigt rättsligt relevanta delarna av statschefsskapet.....	81

II. Statschefen som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet	82
III. Statschefen som privatperson.....	82
3.5.4. Hovet och Kungl. Maj:ts Orden som juridiska personer	82
Är hovet och Kungl. Maj:ts Orden en del av staten som juridisk person?... 82	
Hovet och Kungl. Maj:ts Orden som från staten fristående institutioner men inte heller helt privaträttsliga organ: 'till statschefsämbetet knutna juridiska personer'.....	83
Överlämnande av förvaltningsuppgift enligt 12 kap. 4 § regeringsformen?.. 85	
4. Kungahusets omfattning – en inventering av några begrepp	87
4.1. Inledande historisk översikt	87
4.1.1. Begreppens förekomst i gällande lagstiftning.....	87
4.1.2. Hus och familj enligt romersk rätt; det agnatiska släktbegreppet.....	87
4.1.3. 1810 års successionsordning och dess ställning som grundlag.....	89
4.1.4. Från agnatisk till fullt kognatisk tronföljd.....	90
4.2. Konungahuset enligt 5 kap. regeringsformen.....	91
4.3. Kungl. huset, kungl. familjen och kungahuset.....	93
4.3.1. Uttalanden om nu gällande rätt i offentligt tryck.....	93
4.3.2. Äldre och nyare uttalanden i litteraturen.....	94
4.3.3. Praxis enligt statskalendern och hovkalendern	96
4.3.4. H.M. Konungens beslut den 7 oktober 2019.....	97
4.3.5. Begreppen konungahuset i straffrättsliga bestämmelser.....	98
4.3.6. Begreppen konungaätten, konungahuset och kungahuset i skattelagstiftningen.....	100
4.3.7. Begreppet kungahuset i sekretessbrytande bestämmelser	103
4.3.8. Begreppet konungahuset i ordenskungörelsen	103
4.4. Kan begreppen ges några entydiga definitioner?.....	104
5. Successionsrätt och husmakt.....	107
5.1. Successionen och dess förutsättningar	107
5.1.1. Succession ipso jure: ”Konungen är död, leve konungen”	107
5.1.2. ”Avliden-teorin” och ”successions-teorin”	111
5.1.3. Född inom äktenskap	112
5.1.4. Postuma barn	114
5.1.5. Myndighetsålder.....	114
5.1.6. Riksföreståndarskap fram till dess att myndighetsåldern uppnåtts	115
5.1.7. Krav på rättshandlingsförmåga?.....	115
5.1.8. Svenskt medborgarskap.....	116
5.1.9. Konungaförsäkran eller ämbetsförklaring	116
5.2. Några fall av förlust av kronan eller successionsrätt	117
5.2.1. Förlust av kronan genom utrikes vistelse eller sjuklighet	117
5.2.2. Andra fall av utrikesvistelse	118

5.2.3. Frivillig avsägelse av kronan (abdikation) eller av successionsrätt	118
5.3. Förlust av successionsrätt, och rätten att inneha tronen, på grund av bekännelse till annan religion än den rena evangeliska läran.....	119
5.3.1. Bestämmelsen	119
5.3.2. Har tillhörighet till annan lära betydelse först vid succession eller redan dessförinnan?	120
5.3.3. Omfattar förlusten även den förlustiges barn?	122
5.3.4. Vilken betydelse tolkningen av begreppen 'kungl. huset' och 'kungl. familjen' har i sammanhanget.....	124
5.3.5. Rättsverkningar om konungen bekänner sig till annan lära	125
5.3.6. Vad innebär att "bekänna sig"?	125
5.4. Förlust av successionsrätt genom giftermål utan samtycke eller med icke jämbördig person	126
5.4.1. Bestämmelsen	126
5.4.2. I vilken egenskap fattar konungen beslut?.....	128
5.4.3. Möjlighet till villkorat samtycke?	130
5.4.4. Enskild mans dotter och kravet på jämbördighet.....	131
5.4.5. Konungens giftermål	133
5.4.6. Omfattas även barn i ett tidigare äktenskap av förlusten av successionsrätt?	134
5.5. Förlust av successionsrätt genom att bli regerande furste av utländsk stat....	135
5.6. Konungens beslutsbefogenheter över kungahusets medlemmar	136
5.6.1. Successionsordningens bestämmelser	136
5.6.2. Generellt om husmakten.....	137
5.6.3. Prins- och prinsesstitlarna	138
5.6.4. Majestät och kunglig höghet.....	141
5.6.5. Släktnamn, efternamn och dynastinamn.....	142
5.6.6. Hertig, furste och greve.....	143
5.6.7. Heraldiska vapen	145
5.6.8. Förmynderskap.....	146
5.7. Utövandet av konungens beslutsbefogenhet enligt succes-sionsordningen och husmakten	147
5.7.1. Är det 'konungen' eller 'statschefen' som fattar beslut?	147
5.7.2. Är de successionsberättigade privatpersoner eller har de en offentligrättslig ställning? Förbudet mot att inneha civilt ämbete.....	149
6. Finansieringen av statschefens, kungahusets och hovets verksamhet samt den kungl. dispositionsrätten till statlig egendom.....	153
6.1. Några begrepp	153
6.1.1. Kronogods, patrimonialgods och eget gods.....	153
6.1.2. Morgongåvor, livgeding och änkesäten. "Fundus instructus"	154

6.2. Uppsala öd, husabyar och kungsgårdar. Finansieringen av hov och kungahus före år 1809.....	155
6.2.1. Uppsala öd före nedtecknandet av landskapslagarna.....	155
6.2.2. Uppsala öd i de medeltida lagarna	156
6.2.3. 1335 års stadga för kungaval, Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar	159
6.2.4. Uppsala öd i medeltida brev	160
6.2.5. Husabyar.....	162
6.2.6. Kungsgårdar, kungsladugårdar och kungliga parker	166
6.2.7. Hovbudgetarna före år 1809.....	168
6.2.8. Kungsgårdar under konungens enskilda disposition före 1809-10 års överenskommelse.....	171
Ulriksdals kungsladugård med slott och lustträdgård.	171
Karlbergs slott och kungsgård.....	172
Drottningholms slott och ladugård	172
Svartsjö slott och kungsladugård.....	173
Väntholmens kungsgård.....	174
Rosersbergs kungsgård	174
Gripsholms slott och kungsladugård.....	174
Tullgarns kungsgård.....	175
Sundbyholms och Ribbingelunds kungsgårdar.....	176
Strömsholms och Kungsörs kungsgårdar.....	176
Flyinge och Dalby	177
Kungl. Djurgården	177
Kungl. hov- och stallängar.....	178
Kungl. slottet i Stockholm	179
Övriga kungsgårdar och kungsladugårdar	179
Hovets budgetposter i övrigt före 1809-10 års överenskommelse	179
6.3. 1809-10 års överenskommelse.....	181
6.3.1. Bakgrund och översikt.....	181
6.3.2. Statsutskottets memorial av den 25 augusti 1809	182
6.3.3. Riksens Ständers skrivelse till Karl XIII den 1 december 1809	192
6.3.4. Haga slott.....	197
6.3.5. Konungens svar enligt statsrådsprotokoll den 26 februari 1810	198
6.3.6. Riksdagsbeslutet.....	198
6.4. Den kungl. dispositionsrätten. Utgångspunkter och utveckling.....	200
6.4.1. Inledning.....	200
6.4.2. Kategori I. a) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare under konungens omedelbara styrelse tillsammans med därtill anknutna kungsgårdar, från och med år 1810 under perpetuell kungl. dispositionsrätt	201
Drottningholms slott	201
Svartsjö slott.....	203
Gripsholms slott.....	203
Strömsholms slott	204

6.4.3. Kategori I. b) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare under konungens omedelbara styrelse tillsammans med därtill anknutna kungsgårdar, under perpetuell kungl. dispositionsrätt men med fördröjt avskiljande av kungsgård och annan inkomstgivande mark.....	204
Ulriksdals kungsladugård med slott och lustträdgård	205
Tullgarns kungsgård med slott	206
6.4.4. Kategori I. c) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare under konungens omedelbara styrelse tillsammans med därtill anknutna kungsgårdar, från och med år 1810 under kungl. dispositionsrätt som omprövas vid varje tronskifte	206
Rosersbergs slott och kungsgård.....	207
Tullgarns kungsgård med slott	208
6.4.5. Kategori I. d) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare privat kunglig egendom, från och med år 1810 under perpetuell kungl. dispositionsrätt.....	211
Haga slott samt Bellevue och Frescati.....	211
6.4.6. Kategori II. Djurgården, Djurgårdskassan och Djurgårdsfonden.....	213
6.4.7. Kategori III. Kungsgårdar, kungsladugårdar och andra inkomstgivande egendomar, tidigare under konungens omedelbara styrelse, från och med år 1810 under riksdagens disposition och med avkastningen tillfallande statsverket. Kungl. slott som inte omfattas av dispositionsrätten.....	216
6.4.8. Kungl. slottet och andra byggnader i Stockholm för hovhållningen. 217	
Kungl. slottet i Stockholm	217
Övriga byggnader i Stockholm uteslutande avsedda för hovhållningens behov	219
Arvfurstens palats.....	220
Indebetouska huset, Hovförvaltningens hus.....	221
”Öfver-Hofstallmästare-bostället”, ”Under-Stallmästare-bostället” och ”F. d. Oldenburgska huset”	221
”F. d. Enke-Drottningens Stallmästare-boställe”	222
”Prins Carls Stall å Blasieholmen”	222
”Kongl. Fatburen å Riddarholmen”	223
”Husgerådskammarens Magazin å Skeppsholmen”	223
”Tvättstugan under Norrbro”	223
”F. d. Oxenstjernska huset och Vaktstallen derinvid”	223
”Fatburen å Kungsholmen”	225
Hovstallet vid Nybrohamnen.....	225
Riddarholmskyrkan	225
6.4.9. Förhållandet mellan statsverket (Byggnadsstyrelsen och Statens fastighetsverk) och hovstaterna (Ståthållarämbetet) beträffande slotten	226
6.4.10. Den kungl. dispositionsrättens omfattning (avseende fastigheter, markytor eller byggnader) och rättsverkningar	230
6.4.11. Dispositionsrätten till lös egendom	234
6.5. Anslagen för hovhållning och slottsunderhåll. Utgångspunkter och utveckling	234

6.5.1. Höjningar av anslagen och nya anslagsposter fram till 1840-41 års riksdag	234
6.5.2. Översikt över perioden 1809-35	238
6.5.3. Uppdelning av första huvudtiteln på hov- och slottsstat vid 1840-41 års riksdag och andra förändringar fram till representationsreformen	239
6.5.4. Översikt över perioden 1840-66	244
6.5.5. Smärre successiva förändringar under perioden 1866-1918	246
6.5.6. Översikt över perioden 1866-1918	253
6.5.7. Djurgårdskassans överskott som tillfälliga lösningar på behovet av medel för upprustning och underhåll av slotten 1908-1945 och med en epilög på 1980-talet. Bidrag från Stockholms stad till skötseln av parken vid Haga och Djurgården.....	254
6.5.8. Oförändrade ordinarie anslag men med tillägg av extra anslag 1919-1944	258
6.5.9. Översikt över perioden 1919-1944	261
6.5.10. Förändrad ordning för lustslottens förvaltning år 1945. Successiva uppräknings av anslagen i enlighet med penningvärdesförsämringar.....	263
6.5.11. Översikt över perioden 1945-1974	271
6.5.12. Under 1974 års regeringsform: Successivt minskad detaljreglering i statsbudgeterna men tydligare redovisning av hov- och slottsstaternas verksamhet	272
6.5.13. Översikt över perioden 1975-2020	282
6.6. 1809-10 års överenskommelses rättsliga ställning och giltighet över tid	282
6.6.1. Bundenheten till 1809-10 års överenskommelse	282
6.6.2. Principfrågan om hovhållningsanslagets oföränderlighet.....	284
6.6.3. Civilrättsligt evighetsavtal eller konstitutionell sedvanerätt?	287
6.6.4. Äganderätten till sådant som inköpts för hovhållningsanslaget	291
6.7. Andra intäktskällor och tillgångar.....	293
6.7.1. Karl XIII:s hemgiftskapital 1779-2004.....	293
6.7.2. Guadeloupe-fonden och Guadeloupe-räntan 1815-1983.....	294
6.7.3. Andra fideikommiss, stiftelser och tillgångar	299
6.8. Hovet som organisation.....	301
6.8.1. Stat, hovstat, slottsstat	301
6.8.2. Hovets styrande dokument och Riksmarskalksämbe- tets funktion 1801-1954	303
6.8.3. Hovets styrande dokument och Riksmarskalksämbe- tets funktion fr.o.m. 1954	306
6.8.4. H.M. Konungens Hovförvaltning.....	308
6.8.5. Kungl. Husgerådskammaren	309
6.8.6. Ståthållarämbetena och Kungl. Djurgårdens förvaltning	310
6.8.7. En eller flera juridiska personer?	312
6.8.8. Beslutsbefogenhet eller normgivningsmakt? Straff och sanktioner?	314
7. Immunitet, oberoende och finansiell neutralitet.....	319

7.1.	Straffrättslig immunitet. Immunitet även inom andra rättsområden?.....	319
7.1.1.	Bestämmelsen	319
7.1.2.	Straffrättslig immunitet.....	319
7.1.3.	Civilrättslig immunitet på privaträttens område?	320
7.1.4.	Indispositiva mål.....	322
7.2.	Oberoende och finansiell neutralitet.....	323
8.	Ordens- och medaljväsendets rättsliga reglering.....	327
8.1.	Ordensväsendets uppkomst i Europa och anknytning till statschefsämbeten	327
8.1.1.	Andliga riddarordnar.....	327
8.1.2.	Riddarordnar med kedja, förtjänstordnar	328
8.1.3.	Dynastiska ordnar, internationella och folkrättsliga förhållanden.....	330
8.2.	Ordensväsendets rättsliga reglering i Sverige.....	334
8.2.1.	Tiden före år 1748.....	334
8.2.2.	Instiftandet av tre riddarordnar år 1748 och ändringarna år 1751	336
8.2.3.	Gustav III och inrättandet av Vasaorden. Andra förändringar under den gustavianska tiden.....	340
8.2.4.	1798 års ordensförordning.....	342
8.2.5.	Betydelsen av 1809 års regeringsform.....	342
8.2.6.	Kungl. Carl XIII:s orden	345
8.2.7.	1902 års ordensstadgar	346
8.2.8.	1952 års ordensstadgar, uppdelningen av ordnarna i 'tjänsteorden' och 'fri orden', samt ordnarnas skattemässiga status	347
8.2.9.	1970-talets förändringar.....	350
	Motioner om ordensväsendets avskaffande, grundlagsreformen	350
	1972 års departementspromemoria	352
	Kungl. Maj:ts Ordens yttranden.....	355
	1973 års ordensproposition	357
	Ordenskungörelsen och ordensstadgarna.....	359
	Kungl. Carl XIII:s orden.....	361
8.2.10.	1995 års förändringar av ordenskungörelsen och ordensstadgarna...	361
8.2.11.	Sammanfattande analys.....	362
8.3.	Kungl. Maj:ts Orden – organisation och former för beslutsfattande	363
8.3.1.	Formerna för beslut om förläning av ordensvärdighet.....	363
8.3.2.	Riksföreståndares behörighet	366
8.3.3.	Ordensråd som rådgivande kommitté.....	367
8.3.4.	Förlust av ordensvärdighet och egen begäran om ordensutmärkelse	368
8.3.5.	Är Kungl. Maj:ts Orden en myndighet eller någon annan verksamhetsform?	369
	Serafimerordensgillet, överinseendet över sjukvården.....	369
	Ordens-, stämpel- och expeditionsavgifter.....	370
	Korporation, anstalt, stiftelse, förening?.....	372

8.3.6.	Kan ordnarna upplösas? Ordnarnas stiftelseliknande karaktär	375
8.3.7.	Sekretess.....	377
8.4.	Medaljväsendets framväxt och dess rättsliga reglering.....	378
8.4.1.	Bakgrund.....	378
8.4.2.	Medaljer utdelade av konungen i statsrådet, numera av regeringen utdelade kungliga medaljer.....	381
	Illis quorum meruere labores (1785-).....	381
	För nit och redlighet i rikets tjänst (1803-).....	382
	Sui memores alios fecere merendo (1805-)	383
	För medborgerlig förtjänst (1832-).....	383
	För nyttiga uppfinningar (1832-).....	384
	För berömliga gärningar (1832-)	384
	Quod inventas vitam excoluere per artes (1860).....	384
	För lång(varig) och trogen tjänst (1884-).....	385
	För omsorgsfull renvård – Buorre reinuhimmest – Väjkele reijnomännih (1897-).....	385
	För mod och rådhighet till sjöss i farofylld tid (1941-45).....	385
8.4.3.	Medaljer utdelade av H.M. Konungen i hovprotokoll.....	385
	Serafimermedaljen (1748-)	385
	H.M. Konungens medalj (1814-)	385
	Litteris et artibus (1853-).....	386
	Prins Eugen-medaljen (1945-).....	386
	Prins Carl-medaljen (1945-)	386
8.4.4.	Medaljer utdelade av konungen i ordenskapitel.....	386
	Serafimermedaljen (1748-)	386
	Svärdsmedaljen (1850-)	387
	Nordstjärnemedaljen (1986-).....	387
	Vasamedaljen (1895-).....	387
8.5.	Några andra typer av utmärkelser.....	387
8.5.1.	Namn, heder och värdighet av visst ämbete, professors namn.....	387
8.5.2.	Kungl. hovleverantör	388
8.6.	Några sammanfattande kommentarer	390
9.	Avslutande analys	393
9.1.	Kronologiska brytpunkter	393
9.1.1.	Den allmänna konstitutionella historien	393
9.1.2.	Successionsrätten.....	393
9.1.3.	Kungahusets och hovets finansiering.....	394
9.1.4.	Ordensväsendet	395
9.2.	Hur stora oklarheter finns beträffande rättsläget och den historiska utvecklingen?	395
9.2.1.	Den svårtolkade successionsordningen och husmakten	395
9.2.2.	Den svårtillgängliga 1809-10 års överenskommelse.....	396

9.2.3.	Det svårhanterade ordensväsendet	398
9.3.	Statschefen som frikopplad från politiken och därför mera självständig?	398
9.4.	Symboler och symboliskt handlande	399
9.5.	Allmänt och enskilt, offentligt och privat	401
10.	Sammanfattning.....	403
10.1.	Uppdraget och dess utförande.....	403
10.2.	Konungens funktioner i 1809 och 1974 års regeringsformer	403
10.3.	Kungahuset, successionen och husmakten.....	404
10.4.	Finanser och dispositionsrätt	405
10.5.	Ordensväsendet.....	407
11.	Summary in English	409
11.1.	The assignment and its execution.....	409
11.2.	The functions of the king in the Instruments of Government of 1809 and 1974	409
11.3.	The rules of succession and the king's decision-making power in relation to the members of the royal family.....	410
11.4.	Finances and the right to use palaces.....	411
11.5.	The orders of knighthood	413
12.	Käll- och litteraturförteckning	417
12.1.	Källor	417
12.1.1.	Riksdagstryck.....	417
	Före år 1809	417
	1809-66	417
	1867-1974.....	418
	1975/76-	421
12.1.2.	Utredningsdirektiv, utredningsbetänkanden och remissyttranden m.m... ..	423
12.1.3.	Publicerade rättsfall och beslut m.m.....	423
12.1.4.	Register och övriga publicerade källor	423
12.1.5.	Arkivalier och andra icke publicerade dokument	426
12.2.	Litteratur	427
12.2.1.	Publicerade bearbetningar.....	427
12.2.2.	Uppslagsverk, biografiska handböcker m.m.....	439
12.2.3.	Promemorior, otryckta uppsatser och andra ej publicerade texter m.m. .	440

Förord

Denna utredning har blivit mer omfattande och mer detaljerad än både Förtjänstutredningen och jag själv avsåg från början. Samtidigt har jag bara skrapat på ytan, om man tar hänsyn till dels de ytterligare arkivhandlingar som hade kunnat genomsökas för ännu mer detaljerade uppgifter, dels de ännu mer djupgående jämförelser med andra monarkier som hade kunnat göras. Det är min förhoppning att denna sammanställning av hittills delvis svårtillgängliga rättsliga förhållanden ska kunna vara till nytta såväl vid den praktiska hanteringen av frågor som har med statschefsämbetet, kungahuset, hovet och ordensväsendet att göra, som vid ett fortsatt rättshistoriskt studium av dessa frågor.

Ett varmt tack vill jag rikta till dem som har hjälpt mig med upplysningar, tillhandahållit opublicerade manuskript, ställt frågor och efterfrågat förtydliganden, och läst och kommenterat texten. Jag vill tacka alla som bistått på något av dessa sätt, och det är några som jag i det följande särskilt vill rikta mig till.

Först vill jag tacka Förtjänstutredningens ledamöter, sekreterare, sakkunniga och experter, bland dessa i all synnerhet ordföranden, f.d. talmannen, docenten Björn von Sydow, huvudsekreteraren jur. dr Frida-Louise Göransson och utredningssekreteraren, kammarrättsrådet Anders Odmark. Med Frida-Louise Göransson har jag haft en kontinuerlig dialog om många av de frågor som tas upp i texten, och det har jag haft stor nytta av under skrivandets gång.

Ett särskilt tack för hjälp i olika avseenden vill jag framföra till arkivar og kgl. våbenmaler Ronny Andersen, fhv. arkivar og seniorforsker Nils G. Bartholdy, ordensintendenten Tom C. Bergroth, utskottsrådet fil. dr Hans Hegeland, statsheraldikern fil. dr Henrik Klackenborg, ståthållaren fil. dr Staffan Larsson, ordenskanslisten Eva Papik Lindfors, förste intendenten fil. dr Lars Ljungström, rådmannen Hannes Magnergård, hovsekreteraren Maria Olovsson, professor Katarina Olsson, universitetslektorn fil. dr Jonatan Pettersson, f.d. vice ordenskanslern, professor em. Staffan Rosén, seniorrådgiver Kaare Seeberg Sidselrud, jur. stud. Elias Sonnek, ordenshistoriografen Christian Thorén, professor Henrik Wenander, H.E. riksmarskalken Fredrik Wersäll och docenten Elsa Trolle Önnerfors. Riksarkivet, framför allt slottsarkivarien fil. dr Mats Hemström och arkivarien Ulrica Hofverberg har hjälpt mig att få fram arkivalier som varit svårtillgängliga på grund av arkivens begränsade öppethållande under pandemin. Juridiska fakultetens bibliotek, framför allt bibliotekarierna Gunilla Wiklund och Jon Eriksen, har hjälpt mig att få fram de böcker jag har behövt fjärrlåna.

Honorary Research Associate, Dr Adrian Ailes, har hjälpt mig genom att granska den engelska sammanfattningen.

Stort tack!

Harge, Hammar, den 31 juli 2021

Martin Sunnqvist

Regentlängd

<i>Regent</i>	<i>Tidsperiod</i>	<i>Ätt</i>
Erik Segersäll	ca 970 - ca 995	
Olof Skötkonung	ca 995 - ca 1022	
Anund Jakob	ca 1022 - 1050	
Emund gamle	ca 1050 - 1060	
Stenkil	ca 1060 - 1066	Stenkilska ätten
Halsten	ca 1067 - 1070	
Inge den äldre	ca 1079 - 1083	
Blot-Sven	ca 1083 - 1085	
Inge den äldre	ca 1085 - 1110	
Filip och Inge d.y. – samregerande	ca 1110 - 1118	
Inge d.y. – ensam	ca 1118 - 1120	
Ragnvald knaphövde	mitten av 1120-talet	
Magnus Nilsson	ca 1125 - 1130	
Sverker den äldre	ca 1130 - 1156	Sverkerska ätten
Erik den helige	ca 1156 - 1160	Erikska ätten
Magnus Henriksson	ca 1160 - 1161	Stenkilska ätten
Karl Sverkersson	ca 1161 - 1167	Sverkerska ätten
Karl Sverkersson	ca 1161 - 1167	Sverkerska ätten
Knut Eriksson	ca 1167 - 1195	Erikska ätten
Sverker Karlsson	ca 1195 - 1208	Sverkerska ätten
Erik Knutsson	ca 1208 - 1216	Erikska ätten
Johan Sverkersson	ca 1216 - 1222	Sverkerska ätten
Erik Eriksson ”läspe och halte”	ca 1222 - 1229, 1234 - 1250	Erikska ätten
Knut Långe	1229 - 1234	Erikska ätten
Birger Jarl	1248 - 1266	Folkungaätten
Valdemar	1250 - 1275	
Magnus Ladulås	1275 - 1290	
Birger Magnusson	1290 - 1318	
Magnus Eriksson	1319 - 1364	
Erik Magnusson	1356 - 1359	
Håkan Magnusson	1362 - 1364	
Albrekt d.y. av Mecklenburg	1364 - 1389	
Margareta	1389 - 1396	
Erik av Pommern	1396 - 1439	
Kristoffer av Bayern	1441 - 1448	
Karl Knutsson (Bonde)	1448 - 1457, 1464 - 1465, 1467 - 1470	
Kristian I	1457 - 1464	Oldenburgska ätten
Sten Sture den äldre, riksföreståndare	1470 - 1497, 1501 - 1503	
Hans (Johan II)	1497 - 1501	Oldenburgska ätten

Svante Nilsson Sture, riksföreståndare	1504 - 1512	
Sten Sture den yngre, riksföreståndare	1512 - 1520	
Kristian II	1520 - 1521	Oldenburgska ätten
Gustav I Eriksson (Vasa), riksföreståndare		1521 - 1523
”-, konung	1523 - 1560	Vasaätten
Erik XIV	1560 - 1568	
Johan III	1568 - 1592	
Sigismund	1592 - 1599	
Karl IX, riksföreståndare	1599 - 1604	
”-, konung	1604 - 1611	
Gustav II Adolf	1611 - 1632	
Kristina	1632 - 1654	
Karl X Gustav	1654 - 1660	Pfalziska ätten
Karl XI	1660 - 1697	
Karl XII	1697 - 1718	
Ulrika Eleonora	1719 - 1720	
Fredrik I	1720 - 1751	Hessen
Adolf Fredrik	1751 - 1771	Holstein-Gottorpska ätten
Gustav III	1771 - 1792	
Gustav IV Adolf	1792 - 1809	
Karl XIII	1809 - 1818	
Karl XIV Johan	1818 - 1844	Bernadotteska ätten
Oskar I	1844 - 1859	
Karl XV	1859 - 1872	
Oskar II	1872 - 1907	
Gustaf V	1907 - 1950	
Gustaf VI Adolf	1950 - 1973	
Carl XVI Gustaf	1973 -	

Förkortningar och myntslag

Riksdagstryck

bet.	betänkande, memorial eller utlåtande ¹
mot.	motion
prop.	proposition
rskr.	riksdagsskrivelse

Rättsfall

JA	Juridiskt arkiv (1830-62)
N	Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning (Naumanns tidskrift, 1864-89)
NJA	Nytt juridiskt arkiv (1876-)

Medeltidshandlingar

SDHK	Svenskt diplomatariums huvudkartotek
DS	Diplomatarium suecanum
SD	Svenskt diplomatarium

Myntslag

rd r bco	riksdaler banco (fördelades på 48 skillingar, varje skilling på 12 runstycken)
rd r rmt	riksdaler riksmünt (fördelades på 100 öre)
kr	kronor

¹ Efter 1809-10 års riksdag, då jag har använt denna typ av beteckningar i oförkortad form, har jag låtit förkortningen bet. omfatta inte bara utskottsbetänkanden utan även utskottens memorial och utlåtanden.

1. Inledning

1.1. Uppdraget, utredningens omfång och textens disposition

1.1.1. Bakgrund

Den 30 maj 2018 beslutade riksdagen om ett tillkännagivande till regeringen om att en parlamentarisk kommitté borde utses efter valet 2018. Kommittén med representanter från de olika riksdagspartierna borde enligt riksdagsbeslutet bl.a.:

- se över det offentliga belöningssystemet med fokus på bl.a. ordensväsendet och regeringens belöningar,
- se över de allmänna flaggdagarna i Sverige med utgångspunkt att antalet flaggdagar minskas vid nästa tronskifte,
- se över utformningen av riksdagens ekonomiska anslag till hovet, alltså organisationen runt kungen och det svenska kungahuset.²

År 2019 beslutades om direktiv för utredningen, som kallas *Kommittén om det offentliga belöningsystemet, de allmänna flaggdagarna och utformningen av anslaget till hovet* (Ju 2019:09).³ Ordförande är f.d. talmannen Björn von Sydow. Kommittén ska bl.a.:

- kartlägga formerna för tilldelande av regeringens och förvaltningsmyndigheternas olika offentliga belöningar och ta ställning till om dessa bör ändras,
- undersöka möjligheterna för medborgare att nominera individer för offentlig belöning och ta ställning till om dessa möjligheter bör utvidgas,
- undersöka och redovisa vilka ändringar av ordenskungörelsen som behövs för att återuppta tilldelandet av utmärkelser inom Vasaorden och Svärdsorden och för att utmärkelser inom dessa ordnar och inom Nordstjärneorden ska kunna tilldelas svenska medborgare,
- ta ställning till om en ny belöningsmedalj för särskilt berömvärda internationella insatser bör instiftas i relation till att utdelandet av utmärkelser inom Svärdsorden återupptas,
- göra en översyn av regleringen om de allmänna flaggdagarna, med inriktningen att vid nästa tronskifte minska antalet kungliga flaggdagar på så sätt att endast statschefens och tronföljarens födelsedagar och namnsdagar ska vara allmänna flaggdagar,
- ta ställning till om en eller flera nya allmänna flaggdagar bör införas för att uppmärksamma och högtidlighålla händelser och liknande som är av större betydelse för riket som helhet,
- i samråd med hovet, överväga hur utformningen av riksdagens anslag till hovet kan bidra till att det kungliga husets officiella åtaganden främst utförs av ett begränsat antal av dess medlemmar och, med utgångspunkt i detta, utarbeta principer för anslaget utformning, och
- lämna de författningsförslag som kommittén bedömer vara motiverade.

² Rskr. 2017/18:337, bet. 2017/18:KU28.

³ Dir. 2019:76.

1.1.2. Mitt utredningsuppdrag

Inom ramen för utredningsarbetet gavs jag i uppdrag att utföra en rättshistorisk utredning. Uppdraget har framför allt omfattat bakgrunden till relationen mellan Kungl. hov- och slottsstaterna och regeringen utifrån tillkomsten av 1809 års regeringsform och den överenskommelse som gjordes 1809-10 om anslaget till kungahuset och hovet samt dispositionsrätten till viss egendom. I syfte att klarlägga de tidigare ägarförhållandena mellan det som kan anses ha utgjort staten (kronan) och kungahuset borde, enligt uppdraget, även århundradena före 1800-talet belysas. Särskild vikt ska läggas vid de statliga anslagen och de Kungl. hovstaternas ställning enligt regeringsformen.

Även begreppen konungahuset, kungl. huset och kungl. familjen ska analyseras ur ett rättshistoriskt perspektiv. I den mån det går att finna information kan termen konungahusets oberoende i allmänhet och finansiella oberoende i synnerhet belysas i ett historiskt och komparativt perspektiv. Även begreppet konungens husmakt och andra relevanta termer och begrepp ska belysas och definieras. Slutligen omfattar uppdraget en rättshistorisk analys av det svenska ordensväsendet från och med tiden för inrättande av nuvarande ordnar.

De olika delarna bör enligt uppdraget även innehålla komparativa europeiska inslag samt underlag för frågor som inom utredningens ram kan tas upp i utblickar mot rättsläget i andra europeiska länder. På grund av ämnets komplexitet och att framväxten av relevanta förhållanden ofta företer särdrag utifrån respektive lands historiska utveckling har dock ingen heltäckande komparation kunnat göras. Denna utredning kan emellertid läsas parallellt med en nyutkommen volym där monarkins roll i moderna europeiska demokratier tas upp och där monarkiernas konstitutionella och ceremoniella funktioner jämförs.⁴ Ett begränsat urval förhållanden i andra länder har tagits upp där jag har funnit att det i särskilt hög grad kan ge ökad förståelse för den svenska rättsutvecklingen.

Som rubrik har jag valt ”Under konungens enskilda styrelse”. Statschefen, kungahuset, hovet och ordensväsendet i konstitutionellt och rättshistoriskt perspektiv. I 48 § i 1809 års regeringsform stadgades att ”Konungens hov står under hans enskilda styrelse”. Denna bestämmelse har inte bara haft relevans för hovet utan också indirekt eller analogivis för dispositionsrätten till slotten samt konungens beslutsbefogenheter i förhållande till kungahuset och ordensväsendet. Genom ett förarbetsuttalande till 1974 års regeringsform är detta en fortfarande gällande rättsprincip. Den exakta formuleringen ”under konungens enskilda styrelse” förekommer på några ställen vid beskrivningar av denna gren av konungamakten.⁵

1.1.3. Disposition och avgränsningar

Texten är disponerad på följande sätt. Jag inleder med en kortfattad historisk översikt över den svenska statschefens funktion och ställning samt arvkungadömet historia för att ge ett sammanhang åt de frågor som sedan ska diskuteras (kapitel 2). Vid övergången från

⁴ Robert Hazell och Bob Morris (red.), *The Role of Monarchy in Modern Democracy. European Monarchies Compared*, Oxford: Hart publishing, 2020.

⁵ Se t.ex. *Nordisk familjeboks utgåupplaga* bd 11 sp. 893, mot 1898:AK236, mot. 1899:AK244, prop. 1987/88:31 s. 199. ”Konungens enskilda styrelse” är en rubrik i Anders Lindberger (red.), *Förteckning över statliga utredningar 1904-1945*, Stockholm: Riksdagsbiblioteket, 1953, därefter följer de olika departementen. Under rubriken faller Gustaf V:s jubileumsfond och Gustaf V:s 80-årsfond.

1809 års regeringsform till 1974 års regeringsform skedde genomgripande förändringar bl.a. på så sätt att det som ingick i det tidigare samlande begreppet Kungl. Maj:t för den högsta statsmakten splittrades upp på olika organ. Detta föranleder behov av en närmare analys av några frågor av mer generell och principiell natur (kapitel 3). I samband med detta faller det sig naturligt att diskutera hovets och Kungl. Maj:ts Ordens rättsliga ställning och hur dessa institutioner ska kategoriseras rättsligt.

Därefter tar jag upp innebörden av begreppen konungahuset, konungaätten, kungl. huset, kungl. familjen och kungahuset, som alla är begrepp som används eller använts i svensk grundlag eller lag (kapitel 4). Utifrån den diskussionen tar jag sedan upp frågor om successionen och de successionsberättigades rättsställning i olika avseenden samt i vilken mån och på vilket sätt konungen har en beslutsrätt över personer som tillhör kungahuset, den s.k. husmakten (kapitel 5).

I nästa del behandlar jag finansieringen av statschefens, kungahusets och hovets verksamhet (kapitel 6). Där finns en översiktlig analys av rättsutvecklingen beträffande Uppsala öd samt husabyar, kungsgårdar och kungsladugårdar fram till 1809-10 års överenskommelse om anslaget till hovet och den kungliga dispositionsrätten till viss statlig egendom. Denna överenskommelse och dess innebörd diskuteras därefter ingående, i mån av möjlighet även när det gäller dispositionsrättens fastighetsrättsliga omfattning. När det gäller anslaget till hovet och dispositionen av slotten har jag koncentrerat mig på det material som behandlar frågeställningens kärna, nämligen hur anslaget har fördelats på olika poster inom statsbudgetens första huvudtitel, och hur dessa poster har förändrats över tid och omfattats av revision. När det har behövts har jag också tagit upp revisionsanmärkningar samt relevanta anslag under andra huvudtitlar, men det har inte kunnat bli fråga om någon heltäckande genomgång i dessa delar.

Slutligen tar jag upp frågor om immunitet, oberoende och finansiell neutralitet (kapitel 7) samt ordens- och medaljväsendets rättsliga reglering (kapitel 8). Fokus har, när det gäller ordens- och medaljväsendet, legat på vad som kan kallas det centrala belöningssystemet, vilket är anknutet till statschef och regering. Framställningen avslutas med en kortfattad sammanfattande analys (kapitel 9).

1.2. Teori och metod

1.2.1. Juridisk metod

Den juridiska metoden bygger på en analys av rättskällorna. Metoden kallas ibland den rättsdogmatiska eller den rättsanalytiska metoden, eftersom dess syfte är att analysera rättsreglernas rätta innebörd och slå fast vad gällande rätt är. Den rättsanalytiska metoden ger möjlighet till beaktande av fler typer av material och besvarande av fler typer av frågor än den rent rättsdogmatiska metoden, vilken är mycket närmare knuten till rättskälleläran.⁶

⁶ Claes Sandgren, "Är rättsdogmatiken dogmatisk?" i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 2005 s. 648-656 och Claes Sandgren, "Rättsanalytisk metod. En väg framåt?" i Gunnar Karnell (red.), *Liber Amoricum Jan Rosén*, Stockholm: Liber, 2016, s. 721-730.

Vad som räknas som rättskällor har varierat under olika tidsperioder.⁷ Aleksander Peczenik har, när det gäller den nu aktuella rättskälleläran, delat in rättskällorna i sådana som *ska*, *bör* respektive *får* användas. Exempel på rättskällor som ska användas är grundlag, lag och andra föreskrifter. Prejudikat och lagförarbeten bör beaktas. Uttalanden i den juridiska litteraturen samt avgöranden från lägre domstolsinstanser får beaktas.⁸ Fredrik Sterzel har när det gäller konstitutionella frågor lyft fram regeringsformens ord och allmänna system som förstahandskällor och beaktar förarbetena, den historiska bakgrunden och liknande i andra hand.⁹

De frågor som tas upp här är sådana att det visserligen i flera fall finns grundlag och lag att utgå från, men flera av de rättsregler som behandlas i denna text är – med Erik Fahlbecks ordval – ”slumrande”.¹⁰ Det är alltså i dessa fall inte fråga om obsoleta, föråldrade, regler som inte kan förväntas komma till användning längre, utan regler som visserligen inte har tillämpats men som ”innesluta [...] en potentiell rättsförmåga, som kommer att visa sig därest ifrågavarande situationer tima”.¹¹

I vissa avseenden saknas rättspraxis och litteratur som kan ge ledning åt tolkningen av reglerna, men i de fall det finns litteratur är den ofta gammal – vissa frågor har inte diskuterats riktigt ingående sedan 1800-talet. I de fall tydliga lagregler och rättspraxis saknas kan det finnas omfattande diskussioner i äldre litteratur. Det finns därför anledning att förhållandevis ingående analysera vad som sägs i den äldre litteraturen, eftersom detta kan ge ett underlag för nutida tolkningar. För att kunna använda den äldre litteraturen behövs en rättshistorisk metod.

1.2.2. Rättshistorisk teori och metod

En inom nordisk rättshistoria på senare tid ofta använd teori utgår från att rätten kan uppfattas som indelad i olika skikt eller nivåer.¹² I *rättens ytskikt*, där förändringens vågor är snabba, finns den dagliga rättsliga verksamheten: lagar och förordningar, domstolsavgöranden och myndighetsbeslut samt ståndpunkter och ställningstaganden inom rättsvetenskapen. I ett djupare skikt – *rättskulturen* – sker förändringarna långsammare. Där finns juristernas förförståelse; deras metoder och de grundläggande rättsbegreppen och rättsprinciperna. I det allra djupaste skiktet finns de mest grundläggande principerna, som har byggts upp långsamt

⁷ Lars Björne, *Nordisk rättskällelära. Studier i rättskälleläran på 1800-talet*, Rättshistoriskt bibliotek, bd 46, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1991.

⁸ Aleksander Peczenik, *Vad är rätt?*, Stockholm: Norstedts, 1995. Se även Aleksander Peczenik, ”Rättsordningens struktur” i *Svensk juristtidning* 1974 s. 369-379 och Aleksander Peczenik, ”Juridikens allmänna läror” i *Svensk juristtidning* 2005 s. 249-272.

⁹ Fredrik Sterzel, ”Statschefens ställning” i *Författning i utveckling. Tjugo studier kring Sveriges författning*, Uppsala: Iustus, 2009, s. 152.

¹⁰ Erik Fahlbeck, *Om förvärv och förlust av Sveriges krona jämte andra samhällstudier*, Stockholm: Norstedts, 1955, s. 6 och 106.

¹¹ Fahlbeck 1955 s. 6.

¹² Se Kaarlo Tuori, ”Towards a Multi-Layered View of Modern Law” i *Justice, morality and society. A tribute to Aleksander Peczenik on the occasion of his 60th birthday 16 November 1997*, Lund: Juristförlaget, 1997, s. 427-442; Jörn Øyrehagen Sunde, *Speculum legale – rettspegelen*, Bergen: Fagbokforlaget, 2005, s. 27-31; Martin Sunnqvist, *Konstitutionellt kritiskt dömande. Förändringen av nordiska domares attityder under två sekel*, Rättshistoriskt bibliotek bd 71, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2014, s. 50-65.

under lång tid och kan kallas *rättens djupstrukturer*. Det handlar här om föreställningar som är så grundläggande att de sällan diskuteras uttryckligen i en enskild dom eller ett enskilt lagstiftningsärende. Den finske rättsvetenskapsmannen Kaarlo Tuori – som är teoribildningens upphovsman – har senast talat om dessa djupstrukturer som en *transnationell djupkultur* ("deep culture"¹³), något som antyder att det är fråga om de djupast förankrade rättsliga traditionerna.

Mellan rättens olika skikt sker påverkan av olika slag; den kanske viktigaste påverkan sker genom att de successiva förändringarna i ytskiktet påverkar rättskulturen och rättens djupstrukturer. Det kan vara enstaka förändringar genom lagstiftning och rättspraxis som successivt förändrar rättskulturen och även rättens djupstrukturer. Principerna och metoderna i dessa djupare skikt gör det möjligt att rättfärdiga och kritisera enstaka föreskrifter och rättsfall. Detta kan t.ex. förklara varför ett rättsfall eller en lag framstår som föråldrad – då har andra förändringar i rätten successivt ändrat rättskulturen så att en viss regels legitimitet försvagats.

När Kaarlo Tuori utformade grunden till denna teoribildning hade han främst den moderna rätten från och med 1800-talet i åtanke, detta särskilt som han menade att det inte fanns någon naturrätt i botten utan att även rättens mest grundläggande principer tillkommit genom mänskligt handlande och inte genom universums eviga ordning, gudomlig rätt eller människans natur.¹⁴ Men eftersom dessa djupstrukturer innehåller de grundläggande normativa principerna för en rättsordning, "the fundamental normative principles of the given type of law",¹⁵ finns det inget som hindrar att synsättet används även för andra typer av rättsordningar, låt vara att relationerna mellan de olika skikten då ser annorlunda ut. På det sättet har Jørn Øyrehagen Sunde använt modellen, när han har diskuterat övergången under 1700-talet i norsk rätt från en rättsordning, där den praktiska domarerfarenheten var avgörande, till ett rättssystem med anspråk på vetenskaplig och metodisk systematisering av det rättsliga materialet.¹⁶

Ibland anses rättshistorien ha två olika syften, ett rättsdogmatiskt och ett rättskulturellt. Det rättsdogmatiska syftet bidrar till tolkningen av gällande rätt, och det är då frågan om att analysera hur en rättsregel ska tolkas utifrån det sätt på vilket den utvecklats över tid. Det kulturhistoriska syftet bidrar med kunskap om det historiska förhållandet mellan rätten och samhället, och bidrar därigenom till förståelse för rättens funktion vid olika tidpunkter.¹⁷

I denna text används rättshistorien på båda de senast angivna sätten. Undersökningen ska utifrån rättshistoriska utgångspunkter bidra till kunskap om vad som är gällande rätt idag. Men detta kan inte göras utan en bakgrund i den mer kulturhistoriska inriktningen av rättshistorien; konungens, konungahusets, hovets och ordensväsendets samhällseliga funktion måste också tas med i beräkningen.

¹³ Kaarlo Tuori, *Ratio and Voluntas. The Tension Between Reason and Will in Law*, Farnham: Ashgate, 2011, t.ex. s. xi, 7, 40, 44 och 180.

¹⁴ Tuori 1997 s. 427 och 434-435.

¹⁵ Tuori 1997 s. 435.

¹⁶ Øyrehagen Sunde 2005 s. 16-17 och 30-31.

¹⁷ Morten Kjaer och Helle Vogt, *En dansk retshistorie*, København: Ex Tuto, 2020, s. 4-19.

Det finns på så sätt ingen motsättning mellan rättshistoriens båda syften. Tvärtom kännetecknas just de mer komplicerade lagstiftningsärendena och fallen som ska avgöras i domstol av ett behov av att inte bara ta fram rättshistoriskt material för att få en korrekt bild av gällande rätt; också den förförståelse samt de metoder, grundläggande begrepp och principer som finns i rättskulturen behöver konsulteras.¹⁸

Begreppshistoria är en typ av historia som fått viss ökad betydelse inom rättshistorien.¹⁹ Det finns ofta ett behov av att förstå hur ett begrepp utvecklats och med tiden antagit en annan innebörd än det från början hade. Detta gäller i det nu aktuella sammanhanget vissa begrepp som förekommer i lagtext, litteratur eller andra rättsliga sammanhang men vars innebörd är – ibland förvånande – oklar. Som exempel kan nämnas begrepp som ”konungahuset” och ”kungahuset” samt den kungl. dispositionsrätten till viss fast egendom.

Därmed inte sagt att denna framställning syftar till att slå fast begreppens innebörd en gång för alla. Visserligen hoppas jag kunna bidra till ökad klarhet, men mera genom att belysa hur begreppen har använts i olika sammanhang och hur användningen har utvecklats, än genom att slå fast betydelser och lägga dem till grund för nya konstruktioner. De problem som kan uppstå med överdrivet detaljerade begreppskonstruktioner är sedan länge omdiskuterade,²⁰ och specifikt på detta område har det uppmärksammats att det finns goda skäl att undvika onödigt bokstavliga analyser av ordval i lagtext.²¹

Dessa problem med begreppsanalysen kan också knytas an till de mer grundläggande svårigheterna i att slå fast den exakta innebörden av juridiska begrepp och principer. Sedan Friedrich Carl von Savignys tid har funnits en grundtanke om att rätten bygger på vissa auktoritativa texter, som utifrån en historisk förklaringsmodell kan konstrueras till ett system. Detta synsätt fokuserade på lagstiftningen, oavsett om det var fråga om den romerska rätten eller nyare lagar, men under 1900-talet väcktes ett större intresse för den praktiskt tillämpade rätten. Även inom den juridiska teorin uppmärksammades att de rättsliga begreppen inte kunde ges exakta definitioner eftersom språket är öppet för tolkning.²²

Detta är viktigt i ett arbete som detta, där vissa frågor, som t.ex. hur hovet och Kungl. Maj:ts Orden ska placeras in i systematiken av juridiska personer och hur 1809-10 års överenskommelse och den kungl. dispositionsrätten ska relateras till olika typer av normer respektive nyttjanderätter till fast egendom, inte enkelt kan besvaras med hjälp av de rättsliga konstruktioner som ofta annars kan användas. I denna typ av sammanhang är en teoretiskt uppbyggd regelstruktur till begränsad nytta, eftersom rätten på ett praktiskt plan har hanterats

¹⁸ Tuori 1997; Kjell Å Modéer, *Juristernas nära förflutna. Rättskulturer i förändring*, Stockholm: Santérus, 2009, s. 39-42.

¹⁹ Pia Letto-Vanamo, ”Synpunkter på rättens begreppshistoria” i *Historisk Tidskrift för Finland*, 2007 bd 92.

²⁰ Lars Björne, *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia Del III 1871-1910*, Rättshistoriskt bibliotek bd 60, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2002, s. 208-272.

²¹ Fahlbeck 1955, s. 16.

²² Adolfo Giuliani, ”What is comparative legal history? Legal historiography and the revolt against formalism, 1930–60” i Olivier Moréteau, Aniceto Masferrer och Kjell Å. Modéer, *Comparative legal history*, Cheltenham: Edward Elgar, 2019, s. 33-77.

på ett sätt som gör att de teoretiska konstruktionerna inte kan användas som en fast utgångspunkt.²³ Som kommer att framgå blir insikten om att det finns luckor i lagen vilka kan fyllas ut av oskriven rätt av betydelse för förståelsen. När begreppshistoriska angreppssätt används är det därför inte fråga om att en gång för alla slå fast ett begrepps egentliga innebörd, utan snarare är det av intresse att analysera och jämföra de olika tolkningar som gjorts av begreppet i fråga.

1.2.3. Rättshistorisk och samtida analys av konstitutionella monarkier

En given utgångspunkt är Ernst H. Kantorowicz bok *The King's Two Bodies*, som handlar om hur monarkens fysiska kropp står i motsättning till monarken som institution, ”kronan”, ”riket” eller ”staten”. Medan monarken som person är utbytbar på det förutsebara sätt som en successionsordning anger, är konungaämbetet och staten beständiga.²⁴ Monarken personifierar på ett symboliskt sätt staten och nationen men monarken som person måste också begreppsmässigt kunna hållas åtskild från staten och nationen. Detsamma gäller kungahusens övriga medlemmar. De medeltida kungahusens dynastiska politik i Europa, som hade betydelse både utrikespolitiskt och för att säkra successionen, har analyserats av Robert Bartlett i en nyligen utkommen bok.²⁵ Allianser mellan kungahus sammanföll med allianser mellan stater. Monarker och stater använde heraldisk symbolik för att manifestera sina maktanspråk, något som nyligen har behandlats av Steven Thiry.²⁶

I en aktuell jämförelse mellan Europas monarkier redigerad av Robert Hazell och Bob Morris förekommer kontinuerligt begreppen *head of state* och *head of nation*, begrepp som tydliggör skillnaden mellan en monarks mer formellt reglerade statschefsuppgifter och hans eller hennes roll som samlande symbol för nationen.²⁷ Hos Hazell och Morris återkommer också hänvisningar till den brittiske journalisten Walter Bagehots formulering från år 1867 om att en konstitutionell monark har tre rättigheter i förhållande till regeringen, ”the right to be consulted, to encourage and to warn”.²⁸ Detta är en formulering som har blivit berömd; när den skrevs var den inte en korrekt beskrivning av den brittiska drottningens makt men den kom att bli normerande för senare generationer.²⁹ Den har även omformulerats till ”the right to advise, and the right to warn”³⁰ och utvecklats till att omfatta fem delar: ”It is against that background of being informed and consulted that a sovereign, where appropriate, can offer

²³ David Ibbetson, ”Comparative legal history. A methodology” i Anthony Musson och Chantal Stebbings (red.), *Making legal history. Approaches and Methodologies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 131-145, ssk. s. 135.

²⁴ Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press, 2016 (1957).

²⁵ Robert Bartlett, *Blood Royal. Dynastic Politics in Medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

²⁶ Steven Thiry, *Matter(s) of State. Heraldic Display and Discourse in the Early Modern Monarchy (c. 1480-1650)*, Heraldic Studies 2, Ostfildern: Thorbecke, 2018.

²⁷ Hazell och Morris 2020.

²⁸ Walter Bagehot, *The English Constitution*, London: Chapman and Hall, 1867, s. 103.

²⁹ Anne Twomey, ”From Bagehot to Brexit: The Monarch's Rights to be Consulted, to Encourage and to Warn” i *The Round Table*, vol. 107, nr 4, 2018, s. 417-428.

³⁰ Vernon Bogdanor, *The Monarchy and the Constitution*, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 69.

advice, encouragement, and warnings”.³¹ Den svenska kontexten under nu gällande regeringsform är speciell, eftersom monarken har så få konstitutionella och formella befogenheter, något som bl.a. Hazell och Morris särskilt har lyft fram.³² Detta gör det emellertid intressant att analysera den svenska konstitutionella monarkin i jämförelse med Europas övriga monarkier.

Hos Kantorowicz finns både en teori om monarkens funktion och om den medeltida utvecklingen av staten som juridisk person.³³ Denna teoribildning kan vara betydelsefull när det gäller att få förståelse för det gamla begreppet Kungl. Maj:t, som särskilt under 1809 års regeringsform utgjorde en samlande beteckning för de beslutsbefogenheter där konungen verkade inom vissa bestämda statsrättsliga former – antingen genom ett personligt deltagande eller utifrån en fiktion. Man ska hålla i minnet att konungens faktiska roll förändrades under 1809 års regeringsforms giltighetstid – från en betydande personlig kungamakt i vissa avseenden till en alltmer formellt och ceremoniellt verkande kungamakt. Genom 1974 års regeringsform anpassades formerna efter de åsyftade verkliga maktförhållandena.³⁴

Att statens suveränitet utgjordes av monarkens suveränitet blev en viktig tanke under tidigt 1800-tal, särskilt i de olika tyska staterna. Den s.k. monarkiska principen, innebärande att monarkens suveränitet var det statsrättsligt väsentliga, att grundlagen utgick från monarken och inte tvärtom, och att parlamentet hade en underordnad ställning i förhållande till monarken, har analyserats av Ernst-Wolfgang Böckenförde.³⁵ Mot stater kännetecknade av den monarkiska principen kan ställas stater som inrättats genom en grundlag, vilken sedan ska ligga till grund för allt statligt handlande. Den amerikanska federationen är ett exempel på detta, men även Norge genom dess grundlag år 1814 kan sägas höra hit.³⁶ I sammanhanget kan nämnas att den svenska 1809 års regeringsform intog en mellanställning, med en utpräglad dualism mellan konung och riksdag, som i sin tur låg till grund för en av Montesquieu inspirerad men på ett modifierat sätt genomförd maktindelning.³⁷

Om man sedan vänder sig till nutiden och söker en teoribildning om en monarkisk princip i en parlamentarisk demokrati är litteraturen mindre omfattande, trots att flera av Europas länder är organiserade på detta sätt. Detta har sannolikt att göra med dels att skillnaden mellan formaliteter och underförstådd verklighet på flera ställen är stor, dels att skillnaderna mellan länderna är betydande eftersom utvecklingen skett på olika sätt och med olika resultat. Det är t.ex. i flera länder visserligen så att monarken skriver under nya lagar, men det är

³¹ Rodney Brazier, ”The Monarchy” i Vernon Bogdanor (red.), *The British Constitution in the Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 69-95 på s. 79.

³² Hazell och Morris 2020 ssk. s. 270 och 272. Se också Luc Heuschling, *Le citoyen monarque. Réflexions sur le grand-duc, la famille grand-ducale et le droit de vote*, Windhof: Promoculture-Larcier, 2013, s. 20-21.

³³ Luigi Blanco, *Le origini dello Stato moderno. Secoli XI-XV*, Roma: Carocci, 2020, s. 82-87.

³⁴ Se beträffande denna avsikt prop. 1973:90 s. 172-173.

³⁵ Ernst-Wolfgang Böckenförde, ”Der deutsche Typ der konstitutionellen Monarchie im 19. Jahrhundert” i dens., *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991, s. 273-305.

³⁶ Se för ett utförligare resonemang om detta Sunnqvist 2014 s. 190-194.

³⁷ Se här till Emma Rönström, ”Forskardebatten kring 1809 års regeringsform – Till frågan om grundlagens härkomst” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1997 s. 448-467.

underförstått att denne inte personligen ska ta ställning till lagarnas innehåll. I detta avseende skiljer Sverige ut sig, eftersom formaliteterna här har anpassats efter realiteterna.³⁸

Några verk på detta område ska emellertid nämnas. Luc Heuschling har i *Le Citoyen Monarque* analyserat den luxemburgiska storhertigens och den storhertigliga familjens rättsliga ställning framför allt när det gäller rösträtten. Boktiteln antyder den motsättning som finns i frågan om storhertigen samtidigt kan vara monark och medborgare.³⁹ När det gäller den brittiska monarkin har J. G. Allen i artikeln *The Office of the Crown* analyserat statschefsämbetets och ”kronans” rättsliga konstruktion och jämfört denna med olika typer av juridiska personer.⁴⁰ Därtill kommer två artiklar av Paolo Colombo och Anna Gianna Manca som har lyft fram behovet av forskning om den konstitutionella monarkins historia i länder som inte längre är monarkier.⁴¹

Såväl Luc Heuschling som Robert Hazell och Bob Morris har lyft fram att statschefsämbetena i de europeiska monarkierna inte bara involverar monarkerna själva utan också deras familjer. Här uppkommer alltså frågor i gränslandet mellan konstitutionella och i vidare mening offentlighetsrättsliga frågor samt privaträttsliga frågor.⁴² Ett exempel är det som brukar kallas konungens husmakt, det vill säga de mer eller mindre omfattande beslutsbefogenheter som överhuvudet för ett furstligt hus kan ha i frågor som annars skulle höra till varje enskild persons privaträttsliga sfär.

Offentlighetsrättslig korporation är namnet på en rättsfigur som har hämtats från tysk rätt. Ofta är det fråga om organisationer som påminner om eller har grundats som privaträttsliga organisationer men sedan har reglerats offentlighetsrättsligt, eller så har de grundats på statligt initiativ. Gemensamt för dem är att de har getts offentliga uppgifter, t.ex. i form av myndighetsutövning eller myndighetsliknande verksamhet, uppgifter som de kan utöva parallellt med annan verksamhet. Teorin kring denna typ av organisationer enligt tysk rätt har nyligen utförligt behandlats av Stephan Kirste.⁴³ Här kan även nämnas J. G. Allens analys av det den brittiska monarkens ämbete och det förhållandet att detta har separata funktioner i förhållande till olika juridiska personer, som t.ex. staten (”kronan”) och Duchy of Lancaster.⁴⁴ Detta slags teoribildningar är av betydelse för förståelsen av hovet och Kungl. Maj:ts Orden, som är de institutioner i gränslandet mellan allmänt och enskilt som stödjer konungen i utövandet av statschefsämbetet. Hovets finansiering och ceremoniella roll har behandlats av

³⁸ Hazell och Morris 2020 s. 269-283.

³⁹ Heuschling 2013.

⁴⁰ J. G. Allen, ”The Office of the Crown” i *Cambridge Law Journal*, 77 (2), 2018, s. 298-320.

⁴¹ Paolo Colombo, ”Una sfida accolta: la monarchia come oggetto di studio della Storia costituzionale” och Anna Gianna Manca, ”La monarchia nella storia costituzionale del lungo Ottocento: Italia, Germania, Austria” i *Giornale di Storia Costituzionale* 36, 2018, s. 69-83 resp. 85-107.

⁴² Heuschling 2013 s. 21-23.

⁴³ Stephan Kirste, *Theorie der Körperschaft des öffentlichen Rechts. Verwaltungshistorische, organisationstheoretische und verwaltungsorganisationsrechtliche Aspekte*, Heidelberg: Universitätsbibliothek Heidelberg, 2017. Se här till Jakob Heidbrink, ”Offentlighetsrättsliga korporationer i svensk rätt: ett regleringsinstrument med framtid?” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2020 s. 139-174.

⁴⁴ Allen 2018.

Volker Bauer för perioden fram till omkring 1800, inte bara avseende Tyskland utan också Frankrike och England.⁴⁵

Sammantaget kan det sägas att det knappast finns någon enhetlig teoretisk modell som kan användas för att analysera rättsläget kring monarkin. Med utgångspunkt i Kantorowicz verk kan så mycket sägas att det har växt fram en gräns mellan stat och monark, något som bl.a. har betydelse för att dra gränsen mellan en monarks handlande som privatperson och som statsorgan och även att dra gränsen mellan statens egendom och monarkens egendom. En monark kan sägas ha en rättslig funktion som statschef men också en symbolisk funktion, något som återspeglas i heraldik och andra symboler i snävare mening men också i monarkens handlande i olika sammanhang. Det finns också överlappningar mellan det offentliga och privata, något som bl.a. kommer till uttryck i de regler som gäller för kungafamiljens övriga medlemmar och som gäller de organ som stödjer statschefen i utövningen av statschefsämbetet. Löpande i texten samt i den avslutande diskussionen (kapitel 9) kommer jag att ta upp en del av dessa tankar för att sätta in den svenska monarkin i en internationell och teoretisk kontext. Därvid ska särskilt beaktas den i en internationell jämförelse speciella roll som den svenska monarken har, med ovanligt få uppgifter av utpräglat formell rättslig karaktär.

1.3. Litteratur och forskningsläge

Något heltäckande rättsvetenskapligt verk som omfattar de frågor som tas upp i denna text finns inte. Variationen är ganska stor när det gäller i vilken mån olika frågor har behandlats och hur aktuell forskningen är. Källorna och litteraturen diskuteras närmare i detta avsnitt. Sådan information som finns i allmänt tillgängliga uppslagsverk och historiska översiktsverk har jag för det mesta inte försett med specifika referenser.

1.3.1. Äldre rättskällor

När det gäller den äldre lagstiftningen, före Svensk författningssamlings tid, är källorna mestadels lättillgängliga på så sätt att föreskrifterna finns i olika samtida eller sentida utgåvor.⁴⁶ Svensk författningssamling kompletteras när det gäller bl.a. den rättsliga regleringen av rikets egendom av en år 1866 tryckt utgåva av vissa svårtillgängliga författningar.⁴⁷

De medeltida lagarna finns dels i de textkritiska utgåvorna från 1800-talet,⁴⁸ dels tolkade till nutida svenska på 1900-talet. Det gäller landskapslagarna,⁴⁹ som beträffande västgöta-

⁴⁵ Volker Bauer, *Hofökonomie. Der Diskurs über den Fürstenhof in Zeremonialwissenschaft, Hausväterliteratur und Kameralismus*, Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997.

⁴⁶ Se främst Anders Anton von Stiernman, *Alla riksdagars och mötens beslut [...] 1521-1731*, bd 1-3, Stockholm: Joh. H. Werner, 1728-1733; Reinhold Gustaf Modée, *Utdrag utur alle [...] publique handlingar 1718-1794*, bd 1-15, Stockholm 1742-1829; *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som böra till statsförfattningens historia* (fortsättningsvis Svenska riksdagsakter).

⁴⁷ [Pehr Erik Bergfalk], *Sammandrag af gällande författningar angående finansverket*, del 1, Författningarna rörande rikets finansverk, första häftet, Stockholm: Norstedts, 1866.

⁴⁸ H. S. Collin och C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 1-13, 1827-77.

⁴⁹ Åke Holmbäck och Elias Wessén, *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar*,

- Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen, Stockholm: Hugo Geber, 1933.

lagarna på senare år har blivit föremål för nya forskningsrön,⁵⁰ och Magnus Erikssons lands- och stadslagar från omkring år 1350.⁵¹ Kristoffers landslag från år 1442 är lättast tillgänglig i en kommenterad utgåva från år 1726.⁵²

1.3.2. *Statschefens uppgifter, de successionsrättsliga frågorna och husmakten*

De successionsrättsliga frågorna och frågorna om statschefens uppgifter har, ibland med beaktande av konungens eventuella husmakt, behandlats i den statsrättsliga litteraturen och i ett antal rättsvetenskapliga artiklar.

Inom den del av den statsrättsliga litteraturen som behandlar större delar av rättsområdet har dessa frågor tagits upp av ett flertal författare. Dessa är i någorlunda kronologisk ordning författare som med nutida terminologi ägnat sig åt den offentliga rätten: Herman Ludvig Rydin,⁵³ Christian Naumann,⁵⁴ Konrad Hagman,⁵⁵ Hugo Blomberg,⁵⁶ Carl Axel Reuterskiöld,⁵⁷ Robert Malmgren,⁵⁸ Erik Fahlbeck, Halvar G. F. Sundberg, Gustaf Petrén och Hans

-
- Andra serien: Dalalagen och Västmannalagen, Stockholm: Hugo Geber, 1936.
 - Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen, Stockholm: Hugo Geber, 1940.
 - Fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen, Stockholm: Hugo Geber, 1943.
 - Femte serien: Äldre Västgötalagen, Yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten, Stockholm: Hugo Geber, 1946.

⁵⁰ Per-Axel Wiktorsson (utg.), *Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59*, bd 1-2, Skara: Föreningen för Västgötalitteratur, 2011; Göran B. Nilsson, "Handskriften B 59 och Yngre Västgötalagen" i Wiktorsson 2011 bd 1 s. 45-59; Göran B. Nilsson, *Nytt ljus över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess*, Rättshistoriskt bibliotek bd 69, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2012; se här till Stefan Brink, "The Origins of the Swedish Medieval Laws – a State of the Art, from My Perspective" i Per Andersen m.fl. (red.), *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? – Ten Years After*, Copenhagen: DJØF, 2014, s. 129-144 ssk. s. 143-144.

⁵¹ Åke Holmbäck och Elias Wessén, *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek bd 6, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1962; Åke Holmbäck och Elias Wessén, *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek bd 7, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1966.

⁵² Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, Stockholm: Johan Henrich Werner, 1726.

⁵³ Professor i statsrätt m.m. i Uppsala. – Herman Ludvig Rydin, *Föreningen emellan Sverige och Norge från historisk och statsrättslig synpunkt betraktad*, Uppsala: Edquist & Berglund, 1863.

⁵⁴ Professor i statsrätt m.m. i Lund, justitieråd. – Christian Naumann, *Svensk statsförfattningsrätt*, 2 uppl. Stockholm: Norstedts, 1879-84, bd. 1-4. Jag har huvudsakligen använt denna upplaga, men vid något enstaka tillfälle även Christian Naumann, *Svensk statsförfattningsrätt*, bd 2, Lund: Berling, 1856-57.

⁵⁵ Fil.dr i statsvetenskap. – Konrad Hagman, *Sveriges grundlagar med förklaringar, bihang och register*, Stockholm: Norstedts, 1902.

⁵⁶ Professor i statsrätt m.m. i Uppsala. – Hugo Blomberg, *Svensk statsrätt. Föreläsningar*, andra häftet, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1906, s. 204-266, jfr även första häftet, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1904 (sidnumreringen är gemensam och verket kallas fortsättningsvis Blomberg 1904-06); Hugo Blomberg, *Ur föreläsningar i svensk statsrätt*, 2 uppl., Stockholm och Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1911, s. 136-187.

⁵⁷ Professor i statsrätt m.m. i Uppsala. – Carl Axel Reuterskiöld, *Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt*, bd 1, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1914; Carl Axel Reuterskiöld, *Sveriges grundlagar* [---], bd 1, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1934; bd 3, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1937. Även hans folkrättsliga verk är av intresse i några avseenden: Carl Axel Reuterskiöld, *Folkrätt särskildt såsom svensk publik internationell rätt*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1928.

⁵⁸ Professor i statsrätt m.m. i Lund. – Robert Malmgren, *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 1 uppl., Stockholm: Norstedts, 1921; 5 uppl., Stockholm: Norstedts, 1947. Här anges liksom i nästa not de upplagor jag har använt. Även: Robert Malmgren, *Sveriges författning. En lärobok i svensk statsrätt*, del 1, 2 uppl., Malmö, 1948; del 2, Malmö 1941.

Ragnemalm,⁵⁹ Erik Holmberg, Nils Stjernquist, Magnus Isberg, Marianne Eliason och Göran Regner,⁶⁰ Joakim Nergelius,⁶¹ Thomas Bull och Fredrik Sterzel,⁶² samt Anders Eka, Johan Hirschfeldt, Henrik Jermsten och Kristina Svahn Starrsjö.⁶³ Det handlar här om den statsrättsliga standardlitteraturen och om grundlagskommentarerna. Där har statsrättsliga frågor på ett mer generellt plan, och frågor om konungens funktion och den rättsliga regleringen av statschefsämbetet och kungahuset, tagits upp till diskussion som en del av denna helhet. Det kan noteras att diskussionen i dessa delar är betydligt mer utförlig i de äldre verken än i de nyare.

Några författare verksamma inom den offentliga rätten har författat böcker och artiklar med självständigt fokus på just den rättsliga regleringen av statschefsämbetet och kungahuset. Först kan nämnas Erik Fahlbeck, som i en hundrasidig bok behandlade reglerna om förvärv och förlust av Sveriges krona.⁶⁴ Boken recenserades av Halvar G. F. Sundberg.⁶⁵ I övrigt finns två doktorsavhandlingar från 1800-talets andra hälft, av Ossian Berger⁶⁶ och Karl Key-Åberg.⁶⁷ Key-Åbergs historiska resonemang framstår som i stora delar föråldrade. Därtill kommer Rudolf Kjellén,⁶⁸ Otto Varenius,⁶⁹ Gunnar Bramstäng,⁷⁰ Fredrik Sterzel,⁷¹ Hen-

⁵⁹ Dessa författare fortsatte Malmgrens grundlagskommentar: Robert Malmgren och Erik Fahlbeck, 7 uppl., Stockholm: Norstedts, 1957; Robert Malmgren, Halvar G. F. Sundberg och Gustaf Petrén, 10 uppl., Stockholm: Norstedts, 1968; 11 uppl., Stockholm: Norstedts, 1971; Gustaf Petrén och Hans Ragnemalm, 12 uppl., Stockholm: Liber, 1980.

⁶⁰ Erik Holmberg, Nils Stjernquist, Magnus Isberg, Marianne Eliason och Göran Regner, *Grundlagarna. Regeringsformen, successionsordningen, riksdagsordningen*, 2 uppl., Stockholm: Norstedts juridik, 2006; Magnus Isberg och Marianne Eliason, kommentar till regeringsformen, successionsordningen m.m., Juno, version 3A.

⁶¹ Joakim Nergelius, *Svensk statsrätt*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur, 2010.

⁶² Thomas Bull och Fredrik Sterzel, *Regeringsformen. En kommentar*, 4 uppl., Lund: Studentlitteratur 2019. Se också Thomas Bull, "Institutions and Divisions of Power" i Helle Krunke och Björg Thorarensen (red.), *The Nordic Constitutions. A Comparative and Contextual Study*, Oxford: Hart Publishing, 2018, s. 43-48.

⁶³ Anders Eka, Johan Hirschfeldt, Henrik Jermsten och Kristina Svahn Starrsjö, *Regeringsformen. En kommentar*, 2 uppl., Stockholm: Karnov, 2018.

⁶⁴ Fahlbeck 1955.

⁶⁵ Halvar G. F. Sundberg, recension av Fahlbeck 1955, i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1957 s. 86-89.

⁶⁶ Jur.dr, härads hövding, justitieombudsman, justitieminister. – Ossian Berger, *Om arfsrätten till Sverges och Norges riken*, Uppsala: Akademiska boktryckeriet, 1877.

⁶⁷ Docent i historia, kommerseråds n.h.o.v. – Karl Vilh. Vikt. Key-Åberg, *Om konunga- och tronföljareval ur svensk historisk och statsrättslig synpunkt*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1888.

⁶⁸ Rudolf Kjellén, "Prins eller enskild man? Några ord i en statsrättslig tvistefråga" i *Ny Svensk Tidskrift* 1890, s. 45-59.

⁶⁹ Otto Varenius, *Om riksföreståndarskap enligt Sveriges och Norges grundlagar*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1891; Otto Varenius, "§ 5 S. O." i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1924 s. 198-213; Otto Varenius, "Några randanmärkingar till 1809 års regeringsform. Med anledning av prof. R. Malmgrens grundlagsedition" i *Svensk juristtidning* 1922 s. 309-323, 372-382.

⁷⁰ Gunnar Bramstäng, "Konungens personliga rättsställning med särskild hänsyn till immunitetsfrågor. Några reflexioner med anledning av grundlagberedningens förslag till ny regeringsform" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1972 s. 279-305; Gunnar Bramstäng, "Kvinnlig tronföljd – en tillbakablick utifrån vår nuvarande successionsordning" i *Rättshistoriska studier* bd 11, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1985, s. 20-54; Gunnar Bramstäng, *Tronrätt, bördstitel och hustrubörighet. Några anteckningar*, Lund: Juristförlaget, 1990; Gunnar Bramstäng, "Att vara eller icke vara prins – det är frågan" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1994 s. 291-296.

⁷¹ Sterzel 2009 s. s. 150-164.

rik Wenander⁷² och Nicklas Vabi,⁷³ vilka alla har bidragit med kortare eller längre texter på området.

Utöver Bergers och Key-Åbergs avhandlingar har äldre successionsordningar, eller med dåtidens terminologi, arvföreningar, gjorts till föremål för en del historiska studier, liksom förhållandet mellan principerna om val- och arvmonarki.⁷⁴ På senare tid har stats- och genusvetaren Cecilia Åse tagit upp statschefens uppgifter och symbolfunktion efter 1970-talets förändringar,⁷⁵ och detta är även något som ur flera olika perspektiv har behandlats i en antologi.⁷⁶

Forskningsläget är i denna del sammanfattningsvis sådant att de flesta relevanta frågor någon gång har berörts i litteraturen, men långt ifrån på något heltäckande sätt. Någon helhetsbild finns inte, och slutsatser som har dragits vid olika tidpunkter stämmer inte nödvändigtvis överens. Det finns alltså ett behov av en förnyad översikt och analys.

1.3.3. *Frågorna om kungahusets och hovets finansiering*

Frågorna om statschefsämbetets, kungahusets och hovets finansiering har inte behandlats på ett lika omfattande sätt. Den mest ingående analysen av dessa frågor har gjorts av Gunnar Bramstång i texten *Konungens hov och slott. Några stats- och förvaltningsrättsliga synpunkter* – en knappt 300-sidig promemoria som endast finns i maskinskriven form men ger intryck av att ha varit avsedd för publicering i bokform. Texten torde ha sammanställts vid 1970-talets mitt, i början av giltighetstiden av 1974 års regeringsform och vid ungefär samma tidpunkt som ämbetsansvaret avskaffades år 1976.⁷⁷ Texten innehåller fyra avdelningar: I. Konungens representativa och ceremoniella uppgifter, II. Hovet, III. De kungliga slotten och IV. Riksdagens revisorers granskning av hov- och slottsstaterna. En mycket kortare preliminär version skrevs på uppdrag av Riksmarskalksämbetet och färdigställdes år 1969.⁷⁸ Bramstång har senare använt material från promemorian och vidareutvecklat slutsatserna i några olika texter.⁷⁹

⁷² Henrik Wenander, "The King and Public Power in the Minimalist Monarchy of Sweden" i Hazell och Morris 2020 s. 32-36 och "Political Functions of the Monarchy in Sweden" i Hazell och Morris 2020 s. 86-87; Henrik Wenander, "The Ghost of the King: Traces of 'Royal Majesty' in the Swedish constitution of 1974" i Kjell Å Modéer (red.), *Legal History. Reflecting the past and the present. Current perspectives for the future*, Rättshistoriska studier band 29, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2021, s. 167-176. – Se också Martin Sunqvist och Henrik Wenander, "En offentligrättslig korporation under Monarken? Svenska Akademien och kungen i juridiskt perspektiv" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2018 s. 559-575.

⁷³ Nicklas Vabi, "Statschefens offentligrättsliga status" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2003 s. 127-158.

⁷⁴ V. E. Svedelius, "Om Arfsrätten till Sveriges Krona" i *Tidskriften Frey*, 1843, s. 97-126; Ingvar Andersson, "Förebilden för Gustav Vasas arvförening" i *Scandia*, 1934, s. 224-233 och Karl-Gustav Hildebrand, "Gustav Vasas arvförening, dess medeltida bakgrund och förutsättningar", i *Historisk tidskrift* 1934 s. 129-166. Se här till också Berger 1877 s. 1-19.

⁷⁵ Cecilia Åse, *Monarkins makt. Nationell gemenskap i svensk demokrati*, Stockholm: Ordfront, 2009.

⁷⁶ Mats Ögren (red.), *För Sverige – nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*, Stockholm: DN, 2006.

⁷⁷ Se ssk. s. 2-3 och 86. På s. 7 anges att 1969 års hovstadga är gällande, men på s. 24 hänvisas till 1974 års hovstadga. – I brist på säkert årtal citeras texten som Bramstång, Hov och slott.

⁷⁸ Konstitutionsutskottets bet. 1969:51 bilaga 10.

⁷⁹ Gunnar Bramstång, "Konungens dispositionsrätt till Kungl. Djurgården. Några anteckningar med anledning av en hovrättsdom" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1991 s. 330-343, Gunnar Bramstång, "Kungl. Maj:ts

När det gäller rättsläget fram till 1809 års regeringsform är kunskapsläget bristfälligt, även om det finns en hel del litteratur i ämnet. Källorna är inte entydiga och det är svårt att hitta gott stöd för säkra slutsatser. Det finns genom landskapslagarna viss kunskap om hur medeltidens kungar försörjdes genom det s.k. Uppsala öd samt husabyar, kungsgårdar och kungsladugårdar, men hur detta fungerade och framför allt hur denna egendom hanterades från medeltidens senare del fram till år 1809 har inte utretts på ett heltäckande sätt. Det finns en 1800-talsavhandling av juristen Gustaf Tauson,⁸⁰ vars rubrik utlovar en analys av svenska kungsgårdars historia men som i själva verket behandlar även annan statlig jord samt förläningar och reduktioner beträffande densamma men å andra sidan inte ger en heltäckande bild av kungsgårdarnas historia. Detta kan möjligen förklaras av att endast del 1 lades fram som avhandling och att resterande delar förblev opublicerade.⁸¹

Från 1900-talets första hälft finns en del texter av historiker som Henrik Schück⁸² och Jerker Rosén⁸³ vilka sedan dess har dominerat synen på Uppsala öd, husabyarna och kungsgårdarna. År 2000 publicerades emellertid en antologi⁸⁴ där särskilt Jonatan Pettersson utsätter bl.a. en del av Schücks och Roséns rön för en kritisk granskning och visar att forskningsläget även fortsättningsvis är mycket otillfredsställande.⁸⁵ Egentligen skulle det behövas ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med t.ex. historiker, rättshistoriker, arkeologer, lantmätare, lingvister och kulturgeografer för att gå till botten med sambandet mellan de olika gårdar som under medeltiden ingick i Uppsala öd och de kungsgårdar och kungsladugårdar som sedan kom att ingå i 1809-10 års överenskommelse.⁸⁶

Generellt är det ganska otydligt exakt hur dispositionsrätten fungerade före år 1809, och det saknas förutom de närmare undersökningar som Bramstång gjort beträffande vissa av slotten mer ingående rättshistoriska analyser av ämnet. Avseende de slott som fungerat som framtida änkesäten har de äktenskapskontrakt som ingicks mellan statsöverhuvudena tillika kungahusens överhuvuden haft stor betydelse, men dessa har knappt analyserats överhuvudtaget inom den rättshistoriska forskningen.⁸⁷ Inom ramen för detta arbete har jag bedömt

Ordens rättsliga status. Ett blygsamt bidrag till diskussionen kring bl.a. myndighetsbegreppet i relation till konungen underställda organ”, i Lena Marcusson (red.), Festskrift till Fredrik Sterzel, Uppsala: Iustus, 1999, s. 83-105.

⁸⁰ Gustaf Tauson, *Svenska kungsgårdars historia*, Lund: Berlingska boktryckeriet, 1846.

⁸¹ Jfr recension av ”C. A. J.” i *Frey. Tidskrift för vetenskap och konst* 1847 s. 68-71.

⁸² Henrik Schück, ”Upsala Öd” i *Uppsala universitets årsskrift* 1914.

⁸³ Jerker Rosén, *Kronoansöndringar under äldre medeltid*, Lund: Gleerup, 1949, samt artiklarna ”Husaby” och ”Krongods” i *Kulturbistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*, bd 7 resp. 9, Malmö: Allhem, 1962 resp. 1964.

⁸⁴ Michael Olausson (red.), *En bok om Husbyar*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2000.

⁸⁵ Jonatan Pettersson, ”Husabyarna – en kritisk forskningsöversikt” i Michael Olausson (red.), *En bok om Husbyar*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2000, s. 49-63. I samma volym har jag därutöver främst använt Tomas Ekman, ”Item Husaby in Niericia... En orientering om Husby i Glanshammar, med anledning av de arkeologiska undersökningarna åren 1997-98” i Olausson (red.) 2000, s. 9-38, Stefan Brink, ”Nordens husabyar – unga eller gamla?” i Olausson (red.) 2000 s. 65-73, och Leif Grundberg, ”Husabyar i Norrland? Undersökningar kring Hälsingelagens Uppsala öd” i Olausson (red.) 2000 s. 75-91.

⁸⁶ Jfr Michael Olausson, ”Förord” i Olausson 2000 s. 6; Jonathan Pettersson, *Det medeltida krongodset. Om fiscus regius, husbyar och Uppsala öd*, Magisteruppsats vid ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet, HT-1998, s. 5. Se beträffande en kombination av arkeologiskt, kulturgeografiskt, historiskt och ortnamnsvetenskapligt angreppssätt Maria Bohman, *De norrländska kungsgårdarna. Ett tvärvetenskapligt perspektiv*, C-D-uppsats i arkeologi, VT-1999, Umeå universitet, institutionen för arkeologi.

⁸⁷ Se närmast Lena Rangström, *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf*, Stockholm: Livrustkammaren/Atlantis, 2010. Se betr. äktenskapskontrakten inom huset Holstein-

det som tillräckligt att för tiden före år 1809 framför allt utgå från den medeltida lagstiftningen och antologin från år 2000 samt den litteratur som i övrigt trots allt finns tillgänglig för att kunna ge en vederhäftig bakgrund till den nu gällande regleringen av den kungliga dispositionsrätten till viss statlig egendom. Några mer omfattande arkivstudier har det inte funnits möjlighet till – särskilt som denna text skrivits under en pågående pandemi. Arkivens begränsade öppethållande har omöjliggjort en bredare eftersökning av material som skulle kunna vara relevant att beakta. I stället har jag gjort mer specifika beställningar av bilder på dokument, i de fall det har funnits särskild anledning att räkna med att innehållet skulle kunna vara till nytta.

När det gäller dispositionsrätten enligt 1809-10 års överenskommelse har Bramstång i den ovan nämnda promemorian *Konungens hov och slott* gjort en förhållandevis ingående analys, och det förekommer också en promemoria med sammanställning av de arkivhandlingar som sammanfattar dispositionsrättens uppkomst år 1809-10 och den därmed sammanhängande övergången från ett system där vissa egendomar stod under konungens enskilda styrelse till att dessa tillföll statsverket mot att konungen fick ett penninganslag och en mer inskränkt dispositionsrätt.⁸⁸ På senare tid har Jan-Mikael Bexhed gett en översikt över detta rättsläge.⁸⁹ Det kan noteras att Nils Nilsson-Stjernquist i sin bok *Riksdagen och kronans fasta egendom* främst intresserat sig för andra typer av fastigheter än de som är aktuella här.⁹⁰

Av sammanställningen av arkivhandlingar och även av Bramstångs promemoria framstår rättsläget enligt 1809-10 års överenskommelse som något svårundersökt i källmaterialet, men det visar sig vid närmare undersökning att de flesta av de väsentliga handlingarna finns i riksdagstrycket från 1809-10 års riksdag. Med tillägg av någon enstaka arkivhandling är det inte alltför svårt att utifrån det tryckta materialet vinna full klarhet i hur 1809-10 års riksdagsledamöter såg på saken och vad som var överenskommelsens innebörd. Jag har ändå kontrollerat de tryckta riksdagshandlingarna mot de bevarade originalkoncepten.

En ganska nyligen utkommen bok skriven av Thomas Lyrevik om finansiella frågor i anslutning till kungahuset har av notapparaten att döma viss vetenskaplig ambition. Författaren har letat fram en omfattande mängd intressant material och pekat på frågor som förtjänar en rättshistorisk utredning. I flera avseenden, bl.a. när det gäller 1809-10 års överenskommelse, hade en mer allsidig behandling av tryckt och otryckt källmaterial kunnat ge underlag för säkrare slutsatser så att missförstånd hade kunnat undvikas.⁹¹

I sakregistret till handlingarna från 1809-66 års riksdagar ges en översikt över de beslut som fattades och var relevanta handlingar återfinns i riksdagstrycket. Det kan noteras att

Gottorp under perioden 1544-1773 Markus Hillenbrand, *Fürstliche Ebeverträge. Gottorfer Hausrecht 1544-1773*, Rechtshistorische Reihe 141, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996.

⁸⁸ Odaterad promemoria ”Överenskommelsen 1809/10 sammafattning [sic] av dokumentation”.

⁸⁹ Jan Mikael Bexhed är advokat och delägare i Calissendorff Advokatbyrå, där en annan delägare är f.d. hovauditören advokat Axel Calissendorff. – Jan Mikael Bexhed, ”Den kungliga dispositionsrätten till fast egendom” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2020 s. 227-242.

⁹⁰ Nils Nilsson-Stjernquist, *Riksdagen och kronans fasta egendom. Tolkningen och tillämpningen av § 77 regeringsformen*, Lund, 1950.

⁹¹ Thomas Lyrevik är f.d. statssekreterare. – Thomas Lyrevik, *Den kungliga kleptokratin. Makt, manipulation, berikning*, Göteborg, Bokförlaget Korpen, 2018. Se s. 85-88 och 375-385 angående 1809-10 års överenskommelse; Lyrevik har förbisett att de väsentliga handlingarna finns i 1809-10 års riksdagstryck, jfr nedan avsnitt 6.3. Lyrevik har under år 2020 kommit ut med en kortare version (*Den kungliga korruptionen – kort om svensk kleptokrati*), men jag har använt den mer omfattande boken från år 2018.

betänkanden och memorial under 1809-10 års riksdag inte såsom senare trycktes i bihang utan inom ramen för Ridderskapet och adelns protokoll.⁹² Bihangen, vars utformning reglerades i 59 § i 1810 års riksdagsordning, fick sin nuvarande struktur delvis vid 1817-18 års riksdag och i allt väsentligt genom beslut vid 1828-30 års riksdag.⁹³ Jag har ändå valt att fram till representationsreformen år 1866 göra ganska utförliga hänvisningar till samling, avdelning och band i riksdagstrycket, för att därefter övergå till det nu vanliga sättet att ange propositioner och betänkanden etc. med angivande av endast år och nummer.

Beträffande den budgettekniska hanteringen av hovet, de kungl. hov- och slottsstaterna, har ganska omfattande källforskning i riksdagstrycket visat sig erforderlig. Avseende 1600- och 1700-talet finns analyser gjorda av Fabian Persson⁹⁴ respektive Karl Åmark.⁹⁵ År 1993 togs en promemoria beträffande hovets rättsställning fram inom Justitiedepartementet⁹⁶ och en annan togs fram inom hovet.⁹⁷ Hovets anslag i 1800-talets och 1900-talets statsbudgetar har dock inte tagits upp i forskningen. Budgeteringsprinciperna har efter 1809-10 års överenskommelse ändrats först på 1840-talet, sedan länge varit ganska fasta för att modifieras med hjälp av tilläggsanslag under 1900-talets första hälft och sedan modifieras i omgångar under 1900-talets andra hälft på så sätt att anslag med mer detaljerade ändamålsbeskrivningar lagts samman till mer övergripande enheter.

För att kunna analysera denna utveckling har jag rent praktiskt gått till väga så, att jag först har gått igenom budgetpropositioner och utskottsbetänkanden för omkring vart tionde år och skaffat mig en översikt över utvecklingen. Jag har sedan gått igenom samtliga budgetpropositioner och utskottsbetänkanden avseende kungl. hov- och slottsstaterna och den kungl. dispositionsrätten till statlig egendom. De år då väsentliga förändringar har genomförts redovisas naturligtvis mest utförligt, men det saknar inte intresse att en del anslag lämnats oförändrade under lång tid. Jag har av tids- och utrymmesskäl koncentrerat mig på budgetpropositionerna avseende första huvudtiteln (eller på senare tid det utgiftsområde där hov- och slottsstatsanslagen tas upp) och de dokument där dessa anslag sedan behandlats. Endast i undantagsfall har jag kunnat beakta motioner och riksdagsdebatter samt utgiftsposter under andra huvudtitlar eller utgiftsområden.

1.3.4. Ordens- och medaljväsendet samt andra utmärkelser

Ordensväsendets historia i Sverige är relativt väl utredd i litteraturen. Särskilt ska nämnas det trebandsverk som gavs ut på 1940-talet av Ernst E. Areen och Sten Lewenhaupt med ambitionen att presentera ordensväsendenas i historia i samtliga nordiska länder, varav två

⁹² *Sakregister till rikets ständers protokoll med bihang för tiden från och med år 1809 till och med år 1866*, bd 1-2, Stockholm, 1891-93.

⁹³ 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 3, expeditionsutskottets memorial nr 422, s. 3-47; se för en översikt över de olika samlingarna och volymerna under perioden 1786-1866 Daniel Magnus Sandahl, *Svenska riksdagarnes från och med år 1786 till och med år 1866 tryckta protokoll med bihang*, Stockholm: Isaac Marcus, 1871.

⁹⁴ Fabian Persson, *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721*, Lund: Lunds universitet, 1999, s. 56-79.

⁹⁵ Karl Åmark, *Sveriges statsfinanser 1719-1809. Andra delen. Statsutgifter, statsinkomster och statsskuld*, Stockholm: Norstedts, 1961.

⁹⁶ Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09.

⁹⁷ J. Gillis Wetter, *Yttrande över Justitiedepartementets promemoria avs. de kungl. hovstaternas ställning (i statsrättsligt hänseende)*, 1993-08-28.

band behandlar de svenska ordnarnas historia.⁹⁸ Det är det verk som jag i första hand har använt angående ordensväsendets historia. Det finns också ett fristående verk från samma tid av Karl Löfström om Sveriges riddarordnar,⁹⁹ och i en av H. J. S. Kleberg redigerad bok om de svenska riddarordnarna har Folke Wernstedt bidragit med en historisk översikt.¹⁰⁰ Karl Löfström och Ernst E. Areen har inte bara skrivit om ordnarna utan även om medaljväsendet,¹⁰¹ och även artiklar av Torgny Lindgren utgör i detta sammanhang viktig litteratur.¹⁰²

På senare decennier har ordensfrågorna tagits upp på nytt i litteraturen. Fredrik Löwenhielm har gett en översikt över det svenska ordens- och medaljväsendet dels i form av en bok,¹⁰³ dels som inledning till ett verk som presenterar samtliga Serafimeriddare och deras heraldiska vapenplåtar.¹⁰⁴ Därtill kommer att antal vetenskapliga monografier och antologier på det ordenshistoriska området, där författare som Tom C. Bergroth,¹⁰⁵ Antti Matikkala¹⁰⁶ och Staffan Rosén¹⁰⁷ främst ska nämnas. Inte minst har Antti Matikkala på ett förtjänstfullt sätt rett ut den historiska bakgrunden till de riddarordnar som inrättades i Sverige år 1748.¹⁰⁸ På ett internationellt plan ska nämnas det omfattande verket *World Orders of Knighthood and*

⁹⁸ Ernst E. Areen och Sten Lewenhaupt, *De nordiska ländernas riddarordnar*, band 1-2, Stockholm: AB Svensk litteratur, 1942.

⁹⁹ Karl Löfström, *Sveriges riddarordnar*, Stockholm: Steinsviks, 1948.

¹⁰⁰ Folke Wernstedt, "Kungl. Svenska riddarordnarna. Historisk översikt" i H. J. S. Kleberg (red.), *Kungl. Svenska riddarordnarna*, bd I, Stockholm och Malmö: Skandinaviska Biografiska Förlaget, 1935, s. 17-69.

¹⁰¹ Karl Löfström, *Kungl. medaljen Illis quorum meruere labores*, Stockholm: Nordisk Rotogravyr, 1933; Karl Löfström, *Kungl. medaljen Litteris et artibus*, Stockholm: Nordisk Rotogravyr, 1935; Ernst E. Areen, *De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer. Heders- och minnestecken från 1500-talet till våra dagar*, Stockholm: J. Beckman, 1938; Karl Löfström, "För nyttiga uppfinningar". En medaljhistorisk studie" i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1961 s. 138-147.

¹⁰² Torgny Lindgren, "Hedersbelöning för nit och redlighet i rikets tjänst". Till medaljens tidigaste historia" i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1959 s. 30-53; Torgny Lindgren, "För befrämjad vaccination". Till vaccinationsmedaljens tidigaste historia" i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1961 s. 106-137.

¹⁰³ Fredrik Löwenhielm, *Svenska ordnar och medaljer*, 2 uppl., Stockholm: Atlantis, 1998.

¹⁰⁴ Fredrik Löwenhielm, "Belöningar och utmärkelsetecken. Gåvor, ordnar och medaljer" i Per Nordenvall (red.), *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Stockholm: Kungl. Maj:ts Orden, 1998, s. 11-68.

¹⁰⁵ Tom C. Bergroth, "En Svensk Riddare=Orden". Kring instiftandet av ett ordensväsende i Sverige år 1748" i *Livrustkammaren* 1997-98 s. 3-90; Tom C. Bergroth, *Kungliga Carl den XIII:s Orden*, Stockholm: Svenska Frimurare Orden, 2002; Tom C. Bergroth, "The Royal Order of Charles XIII – the Fifth Swedish Order" i Antti Matikkala och Staffan Rosén (red.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015.

¹⁰⁶ Antti Matikkala, "Gustaf Adlerfelt, Orders of Knighthood and Charles XII" i Antti Matikkala och Staffan Rosén (red.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015; Antti Matikkala, "Creating a 'Medieval Past' for the Swedish Orders of Knighthood" i Katie Stevenson och Barbara Gribbling (red.), *Chivalry and the Medieval Past*, Woodbridge: The Boydell Press, 2016, s. 35-60.

¹⁰⁷ Staffan Rosén, "From the Common History of the Russian and the Swedish Orders of Knighthood" och "Swedish Orders Today" i Antti Matikkala och Staffan Rosén (red.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015.

¹⁰⁸ Matikkala 2016.

*Merit.*¹⁰⁹ Göran Norrby har analyserat adelskapets, ordensväsendets och rangordningens samhälleliga betydelse i Norden under perioden 1660-1920.¹¹⁰

Något som är mindre väl behandlat i den svenska litteraturen är principen att hedersbevisningar såsom riddarvärdigheter och medaljer på något sätt måste emanera från en statschef för att ha rättslig relevans (*fons honorum*-principen¹¹¹). Matikkala har kortfattat nämnt detta i sin avhandling om det brittiska ordensväsendet,¹¹² och i övrigt finns det anledning att utgå från den juridiska litteratur som behandlar statssuveränitet och folkrättsligt erkännande av regeringar.¹¹³

Ett nytt angreppssätt har valts av Magna Robertsson. Hon har i sin doktorsavhandling analyserat krigsdekorationer som en del av veteranpolitiken i form av organiserat stöd till Försvarsmaktens personal före, under och efter internationella insatser. Därvid har hon analyserat hur Försvarsmaktens medaljer kan användas som styrmedel.¹¹⁴ Hur ordnar och medaljer bärs på uniform har detaljerat beskrivits av Christian Braunstein, och därmed får man indirekt en överblick över det svenska medaljväsendet.¹¹⁵ Det finns en promemoria om regeringens belöningsmedaljer utarbetad inom Regeringskansliet.¹¹⁶ Därtill kan nämnas en ganska nyutkommen bok om de medaljer som utdelas av Kungl. Patriotiska Sällskapet och som är försedda med konungens bild.¹¹⁷

Hovleverantörskap tas upp kortfattat i samband med att den finansiella neutraliteten diskuteras och i avsnittet om utmärkelser. Det är inte ett område som egentligen blivit föremål för rättshistorisk forskning, även om det finns en del böcker att utgå från avseende förhållandena i Sverige och några andra länder.¹¹⁸

¹⁰⁹ Guy Stair Sainty och Rafal Heydel-Mankoo (red.), *World Orders of Knighthood and Merit*, bd 1-2, Delaware: Burke's Peerage & Gentry, 2006.

¹¹⁰ Göran Norrby, *Ordnade eliter. Organiseringen av Nordens statsbärande skikt 1660-1920*, Stockholm: Atlantis, 2011.

¹¹¹ Även *fons honoris*. – *Fons* betyder källa, *honoris* (genitiv singularis) eller *honorum* (genitiv pluralis) betyder hederns, hedersbevisningarnas, värdighetens, etc.

¹¹² Antti Matikkala, *The Orders of Knighthood and the Formation of the British Honours System 1660-1760*, Woodbridge: The Boydell Press, 2008.

¹¹³ Jag har konsulterat Malcolm N. Shaw, *International Law*, 7 uppl. 2014, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, och Stefan Talmon, *Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

¹¹⁴ Magna Robertsson, *Personligt mod. Om krigsdekorationer som mjuk normstyrning under insatsen i Afghanistan åren 2008-2012*, Stockholm: Stockholms universitet, 2020.

¹¹⁵ Christian Braunstein, *Utmärkelsetecken på militära uniformer*, Stockholm: Statens Försvarshistoriska Museer, 2007.

¹¹⁶ *Regeringens belöningsmedaljer och regeringens utmärkelse Professors namn*, SB PM 2006:1.

¹¹⁷ Bengt Gustaf Jonshult, *Kungl. Patriotiska Sällskapets medaljer och hedersbelöningar*, Stockholm: Kungl. Patriotiska Sällskapet, 2019.

¹¹⁸ Maria Gunnarsson och Erik Gunnarsson (red.) *Konung Carl XVI Gustafs hovleverantörer*, Uppsala: Bild & kultur, 1999; Maria Gunnarsson och Annika Hedberg (red.), *Kunglig hovleverantör*, Skyllberg: Bild & Kultur, 2011; Barbara Zalewski, *Under kronen. Historien om den kongelige husboldning og hofleverandørerne gennem 800 år*, København: Nostra, 2000; Tim Heald, *A Peerage for Trade. A History of the Royal Warrant*, London: The Royal Warrant Holders Association, 2003.

1.4. Framställningens neutralitet

Det hör inte till vanligheterna att författare inom den rättsvetenskapliga litteraturen uttrycker åsikter i fråga om objektet för framställningen borde avskaffas eller bibehållas. Det är t.ex. sällsynt att rent juridiska texter innehåller uppfattningar om att en viss rättslig företeelse, som t.ex. ett visst domstolsslag eller en viss avtalstyp, borde avskaffas. Däremot är det vanligt att juridiska författare uttrycker rättsligt grundade uppfattningar om att en viss princip är eller inte är användbar vid tolkningen av vissa rättsfall eller vissa rättsregler. Frågor om rättsreglernas lämplighet, i den mån diskussionen går utöver lämplighet i mer systematiskt hänseende, hör snarare till den politiska sfären.

Just när det gäller monarkin har dock en del författare skrivit utifrån mer eller mindre tydliga utgångspunkter. En 1800-talsförfattare som Christian Naumann hade ett väsentligen konservativt synsätt, som enligt Stig Jägerskiöld i alltför hög grad fick prägla hans författarskap, och han hade ett förtroendefullt förhållande till Oscar II.¹¹⁹ Även på ett mer generellt plan har det inom den offentliga rätten funnits kopplingar mellan juridik och politik; statsrättsprofessorn Carl Axel Reuterskiöld var t.ex. även riksdagsledamot och stödde en stark, personlig kungamakt, även genom att ge råd till Gustaf V och kronprinsen Gustaf (VI) Adolf. Det har emellanåt ansetts oklart om hans rättsvetenskapliga uttalanden återspeglade vedertagna rättsuppfattningar eller egna, ibland omstridda hypoteser.¹²⁰ Mitt samlade intryck är att dessa båda personer är exempel på författare som haft ett engagemang för bevarandet av monarkins makt i en tid då denna mer och mer ifrågasattes. Motsatsvis kan noteras att Joakim Nergelius i sin lärobok om svensk statsrätt uttalat att monarkin är ”en gammalmodig institution” och ifrågasatt om monarkin ”egentligen passar in”¹²¹ i dagens Sverige. Thomas Lyrevik har genomgående i sin framställning tagit ställning mot monarkin, åtminstone vad avser det sätt på vilket kungahuset och hovet finansieras och administreras för närvarande.¹²²

När det gäller frågan om monarkins vara eller icke vara kan jag som rättshistoriker nöja mig med att konstatera att det finns ganska tydliga historiska förklaringar till att monarkin har bibehållits i vissa europeiska länder men inte i andra – avskaffandet av monarkier har så gott som alltid haft med djupgående konstitutionella kriser att göra, inte minst i efterdyningarna av första och andra världskrigen. I denna text är utgångspunkten att Sverige är en monarki samt att det finns ett kungahus och ett hov. Skälen för och emot olika statsskick ligger utanför denna framställnings ramar. Detsamma gäller skälen för och emot att alls ha ett ordensväsende, en fråga som för övrigt inte är direkt kopplad till om ett land är en monarki eller en republik.

Någon gång finns också bakgrundskunskap om att en författare intresserat sig för en fråga utifrån ett visst uppdrag. Som exempel kan nämnas att Gunnar Bramstång inledde sin forskning inom rättsområdet genom ett uppdrag från Riksmarskalksämbetet,¹²³ och han har

¹¹⁹ *Svenskt Biografiskt Lexikon*, uppslagsord ”Naumann, Christian” (Stig Jägerskiöld).

¹²⁰ Mats Kumlien, *Professorspolitik och samhällsförändring. En rätthistorisk undersökning av den svenska förvaltningsrättens uppkomst*, Rätthistoriskt bibliotek bd 74, Stockholm: Institutet för Rätthistorisk Forskning, 2019, s. 70 och 176-181.

¹²¹ Nergelius 2010 s. 373, båda citaten.

¹²² Lyrevik 2018, passim, särskilt s. 11-16, 554-560 och 601-612.

¹²³ Konstitutionsutskottets bet. 1969:51, bilaga 10.

sedan arbetat vidare med frågorna utifrån den utgångspunkten.¹²⁴ Han har emellertid i sin bok *Tronrätt, bördstitel och bustillhörighet* arbetat utifrån ett uppdrag av greve Sigvard Bernadotte, som gentemot konungen begärde att återfå titeln prins.¹²⁵ Bramstång har således arbetat på uppdrag av såväl hovet som en person som i detta sammanhang intog en motsatsställning till konungen. Icke desto mindre gör jag den bedömningen att Bramstång i dessa texter i allt väsentligt har behandlat såväl källor som litteratur på ett sedvanligt juridiskt neutralt och vederhäftigt sätt. Det innebär inte att jag instämmer i samtliga hans slutsatser, men det är något som kommer att tas upp på relevanta platser i den fortsatta framställningen. Detsamma gäller Fredrik Sterzel, som inlett sitt arbete med ämnet med att skriva en promemoria på uppdrag av Riksmarskalksämberet,¹²⁶ vilken sedan legat till grund för en artikel av honom.¹²⁷

Även om en forskningsfråga inte behöver vara neutral, har en rättslig framställning en viss auktoritet om den på ett opartiskt sätt innehåller redogörelser för samtliga de skäl som talar för och emot ett visst svar på den fråga eller de frågor som behandlas. Det innebär att läsaren på kort tid, jämfört med att själv gå till källorna, kan skaffa sig en överblick över materialet. Även om det kan vara svårt att frigöra sig från sin förförståelse, finns av informationsekonomiska skäl anledning att försöka göra det. Detta hindrar inte att författaren tar ställning i de frågor som behandlas, men det ska i så fall göras på ett sätt som tydliggör vad som är redovisning av sakförhållanden och vad som är slutsatser av dessa redovisningar.¹²⁸ Beträffande de författare som tidigare har behandlat delar av ämnet måste alltså deras redogörelser för sakförhållanden skiljas från deras uppfattningar om och slutsatser av dessa. I flera fall finns det i den fortsatta framställningen anledning att ställa olika författares uppfattningar mot varandra. Jag har försökt att vara tydlig med vilka uppfattningar som hämtats från andra författare och vad som är mina bedömningar.

Mitt uppdrags bakgrund finns redovisad i avsnitt 1.1. Jag har under arbetets gång redovisat preliminära slutsatser och fått frågor och kommentarer såväl från den parlamentariska utredningens ledamöter, sekreterare, experter och sakkunniga som från sakkunniga personer tillhörande hovet och Kungl. Maj:ts Orden samt även från utomstående personer. De ändringar och justeringar som har föranletts av dessa kommentarer har kontrollerats mot källor, till vilka hänvisas i notapparaten.

¹²⁴ Bramstång Hov och slott, Bramstång 1991, Bramstång 1999.

¹²⁵ Bramstång 1990 s. 5.

¹²⁶ Fredrik Sterzel, *Konungens s.k. apanage och ankenytande frågor*, 1996-06-28.

¹²⁷ Sterzel 2009 (först publicerad 1998).

¹²⁸ Christian Dahlman, *Neutralitet i juridisk forskning*, Lund: Studentlitteratur, 2006, s. 28-38, 82-83 och 88-89.

2. Historisk översikt över statschefens funktion och ställning

2.1. Inledning

I detta kapitel ges en översikt över statschefens funktion och ställning utifrån ett rätts-historiskt perspektiv. För att framställningen ska bli begriplig nämns först vilka rättskällor som var aktuella under respektive tidsperiod, mer utförligt för den medeltida perioden då rättskälleläget är som mest komplicerat ur ett nutida betraktelsesätt. I den del det är fråga om översiktliga påståenden om i den rättshistoriska litteraturen allmänt kända förhållanden hänvisar jag här generellt till dessa.¹²⁹ Endast mer specifika uppgifter är i övrigt i detta kapitel försedda med hänvisningar. En viss tyngdpunkt ligger därvid på införandet av arvmonarkin och regleringen av den, eftersom det har betydelse för förståelsen av kap. 4 och 5. När det gäller finansieringen av hovet har jag ansett att framställningen blir klarare om den finns samlad i kap. 6.

2.2. Landskapslagarnas tid och antagandet av landslagen och stadslagen

2.2.1. Rättskällorna

Sverige var ursprungligen ett valkungadöme. De äldsta rättskällor som ger kunskap om detta är landskapslagarna. De äldsta bevarade landskapslagarna var inte lagstiftningsprodukter i modern mening utan nedtecknade sammanställningar av sedvanerätt. Under 1220-talet påbörjades nedtecknandet av lagarna i Götaland, men de äldsta handskrifterna är inte bevarade. Det finns en bevarad version av Äldre Västgötalagen från 1280-talet.¹³⁰ Det finns även en Yngre Västgötalag nedtecknad någon gång – enligt de senaste forskningsrönen – på 1310-talet.¹³¹ Västgötalagen gällde även i Dalsland. Östgötalagen finns i en handskrift från mitten

¹²⁹ Nils Stjernquist, "Land skall med lag byggas. Sveriges författningshistoria" i *Sveriges konstitutionella urkunder*, Stockholm: SNS Förlag, 1999; Nils Herlitz, *Grunddragen av det svenska statsskickets historia*, 3 uppl., Stockholm: Norstedts, 1946; Göran Inger, *Svensk rätts historia*, Lund: Liber, 1980; Christian Häthén, *Stat och straff. Rättshistoriska perspektiv*, Lund: Studentlitteratur, 2004; Kjell Å. Modéer, *Historiska rättskällor i konflikt. En introduktion i rätts historia*, 3 uppl., Stockholm: Santérus, 2010. Se också den överblick över konungamaktens utövning i svensk historia som Fredrik Lagerroth ger i *Den svenska monarkin inför rätta. En författningshistorisk exposé*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1972. För den medeltida perioden och övergången till tidigmodern tid finns utförliga redogörelser hos Philip Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130-1290*, Leiden/Boston: Brill, 2007; Fredrik Charpentier Ljungqvist, *Lagfäst kungamakt under högmedeltiden. En komparativ internordisk studie*, Rättshistoriskt bibliotek bd 72, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2016, och Martin Neuding Skoog, *I rikets tjänst. Krig, stat och samhälle i Sverige 1450-1550*, Lund: Bokförlaget Augusti, 2018.

¹³⁰ Holmbäck och Wessén 1933 s. XII; Holmbäck och Wessén 1946 s. XI-XXXVII; Wiktorsson 2011 bd 1 s. 11 och 29-31.

¹³¹ Wiktorsson 2011 bd 1 s. 29; Nilsson 2011 s. 45-59; Nilsson 2012, Brink 2014; jfr Holmbäck och Wessén 1946 s. XXXVIII-XLV.

av 1300-talet och återspeglar förhållandena omkring år 1290.¹³² Av Tiohäradslagen, omfattande Småland, har bara kyrkobalken bevarats.¹³³

Upplandslagen och Södermannalagen skiljer sig från de nu nämnda nedtecknade lagböckerna, eftersom de stadfästes av konungen. Upplandslagen utarbetades av en kommission som kung Birger Magnussons förmyndarregering hade tillsatt och stadfästes av honom år 1296.¹³⁴ Västmannalagen var en kompilation med utgångspunkt främst i Upplandslagen.¹³⁵ Södermannalagen stadfästes år 1327 i en version som ersatte en äldre text nedtecknad i slutet av 1200-talet.¹³⁶ Hälsingelagen är bevarad i en handskrift från 1300-talets mitt.¹³⁷ Därtill finns en lag som numera anses vara Dalalagen, men den har under en period ansetts vara en äldre version av Västmannalagen. Dess ålder är svårbedömd, men sannolikt formulerades den under 1300-talets första hälft och nedtecknades i den nu bevarade versionen vid 1300-talets mitt.¹³⁸ Närkeslagen är inte bevarad, men man vet att den stadfästes av kung Magnus Ladulås. Inte heller Värmlandslagen har bevarats.¹³⁹

Av särskilt intresse i detta sammanhang är en stadga om konungaval, eriksgata, konungaed och kröning som Magnus Eriksson utfärdade omkring år 1335 – den kan inte dateras säkert – för att den skulle antas i de olika lagsagorna och tas in i landskapslagarna. Så skedde åtminstone i Södermanland.¹⁴⁰ Bestämmelserna togs sedan i allt väsentligt in i konungabalken i landslagen, som började tillämpas omkring år 1350.¹⁴¹ I den samtida stadslagen saknades motsvarande bestämmelser, eftersom konungabalken där, trots sitt namn, handlade om stadens styrelse.¹⁴² I landslagen saknades kyrkobalk.¹⁴³ Den under medeltiden så viktiga kyrkorätten hanterades därför på så sätt att de olika landskapslagarnas kyrkobalkar fortsatte att tillämpas. Upplandslagens bestämmelser fick allt större betydelse även i andra landskap,¹⁴⁴ dock möjligen med undantag för Skara stift där de lokala rättsreglerna fortsatte att ha betydelse.¹⁴⁵

Landslagens bestämmelser togs i denna del med mindre förändringar in i Kristoffers landslag, som stadfästes år 1442.¹⁴⁶ I mellantiden hade emellertid en annan viktig statsrättslig

¹³² Holmbäck och Wessén 1933 s. XII;

¹³³ Holmbäck och Wessén 1933 s. XII.

¹³⁴ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 3-10.

¹³⁵ Holmbäck och Wessén 1936 s. XXXV.

¹³⁶ Holmbäck och Wessén 1933 s. XII; Holmbäck och Wessén 1940 s. XI-XXXII.

¹³⁷ Holmbäck och Wessén 1940 s. XLIII.

¹³⁸ Holmbäck och Wessén 1936 s. XIII-XXIV.

¹³⁹ Holmbäck och Wessén 1933 s. XII; Holmbäck och Wessén 1940 s. XXX.

¹⁴⁰ Holmbäck och Wessén 1940 s. 236-256, ssk. s. 236-237 och 245; Holmbäck och Wessén 1962 s. XXV-XXVI och 18.

¹⁴¹ Holmbäck och Wessén 1962 s. 3-8 och 18-28.

¹⁴² Holmbäck och Wessén 1966 s. 3-18.

¹⁴³ Holmbäck och Wessén 1962 s. XXVII-XXX.

¹⁴⁴ Holmbäck och Wessén 1962 s. XXIX.

¹⁴⁵ Nilsson 2012 s. 91.

¹⁴⁶ Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, 1726. Se till förhållandet mellan de båda landslagarna Patrik Åström, *Tendensen i Kristoffers landslag*, Uppsala: Svenska fornskriftssällskapet, 2016.

händelse inträffat, nämligen ingåendet av Kalmarunionen och krönandet av Erik av Pomern till konung i Kalmar år 1397.¹⁴⁷ Kristoffers landslag gällde i sin tur till dess att 1734 års lag trädde i kraft år 1736, men innan dess hade ett antal förändringar i statsskicket gjorts inte minst genom 1634, 1719 och 1720 års regeringsformer. Landslagens konungabalk gällde trots detta formellt fram till dess att 1809 års regeringsform trädde i kraft.¹⁴⁸

När det gäller lagarnas indelningar i balkar, finns redan i flera av landskapslagarna rubriker som fördes vidare i landslagen och i 1734 års lag och som alltjämt är aktuella: ärvdabalk, jordabalk, byggningsbalk, rättegångsbalk. På så sätt finns alltså ett visst mått av kontinuitet från 1200-talet till våra dagar.

2.2.2. Konungaval

Av framför allt Upplandslagen, Södermannalagen samt Äldre och Yngre Västgötalagen är det tydligt att konungavalet utgick från Uppland och skulle bekräftas i övriga landskap.¹⁴⁹ Enligt Upplandslagens konungabalk, första flocken,¹⁵⁰ skulle konung väljas av de tre folklanden Tiundaland, Attundaland och Fjädrundaland. Upplands lagman skulle sedan vid Uppsala döma den valde till konung, och sedan skulle lagmännen i Södermanland, Östergötland, Tiohärad (Småland), Västergötland, Närke och Västmanland göra samma sak. Sedan så hade skett hade konungen fått ”laglig rätt till Uppsala öd”.¹⁵¹ Därefter beskrivs i andra och tredje flocken hur konungen skulle rida eriksgata (det var under denna eriksgata som de olika lagmännen på respektive landskapsting dömde den valde till konung¹⁵²) och ”vigas till kronan i Uppsala kyrka”. Slutligen angavs ånyo att konungen hade ”rätt till Uppsala öd”.¹⁵³ Uppsala öd och dess betydelse för statens och hovets finanser behandlas närmare i avsnitt 6.2.

I Östgötalagen saknades bestämmelser om konungaval.¹⁵⁴ Såväl Äldre som Yngre Västgötalagens rättslösabalk, första flocken, inleds däremot med orden ”Svearna äga att taga konung och likaså att vräka”. Detta innebar att svearna hade rätt att välja konung och att förkasta kandidater vid valet.¹⁵⁵ Bestämmelserna om eriksgatan stämmer väsentligen överens med Upplandslagens motsvarande bestämmelser. I Yngre Västgötalagen finns också bestämmelser om Uppsala öd.¹⁵⁶

¹⁴⁷ Se till betydelsen av unionsbrevet och kröningsbrevet Lars-Olof Larsson, *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*, Stockholm: Prisma, 1997, s. 83-90.

¹⁴⁸ Stjernquist 1999 s. 13-14.

¹⁴⁹ När det gäller de senaste decenniernas debatt om Svea- respektive Götalandskapens betydelse för bildandet av Sverige som enat kungarrike ansluter jag mig till analysen i Mats G. Larsson, *Färder till Sveriges födelse. En samlingsutgåva av Svitjod. Resor till Sveriges ursprung, och Götarnas riken. Upptäcktsfärder till Sveriges enande*, Stockholm: Atlantis, 2004. Se särskilt del 1 s. 153-160 och del 2 s. 167-175.

¹⁵⁰ I flera av de äldre svenska lagarna var balkarna indelade i s.k. flockar, som närmast motsvarar kapitel i senare lagar.

¹⁵¹ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 43.

¹⁵² Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 52-53; Alexandra Sanmark, *Viking Law and Order. Places and Rituals of Assembly in the Medieval North*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017, s. 104-106.

¹⁵³ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 44.

¹⁵⁴ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 51.

¹⁵⁵ Holmbäck och Wessén 1946 s. 109 och 292, se även s. 114-121 och 300 samt Larsson 2004 del 2 s. 170.

¹⁵⁶ Holmbäck och Wessén 1946 s. 346-347.

Södermannalagens bestämmelser om konungaval och om Uppsala öd stämmer väsentligen överens med Upplandslagen.¹⁵⁷ I den stadga för konungaval som Magnus Eriksson utfärdade omkring år 1335, vilken infogades i Södermannalagen och sedan lades till grund för landslagens regelverk, förtydligades regelverket. Bl.a. klargjordes att lagmännen skulle ha med sig tolv män valda av lagsagens befolkning för att välja konung vid Mora ting.¹⁵⁸

2.2.3. *Ett embryo till ett arvkungadöme*

Även om Sverige enligt Upplandslagen var ett valkungadöme, inleddes redan under 1200-talet en förändring i riktning mot ett arvkungadöme. Magnus Ladulås fick år 1284 sin son Birger erkänd som sin efterföljare, och år 1303 beslutades på en herredag att Birger skulle efterträdas av sin son Magnus. Kungavalet och eriksgatan blev i dessa fall ceremonier utan avgörande betydelse.¹⁵⁹

I Magnus Erikssons stadga för konungaval från omkring år 1335 och sedan i landslagen intogs en bestämmelse att den som skulle väljas till konung helst skulle vara konungason.¹⁶⁰ Kungasöner och -döttrar fick hertigtitlar. Hertigtiteln ersatte den gamla jarltiteln, vilken senast användes av Birger Jarl (d. 1266). En del kungabarn kallades Sveriges hertig respektive hertiginna, och av dessa var hertig Magnus (sedan kung Magnus Ladulås) den första. En del kallades hertig av Finland. Av dessa var Magnus Ladulås bror Bengt (d. 1291) den första. Utanför kungahuset var det enbart Bengt Algotsson (d. 1360), hertig av Halland och Finland, som förde hertigtiteln.¹⁶¹

Även i det unionsbrev som förekom i Kalmar år 1397 – och beträffande vilket det är osäkert om det formellt antogs – angavs att unionen skulle vara ett valkungadöme, men efter Eriks av Pommerns död skulle nästa konung helst vara konungason. Detta gällde utöver i Sverige redan i Danmark, medan Norge var ett arvrrike.¹⁶² Detta fick betydelse bl.a. år 1448 då olika efterträdare till Kristoffer av Bayern valdes i Danmark och Sverige, något som ledde till splittring och konflikter.

2.2.4. *Konungens statsrättsliga funktion*

Från det att man kan tala om ett allt mer sammanhållet rike – från omkring Birger Jarls tid¹⁶³ – var såväl den lagstiftande som den verkställande och den dömande makten knuten till konungen, eller i Birgers fall, jarlen. Ett tydligt exempel på central lagstiftande makt är Birger Jarls edsöreslagar, innebärande att de ledande männen med ed förband sig att skydda

¹⁵⁷ Holmbäck och Wessén 1940 s. 42-43 och 49-54.

¹⁵⁸ Holmbäck och Wessén 1940 s. 236-256, ssk. s. 236-237 och 245. – Jfr också till detta avsnitt Key-Åberg 1888 s. 1-21, vars historiska resonemang dock i flera avseenden är föråldrade. Jag återkommer därför till honom först i samband med att han uttalar sig om innebörden av 1809 års regeringsform.

¹⁵⁹ Holmbäck och Wessén 1940 s. 51.

¹⁶⁰ Holmbäck och Wessén 1940 s. 237.

¹⁶¹ Henrik Klackenborg, ”Svenska medeltida hertigars heraldik” i *Heraldisk Tidsskrift* bd 12, nr 116, 2017, s. 272-283.

¹⁶² Larsson 1997 s. 84; Markus Hedemann, ”Unionsbrevets kongelige program og krigen om Slesvig” i *Scandia* 2011 s. 38-71, ssk. s. 44.

¹⁶³ Dick Harrison, *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige*, Stockholm: Ordfront, 2002, ssk. s. 200-203.

friden i form av hemfrid, kvinnofrid, tingsfrid och kyrkofrid. Ett något senare exempel är Alsnö stadga från år 1280, varigenom Birger Jarls fridslagstiftning bekräftades och frälset infördes eller utvidgades.

I konungens maktmässiga samverkan med olika grupper av stormän förekom dels biskoparna, dels värdsliga stormän. Under perioden 1280-1480 utvecklades denna samverkan i form av *consilium* (råd) och *parlamentum* (samtal) till vad som kom att kallas å ena sidan rikets råd och å andra sidan herredagen eller en början till riksdagen.¹⁶⁴ Riket var företrätt genom att män från olika delar av landet deltog, t.ex. vid kungaval.¹⁶⁵ Även om ståndsriksdagen har sina rötter i 1400-talet är det först på 1527 års riksdag som även bönder deltog. Begreppet ”riksdag” användes först om ett möte år 1561. Biskoparna hade dubbla funktioner, dels som makthavare i riksrådet tillsammans med kungen, dels som makthavare som en del av katolska kyrkan under påven. Under senare delen av 1200-talet dyker riksämbeten som drots och marsk upp i källorna. Albrekt av Mecklenburg lovade i sin kungaförsäkran år 1371 att rätta sig efter riksrådet i alla viktiga ärenden.

Konungen innehade den högsta dömande makten vid s.k. råfsteting eller rättarting. Dessa reglerades bl.a. genom Magnus Erikssons Uppsala stadga från år 1344. Den kungliga domsrätten omfattade särskilt edsöresbrotten. Det kan nämnas att Magnus Ladulås och Magnus Eriksson hade särskilda domssigill, *ad causas*.¹⁶⁶ Under tiden då Erik av Pommern var unionskung förekom det att drottning Filippa fungerade som högsta domare i Sverige.¹⁶⁷

2.2.5. Rikets symboler

Riket som sådant hade först inget eget sigill, utan kungarna använde – i likhet med sina motsvarigheter i andra länder vid denna tid – sina personliga sigill vid utfärdandet av viktiga dokument. Det första kända kungasigillet är Karl Sverkerssons sigill från 1160-talet. Det första sigillet med vad som torde vara ett heraldiskt motiv är Erik Knutssons kontrasigill från 1210-talet. Det innehåller två leoparder (i heraldisk terminologi gående lejon med ansiktet vänt mot betraktaren) vända mot varandra.¹⁶⁸ Det är oklart om detta var en släktsymbol eller möjligen någon typ av kungasymbol.¹⁶⁹

Något senare dyker under alla förhållanden släktheraldiken upp i sigillen, med Erik Erikssons (”läspe och halte”) tre leoparder från 1220-30-talen som första exempel.¹⁷⁰ De tre

¹⁶⁴ Herman Schück, *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2005.

¹⁶⁵ Stjernquist 1999 s. 15.

¹⁶⁶ Harald Fleetwood, *Svenska medeltida kungasigill. Första delen*, Stockholm 1936 s. 66-71; Harald Fleetwood, *Svenska medeltida kungasigill. Andra delen*, Stockholm 1942 s. 45-50.

¹⁶⁷ Marie-Louise Flemberg, *Filippa. Engelsk prinsessa – nordisk unionsdrottning*, Stockholm: Santérus, 2014, s. 222-226.

¹⁶⁸ Fleetwood 1936 s. 9-22.

¹⁶⁹ Jfr att en symbol för den dömande makten under medeltiden var två lejon, en symbolik hämtad från kung Salomos tron enligt Bibeln; se Barbara Deimling, ”The Courtroom. From Church Portal to Town Hall” i Wilfried Hartmann och Kenneth Pennington, *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2016, s. 43-46.

¹⁷⁰ Fleetwood 1936 s. 29-32.

leoparderna kom från Eriks danska mödernesläkt. Från och med Birger Jarl kom Bjälboättens¹⁷¹ vapen, ett upprest lejon vanligen över tre ginbalkar i en sköld beströdd med hjärtan, att användas i sigillen.¹⁷²

Kung Magnus Ladulås lät i ett sigill placera tre öppna kronor, en över två, runt skölden.¹⁷³ Det har diskuterats hur dessa kronor skulle kunna tolkas. En förklaring är att det enbart är fråga om dekorativa element som ska symbolisera den kungliga makten och fylla ut tomrummen i det runda sigillet. Enligt denna tolkning, gjord av Harald Fleetwood, har de inget med det senare riksvapnet tre kronor att göra.¹⁷⁴ Tolkningen härstammar dock från en tid då den rådande uppfattningen var att de tre kronorna som riksvapen etablerades av Albrekt av Mecklenburg på 1360-talet,¹⁷⁵ en uppfattning som sedan visat sig inte stämma.

Även om Albrekt av Mecklenburg var den förste som satte in tre kronor i en sköld i ett sigill, har det framkommit att vapnet tre kronor av guld i en blå sköld användes redan på 1330-talet, under Magnus Erikssons regeringstid. Detta vapen har nämligen påträffats i en sal i Avignon, vilken år 1336 dekorerades med vapen för kardinaler och kungar i samband med planerandet av ett korståg.¹⁷⁶ Tre kronor förekom också på mynt på 1340-talet, under Magnus Erikssons tid, även om de tre kronorna då var placerade i cirkel med kronringarna mot myntets mitt.¹⁷⁷ Bortsett från Magnus Ladulås användning av tre kronor kan alltså den första mer systematiska förekomsten av de tre kronorna knytas till Magnus Erikssons tid. Det är rimligt att associera de tre kronorna till det faktum att Magnus Eriksson var kung över Sverige, Norge och Skåne, något som också manifesterades i den konungatitel han använde från 1330-talet.¹⁷⁸

¹⁷¹ Denna ätt kallas omväxlande Folkungaätten och Bjälboätten; Folkungaätten är det inarbetade namnet men Bjälboätten en mera rättvisande beteckning, se Harrison 2002 s. 175-189. Vapnet används, ofta under namnet Folkungavapnet, i stora riksvapnets andra och tredje fält, men det har i sin tur under perioder felaktigt uppfattats som ett vapen för Götaland.

¹⁷² Fleetwood 1936 s. 33-71; Fleetwood 1942 s. 9-52.

¹⁷³ Fleetwood 1936 s. 55-59, jfr även s. 63 betr. ett senare sigill där tecken för *alfa et omega* från år 1288 finns på de tre kronornas plats.

¹⁷⁴ Fleetwood 1936 s. 57. Jfr också Nils G. Bartholdy, *Det danske kongevåben fra Valdemarerne til Frederik VI – studier i Danmarkshistoriens heraldiske spejl*, under publicering 2021, kap. 4, avsnittet Tre kroner i 1200-tallet. Bartholdy fäster vikt vid den kungliga symboliken och anknytningen till de tre krönte lejonerna i den som konung avsatte brodern Valdemars vapen.

¹⁷⁵ Fleetwood 1942 s. 59-64; Heribert Seitz, "Tre Kronor som europeisk symbol och svenskt riksvapen" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 1, nr 2, 1960, s. 60-71, Ernst Verwohlt, "Sveriges tre kroner" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 1, nr 5, 1962, s. 215-223, Heribert Seitz, "Sveriges tre kronor – några reflexioner" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 1, nr 6, 1962, s. 257-258, C. G. U. Scheffer, "Trekronorsvapnets mecklenburgska ursprung" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 2, nr 12, 1965, s. 83-88.

¹⁷⁶ Georges de Loÿe, "Origine des armoiries royales de Suède à trois couronnes" i *Comunicaciones al XV congreso internacional de las ciencias genealogica y heraldica*, bd 2, Madrid: Instituto Salazar y Castro, 1983, s. 495-520; Uno Lindgren, "Nytt om 'Sveriges tree Chronor'" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 5, nr 49-50, 1984, s. 51-55; de Loÿe, 1986, s. 155-174, Vladimir A. Sagerlund, "Sveriges lilla riksvapen i Avignon – nya iakttagelser", *Heraldisk Tidsskrift* bd 11, nr 108, 2013, s. 364-370.

¹⁷⁷ Georges de Loÿe, "Om ursprunget till det svenska riksvapnet Tre Kronor" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 6, nr 54, 1986, s. 169.

¹⁷⁸ Bartholdy 2021 kap. 4 avsnittet Magnus Erikssons tre kroner; Henrik Klackenberg, "The Greater Coat of Arms of Sweden from c. 1450 until Today" i Elin Galtung Lihaug (red.), *Genealogica & Heraldica, Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation, XXXI International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Oslo 2014*, Oslo: Slekthistorisk Forlag, 2015, s. 173-180.

I ett sigill från 1430-talet vilket användes till och med 1520-talet finns en bild av S:t Erik hållande en sköld med tre kronor. Detta är det första statssigillet utan koppling till den vid tiden aktuella härskaren. Den förste som satte samman vapnet med tre kronor och Bjälboätens vapen i en kvadrerad sköld var kung Karl Knutsson Bonde. Han placerade sitt ättevapen i en hjärtsköld. På detta sätt uppkom det vapen som ligger till grund för Sveriges nuvarande stora riksvapen.¹⁷⁹

2.3. Vasatiden, stormaktstiden och det karolinska enväldet

2.3.1. Rättskällorna

Som redan nämnts fortsatte Kristoffers landslag och Magnus Erikssons stadslag att gälla under denna period. Inte minst på det statsrättsliga området fick emellertid ett antal riksdagsbeslut stor betydelse, såsom Västerås arvförening 1544 som innebar att valkungadömet ersattes med en arvmonarki. En annan typ av dokument som har stor betydelse på det statsrättsliga planet är konungaförsäkringarna, i vilka konungarna lovade att regera under iakttagande av vissa uppställda villkor.

År 1634 antogs Sveriges första regeringsform. I den reglerades regeringens och de centrala ämbetenas sätt att verka. Regeringsformen hade sin största betydelse under 1600-talets förmyndarregeringar under Kristinas och Karl XI:s omyndighet. År 1686 stiftades en kyrkolag. Under den senare delen av 1600-talet inleddes ett arbete med att reformera rätten på den allmänna civil- och strafflagens områden, och det arbetet ledde så småningom fram till 1734 års lag. Under vissa perioder och på vissa områden hade rättspraxis stor betydelse för rättsutvecklingen, som t.ex. på testamentsrättens område.¹⁸⁰

2.3.2. Arvkungadömet införs och successionen regleras

På Västerås riksdag antogs den 13 januari 1544 den s.k. arvföreningen, varigenom Sverige slutligt blev en arvmonarki i stället för en valmonarki. Det bestämdes att hertig Erik skulle efterträda kung Gustav och därefter skulle hans ”Manköns Lijffzerffherskaffter [furstlig persons livsarvingar¹⁸¹]” följa, och sedan Eriks yngre bröders ättlingar på samma sätt, ”ifrån Linien och til Linien”.¹⁸² Detta är alltså vad som kallas agnatisk lineal primogenitur, innebärande att den äldste sonen och därefter dennes äldste son och så vidare ska ärva kronan. Bakgrunden till regleringen finns att söka i fransk rätt.¹⁸³ De grev- och friherrskap som

¹⁷⁹ Fleetwood 1942 s. 88-91, Klackenborg 2015.

¹⁸⁰ Elsa Trolle Önnerfors, *Justitia et prudentia. Rättsbildning genom rättstillämpning - Svea hovrätt och testamentsmålen 1640-1690*, Rättshistoriskt bibliotek bd 70, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2014.

¹⁸¹ *Svenska Akademiens Ordbok*, uppslagsord ”Liv”, sammansättning ”Livs-arvherreskap”.

¹⁸² Rådets och adelns bref i ständernas namn om tronföljden i riket inom konung Gustafs börd och släkt den 13 januari 1544, *Svenska Riksdagsakter*, bd I:1 s. 378-390 eller Stiernman bd 1, 1728, s. 176-186, citatet från s. 181; se här till Berger 1877 s. 1.

¹⁸³ Andersson 1934, se även Hildebrand 1934.

först inrättades på 1560-talet skulle också ärvas enligt agnatisk lineal primogenitur, dock med viss begränsning för yngre agnatiska släktlinjer.¹⁸⁴

Arvföreningens innehåll var inte helt och hållet en nyhet; den hade föregåtts av att riksrådet år 1526 hade försäkrat att Gustav Vasas äldste son skulle efterträda honom, om han vore därtill tjänlig.¹⁸⁵ På ett möte med bl.a. riksrådet i Örebro år 1540 hade de närvarande erkänt hans söner Erik och Johan som rätta arvingar till Sveriges krona.¹⁸⁶ År 1565 och 1566 försäkrade ständerna successionsrätt till Eriks ättlingar, oavsett med vem Erik gifte sig.¹⁸⁷ Vid riksdagen år 1569, då ständerna sade upp tro och lydnad till Erik, hölls det dock emot honom att han hade gift sig med Karin Månsdotter och låtit kröna henne till drottning och inte iakttagit kravet på jämbördighet enligt kungligt bruk.¹⁸⁸ År 1582 infördes ett krav på att en medlem av kungahuset inte skulle gifta sig med någon ofrälse person, vid äventyr av förverkande av successionsrätten.¹⁸⁹ År 1590 förnyades 1544 års arvförening med det tillägget att successionsrätt på kvinnolinjen infördes om hela manslinjen var utgången. Den äldsta ogifta prinsessan skulle då bli drottning, och ständerna skulle med hennes bifall välja en gemål åt henne.¹⁹⁰

År 1604 beslutades en ny arvförening, och hertig Karl tillträdde som Karl IX med successionsrätt för sin linje före Sigismunds bror Johan och dennes linje. Om dessa båda linjer dog ut skulle den äldsta ogifta prinsessan då bli drottning på samma sätt som enligt 1590 års arvförening.¹⁹¹ I denna arvförening infördes också fyra bestämmelser som byggde på erfarenheter av Sigismunds regering och som helt eller delvis fördes vidare in i 1810 års successionsordning:¹⁹²

- Konung och arvfurste skulle vara av den rena evangeliska läran enligt den oförändrade Augsburgska bekännelsen, och successionsrätten för arvfurste som avföll från denna lära var förverkad.
- Arvfurstarnas gemåler skulle vara av den rena evangeliska läran.
- Vetskap och samtycke från riksdagen krävdes för en arvfurstes giftermål. En arvfurste fick inte gifta sig ”medh mindre än Ríkssens Ständer är ther om först witterligit, om the kunne pröfwe, at thet är theas F: N: [furstelige nåde] och heele Ríjket gagnetligit”.¹⁹³

¹⁸⁴ Robert Swedlund, *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1936, s. 22-24 och 140-159.

¹⁸⁵ Rikets råds försäkran till konung Gustaf med avseende på hans påtänkta giftermål, den 24 januari 1526, *Svenska Riksdagsakter*, bd I:1 s. 44-47 på s. 46, se även Stiernman bd 1, 1728, s. 40-42, på s. 42. Se härtilt Andersson 1934 s. 224; Berger 1877 s. 1.

¹⁸⁶ Rådets och några andra personers ed, den 4 januari 1540, *Svenska Riksdagsakter*, bd I:1 s. 250-253. Se härtilt Andersson 1934 s. 224-225; Berger 1877 s. 1.

¹⁸⁷ Stockholms riksdags beslut april 1565 och den 11 mars 1566, Stiernman bd 1, 1728, s. 260-266 på s. 264-265; 269-273 på s. 272; se härtilt Berger 1877 s. 3-4.

¹⁸⁸ Sann och rättmätig orsaak [--] den 25 januari 1569, Stiernman bd 1, 1728, s. 286-311 på s. 307; se härtilt Berger 1877 s. 3-4.

¹⁸⁹ Stadga om konungslig och furstlig rättighet [--] den 27 januari 1582, *Svenska Riksdagsakter* bd II:2 s. 624-635 på s. 633, Stiernman bd 1, s. 346-359 på s. 356-357; se härtilt Berger 1877 s. 4.

¹⁹⁰ Ständernas arfförening den 7 mars 1590, *Svenska Riksdagsakter* II:2 s. 923-938 på s. 928-929, Stiernman I 378-385 på s. 380. Se härtilt Berger 1877 s. 5-6.

¹⁹¹ Norrköpings arfförening den 22 mars 1604, Stiernman bd 1 s. 561-579. Se härtilt Berger 1877 s. 7-8,

¹⁹² Berger 1877 s. 8-9.

¹⁹³ Stiernman bd. 1 s. 575.

- En konung eller arvfurste som blev regent i ett annat land och bosatte sig där skulle förlora rätten till den svenska tronen.¹⁹⁴

Den kvinnliga successionsrätten bekräftades ytterligare gånger år 1627 och 1634¹⁹⁵ samt dessutom i 1634 års regeringsform.¹⁹⁶ Enda gången den tillämpades var när drottning Kristina besteg tronen efter Gustav II Adolf.

År 1649 antogs pfalzgreven Karl Gustav till tronföljare,¹⁹⁷ och år 1650 beslutade riksdagen att 1544 och 1604 års arvföreningar skulle tillämpas på det pfalziska huset, dock med undantag för den kvinnliga successionsrätten. En skillnad gentemot 1604 års arvförening var också att en arvfurste som blivit regent i utländsk stat kunde bo där. Karl Gustav behövde riksrådets samtycke till giftermål och gemålen måste vara av den rena evangeliska läran, definierad av den oförändrade augsburgska bekännelsen.¹⁹⁸ Enligt Berger skulle denna regel tolkas som att den också omfattade arvfurstarna och att de behövde konungens och riksrådets samtycke till giftermål. Han menade också att en regel om att arvfurstarna skulle uppfödas i den rena evangeliska läran, sedd tillsammans med 1604 års arvförening, måste innebära att arvfurste som avföll från denna lära hade förverkat sin arvsrätt.¹⁹⁹ Dessa tolkningar stämmer överens med kraven på Karl Gustav men framgår inte uttryckligen när det gäller hans barn. År 1683 utsträcktes successionsrätten inom det pfalziska huset till kvinnor, i anslutning till 1604 års arvförening och 1634 års regeringsform.²⁰⁰ Detta bekräftades också av 1693 års riksdag.²⁰¹

2.3.3. *Konungens statsrättsliga funktion*

Gustav Vasa ändrade konungens statsrättsliga funktion, inte främst genom rättsliga förändringar utan genom att slå ned uppror och genom att ta makten över kyrkan och dra in en stor mängd kyrklig egendom till staten. Den dubbla styrelseform som hade funnits genom att biskopar och präster var knutna till katolska kyrkan och underordnade påven upphörde därmed. Biskoparna var inte längre rådsmedlemmar, men de och övriga präster ingick som ett stånd i riksdagen och underordnades den världsliga makten.

Som redan indirekt har framgått fattades beslut i viktiga ärenden på riksdagar, där bönder för första gången deltog år 1527. Därmed var den fyrståndsriksdag etablerad som skulle bestå till år 1866. År 1544 infördes som nämnts arvkungadömet. Själva begreppet ”riksdag” användes först om ett möte år 1561. Gustav II Adolf lovade i sin konungaförsäkran år 1611 att

¹⁹⁴ Dessa bestämmelser finns på s. 574-576. Jfr till tolkningen av den sista punkten Berger 1877 s. 10.

¹⁹⁵ Riksdagsbeslut den 24 december 1627 och den 29 juli 1634, Stiernman bd 1 s. 796-801 på s. 797-798 resp. bd 2 1729 s. 871-887 på s. 873-874. Se härtill Berger 1877 s. 10.

¹⁹⁶ Stiernman bd 2 s. 887-922, *Sveriges konstitutionella urkunder* s. 71-100.

¹⁹⁷ Sveriges Rijkens samptlige Ständers Eenhällige Förklaring [...] den 10 mars 1649, Stiernman bd 2 s. 1105-1117. Se härtill Berger 1877 s. 11.

¹⁹⁸ Riksdagsbeslut den 6 november 1650, Stiernman bd 2 s. 1162-1173 på s. 1170-1171. Se till tolkningen Berger 1877 s. 12-13.

¹⁹⁹ Berger 1877 s. 13.

²⁰⁰ Riksdagsbeslut den 3 januari 1683, Stiernman bd 3 s. 1908-1934 på s. 1911-1912, se även Karl XI:s testamente s. 2107-2122 på s. 2108-2109. Se härtill Berger 1877 s. 14-15,

²⁰¹ Riksdagsbeslut den 20 november 1693, Stiernman bd 3 s. 2094-2100 på s. 2098.

inte stifta ny lag eller ändra gammal utan riksrådets och ständernas samtycke. År 1614 inrättades Svea hovrätt och därefter fler hovrätter, och konungens dömande funktion var därmed delvis delegerad till ett kollegium av adelsmän och jurister. Dock förbehöll sig konungen även fortsättningsvis en högsta domsmakt, som utövades i riksrådet (justitierevisionen) och så småningom år 1789 fördes över till den då inrättade Högsta domstolen.

I 1634 års regeringsform reglerades regeringens och förvaltningens verksamhet samt den dömande makten. Genom denna regeringsform gjordes en början till uppdelning mellan vad som senare kunde kategoriseras riksstyrelsen och hovet. Riksstyrelsen sköttes av de höga riksämbetena (riksdrotsen, riksmarsken, riksamiralen, rikskanslern och riksskattmästaren), medan några av de lägre riksämbetena senare kom att utvecklas i riktning mot att bli hovämbeten (främst riksmarskalken, riksstallmästaren och riksjägmästaren; dessutom fanns rikstygmästaren som hade hand om artilleriet). Det steg som togs vid denna tidpunkt kan beskrivas som att hovet blev en av statsförvaltningens grenar i stället för att helt sammanfalla med statsförvaltningen.²⁰² Med hovrätten som grundmodell byggdes kollegier upp för olika sakområden och med riksämbetsmännen som ledare. Den lokala förvaltningen i landet fick en ny utformning, genom att landshövdingeämbeten inrättades.

Efter Karl X Gustavs bortgång år 1660 styrdes Sverige under Karl XI:s omyndighet enligt 1634 års regeringsform men med tillägg av ett additament, som stärkte ständernas position. Genom 1660 års additament fick riksdagen en fastare grund att stå på, eftersom den skulle inkallas vart tredje år och inte endast när konungen så önskade. Riksbanken, en myndighet under riksdagen, inrättades år 1668.

År 1680 inleddes det karolinska enväldet genom att Karl XI lät ständerna förklara att han inte var bunden av 1634 års regeringsform och inte heller bunden av riksrådets mening. År 1682 fick Karl XI hela lagstiftningsmakten i sin hand; han behövde inte riksdagens samtycke för att ändra lag. Vid riksdagarna 1689 och 1693 fick han också beskattningsmakt vid krig. Karl XII utnyttjade denna beskattningsrätt maximalt och riksrådet och ständerna kunde inte utöva någon makt av betydelse. Dock ska nämnas att Karl XII år 1713 inrättade en revisionsexpedition med en högste ombudsman, ett ämbete som sedan år 1719 heter justitiäkanslersämbetet.

2.3.4. *Rikets symboler, hertigdömen, landskapsvapen*

I riksvapnet placerades först Vasaättens vapen och sedan den Pfalziska ättens vapen i hjärtskölden, och kvadreringslinjerna utvecklades till ett kors. Enligt 1634 års regeringsform skulle rikskanslern förvara det större rikssigillet och hovkanslern det mindre.²⁰³ Häraders samt bergs- och tingslag började skaffa sigill för att kunna bekräfta riksdagsbesluten.²⁰⁴ I samband med Gustav Vasas begravning tog Erik XIV initiativ till en serie landskapsvapen. Landskapen fördelades i en grupp hertigdömen och en grupp grevskap, och de vapen som togs fram åt

²⁰² Reuterskiöld 1914 s. 74, Bramstång 1999 s. 95-96, Bramstång Hov och slott s. 14-19.

²⁰³ Uno Lindgren, *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, Lund: Gleerup, 1951, s. 36-37; Klackenborg 2015.

²⁰⁴ Lindgren 1951 s. 21-22.

dem bildade en serie som skulle manifesteras Sveriges vidsträckthet och betydelse.²⁰⁵ I takt med att det svenska väldet ökade i omfattning lades sedan vapen för nya territorier till i statssymboliken.²⁰⁶ På 1560-talet började den blå flaggan med gult kors förekomma.²⁰⁷

År 1557 förlänade Gustav Vasa titeln storhertig av Finland till sin andra son Johan (senare Johan III). Johan fick då också en kvadrerad sköld med Satakundas och Egentliga Finlands vapen i. Efter Erik XIV:s trontillträde år 1560 ändrade Johan sitt vapen så att stora riksvapnets två vapen, tre kronor och Bjälboättens vapen, var i de två övre fälten, och Satakundas och Egentliga Finlands vapen i de två nedre. Vasaättens vapen placerades i en hjärtsköld. Detta sätt att kombinera riksvapnet och landskapsvapnen med dynastivapnet användes också av de övriga kungasönerna, vilka också var hertigar. Hertigdömena var vid denna tid – under återstoden av Vasaättens regeringsperiod – ett sätt att försörja de olika medlemmarna av kungahuset.²⁰⁸

Karl Filip, hertig av Södermanland, Närke och Värmland, Karl IX:s yngre son, var den siste hertigen med någon verklig makt över sitt hertigdöme.²⁰⁹ Fram till år 1772 fanns inga hertigar av några svenska landskap, vilket främst beror på att kungahuset hade mycket få medlemmar.

2.4. Frihetstiden och det gustavianska enväldet

2.4.1. Rättskällorna

Den viktigaste rättsliga förändringen under denna period är antagandet av 1734 års lag, som ersatte lands- och stadslagarna. Särskilt dess balkindelning ligger fortfarande till grund för den svenska rättens struktur på civil-, straff- och processrättens område.

I 1734 års lag reglerades inte statsrätten, utan 1634 års regeringsform – som inte hade tillämpats under det karolinska enväldet – ersattes av först 1719 och sedan 1720 års regeringsformer. 1720 års regeringsform är i sig en mycket viktig rättslig förändring och har kallats den första frihetliga konstitutionen i Europa.²¹⁰ Den ersattes i sin tur – genom Gustav III:s statskupper – av 1772 års regeringsform och 1789 års förenings- och säkerhetsakt, vilka

²⁰⁵ Knut Pipping och Leif Tengström, "Huset Vasa, Jagellonerna och Ivan IV Vasilevitj. Några hypoteser om de svenska landskapsvapnens uppkomst" i *Heraldisk Tidsskrift*, bd 5, nr 49-50, 1984, s. 107-138.

²⁰⁶ Henrik Klackenborg, "Expanding frontiers: provincial arms in the kingdom of Sweden 1550-1700" i *Genealogica & Heraldica, XXX International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Maastricht 2012*, 's-Gravenhage: Stichting De Nederlandse Leeuw, 2014, s. 227-237.

²⁰⁷ Lindgren 1951 s. 28-29.

²⁰⁸ Tom Bergroth, "Hertig Johans politiska intentioner – heraldikens bildspråk i maktsyfte" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 12 nr 116, 2017, s. 309-316; Martin Sunnqvist, "Coats of arms of Swedish royal dukes, 1557-2017" i *Genealogica & Heraldica, XXXII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Glasgow 2016*, under publicering troligen 2021.

²⁰⁹ Eric Bylander, "Den 'siste' svenske hertigen Karl Filip och hans vapen" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 12 nr 116, 2017, s. 317-326.

²¹⁰ Jean-Paul Lepetit, "La Constitution suédoise de 1720. Première constitution de la liberté en Europe continentale" i *Jus Politicum*, 9, 2012.

lade grunden för det gustavianska enväldet. År 1766 infördes Sveriges första tryckfrihetsförordning, med dess banbrytande regler inkluderande en för samtiden omfattande tryckfrihet samt allmänna handlingars offentlighet.

2.4.2. *Kungaval och succession*

Drottning Ulrika Eleonora, som år 1718 efterträdde Karl XII, gjorde inte detta på grund av successionsrätt, eftersom hon hade gift sig utan ständernas samtycke och med en man av annan religion.²¹¹ Hon blev vald till drottning, men den kvinnliga tronföljden avskaffades samtidigt.²¹² Hon avsåg sig kronan till sin man, Fredrik av Hessen, som valdes till kung, och riksdagsbeslutet av år 1650 skulle gälla för successionsrätten.²¹³ 3 § i 1720 års regeringsform hänvisade till detta riksdagsbeslut.²¹⁴

År 1743 valdes hertig Adolf Fredrik av Holstein till tronföljare. Tidigare gällande bestämmelser om successionen skulle fortsätta att gälla.²¹⁵ I Adolf Fredriks konungaförsäkran år 1751, 14 §, angavs att konungens och ständernas vetskap och samtycke krävdes för prinsars och prinsessors giftermål, utom i brådska fall, då konungen och riksrådet kunde fatta beslut.²¹⁶ Kravet på ständernas samtycke upphävdes genom att enbart konungens vetskap och samtycke krävdes enligt 36 § i 1772 års regeringsform, men i övrigt hänvisades i 2 § till vad som bestämts år 1544, 1604 och 1743.²¹⁷ Rättsverkan av giftermål utan samtycke var, angavs det nu uttryckligen, förverkande av successionsrätten för såväl den som gifte sig utan samtycke som för dennes barn.²¹⁸

2.4.3. *Konungens statsrättsliga funktion*

När Ulrika Eleonora tog över tronen år 1719 fick hon acceptera en regeringsform och en konungaförsäkran, som ständerna hade utarbetat. Samma sak hände påföljande år, när Fredrik I fick acceptera en något modifierad regeringsform och konungaförsäkran. Enligt dessa dokument låg makten hos ständerna, och konungen skulle lyda under regeringsformen, styra riket med råds råde och alltid följa ständernas beslut.²¹⁹

Ständerna hade makten att utse riksråden, och råden var ansvariga inför ständerna; således gällde parlamentarismens principer. Ständerna hade också lagstiftnings-, beskattnings- och statsregleringsmakten. Även riksrådets (justitierevisionens) domar kunde överprövas av ständerna. Tre ständers sammanstående beslut räckte för att riksdagen skulle ha fattat

²¹¹ Berger 1877 s. 15.

²¹² Sveriges Rikes Samtl. Ständers enhällige Beslut angående [...] Ulricæ Eleonoræ Utkorelse den 21 februari 1719, Stiernman bd 3 s. 2166-2172 på s. 2168. Se härtill Berger 1877 s. 16.

²¹³ Sveriges Rikes Ständers Förening angående [...] Fredrichs [...] Uphøjelse den 24 mars 1720, Stiernman bd 3 s. 2296-2302 på s. 2299-2300. Se härtill Berger 1877 s. 17.

²¹⁴ Stiernman bd 3 s. 2312-2339 på s. 2315 eller *Sveriges konstitutionella urkunder* s.132-153 på s. 134.

²¹⁵ Sveriges Rikes Ständers Förening angående [...] Adolph Friedrichs förklarande till efterträdare [...] den 23 juni 1743, Modée bd 3 s. 2048-2050 på s. 2050. Se härtill Berger 1877 s. 13.

²¹⁶ Swea Konunga-Försäkran, Modée bd 5, s. 3098-3108 på s. 3104. Se härtill Berger 1877 s. 13,

²¹⁷ Regeringsformen 1772 i *Sveriges konstitutionella urkunder* s. 161-177 på s. 162 och 172.

²¹⁸ Se härtill Berger 1877 s. 19.

²¹⁹ Per Nilsén, *Att "stoppa munnen till på bespottare". Den akademiska undervisningen i svensk statsrätt under frihetstiden*, Rättshistoriskt bibliotek bd 59, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2001, s. 102-107.

beslut, dock krävdes alla fyra ständernas bifall vid grundlagsändring och införande av nya ståndsprivilegier.

Monarkin som institution fanns således i bakgrunden, men den hade en viktig och självklar symbolisk betydelse som kom till uttryck vid statsceremonier och andra typer av visualisering och kommunikation. Det var inte tänkbart att ha ett rike utan en konung, och konungen representerade gentemot omvärlden en sinnebild av rikets suveränitet och oberoende.²²⁰ Detta kom bl.a. till uttryck i konungens funktion när det gällde de tre riddarordnar som instiftades år 1748.

Genom 1772 års regeringsform ville Gustav III återställa maktbalansen mellan konung och ständer från Gustav II Adolfs tid, så att dessa båda organ skulle dela på lagstiftningsmakten. Han anknöt till en traditionell bild av kungamakten men anpassade sig inledningsvis till frihetstidens politiska språkbruk.²²¹ Ständerna hade beskattningsmakten. Konungen skulle styra riket, och riksrådet skulle råda, men inte regera. Även om konungen hade den avgörande beslutsmakten, skulle vissa formföreskrifter iakttas. Alla ärenden utom justitieärenden, ärenden om nåd, tjänstetillsättningar och förläning av adelskap skulle föredras för konungen i kabinettet eller på en av divisionerna av rådkammaren. I justitierevisionen hade konungen två röster och utslagsröst, och sju riksråd deltog i dömandet.

Tidigare har jag nämnt att konungens hov genom 1634 års regeringsform blev en särskild gren av statsförvaltningen. Under frihetstiden kunde enligt 20 § i 1720 års regeringsform konungen agera självständigt och utan riksrådets hörande i fråga om hovet och dess personal.²²² Denna ordning fortsatte att gälla enligt 1772 års regeringsform, där det i 30 § uttryckligen angavs att ”Kongl. Maj:ts hof står under dess enskilda disposition”.²²³ Härigenom upphörde hovet under 1700-talet i allt väsentligt att vara en gren av statsförvaltningen; det blev i stället en egen enhet ställd direkt under konungen.

Maktbalansen mellan konung och ständer rubbades genom att Gustav III efter det ryska kriget och adelns revolt i Finland fick de ofrälse stånden att vid 1789 års riksdag anta förerings- och säkerhetsakten. Konungen blev enväldig och riksrådet avskaffades. Den högsta domsmakten fördes över från riksrådet (justitierevisionen) till Högsta domstolen. Konungen hade två röster och utslagsröst i Högsta domstolen, som i övrigt bestod av frälse och ofrälse män.

Detta gustavianska envælde fick sitt slut, inte genom mordet på Gustav III år 1792, utan genom Sveriges förlust av den östra rikshälften år 1809 inom ramen för Napoleonkrigen. Händelseutvecklingen ledde fram till att Gustav IV Adolf avsattes, och hans farbror hertig Karl blev riksföreståndare och senare kung som Karl XIII.

²²⁰ Jonas Nordin, *Frihetstidens monarki. Konungamakten och offentlighet i 1700-talets Sverige*, Stockholm: Atlantis, 2009.

²²¹ Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772-1809*, Stockholm: Atlantis, 2002.

²²² Åmark 1961 s. 313-340; Nordin 2009 s. 31.

²²³ Se här till Bramstäng Hov och slott s. 1 och 132.

2.4.4. *Rikets symboler, titulärhertigdömen, ordensväsende*

De förändringar som gjordes av riksvapnet var att hjärtskölden ändrades när nya dynastier tillträdde, först den hessiska med Fredrik I och sedan den holstein-gottorpska med Adolf Fredrik.²²⁴ När Serafimerorden, Svärdsorden och Nordstjärneorden inrättades år 1748 inleddes bruket att riksvapnet omges med Serafimerordens kedja. På t.ex. mynt omgavs lilla riksvapnet med ordenskedjan, och i konungens sigill omgavs stora riksvapnet med kedjan. Även samtliga ordnars kedjor kunde förekomma i ett vapen. Detta hade en bakgrund i att stora riksvapnet tidigare hade omgetts av de mer tillfälliga ordenskedjor som t.ex. Erik XIV hade brukat.²²⁵

Gustav III återupplivade traditionen med hertigdömen, men de var nu rent titulära utan några medföljande maktbefogenheter. Anledningen till detta var 1772 års statskupp, och Gustav III utnämnde som tack för hjälpen med denna sina bröder Karl (sedermera kung Karl XIII) och Fredrik Adolf till hertig av Södermanland respektive Östergötland. Vid denna tid fick de omedelbara tronföljarna, Gustav III:s äldste son Gustav (IV) Adolf och dennes son Gustav, inte några hertigdömen. Däremot tilldelades de yngre sönerna titel av hertig, med undantag för att Gustav IV Adolfs yngre son Karl Gustav fick titeln storfurste av Finland.²²⁶

När Serafimerorden inrättades bestämdes också att riddarnas vapen skulle målas upp på plåtar, som placerades i Riddarholmskyrkan. Dessa plåtar visar, när det gäller hertigarnas vapen, att hertigdömenas vapen från år 1772 kombinerades med riksvapnet så att varje prins fick ett personligt vapen.²²⁷

2.5. 1809 års regeringsform

2.5.1. *Rättskällorna*

Efter 1809 års statsvälvning blev första steget att anta en regeringsform. En sådan utarbetades under två veckor och antogs därefter den 6 juni 1809 av tre av stånden, varefter hertig Karl förklarades vara konung. Bönderna vägrade först att låta sin talman underteckna, men de gick med på undertecknande den 27 juni 1809 efter påtryckningar från Karl XIII. Härigenom antogs den regeringsform som kom att gälla till och med år 1974, dock med successiva förändringar.²²⁸ Av dessa ska främst nämnas ståndsriksdagens avskaffande år 1866 och införandet av tvåkammarriksdagen. På det konstitutionella området tillkom även successionsordningar år 1809 och 1810, och nya tryckfrihetsförordningar år 1810 och 1812. Unionen med Norge år 1814-1905 reglerades genom en riksakt.²²⁹

²²⁴ Klackenberg 2015.

²²⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 39-40.

²²⁶ Martin Sunnqvist, ”Titulära svenska hertigars vapen från 1700-talet till nutiden” i *Heraldisk Tidskrift* bd 12, nr 116, 2017, s. 327-343, med hänvisningar.

²²⁷ Se för en översikt Sunnqvist 2017 och Sunnqvist Coats of arms of Swedish royal dukes.

²²⁸ Se till händelserna år 1809 särskilt uppsatserna i Margareta Brundin och Magnus Isberg (red.), *Maktbalans och kontrollmakt. 1809 års händelser, idéer och författningsverk i ett tvåhundraårigt perspektiv*, Stockholm: Sveriges riksdag, 2009.

²²⁹ Se härtill Rydén 1863.

1734 års lag fortsatte att gälla, och omfattande reformplaner – planer på att ersätta den med en allmän civillag och en allmän kriminallag – gick i stöpet. Reformen genomfördes i stället successivt, balk för balk och med kompletterande lagar och förordningar, och på så sätt kvarstår 1734 års lag som ett ramverk för svensk lag. Under 1800-talet utvecklades prejudikatens betydelse som rättskälla, genom att Högsta domstolens avgöranden började publiceras först i Carl Schmidts och Christan Naumanns tidskrifter och från och med år 1874 mer heltäckande och fullständigt i Nytt juridiskt arkiv, NJA. I en annan del av NJA, avdelning II, publicerades lagförarbeten. Dessutom började den rättsvetenskapliga litteraturen bli betydande, under inspiration från den tyska historiska skolans metoder. Sammantaget kan sägas att stora delar av den rättskällelära som är gällande idag utvecklades under 1800-talet.

2.5.2. *Tronföljarval och succession*

Karl XIII hade inga barn, varför successionsfrågan måste lösas. Först valde riksdagen år 1809 den danske prinsen Karl August (ursprungligen Christian August) till kronprins, och 1809 års successionsordning antogs. Kravet på att arvfurstarnas gemåler skulle vara av den rena evangeliska läran återkom inte i denna successionsordning, och prinsessorna behövde då inte heller uppfödats i denna lära.²³⁰

Sedan Karl August hastigt avlidit valdes i stället den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte, furste av Ponte Corvo, till kronprins. Därvid antogs 1810 års successionsordning.²³¹ Dess innehåll och de efterföljande förändringarna därav behandlas i kapitel 5.

2.5.3. *Konungens statsrättsliga funktion*

Regeringsformen byggde, under inflytande av maktdelningstankar, vidare på dualismen mellan konung och ständer.²³² De stiftade gemensamt grundlag, allmän civil- och kriminallag samt kyrkolag. För lagstiftning krävdes minst tre ständers bifall och konungens samtycke. Ändring av regeringsformen och andra grundlagar krävde konungens och alla fyra ständernas samstämmiga beslut, men beslut fick först fattas på nästa riksdag efter den riksdag vid vilken konstitutionsutskottet ställt sig bakom förslaget. Efter representationsreformen år 1866 gällde att konungens och två riksdagars beslut krävdes för grundlagsändring. Under perioden 1907-1921 infördes successivt allmän rösträtt, proportionella val och parlamentarism.²³³

Konungen i statsrådet lagstiftade i frågor som rörde rikets allmänna hushållning och utövade den verkställande makten – ”konungen äger allena styra riket”, som det stod i 4 § i 1809 års regeringsform. Han skulle enligt samma bestämmelse ta råd av ett statsråd och kunde enligt 7 § inte agera på egen hand, utom när det gällde kommandomål, då han enligt

²³⁰ Berger 1877 s. 36-37.

²³¹ Se Nina Sjöberg (red.), *När svenskarna valde tronföljare. Handlingar från riksdagen i Örebro 1810*, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2010.

²³² Se till den idéhistoriska bakgrunden Rönström 1997 med vidare hänvisningar.

²³³ Se till förhållandet mellan konung, regering och riksdag under perioden 1840-1990 Jarl Torbacke, ”Statschefen och regeringen” i *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*, Stockholm: Departementshistoriekommittén, 1990, s. 43-69, och Olof Ruin, ”Kung och statsminister. Från RF 1809 till RF 1974” i *Maktbalans och kontrollmakt*, Stockholm: Sveriges riksdag, 2009, s. 315-340.

15 § kunde besluta i närvaro av enbart ett statsråd. Undantag gällde också i hov- och ordenssären (se nedan kapitel 3 samt avsnitt 6.8. och 8.3.); enligt 48 § regeringsformen skulle konungens hov stå under hans ”enskilda styrelse, kunnande han häruti förordna som honom gott synes”, och han fick efter behag tillsätta och avsätta hovtjänstemän.²³⁴ Den verkställande makten delegerades också till förvaltningsmyndigheter. Den dömande makten utövades i högsta instans av Högsta domstolen, där konungen – om han deltog i handläggningen av målen – hade två röster. I annat fall dömde justitieråden i konungens namn.

I samband med antagandet av regeringsformen formulerade konstitutionsutskottet genom Hans Järta grundprincipen på detta sätt:

”Utskottet har sökt att bilda en *Styrande Magt*, verksam inom bestämda former, med enhet i beslut och full kraft i medlen att dem utföra; en *Lagstiftande Magt*, visligt trög till verkning, men fast och stark tillmotstånd; en *Domare-Magt*, sjelfständig under Lagarne, men ej sjelfherrskande öfver dem. Det har vidare sökt att rigta dessa Magter till inbördes bewakning, till inbördes återhåll, utan att dem sammanblanda, utan att lemna den återhållande något af den återhållnas verkningförmåga.”²³⁵

I 90 § regeringsformen återgavs också maktodelningslärans grunder, men med tanke på att regeringsformen antogs av konung och ständer och tillskapade fem makter – lagstiftande, styrande, dömande, beskattande och kontrollerande, där konungen var inblandad i de tre första – blev rättsläget mer komplicerat än konstitutionsutskottet antydde.

Högsta domstolen skulle bestå av sex frälse och sex ofrälse justitieråd, en indelning som togs bort på 1840-talet, och konungen hade fram till år 1909 två röster vid avgörandet av de mål han deltog i handläggningen av. Domstolen utövade ”Konungens domsrätt”, och domarna skulle utfärdas i konungens namn och med hans underskrift eller sigill. År 1909 inrättades Regeringsrätten (numera Högsta förvaltningsdomstolen), och lagrådet tog över Högsta domstolens laggranskande funktion.

Unionen med Norge år 1814 påverkade konungens uppgifter och även kungahuset genom att den förutsatte ”gemensam konung, gemensamt konungahus, gemensam thronföljd och gemensamt förpligtande bestämmelser om villkoren för rätt till tillträde till och bibehållande af thronen”.²³⁶

En av grunderna för regleringen av konungens funktioner i 1974 års regeringsform var att statsskicket från att ha varit en konstitutionell monarki hade blivit ett statsskick med konungen som formell statschef men med den offentliga maktutövningen förankrad i folksuveränitetens och parlamentarismens principer. I propositionen om den nya regeringsformen noterades att övergången hade skett stegvis och jämsides med att riksdagens makt hade förstärkts och demokratin hade fördjupats. Förändringen hade skett dels genom att konungen vid valet av ministär hade blivit bunden av styrkeförhållandena i riksdagen och av de råd han fått beträffande regeringsbildningen av talmän och partiledare, dels genom att en konstitutionell praxis hade utbildats enligt vilken konungen alltid var skyldig att följa ministärens

²³⁴ Se härtill Bramstäng Hov och slott s. 131-139.

²³⁵ Konstitutionsutskottets memorial 1809 i *Sveriges konstitutionella urkunder*, Stockholm 1999, s. 183-191, citatet från s. 184.

²³⁶ Rydin 1863 s. 293.

uppfattning vid regeringsärendenas avgörande.²³⁷ Dessa förändringar hade skett i praxis och inte genom ändringar av 1809 års regeringsform till dess att parlamentarismen genom bestämmelser om misstroendeförklaring infördes genom en partiell författningsreform år 1968-69, samtidigt som konseljbeslut kunde göras verkningslösa genom statsrådets vägran att kontrahera.²³⁸

2.5.4. *Interimsregering, tillförordnad regering, förmyndarregering*

Systemet för vad som idag skulle kallas riksföreståndarskap²³⁹ var ganska invecklat under 1809 års regeringsform. Enligt 39 § fick en konung som var på utlandsresa inte befatta sig med rikets styrelse eller utöva den kungliga makten så länge han var utomlands. Statsrådet skulle då regera i konungens namn ("interimsregering",²⁴⁰ "interimistiskt regerande statsråd"²⁴¹), och fick göra allt som ankom på konungen utom att förläna adelskap eller värdigheter inom riddarordnarna (se vidare nedan avsnitt 8.3.2.) eller utnämna ämbetsmän annat än tillfälligt. Detta ändrades vid 1862-63 års riksdag så att den prins som var närmast i tronföljden skulle styra som regent ("interimsregent"²⁴²), och år 1909 lades till att i andra hand en prins som var tronföljarens bröstarvinge kunde träda in som regent. År 1949 ändrades det sistnämnda villkoret så att det var den efter tronföljaren berättigade prinsen som kunde träda in. Detsamma gällde enligt 40 § om konungen var så sjuk att han inte kunde vårda regeringsärendena.²⁴³

Om konungen var i fält utomlands eller reste till avlägsnare inrikes orter gällde i stället enligt 43 § att han skulle förordna fyra av statsrådets ledamöter att föra regeringen i de ärenden han föreskrev ("tillförordnad regering"²⁴⁴), samtidigt som han behöll andra ärenden som han kunde avgöra i närvaro av andra statsråd. Regeln om fyra statsråd ändrades år 1840-41 till att avse tre statsråd under ledning av en av konungen utsedd prins eller ett statsråd.

Arrangemangen vid konungens utlandsresa eller sjukdom kunde gälla i högst ett år. Därefter skulle enligt 91-92 §§ regenten eller statsrådet kalla samman riksdagen. Om konungen inte återkommit till riket eller återupptagit vården av regeringsärendena, skulle riksdagen taga "den författning om Rikets Styrelse, hwilken de nyttigast finna". Interimsregeringen kunde fortsätta att fungera, eller kunde någon annan typ av regentskap eller regeringskollegium inrättas.²⁴⁵ Blomberg kallade detta "särskildt konstitueradt regentskap".²⁴⁶ Enligt 93 § skulle

²³⁷ Prop. 1973:90 s. 170.

²³⁸ Prop. 1973:90 s. 170-171.

²³⁹ Detta begrepp förekom redan innan det fördes in i 1809 års regeringsform, se Naumann 1879-84 bd 2 s. 92-112 och Varenus 1891. Se även dessa verk beträffande det samlade regelverket genom riksakten samt Norges och Sveriges grundlagar. Se också Stig Hofverberg, *Om riksföreståndarskap*, Göteborg 2001, s. 3-7.

²⁴⁰ Malmgren 1921 s. 39; Malmgren, Sundberg och Petré 1971 s. 54..

²⁴¹ Blomberg 1904 s. 237-246; 1911 s. 164-171.

²⁴² Blomberg 1904 s. 237-246; Blomberg 1911 s. 164-171.

²⁴³ Se här till Fahlbeck 1955 s. 31-34 och 48-54.

²⁴⁴ Blomberg 1904 s. 246-249; Blomberg 1911 s. 171-173; Malmgren 1921 s. 41; Malmgren, Sundberg och Petré 1971 s. 57.

²⁴⁵ Malmgren 1921 s. 81.

²⁴⁶ Blomberg 1904 s. 249-251; Blomberg 1911 s. 174-175.

riksdagen också kallas samman om konungen dog och tronföljaren var omyndig, varvid riksdagen skulle förordna en eller flera förmyndare som skulle regera i den omyndige konungens namn ("förmyndarestyrelse", "förmyndareregering"²⁴⁷). År 1865-66 ändrades antalet till en, tre eller fem förmyndare, och år 1965 ändrades regeln till att avse "en riksföreståndare".

I praktiken följdes inte alltid dessa grundlagsbestämmelser. Under Karl XIII:s och Karl XIV Johans tid fick respektive kronprins särskilda förordnanden av konung och riksdag att träda in som regent i stället för att 39-40 §§ regeringsformen skulle tillämpas. Under Oscar I:s tid meddelades Karl (XV) inget sådant bemyndigande, varför statsrådet fungerade som interimsgovernment.²⁴⁸ År 1857 tilläts dock Karl föra riksstyrelsen fram till Oscar I:s död, vilken inträffade år 1859. Detta var konstitutionellt tvivelaktigt, eftersom Oscar I beviljades ledighet under mer än ett år, något som inte stämde överens med någon av de i regeringsformen förutsedda situationerna. Den tillfälliga ordföranden i konstitutionsutskottet Louis De Geer uppfattade det som att det "förelåg ett fall, som grundlagen icke förutsett"²⁴⁹ och att det borde stå konung och riksdag fritt att besluta om lämpliga tillfälliga arrangemang. Detta var ett av flera sätt att tolka regeringsformen, riksakten och den norska grundlagen så att det önskade resultatet kunde uppnås.²⁵⁰ Den vid 1862-63 års riksdag gjorda ändringen av 39 §, innebärande att den prins som var närmast i tronföljden skulle styra som interimsgovernment, löste problemet med interimsgovernment, men inte en situation motsvarande den som förelåg under Oscar I:s sista år.

2.5.5. *Rikets symboler, titulärhertigdömen, hovleverantörer*

Genom unionen med Norge år 1814 ändrades det svenska konungavapnet på så sätt att skölden delades i tre fält, ett med tre kronor, ett med Bjälboättens vapen och ett med det norska lejonet. År 1844 ändrades detta så att ett särskilt unionsvapen fastställdes med en sköldhållt med tre kronor och Bjälboättens vapen och den andra hälften med det norska lejonet. På så sätt lät Oscar I framhäva de båda rikenas likställdhet i unionen.²⁵¹

Efter unionsupplösningen utfärdades år 1906 respektive 1908 de första lagarna om rikets flagga och vapen. I lagarna beskrevs flaggan respektive stora och lilla riksvapnet och meddelades vissa föreskrifter om deras brukande.²⁵² Utan särskilt lagstöd (men med stöd i den s.k. husmakten, se avsnitt 5.6.) beslutade konungen om vapen för de olika medlemmarna av kungahuset, varvid respektive hertigdömes vapen förenades med riksvapnet på olika sätt.²⁵³ Beträffande hovleverantörers rätt att bruka kungliga vapen – det stora riksvapnet och varianter av det – antogs regler i hovprotokoll den 19 december 1904.²⁵⁴

²⁴⁷ Blomberg 1904 s. 231-237; Blomberg 1911 s. 159-164.

²⁴⁸ Blomberg 1904 s. 239-240; Blomberg 1911 s. 166. Se även Naumann 1879-84 bd 2 s. 106-107.

²⁴⁹ Louis De Geer, *Minnen*, 2 uppl., del 1, Stockholm: Norstedts, 1906, s. 157.

²⁵⁰ De Geer 1906 del 1 s. 157-160.

²⁵¹ Lindgren 1951 s. 57-58, Klackenborg 2015.

²⁵² SFS 1906:55, 1908:65. Jfr Lindgren 1951 s. 40-41 betr. några 1600-talsföreskrifter om flagganvändning.

²⁵³ Lindgren 1951 s. 75-76, Sunnqvist 2017.

²⁵⁴ Lindgren 1951 s. 60.

2.6. 1974 års regeringsform

2.6.1. Rättskällorna

Som nämnts i avsnitt 2.5.1. har systemet med grundlag och lag, lagförarbeten, rättspraxis och rättsvetenskaplig litteratur som rättskällor utvecklats med början under 1800-talet. De förändringar som har skett under 1900-talets senare del är att 1809 års regeringsform och sedan 1974 års regeringsform kommit att uppfattas mer som överordnade lagar och inte främst regler för samverkan inom dualismen mellan konung och ständer.

Därtill kommer den ökande betydelsen av internationella rättsliga dokument med åtföljande internationell domsmakt, såsom Europakonventionen och de rättsakter vars tillämplighet i Sverige följer av EU-medlemskapet.

2.6.2. Statschefens funktion och uppgifter enligt Torekovskompromissen

En bärande tanke bakom 1974 års regeringsform är att fiktioner ska undvikas; om konungens faktiska roll hade förändrats under 1809 års regeringsforms giltighetstid skulle nu realiteterna – de åsyftade verkliga maktförhållandena – återspeglas i formerna.²⁵⁵ Detta innebär å ena sidan en förnyelse, å andra sidan att gamla förfaringssätt kunde leva vidare under nya former.²⁵⁶ Konungens befattning med den lagstiftande, verkställande och dömande makten upphörde i alla avseenden som kunde innebära politisk maktutövning. I 5 kap. regeringsformen, som handlar om statschefen, finns dock inte uttryckt vad statschefens uppgift egentligen är; detta ansågs inte behövas.²⁵⁷ Det är därmed svårt att utifrån rättsliga utgångspunkter slå fast statschefens funktion.²⁵⁸ Att statschefen står över och bortom den politiska makten kan å andra sidan sägas ha stärkt monarkins nationella symbolkraft.²⁵⁹

Till grund för regleringen av statschefens uppgifter i 1974 års regeringsform ligger den s.k. Torekovskompromissen, som beskrivs på detta sätt i förarbetena till regeringsformen:

”Huvudpunkterna i uppgörelsen är följande. Den monarkiska statsformen be-
hålls. Statschefen får emellertid endast representativa och ceremoniella uppgif-
ter. Han kommer att sakna all politisk makt, och riksstyrelsen förs inte längre i
hans namn. Statschefen sammanträder med regeringen i kvartalskonsej som har
en rent informativ karaktär. Han är ordförande i utrikesnämnden. Han förklarar
riksmötet öppnat och deltar i konsej, vid vilken regeringsskifte äger rum. Han
är däremot inte närvarande vid regeringens beslutssammanträden och under-
tecknar inte några expeditioner av regeringsbeslut. Statschefens hittillsvarande
uppgifter vid regeringsbildning övertas närmast av riksdagens talman. Statsche-
fen utfärdar inte heller några expeditioner angående statsrådets tillsättande och

²⁵⁵ Se beträffande denna avsikt prop. 1973:90 s. 172-173.

²⁵⁶ Wenander 2021.

²⁵⁷ Prop. 1973:90 s. 270. Se även t.ex. Bull och Sterzel 2019 s. 149.

²⁵⁸ Se t.ex. Ingemar Eliasson, ”Har lagstiftaren lämnat statschefen i sticket?” i *Årsbok 2012*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2012, s. 75-90.

²⁵⁹ Åse 2009 s. 46-47.

entledigande. Han har inte längre ställning som högste befälhavare för krigsmakten.”²⁶⁰

Departementschefen anslöt sig i propositionen nära till vad som återgetts om Torekovs-kompromissen. Han förtydligade att statschefen inte borde tilldelas någon som helst befogenhet, som innebar att han kunde utöva makt. Hans uppgifter skulle vara av representativ och ceremoniell art, och hans person och hans namn skulle inte knytas till beslut och åtgärder inom statslivet med politisk innebörd. Han skulle genom att delta i två ceremonier – öppnandet av riksmötet och konselj i samband med regeringsskifte – markera vikten av dessa händelser. I övrigt skulle statschefens representativa uppgifter till stor del bestämmas genom sedvana, t.ex. när det gällde ackreditering av främmande sändebud och undertecknande av kreditivbrev för svenska sändebud samt i samband med statsbesök. Hans sätt att utöva representation inom landet och i förhållande till andra stater fick inte vara sådant att det skulle tyda på motsatsförhållande mellan statschefen och de politiskt ansvariga organen. Han skulle kalla till konselj när behov förelåg och vara ordförande i utrikesnämnden. För att kunna vara en symbol för Försvarsmakten skulle han titulärt ges försvarets högsta militära grad.²⁶¹

Detta innebär alltså att statschefen har vissa inre statsceremoniella uppgifter, nämligen att förklara riksmötet öppnat (3 kap. 6 § riksdagsordningen) och delta i konselj i samband med regeringsskifte (6 kap. 6 § regeringsformen). Enligt dessa bestämmelser träder talmanen in vid förfall för statschefen, men i begreppet 'statschefen' inkluderas tjänstgörande riksföreståndare.²⁶² Därtill kommer informationskonseljerna enligt 5 kap. 3 § regeringsformen, och statsministern ska även i övrigt hålla statschefen underrättad om rikets angelägenheter.²⁶³ Vidare ska statschefen samråda med statsministern inför utlandsresor.²⁶⁴ Inget hindrar att ärenden som berör konungen personligen eller frågor om utrikesresor behandlas vid konselj.²⁶⁵ När en ny successionsberättigad prins eller prinsessa fötts kallar konungen till konselj för att informera regeringen om vederbörandes namn och titel.²⁶⁶

När det gäller statsbesök finns ett särskilt starkt behov av samstämmighet mellan statschefen och regeringen.²⁶⁷ Utöver statsbesök kan bland statsceremoniella uppgifter i förhållande till andra länder nämnas ackreditering av främmande sändebud och undertecknande av

²⁶⁰ Prop. 1973:90 s. 171. – Se till den politiska bakgrunden utförligt Mikael Svanberg, *Partierna och demokratin under författningsdebatten 1965-1980*, Göteborg: Daidalos, 2020 och Torbjörn Bergman, "Multiple Goals and Constitutional Design: How the Swedish King Lost His Formal Powers" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1992 s. 209-233. Till diskussionen vid tidpunkten om olika sätt att utforma en bibehållen monarki, se särskilt Björn Tarras-Wahlberg och Kjell Treslow, *Kan kungadömet bevaras? Ett inlägg rörande monarkins ställning, republikdebatten och författningsfrågorna*, Stockholm: Horisont, 1968, och Stig Strömholm, *Grundlagen, folket och etablissemangen. Till diskussionen om en ny regeringsform*, Stockholm: Norstedts, 1963, s. 115-126.

²⁶¹ Prop. 1973:90 s. 172, jfr även t.ex. SOU 1972:15 s. 139-141, SOU 1977:5 s. 31-33, prop. 1993/94:115 s. 12-14 och 16-17. Se även diskussionen hos Vabi 2003 och Eliasson 2012 s. 82.

²⁶² Prop. 1973:90 s. 280 s. 476.

²⁶³ Konstitutionsutskottet kritiserade år 2006 statsministern för brister i detta avseende, se bet. 2005/06:KU8 s. 174-175, 204-205 och 207.

²⁶⁴ Bull och Sterzel 2019 s. 151-152.

²⁶⁵ Holmberg m.fl. 2006 s. 260.

²⁶⁶ Senast den 28 mars 2021, då namn och titlar för prins Julian Herbert Folke, hertig av Halland, kungjordes.

²⁶⁷ Bet. 2004/05:KU20 s. 84-89.

kreditivbrev för svenska sändebud. Av art. 14 Wienkonventionen om diplomatiska förbindelser framgår att de två högsta nivåerna av diplomatiska sändebud ackrediteras hos statschefen, medan sändebud på en lägre nivå ackrediteras hos utrikesministern.²⁶⁸ Skillnaden mellan de två nivåer som ackrediteras hos statschefen är att den högre graden av sändebud har titeln ambassadör, kallas excellens och har, åtminstone historiskt sett, privilegiet att när som helst kunna få audiens hos det mottagande landets statschef såsom personlig representant för den egna statschefen. Regleringen har sin bakgrund i ett av de fördrag som slöts år 1815 efter Wienkongressen.²⁶⁹ Fortfarande sägs i vissa länder att ett sändebud är ackrediterat vid hovet snarare än hos statschefen.²⁷⁰

Kompromissen som sådan ligger fortfarande till grund för det svenska statsskicket, och det politiska intresset för att ändra den är mycket begränsat.²⁷¹ Till vad ovan nämnts kommer en del ytterligare uppgifter, som trots en del av de nämnda förarbetsuttalandena innefattar vissa beslutsbefogenheter. Statschefen är ordförande i utrikesnämnden och kan där besluta om tystnadsplikt.²⁷² Statschefen, i detta sammanhang kanske hellre benämnd konungen,²⁷³ har vissa beslutsbefogenheter över kungafamiljens medlemmar (se nedan avsnitt 3.4.1. och kapitel 5). Konungen disponerar över hovet och de kungl. slotten (se nedan avsnitt 3.4.2. och kapitel 6). Konungen beslutar om ordensförläningar inom de ramar som satts upp genom ordenskungörelsen och förlämnar vissa medaljer (se nedan avsnitt 3.4.3.-3.4.5. och kapitel 8).

2.6.3. Riksföreståndarskap

I den ursprungliga lydelsen av 5 kap. 3 § i 1974 års regeringsform angavs att om konungen var förhindrad av sjukdom, utrikes resa eller annan orsak att fullgöra sina uppgifter, skulle i första hand oförhindrad medlem av konungahuset enligt tronföljden inträda som tillfällig riksföreståndare. Detsamma gäller nu enligt 5 kap. 4 § regeringsformen, även om uppräknningen av exempel tagits bort. Enligt Fredrik Sterzel ställs i praktiken ett krav på att statschefen ska kunna inställa sig inom två till tre timmar för att inte anses förhindrad,²⁷⁴ och det är i praktiken endast vid långa privata resor utomlands som riksföreståndare förordnas.²⁷⁵ T.ex. anses privata resor inom Europa inte hindra konungen från att fullgöra sina uppgifter

²⁶⁸ Shaw 2014 s. 547.

²⁶⁹ Reuterskiöld 1928 s. 56-58; Eileen Denza, *Diplomatic Law. Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, 4 uppl., Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 91-94, Ivor Roberts, *Satow's Diplomatic Practice*, 7 uppl., Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 98-100. Se Johann Ludwig Klüber (red.), *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815*, bd 6, Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke, 1816, s. 204-207 (bilaga 17 till kongressakten). Enligt art. 118 i kongressakten (s. 93) skulle bl.a. reglementet som diplomaters rang vara en integrerad del av kongressakten och gälla som om den hade tagits in ord för ord däri.

²⁷⁰ Bramstång 1999 s. 95; Bramstång Hov och slott s. 16. Jfr att sändebud till och från Storbritannien mottas av respektive utgår från "Court of St. James's", drottningens officiella residens.

²⁷¹ Se t.ex. bet. 2003/04:KU9 s. 26-27 och Eliasson 2012 s. 81-84.

²⁷² 10 kap. 12 § regeringsformen.

²⁷³ Här kan begreppet konungen användas, om man vill markera att det är fråga om en personlig beslutsbefogenhet, jfr. prop. 1993/94:115 s. 17.

²⁷⁴ Sterzel 2009 s. 152.

²⁷⁵ Prop. 1973:90 s. 273; Bull och Sterzel 2019 s. 153, jfr även Holmberg m.fl. 2006 s. 262. Se

som statschef.²⁷⁶ Tidsgränsen torde ha gällt under lång tid, även om de allt snabbare kommunikationsmedlen ändrats principens innebörd. I praktiken går detta till så att Riksmarskalksämberetet anmäler till regeringen att konungen har förhinder och vem som inträder som riksföreståndare. Regeringen tar upp anmälan i protokollet vid aktuellt regeringssammanträde.²⁷⁷

Om statschefen är på statsbesök utomlands, fullgör statschefen en av sina viktigaste uppgifter, och i de fallen ska – enligt Bull och Sterzel – ingen riksföreståndare träda in.²⁷⁸ Riksmarskalksämberetet och regeringen tolkar dock uppenbarligen grundlagen på annat sätt, för under konungens statsbesök i Indien år 2019 trädde kronprinsessan Victoria in som tillfällig riksföreståndare.²⁷⁹ Onekligen fullgör konungen sina uppgifter som statschef under statsbesöket, men det är inte orimligt att uppfatta det som att han inte samtidigt kan utföra eventuella statschefsuppgifter i Sverige. Ett exempel på representativt utlandsbesök som inte är statsbesök från senare tid är kröningen av Japans kejsare Naruhito år 2019. Vid den ceremonin deltog både konungen och kronprinsessan, varför prins Carl Philip trädde in som tillfällig riksföreståndare.²⁸⁰

Om statschefen på grund av sjukdom är förhindrad att fullgöra sina uppgifter, och nästa person i tronföljden har trätt in som riksföreståndare enligt 5 kap. 4 § regeringsformen, ska regeringen enligt 6 § efter sex månader anmäla detta till riksdagen, som ska besluta om statschefen ska anses ha avgått. Detta innebär alltså, med undantag för fall då den närmaste tronföljaren är underårig, att riksdagen bestämmer om tronföljaren ska fortsätta som riksföreståndare eller bli konung eller drottning.

Om kungahuset utslöcknar, eller om konungen dör eller avgår och tronföljaren inte har uppnått behörighetsåldern, ska riksdagen enligt 5 § (tidigare 4 §) utse en riksföreståndare och en vice riksföreståndare. Om tronföljaren inte har uppnått behörighetsåldern blir personen i fråga genast titulärt konung eller drottning, men kan inte utöva ämbetet förrän då myndighetsåldern inträtt (se nedan avsnitt 5.1.). I denna situation inträder, till dess att riksdagen har valt riksföreståndare, nästa person i tronföljden, men denne bekräftas eller ersätts genom riksdagsbeslutet.²⁸¹

För det fall att det inte finns någon som enligt tronföljden eller såsom av riksdagen enligt 5 § vald riksföreståndare kan träda in, kan enligt 7 § antingen riksdagen ha utsett någon som regeringen kan förordna som riksföreståndare, eller så träder talmannen eller i sista hand vice talman in. Att talman har inträtt som statschef har bara inträffat någon enstaka gång.²⁸²

²⁷⁶ Skrivelse från Riksmarskalksämberetet den 18 november 2019.

²⁷⁷ Prop. 1993/94:115 s. 15-16.

²⁷⁸ Bull och Sterzel 2019 s. 153-154.

²⁷⁹ Skrivelse från Riksmarskalksämberetet den 26 november 2019; Protokoll vid regeringssammanträde 2019-12-05, dnr Ju2019/03986.

²⁸⁰ Skrivelse från Riksmarskalksämberetet den 15 oktober 2019; Protokoll vid regeringssammanträde 2019-10-24, dnr Ju2019/03414.

²⁸¹ Bull och Sterzel 2019 s. 152-153.

²⁸² Sterzel 2009 s. 152, Bull och Sterzel 2019 s. 153. Ett exempel är perioden 2-3 juli 1988, då konungen befann sig på privat besök i Västtyskland medan prins Bertil befann sig i Frankrike. Riksmarskalken hemställde då att regeringen skulle förordna talmannen, Ingemund Bengtsson, att tjänstgöra som tillfällig riksföreståndare, vilket regeringen också gjorde. Skrivelse från Riksmarskalksämberetet den 20 juni 1988; Regeringens förordnande 1988-06-22, dnr 88-2288.

2.6.4. *Rikets symboler, titulärhertigdömen, hovleverantörer*

År 1982 antogs nya lagar om Sveriges flagga och riksvapen. I en särskild lag fanns sedan tidigare föreskrifter om rättsligt skydd för officiella vapen och beteckningar.²⁸³ I flagglagen beskrivs flaggan. Dessutom anges bl.a. följande: ”Statschefen och med dennes tillstånd andra medlemmar av det kungliga huset får använda tretungad flagga med eller utan stora eller lilla riksvapnet på ett vitt fält i korsets mitt.”²⁸⁴

I lagen om riksvapnet beskrivs stora och lilla riksvapnet. Det anges att stora riksvapnet också är statschefens personliga vapen och att det endast när det finns särskilda skäl bör användas av andra än statschefen, riksdagen, regeringen, departementen, utrikesrepresentationen och Försvarsmakten. Vidare kan ”statschefen [...] ge andra medlemmar av det kungliga huset tillåtelse att som personligt vapen bruka stora riksvapnet med de ändringar och tillägg som statschefen bestämmer”.²⁸⁵ Det tidigare beskrivna förfarandet med särskilda vapen för kungahusets medlemmar, varvid stora riksvapnet kombineras med hertigdömenas vapen och varigenom varje medlem av kungahuset kan få ett personligt vapen, har alltså nu fått lagstöd. Den närmare innebörden av detta kommer att diskuteras nedan i avsnitt 5.6.7. Liksom tidigare används också stora riksvapnet i egenskap av statschefens personliga vapen²⁸⁶ av kungl. hovleverantörer.²⁸⁷

²⁸³ SFS 1970:498.

²⁸⁴ SFS 1982:269.

²⁸⁵ SFS 1982:268. Se här till Erik Spens, ”Sveriges riksvapen” i *Heraldisk Tidskrift* bd 5, nr 49-50, 1984, s. 42-50.

²⁸⁶ Jfr 1 § första stycket lagen (1982:268) om Sveriges riksvapen.

²⁸⁷ Se nu aktuella Föreskrifter gällande hovleverantörskap, gällande från och med den 15 april 2019.

3. Från Kungl. Maj:t till statschef och regering. Övergången från 1809 års till 1974 års regeringsform

3.1. Från dualism mellan konung och riksdag till folksuveränitet

Den s.k. monarkiska principen innebar sammanfattningsvis att monarkens suveränitet var det statsrättsligt väsentliga, att grundlagen utgick från monarken och inte tvärtom, och att parlamentet hade en underordnad ställning i förhållande till monarken. Den låg till grund för mycket av det tyska konstitutionella tänkandet under 1800-talet.²⁸⁸ En annan utgångspunkt finns i stater som inrättats genom en grundlag, vilken sedan ligger till grund för allt statligt handlande. Suveräniteten ligger då hos folket eller nationen, och monarken är inte monark *före* grundlagen utan *på grund av* grundlagen.²⁸⁹ Den amerikanska federationen är ett exempel på detta, även om den är en republik, och bland monarkier kan Norge genom dess grundlag år 1814 sägas höra hit.²⁹⁰ Detta gäller kanske i än högre grad Belgien genom dess grundlag av år 1831: i den belgiska grundlagen utgår makten från nationen (*"Tous les pouvoirs émanent de la Nation"*),²⁹¹ och konungen är underordnad grundlagen såsom Belgarnas konung (*"roi des Belges"*), inte Belgiens konung.²⁹²

Som redan nämnts intog den svenska 1809 års regeringsform en mellanställning, med en utpräglad dualism mellan konung och riksdag men samtidigt med synsättet att konungen innehade suveräniteten. Naumann skrev t.ex. å ena sidan att den lagstiftande makten, "hos oss konung och riksdag tillsammans" är "så långt dess funktioner räcka, den högsta i staten, den föreställer hela nationen, den bestämmer sjelfva stats- och rättsordningen",²⁹³ men å andra sidan skrev han att konungen innehade den "högsta makten i staten" och "erkänner ingen såsom sin öfverherre" på så sätt att ingen "regerar jemte honom, hvarken folkets representeranter eller statens embetsmän".²⁹⁴ Dessa uttalanden gör det tveksamt om Naumann uppfattade konungen ensam eller konungen och riksdagen tillsammans som den högsta makten i staten. Han skrev på ett ställe att de svenska grundlagarna *inte* skulle anses givna av monarken utan "tvärt om uppkommit genom ett *fördrag* mellan regent och folk" men att trots detta "den *monarkiska principen* [var] i dem bättre bevarad, än i flera af de konstitutioner, som från monarkerna utgått".²⁹⁵ Han synes alltså ha menat att konung och riksdag såsom konstituerande makt hade gett konungen en ställning som påminde om vad som gällde i de stater där den monarkiska principen dominerade.

²⁸⁸ Böckenförde 1991.

²⁸⁹ "Der König ist König nicht vor der Verfassung, sondern nur auf dem Boden der Verfassung, er ist nicht pouvoir constituant, sondern pouvoir constitué." Böckenförde 1991 s. 279.

²⁹⁰ Se för ett utförligare resonemang om detta Martin Sunnqvist 2014 s. 190-194.

²⁹¹ Art. 33.

²⁹² Böckenförde 1991 s. 278-279.

²⁹³ Naumann 1879-84 bd 3 s. 122-123.

²⁹⁴ Naumann 1879-84 bd 2 s. 67.

²⁹⁵ Naumann 1879-84 bd 1 s. 479.

Med utgångspunkt i portalbestämmelsen i 1 kap. 1 § första stycket 1974 års regeringsform om att all offentlig makt i Sverige utgår från folket, är det enligt Fredrik Sterzel följderiktigt att statschefen inte har offentlig makt. Argumentet för detta är att konungen härleder sin ställning till 1810 års tronföljarval och successionsordning.²⁹⁶ Detta är i och för sig inte hela sanningen, eftersom monarkin som statsskick också har bekräftats genom 1974 års regeringsform, och som framgår av det belgiska exemplet ovan finns det teoretiskt sett inget som hindrar att all offentlig makt utgår från folket samtidigt som en del av den offentliga makten med denna utgångspunkt anförtros en statschef som ärvt sin uppgift. Konsekvensen blir att folket genom riksdagen i grundlagsändringsväg är oförhindrat att ta tillbaka de således anförtrodda maktbefogenheterna. Dualismen mellan konung och riksdag enligt 1809 års regeringsform har under alla förhållanden upphört och ersatts av folksuveräniteten med riksdagen som folkets främsta företrädare.

Eftersom tanken med 1974 års regeringsform var att avlägsna samtliga beslutsbefogenheter från konungen, åtminstone de som kunde sägas ha politiska implikationer, flyttades beslutsbefogenheter till riksdagen ensam (den lagstiftningsmakt som tidigare hade varit samfälld mellan konung och riksdag), till regeringen (den verkställande makten och lagstiftningsmakten på den allmänna hushållningens område) och till domstolarna (den högsta domsmakt som dithills formellt hade utövats i konungens namn).

Men blev något kvar hos konungen? Sådan eventuell makt måste, för att det ska vara förenligt med 1 kap. 1 § första stycket regeringsformen,²⁹⁷ på något sätt kunna härledas från riksdagen.

3.2. Konungen och staten i 1809 års regeringsform

3.2.1. *H.M. Konungen, Kungl. Maj:t i statsrådet, i hovet och i ordenskapitlet, Kungl. Maj:t och kronan*

Begreppen 'H.M. Konungen', 'Kungl. Maj:t', 'Kungl. Maj:t och Kronan', samt 'Kungl. Maj:t och Riket', är olika beteckningar som särskilt under 1809 års regeringsform successivt fick delvis olika betydelser. Reuterskiöld var en av dem som försökte reda ut skillnaderna.²⁹⁸ T.ex. markerade uttryck som "Kungl. Maj:t har i nåder beslutat ..." att det var fråga inte om konungens rent personliga vilja utan om "kunglig maktvilja".²⁹⁹ Det som gör det hela invecklat är att begreppsbildningen utvecklades under 1800-talet, precis som när det gäller t.ex. begreppen "lag" och "förordning", så att ju tidigare under 1800-talet ett dokument är skrivet, desto mindre enhetlig är terminologin.

'H.M. Konungen' var och är en beteckning för konungens person, men 'Konungen' användes ofta synonymt med 'Kungl. Maj:t', som alltså var beteckningen för konungen som

²⁹⁶ Sterzel 2009 s. 153.

²⁹⁷ Jfr Sterzel 2009 s. 153.

²⁹⁸ Reuterskiöld 1914 s. 51-52. Det kan noteras att Reuterskiöld ansåg att det korrekta uttrycket var *Kongl. Maj:t*, se Reuterskiöld 1934 s. 7. I det följande har jag tagit Reuterskiöld 1914 s. 51-52 som utgångspunkt för framställningen men kompletterat med uppgifter från *Svensk Uppslagsbok*, *Nordisk Familjebok* och *Nationalencyklopedin* (uppslagsord Kronan, Kungl. Maj:t, Statsverket).

²⁹⁹ Reuterskiöld 1914 s. 51.

konstitutionell beslutsfattare.³⁰⁰ Exempelvis användes i skrivelser formuleringen ”Till Konungen” som inledning när mottagaren var ett departement, Högsta domstolen eller Regeringsrätten. Ett sent exempel på den successivt tydligare begreppsbildningen finns i anslaget för hovhållningen, som inledningsvis efter 1809 kallades ”Kungl. Maj:ts hovhållning” men från och med år 1971 ”Hans Maj:t Konungens och det Kungl. Husets hovhållning” (se nedan avsnitt 6.5.10.). Först då slog skillnaden mellan Kungl. Maj:t och H.M. Konungen igenom i budgetsammanhang. Några år tidigare hade ”H.M. Konungen”, dvs. konungen personligen, lämnat över nyttjanderätten till Haga slott till ”Kungl. Maj:t”, dvs. regeringen (se nedan avsnitt 6.4.5.).

’Kronan’ var en beteckning dels för konungariket Sverige som folkrättsligt subjekt, dels som inre förvaltningsrättsligt subjekt, *fiscus*. ’Kungl. Maj:t och Kronan’ var staten som makt-höghetssubjekt i allmänhet. Särskilt ofta användes kronan som beteckning för staten som förmögenhetsrättsligt subjekt, dvs. som ägare av mark och andra tillgångar. I det sammanhanget kan också nämnas begreppet statsverket, som var en beteckning för tillgångarna hörande till den del av statsförvaltningen som sorterade under Kungl. Maj:t, dvs. regeringen. ’Kungl. Maj:t och Riket’ är ett begrepp som förekom i namn på hovrätter och centrala kollegier (Kungl. Maj:ts och Rikets Svea hovrätt, Kungl. Maj:ts och Rikets Kammarkollegium).

I NJA 1959 s. 385 prövade Högsta domstolen en fråga om Riksbankens ställning i förhållande till ”Kronan”. En anställd i Riksbanken hade framställt krav på viss lön mot ”Kungl. Maj:t och Kronan”, och detta hade delgivits kronan genom Överståthållarämbetet, men Riksbanken ansåg inte att detta krav hade haft preskriptionsavbrytande verkan mot Riksbanken. ”Kungl. Maj:t och Kronan” omfattade nämligen ”den sektor av statlig förvaltning som sorterade under statsdepartementen”,³⁰¹ medan Riksbanken sorterade under riksdagen. Högsta domstolen instämde i detta; Riksbanken var ”ett från kronan skilt rättssubjekt” och skulle delges enligt reglerna om delgivning av juridiska personer och inte enligt reglerna om delgivning av kronan (33 kap. 17 § i stället för 19 § i då gällande lydelse av rättegångsbalken).

Kungl. Maj:ts beslut kunde fattas på olika sätt, och då användes begrepp som ’Kungl. Maj:t i statsrådet’, ’Kungl. Maj:t i högsta domstolen’, ’Kungl. Maj:t i regeringsrätten’, ’Kungl. Maj:t i kommandokonselj’ (även kallat kommandomål eller kommandoväg) samt – med Reuterskiölds uttryckssätt – Kungl. Maj:t i hovet och i ordenskapitlet.³⁰² Senare introducerade han begreppet Kungl. Maj:t i kabinettet,³⁰³ som omfattade hovärendena och de dynastiska ärendena och någon gång även ordensärendena.³⁰⁴ Reuterskiöld framhöll att i varje särskilt fall skulle bestämda former iakttas för att en viljeyttring skulle erkännas som Kungl. Maj:ts vilja.³⁰⁵

Sammantaget kan sägas att suveräniteten var förkroppsligad i konungen, som – reellt eller genom en fiktion – medverkade i de olika typerna av beslut och på så sätt knöt an dessa till den högsta dömande eller verkställande makten, och dessutom i statsrådet agerade lagstiftare i frågor som rörde rikets allmänna hushållning. När det gäller stiftande av grundlag,

³⁰⁰ Holmberg m.fl. 2006 s. 258.

³⁰¹ NJA 1959 s. 385 på s. 386.

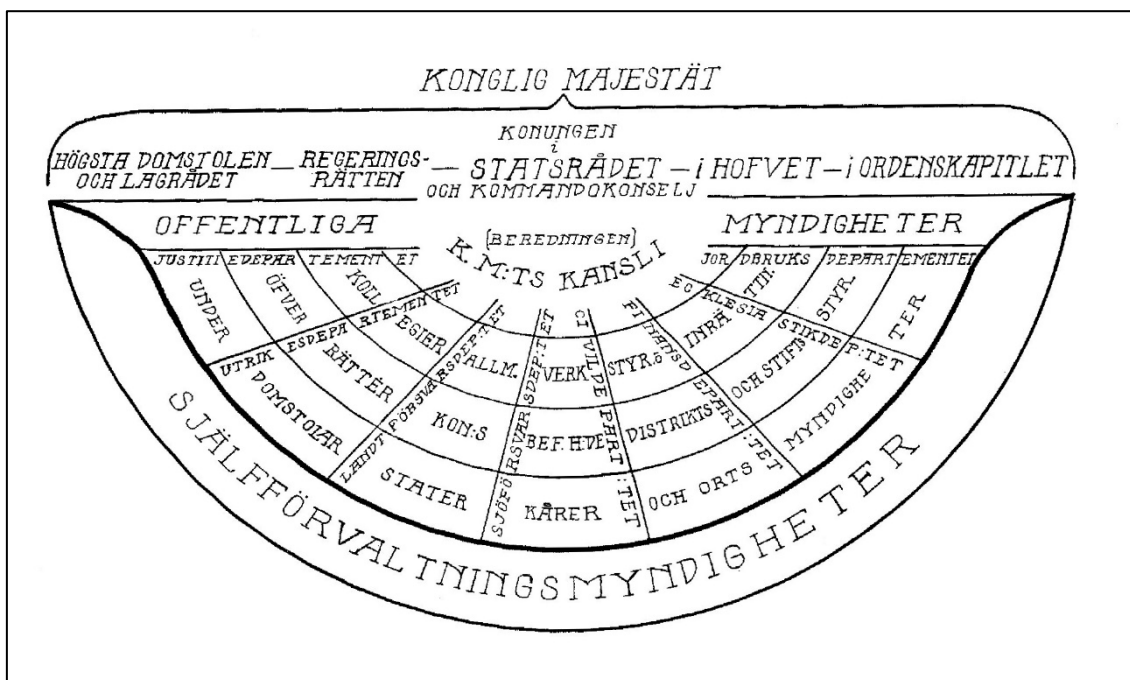
³⁰² Reuterskiöld 1914 s. 52.

³⁰³ Reuterskiöld 1934 s. 7.

³⁰⁴ Reuterskiöld 1934 s. 7 jämförd med s. 20.

³⁰⁵ Reuterskiöld 1914 s. 52.

allmän civil- och kriminallag samt kyrkolag är det mer rättvisande att tala om en dualism mellan två lika höga statsmakter, konungen och riksdagen.³⁰⁶ Beträffande Kungl. Maj:t i de funktioner som inte avsåg lagstiftning tillsammans med riksdagen, åskådliggjorde Reuterskiöld sitt synsätt med hjälp av denna skiss:³⁰⁷

Figur 1. Carl Axel Reuterskiölds skiss över den svenska statsmaktens struktur. Skissen visar att konungen i statsrådet innehade den centrala statsmakten, och att konungens dömande makt och makt över hovet och i ordenskapitlet var sidoordnade i förhållande till konungens makt i statsrådet. Från konungen i statsrådet utgick den verkställande makten genom underordnade myndigheter.

Det kan noteras att riksdagen och dess myndigheter inte finns med i skissen. Detta beror på att riksdagen var sidoordnad med Kungl. Maj:t och så att säga utgjorde en parallell organisation jämfört med den som finns i skissen.

Varenius menade att när det i 1809 års regeringsform talades om en konungen tillkommande funktion, avsågs därmed ”konungen verkande enligt regeringsformen, d. v. s. konungen i statsråd, så snart icke uttryckligen annat behandlingssätt i regeringsformen föreskrivits”.³⁰⁸ Vid försök att analysera i vilken egenskap konungen handlade, kan det alltså presumeras att det var fråga om Kungl. Maj:t i statsrådet, om inte det finns tydligt stöd för något annat.

3.2.2. Preliminära iakttagelser beträffande hovets och Kungl. Maj:ts Ordens rättsliga ställning

Hovet och Kungl. Maj:ts Orden kommer närmare att analyseras i det följande. Här ska emellertid diskuteras några mer generella aspekter på deras ställning under 1809 års regeringsform. För att konungen skulle kunna fatta beslut personligen, utan statsrådets medverkan, krävdes enligt Varenius, som nyss nämnts, stöd för detta i regeringsformen. Ett exempel

³⁰⁶ Se Sunnqvist 2014 s. 111-120, 206-220.

³⁰⁷ Reuterskiöld 1914 s. 78.

³⁰⁸ Varenius 1924 s. 199.

på sådant stöd är formuleringen ”Konungens hov står under dess enskilda styrelse” i 48 § i 1809 års regeringsform. Malmgren kommenterar detta med följande konstaterande: ”Hovärenden är icke regeringsärenden”.³⁰⁹

I 48 § regeringsformen angavs även att konungen fick efter behag tillsätta befattningar (”beställningar”) vid hovet och avsätta befattningsinnehavare. Bramstång har genom exempel visat att hovet trots detta emellanåt hanterades i statsrådet, t.ex. vid utnämning av riksmarskalk år 1816. Den förste riksmarskalk som utnämndes i hovprotokoll, dvs. av konungen personligen och inte i statsrådet, utnämndes enligt vad Bramstång kunnat utröna år 1860; det var Nils Gyldenstolpe.³¹⁰ Detta visar att det trots bestämmelsen i 48 § regeringsformen tog tid innan hovärenden upphörde att vara regeringsärenden. Som har angetts i det föregående (avsnitt 2.3.3. och 2.4.3) hade hovet genom 1634 års regeringsform blivit en gren av statsförvaltningen för att på 1700-talet separeras från denna och inordnas under konungen personligen. Möjligen har utnämningssättet att göra med att riksmarskalken var ordförande i Övre borggården fram till dess att denna avskaffades år 1844; till det året ingick på grund av 1687 års hovartiklar dömande funktioner i riksmarskalkens uppgifter (se nedan avsnitt 6.8.2.) Detta skulle möjligen kunna vara en förklaring till att riksmarskalken omfattades av utnämningssättet i 28 § regeringsformen. Då kvarstår förstås frågan varför – om Bramstångs uppgifter stämmer – Arvid Mauritz Posse år 1845 utnämndes till riksmarskalk genom statsrådsbeslut. Det kan också vara så att 28 § regeringsformen ansetts böra vara styrande eftersom riksmarskalken utnämns genom fullmakt, men det förklarar inte heller varför en förändring skedde just år 1860.

Naumann har på ett ställe skrivit att hovet var ”att betrakta som konungens enskilda hushåll”³¹¹ vilket stod under hans enskilda styrelse. Det är något oklart vad Naumann menade med detta; vore hovet *enbart* ett enskilt hushåll hade det knappast omnämnts i grundlagen. Bramstång har kritiserat uttalandet,³¹² och redan Reuterskiöld anförde att bestämmelsen i 48 § regeringsformen inte innebar att hovet var en ren privatangelägenhet; det var ett utflöde av konungens särskilda offentligrättsliga ställning. Däremot kan konstateras att sysslor som hör till konungens enskilda hushåll hela tiden har utförts av hovet utöver de mer officiella och representativa funktionerna (se vidare avsnitt 6.8. nedan).

Vid olika ”särskilda hofmyndigheter” såsom hovkonsistorium, hovmarskalksämberet, hovförvaltningen och ståthållarämbetena var förvaltningen på samma sätt som hos offentliga korporationer enligt Reuterskiöld av blandat offentligrättslig och privaträttslig natur. T.ex. hade hovförvaltningen hand om både hovfinanserna och konungens förmögenhetsförvaltning.³¹³ Och även om konungen styrde över hovet och tillsatte och avsatte hovtjänstemän var det enligt Reuterskiöld inte fråga om privata anställningar utan offentliga, eftersom de ”inrättats just till framhäfvande och betonande af det kongl. husets höga offentligrättsliga ställning och Kongl. Maj:ts yttre höghet”.³¹⁴ Malmgren menade att vissa tjänster vid hovet

³⁰⁹ Malmgren 1921 s. 44; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 62.

³¹⁰ Bramstång 1999 s. 99, jfr även Bramstång Hov och slott s. 46-47.

³¹¹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 295.

³¹² Bramstång Hov och slott s. 19-20.

³¹³ Reuterskiöld 1914 s. 73-75. Se även Sterzel 2009 s. 155.

³¹⁴ Reuterskiöld 1914 s. 74.

var likställda med statstjänster,³¹⁵ särskilt hade hovkleresiet (prästerskapet vid hovförsamlingen) en offentligrättslig ställning.³¹⁶

Det har dock både under 1809 och 1974 års regeringsformer varit tydligt att de hovanställda inte anses som statsanställda (se även nedan avsnitt 6.5.10.). Särskilt under 1800-talet har det ansetts att de som tjänstgör i hovet gör det åt konungen personligen, varför tjänsten kan avslutas i samband med att konungen avlider. Under 1800-talet betalades pensioner åt de f.d. hovanställda genom statsverket, enligt särskilda beslut därom.³¹⁷ Sådant förslag framställdes också efter Oscar II:s död, och det tillstyrktes av statsutskottet. Efter motstridiga beslut i kamrarna avslogs emellertid förslaget.³¹⁸ I debatten i andra kammaren fanns olika skäl för avslag, varav dock inget egentligen berörde den principiella gränsen mellan statstjänst och hovtjänst.³¹⁹

Reuterskiöld ansåg att hovtjänsterna var ”offentliga ämbeten och tjänster likställda med de egentliga statstjänsterna”.³²⁰ Uttalandet är tvetydigt. Reuterskiöld klargjorde att hovärenden inte var regeringsärenden, men han skrev också att hovärendena avgjordes ”i kabinettet”,³²¹ vilket synes antyda en koppling till de s.k. kabinettsärendena enligt 20 § i 1720 års regeringsform. Dit hörde enskilda ansökningar som inte rörde riket eller rättsväsendet samt bekräftelser på kollegiebeslut och ringare ämbets tillsättningar. Dessa ärenden avgjordes i närvaro av endast två riksråd, och under vissa förutsättningar kunde ärendet remitteras till konungen i riksrådet.³²² Reuterskiöld använde denna benämning för ”de mål, hvilka afgöras af Konungen utanför konseljen”, bl.a. hovärenden enligt 48 § regeringsformen, ordensärenden enligt ordensstatuterna, och dynastiska ärenden.³²³ Enligt Reuterskiöld räknades även övriga kungahusets medlemmars hov till konungens hov och stod under hans enskilda eller personliga styrelse,³²⁴ detta – som jag uppfattar Reuterskiöld – då det inte fanns någon annan reglering av dessa hov än 48 § regeringsformen.

När det gäller Kungl. Maj:ts Orden har Malmgren uttryckt sig i termer av ”konungen personligen (ej *K. M:t*)”³²⁵ och Reuterskiöld ”Kongl. Maj:t [---] i ordenskapitlet”.³²⁶ En senare begreppsbildning är att göra skillnad mellan ”regeringsärenden” och andra ärenden där konungen hade en beslutsfunktion, såsom ordensärenden.³²⁷ Detta återspeglar situationen under 1809 års regeringsform och har sin bakgrund i ordensförordningens ändring år 1751 då

³¹⁵ Malmgren 1948 s. 77-78.

³¹⁶ Malmgren 1921 s. 44.

³¹⁷ Se redovisning i prop. 1908:197 s. 6.

³¹⁸ Statsutskottets bet. 1908:11 s. 133-138 och bet. 1908:180 s. 3-4, rskr. 1908:10 s. 15.

³¹⁹ Prot. 1908: AK67 s. 43-48.

³²⁰ Reuterskiöld 1934 s. 81-82.

³²¹ Reuterskiöld 1934 s. 82.

³²² Nordin 2009 s. 30, 40 och 226.

³²³ Reuterskiöld 1934 s. 20, jfr även s. 212.

³²⁴ Reuterskiöld 1914 s. 73.

³²⁵ Malmgren 1921 s. 11.

³²⁶ Reuterskiöld 1914 s. 52.

³²⁷ Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 13 skiljde mellan regeringsärenden och bl.a. ”vissa ärenden rörande den kungl. familjen, hovärenden (RF § 48), utdelning av ordnar, som sker i ordenskapitel utan formell medverkan av statsråd”. Till de ärenden som inte var regeringsärenden hänfördes också konungens domsrätt och konungens befäl över krigsmakten.

ordensförläningarna inte längre skulle beslutas i riksrådet utan i ordenskapitlet med konungen som ensam beslutsfattare. Kungl. Maj:ts Orden och dess ordenskapitel har inte ansetts ingå i hovet men inte heller i Kungl. Maj:t och kronan eller i staten som juridisk person. Det har alltså varit fråga om ett konungens beslutsfattande inom ramen för en fristående organisation, på ett *liknande* sätt som gällde beslutsbefogenheterna över hovet.³²⁸ Enligt min uppfattning står det klart att det är fråga om ett utflöde av konungens befogenheter som statschef (om det begreppet kan användas avseende förhållanden före 1974 års regeringsform), och inte någon mer enskild eller privat angelägenhet. Detta framgår av ordnarnas ursprungliga koppling till riksrådet och deras funktion att belöna rikets högsta ämbetsmän och andra som gjort väsentliga uppgifter för Sverige och svenska intressen. (Se vidare nedan avsnitt 8.2.-8.3.)

Härutöver synes vissa andra ärenden ha avgjorts av konungen personligen och inte i statsråd. Detta gällde exempelvis fastställande av civila uniformer. Beslut fattades då av konungen personligen efter anmälan eller föredragning av vederbörande departementschef, som sedan utfärdade skrivelse i ärendet.³²⁹

3.3. Konungen och staten i 1974 års regeringsform

3.3.1. Kan konungen ha kvar några beslutsbefogenheter?

Genom 1974 års regeringsform fördes de funktioner som tillkommit ”konungen i statsrådet” eller ”Kungl. Maj:t i statsrådet” över till regeringen. Detta framgår i synnerhet av p. 7 i övergångsbestämmelserna till 1974 års regeringsform:

”Bestämmelser i äldre lag eller annan författning om Konungen eller Kungl. Maj:t skall [...] gälla regeringen, såvida det icke följer av författning eller i övrigt framgår av omständigheterna att konungen personligen, högsta domstolen, regeringsrätten eller kammarrätt åsyftas.

Föreskrift som enligt äldre lag eller annan författning skall beslutas av Konungen och riksdagen gemensamt skall i stället beslutas genom lag.”

Eftersom ”konungen personligen” nämns antyder bestämmelsen att konungen kan ha kvar vissa beslutsbefogenheter. Detta måste anses gälla trots uttalanden i grundlagsförarbetena om att statschefen inte ska ha någon politisk makt.³³⁰ Dessa uttalanden hindrar inte att statschefen skulle ha någon typ av *opolitisk* makt inom ramen för de ceremoniella och representativa uppgifterna. Det finns emellertid också längre gående uttalanden, som t.ex.:

”När det härfter gäller att närmare bestämma statschefens uppgifter inom ramen för ett parlamentariskt styrelseskick, finner man på nytt att enigheten är stor på en central punkt. Statschefen bör inte tilldelas någon som helst befogenhet, som innebär att han kan utöva makt.”³³¹

³²⁸ Malmgren 1921 s. 11; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 13. Jfr även Ds Fi 1972:5 s. 11.

³²⁹ Rskr. 1908:112.

³³⁰ Prop. 1973:90 s. 91, 93, 112 och 171.

³³¹ Prop. 1973:90 s. 172.

Uttalandet har ett samband med frågan om statschefen borde leda proceduren vid regeringsbildning, och det sägs i samma stycke att ”den anpassning av den skrivna författningen till konstitutionell praxis som ligger i att statschefen fråntas de formella maktbefogenheter han nu har, allmänt ses som ett naturligt led i arbetet på en ny författning”.³³² Detta knyter åter an till de politiska maktbefogenheterna. Det sägs också att även med den utgångspunkten att den nya regeringsformen inte ska ge utrymme för maktutövning från statschefens sida, ”kan uppenbarligen skilda lösningar tänkas i fråga om statschefens ställning och funktioner” med beaktande av att hans ”uppgifter blir av representativ och ceremoniell art”.³³³ Som framgår strax nedan har statschefen även genom regeringsformens förarbetsuttalanden samt enligt successionsordningen tillerkänts vissa beslutsbefogenheter, särskilt tydligt avseende hovet respektive kungahusets medlemmar. Om man definierar begreppet makt på ett vidsträckt sätt kan det också finnas inslag av maktutövning i rent representativa eller ceremoniella uppgifter.

När det först gäller frågan vilka ärenden som fortfarande kan anses höra till konungens personliga beslutsbefogenheter och vilka som förts över till regeringen ligger nyckeln i att finna vad som var regeringsärenden (”Kungl. Maj:t i statsrådet”) och vad som var ärenden inom konungens personliga beslutsmyndighet under 1809 års regeringsform. Detta kan följa av en konstitutionell praxis, styrd av konungens agerande. Min uppfattning om rättsläget är därför denna: Om konungen konsekvent, eller entydigt vid något enstaka tillfälle, har låtit vad som skulle kunna vara ärenden inom hans personliga beslutsmyndighet hanteras som regeringsärenden, av ”Kungl. Maj:t i statsrådet”, då bör man utgå från att detta gjordes av en anledning – nämligen att konungen ansåg att det var konstitutionellt korrekt. I sådana fall finns en stark presumption emot att dessa typer av ärenden senare (åter) skulle kunna anses höra till konungens personliga beslutsmyndighet. Denna slutsats grundar jag på att det som kännetecknat 1900-talets konstitutionella utveckling har varit att befria konungen från maktutövning utom när det gäller vissa fåtaliga, väl definierade ärendetyper. Det ligger också i linje med den av Varenius formulerade presumptionen att konungen handlade i statsrådet om det inte fanns tydligt stöd för något annat (se ovan avsnitt 3.2.1.).

3.3.2. Normgivningsmakt gentemot statschefen

När det gäller normgivning, och gränsen mellan riksdagens och regeringens normgivningsmakt, måste emellertid ett ytterligare kriterium läggas till. Det är då inte tillräckligt att falla tillbaka på motsvarande gränser enligt 1809 års regeringsform. I stället måste 8 kap. i 1974 års regeringsform tillämpas.³³⁴ Enligt 6 p. i övergångsbestämmelserna till 1974 års regeringsform ska äldre författning eller föreskrift äga fortsatt giltighet trots att den inte har tillkommit i den ordning som skulle ha iakttagits vid tillämpning av den nya regeringsformen. Ett bemyndigande, som har beslutats av konungen och riksdagen gemensamt eller av riksdagen ensam, får utnyttjas tills riksdagen bestämmer något annat.³³⁵ Bestämmelserna i 8 kap.

³³² Prop. 1973:90 s. 172.

³³³ Prop. 1973:90 s. 172.

³³⁴ Håkan Strömberg, *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*, 2 uppl., Lund: Juristförlaget, 1989, s. 54-55.

³³⁵ Se här till NJA 1996 s. 370.

18 § regeringsformen – dvs. att lag endast kan upphävas genom lag, den s.k. formella lagkraftens princip – ska gälla i fråga om äldre författning, som har tillkommit genom beslut av konungen och riksdagen gemensamt eller genom beslut av riksdagen ensam. Motsvarande bestämmelse finns i andra stycket av p. 7, nämligen att om det finns en föreskrift om att konungen och riksdagen gemensamt ska besluta en föreskrift, så ska det ske genom lag.

Lagform krävs enligt 8 kap. i 1974 års regeringsform för grundläggande civilrättsliga regler om fysiska och juridiska personer samt på straffrättens område och när det gäller andra ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden, såsom skatter. Regeringen får enligt 8 kap. 7 § (tidigare 13 §) meddela föreskrifter som inte enligt grundlag ska meddelas av riksdagen, om dessa inte avser riksdagen eller dess myndigheter och heller inte avser kommunal beskattning.

Frågan är då i vilken mån regeringen genom sin restkompetens kan reglera utövningen av statschefsämbetet. Fredrik Sterzel har noterat att riksdagen är folkets främsta företrädare, medan statschefens roll enligt regeringsformens förarbeten är att ha rikets högsta värdighet samt att vara rikets främsta representant och att företräda nationen i dess helhet.³³⁶ Det skulle då, enligt Sterzel, strida mot systemet att tillerkänna regeringen några befogenheter i förhållande till statschefen:

”Regeringen är placerad under riksdagen, folkets främsta företrädare, och kan då inte stå över statschefen, rikets främsta företrädare. [...] En naturlig grundlagstolkning är att riksdagen inte heller kan göra intrång på statschefens sfär sådan den fastställts i RF.”³³⁷

Det är, enligt Sterzel, från grundlagssynpunkt ”väsentligt att slå fast, att regeringen inte kan ur sin uppgift att styra riket härleda anspråk på att få styra statschefens handlande”.³³⁸ Regeringen saknar enligt Sterzel direktivrätt och rätt att besluta om föreskrifter om utövningen av statschefsämbetet. Ett skäl för detta är att regeringen enligt 8 kap. 7 § första stycket regeringsformen inte kan meddela föreskrifter om riksdagen och dess myndigheter, och då borde regeringen i konsekvens med detta inte heller kunna meddela föreskrifter om statschefen.³³⁹ Detsamma gäller i förhållandet mellan regeringen och hovet.³⁴⁰ Sterzel är också av den uppfattningen att riksdagen inte heller kan lagstifta om statschefen, åtminstone inte på ett sätt som begränsar dennes handlingsfrihet i förhållande till hovet, de kungliga slotten, statlig egendom som disponeras av honom, etc.³⁴¹ I ett senare sammanhang har emellertid Fredrik Sterzel och Thomas Bull uttalat att riksdagen ”måste fatta budgetbeslut och kan dessutom svårigen nekas rätt att ha synpunkter på förvaltningen av statlig egendom som disponeras

³³⁶ Sterzel 2009 s. 153; Bull och Sterzel 2019 s. 150.

³³⁷ Sterzel 2009 s. 153, se även s. 154-155.

³³⁸ Sterzel 2009 s. 157.

³³⁹ Sterzel 2009 s. 157.

³⁴⁰ Sterzel 2009 s. 160. Jfr Staaf, Catharina: *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09, s. 1 och 4-5.

³⁴¹ Sterzel 2009 s. 155-156.

av statschefen”.³⁴² När det gäller budgetbehandlingen har dock statschefen i likhet med regeringen ”förmånen av relativ självständighet”³⁴³ i förhållande till riksdagen.

För att börja uppifrån i normhierarkin kan konstateras att riksdagen genom grundlagsstiftning skulle kunna precisera reglerna i 5 kap. regeringsformen och t.ex. införa bestämmelser om statschefens uppgifter och om dennes beslutsbefogenheter beträffande hovet, ordensutmärkelser m.m. Fredrik Sterzel har menat att detta inte bara är ett möjligt sätt utan det enda möjliga sättet.³⁴⁴ I den mån konungen under 1809 års regeringsform har låtit något som skulle kunna vara en fråga inom den personliga kungliga beslutsmakten bli en fråga för Kungl. Maj:t i statsrådet, ligger det närmast till hands att anse det vara en regeringsfråga under 1974 års regeringsform, om inte 8 kap. regeringsformen lägger några otvetydiga hinder i vägen för det³⁴⁵ (se nedan avsnitt 3.4.3. och 3.4.4. angående ordenskungörelsen). Även om det formellt inte kan uteslutas att lagstiftning kan tillgripas, är det oklart vad denna skulle kunna omfatta; konungens handlingsfrihet avseende t.ex. hovet har så starkt stöd i grundlagsförarbetena att grundlagsstiftning torde böra tillgripas (se nedan avsnitt 3.4.2. angående hovet). Det vanliga sättet har varit att överenskommelser mellan konungen och riksdagen har träffats, t.ex. när det gäller dispositionsrätten till vissa kungl. slott (se nedan kapitel 6). Jag fortsätter denna diskussion i avsnitt 3.5.1. Just att det är fråga om förvaltningen av statlig egendom skulle å ena sidan kunna ge regeringen en behörighet att handla enligt 9 kap. 8 § regeringsformen,³⁴⁶ men å andra sidan är regeringen därvid enligt 9 kap. 9 § regeringsformen bunden av riksdagens beslut om grunderna för förvaltningen (se vidare avsnitt 6.6.3.).

3.3.3. Olika typer av myndigheter och organ enligt 1974 års regeringsform. Staten som juridisk person

Inledningsvis kan noteras att Sverige fick ett fast myndighetsbegrepp först på 1970-talet,³⁴⁷ vilket förklarar att en hel del äldre institutioner i gränslandet mellan privat och offentligt inte passar in i denna struktur.³⁴⁸ Till myndigheter räknas enligt regeringsformens system dels regeringen, dels domstolarna, dels ock förvaltningsmyndigheterna. Riksdagen räknas inte som en myndighet, och därmed torde inte heller statschefen vara en myndighet.³⁴⁹ 12 kap. regeringsformen handlar sedan 2010 års ändringar av regeringsformen om förvaltningen. Enligt 1 § lyder under regeringen Justitiekanslern och andra statliga förvaltningsmyndigheter som inte enligt regeringsformen eller annan lag är myndigheter under riksdagen. Riksbanken är enligt 9 kap. 13 § regeringsformen en myndighet under riksdagen.

Ett intressant exempel är Lagrådet, som söker sina rötter tillbaka till den laggranskande verksamhet som skedde i justitierevisionen och sedan i Högsta domstolen fram till dess att

³⁴² Bull och Sterzel 2019 s. 150.

³⁴³ Bull och Sterzel 2019 s. 150.

³⁴⁴ Sterzel 2009 s. 164.

³⁴⁵ Strömberg 1985 s. 53.

³⁴⁶ Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09, s. 1-2.

³⁴⁷ Sterzel 2009 s. 158.

³⁴⁸ Hit hör bl.a. akademier och lärda sällskap samt andra offentligrättsliga korporationer, se Sunnqvist och Wenander 2018 samt till uttalanden i doktrin för tiden under 1809 års regeringsform Heidbrink 2021 s. 143-146.

³⁴⁹ Sterzel 2009 s. 159, Vabi 2003 s. 131-132, 137-138; jfr Bramstång 1999 s. 93.

Regeringsrätten grundades år 1909. Då inrättades Lagrådet som ett kollegium bestående av domare från de båda högsta domstolarna. Anders Eka har nyligen försökt definiera vilken typ av myndighet Lagrådet är. Det är inte en myndighet under regeringen men inte heller en myndighet under riksdagen, utan ett organ av sitt eget slag.³⁵⁰

Staten som helhet utgör en juridisk person. Varje statlig myndighet anses inte vara en egen juridisk person, utan ingår i staten som juridisk person. Justitiekanslern anförde i ett beslut år 2008, i ett fall där Kronofogdemyndigheten hade framställt ett ekonomiskt krav mot Polismyndigheten i Uppsala län, följande.

”Enligt den uppfattning som numera torde vara den förhärskande är staten ett enhetligt rättssubjekt. Statliga myndigheter utgör således inte några självständiga juridiska enheter, utan utgör endast delar av rättssubjektet staten (jfr SOU 1994:136 s. 143 och 245 f. och Friedner, Staten som part i tvistemål, Förvaltningsrättslig tidskrift 1992 s. 500).”³⁵¹

I SOU 2016:82, som handlar om företagsbot, togs frågan upp mycket kortfattat.³⁵² Justitiekanslern menade i sitt remissvar att statliga myndigheter ”inte anses utgöra några helt självständiga juridiska enheter” utan utgör ”delar av rättssubjektet staten”.³⁵³ Samma synsätt har Konkurrensverket när det gäller avtal mellan statliga myndigheter. En statlig myndighets anskaffningar från en annan myndighet omfattas därmed inte av upphandlingsskyldighet.³⁵⁴ Värt att notera är att myndigheter inte omtalas som ”juridiska personer” i lagen (1974:174) om identitetsbeteckning för juridiska personer m.fl.; det begreppet omfattar där enbart en del andra typer av enheter.

Under 1809 års regeringsform ansågs Riksbanken inte vara en del av staten som juridisk person (se ovan avsnitt 3.2.1.). Sedan dualismen mellan konung och riksdag upphört genom 1974 års regeringsform och regeringen ställts under riksdagen, har skälen bakom uppfattningen att Riksbanken skulle ha en fristående ställning i förhållande till staten som juridisk person försvagats. Tvärtom stämmer det bättre överens med 1974 års regeringsform att uppfatta staten som juridisk person så att den omfattar inte bara statsdepartementen och andra under regeringen lydande myndigheter (tidigare ”Kungl. Maj:t och Kronan”) utan allt som sorterar under riksdagen. Detta innebär att Riksbanken bör uppfattas som en del av staten som juridisk person.³⁵⁵ För detta talar också att den delgivningsfråga som NJA 1959 s. 385 handlade om redan under 1809 års regeringsform löstes genom en bestämmelse om delgivning med staten,³⁵⁶ en bestämmelse som fick omfatta Riksbanken eftersom det inte fanns

³⁵⁰ Anders Eka, ”Några tankar om Lagrådets ställning” i Anna Skarhed m.fl. (red.), *Ord och rätt. Festskrift till Hans-Gunnar Axberger*, Visby: Eddy.se, 2020, s. 97-110.

³⁵¹ Justitiekanslern, beslut, 2008-05-13, dnr 8092-06-40. – Lars Friedner, ”Staten som part i tvistemål” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1992 s. 500-505. Se också SOU 1997:38 s. 17-18 (Lena Marcusson).

³⁵² SOU 2016:82 s. 59.

³⁵³ Justitiekanslern, remissyttrande, 2017-03-30 dnr 7951-16-80.

³⁵⁴ Konkurrensverket, ställningstagande 2018:1, 2018-12-19. Se här till också Högsta förvaltningsdomstolens dom den 10 juni 2021 i mål 4998-20.

³⁵⁵ Dan Hanqvist, ”Riksbankens uppgifter och ställning” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2005 s. 139-153 ssk. s. 143-153.

³⁵⁶ SOU 1994:136 s. 245-246,

något ”praktiskt behov av att i delgivningshänseende göra skillnad mellan sådana statliga verk som lyder under Kungl. Maj:t och verk som hör under riksdagen”.³⁵⁷

Det som möjligen kan tala i annan riktning är tanken att civilrättsliga tvister mellan statliga myndigheter ska lösas genom att frågan hänskjuts till regeringen.³⁵⁸ Detta kan knappast anses möjligt om parterna i tvisten är en myndighet under riksdagen och en myndighet under regeringen. Möjligen skulle man kunna uppfatta rättsläget så att tvister mellan just Riksbanken och statliga myndigheter skulle kunna lösas genom domstol, trots att Riksbanken ingår i staten som juridisk person.³⁵⁹ Det torde inte ha betvivlats att Lagrådet, trots dess ställning som organ av sitt eget slag, är en del av staten som juridisk person.

Enligt 12 kap. 4 § regeringsformen kan förvaltningsuppgifter överlämnas åt kommuner, åt andra juridiska personer och åt enskilda individer. Om uppgiften innefattar myndighetsutövning, får ett överlämnande göras endast med stöd av lag. I dessa fall står det klart att det organ till vilket uppgiften överlämnas inte är en del av staten som juridisk person.

3.3.4. Gränsen mellan allmänt och enskilt

Under arbetet med 1974 års regeringsform föreslog Grundlagberedningen att organ som var organiserade i privaträttsliga former men som hade till uppgift att utöva offentlig makt skulle inkluderas i myndighetsbegreppet.³⁶⁰ Denna begreppsbildning användes dock inte i det slutliga förslaget, där i stället ”rättssubjekt som är organiserade i privaträttsliga former” inte fördes in under begreppet myndighet.³⁶¹ Enligt 1974 års regeringsform finns således en grundläggande distinktion mellan allmänt och enskilt. Fri- och rättigheterna gäller t.ex. till förmån för enskilda gentemot det allmänna.³⁶² Håkan Strömberg argumenterade i en artikel år 1985 för att 1974 års regeringsform ”bygger på en klar distinktion mellan å ena sidan statliga och kommunala (och kyrkliga) organ, å andra sidan rättssubjekt som är organiserade i privaträttsliga former”.³⁶³ Även om en förvaltningsuppgift enligt dåvarande 11 kap. 6 § (nu 12 kap. 4 §) regeringsformen överlämnades till ett enskilt rättssubjekt innebar det inte att rättssubjektet slutade att vara privaträttsligt.

Strömberg frågade sig om den skarpa gränsdragningen överensstämde med ”rättsordningen sådan denna faktiskt gestaltar sig, eller om den är en konstruktion som inte ger rättvisa åt rättsordningens irrationella drag”.³⁶⁴ Han konstaterade att vi ännu har kvar ”en del reminiscenser av [ett] äldre samhällstillstånd”³⁶⁵ då det inte fanns någon gräns mellan offentligt och privat. En av hans slutsatser var att regeringsformen inte gav utrymme för andra offentlighetsrättsliga juridiska personer än staten och kommunerna, varför rättssubjekt som såg ut att

³⁵⁷ Prop. 1970:13 s. 132.

³⁵⁸ Justitiekanslern, beslut, 2008-05-13, dnr 8092-06-40, SOU 1994:136 s. 245-247.

³⁵⁹ Jfr SOU 1994:136 s. 246.

³⁶⁰ SOU 1972:15 s. 123, prop. 1973:90 s. 232.

³⁶¹ Prop. 1973:90 s. 233.

³⁶² Sterzel 2009 s. 153.

³⁶³ Håkan Strömberg, ”Allmänt’ och ’enskilt’ i den offentliga rätten” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1985 s. 49-63 på s. 49.

³⁶⁴ Strömberg 1985 s. 49.

³⁶⁵ Strömberg 1985 s. 50.

inta en sådan mellanställning ”måste pressas in under endera kategorin”.³⁶⁶ Samtidigt medgav han att rättsordningen på detta område ”företar en variationsrikedom, som är svår att infoga i juridiska kategorier”,³⁶⁷ ”gränsen mellan den offentliga och privata sektorn [är] oskarp”.³⁶⁸ En lösning kunde vara att tillämpa 11 kap. 6 § (nu 12 kap. 4 §) regeringsformen på dessa rättssubjekt, oavsett att uppräkningsavdelningen av privaträttsliga subjekt i bestämmelsen egentligen inte passade.³⁶⁹

I förarbetena till språklagen (2009:600) gjordes ett försök att definiera ”det allmänna” och ”offentlig verksamhet”. I lagen finns bestämmelser om ”det allmänna” ansvar i olika avseenden, och det anges i 10 § att språket i domstolar, förvaltningsmyndigheter och andra organ som fullgör uppgifter i offentlig verksamhet är svenska. I förarbetena till språklagen gjordes ett försök att definiera begreppet ”det allmänna” närmare:

”Som begrepp för stat och kommun förekommer ’det allmänna’ i t.ex. regeringsformen och yttrandefrihetsgrundlagen. När man talar om det allmänna verksamhet avses alltså offentlig verksamhet som utövas genom staten, primärkommunerna och landstingen. De statliga och kommunala organen utgörs av beslutande politiska församlingar, dvs. riksdagen, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige och av myndigheter, dvs. regering, domstolar och förvaltningsmyndigheter. Det är genom dessa organ som en stor del av det som skulle kunna kallas samhällsbärande verksamhet sker.”³⁷⁰

Även om ”offentlig verksamhet” nämndes i den definitionen vidareutvecklades begreppet:

”Med offentlig verksamhet avses verksamheten i domstolar och förvaltningsmyndigheter samt i riksdagen, regeringen, kommun- och landstingsfullmäktige och enskilda rättssubjekt i den del av deras verksamhet som avser förvaltningsuppgifter som överlämnats med stöd av 11 kap. 6 § regeringsformen.”³⁷¹

Oavsett hur man tolkar de olika begreppen framgår att vissa offentlighetsrättsliga krav kan ställas även på enskilda rättssubjekt som utövar förvaltningsuppgifter. Detta torde bl.a. gälla lärosäten som är organiserade på annat sätt än som förvaltningsmyndigheter, t.ex. som stiftelsehögskolor.³⁷²

³⁶⁶ Strömberg 1985 s. 56.

³⁶⁷ Strömberg 1985 s. 57.

³⁶⁸ Strömberg 1985 s. 63.

³⁶⁹ Strömberg 1985 s. 57. Se utförligt till begreppet förvaltningsuppgift och om frågan till vilka organ överlämnande kan ske Hans Ragnemalm, ”Regeringsformen 11:6. Överlämnande av förvaltningsuppgift till enskilt subjekt” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1976 s. 105-145 och Hans Ragnemalm, ”En diskret grundlagsändring” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1976 s. 294-299.

³⁷⁰ Prop. 2008/09:153 s. 19.

³⁷¹ Prop. 2008/09:153 s. 26.

³⁷² Henrik Wenander, ”Vilket språk talar universitetet” i *Vetenskaps societetens i Lund årsbok* 2020 s. 151-168 på s. 155.

3.4. Konungens beslutsbefogenheter under 1974 års regeringsform

3.4.1. Konungens befogenheter i egenskap av kungahusets överhuvud

Som kommer att utvecklas närmare i kapitel 5 har konungen vissa beslutsbefogenheter över kungahusets medlemmar enligt successionsordningen. Det anses numera entydigt att dessa befogenheter tillkommer honom i egenskap av kungahusets överhuvud och hör till hans personliga beslutsmyndighet (se avsnitt 5.6.-7.). Under 1809 års regeringsform vacklade bruket: denna typ av ärenden hanterades av konungen själv, hanterades av konungen själv och anmälades i statsrådet, eller hanterades helt och hållet genom Kungl. Maj:t i statsrådet.³⁷³

När det gäller denna kategori av fall har rättsläget alltså klarlagts genom 1970-talets grundlagsreformer till fördel för konungens personliga beslutsmyndighet. Skälet är just det nyss nämnda, att frågorna rör kungahuset och att deras betydelse ur konstitutionell synpunkt är sekundär. Men det är samtidigt fråga om en maktutövning som utgör ett utflöde ur statschefskapet och det förhållandet att statschefen är monark och statsskicket en monarki, och besluten har effekter avseende successionen och de successionsberättigades rättsställning. Det måste anses vara fråga om en åtminstone delvis offentligrättslig beslutsmyndighet och inte en helt och hållet privaträttslig beslutsmyndighet.

3.4.2. Konungens befogenheter gentemot hovet

När det gäller hovet var rättstillämpningen också i vissa delar vacklande (se ovan avsnitt 3.2.2.), men det klarlades successivt – helt i linje med 48 § i 1809 års regeringsform – att hovärendena hörde till konungens personliga beslutsbefogenheter. Att detta rättsläge består även under 1974 års regeringsform framgår tydligt av departementschefens uttalande i lagförarbetena:

”Slutligen vill jag nämna att jag liksom beredningen anser att hovet bör stå utanför den statliga förvaltningsorganisationen. Någon ändring i nuvarande ordning åsyftas inte. Någon grundlagsbestämmelse i ämnet behövs inte. Jag vill också framhålla att förslaget till ny grundlag inte berör konungens rätt att som överhuvud för det kungliga huset fatta vissa beslut. Inte heller i detta avseende åsyftas någon ändring i vad som nu gäller.”³⁷⁴

Även om det hade varit önskvärt med en uttrycklig grundlagsreglering,³⁷⁵ något som dock uppfattades som främmande år 1974,³⁷⁶ hade en sådan bara varit nödvändig om rättsläget skulle ändras. Genom uttalandet att någon ”ändring i nuvarande ordning” inte åsyftades är rättsläget klart, åtminstone i den mån det kan klarläggas hur rättsläget år 1973 var.³⁷⁷

³⁷³ Bramstäng 1990 s. 13-16.

³⁷⁴ Prop. 1973:90 s. 176.

³⁷⁵ Bramstäng Hov och slott s. 140-148. En uttrycklig grundlagsbestämmelse i linje med förarbetsuttalandet hade minskat risken för missförstånd, jfr Lyrevik 2018 s. 317-329. Att konungens hov stod under hans enskilda styrelse har dock också under 1809 års regeringsform ansetts så självklart att paragrafen kunde tyckas överflödigt, se Pontus Fahlbeck, *Regeringsformen i historisk belysning*, Stockholm: Norstedts, 1910, s. 120-121.

³⁷⁶ Bull och Sterzel 2019 s. 150.

³⁷⁷ Jfr Bramstäng Hov och slott s. 9-10.

Regeringsrätten uttalade i RÅ 1999 ref. 48, efter att ha redogjort bl.a. för det ovan återgivna departementschefsuttalandet:

”Mot den nu angivna bakgrunden finner Regeringsrätten att Riksmarskalks-ämbetet inte är att betrakta som en myndighet eller en del av en myndighet. Ämbetet är inte heller ett sådant med myndighet jämställt organ som vid tillämpning av bestämmelserna i [tryckfrihetsförordningen] och sekretesslagen (1980:100) skall jämnställas med myndighet.”

Även om det var just Riksmarskalksämbetet som var föremål för prövning kan noteras att Regeringsrätten nämnde att detta ämbete inte heller var ”en del av en myndighet”, något som uppenbarligen syftar på vad som gäller för hovet som helhet.

I samband med införandet av 1974 års regeringsform ändrades också ämbetsansvaret, vilket föranledde behov av ett nytt sätt att reglera omfattningen av Justitieombudsmannens tillsynsområde. Ytterst drogs gränsen av begreppet ”offentlig verksamhet” enligt 13 kap. 6 § (tidigare 12 kap. 6 §) regeringsformen (jfr ovan avsnitt 3.3.4).³⁷⁸ I lag gjordes dock en snävare definition som knöt an till begreppen myndighet och myndighetsutövning.³⁷⁹ Att hovet inte omfattas av Justitieombudsmannens tillsynsområde, vare sig när det gäller Riksmarskalksäm- betet eller Ståthållarämbetet, har bekräftats av Justitieombudsmannen. Riksmarskalksämbe- tet ansågs varken vara en myndighet i tryckfrihetsförordningens eller justitieombudsmanna- instruktionens mening. När det gäller förvaltning av kunglig egendom ansågs verksamheten sakna ”varje inslag av myndighetsutövning”.³⁸⁰ Som jag uppfattar uttalandena skulle Riks- marskalksämbetets hantering av handlingar i och för sig vara myndighetsutövning om äm- betet var en myndighet, medan förvaltningen av egendom inte var myndighetsutövning i sig och inte heller sköttes av en myndighet.

Detta är inte alldeles unikt i svensk offentlig verksamhet. Tvärtom finns gott om exempel på till staten knutna verksamheter som inte är myndigheter och som inte omfattas av Justiti- eombudsmannens tillsynsområde. Som exempel kan nämnas bolag och stiftelser, vari staten har ett bestämmande inflytande.³⁸¹ I samband med Riksrevisionens inrättande gjorde rege- ringen följande uttalande.

”Hovet står utanför den statliga förvaltningsorganisationen (prop. 1973:90 s. 223 och 233). Det innebär emellertid inte att den verksamhet som hovet bedriver inte skulle vara statlig. Verksamheten är ju statlig på så sätt att den går ut på att bistå och stödja statschefen i hans eller hennes representativa och ceremoniella uppgifter. Den innefattar också att förvalta statsegendom.”³⁸²

Uttalandet utesluter i och för sig inte att delar av hovets verksamhet är icke-statlig och stödjer konungen och kungahuset i mer privata sammanhang, såsom när det gäller det en- skilda hushållet (se ovan avsnitt 3.2.2.). Hovet är alltså en åtminstone delvis statlig verksam-

³⁷⁸ SOU 1975:23 s. 147.

³⁷⁹ 2 § lagen (1986:765) med instruktion för Riksdagens ombudsmän, se här till SOU 1975:23 s. 154-157.

³⁸⁰ JO:s ämbetsberättelse 1987/88 s. 180; se också 1988/89 s. 209.

³⁸¹ Jesper Ekroth, *JO-ämbetet. En offentlighetsstudie*, Stockholm: Stockholms universitet, 2001, s. 112-119.

³⁸² Prop. 2001/02:190 s. 74. Jfr också Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitie- departementet, 1993-06-09, s. 3.

het som inte ingår i den statliga förvaltningsorganisationen och inte heller i staten som juridisk person (se vidare nedan avsnitt 3.5.4.). Frågan om hovet utgör en eller flera fristående juridiska personer kommer att diskuteras i avsnitt 6.8. Vad konungens beslutsbefogenheter över hovet innebär när det gäller att leda och fördela arbetet inom hovet och att styra över egendom som hör till den kungl. dispositionsrätten kommer också att behandlas i avsnitt 6.8.

3.4.3. Konungens befogenheter i ordenskapitlet

Ordensväsendet kvarstår inom konungens beslutsbefogenhet på så sätt att det enligt 3 § ordenskungörelsen (1974:768) är Kungl. Maj:ts Orden som beslutar om utmärkelser. Stadgar för ordnarna fastställs av Kungl. Maj:ts Orden, sedan de godkänts av regeringen.³⁸³ Inom ordnarna fattas beslut av ordenskapitlet, som utöver stormästaren (dvs. konungen) består av ordenskanslern, vice ordenskanslern och fyra ytterligare ledamöter. Dessa utses av stormästaren. Beslut om ordensutmärkelser till utlänningar fattas enligt 3 § ordenskungörelsen på förord av regeringen, vilket inte är konstigt om ordensutmärkelserna är tecken på svenska statens erkänsla för insatser för Sverige eller ett led i det diplomatiska utbytet i samband med t.ex. statsbesök. Själva beslutet fattas i extra ordenskapitel, dvs. av konungen efter föredragning av ordenskanslern eller vice ordenskanslern (se vidare avsnitt 8.3.1.).

Oavsett att ordensväsendet före 1974 års ordenskungörelse hörde till konungens personliga beslutsmakt, fördes genom denna ordenskungörelse till Kungl. Maj:t i statsrådet över en makt att begränsa utdelandet av ordensvärdigheter (jfr ovan avsnitt 3.3.1. och nedan 8.2.9.). Denna makt finns numera hos regeringen, som också uppenbarligen har uppfattat det så eftersom den genom förordningar har gjort ändringar i ordenskungörelsen.³⁸⁴ Någon ändring av statschefens befogenhet att – inom ramen för dessa begränsningar – fatta själva besluten om ordensförläningar har däremot inte skett.³⁸⁵

3.4.4. Särskilt om återkallelse av ordensutmärkelser

Ordenskapitlet kan enligt stadgarna ”förklara innehavare av orden densamma förlustig”. Även denna typ av beslut fattas i extra ordenskapitel, i praktiken av konungen i närvaro av ordenskanslern eller vice ordenskanslern. Stadgarna har godkänts av regeringen innan de fastställs av ordenskapitlet. En fråga i sammanhanget är på vilken normhierarkisk nivå den typen av bestämmelser ska finnas enligt 1974 års regeringsform.

En ordensutmärkelse är en del av ett system som är gynnande för den enskilde, och sådana system kan regleras genom förordning. Frågan är emellertid om återkrav behöver lagstöd. Enligt ett avgörande från Högsta domstolen, NJA 1984 s. 648, kräver återkrav av en förmån – en i och för sig för den enskilde betungande rättsverkan – ändå inte lagstöd, om återkravsmöjligheten är en del av ett gynnande system och de betungande föreskrifterna är

³⁸³ Nu gällande stadgar finns tryckta i häftet *Stadgar för Kungl. Serafimer- och Norsdtjärneordnarna. Fastställda i extra ordenskapitel den 21 december 1995*, Stockholm: Kungl. Maj:ts Orden, 1996. 1-12 §§ av stadgarna finns tryckta i Löwenhielm 1998 s. 98-99.

³⁸⁴ SFS 1995:497, 1995:1025.

³⁸⁵ Vabi 2003 s. 130 synes föra makten över ordensförläningar till den kungl. husmakten, vilket ter sig märkligt, om inte det vore så att det funnes en husorden reserverad enbart för medlemmarna av kungahuset.

av omedelbart samband med förmånen och är av underordnad betydelse. Slutsatsen har visserligen ifrågasatts,³⁸⁶ men Högsta förvaltningsdomstolen har i HFD 2013 ref. 37 funnit att vid bedömningen av om en föreskrift ska anses betungande, ska man se det aktuella regelkomplexet som en enhet och fråga sig vad som är det primära, de gynnande eller betungande föreskrifterna.³⁸⁷

Återkravsmöjligheten i ordensstadgarna är speciell på så sätt att den inte finns i förordning men i en förordningsliknande norm, i stadgar som godkänts av regeringen. Något som också är speciellt är att om det skulle anses innefatta myndighetsutövning att återkalla en ordensutmärkelse till skillnad från att förlåna den, skulle enligt 12 kap. 4 § andra stycket regeringsformen lagstöd krävas.³⁸⁸ Den ovan angivna rättspraxisen talar emellertid för att en betungande detalj i ett för den enskilde förmånligt regelsystem inte behöver regleras på högre nivå än regelsystemet i övrigt.

3.4.5. *Konungens befogenheter i medaljärenden*

När det gäller medaljerna finns ett tydligt exempel på den uppdelning som skedde av konungens olika funktioner genom 1974 års regeringsform. Under 1809 års regeringsform delade konungen personligen (eller Kungl. Maj:t i hovet om man så vill), efter föredragning av riksmarskalken, ut vissa medaljer. Hit hör *H.M. Konungens medalj* och *Litteris et artibus*. Men Kungl. Maj:t i statsrådet delade ut andra medaljer, såsom *Illis quorum*, *För nit och redlighet i rikets tjänst* och *För medborgerlig förtjänst* (se vidare nedan avsnitt 8.4.).³⁸⁹

Under 1974 års regeringsform har de ärenden som hanterades av Kungl. Maj:t i statsrådet förts över till regeringen, varvid *Illis quorum*, *För nit och redlighet i rikets tjänst* och *För medborgerlig förtjänst* har blivit regeringsmedaljer. De är dock fortfarande försedda med konungens bild och kungl. krona.³⁹⁰ Konungen har således behållit beslutsbefogenheterna över de medaljer som han redan under 1809 års regeringsform beslutade om personligen.

3.5. Slutsatser om konungen under 1974 års regeringsform

3.5.1. *Beslutsbefogenhet och normgivningsmaket*

Före 1974 års regeringsform var det inte särskilt viktigt om ett beslut som skulle ha kunnat fattas av konungen personligen i stället fattades av Kungl. Maj:t i statsrådet. Vid osäkerhet om den rätta beslutsformen kan tänkas att beslutet fattades av Kungl. Maj:t i statsrådet, så att säga, för säkerhets skull. Presumtionen talade för det beslutsförfarandet (se ovan Varenius

³⁸⁶ Joakim Nergelius, ”Om grundlagstolkning, grundlagsvänlig lagtolkning och åsidosättande av grundlagsstridig lag” i *Svensk Juristtidning* 1996 s. 851-852.

³⁸⁷ Jfr här till även RÅ 2002 ref. 8 samt Sunnqvist 2014 s. 761-763 och Martin Sunnqvist, *Praktiskt konstitutionellt dömande. En handbok*, Lund: Lunds domarakademi, 2017, s. 82.

³⁸⁸ Jfr Sterzel 2009 s. 160-161. – Återkrav av en ordensutmärkelse innefattar två delar, den enskildes förlust av en tidigare tillerkänd värdighet (i den delen skulle det kunna vara fråga om myndighetsutövning), och återkallelse av själva ordenstecknet (i den delen är det närmast fråga om ett utlånat föremål återkrävs, vilket skulle kunna genomdrivas civilrättsligt genom handräckning eller fullgörelsetalan).

³⁸⁹ Prop. 1973:91 s. 8.

³⁹⁰ Löwenhielm 1998 s. 43-45.

uttalande i avsnitt 3.2.1.) och det finns tydliga exempel på osäkerhet om det rätta beslutsförfarandet i ärenden om medlemmar av kungahuset (se avsnitt 3.4.1. och kap. 5) och om hovet (se avsnitt 3.2.2. och 3.4.2.). Även när det gäller vissa kungliga akademier har historiska tillfälligheter varit avgörande för om de stannat kvar inom konungens personliga maktsfär eller under 1809 års regeringsform förts över till Kungl. Maj:t i statsrådet och numera regeringen.³⁹¹ Samma sak kan sägas om de olika kategorierna medaljer som blivit konungens personliga respektive regeringens.

Om mina resonemang ovan är korrekta, innebär det emellertid att sådant som under 1809 års regeringsform entydigt har förts över till Kungl. Maj:t i statsrådet nu är maktbefogenheter hos regeringen, så länge inte regeringen överlämnar eller återlämnar sådan makt till konungen. Fredrik Sterzel har argumenterat för att regeringen inte har någon normgivningsmakt gentemot statschefen, men det uttalandet bör modifieras på så sätt att regeringen säkerligen kan ändra statschefens befogenheter i utvidgande riktning, t.ex. genom att avlägsna begränsningar i utdelandet av ordnar. Motsatsvis torde gälla att om statschefens befogenheter skulle inskränkas i någon omfattning, t.ex. om hovet skulle ställas under regeringens styrelse, behöver det göras genom grundlagsändring. 1974 års förarbetsuttalande inför antagandet av regeringsformen om att ingen ändring var avsedd i hovets ställning skulle inte vara mycket värt om det kunde åsidosättas genom lag eller förordning.

3.5.2. Begreppen 'statschefen', 'konungen', 'konungen personligen', 'konungens enskilda styrelse'

Det har i förarbetena till den senaste grundlagsändringen beträffande statschefens behörighetsålder uttalats att i 1974 års regeringsform och successionsordningen betecknar begreppet 'konungen' endast konungen personligen, medan begreppet 'statschefen' inkluderar konungen och riksföreståndare som träder i konungens ställe.³⁹² Statschefens rättsställning i förhållande till riksdag och regering är emellertid i viss mån oklar enligt 1974 års regeringsform.³⁹³

Som har nämnts ovan (avsnitt 2.6.4.) och som kommer att diskuteras närmare nedan (avsnitt 5.6.7.) kan "statschefen" fatta vissa beslut om vapen och flaggor för "andra medlemmar av det kungliga huset". Detta är motsägelsefullt, och det förutsätts här att det är fråga om konungen eller en riksföreståndare som är medlem av det kungl. huset, inte en annan förordnad riksföreståndare eller talmannen eller vice talman.

När det gäller samtycken enligt successionsordningen är det å andra sidan tveksamt om det verkligen bara är konungen personligen och inte t.ex. en riksföreståndare som är medlem av det kungl. huset som kan ge samtycke till giftermål och vissa utlandsresor. Under långa riksföreståndarskap skulle en alltför sträng tolkning av begreppet 'konungen' kunna ge upphov till märkliga konsekvenser (se vidare nedan avsnitt 5.7.1.).

³⁹¹ Sunnqvist och Wenander 2018. Jfr här till även betr. Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond RÅ 2008 ref. 6 och betr. Svenska Akademien Kammarrätten i Stockholm, beslut 2018-05-29 i mål nr 3982-18, ej prövningstillstånd i Högsta förvaltningsdomstolen: Kammarrätten fann att Svenska Akademien inte "kan anses ingå i den offentligrättsliga statliga och kommunala organisationen" och att den inte utgör en myndighet.

³⁹² Prop. 1993/94:115 s. 15, jfr även prop. 1973:90 s. 270, 272 och 487 samt Petrén och Ragnemalm 1980 s. 357 och Vabi 2003 s. 128-129.

³⁹³ Bull och Sterzel 2019 s. 150.

Jag är därför tveksam till om det är meningsfullt att göra några bestämda begreppsdefinitioner av orden 'statschefen' och 'konungen'. Det är i och för sig rimligt att begreppet statschefen inkluderar såväl konungen som medlemmar av kungahuset som enligt tronföljden träder in som riksföreståndare. En icke-kunglig riksföreståndares uppgifter i förhållande till hovet, kungahusets medlemmar, ordenskapitlet, Svenska Akademien m.m. kan dock möjligen behöva bedömas särskilt för olika angelägenheter och beroende på riksföreståndarskapets utsträckning i tiden.

Ett ytterligare begrepp som ska nämnas är 'konungen personligen', ett begrepp som under 1809 års regeringsform kunde användas för att markera att det inte var fråga om t.ex. Kungl. Maj:t i statsrådet som fattade ett visst beslut utan konungen ensam, t.ex. i fråga om förläning av *H.M. Konungens medalj*. I de fall begreppet nu används, syftar det ofta på att det enbart är konungen själv och inte någon typ av riksföreståndare som kan agera på visst sätt, men det kan också syfta på att konungen agerar i privaträttslig kapacitet.³⁹⁴ I det senare fallet vore det tydligare att tala om 'konungen som privatperson', om det t.ex. är fråga om att konungen äger en fastighet i denna egenskap. Det som under 1809 års regeringsform sades om 'konungen personligen' och som inte avsåg honom som privatperson skulle kanske kunna jämföras med statschefsbegreppet enligt 1974 års regeringsform, av den enkla anledningen att det som 'konungen personligen' tidigare kunde göra är vad som finns kvar i dagens konunga- och statschefsbete.

När det gäller begreppet 'konungens enskilda styrelse' som förekommer beträffande hovet har Bramstäng menat att ordet enskild syftar till att beskriva bestämmanderätten som tillkommer konungen enskilt, dvs. inte konungen i statsrådet etc., men inte ska uppfattas som att hovet var enskilt i den meningen att det var en ren privatangelägenhet.³⁹⁵

3.5.3. Statschefsskapets tre skepnader

Utifrån vad som anförts i avsnitt 2.6. och hittills i kapitel 3 har jag kommit fram till att det skulle vara mer klagörande att tala om statschefsskapets tre skepnader. Detta anknyter förstås till Kantorowicz begrepp konungens två kroppar (*the king's two bodies*), där privatpersonen och den statsrättsligt relevanta personen, innehavaren av konungaämbetet, skils åt. Men utifrån nu gällande svensk rätt, och för att tydliggöra de övriga kungliga personernas roller, skulle en indelning i tre skepnader kunna förmedla en tydligare bild.

I. De konstitutionellt och i övrigt rättsligt relevanta delarna av statschefsskapet

Delar av statschefens uppgifter är tydligt rättsligt reglerade, och statschefen fyller i dessa delar en konstitutionell funktion. Som exempel kan nämnas statschefens uppgifter vid riksmötets öppnande, i konselj och i utrikesnämnden. Hit hör också ackrediteringen av sändebud och befattningen med ordensväsendet. (Se ovan avsnitt 2.6.2.)

³⁹⁴ Jfr Malmgren 1948 s. 80 som uttalade att konungens myndighet över det kungliga husets medlemmar inte borde anses tillhöra hans personliga rättsställning utan ses som utövande av "vissa på konungen ankommande statliga befogenheter".

³⁹⁵ Bramstäng 1999 s. 99.

Själva statschefsskapet utövas av konungen eller av riksföreståndare som träder in enligt vad regeringsformen tillsammans med successionsordningen stadgar. Av kungahusets medlemmar är alltså endast de successionsberättigade, definierade som ”kungahuset” enligt avsnitt 4.2. nedan, i tur och ordning relevanta.

II. Statschefen som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet

I förarbetena till nu gällande regeringsform anges i några olika sammanhang att statschefen innehar landets högsta värdighet, är rikets främsta företrädare i förhållande till andra länder, företräder nationen i dess helhet, ska ha uppgifter av representativ och ceremoniell art och ska vara en samlande representant och symbol för landet som helhet.³⁹⁶ Dessa tankegångar kan sammanfattas som att statschefen är rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet. På engelska görs en skillnad mellan ”head of state” och ”head of nation”, vilket är två sidor av samma mynt, men där det förstnämnda begreppet mer knyter an till den statsrättsliga funktionen medan det senare avser statschefen som nationell symbol.³⁹⁷

I denna del blir inte bara en riksföreståndare, utan även de övriga personerna inom kungahuset, relevanta. Även drottning som inte är statschef och ingifta prinsar och prinsessor har uppgifter av representativ och ceremoniell art som härleds ur statschefens funktion som innehavare av rikets högsta värdighet.³⁹⁸ Detta har tydligast återspeglats i de hovhållningsanslag som före år 1971 har beviljats av riksdagen till andra medlemmar av kungahuset än konungen och tronföljaren och som numera av konungen fördelas till dessa andra medlemmar av kungahuset utifrån hur omfattande deras representativa åtaganden är. Statschefen måste för fullgörande av dessa uppgifter förfoga över ”tillräckliga och för ändamålet lämpade resurser i form av medhjälpare och representationslokaler”.³⁹⁹

III. Statschefen som privatperson

Slutligen ska nämnas att statschefen, som i och för sig alltid är i tjänst, också fungerar som privatperson t.ex. i äganderättsliga sammanhang. Detta slogs fast under Karl XIV Johans regeringstid (se nedan avsnitt 6.7.3.). När det gäller hovhållningsanslaget överlämnas detta till konungen personligen (se nedan avsnitt 6.5.), men det görs ändå en uppdelning på vad som bekostas av hovhållningsanslaget och vad som bekostas av helt privata medel.

3.5.4. Hovet och Kungl. Maj:ts Orden som juridiska personer

Är hovet och Kungl. Maj:ts Orden en del av staten som juridisk person?

Här utgår jag från att staten är en enda juridisk person (se ovan avsnitt 3.3.3.), att hovet står utanför den statliga förvaltningsorganisationen och att de hovanställda inte är statsanställda (se nedan avsnitt 6.5.10.). Hovet med dess underavdelningar och Kungl. Maj:ts Orden kan inte hänföras till någon av de myndighetskategorier som finns enligt regeringsformen,

³⁹⁶ Prop. 1973:90 s. 171-174.

³⁹⁷ Distinktionen återkommer kontinuerligt i Hazell och Morris 2020.

³⁹⁸ Bramstäng Hov och slott s. 5-6.

³⁹⁹ Bramstäng Hov och slott s. 6.

och hovet kan inte anses som en del av staten som juridisk person. Kungl. Maj:ts Orden har aldrig tagits upp i samband med några statliga anslag och har alltid behandlats som en från hovet och staten fristående enhet med egen förmögenhet och egen förvaltning (se nedan avsnitt 8.3.5.). Ingenting talar för att Kungl. Maj:ts Orden skulle ha kommit att bli en del av vare sig hovet eller staten.

Frågan är då om hovet alls är en juridisk person. Det är inte självklart. Från 1809-10 års överenskommelse ställdes hovanslaget till konungens förfogande mot kvitto, och i den i detta sammanhang väsentliga uppdelningen mellan hovstat och slottsstat år 1840-41 uttalade statsutskottet att hovstatsanslaget var ställt ”till H. M. Konungens och de öfrige Kongl. Personernas Egen höga disposition, för hvilka summor och deras användande icke någon redovisning, utan endast qvitto, såsom förr varit vanligt, erfordras”⁴⁰⁰ medan slottsstatsanslaget omfattades av redovisningsskyldighet. Ingenstans sägs dock att medlen betalades ut till någon juridisk person. Det ska noteras att ”juridisk person” inte var ett vanligt sätt att beskriva saken på den tiden, medan begreppet ”kassa” användes i sådana sammanhang, bl.a. om Djurgårdskassan år 1809-10 och även dessförinnan; också Kungl. Maj:ts Ordens ekonomiska förvaltning har benämnts ordenskassan. Man kan alltså mycket väl tänka sig att det var konungen som fysisk person som hanterade anslaget.

Detta gjorde han naturligtvis med hjälp av den organisation för detta som fanns inom hovet, med riksmarskalken som högste chef (se nedan avsnitt 6.8.). Det torde så småningom ha framstått som naturligt att betrakta hovet som en juridisk person, på samma sätt som staten betraktades som en juridisk enhet (”statsverket”, ”statskassan”), men begreppet juridisk person blev i dessa sammanhang inte relevant förrän under 1800-talets senare del.⁴⁰¹ Eftersom hovet enligt 48 § regeringsformen stod under konungens enskilda styrelse måste det ha framstått som främmande att anse att dess ekonomi ingick i den juridiska person som omfattade sådant som inte stod under konungens enskilda styrelse utan föll under beslutsrätten för riksdagen och Kungl. Maj:t i statsrådet. Till skillnad från vad som gäller Riksbanken (se ovan avsnitt 3.2.1. och 3.3.3.) finns det inga uttalanden som tyder på att hovets ställning i detta hänseende skulle ha förändrats. Tvärtom är det tydligt att hovet ska stå utanför den statliga förvaltningsorganisationen (se ovan avsnitt 3.4.2.).⁴⁰²

Hovet och Kungl. Maj:ts Orden som från staten fristående institutioner men inte heller helt privaträttsliga organ: ’till statschefsämbetet knutna juridiska personer’

Problemet, och dess lösning, ligger i konstaterandet av att 1974 års regeringsform innebar en genomgripande förändring av svensk konstitutionell rätt men utan att alla tänkbara följdändringar genomfördes.⁴⁰³ Å ena sidan finns uttalanden om att en gräns kan dras mellan allmänt och enskilt, å andra sidan vidtogs inga lagstiftningsåtgärder för att omforma t.ex. de

⁴⁰⁰ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31, s. 1-2. Se även saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162, s. 298

⁴⁰¹ Att diskutera staten i termer av juridisk person är en tysk 1800-talskonstruktion, se Henning Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person. Dogmengeschichtliche Untersuchung zu einem Grundbegriff der deutschen Staatsrechtslehre*, Berlin: Duncker & Humblot, 2000.

⁴⁰² Man kan här göra en jämförelse med den brittiska monarkin, där Duchy of Lancaster anses vara en annan juridisk person än staten (”kronan”) i övrigt, se Allen 2018.

⁴⁰³ Jfr t.ex. Wenander 2021 och SOU 1997:38 s. 28-29 (Lena Marcusson).

kungliga akademierna, hovet eller Kungl. Maj:ts Orden till antingen någon typ av förvaltningsmyndigheter eller rent privaträttsliga organisationer eller för att i grundlagen definiera någon kategori institutioner som de kunde sorteras in under. Det infördes ett myndighetsbegrepp som lämnar oklart vad Lagrådet är. Detta föranleder mig till slutsatsen att nya institutioner visserligen som huvudregel förmodligen ska vara antingen allmänna eller enskilda, och antingen myndigheter under riksdagen eller regeringen eller kommunala, och i övrigt falla in under gängse kategorier. Detta ger i och för sig inte heller hela bilden, med tanke på Svenska Kyrkans rättsliga ställning efter dess skiljande från staten. Kyrkan är en delvis privaträttslig organisation men med särskild offentligrättslig reglering; den får ”själv reglera sina angelägenheter inom ramen för en lag men utan statsrättsligt grundad normgivningskompetens, dvs. utan en på regeringsformen grundad rätt att meddela generellt bindande föreskrifter”.⁴⁰⁴ Det kan, som Anders Eka har nämnt, inte anses uteslutet att bilda nya institutioner av eget slag, t.ex. för att stärka domstolarnas oavhängighet.⁴⁰⁵

Insikten att det finns centrala och betydelsefulla institutioner som inte kan ordnas in i de vanliga myndighetskategorierna är, enligt min mening, viktig att lägga till grund för den följande diskussionen. Äldre institutioner som inte omreglerats kan därmed mycket väl ha kvar sin tidigare rättsställning, som kan vara svår att passa in i de kategorier som gäller i övrigt. När det gäller hovet har detta synsätt uttryckligt stöd i förarbetena till regeringsformen. Det är också viktigt att inte försöka pressa in institutioner i kategorier som inte fungerar; då är det bättre att konstruera en ny kategori som bidrar till ökad klarhet och tydlighet. Jag har därför kommit fram till att hovet (och dess underavdelningar) samt Kungl. Maj:ts Orden kan omtalas som ’till statschefsämbetet knutna juridiska personer’.⁴⁰⁶

Bramstång diskuterade i anslutning till Strömberg begreppet *särskilda offentligrättsliga subjekt*, och de till statschefsämbetet anknutna organen skulle kunna utgöra en underavdelning av *särskilda offentligrättsliga subjekt*. När det gäller Kungl. Maj:ts Ordens organisatoriska kännetecken har Bramstång närmast jämfört orden med en myndighet (om man anser ordensutdelandet som en förmån och därmed myndighetsutövning) eller som en offentligrättslig korporation (om man fäster vikt vid orden som en sammanslutning av riddare), man har sagt att Kungl. Maj:ts Orden ”tveklöst är [...] att beteckna som en offentligrättslig företeelse”,⁴⁰⁷ närmast en myndighet, även om han medgett att det inte stämmer särskilt väl med 1974 års regeringsform.⁴⁰⁸

Lena Marcusson har noterat att Riksmarskalksämbetet historiskt sett kan uppfattas som en myndighet under konungen, men hon har ifrågasatt om det stämmer med 1974 års regeringsform att tala om myndigheter som inte i sista hand härrör ur riksdagens makt. Enligt henne verkar det dock ”ännu mindre naturligt” att betrakta Riksmarskalksämbetet ”som en privaträttslig företeelse”.⁴⁰⁹

Om man talar om ’till statschefsämbetet knutna juridiska personer’, har man en benämning som är mer beskrivande än normerande; att hovet med dess delar och Kungl. Maj:ts

⁴⁰⁴ Prop. 1997/98:49 s. 10.

⁴⁰⁵ Eka 2020 s. 107-109.

⁴⁰⁶ Jfr Vabi 2003 s. 139-142 och Bramstång Hov och slott s. 127.

⁴⁰⁷ Bramstång 1999 s. 105.

⁴⁰⁸ Bramstång 1999 s. 101-105, jfr Bramstång Hov och slott s. 22.

⁴⁰⁹ Lena Marcusson, *Offentlig förvaltning utanför myndighetsområdet*, Uppsala: Iustus, 1989, s. 342.

Orden är juridiska personer och att de är knutna till statschefsämbetet kan knappast bestri-
das. Hovet och Kungl. Maj:ts Orden har på så sätt sammanfattningsvis några kännetecken
som är av intresse:

- De har ett mycket gammalt ursprung, ingår inte i staten som juridisk person och har inte före år 1975 sorterat under Kungl. Maj:t i statsrådet.
- De stod under 1809 års regeringsform under Konungens enskilda eller personliga besluts-
makt.
- Någon ändring har inte genomförts genom 1974 års regeringsform, uttryckligen be-
träffande hovet, och beträffande Kungl. Maj:ts Orden på så sätt att verksamhetens
omfattning begränsats medan dels konungens beslutande funktion lämnats intakt när
det gäller de enskilda fallen, dels själva den juridiska personens existens inte påverkats
av några förändringar.
- De stödjer konungen i utövandet av statschefsskapet, vilket är ett offentligrättsligt
uppdrag, men de har också privaträttsliga drag; hovet sköter även konungens privata
ärenden,⁴¹⁰ Kungl. Maj:ts Orden har vissa drag av sammanslutning.

I avsnitt 6.8. kommer hovets organisation att behandlas närmare, och där tas bl.a. upp
frågan om hovet kan delas in i flera juridiska personer. Kungl. Maj:ts Orden diskuteras nä-
mare i avsnitt 8.3.

Överlämnande av förvaltningsuppgift enligt 12 kap. 4 § regeringsformen?

Enligt 12 kap. 4 § regeringsformen får förvaltningsuppgift överlämnas åt kommuner och
åt andra juridiska personer och enskilda individer. I bestämmelsens ursprungliga lydelse (då
11 kap. 6 § regeringsformen) omnämndes endast kommuner, bolag, föreningar, samfällig-
heter och stiftelser, det vill säga inte juridiska personer i allmänhet. I de delar hovet och
Kungl. Maj:ts Orden kan anses utföra förvaltningsuppgifter, har dessa uppgifter redan över-
lämnats långt före 1974 års regeringsforms tillkomst. Utifrån 1809 års regeringsforms syste-
matik måste det för övrigt anses främmande att tala om ”överlämnande av förvaltningsupp-
gift” i dessa hänseenden (jfr avsnitt 3.3.1. angående övergångsbestämmelserna till 1974 års
regeringsform). Det kan också anses delvis främmande att tala om förvaltningsuppgifter, ett
mer träffande begrepp skulle när det gäller beslutanderätten över hovet och utdelande av
ordensutmärkelser kunna vara statschefsuppgifter – uppgifter som hört till konungaämbetet
och aldrig avlägsnats från det.

Det som talar för att 12 kap. 4 § andra stycket regeringsformen är tillämplig, direkt eller
analogt, är att hovet och Kungl. Maj:ts Orden inte är en del av staten som juridisk person.
Detta gäller särskilt med nuvarande lydelse av bestämmelsen, efterom hovet och Kungl.
Maj:ts Orden är juridiska personer men inte tillhör någon av de kategorier som uppräknades
i den äldre lydelsen. Fredrik Sterzel synes närmast ha menat att det är fråga om överlämnande
av förvaltningsuppgift enligt nuvarande 12 kap. 4 § andra stycket regeringsformen.⁴¹¹ Detta
skulle i realiteten få den effekten att kravet på beaktande av allas likhet inför lagen samt

⁴¹⁰ Jfr att Reuterskiöld 1914 s. 50 och Malmgren 1921 s. 6 betraktade den kungliga förmögenheten som
en särskild juridisk person med den befullmäktigade förvaltaren som organ. Att förmögenheten skulle vara en
särskild juridisk person nämns inte i Malmgrens senare upplagor, se t.ex. Malmgren 1947 s. 6.

⁴¹¹ Sterzel 2009 s. 160, se även Nergelius 2010 s. 378.

iakttagande av saklighet och opartiskhet enligt 1 kap. 9 § regeringsformen skulle bli tillämpligt. Detta är dock så grundläggande principer för statens handlande att de säkerligen gäller kungahuset, hovet och Kungl. Maj:ts Orden oavsett om den nämnda bestämmelsen är tillämplig direkt eller analogt eller inte alls. Om hovet och Kungl. Maj:ts Orden är från staten fristående juridiska personer skulle detta emellertid innebära att eventuella ingrepp från det allmännas sida åtminstone kräver lagstöd enligt 8 kap. 2 § 2 regeringsformen, såvida inte kopplingen till statschefsämbetet gör att grundlagsstiftning krävs (se ovan avsnitt 3.3.2.). Oavsett hur man närmare definierar olika rättsliga begrepp, kan delvis privaträttsliga, delvis offentligrättsliga principer och regler läggas till grund för förståelsen av hovet och Kungl. Maj:ts Orden.

4. Kungahusets omfattning – en inventering av några begrepp

4.1. Inledande historisk översikt

4.1.1. Begreppens förekomst i gällande lagstiftning

'Hus' och 'familj' är inte rättsligt definierade begrepp i svensk rätt idag. Emellertid finns begreppet 'konungahuset' i 5 kap. 4-5 §§ regeringsformen, 'kungl. huset' i 4-5 och 8 §§ successionsordningen och 'kungl. familjen' i 4 § successionsordningen. Dessutom finns begreppet 'konungahuset' i brottsbalken⁴¹² och i ordenskungörelsen samt 'kungahuset' (tidigare 'konungahuset' och dessförinnan 'konungaätten') i föreskrifter som har med skatt⁴¹³ att göra och 'kungahuset' i fråga om utlämnande av allmänna handlingar i samband med personskydd.⁴¹⁴ Det finns samband mellan vilka som är successionsberättigade och vilka som omfattas av dessa olika begrepp. Sambanden är dock långt ifrån entydiga, och begreppens innebörd har förskjutits över tid.

4.1.2. Hus och familj enligt romersk rätt; det agnatiska släktbegreppet

I antikens Rom fanns begreppen 'hus' (*domus*) och 'familj' (*familia*) som rättsliga begrepp. Den romerske rättslärde Ulpianus behandlade dessa begrepp, och hans definitioner fördes in i Digesta,⁴¹⁵ kejsar Justinianus betydelsefulla samling från 500-talets mitt av uttalanden i litteraturen från den klassiska tiden.

Ulpianus skrev att *familia* var ett slags korporation, som kunde definieras på två olika sätt. Antingen kunde begreppet *familia* omfatta de personer som löd under en och samma familjefader (*paterfamilias*) genom att finnas i hans hus eller hushåll (*domus*), eller kunde det omfatta alla agnater, dvs. alla som på en rak manslinje härstammade från samma familjefader. I den mer begränsade betydelsen var det alltså fråga om att familjefadern hade en bestämmanderätt i sitt hus (*dominium*) och över barn och barnbarn etc. (*patria potestas*) till dess att han dog, då sönerna blev familjefäder i sina respektive familjer. I denna betydelse av *familia* ingick även hushållets slavar. I den mer omfattande betydelsen motsvarar familjebegreppet det som vi idag skulle kalla agnatisk släkt. I denna betydelse synes begreppet även i Rom ha använts mer som ett allmänt än som ett strikt rättsligt begrepp, eftersom Ulpianus ger som exempel att man talade om den Julianska släkten. Kvinnor hörde till sin faders familj även sedan de

⁴¹² 18 kap. 2 § brottsbalken.

⁴¹³ 3 kap. 16 § inkomstskattelagen (1999:1229): "Medlemmar av kungahuset är inte skattskyldiga för anslag som anvisas av staten."

⁴¹⁴ 6 kap. 15 § patientsäkerhetslagen (2010:659), 7 a § förordningen (1991:1413) om rättspsykiatrisk undersökning, 15 a § förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m., 6 kap. 3 § förordningen (1998:642) om verkställighet av frivårdspåföljder och 37 § fängelseförordningen (2010:2010).

⁴¹⁵ D. 50.16.195.1-5, se Paul Krueger och Theodor Mommsen (utg.), *Corpus Iuris Civilis*, bd 1, Berlin: Weidmann, 1872, s. 864-865.

hade gift sig, såvida de inte gifte sig genom en typ av äktenskap som gjorde att de lämnade faderns familj och fördes över till mannens.⁴¹⁶

Detta synsätt tillämpades inte bara i antikens Rom. I den s.k. saliska lagen (*lex salica*), som skrevs ned någon gång år 507-511 på föranstaltning av merovingerkungen Klodvig I, fanns en bestämmelse (tit. 59 § 6) om att döttrar uteslöts från arv av jord.⁴¹⁷ Denna agnatiska arvsordning kom att ligga till grund för successionsordningarna i många europeiska kungahus, och begreppet salisk lag kom till och med ofta att bli synonymt med den agnatiska kungliga successionen.⁴¹⁸ Shakespeare uppmärksammade principen i pjäsen Henrik V, där han förenklat formulerade den som *In terram Salicam mulieres ne succedant* (I saliskt land ärver⁴¹⁹ inte kvinnor). Shakespeare lät ärkebiskopen av Canterbury understödja Henrik V:s anspråk på Frankrike med ett resonemang som gick ut på dels att den saliska lagen inte gällde i Frankrike, dels att härskarna över Frankrike inte själva hade iakttagit principen.⁴²⁰ Sättet att uppfatta släkten som hörande till ett 'hus' var inte unikt för de högre stånden utan förekom även på lägre nivå i samhället, som t.ex. bland bönderna i pyreneiska byar.⁴²¹

När det gäller svensk rätt kan konstateras att något agnatiskt släktbegrepp inte generellt sett tillämpades på medeltiden.⁴²² Sverige var ett valkungadöme, så det fanns ingen anledning att definiera ett kungahus eller en kungafamilj, även om det i landslagens konungabalk angavs att en konungason helst skulle komma i fråga när ny konung skulle väljas (se ovan avsnitt 2.2.2.-3.). Först på 1500-talet kan mera entydiga spår konstateras av att arv av adelskap ansågs enbart kunna ske enligt den agnatiska principen.⁴²³ Många av bestämmelserna i 1810 års successionsordning har sin bakgrund i tidigare gällande motsvarande lagstiftning från 1500-talet och framåt;⁴²⁴ dessa bestämmelser har behandlats i kap. 2.

⁴¹⁶ D. 50.16.195.1-5, Paul du Plessis, *Borkowski's Textbook on Roman Law*, 4 uppl., Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 110-117; Bruce W. Frier och Thomas A. J. McGinn, *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 18-20.

⁴¹⁷ "Lex Salica" i *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, II. Band, Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1978, sp. 1949-1962 (Ruth Schmidt-Wiegand). – Tit. 59, § 6 lyder: "De terra uero *Salica* nulla in muliere (portio aut) hereditas est, sed ad uirilem sexum, qui fratres fuerint, tota terra pertineat." Se Karl August Eckhardt (red.), "Pactus legis Salicae" i *Monumenta Germaniae Historica*, Legum Sectio I, band 4:1, Hannover 1962, s. 223.

⁴¹⁸ "Monarchie" i *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, III. Band, Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1984, sp. 625-630 (K. O. Frhr. von Aretin).

⁴¹⁹ *Succedere* betyder, mer ordagrant, träda i någons ställe, efterträda, avlösa, överta, tillträda; se Chr. Cavallin, *Latinsket skol-lexikon*, Stockholm: Bonnier, 1924, sp. 521.

⁴²⁰ Shakespeare, Henry V, I. 2. Se John Dover Wilson (red.), *King Henry V*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, s. 8-10 samt xx-xxiv. Den saliska lagens ställning och tillämpning i Frankrike har behandlats av Craig Taylor, "The Salic Law and the Valois succession to the French crown" i *French History*, 2001, vol. 15 (4), s. 358-377, och densamme, "The Salic Law, French Queenship and the Defence of Women in the Late Middle Ages" i *French Historical Studies*, 2006, vol. 29 (4), s. 543-564.

⁴²¹ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou. En fransk bondby 1294-1324*, Stockholm: Natur & Kultur, 2019, s. 66-107.

⁴²² Christer Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*, Rättshistoriskt bibliotek bd 38, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1985, s. 20-28; Kaj Janzon, *Vapenliktetsfällan. Vapen- och sigillbruk under svensk medeltid. En introduktion för släkthistoriker, jämte rättelser till Svenska medeltidsvapen*, Stockholm: Svenska genealogiska samfundet, 2015, s. 4-9.

⁴²³ Martin Sunnqvist, *Släktrvapenrätt. En jämförande studie av den historiska och nutida, engelska, tyska och svenska rättsliga regleringen av släktrvapen och dess förhållande till varumärkesrätten*, Lund 2001, s. 132 med hänvisningar.

⁴²⁴ Berger 1877 s. 19.

4.1.3. 1810 års successionsordning och dess ställning som grundlag

Successionsordningen är en av rikets grundlagar och enligt både 1809 och 1974 års regeringsformer har gällt respektive gäller att den endast kan ändras genom grundlagsändringsförfarande. Den är dock speciell på så sätt att den antogs genom en enda riksdags beslut, dessutom en urtima riksdag,⁴²⁵ och den kan bortfalla genom det nuvarande konungahusets utslocknande, eftersom den då saknar tillämpningsområde.⁴²⁶

Som bakgrund till successionsordningen finns valakten år 1810,⁴²⁷ som ”måste [...] nämnas bland de rättsbud, på hvilka arfsföljden grundas”.⁴²⁸ Den var enligt Blombergs terminologi en av de konstitutionella stadgarna.⁴²⁹ Blomberg hade föredragit en mer allmängiltig successionsordning, men han menade att nya stadganden föranledda av ett kungaval – sedan det tidigare konungahuset dött ut eller förlorat successionsrätten – torde kunna föras in i successionsordningen utan att reglerna för grundlagsstiftning iakttogs. Det finns här ett prejudikat i sättet på vilket nu gällande successionsordning antogs.⁴³⁰ Successionsordningen år 1810 var ”mutatis mutandis, en afskrift af”⁴³¹ 1809 års successionsordning, som avsåg den då valde kronprinsen Carl August. Endast i 1 § gjordes ändringar, 2-9 §§ var likalydande i 1809 och 1810 års successionsordningar.⁴³²

Tankegången är uppenbarligen, att eftersom kungaval inte sker genom förfarandet för grundlagsstiftning, måste en ny successionsordning kunna antas utan sådant förfarande, särskilt om inga materiella förändringar i den görs. Man skulle kunna tänka sig att det krävs grundlagsstiftningsförfarande för andra ändringar än de som krävs för att sätta in den nya konungens namn i den tidigare gällande successionsordningen.⁴³³ I Författningsutredningens betänkande år 1963 angavs dock att huvudregeln för grundlagsstiftning ska följas – det krävs två riksdagsbeslut med mellanliggande riksdagsval.⁴³⁴

I successionsordningen finns ett antal regler om förutsättningar för successionsrätt till den svenska kronan. En successionsberättigad person måste bekänna sig till den rena evangeliska läran (4 §), och det finns eller har funnits specialregler när det gäller giftermål (5-6 §§), utrikes resor (7 §) och förutsättningarna för att bli regent i utländsk stat (8 §). Dessa regler, som har sin bakgrund bl.a. i 1604 års arvförening, har föranlett delvis omfattande diskussioner i den juridiska litteraturen. Tolkningen av dessa regler kommer att behandlas närmare i kapitel 5.

⁴²⁵ Reuterskiöld 1934 s. 205, Malmgren 1921 s. 160.

⁴²⁶ Berger 1877 s. 25, Reuterskiöld 1934 s. 205.

⁴²⁷ Se Nina Sjöberg (red.), *När svenskarna valde tronföljare. Handlingar från riksdagen i Örebro 1810*, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2010, s. 99-100.

⁴²⁸ Blomberg 1904-06 s. 209 och 1911 s. 141.

⁴²⁹ Blomberg 1904-06 s. 75 och 1911 s. 28-29.

⁴³⁰ Blomberg 1904-06 s. 209 och 1911 s. 140-141.

⁴³¹ Hagman 1902 s. 506.

⁴³² Berger 1877 s. 21.

⁴³³ Jfr också Berger 1877 s. 23-25 angående vilka delar av successionsordningen som kunde ändras av den svenska lagstiftaren och vilka som krävde både svenskt och norskt beslut för ändring.

⁴³⁴ SOU 1963:17 s. 136.

Under perioden 1815-1905 hade också riksakten avseende föreningen mellan Sverige och Norge betydelse.⁴³⁵ Successionen skulle följa den svenska successionsordningen,⁴³⁶ och vissa bestämmelser i den norska grundlagen som stred mot denna anpassades.⁴³⁷ I en detaljfråga, som ska behandlas i avsnitt 5.1.4., innehöll riksakten en materiell precisering av successionsordningens bestämmelser. I det svensk-norska lagstiftningsarbetet togs åren 1837-1844 upp frågor om successionens reglerande, och ett förslag var att i en ny föreningsakt ta in gemensamma successionsbestämmelser och göra successionsordningen överflödig. Detta ledde inte till lagstiftning, och frågan lades åt sidan år 1848. Inte heller senare initiativ på 1860-talet ledde till lagstiftning.⁴³⁸

Författningsutredningen föreslog år 1963 att konungens personliga samtycke skulle krävas för ändring – men ej för upphävande – av successionsordningen.⁴³⁹ Detta förslag mötte kritik under remissbehandlingen⁴⁴⁰ och återkom varken i Grundlagberedningens betänkande⁴⁴¹ eller i propositionen med förslag till ny regeringsform.⁴⁴² Resultatet är att ändring av successionsordningen, precis som när det gäller ändring av annan grundlag, beslutas av riksdagen ensam.⁴⁴³

4.1.4. Från agnatisk till fullt kognatisk tronföljd

Bestämmelsen i 1 § successionsordningen hade ursprungligen den innebörden att Karl XIV Johans förstfödde son skulle succedera till tronen och efter honom hans manliga efterkommande, linje för linje. Detta kallas 'agnatisk lineal primogenitur'; tronföljden följer en manlig släktlinje innan den går vidare till nästa.⁴⁴⁴ I 3 § successionsordningen angavs att de av kvinnokön som hörde till kungl. huset och deras efterkommande, även om de var män, inte hade någon successionsrätt.

Sedan 1952 hade flera motioner om kvinnlig tronföljd lagts fram, och frågan hade också tagits upp i den statsvetenskapliga litteraturen.⁴⁴⁵ Vid 1975/76 års riksmöte begärde riksdagen utredning av frågan om kvinnlig tronföljd.⁴⁴⁶ Detta resulterade i ett utredningsbetänkande, SOU 1977:5, som sedan ledde fram till proposition och grundlagsstiftning.⁴⁴⁷ Det bärande skälet bakom förändringen var att förutsättningarna hade ändrats sedan 1810 – från att ha

⁴³⁵ *Riks-Act, Till bestämmande af de genom Föreningen emellan Sverige och Norrige uppkomne Constitutionelle förhållanden*, 31 juli resp. 6 augusti 1815, Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1816.

⁴³⁶ 2 § första stycket riksakten.

⁴³⁷ Berger 1877 s. 22-23.

⁴³⁸ Se här till Berger 1877 s. 45-54.

⁴³⁹ SOU 1963:16 s. 40 och 71 och 1963:17 s. 350.

⁴⁴⁰ SOU 1965:34 s. 24.

⁴⁴¹ SOU 1972:15.

⁴⁴² Prop. 1973:90.

⁴⁴³ SOU 1977:5 s. 30.

⁴⁴⁴ Se här till t.ex. Naumann 1879-84 bd. 2 s. 50-52. Han noterade att ordet "led" i successionsordningen betydde linje, och att ordet "gren" användes med samma innebörd i allmänna lagen (se t.ex. 3 kap. 13 § ärvdabalken i 1734 års lag).

⁴⁴⁵ Fredrik Lagerroth, "Kvinnlig tronföljd. En statsrättslig analys och en författningshistorisk exposé" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1966 s. 1-39.

⁴⁴⁶ SOU 1977:5 s. 35-39 med vidare hänvisningar, bet. 1975/76:KU 1, rskr 1975/76:1.

⁴⁴⁷ Prop. 1977/78:71, SFS 1979:935.

varit ett ”utpräglat manssamhälle” var nu ”strävandena att uppnå jämställdhet mellan man och kvinna [...] en självklarhet inom alla politiska meningsriktningar”.⁴⁴⁸ Från ”psykologisk synpunkt”⁴⁴⁹ torde det vara av betydande värde, framhöll departementschefen, att detta gällde även för statens högsta ämbete. Detta skulle även stämma överens med regeringsformens krav på att kvinnor och män ska tillförsäkras lika rättigheter. Ändringarna gjordes i den befintliga successionsordningen, eftersom en helt ny successionsordning bl.a. skulle ”aktualisera överväganden och ställningstaganden i ett flertal mer eller mindre hypotetiska spörsmål” och då gällande successionsordning ”hittills inte vållat några praktiska tolkningsproblem”.⁴⁵⁰

I 1 § gjordes år 1980 den ändringen att ”[s]uccessionsrätt till Sveriges tron tillkommer manliga och kvinnliga efterkommande till kronprins Johan Baptist Julii, sedermera Konung Karl XIV Johans, avkomling i rätt nedstigande led, Konung Carl XVI Gustaf. Äldre syskon och äldre syskons efterkommande ha därvid företräde framför yngre syskon och yngre syskons efterkommande.” 3 § upphävdes.

Det gjordes därmed ingen ändring i den lineala primogenituren, men skillnaden mellan manliga och kvinnliga efterkommande togs bort. Samtliga efterkommande till Carl XVI Gustaf har successionsrätt, och efter dem behöll prins Bertil sin successionsrätt enligt en övergångsbestämmelse. Däremot infördes ingen övergångsbestämmelse för det fall Carl XVI Gustaf skulle få först en dotter och sedan en son innan ändringarna trädde i kraft (något som för övrigt inträffade), för det ansågs att successionen inte var en privaträtt utan en del av ett offentlighetsrättsligt regelsystem. En sådan ändring stred enligt departementschefen, trots kritiska synpunkter från Justitiekanslern och Riksmarskalksämberet, inte mot några principer som hindrade retroaktiv lagstiftning.⁴⁵¹

I propositionen om kvinnlig tronföljd skilde man mellan ’kognatisk tronföljd’, där manliga successionsberättigade inom samma led har företräde framför kvinnliga så att en yngre bror har företräde framför en äldre syster, och ’fullt kognatisk tronföljd’, där äldsta barnet oavsett kön ärver tronen.⁴⁵² Tronföljden i Sverige kan alltså sedan år 1980 beskrivas med begreppet ’fullt kognatisk lineal primogenitur’.

4.2. Konungahuset enligt 5 kap. regeringsformen

Enligt 5 kap. 4 § regeringsformen gäller att om statschefen är förhindrad att fullgöra sina uppgifter, ”inträder enligt gällande tronföljd medlem av konungahuset, som inte är förhindrad” som tillfällig riksföreståndare. Det är alltså den närmast successionsberättigade som inte har förhinder som träder in.⁴⁵³ Enligt 5 kap. 5 § regeringsformen ska, om konungahuset ut-

⁴⁴⁸ Prop. 1977/78:71 s. 8; se även SOU 1977:5 s. 41-49.

⁴⁴⁹ Prop. 1977/78:71 s. 9.

⁴⁵⁰ Prop. 1977/78:71 s. 10.

⁴⁵¹ Prop. 1977/78:71 s. 15-16.

⁴⁵² Prop. 1977/78:71 s. 7.

⁴⁵³ Magnus Isberg och Marianne Eliason, kommentar till 5 kap. 4 § regeringsformen, Juno, version 3A.

slocknar, riksdagen välja en riksföreståndare som ska fullgöra statschefens uppgifter tills vidare. Att konungahuset utslocknar innebär, att det inte längre finns någon successionsberättigad och inte heller kan väntas någon sådan.⁴⁵⁴

Någon närmare definition av begreppet 'konungahuset' i dessa bestämmelser har inte gjorts och synes inte heller behövas.⁴⁵⁵ Utgångspunkten är nämligen 1 kap. 5 § och 5 kap. 1 § regeringsformen, som säger att "konungen eller drottning som enligt successionsordningen innehar Sveriges tron är rikets statschef". I och med att 5 kap. 4 § innehåller preciseringen "enligt gällande tronföljd" och då 5 kap. 5 § talar om att konungahuset utslocknar, något som definieras av tronföljden, är bestämmelserna tydliga oavsett hur begreppet 'konungahuset' skulle definieras sett för sig självt. Det kan emellertid finnas en viss logik i att, omvänt, låta begreppet 'konungahuset' definieras av dessa bestämmelser, så att 'konungahuset' omfattar just de successionsberättigade personerna, oavsett vad de har för titlar och om de anses omfattade av något av begreppen 'kungl. huset' och 'kungl. familjen' eller ej.

Det som starkt talar för denna tolkning är att konungahuset enligt 5 kap. 5 § regeringsformen anses ha utslocknat, även om det skulle finnas en efterlevande maka eller make till den sista successionsberättigade medlemmen av konungahuset. Denna efterlevande person skulle tillhöra kungahuset i betydelsen 'kungl. huset' eller 'kungl. familjen'. Visserligen utesluter ordalagen i 5 kap. 4 § regeringsformen inte att begreppet kungahuset omfattar fler personer än de successionsberättigade personerna, men i ett uttalande i en proposition har regeringen gjort sig till tolk för att 'konungahuset' i denna bestämmelse betyder just skaran av successionsberättigade.⁴⁵⁶

Begreppet kan ha hämtat sin innebörd från 43 § i 1809 års regeringsform, som delvis motsvarade nuvarande 5 kap. 4 § regeringsformen. Malmgren angav i sin kommentar att begreppet 'prinsar av sitt hus' (vilka kunde komma ifråga som ordförande i tillförordnad regering) skulle tolkas som att det endast omfattade "arvsberättigade prinsar, då endast dessa i statsrättslig mening tillhöra konungahuset".⁴⁵⁷ Denna tolkning av begreppet konungahuset i snäv statsrättslig mening, till skillnad från en vidare mer allmän betydelse, gjorde också dessförinnan Hugo Blomberg.⁴⁵⁸ I motsatt riktning talar att 9 § successionsordningen i dess lydelse före år 1975 tog upp vad som skulle hända om "hela konungahuset [...] antingen på manliga sidan utginge" eller på annat sätt förlorade successionsrätten. Preciseringen "på manliga sidan" antyder att fler än de successionsberättigade ingick i 'konungahuset'. Detta var också Hagmans synsätt, eftersom han apropå denna bestämmelse skrev att med uttrycket 'konungahuset' avsågs "dels de successionsberättigade medlemmarne af k. familjen, dels alla dem, som hafva rätt till titeln k. höghet".⁴⁵⁹

Om alltså begreppet 'konungahuset' under 1809 års regeringsform kan ha varit mera mångtydigt, bör det under 1974 års regeringsform tolkas som att det omfattar enbart, men också samtliga, de successionsberättigade personerna, inklusive konungen eller drottning

⁴⁵⁴ Holmberg m.fl. 2006 s. 262; Magnus Isberg och Marianne Eliason, kommentar till 5 kap. 5 § regeringsformen, Juno, version 3A.

⁴⁵⁵ Någon definition finns inte i avsnitten om statschefen i prop. 1973:90 s. 170-176 och 269-276.

⁴⁵⁶ Prop. 2005/06:54 s. 10; se vidare avsnitt 4.3.1.

⁴⁵⁷ Malmgren 1921 s. 41-42; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 58.

⁴⁵⁸ Blomberg 1904-06 s. 261, Blomberg 1911 s. 183.

⁴⁵⁹ Hagman 1902 s. 511.

som är statschef. Detta är dock inte en tolkning som, vilket vi kommer att se i följande avsnitt, ger fullständig ledning i alla de sammanhang där begreppet förekommer.

4.3. Kungl. huset, kungl. familjen och kungahuset

4.3.1. Uttalanden om nu gällande rätt i offentligt tryck

Om 'konungahuset' numera kan anses liktydigt med skaran av successionsberättigade, åtminstone när begreppet används i regeringsformen, är 'kungl. huset', 'kungl. familjen' och 'kungahuset' ännu mer svårtolkade begrepp.⁴⁶⁰ 'Kungl. huset' och 'kungl. familjen' är två begrepp som förekommer i successionsordningen. Enligt 4 § ska prinsar och prinsessor av det kungl. *huset* uppfödast i den rena evangeliska läran och inom riket, och den av kungl. *familjen* som inte bekänner sig till den rena evangeliska läran ska vara utesluten från all successionsrätt. Enligt 5 § får prins och prinsessa av det kungl. *huset* inte gifta sig, om inte regeringen på hemställan av konungen därtill lämnat samtycke. Enligt 8 § får prins och prinsessa av kungl. *huset* inte utan konungens och riksdagens samtycke bli regent i utländsk stat. Innebörden av dessa bestämmelser diskuteras närmare nedan i kap. 5. Det kan redan här noteras att flera av de bestämmelser där begreppen används kan tolkas utan att begreppen behöver definieras. Så är fallet till och med beträffande den annars invecklade 4 § successionsordningen,⁴⁶¹ varom mera nedan i avsnitt 5.2. och 5.3.

I en av de aktuella kommentarna till successionsordningen diskuteras en del termer i 5 kap. regeringsformen och successionsordningen, men när det gäller innebörden av begreppet 'det kungliga huset' hänvisas till SOU 1977:5 s. 29 och prop. 2005/06:54 s. 15.⁴⁶² I betänkandet om införande av kvinnlig tronföljd, SOU 1977:5, uttalades följande.

"I detta sammanhang må något beröras det i successionsordningen flerstädes förekommande uttrycket 'det kungl. (svenska) huset'. Uttrycket är ett statsrättsligt begrepp med en snävare innebörd än det vanliga civilrättsliga familjebegreppet. 'Det kungl. huset' (kungahuset) omfattar nämligen endast de medlemmar av familjen Bernadotte som är av mera direkt betydelse för dynastin och dess fortbestånd. Blodsbandet är naturligtvis det grundläggande elementet för kungahuset. Men genom de här ovan återgivna särbestämmelserna i successionsordningen och vad som i övrigt sedvanerättsligt får anses gälla modifieras blodsbandets betydelse för kungahusets sammansättning. Sålunda finns medlemmar i kungahuset som inte är med blodsband bundna till detta, exempelvis ingifta prinsessor. Å andra sidan är vissa blodsanförvanter uteslagna från kungahuset. Dit räknas sålunda inte barn födda utom äktenskapet, prinsar som förlorat sin successionsrätt eller prinsessor som gift in sig i andra hus, furstliga eller privata."⁴⁶³

Det är tydligt att begreppet 'kungahuset' enligt denna definition är vidare än begreppet 'konungahuset', så som jag definierade det i föregående avsnitt i anslutning till 5 kap. 5 §

⁴⁶⁰ Se t.ex. Höglund 1998 s. 162.

⁴⁶¹ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 367.

⁴⁶² Holmberg m.fl. 2006 s. 578-579; Isberg och Eliason (Juno) version 3A, inledande kommentar till successionsordningen.

⁴⁶³ SOU 1977:5 s. 29, jfr även s. 42 och 46.

regeringsformen. Ingifta prinsessor ingår nämligen i 'kungahuset', men de är inte successionsberättigade.

I sitt remissvar på förslaget till införande av kvinnlig tronföljd tog Regeringsrätten upp några terminologiska frågor. Regeringsrätten menade att gällande successionsordning använde begreppet 'prins av det kungl. huset' för att ange successionsberättigad prins, medan begreppet prinsessa hade en mer oklar innebörd.⁴⁶⁴ Utredningen hade föreslagit titlarna arvprins och arvprinsessa för att markera vilka som var successionsberättigade, och regerande drottningens man kunde då kallas prins och gemålen till en prins kunde kallas prinsessa.⁴⁶⁵ Regeringsrätten instämde med detta.⁴⁶⁶ En sådan terminologi skulle indirekt ha anknutit till begreppet konungahuset enligt ovan (avsnitt 4.2.). Det var enligt Regeringsrätten inte helt klart huruvida begreppet 'kungl. huset' och begreppet 'konungahuset' enligt 5 kap. regeringsformen var identiska. Med kvinnlig tronföljd skulle, enligt Regeringsrätten, begreppet 'konungahuset' få en delvis annan innebörd och omfatta statschefen, alla till tronen arvsberättigade samt ingifta familjemedlemmar.⁴⁶⁷ Detta är alltså en annan tolkning av begreppet 'konungahuset' än den jag har redovisat ovan i avsnitt 4.2.

I prop. 2005/06:54 diskuterades i anslutning till formuleringen "personskydd för riksdagens ledamöter, statschefen och övriga medlemmar av kungahuset" frågan om betydelsen av begreppet 'kungahuset'. Begreppet 'kungahuset' har, enligt propositionen och med hänvisning till det ovan citerade uttalandet i betänkandet om kvinnlig tronföljd, i sammanhanget en statsrättslig innebörd som är snävare än det vanliga civilrättsliga familjebegreppet: "Det omfattar sålunda inte vissa anförvanter, exempelvis familjemedlemmar som har förlorat sin successionsrätt. Innebörden är dock avsedd att vara vidare än innebörden av det motsvarande begreppet i 5 kap. 4 § regeringsformen som omfattar endast dem som har successionsrätt till tronen."⁴⁶⁸

4.3.2. *Äldre och nyare uttalanden i litteraturen*

Hur har då begreppen 'kungl. huset' och 'kungl. familjen' tolkats i äldre och nyare litteratur? I betänkandet om kvinnlig tronföljd hänvisades till skrifter av Herman Ludvig Rydin, Christian Naumann, Hugo Blomberg och Rudolf Kjellén, och dessa författareshen uttalanden ska först tas upp.⁴⁶⁹

Christian Naumann likställde begreppen 'konungahuset' och 'kungl. svenska huset' och inkluderade konungen och hans gemål, successionsberättigade prinsar och deras gemåler, prinsessor som inte hade gift sig och gått över till annan familj, samt avliden konungs och avlidna prinsars änkor.⁴⁷⁰ Det är alltså tydligt att Naumann inte begränsade begreppet konungahuset till enbart de successionsberättigade personerna. Rudolf Kjelléns artikel handlar

⁴⁶⁴ Prop. 1977/78:71 s. 31.

⁴⁶⁵ SOU 1977:5 s. 51-53.

⁴⁶⁶ Prop. 1977/78:71 s. 31.

⁴⁶⁷ Prop. 1977/78:71 s. 31.

⁴⁶⁸ Prop. 2005/06:54 s. 15.

⁴⁶⁹ Frågan var omdiskuterad även i norsk doktrin under unionstiden, främst av statsrättsförfattarna Stang och Aschehoug, men jag har inte gått närmare in på deras uttalanden.

⁴⁷⁰ Naumann 1879-84 bd 2 s. 335. Se även Malmgren 1948 s. 80.

mer om definitionen av begreppet prins, men i sak torde hans synsätt överensstämma med Naumanns – en prins är nämligen ”en successionsberättigad agnatisk medlem af konungens hus”;⁴⁷¹ de olika bestämmelserna till begreppet ’konungens hus’ antyder att där ingick fler personer än de successionsberättigade, nämligen de ingifta.⁴⁷² Herman Ludvig Rydin diskuterade successionen och konstaterade att den svensk-norska riksaktens 2 § hänvisade till den svenska successionsordningen. Han definierade inte begreppet konungahus, utan hänvisade till bl.a. Christian Naumann när det gällde de frågor om successionen som han inte själv tog upp till närmare diskussion.⁴⁷³

Hugo Blomberg menade att konungahuset var en statsrättslig institution som skulle bedömas efter offentligrättsliga synpunkter, och i den betydelsen omfattade det endast de successionsberättigade personerna.⁴⁷⁴ Han identifierade också en mer allmän betydelse av ordet, och då inräknades de successionsberättigade personernas gemåler och döttrar, det vill säga prinsessorna. ”Så snart en prins förlorat successionsrätten, kan han icke längre anses tillhöra konungahuset, äfven om han måste erkännas tillhöra konungens familj.”⁴⁷⁵

Reuterskiöld – som i och för sig noterade att härskande mening företrädde av Blomberg – menade att en prins som förlorat successionsrätten på grund av t.ex. giftermål utan samtycke ändå med sina efterkommande fortsatte att vara ”medlem af det kongl. huset och underkastad dess gällande rätt, såvida ej en uttrycklig afsägelse af den furstliga ställningen och ett fullständigt utträde ur det kongl. huset äger rum”.⁴⁷⁶ Ett skäl för detta var enligt Reuterskiöld att prinsessor och deras efterkommande enligt 3 § successionsordningen räknades till det kungl. huset. Den bestämmelsen innebar att de ”av kungl. huset av kvinnokön, och deras efterkommande, ändock dessa av mankön äro” inte hade någon successionsrätt. Reuterskiölds tanke måste ha varit att dessa efterkommande hörde till det kungl. huset eftersom de nämndes i successionsordningen. Man skulle dock lika gärna kunna läsa bestämmelsen som att prinsessorna hörde till det kungl. huset, men inte deras barn.

Även om Reuterskiöld år 1914 inte gjorde skillnad mellan ’kungl. huset’ och ’kungl. familjen’, gjorde han år 1934 en sådan skillnad. Han skilde då mellan å ena sidan ’konungahuset’ eller ’kungl. huset’, som innefattade konungen, de successionsberättigade och deras gemåler, samt ogifta prinsessor, och å andra sidan ’konungafamiljen i privaträttslig mening’ eller ’kungl. familjen’, som även omfattade t.ex. barn till en prins, födda efter det att denne förlorat successionsrätten, och prinsessor som gift sig utan konungens vetskap och samtycke eller med svensk man, oavsett om samtycke fanns. Det sistnämnda grundade Reuterskiöld på att hustrun följde mannens stånd.⁴⁷⁷ Detta gällde enligt 9 kap. 1 § i 1734 års giftermålsbalk och fortsatte att gälla enligt 4 § lagen om införande av 1920 års giftermålsbalk.

Gunnar Bramstång gjorde skillnad mellan prins som bördstitel och som en statsrättsligt relevant beteckning. Han uttalade att ”[j]ämlikt traditionell monark- och fursterätt, baserad

⁴⁷¹ Kjellén 1890 s. 59.

⁴⁷² Kjellén 1890 s. 46.

⁴⁷³ Rydin 1863 s. 294. Jfr Fahlbeck 1955 s. 69 angående det professionella förhållandet mellan Rydin och Naumann i andra frågor.

⁴⁷⁴ Blomberg 1904-06 s. 261, Blomberg 1911 s. 183.

⁴⁷⁵ Blomberg 1904-06 s. 261, Blomberg 1911 s. 183.

⁴⁷⁶ Reuterskiöld 1914 s. 48.

⁴⁷⁷ Reuterskiöld 1934 s. 206-207, se även s. 80.

på sedvana, bestämde konungen/fursten vilka som var medlemmar av hans hus”.⁴⁷⁸ Enligt honom var begreppen ’konungahus’, ’konungaätt’ och ’kungl. familjen’ synonymer.⁴⁷⁹ Bramstång menade att det var ”något av en gåta”⁴⁸⁰ hur Naumann hade kommit fram till sin definition av ’konungahuset’ och ’kungl. svenska huset’ men menade att han sannolikt använt vissa tyska huslagar som förlaga. Enligt Bramstång bestämmes konungahusets omfattning ”auktoritativt [...] av konungen själv”.⁴⁸¹

4.3.3. Praxis enligt statskalendern och hovkalendern

Statskalendern utgavs under perioden 1813-1973 efter Kungl. Maj:ts förordnade av Kungl. Vetenskapsakademien och 1974-2010 av privata förlag enligt avtal med staten. Kungl. huset presenterades där, och som Gunnar Bramstång har uppmärksammat togs från och med år 1889 prinsar som förlorat successionsrätten upp efter kungl. huset under ett streck. Detta gällde först prins Oscar, som fick behålla titeln och blev prins Oscar Bernadotte.⁴⁸² Denna praxis följdes till en början även beträffande prins Lennart, som inte fick behålla prinstiteln utan blev Lennart Bernadotte.⁴⁸³ Men sedan även prins Sigvard förlorat sin titel var det endast prins Oscar Bernadotte som stod kvar efter strecket.⁴⁸⁴ Detta ändrades åter med 1952 års statskalender, då samtliga som förlorat sin titel fanns med under strecket.⁴⁸⁵

Uppenbarligen som ett utflöde av jämbördighetsprincipen (se nedan avsnitt 5.4.4.) har de prinsessor som gift sig med medlemmar av andra kungahus (inklusive de f.d. kungahus som behållit sin status som jämbördiga med regerande kungahus) fortsatt att räknas till det kungl. huset, medan övriga räknats till den kungl. familjen. Som exempel kan nämnas att prinsessan Ingrid fortsatte att höra till det svenska kungl. huset även som drottning av Danmark⁴⁸⁶ och att prinsessan Birgitta fortsätter att höra till det svenska kungl. huset även som gift med Johann Georg, prins av Hohenzollern. Hennes systrar Margaretha och Désirée redovisades under det nyss nämnda strecket.⁴⁸⁷ I senare statskalendrar togs de båda inte med, och inte heller systemen Christina, utan det hänvisades från och med år 1975 beträffande ”den kungliga familjen i övrigt” till hovkalendern.⁴⁸⁸ Medan Birgitta behöll sin prinsesstitel och titeln kunglig höghet, fick de övriga tre titlar enligt modellen ”prinsessan Margaretha, fru Ambler”. Underförstått innebär detta att gränsen mellan kungl. huset och kungl. familjen också angav vem som hade rätt till titeln kunglig höghet.

⁴⁷⁸ Bramstång 1990 s. 18.

⁴⁷⁹ Bramstång 1990 s. 18 och 21.

⁴⁸⁰ Bramstång 1990 s. 19.

⁴⁸¹ Bramstång 1990 s. 21. Bramstång hänvisar till ett utlåtande av Sven-Ingemar Olofsson, vilket jag inte har haft tillgång till.

⁴⁸² *Sveriges statskalender för år 1889*, Stockholm: Norstedts, 1888, s. 1-2; Bramstång 1990 s. 23 och 40.

⁴⁸³ *Sveriges statskalender för år 1933*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1933, s. 45-46.

⁴⁸⁴ *Sveriges statskalender för skottåret 1936*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1936, s. 47-48.

⁴⁸⁵ *Sveriges statskalender för skottåret 1952*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1952, s. 51-52.

⁴⁸⁶ *Sveriges statskalender för skottåret 1936*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1936, s. 47-48.

⁴⁸⁷ Se t.ex. *Sveriges statskalender 1967*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1967, s. 38-39.

⁴⁸⁸ *Sveriges statskalender 1975*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1975, s. 33.

Hänvisningarna till statskalendern ska inte uppfattas som att det var dess redaktion som fällde avgörandet, utan snarare att det var Riksmarskalksämhetets uppfattning som fick genomslag, och den uppfattningen torde givetvis ha utgått från konungens uppfattning. I nuvarande läge där det inte finns någon statskalender kan noteras att det i Hovkalendern, som utges av Riksmarskalksämhetet, finns en förteckning över ”kungl. huset” och ”kungl. familjens övriga medlemmar”.⁴⁸⁹

I SOU 1977:5 angavs att kung Carl XVI Gustafs systrar redan genom sina giftermål hade ”utträtt ur ’det kungl. svenska huset’”. Det angavs också att om systrarna hade haft successionsrätt, skulle två av dem ha förlorat denna genom äktenskap med svenskar (prinsessorna Désirée och Christina) och de två övriga genom äktenskap med utlänningar utan att regeringssamtycke förelegat (prinsessorna Margaretha och Birgitta).⁴⁹⁰ Resonemanget är dock anakronistiskt, eftersom de inte hade skäl att, och inte heller kunde, söka sådant samtycke. Det är dessutom felaktigt i så måtto att prinsessan Birgitta inte utträdde ur det kungl. huset.

4.3.4. H.M. Konungens beslut den 7 oktober 2019

Den 7 oktober 2019 meddelade H.M. Konungen följande beslut.

”Det Kungl. Huset avgränsas enligt följande:

Prins Alexander, Prins Gabriel, Prinsessan Leonore, Prins Nicolas och Prinsessan Adrienne skall inte längre ingå i Det Kungliga Huset och kommer därmed inte längre ha ställning som Kungliga Högheter.

Prins Alexander (Hertigen av Södermanland), Prins Gabriel (Hertigen av Dalarna), Prinsessan Leonore (Hertiginnan av Gotland), Prins Nicolas (Hertigen av Ångermanland) och Prinsessan Adrienne (Hertiginnan av Blekinge) kommer även fortsatt att bära de hertig- och hertiginnetitlar de tilldelats av H.M. Konungen.”⁴⁹¹

På kungahusets hemsida angavs att syftet med konungens beslut var ”att tydliggöra Statschefens uppdrag som företrädare för Sverige och avgränsa den krets av medlemmar i Den Kungl. Familjen som ska förväntas ha offentliga åtaganden på Kungens uppdrag.” Beslutet hade sin bakgrund i att konungen och drottningen, kronprinsessan och prins Daniel samt framöver prinsessan Estelle är Sveriges främsta representanter inom landet och gentemot andra stater. Prins Carl Philips och prinsessan Madeines barn förväntas ”i framtiden inte [–] tas i anspråk för sådana officiella uppdrag som ankommer på Statschefen eller på annat sätt knyter an till statschefsämbetet” utan kommer mer att betraktas som privatpersoner. ”De kommer inte att ha de begränsningar vad avser att ta anställning eller bedriva näring som normalt är förknippat med Kungliga personer som företräder Sverige. Det innebär också att de inte kan förväntas få sina levnadsomkostnader i någon utsträckning täckta av riksdagens anslag till H.M. Konungen.”⁴⁹²

⁴⁸⁹ Se t.ex. 2017 och 2019 års hovkalendrar.

⁴⁹⁰ SOU 1977:5 s. 46.

⁴⁹¹ Protokoll i hovären, Nr 13/2019 H.D., med bilaga, <https://www.kungahuset.se/kungafamiljen/aktuella-handelser/2019/2019/forandringar-inom-det-kungliga-huset.5.18cc416116d61fe304a869f.html>

⁴⁹² Citaten från kungahusets hemsida, samma länk som i föregående not.

Det kan alltså konstateras att tillhörighet till kungl. huset enligt beslutet ger rätt till beteckningen kungl. höghet. Det är inte ovanligt i andra länder att prins- och prinsessstitlar samt beteckningen kungl. höghet knyts till hur nära personen är släkt med dels den nu regerande monarken, dels tronföljaren (se närmare avsnitt 5.6.3-4.). På hovets hemsida definierades begreppen kungl. huset och kungl. familjen enligt följande.

”I Det Kungl. Huset ingår DD.MM. Konungen och Drottningen samt de som är så nära Tronen och har sådan ställning att de ska tituleras Kunglig Höghet: DD.KK.HH. Kronprinsessan och Prins Daniel, DD.KK.HH. Prinsessan Estelle och Prins Oscar, DD.KK.HH. Prins Carl Philip och Prinsessan Sofia samt H.K.H. Prinsessan Madeleine. Av historiska skäl ingår även Konungens syster, H.K.H. Prinsessan Birgitta, i Det Kungl. Huset.

I Den Kungl. Familjen ingår, förutom medlemmarna i Det Kungl. Huset, även Konungens övriga barnbarn: Prins Alexander, Prins Gabriel, Prinsessan Leonore, Prins Nicolas och Prinsessan Adrienne. Till Den Kungl. Familjen räknas även Konungens övriga systrar: Prinsessan Margaretha, Fru Ambler; Prinsessan Désirée, Friherrinna Silfverschiöld och Prinsessan Christina, Fru Magnusson. Grevinnan Marianne Bernadotte af Wisborg, hustru till Konungens framlidne farbror, ingår likaså i Den Kungl. Familjen.”

Det kan alltså konstateras att begreppen kungl. huset och kungl. familjen genom beslutet och tillkännagivandet på hemsidan har fått en tydlig men delvis ny betydelse. Medan de successionsberättigade personerna och deras gemåler dessförinnan alltid under 1810 års successionsordnings giltighetstid hade ansetts tillhöra kungl. huset, har detta begrepp nu getts en mer begränsad betydelse. Kungl. familjen omfattar nu även vissa successionsberättigade personer, som inte ingår i kungl. huset men däremot i konungahuset enligt 5 kap. regeringsformen (se ovan avsnitt 4.2.).

Det finns ingen föreskrift som ger konungen rätt att fatta ett sådant beslut men inte heller någon föreskrift som hindrar det. Konungens beslut torde utgöra ett utflöde av konungens husmakt (se nedan avsnitt 5.6.). Bramstäng har som nämnts anfört att konungahusets omfattning bestämmes ”auktoritativt [...] av konungen själv”⁴⁹³ och det faller därmed inom konungens behörighet att definiera det kungl. husets och kungl. familjens omfång. Detta har också visst stöd i det sätt på vilket kungl. huset redovisats i statskalendrarna, låt vara att det hittills varit icke successionsberättigade medlemmar som inte ansetts ingå i kungl. huset. Frågan är dock vilka, om några, rättsliga effekter sådana beslut har; se nedan kap. 5. Klart är att successionsordningen enbart kan ändras genom grundlagsändringsförfarande och att ett beslut om omfattningen av det kungl. huset inte kan påverka vilken krets av personer som är successionsberättigade (’konungahuset’ i den mening som angetts i avsnitt 4.2.).

4.3.5. *Begreppen konungahuset i straffrättsliga bestämmelser*

År 1975 ändrades i 18 kap. 1 § brottsbalken, som handlar om uppror, formuleringen ”åtgärd eller beslut av Konungen, riksdagen eller högsta domarmakten” till ”åtgärd eller beslut av statschefen, regeringen, riksdagen eller högsta domarmakten. Samma ändring gjordes

⁴⁹³ Bramstäng 1990 s. 21.

i 19 kap. 1 § brottsbalken.⁴⁹⁴ I denna del handlade det om att begreppet 'Konungen' syftade både på konungen personligen och Kungl. Maj:t i statsrådet.⁴⁹⁵

Enligt 18 kap. 2 § brottsbalken gäller en strängare straffskala för gärningar som avses i 3-5 kap. samma balk (brott mot liv och hälsa, brott mot frihet och frid respektive ärekränkning) om dessa "innebär förgripelse mot Konungen eller annan medlem av konungahuset eller mot den som i egenskap av riksföreståndare fullgör statschefens uppgifter". Här avsågs enbart konungens person, varför det ordet inte byttes ut i samband med antagandet av 1974 års regeringsform.⁴⁹⁶ När det gäller konungahusets medlemmar i övrigt avser skyddet enligt brottsbalkskommentaren "annan som är medlem av kungahuset i statsrättslig mening".⁴⁹⁷

Begreppet 'konungahuset' ändrades inte i brottsbalken år 1975 och det härrör i detta sammanhang från 9 kap. 2 § andra stycket och 3 § i den tidigare strafflagen enligt den lydelse av bestämmelserna som trädde i kraft år 1949. I förarbetena till brottsbalken talades om "kunglig person"⁴⁹⁸ vilket anknyter till brottsrubriceringen "missfirmelse av kunglig person" i 9 kap. 3 § i strafflagen i 1949 års lydelse. Vid införandet av dessa bestämmelser diskuterades inte begreppen närmare, utan det angavs att jämväl "andra medlemmar av konungahuset än Konungen"⁴⁹⁹ skulle skyddas av bestämmelserna och att det var fråga om person "som i statsrättslig mening är medlem av konungahuset".⁵⁰⁰ Det ansågs överflödigt att, som i tidigare gällande 9 kap. 3 § strafflagen, ange att det var fråga om personer "som äga kunglig eller furstlig värdighet inom riket", "då inga andra äro att betrakta som medlemmar av svenska konungahuset".⁵⁰¹ Beträffande brottsrubriceringen "missfirmelse mot kunglig person" finns ingen definition av begreppet 'kunglig person' utöver vad som framgår av att det ska vara fråga om "Konungen eller annan medlem av konungahuset".⁵⁰²

I tiden före år 1949 såg reglerna delvis annorlunda ut. Våld mot konungen reglerades i 9 kap. 1 §, våld mot drottning, änkedrottning eller tronföljare i 9 kap. 2 § och våld mot "annan person av konungahuset, som kunglig eller furstlig värdighet inom riket åtnjuter" i 9 kap. 3 § strafflagen.⁵⁰³ Av intresse här är närmast den sistnämnda formuleringen, som återgår på 1812 års tryckfrihetsförordning 3 § 5 mom.,⁵⁰⁴ något som innebär att det är svårt att finna ledning för tolkningen av bestämmelsen. Man kan jämföra med 44 § i 1809 års regeringsform, som talade om "prins av det konungliga huset, det vare sig kronprins, arvfurste eller furste". Enligt Hagman omfattades även icke arvsberättigad agnatisk prins.⁵⁰⁵

Enligt 1734 års lag fram till dess att 1864 års strafflag trädde i kraft såg regleringen ut på ett helt annat sätt. Då förekom bestämmelser om "våldsgjerning å Rikets Konung och Herra,

⁴⁹⁴ SFS 1974:565.

⁴⁹⁵ Prop. 1974:35 s. 92.

⁴⁹⁶ Prop. 1974:35 s. 92.

⁴⁹⁷ Agneta Bäcklund m.fl., kommentar till 18 kap. 2 § brottsbalken, Juno, version su 16.

⁴⁹⁸ Prop. 1962:10 s. B 265.

⁴⁹⁹ SOU 1944:69 s. 158, se även NJA II 1948 s. 290.

⁵⁰⁰ SOU 1944:69 s. 158, se även NJA II 1948 s. 291.

⁵⁰¹ SOU 1944:69 s. 158, se även NJA II 1948 s. 291.

⁵⁰² Jfr NJA II 1948 s. 294.

⁵⁰³ Lydelser enligt 1864 års strafflag, med ändring av straffskalan i 1 § enligt SFS 1921:288.

⁵⁰⁴ Alvar Nelson, *Rätt och ära. Studier i svensk straffrätt*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1950, s. 289-293.

⁵⁰⁵ Hagman 1902 s. 101, se här till Bramstäng 1990 s. 23.

Drottningen, eller theras barn” och om missfirmelse av ”Konungen, eller Drottningen, eller then, som til Efterträdare i Regementet förklarad är” (4 kap. 1 § respektive 5 kap. 1 § i 1734 års missgärningsbalk).

När det gäller den strängare straffskalan enligt 18 kap. 2 § brottsbalken har den närmare innebörden av formuleringen ”förgripelse mot Konungen eller annan medlem av konungahuset” stor betydelse. Det ska enligt förarbetena och kommentaren vara fråga om medlem av konungahuset i statsrättslig mening. Som har anförts i avsnitt 4.2. skulle det då vara frågan om alla de successionsberättigade personerna men inte deras gemåler. Frågan är dock om det verkligen varit avsikten att gemälerna inte skulle omfattas; de omfattas ju av begreppet konungahuset i mer allmän betydelse⁵⁰⁶ eller i vart fall av begreppet kungl. huset. Efter konungens beslut den 7 oktober 2019 uppkommer även frågan om de successionsberättigade personer som inte kommer att åtnjuta ”kunglig eller furstlig värdighet inom riket”, för att använda formuleringen före år 1949, det vill säga prins Carl Philips och prinsessan Madeleines barnbarn och så vidare, längre omfattas av begreppet. Dessa personer kommer att omfattas av begreppet konungahuset i regeringsformens mening men kommer inte att ingå i det kungl. huset.

Svaret torde ligga i straffrättens legalitetsprincip, som innehåller ett krav på tillräcklig begriplighet och precision.⁵⁰⁷ I så fall bör ledning kunna hämtas i förarbetsuttalandena om att det är den statsrättsligt relevanta betydelsen av begreppet konungahuset som är den yttre gränsen för bestämmelsens tillämpningsområde. Därutöver kan det vara rimligt att begränsningen av det kungl. husets omfattning får genomslag i tolkningen av bestämmelsen. Det skulle då endast vara de av de successionsberättigade personerna som har titeln prins eller prinsessa som omfattas av bestämmelsen.

4.3.6. *Begreppen konungaätten, konungahuset och kungahuset i skattelagstiftningen*

Enligt 3 kap. 16 § inkomstskattelagen (1999:1229) är medlemmar av ’kungahuset’ ”inte skattskyldiga för anslag som anvisas av staten”. I tidigare motsvarande bestämmelser har begreppen ’konungaätten’ och ’konungahuset’ använts. Analysen av begreppen kräver en tillbakablick på 1800-talets skatterätt.

Vid sidan av grundskatterna, dvs. skatt på jordegendomar, fanns den ”allmänna bevillningen” i form av skatter som riksdagen åtog sig. En stor förändring gjordes år 1861, då bevillningen genom bevillningsstadgan för år 1862 förenklades och kom att utgöra dels bevillning av fast egendom, dels bevillning för inkomst av kapital och arbete.⁵⁰⁸ Bortsett från ett försök med progressiv inkomstskatt år 1810-1812⁵⁰⁹ infördes inkomstskatt år 1902 i samband med införandet av en värnpliktsarmé.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Blomberg 1904-06 s. 261, Blomberg 1911 s. 183.

⁵⁰⁷ Se t.ex. NJA 2018 s. 704 p. 22.

⁵⁰⁸ Nils Mattsson, ”Hur bör en inkomstskatt utformas? En undersökning av motiven till de första moderna inkomstskatteförfattningarna” i *Historisk tidskrift* 1982 s. 557-573 på s. 558-559.

⁵⁰⁹ Sune Åkerman, *Skattereformen 1810. Ett experiment med progressiv inkomstskatt*, Stockholm: Svenska Bokförlaget, 1967.

⁵¹⁰ Se prop. 1902:16.

Undantaget för kungahusets medlemmar innebärande att de inte är skattskyldiga för anslag som anvisas av staten har, såvitt jag har kunnat finna, sitt ursprung i den år 1861 utfärdade bevillningsstadgan för år 1862.⁵¹¹ I 8 § av denna stadga föreskrevs att medlem av konungaätten var frikallad från skatt på inkomst för av staten anvisat anslag samt för inkomst av kapital. Detta undantag återkom senare genomgående i följande motsvarande föreskrifter.⁵¹² Enligt 15 § 2 mom. a) i 1902 års inkomstskatteförordning⁵¹³ var ”medlem af konungaätten” frikallad från skatt på inkomst för av staten anvisat anslag samt för inkomst av kapital. Formuleringen återkom i 1910 års förordning om inkomst- och förmögenhetsskatt.⁵¹⁴ Detsamma gällde för övrigt enligt 12 § andra stycket för förmögenhetsskatt.

I de senare förarbetena synes det inte finnas någon förklaring till begreppet konungaätt.⁵¹⁵ Inte heller i förarbetena till 1862 års bevillningsstadga finns någon förklaring till vad ordet skulle avse.⁵¹⁶ Däremot finns i riksdagsdebatten vissa uttalanden om att skattefriheten egentligen var självklar men att bestämmelsen tydliggjorde att skattebefrielsen inte omfattade avkastning av egendom.⁵¹⁷ Om man jämför med den tidigare bevillningsstadgan kan man konstatera att beskattningen där reglerades genom uppräknings av yrken och näringsfång m.m.⁵¹⁸ Kungahusets medlemmar torde då ha varit undantagna underförstått. Ordet ’konungaätt’ som sådant kan ha hämtats från 94 § i 1809 års regeringsform, som handlade om konungaättens utslocknande.

Det närmaste man kommer ett motivuttalande är bevillningsutskottets betänkande beträffande en år 1873 väckt motion om att skattefriheten för konungaättens medlemmar skulle avskaffas. Utskottet ansåg att en sådan fråga hade en genomgripande konstitutionell betydelse, ”såsom berörande den statsrättsliga ställning, hvilken i vårt land är åt Konungen och de öfriga medlemmarne af det Kongl. huset anvisad”.⁵¹⁹ Både regeringsformen och successionsordningen innehöll särregler för kungahusets medlemmar, och om de skulle åläggas skyldighet att betala skatt skulle det inte stämma överens med att de saknade vissa rättigheter. Utskottet sade inte uttryckligen vilka de rättigheterna var, men antagligen handlade det om rösträtt och rätten att inneha civila ämbeten. Skattskyldighet skulle dessutom innebära att kungahusets medlemmar skulle bli skyldiga att betala kommunalskatt, och den enda effekten av förslaget skulle bli att anslaget till kungahuset skulle behöva höjas med samma belopp som skulle betalas i skatt till staten och till den kommun där kungahusets medlemmar bodde.⁵²⁰

⁵¹¹ SFS 1861:34 s. 1 § 8.

⁵¹² SFS 1872:65 s. 1, 8 §; 1873:65 s. 1, 8 §; 1876:35 s. 1, 8 §; 1880:45 s. 1, 8 §; 1883:51 s. 1, 11 §; 1892:44 s. 1, 11 §; 1897:111 s. 1, 11 §; 1906:50 s. 1, 11 §; 1910:116 s. 1, 12 §.

⁵¹³ SFS 1902:84 s. 1.

⁵¹⁴ SFS 1910:115 s. 1.

⁵¹⁵ Se t.ex. prop. 1906:91, 1910:88 resp. 1910:89.

⁵¹⁶ Prop. 1859/60:82; *Komiténs för upprättande af förslag till ny författning angående utgörande af allmänna bevillningen till Kongl. Maj:t afgifna underdåniga betänkande m.m.*, Stockholm, 1859.

⁵¹⁷ Återgivna i bevillningsutskottets bet. 1908:4 s. 2.

⁵¹⁸ Se SFS 1858:47 s. 1.

⁵¹⁹ Bevillningsutskottets bet. 1873:2 s. 5.

⁵²⁰ Bevillningsutskottets bet. 1873:2 s. 4-6, första kammarens protokoll 1873:1 s. 381, andra kammarens protokoll 1873:2 s. 109. Se också bl.a. bevillningsutskottets betänkande 1920:9 med vidare hänvisningar till andra tillfällen då frågan varit uppe till prövning.

År 1920 ändrades formuleringarna om konungaätten till ”medlem av konungahuset”.⁵²¹ Det angavs i propositionen att det ”formellt icke [hade] skett annan förändring, än att uttrycket medlem av konungaätten utbytt mot medlem av konungahuset”,⁵²² men då enligt vissa andra ändringar som skulle göras samtidigt inkomst av fast egendom i utlandet, vilken förut hänförts till inkomst av fast egendom, numera skulle anses såsom inkomst av kapital, skulle bibehållandet av stadgandet innebära att medlem av konungahuset fick skattefrihet för inkomst av fast egendom i utlandet. Denna sistnämnda förändring hade inget med begreppen ’konungaätten’ och ’konungahuset’ att göra, varför anledningen till utbytet av ord framstår som oklar. Samma formulering fördes sedan in i 54 § första stycket a) 1928 års kommunalskattelag⁵²³ och 7 § 1947 års förordning om statlig inkomstskatt,⁵²⁴ där det angavs att ”medlem av konungahuset” var frikallad från skattskyldighet för av staten anvisat anslag.

Som redan nämnts är enligt 3 kap. 16 § inkomstskattelagen (1999:1229) medlemmar av ’kungahuset’ ”inte skattskyldiga för anslag som anvisas av staten”. Någon saklig ändring var uppenbarligen inte avsedd, för i lagmotiven nämndes inte ändringen. Där angavs bara att bestämmelsen om att medlemmar av kungahuset inte är skattskyldiga för anslag som anvisas av staten var placerad i 54 § första stycket a) kommunalskattelagen och 7 § 2 mom. lagen om statlig inkomstskatt samt att sådana anslag var skattefria redan vid kommunalskattelagens tillkomst.⁵²⁵ Som har framgått här återgår bestämmelsen i sak på 1862 års bevillningsförordning.

Avsikten har uppenbarligen inte varit att den materiella innebörden skulle ändras genom bytet av begrepp från konungaätten till konungahuset och slutligen till kungahuset. Skillnader i innebörden av dessa begrepp är av underordnad betydelse, eftersom det finns och hela tiden har funnits en precisering i form av ”för av staten anvisat anslag” eller motsvarande. Det har dock funnits en del andra skatter, som konungahusets medlemmar varit befriade från. I de delarna har begreppet ’konungahuset’ kunnat ha avgörande betydelse för vilka som omfattades av skattebefrielsen. Detta gäller inte bara förmögenhetsskatten utan även t.ex. fordonskatt och kupongskatt.⁵²⁶ Trots detta synes ’konungahuset’ inte ha definierats närmare i de sammanhangen heller.⁵²⁷

⁵²¹ SFS 1920:758, 5 §; 1920:759, 12 §.

⁵²² Prop. 1920:400 s. 56, jfr även s. 58.

⁵²³ SFS 1928:370.

⁵²⁴ SFS 1947:576, i samband med ikraftträdandet av 1974 års regeringsform ’lag’ i stället för ’förordning’.

⁵²⁵ Prop. 1999/2000:2 s. 56.

⁵²⁶ Bramstäng 1990 s. 22-23 nämner ett otryckt utlåtande av Nils Herlitz från år 1949 betr. huruvida drottning Ingrid av Danmark, kronprinsessan Märtha av Norge och prinsessan Margaretha – alla födda svenska prinsessor – var att betrakta som medlemmar av det svenska konungahuset. Jag har inte haft tillgång till Herlitz yttrande och inte heller ett yttrande av Sven-Ingemar Olofsson (jfr ovan not 481) som hänvisar till Herlitz yttrande. Herlitz slutsats är enligt Bramstäng att begreppet ’konungahuset’ skulle kunna tolkas på olika sätt beroende på i vilket lagstiftningssammanhang det förekommer.

⁵²⁷ Jfr t.ex. mot. 1971:170 och bet. 1971:SkU44 med hänvisningar.

4.3.7. *Begreppet kungahuset i sekretessbrytande bestämmelser*

Begreppet 'kungahuset' finns även i föreskrifter som har med utlämnande av allmänna handlingar i samband med personskydd att göra.⁵²⁸ I förarbetena till en lagändring i patient-säkerhetslagen framhölls att uppgifter om en enskild person som finns inom hälso- och sjukvården kan utgöra viktig information när det gäller att bedöma risken för om denne kan komma att begå våldshandlingar, och sådana uppgifter kan därmed vara av avgörande betydelse när Säkerhetspolisen ska bedöma hotbilden mot personer i den centrala statsledningen och också när det gäller att bedöma hotbilden även för övriga medlemmar av 'kungafamiljen'.⁵²⁹

Begreppen kungahuset och kungafamiljen används här uppenbarligen utan åtskillnad, och det torde omfatta kungl. familjen avgränsad av vilka som anses behöva personskydd. Konungens beslut om avgränsning av det kungl. huset kan här säkert ge viss ledning för Säkerhetspolisens bedömningar och för bedömningarna hos den myndighet som ska lämna ut handlingar, men det kan inte uteslutas att även en successionsberättigad person inom den kungl. familjen men utanför det kungl. huset har behov av personskydd utifrån en polisiär bedömning. I ett sådant fall utesluter lagens ord "kungahuset" inte att den personen omfattas av bestämmelsen.

4.3.8. *Begreppet konungahuset i ordenskungörelsen*

När ordenskungörelsen (1974:768) ändrades år 1995 infördes en möjlighet att förläna Serafimerorden och Nordstjärneorden till "medlemmar av det svenska konungahuset".⁵³⁰ Motsvarande bestämmelse togs in i ordensstadgarna (se avsnitt 8.2.10.). Enligt 1952 års ordensstadgar hade Serafimerorden samt Svärds- och Nordstjärneordnarnas högsta grad automatiskt tillfallit drottningen, kronprinsen, arvfurstar och prinsessor. I 1974 års ordensstadgar fanns ingen motsvarande bestämmelse eftersom ordnar enbart kunde förlämnas till utländska medborgare. Formuleringen "konungahuset" är alltså ny i detta sammanhang genom 1995 års förändringar.

Det finns inget som tyder på att man i detta sammanhang närmare övervägde vilken omfattning begreppet 'konungahuset' skulle ha. Om man utgår från regeringsformens begrepp (se ovan avsnitt 4.2.) omfattas förutom konung eller regerande drottning alla de successionsberättigade medlemmarna av kungahuset. Uppenbarligen var avsikten att begreppet i detta sammanhang skulle inkludera fler personer, nämligen medlemmarna av det kungl. huset, för prinsessan Lilian förlänades Serafimerorden år 1995.⁵³¹ Formuleringen i ordenskungörelsen och ordensstadgarna bör därmed tolkas som att den omfattar åtminstone alla

⁵²⁸ 6 kap. 15 § patientsäkerhetslagen (2010:659), 7 a § förordningen (1991:1413) om rättspsykiatrisk undersökning, 15 a § förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m., 6 kap. 3 § förordningen (1998:642) om verkställighet av frivårdspåföljder och 37 § fängelseförordningen (2010:2010). Dessa bestämmelser har ett gemensamt ursprung i 2006 års lagstiftningsärende.

⁵²⁹ Prop. 2005/06:54 s. 10.

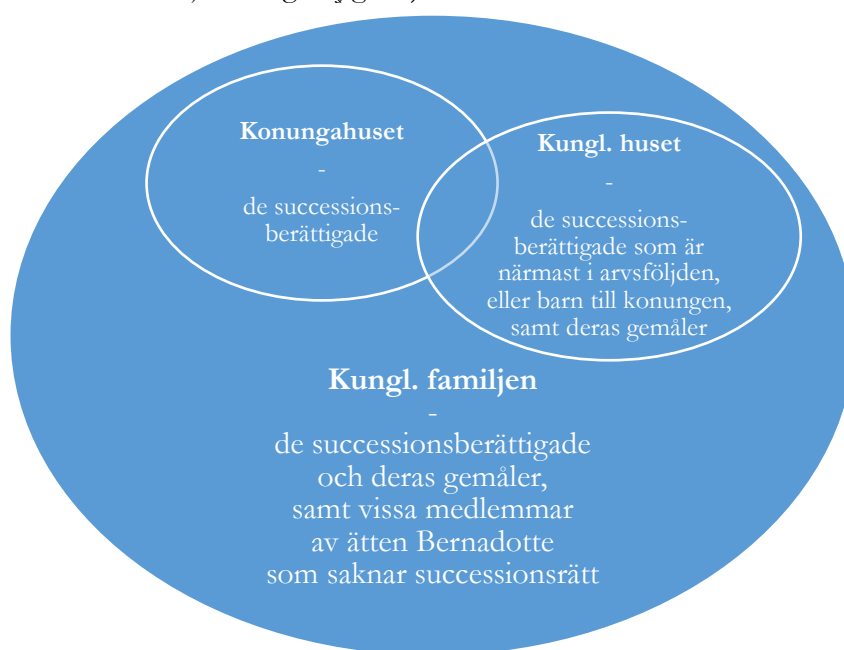
⁵³⁰ SFS 1995:1025.

⁵³¹ Nordenvall 1998 s. 552. Jfr också att drottning Silvia blev ledamot av Serafimerorden den 6 maj 1976 och förklarades vara ledamot och kommandör av Kungl. Maj:ts Orden den 1 augusti 1995, se Nordenvall 1998 s. 536.

de successionsberättigade och därutöver de gemåler som ingår i det kungl. huset. I sista hand är det konungen som genom förläningsbeslut inom Kungl. Maj:ts Orden närmare definierar den yttre gränsen för vilka som ingår i konungahuset i ordenskungörelsens mening. Detta anknyter till husmakten (se avsnitt 5.6.).

4.4. Kan begreppen ges några entydiga definitioner?

Konungahuset i 5 kap. regeringsformens mening omfattar, som jag kom fram till i avsnitt 4.2., konungen eller regerande drottning samt de successionsberättigade personerna. Kungl. huset omfattar sedan 2019 års beslut dels vissa – men inte alla – successionsberättigade personer, dels deras gemåler. Kungl. familjen omfattar hela konungahuset i regeringsformens mening men även de personernas gemåler. Se avsnitt 4.3.1-4. ovan. Härigenom finns numera ganska tydliga definitioner av begreppen konungahuset, kungl. huset och kungl. familjen, vilka kan illustreras av följande figur (figur 2).

Figur 2. Figuren illustrerar att 'kungl. familjen' är det mest omfattande begreppet. Det inkluderar 'konungahuset' och 'kungl. huset'. Dessa begrepp överlappar varandra delvis men omfattar även var för sig personer som inte omfattas av det andra begreppet. Det kan, beträffande gemåler till yngre konungabarn, noteras att de inte är självskrivna som medlemmar av det 'kungl. huset' (prins Carl Philips gemål prinsessan Sofia hör till det kungl. huset, men inte prinsessan Madeleine's gemål herr Christopher O'Neill). Slutligen omfattar 'kungl. familjen' vissa personer som varken ingår i 'konungahuset' eller 'kungl. huset'.

Begreppen 'konungahuset' och 'kungahuset' i skatte- och sekretesslagstiftningen samt i ordenskungörelsen är mera elastiska. Begreppet 'konungahuset' enligt den ovan angivna tolkningen utifrån 5 kap. regeringsformen kan inte utan vidare läggas till grund för tolkningen av begreppet i andra sammanhang. Begreppen 'konungahuset' och 'kungahuset' i skatte- och sekretesslagstiftningen samt i ordenskungörelsen skulle kunna anses ha begreppet 'kungl. familjen', som yttre ram. De fylls nämligen ut av vissa faktiska omständigheter, såsom att det i skattesammanhang handlar om en kunglig person som får anslag av staten eller i personskyddssammanhang en kunglig person som har personskydd. Det innebär att konungens

beslut om vilka medlemmar av den kungl. familjen som ska utföra officiella uppgifter tillsammans med riksdagens budgetbeslut samverkar och ger bestämmelserna där 'kungahuset' nämns ett reellt innehåll (se avsnitt 4.3.6.-7.). Detsamma gäller för ordenskungörelsens del, där det är konungen som genom förläningsbeslut inom Kungl. Maj:ts Orden närmare definierar vilka som ingår i konungahuset (se avsnitt 4.3.8.).

Det är svårare att tolka begreppen 'konungahuset' och 'kunglig person' i brottsbalkens bestämmelser om högmålsbrott. Här får den straffrättsliga legalitetsprincipen den betydelsen att begreppen måste tolkas snävt (se avsnitt 4.3.5).

5. Successionsrätt och husmakt

5.1. Successionen och dess förutsättningar

5.1.1. *Succession ipso jure: "Konungen är död, leve konungen"*

En fråga som har föranlett viss diskussion är hur successionen rättsligt går till. Som Kantorowicz närmare har redogjort för, fanns fram till högmedeltiden en tanke om att kröningen var den avgörande tidpunkten för när en konung eller kejsare tillträdde, och att det mellan den förre konungens eller kejsarens fränfalle och efterträdarens kröning förekom en mellanperiod, ett interregnum. Detta grundades bl.a. på en kommentar av glossatorn Accursius vid 1200-talets början till ett lagstadgande från år 581 i Codex 7.37.3 om fyrtioårig preskription av fordringar mot staten. I lagen hade kejsar Justinianus föreskrivit att giltigheten skulle räknas från det att kejsaren hade antagit de kejsarliga insignierna, "*ex quo nutu divino imperiales suscepimus infulas*";⁵³² och Accursius tolkade det som att en furstes privilegier inte gäller före kröningen, "*quod non valet privilegium principis ante coronationem*".⁵³³ Efter den tyskromerske kejsaren Fredrik II, som avsattes år 1245 och dog år 1250, rådde ett interregnum fram till år 1312, då kejsarval hade skett och Henrik VII kröntes till kejsare. Härigenom blev det tydligt vilken osäkerhet oklarheter i successionen kunde föra med sig, och på 1270-talet började man i arvkungadömena Frankrike och England anse att successionen av kungavärdigheten skedde till efterträdaren direkt vid företrädarens död eller begravning.⁵³⁴

Under 1400-talet utvecklades uttryckssättet "konungen är död, leve konungen",⁵³⁵ vilket är ett sätt att beskriva att tronföljaren träder in i statschefsämbetet i exakt det ögonblick då företrädaren dör. Detta uttrycktes också med maximen "*le roi ne meurt jamais*", konungen dör aldrig, nämligen såtillvida som det alltid finns en innehavare av konungaämbetet.⁵³⁶ Successionen sker således *ipso jure*,⁵³⁷ det vill säga direkt och av sig självt direkt på grund av lag, utan behov av någon typ av beslut eller förordnande.

Ett sätt att säkerställa successionen har varit att låta riksdagen svära trohetsed till den utpekade tronföljaren i förväg. Detta förfarande har varit vanligt i Danmark; den nioårige Kristian V hyllades som tronföljare år 1655 och tillträdde efter sin faders död år 1670, varvid 1665 års *kongelov* trädde i kraft och arvmonarkin var införd. Endast i Belgien gäller ordningen att konungen inte tillträder ämbetet förrän efter det att kungaeden avlagts.⁵³⁸

⁵³² Paul Krueger och Theodor Mommsen (utg.), *Corpus Iuris Civilis*, bd 2, Berlin: Weidmann, 1884, s. 310.

⁵³³ *Codex Iuris Civilis Iustiniani*, band 4, Codicis Dn. Iustiniani Sacratissimi Imp. PP. Avgvsti, Repetitae Praelectionis Libri Duodecim, Lyon, 1627, sp. 1869-1870.

⁵³⁴ Kantorowicz 2016 (1957) s. 317-336.

⁵³⁵ Ursprunget finns i utropen "Mort est le Roy Charles", "Vive le roi Henri" i Frankrike år 1422 och "Le roi est mort, vive le roi!" år 1498, se Ralph E. Giesey, *Cérémonial et puissance souveraine. France, XVe – XVIIe siècles*, Cahier des Annales no 41, Paris: Armand Colin et EHESS, 1987, ssk. s. 123-124. Kantorowicz 2016 (1957) s. 409-419.

⁵³⁶ Ralph E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Genève: Droz, 1960, s. 177-192.

⁵³⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 62, se även Blomberg 1904-06 s. 218-219 och 226-227, Blomberg 1911 s. 148 och 155, Reuterskiöld 1914 s. 50 och Fahlbeck 1955 s. 13.

⁵³⁸ Hazell och Morris 2020 s. 45.

Som nämnts ovan (avsnitt 2.3.2.) hade också Gustav Vasa infört arvmonarkin stegvis genom att först låta ständerna försäkra att hans äldste son skulle efterträda honom, om sonen vore därtill tjänlig, och sedan låta riksrådet erkänna sönerna som arvingar till Sveriges krona innan det hela slutligen reglerades i 1544 års arvförening. I Kristoffers landslag, konungabalkens 7 kap., föreskrevs att konungen skulle vigas och krönas i Uppsala eller på annan plats som han bestämde. Enligt kommentaren till landslagen ansågs kröningen oundgänglig.⁵³⁹ Enligt 3 § 1719 och 1720 års regeringsformer krävdes konungaförsäkran och ed för trontillträdet.⁵⁴⁰ Naumann konstaterade att kröningen inte nämndes i 1772 års regeringsform, som dock i 2 § hänvisade till landslagen och konungabalken.⁵⁴¹ Dessutom omnämndes kröningen och hyllningen i inledningen till successionsordningen.⁵⁴²

Med undantag för Johan III:s, Karl IX:s,⁵⁴³ Ulrika Eleonoras, Fredrik I:s⁵⁴⁴ och Karl XIII:s⁵⁴⁵ trontillträden,⁵⁴⁶ synes det inte ha rått någon tvekan om att succession skedde omedelbart och *ipso jure*, dock med viss oklarhet beträffande vad som gällde mellan företrädares dödsfall och kröningen. Under alla förhållanden har succession omedelbart och *ipso jure* gällt sedan införandet av 1810 års successionsordning. Rydin uttryckte det på detta sätt i sitt arbete om föreningen mellan Sverige och Norge:

”Vid inträffande thronledighet öfvergå de båda rikenas förenade kronor omedelbart till den, som [...] är dertill berättigad. Han behöfver ej ens hafva kännedom derom. Som emedlertid thronföljaren tillfallit en rätt, som han kan antaga eller afböja, erfordras att han på något sätt betecknar, att han begagnar sig af densamma. Detta sker genom *formligt tillträde* till regeringen.”⁵⁴⁷

Det formliga tillträdet skedde på olika sätt i de båda rikena, men Rydin lyfte fram konungaförsäkran, tillkännagivandet av regeringstillträdet, undersåtarnas tro- och huldhetsed samt kröningen som viktiga moment.⁵⁴⁸ Kröningen har dock under 1809 års regeringsform inte ansetts vara ett villkor för regeringstillträde,⁵⁴⁹ och betydelsen av konungaförsäkran har varit omtvistad (se avsnitt 5.1.9.). Ur ceremoniellt perspektiv finns emellertid en stark koppling mellan en konungs begravning och efterträdares kröning; två riter som tillsammans manifesterar den omedelbara övergången från en regent till nästa.⁵⁵⁰

⁵³⁹ Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, 1726, s. 259.

⁵⁴⁰ *Sveriges konstitutionella urkunder* s. 116 och 134.

⁵⁴¹ *Sveriges konstitutionella urkunder* s. 162.

⁵⁴² Naumann 1879-84 bd 1 s. 310 och bd 2 s. 61.

⁵⁴³ Johan III och Karl IX tog makten genom statskupper.

⁵⁴⁴ Ulrika Eleonora och Fredrik I valdes till drottning resp. konung.

⁵⁴⁵ Karl XIII utsågs till kung efter antagandet (av tre av stånden) av 1809 års regeringsform.

⁵⁴⁶ Karl X Gustav, Adolf Fredrik och Karl XIV Johan hade utsetts till tronföljare och i de fallen var successionen således klar vid företrädares frånfälle.

⁵⁴⁷ Rydin 1863 s. 297-299.

⁵⁴⁸ Rydin 1863 s. 299.

⁵⁴⁹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 291-293; Blomberg 1911 s. 157; Reuterskiöld 1914 s. 51; Malmgren 1921 s. 160; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 208.

⁵⁵⁰ Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Lund: Nordic Academic Press, 2005, särskilt s. 28-29 och 229-245.

Detta förutsätter förstås, för att det ska fungera i praktiken, att det är någorlunda klart vem som inträder i statschefsämbetet.⁵⁵¹ Man kan överväga en tänkt situation där det finns två tronpretendenter – t.ex. har konungens första barn *A* såsom prins avlagt sig den rena evangeliska läran men sedan återgått till denna och anser sig ha rätt att succedera till tronen (jfr avsnitt 5.3.2. nedan), medan det andra barnet *B* anser att *A* oåterkalleligen har förverkat sin arvsrätt för sig och sina efterkommande. Det första barnet har i sin tur ett barn *C*, som anser att *A* visserligen har förverkat sin rätt till tronen men bara för sin egen del (jfr avsnitt 5.3.3. nedan). *A*, *B* och *C* utropar sig samtliga till konung och statschef. Vilken institution avgör vem som har rätt till tronen? Riksdagen, som folkets främsta företrädare och den grundlagsstiftande makten? Dock anses riksdagen normalt inte vara ett tvistlösande organ. Eller domstolarna? Talan kan knappast föras som en talan om civilrättslig bättre rätt, eftersom vi rör oss på den offentliga rättens område.⁵⁵² Men förvaltningsdomstolarna kan knappast heller pröva frågan, eftersom det inte finns något myndighetsbeslut att överpröva.

Svaret torde vara att avgörandet ligger i riksdagens hand.⁵⁵³ I 1809 års regeringsform reglerades inte trontillträdet, men enligt ett riksdagsbeslut skulle konungaförsäkran avges inför riksdagen (se nedan avsnitt 5.1.9.). Detta har ersatts med att en ny statschef enligt 2 kap. 10 § i 1974 års riksdagsordning och 6 kap. 17 § i nu gällande riksdagsordning kan avge en ämbetsförklaring inför kammaren. Riksdagen kan enligt 5 kap. tidigare 5 §, numera 6 §, regeringsformen förklara att statschefen ska anses ha avgått. Om flera pretendenter anmäler sitt intresse av att avge ämbetsförklaring, måste det rimligen ankomma på riksdagen att ta ställning i frågan. Regeringen kan också behöva ta ställning i frågan, om pretendenterna kallar⁵⁵⁴ regeringen till konselj enligt 5 kap. 3 § (tidigare 1 §) regeringsformen.⁵⁵⁵

Naumann har tagit upp ytterligare ett exempel på att konungen förlorar sitt statschefsämbete på en grund som innebär att succession *ipso iure* skett på ett sätt som inte uppmärksammades eller ens kunde uppmärksammas i successionsögonblicket. Exemplet är att det visar sig att konungens successionsrätt beror på vad Naumann kallar en "irring", på så sätt att konungen i själva verket inte var barn till sin antagna fader eller att det i själva verket fanns en närmare successionsberättigad till företrädaren. Konungen skulle då förlora kronan.⁵⁵⁶ Slutsatsen är inte underbyggd med något argument, men Blomberg instämde med slutsatsen och anförde att det riktigaste torde vara att "låta rättelse omedelbart försiggå, sedan villfarelsen blivit känd och erkänd."⁵⁵⁷ Skälet för detta var att den som "de jure är konung bör icke från denna rätt undanskjutas, då hans rätt blivit klar och genom riksdagens erkännande konstaterad".⁵⁵⁸ Tankegången synes bygga på att den rätta konungen egentligen redan succederat

⁵⁵¹ Jfr att Reuterskiöld 1934 s. 208 talar om att det ankommer på konungen att "fastställa förhållandet" att barn i ett icke i förväg godkänt äktenskap inte är successionsberättigade; det antyder motsatsvis att det finns en rättsverkan i konungens erkännande av en person som successionsberättigad.

⁵⁵² Jfr t.ex. Fahlbeck 1955 s. 13-14, som framhåller att successionsrätt inte är en privaträtt utan ett offentligt rättsförhållande. Även Blomberg framhöll detta; Blomberg 1904-06 s. 261, Blomberg 1911 s. 183.

⁵⁵³ Blomberg 1904-06 s. 213, Blomberg 1911 s. 143.

⁵⁵⁴ Det är statschefen som är sammankallande, se Holmberg m.fl. 2006 s. 259.

⁵⁵⁵ Jfr Naumann 1879-84 bd 2 s. 64 angående proceduren när konungen avfallit från den rena evangeliska läran men vill fortsätta regera.

⁵⁵⁶ Naumann 1879-84 bd 2 s. 64.

⁵⁵⁷ Blomberg 1904-06 s. 218, Blomberg 1911 s. 148.

⁵⁵⁸ Blomberg 1904-06 s. 218, Blomberg 1911 s. 148.

och att det nu bara är fråga om att konstatera detta. Vad detta får för verkningar för den oberättigade konungens utförda regeringshandlingar framgår inte, men Blomberg nämner att det vore ”en rent godtycklig lösning”⁵⁵⁹ att låta denne konung behålla ställningen som konung till sin död. Berger var av samma uppfattning som Naumann och Blomberg och hänvisade till ett norskt regeringsutlåtande av år 1847.⁵⁶⁰ I det utlåtandet fanns även två avvikande meningar, nämligen att successionen skulle övergå till den rätta linjen antingen efter konungens död eller först efter hans linjes utdöende.

Ingen författare har tagit upp frågan vad som gäller om det finns ett fel längre tillbaka i successionen. DNA-teknik har i ett skotskt rättsfall lett till att successionen till en *baronet*-titel ifrågasatts med verkan för redan genomförd succession, och den nionde och tionde innehavaren av titeln *Baronet Pringle of Stichill* har i efterhand strukits från listan över titelns innehavare, varvid titeln ärvts på den äldsta biologiska linjen. I Privy Councils dom uttalade Lord Hodge bl.a.:

”In the past, the absence of scientific evidence meant that the presumption of legitimacy could rarely be rebutted and claims based on assertions that irregular procreations had occurred in the distant past were particularly difficult to establish. Not so now. It is not for the Board to express any view on what social policy should be. It notes the ability of DNA evidence to reopen a family succession many generations into the past. Whether this is a good thing and whether legal measures are needed to protect property transactions in the past, the rights of the perceived beneficiary of a trust of property, and the long established expectations of a family, are questions for others to consider.”⁵⁶¹

Rättsfallet är ett exempel på vilka effekter DNA-tekniken kan ha för successionen till titlar.⁵⁶² När det gäller succession inom Sverige är fallet inte tillämpligt. Det torde snarare vara så att succession längre tillbaka inte kan omprövas på något liknande sätt, utöver vad som gäller enligt föräldrabalken för fastställelse av faderskap och moderskap och de ytterligare möjligheter att föra fastställsetalan i sådana frågor som finns vid sidan av föräldrabalken.⁵⁶³ Vad som sagts ovan om att riksdagen erkänner en konung och att fel kan rättas till under dennes livstid torde motsatsvis få tolkas så det inte därefter går att rättsligt ifrågasätta den tidigare konungens rätt till kronan. Enligt brittisk rätt synes gälla att en konungs eller regerande drottningens rätt till tronen inte kan ifrågasättas efter kröningen, men att successionen kan övergå till en släktlinje med bättre rätt vid nästa succession.⁵⁶⁴ I nu gällande svensk rätt kan problemet inte ens i teorin uppkomma retroaktivt, eftersom successionen enligt 1 § successionsordningen utgår från konung Carl XVI Gustaf.

⁵⁵⁹ Blomberg 1904-06 s. 218, Blomberg 1911 s. 148.

⁵⁶⁰ Berger 1877 s. 31-32.

⁵⁶¹ [2016] UKPC 16, p. 85.

⁵⁶² See Gillian Black och Sir Crispin Agnew of Lochnaw, ”The significance of status and genetics in succession to titles, honours, dignities and coats of arms: Making the case for reform” i *Cambridge Law Journal*, vol. 77, nr 2, 2018, pp. 321-348.

⁵⁶³ 1 kap. och 3 kap. föräldrabalken, NJA 1949 s. 144 och 2007 s. 684.

⁵⁶⁴ Black och Agnew 2018 s. 343-344.

5.1.2. ”Avliden-teorin” och ”successions-teorin”

Enligt 1 § i 1809 års regeringsform skulle Sveriges rike styras av en konung och vara ett arvrike enligt den successionsordning ”för en afliden Konungs Manliga Efterkommande, som af Rikens Ständer fastställd warder”. Formuleringen ändrades år 1865-66 så att den hänvisade till den gällande successionsordningen, varvid också ordet ”afliden” togs bort; Sverige skulle ”vara ett arvrike med den arvsföljd, som i fastställd successionsordning stadgad är”.

Formuleringen ”afliden Konungs [...] efterkommande” föranledde under en period diskussion om vad som gällde om det av någon anledning skulle uppkomma fråga om successionen utan att konungen hade avlidit, t.ex. om han abdikerade eller avföll från den rena evangeliska läran. Fahlbeck har närmare analyserat dessa teoribildningar.⁵⁶⁵ Enligt ”avliden-teorin” var riksdagen i ett sådant fall inte bunden av successionsordningen, utan kunde fritt förfoga över successionen. Enligt ”successions-teorin” återgav formuleringen i 1 § regeringsformen bara huvudfallet då succession ägde rum och skulle inte läsas motsatsvis.

”Avliden-teorin” förespråkades av Cederschjöld,⁵⁶⁶ Rydin,⁵⁶⁷ Key-Åberg,⁵⁶⁸ Alin,⁵⁶⁹ Varenius,⁵⁷⁰ Hildebrand,⁵⁷¹ Hagman,⁵⁷² Reuterskiöld,⁵⁷³ Malmgren⁵⁷⁴ och Lagerroth.⁵⁷⁵ Reuterskiöld menade att en abdikation eller en förlust av kronan var en så speciell situation att riksdagens ställningstagande krävdes och att tronföljarens succession inte skedde automatiskt som efter en avliden konung.⁵⁷⁶ ”Successions-teorin” förespråkades av Naumann,⁵⁷⁷ Berger⁵⁷⁸ och Blomberg. Blomberg anförde att ordet ”avliden” inte skulle tolkas överdrivet bokstavligt och att succession i andra fall skulle ske på samma sätt som efter avliden konung.⁵⁷⁹

Även om flera författare argumenterade för avliden-teorin även efter grundlagsändringen år 1865-66, måste frågan ändå anses överspelad efter den ändringen.⁵⁸⁰ Fahlbeck har övertygande visat att 1865-66 års ändring av 1 § regeringsformen syftade till att förtydliga att successionsordningen gällde oavsett om tronen blev ledig på grund av konungens död eller av annan orsak.

⁵⁶⁵ Fahlbeck 1955 särskilt s. 7, 13, 34-60, 100-101 och i övrigt *passim*.

⁵⁶⁶ P. G. Cederschjöld, *Försök at bringa Sveriges grundlagar i system. Med anmärkningar, til hjelpreda för riksdagsmän*, Stockholm: Carl Deleen, 1828, s. 1.

⁵⁶⁷ Rydin 1863 s. 301.

⁵⁶⁸ Key-Åberg 1888 s. 112-118.

⁵⁶⁹ Se härtill Fahlbeck 1955 s. 81-82.

⁵⁷⁰ Varenius 1891 s. 65-68.

⁵⁷¹ Emil Hildebrand, *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar*, Stockholm: Norstedts, 1896, s. 598.

⁵⁷² Hagman 1902 s. 6-7.

⁵⁷³ Reuterskiöld 1914 s. 43-45.

⁵⁷⁴ Malmgren 1921 s. 4-5, Malmgren 1948 s. 59-62.

⁵⁷⁵ Se härtill Fahlbeck 1955 s. 98.

⁵⁷⁶ Reuterskiöld 1914 s. 43-45.

⁵⁷⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 51-52.

⁵⁷⁸ Berger 1877 s. 26.

⁵⁷⁹ Blomberg 1904-06 s. 216-218; Blomberg 1911 s. 146-148.

⁵⁸⁰ Sundberg 1957 s. 87.

Av särskilt intresse är utvecklingen av uppfattningen i Malmgrens grundlagskommentar. Malmgren knöt först an "avliden-teorins" ståndpunkt till ordet "arvrike" i 1 § regeringsformen (och inte till ordet "avliden" som ju hade tagits bort). Ordet 'arvrike' behövde visserligen inte betyda att successionsordningen enbart skulle tillämpas när konungen avgick med döden, men vid abdikation eller förverkande av rätten att inneha tronen skulle det ändå anses som om konungahuset hade dött ut, oavsett om det fanns successionsberättigade kvar. Han noterade att meningarna var delade i frågan.⁵⁸¹ Efter det att Malmgren avlidit och Fahlbeck publicerat sin bok och tagit över redigeringen av Malmgrens grundlagskommentar var det Fahlbecks uppfattning som kom till uttryck där.⁵⁸² Detta blev ännu tydligare sedan Sundberg och Petrén hade övertagit redigeringen av grundlagskommentaren.⁵⁸³

Slutsatsen av detta är att successionsordningen gäller oavsett om tronen blir ledig på grund av konungens död, abdikation eller förverkande av rätten till tronen. Detta har också förutsatts i 5 kap. 5 § (tidigare 4 §) regeringsformen, där fallen att konungen dör eller avgår regleras på samma sätt.⁵⁸⁴

5.1.3. Född inom äktenskap

I ingressen till successionsordningen, och i 1810 års valakt, nämns att det är Karl XIV Johans "äkta manliga bröstavingar" som har arvsrätt till kronan. Kravet på äkta börd står inte i lagtexten men anses ändå gälla.⁵⁸⁵ En successionsberättigad person är född i ett lagligt äktenskap om det är giltigt enligt svensk rätt, inklusive svensk internationell privaträtt.⁵⁸⁶ Det kan noteras att det i propositionen till 1980 års ändringar av successionsordningen angavs att ingressen inte behövde ändras, trots att den inte stämde med de nya principerna för successionen, eftersom den redan till största delen innehöll uppgifter som saknade aktualitet.⁵⁸⁷ Just när det gällde kravet att ha fötts i äktenskap för att ha successionsrätt ansåg emellertid departementschefen att detta krav framgick av ingressen.⁵⁸⁸

En fråga är om ett barn får successionsrätt om föräldrarna gifter sig efter det att barnet fötts (*legitmatio per subsequens matrimonium*). Christian Naumann anförde att till äkta börd "hörer att barnet är födt af lagligen sammanviggda makar".⁵⁸⁹ Såsom oäkta barn anses, enligt Naumann, inte bara det barn som avlats efter äktenskapets upplösning eller annars utom äktenskap, utan också det barn, "som är födt före äktenskapet, äfven om formligt erkännande sker

⁵⁸¹ Malmgren 1921 s. 4-5; Malmgren 1947 s. 5; ett mer utvecklat resonemang i Malmgren 1948 s. 59-62.

⁵⁸² Malmgren och Fahlbeck 1957 s. 5 och 104.

⁵⁸³ Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 6.

⁵⁸⁴ Prop. 1973:90 s. 274.

⁵⁸⁵ Berger 1877 s. 31, Naumann 1879-84 bd 2 s. 43, Hagman 1902 s. 506, Reuterskiöld 1914 s. 45, Reuterskiöld 1934 s. 206, Blomberg 1904-06 s. 210, Blomberg 1911 s. 141, Malmgren 1948 s. 63, Fahlbeck 1955 s. 13, Petrén och Ragnemalm 1980 s. 365, Holmberg m.fl. 2006 s. 580-581; Isberg och Eliason, Juno, kommentar till ingressen och 1 § successionsordningen.

⁵⁸⁶ SOU 1977:5 s. 15.

⁵⁸⁷ Prop. 1977/78:71 s. 10.

⁵⁸⁸ Prop. 1977/78:71 s. 11.

⁵⁸⁹ Naumann 1879-84 bd. 2 s. 43.

genom påföljande vigsel”.⁵⁹⁰ Detta gällde enligt honom successionsrättsligt trots att dåvarande 8 kap. ärvdabalken⁵⁹¹ i arvssammanhang erkände såsom äkta även de barn vars föräldrar gifte sig efter det att barnet fötts. Reuterskiöld hade samma uppfattning.⁵⁹² Även Hagman synes hålla med om detta, men han menade att barn födda i *matrimonium putativum* enligt 8 kap. 5 § ärvdabalken (när ett nytt äktenskap ingåtts i den felaktiga tron att tidigare man eller hustru inte längre levde) skulle betraktas som äkta även i tronföljdshänseende.⁵⁹³

Naumann grundade sin tolkning på att 5 § successionsordningen krävde konungens samtycke till en prins giftermål, och att rättsverkan av avsaknad av samtycke var att barnen saknade arvsrätt; ”så mycket mindre kan ett barn födt *utom* äktenskapet, äfven om fästning föregått eller vigsel efterföljer, ega en dylik arfsrätt”.⁵⁹⁴ Det väsentliga är enligt Naumann inte när barnet avlas utan när det föds. Samtycke i efterhand var enligt Naumann inte möjligt,⁵⁹⁵ och rimligen saknade det också betydelse om konungen hade gett sitt samtycke till giftermålet innan barnet föddes men vigsel inte hade hunnit ske då. Blomberg synes väsentligen ha haft samma uppfattning som Naumann och poängterade att successionsrätten var offentlighetsrättslig och inte privaträttslig, något som innebar att de privaträttsliga reglerna inte nödvändigtvis skulle kunna tillämpas i sammanhanget.⁵⁹⁶

Sammanhanget med samtycke till äktenskaps ingående ger stöd för att ingressen fortfarande måste anses giltig i just detta avseende. Om ett barn utanför äktenskap skulle ha successionsrätt, skulle 5 § successionsordningen om krav på samtycke till ingående av äktenskap enkelt kunna kringgås. Däremot är det svårt att se vad som hindrar *legitimatio per subsequens matrimonium*. Om således ett barn föds och den successionsberättigade modern eller fadern med regeringens samtycke på konungens hemställan gifter sig med barnets andra förälder, borde det barnet kunna inträda på sin plats i successionsordningen. Detta gäller i all synnerhet om samtycke till giftermålet getts före det att barnet föds men giftermål sker därefter.

Successionsrätt kan inte tillskapas genom adoption⁵⁹⁷ eller testamente.⁵⁹⁸ Att Karl XIII adopterade Jean Baptiste Bernadotte, sedermera Karl XIV Johan, gav inte i sig denne någon successionsrätt, vilken i stället grundades på valakten och successionsordningen.⁵⁹⁹

⁵⁹⁰ Naumann 1879-84 bd. 2 s. 44.

⁵⁹¹ Huvudregeln i ärvdabalken i 1734 års lag var att barn födda utom äktenskap inte hade arvsrätt. I 8 kap. gjordes undantag för bl.a. fall då föräldrarna sedermera gifte sig eller barnet var avlat under äktenskapslöfte. Enligt 12 § lagen (1917: 376) om barn utom äktenskap hade barnet arvsrätt från modernesidan men från fadersidan endast om barnet var avlat av trolovade föräldrar.

⁵⁹² Reuterskiöld 1934 s. 206.

⁵⁹³ Hagman 1902 s. 506.

⁵⁹⁴ Naumann 1879-84 bd. 2 s. 44.

⁵⁹⁵ Naumann 1879-84 bd. 2 s. 49.

⁵⁹⁶ Blomberg 1904-06 s. 210, Blomberg 1911 s. 141.

⁵⁹⁷ Berger 1877 s. 31, Naumann 1879-84 bd. 2 s. 44, Hagman 1902 s. 506, Blomberg 1904-06 s. 211, Blomberg 1911 s. 142, Petrén och Ragnemalm 1980 s. 365.

⁵⁹⁸ Naumann 1879-84 bd. 2 s. 44, Blomberg 1904-06 s. 211, Blomberg 1911 s. 142, SOU 1977:5 s. 25-26, Petrén och Ragnemalm 1980 s. 365.

⁵⁹⁹ Ett civilrättsligt adoptionsinstitut infördes först år 1917. Den adoption som förekom år 1810 var alltså ett användande av adoptionsbegreppet i mer generell mening, och begreppet har även använts när en nyadlad person enligt konungens beslut skulle tillhöra en redan existerande ätt på Riddarhuset. Adoption av det slag som funnits sedan år 1917 anses inte medföra rätt till adlig värdighet och på samma sätt kan sådan adoption inte få några effekter för den kungliga successionen (jfr 4 kap. 8 § andra stycket föräldrabalken).

5.1.4. *Postuma barn*

För det fall konungen skulle dö men drottningen vara havande, stadgade 2 § successionsordningen att om barnet skulle visa sig vara av mankön, skulle han vara omyndig konung, och om det blev ett barn av kvinnokön, skulle successionsrätten gå vidare enligt huvudregeln.⁶⁰⁰ I 2 § första stycket riksakten bekräftades regeln men med en generell regel om att bland tronföljare även skulle räknas ”den ofödde, som straxt intager sitt tillbörliga rum i Arf-följden, så snart Han efter Fadrens död födes till werlden”. Detta ”förtydligande”⁶⁰¹ innebar alltså att regeln inte som successionsordningen antydde bara gällde drottning utan även avlidens tronföljares änka.

Flera författare tog upp exemplet att konungen dog, kronprinsen redan var död, men både drottningen och kronprinsessan var havande – i så fall skulle kronprinsessans son ha successionsrätt framför drottningens, oavsett i vilken ordning dessa båda barn föddes. Det rådde enighet i doktrinen om att successionen var sådan, oavsett om det var riksaktens förtydligande som var det främsta stödet för detta eller allmänna rimlighetsresonemang utifrån principen om lineal agnatisk primogenitur.⁶⁰²

År 1980 togs bestämmelsen i 2 § successionsordningen bort, eftersom frågan reglerades i 5 kap. regeringsformen (riksföreståndare för omyndig konung). Vad som där angavs om tronföljare skulle anses tillämpligt även före en blivande tronföljares födelse.⁶⁰³ En efter faderns död född son träder helt enkelt in på sin plats i tronföljden.⁶⁰⁴

5.1.5. *Myndighetsålder*

När det gäller privaträttsliga frågor har den vanliga myndighetsåldern enligt lag gällt även för kungahusets medlemmar,⁶⁰⁵ men under olika perioder har en avvikande myndighetsålder gällt just för behörigheten att utöva statschefsämbetet.

Myndighetsåldern för statschefsämbetet var ursprungligen enligt 41 § i 1809 års regeringsform 21 år; den ändrades år 1815 till 18 år, år 1949 till myndighetsåldern enligt vanlig lag (21 år) och år 1965 till 25 år. Skälet för den sistnämnda förändringen var ”de konstitutionella och andra uppgifter, som åvilar statschefen och de krav på utbildning, allmän mognad och livserfarenhet, som dessa uppgifters fullgörande ställer”.⁶⁰⁶

I 1974 års regeringsform var myndighetsåldern ursprungligen 25 år, men den sänktes år 1994 åter till 18 år. Anledningen var att de skäl som åberopats för att år 1965 höja behörighetsåldern från den dåvarande allmänna myndighetsåldern 21 år inte längre kunde anses bärkraftiga. Det påpekades att åldersgränsen för riksdagsmän var 18 år, och för statsråd fanns

⁶⁰⁰ Erik Fahlbeck, ”Ett fullmaktsstadgande i successionsordningen” i *Festskrift till Nils Herlitz*, Stockholm: Norstedts, 1955, s. 68-78.

⁶⁰¹ Rydin 1863 s. 294.

⁶⁰² Berger 1877 s. 29-30, Naumann 1879-84 bd. 2 s. 43, Varenius 1891 s. 34-41, Hagman 1902 s. 508, Blomberg 1904-06 s. 211, Blomberg 1911 s. 142, Malmgren 1921 s. 161, Reuterskiöld 1934 s. 207, Fahlbeck 1955 s. 14. Key-Åberg 1888 s. 101, Petrén och Ragnemalm 1980 s. 365-366.

⁶⁰³ Prop. 1977/78:71 s. 11.

⁶⁰⁴ SOU 1977:5 s. 26.

⁶⁰⁵ Se t.ex. prop. 1993/94:115 s. 12.

⁶⁰⁶ Prop. 1964:140 s. 31.

ingen åldersgräns alls. Dessutom var gränsen 18 år i jämförbara monarkier. Det fanns därtill en bakgrund i att kronprinsessan Victoria, prins Carl Philip och prinsessan Madeleine vid tidpunkten var under 25 år och att den ende som kunde träda in som riksföreståndare var prins Bertil.⁶⁰⁷

5.1.6. *Riksföreståndarskap fram till dess att myndighetsåldern uppnåtts*

I avsnitt 2.5.4. har de olika typerna av riksföreståndarskap enligt 1809 års regeringsform presenterats översiktligt. Här ska först tas upp fallet då konungen dör men tronföljaren inte har uppnått den myndighetsålder som krävs för statschefsämbetet.

En omyndig tronföljare blev och blir visserligen konung till namnet. Detta innebar bl.a. under 1809 års regeringsform att alla utgående expeditioner, som normalt krävde konungens medverkan, skulle utfärdas i konungens namn.⁶⁰⁸ Enligt 41 § i 1809 års regeringsform skulle rikets styrelse föras av statsrådet i konungens namn till dess riksdagen sammanträtt (interimsregering). Genom 1862-63 års grundlagsändringar infördes en hänvisning till 39 §, enligt vilken den närmast berättigade i tronföljden skulle träda in som regent, om han var myndig, och 1909 infördes en möjlighet även för den bröstarvinge som var närmast berättigad efter tronföljaren att fungera som regent.⁶⁰⁹ För dessa prinsars regentskap gällde samma krav på ålder som för konungen. Enligt 93 § skulle sedan riksdagen förordna förmyndarregering.

Numera aktualiseras 5 kap. 4 § (tidigare 3 §) regeringsformen om konungen avlider och tronföljaren inte har uppnått myndighetsåldern för statschefsämbetet (se även avsnitt 2.6.3.). I så fall ska riksdagen utse en riksföreståndare och en vice riksföreståndare att fullgöra statschefens uppgifter tills vidare, dock längst till dess att den nya konungen uppnått myndighetsåldern.⁶¹⁰ Även om bestämmelsen utformats på ett sätt som antyder att den omyndige tronföljaren inte blir konung – något som har kritiserats beträffande en liknande formulering i 93 § i 1809 års regeringsform⁶¹¹ – klargörs det i förarbetena att riksföreståndaren ”fullgör statschefsuppgifterna i omyndig konungs ställe”.⁶¹² Detta följer enligt Petrén och Ragnemalm av att tronen enligt successionsordningens regler kan ärvas även av den som inte har åldern inne för att utöva statschefsämbetet.⁶¹³

5.1.7. *Krav på rättsbehandlingsförmåga?*

Några författare har anfört att en konung inte kan tillträda om han saknar ”förmåga af sjelfständigt handlande”;⁶¹⁴ han måste vara ”fri från sådana kropps- eller sinnessjukdomar, som göra honom absolut oförmögen att regera”.⁶¹⁵ Detta krav följde enligt Rydin⁶¹⁶ och även

⁶⁰⁷ Prop. 1993/94:115 s. 15 och 17-18 samt jämförelse med andra länder s. 19-20.

⁶⁰⁸ Malmgren 1921 s. 83; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 122.

⁶⁰⁹ Se här till Fahlbeck 1955 s. 31-34 och 48-54.

⁶¹⁰ Prop. 1973:90 s. 274.

⁶¹¹ Fahlbeck 1955 s. 15.

⁶¹² Prop. 1973:90 s. 274, jfr SOU 1965:3 s. 18.

⁶¹³ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 129.

⁶¹⁴ Rydin 1863 s. 299.

⁶¹⁵ Rydin 1863 s. 299.

⁶¹⁶ Rydin 1863 s. 299.

Naumann⁶¹⁷ av sakens natur, och Naumann nämnde också analogin med 40 och 92 §§ i 1809 års regeringsform. Konung och riksdag kunde enligt Naumann på dessa grunder förklara en tronföljare obehörig. Blomberg ansåg att riksdagen i samband med successionen kunde förklara en tronföljare obehörig, men ansåg att det riktigaste torde vara att ett sådant konstate-
rande skedde redan dessförinnan. Skäl för detta var att i vart fall tronföljaren intog ”en betydelsefull statsrättslig ställning, hvars utövande omedelbart kan påfordras”.⁶¹⁸

Fahlbeck har framhållit att detta sätt att uppfatta rättsläget är ”en extenderande tolkning, som icke har stöd i grundlag”.⁶¹⁹ Fahlbeck angav inte hur situationen skulle hanteras i stället, men det skulle i alla fall ha stöd i grundlag att låta konungen tillträda, konstatera att han var så sjuk att han inte kunde vårda regeringsärendena, varvid statsrådet skulle styra riket enligt 40 § i 1809 års regeringsform och konungen enligt 92 § kunde bli avsatt efter tolv månader. Motsvarande gäller enligt nuvarande 5 kap. regeringsformen, dock kan beslut om att konungen ska anses ha avgått fattas redan efter sex månader.

5.1.8. *Svenskt medborgarskap*

Som statschef får endast den tjänstgöra som är svensk medborgare. Detta gäller både den som är statschef och den som i egenskap av riksföreståndare tjänstgör som statschef. Det har ansetts oklart om det krävs att tronföljaren är svensk medborgare redan vid företrädarens död eller om bristen kan botas genom erhållande av svenskt medborgarskap i anslutning därtill.⁶²⁰ Det synes emellertid väl förenligt med lagens ordalydelse att tillfällig riksföreståndare tjänstgör till dess att den nye konungen blivit medborgare. Frågan kan uppkomma endast i en situation då en medlem av en mer avlägsen släktgren oförväntat ärver tronen.

Regeringsrätten yttrade inför 1980 års ändringar av successionsordningen att det för bibehållande av arvsrätt till tronen borde gälla samma kvalifikationer som ställs på statschef enligt 5 kap. regeringsformen, nämligen att vara svensk medborgare för att kunna inträda som tillfällig riksföreståndare.⁶²¹ Detta är, i avsaknad av uttryckliga regler i ämnet, snarast att uppfatta som ett uttalande *de lege ferenda*.

5.1.9. *Konungaförsäkran eller ämbetsförklaring*

1809 års regeringsform innehöll ingen bestämmelse om konungaförsäkran. Att den gamla konungaeden tagits in i 16 § i 1809 års regeringsform innebar inte att den fungerade som konungaförsäkran. I stället beslutade riksdagen år 1810 ett formulär till konungaförsäkran, som skulle avläggas ”wid Regeringens anträdande”,⁶²² det vill säga direkt då företrädaren avlidit eller när myndighetsåldern inträtt. Konungaförsäkran innefattade ett löfte att styra riket enligt regeringsformen och övriga gällande grundlagar samt lag och laga stadgar.⁶²³

⁶¹⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 58.

⁶¹⁸ Blomberg 1904-06 s. 215-216, Blomberg 1911 s. 146.

⁶¹⁹ Fahlbeck 1955 s. 91.

⁶²⁰ SOU 1977:5 s. 45.

⁶²¹ Prop. 1977/78:71 s. 13

⁶²² 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 8 §.

⁶²³ Lydelsen återges i Naumann 1879-84 bd 2 s. 58-59 och Reuterskiöld 1934 s. 6.

Enligt Blomberg hörde 1810 års formulär för konungaförsäkran till de konstitutionella stadgarna, som inte hade grundlags ställning men som supplerade grundlagarna.⁶²⁴ Naumann menade i analogi med 40 § i 1809 års regeringsform att om konungen inte hade avlagt konungaförsäkran, kunde han inte fungera som konung, och tronen skulle gå vidare till nästa successionsberättigade.⁶²⁵ Här hade emellertid Blomberg en annan uppfattning. Han menade att det inte fanns någon rättsverkan av att konungen inte avlagt konungaförsäkran, såvida det inte var ett tecken på en avsägelse av successionsrätten.⁶²⁶ Även Reuterskiöld menade att vägran att avlägga konungaförsäkran inte hade någon rättsverkan.⁶²⁷ Prinsarna skulle avlägga tro- och huldhetsed till konungen.⁶²⁸

I förarbetena till 1974 års regeringsform ansågs att konungaförsäkran var föråldrad och att den borde ersättas av en ämbetsförklaring inför kammaren. Inte heller prinsarnas tro- och huldhetsed borde förekomma framöver.⁶²⁹ Att en ny statschef får avge en ämbetsförklaring inför kammaren framgår nu av 6 kap. 17 § riksdagsordningen, tidigare 2 kap. 10 § i 1974 års riksdagsordning. Det år 1810 antagna formuläret till konungaförsäkran upphörde att gälla vid utgången av år 1974. Eftersom det hade fastställts av riksdagen ansåg departementschefen att det borde upphävas genom lag, vilket också skedde.⁶³⁰

5.2. Några fall av förlust av kronan eller successionsrätt

5.2.1. *Förlust av kronan genom utrikes vistelse eller sjuklighet*

Om konungen av sjukdom, utrikes resa eller annan orsak är förhindrad att fullgöra sina uppgifter gäller enligt 5 kap. 4 § (tidigare 3 §) regeringsformen att annan medlem av kungahuset enligt gällande tronföljd träder in som tillfällig riksföreståndare. Om statschefen under en sammanhängande tid av sex månader inte har fullgjort eller kunnat fullgöra sina uppgifter, ska regeringen anmäla det till riksdagen. Riksdagen ska enligt 5 kap. 6 § (tidigare 5 §) besluta om konungen eller drottningen ska anses ha avgått. (Se också avsnitt 2.6.3.)

Om konungen under 1809 års regeringsform stannade utomlands mer än tolv månader eller under samma tid på grund av sjukdom inte kunnat befatta sig med regeringsärendena, skulle enligt 91-92 §§ regeringsformen riksdagen ta den ”författning om Rikets Styrelse” som riksdagen fann nyttigast. Det var denna sistnämnda regel som föranledde tolkningssvårigheter, närmare bestämt när det gäller hur fri riksdagen var i sitt beslutsfattande. Jag hänvisar i denna del till Fahlbecks analys av rättsläget.⁶³¹ (Se också avsnitt 2.5.4.)

⁶²⁴ Blomberg 1904-06 s. 75-76, Blomberg 1911 s. 28-29.

⁶²⁵ Naumann 1879-84 bd 2 s. 58-60.

⁶²⁶ Blomberg 1904-06 s. 228-229, Blomberg 1911 s. 156-157.

⁶²⁷ Reuterskiöld 1914 s. 51.

⁶²⁸ Naumann 1879-84 bd 2 s. 60, där även lydelsen av kronprins Karls ed år 1844 återges.

⁶²⁹ Prop. 1973:90 s. 270.

⁶³⁰ Prop. 1974:35 s. 92; SFS 1974:564.

⁶³¹ Fahlbeck 1955 s. 10-11, 17-28, 29, 31-34 och 106

5.2.2. *Andra fall av utrikesvistelse*

Enligt 4 § successionsordningen ska prinsar och prinsessor ”uppfödas inom riket”. Någon rättsverkan av om så inte sker finns inte angiven. Frågan togs upp inför 1980 års ändringar av successionsordningen, men bestämmelsen försågs inte med någon rättsföljd. Förarbetsuttaladerna är inte alldeles tydliga när det gäller om avsikten var att det skulle finnas en rättsverkan av utrikes uppfostran eller inte.⁶³² Petrén och Ragnemalm har visserligen med hänvisning till dessa uttalanden anfört att ”långvarig, sammanhängande utlandsvistelse, som medför bristande kontakt med svenskt samhällsliv och svenska förhållanden i övrigt, torde medföra, att den utomlands uppfostrade tronarvingen och alla hans eller hennes efterkommande förlorar sin successionsrätt”.⁶³³ Även Holmberg m.fl. har ansett att successionsrätten går förlorad för en successionsberättigad som uppfostrats utomlands.⁶³⁴ Eftersom detta inte kan stödjas på någon uttrycklig föreskrift kan jag inte instämma i den slutsatsen, särskilt som lagstiftaren år 1980 hade tillfälle men valde att inte reglera frågan på så sätt att någon rättsföljd av utrikes uppfostran lades till.

I 7 § successionsordningen finns en föreskrift om att tronföljaren inte får anträda utrikes resa utan konungens vetskap och samtycke. Här anses det vara konungen personligen som har att lämna sitt samtycke, i egenskap av överhuvud för det kungl. huset. Samtycket torde kunna lämnas muntligen.⁶³⁵ Detta skulle kunna ställa till problem om en omyndig konung är statschef under en längre period (se nedan avsnitt 5.7.1.).

Tidigare, fram till år 1921, gällde kravet på samtycke för utlandsresa alla prinsar och prinsessor. Berger framhöll som en ofullkomlighet att det var anträdandet av resan, inte vistelsen i utlandet, som förbjöds om samtycke inte fanns.⁶³⁶ Tanken var sannolikt att det före resan skulle klarläggas vart och i vilket syfte resan företogs och hur länge den skulle pågå. Några rättsverkningar, successionsrättliga eller andra, har aldrig varit knutna till föreskriften, men en rättsverkan skulle enligt Naumann och Berger kunna vara indragen rätt till ekonomiska anslag.⁶³⁷

5.2.3. *Frivillig avsägelse av kronan (abdikation) eller av successionsrätt*

Att en konung kan abdikera har ansetts gälla utan att det kunnat stödjas på någon särskild föreskrift.⁶³⁸ Enligt Rydin behövde konungen dock få samtycke från Sveriges och Norges riksdag respektive storting, en slutsats han grundade på att konungen hade lovat att styra rikena efter deras grundlagar, vilka inte innehöll någon ovillkorlig abdikationsrätt.⁶³⁹ Reuterskiöld var av liknande uppfattning; enligt honom hade konungen inte en rättighet utan en

⁶³² Prop. 1977/78:71 s. 12-13, 32.

⁶³³ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 368.

⁶³⁴ Holmberg m.fl. 2006 s. 583.

⁶³⁵ SOU 1977:5 s. 29, Petrén och Ragnemalm 1980 s. 370.

⁶³⁶ Berger 1877 s. 44.

⁶³⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 339, Berger 1877 s. 44.

⁶³⁸ Rydin 1863 s. 299-300, Naumann 1879-84 bd 2 s. 62, Berger 1877 s. 26, Blomberg 1904-06 s. 219, Blomberg 1911 s. 148, Malmgren 1948 s. 68-69.

⁶³⁹ Rydin 1863 s. 299-300.

faktisk möjlighet att med riksdagens samtycke avsäga sig kronan.⁶⁴⁰ Blomberg menade att avsägelsen borde anmälas hos riksdagen och dess rättsliga betydelse genom riksdagens bifall konstateras.⁶⁴¹ Malmgren instämde med Blomberg, även om han knöt samman denna fråga med att riksdagen borde ta ställning till successionen (den s.k. avliden-teorin, se avsnitt 5.1.2. ovan).⁶⁴²

Fahlbeck noterade att abdikation förutsätter rättslig handlingsförmåga; det går inte att abdikera genom ställföreträdare.⁶⁴³ En annan sak är att kronan kan förloras, se avsnitt 5.2.1. Enligt Fahlbeck kan abdikation ske genom en viljeförklaring från konungen eller ”medelst hans otvetydiga konkludenta handlingar”.⁶⁴⁴ Det borde enligt honom krävas, att statsrådet och riksdagen ”i officiell form bekräfta faktum”.⁶⁴⁵

I linje med det borde en successionsberättigad enligt Blomberg⁶⁴⁶ och Fahlbeck⁶⁴⁷ kunna avstå från sin successionsrätt. Enligt Blomberg medförde ”ärendets offentlighetsrättsliga karaktär” att avsägelsen behövde ”prövas och konstateras” av konung och riksdag.⁶⁴⁸ Fahlbeck uttalade sig inte om formerna för avsägelsen. Även i detta fall har allmänt ansetts att avsägelsen omfattar barn födda efter, men inte före, avsägelsen.⁶⁴⁹

Det råder enighet om att det finns en möjlighet att avsäga sig kronan eller successionsrätten, men det råder delade meningar om hur detta formellt ska godkännas eller bekräftas. Uppfattningarna i doktrin synes ha gått i den riktningen att abdikation och avsägelse är en ensidig rättshandling, som dock behöver någon form av bekräftelse från regeringen eller riksdagen, närmast för att undvika osäkerhet om vad som gäller.

5.3. Förlust av successionsrätt, och rätten att inneha tronen, på grund av bekännelse till annan religion än den rena evangeliska läran

5.3.1. Bestämmelsen

Enligt 2 § 1809 års regeringsform skulle konungen alltid ”vara av den rena evangeliska läran, sådan som den uti den oförändrade Augsbургiska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut av år 1593 antagen och förklarad är”.⁶⁵⁰ Analogivis har ansetts att även riksföreståndare

⁶⁴⁰ Reuterskiöld 1914 s. 45

⁶⁴¹ Blomberg 1904-06 s. 219 och 1911 s. 148.

⁶⁴² Malmgren 1948 s. 69.

⁶⁴³ Fahlbeck 1955 s. 28-29.

⁶⁴⁴ Fahlbeck 1955 s. 30.

⁶⁴⁵ Fahlbeck 1955 s. 30.

⁶⁴⁶ Blomberg 1904-06 s. 215, Blomberg 1911 s. 145.

⁶⁴⁷ Fahlbeck 1955 s. 30 och 59.

⁶⁴⁸ Blomberg 1904-06 s. 215, Blomberg 1911 s. 145.

⁶⁴⁹ Blomberg 1904-06 s. 215, Blomberg 1911 s. 145, Fahlbeck 1955 s. 30.

⁶⁵⁰ Den augsburgiska bekännelsen av år 1530, ej Melanchthons senare bearbetning, se Hagman 1902 s. 7. Se *Confessio fidei. Uppsala mötes beslut 1593 om Svenska kyrkans bekännelse*, Stockholm: Verbum, 1993, där originaltexten från Uppsala mötes beslut finns tillsammans med en modernare språkversion. Jfr vidare Naumann 1879-84 bd 2 s. 270-279.

ska vara av samma lära.⁶⁵¹ Bestämmelsen gäller ännu enligt en övergångsbestämmelse till regeringsformen.⁶⁵² Enligt 4 § successionsordningen ska prinsar – och sedan år 1980 även prinsessor – av det kungl. *huset* uppfödast i den rena evangeliska läran och inom riket, och den av kungl. *familjen* som inte bekänner sig till den läran ska vara utesluten från all successionsrätt.

I samband med Svenska kyrkans skiljande från staten gjordes inga förändringar av kravet på religionstillhörighet. Bl.a. Riksmarskalksämbetet hade som remissinstans föreslagit att den rättsliga regleringen av bekännelsekravet för statschefen skulle bibehållas. Frågan uppfattades inte i första hand vara en fråga om religionsfrihet utan en konstitutionell fråga som hade med grunderna för det svenska statsskicket att göra.⁶⁵³ Detta är en gammal tanke; Kjelléns uppfattning var att syftet med bestämmelsen är att det är konungens uppgift att ”vårda statsreligionen och stå i spetsen för kyrkan”.⁶⁵⁴ Kyrkomötets kyrkolagsutskott konstaterade att kravet inte uttryckligen anger att statschefen skall tillhöra just Svenska kyrkan, men att det i praktiken har kommit att uttolkas på detta sätt.⁶⁵⁵

Här uppkommer frågor om dels vid vilken tidpunkt successionsrätten ska bedömas (först när successionen aktualiseras eller kontinuerligt fram till dess?), dels vilken verkan förlopad successionsrätt har för eventuella barn, dels ock vilken betydelse tolkningen av begreppen ’kungl. huset’ och ’kungl. familjen’ har i sammanhanget. När det gäller särskilt den förstnämnda frågan finns olika uppfattningar.

5.3.2. *Har tillhörighet till annan lära betydelse först vid succession eller redan dessförinnan?*

Enligt Naumann aktualiseras bestämmelsens tillämpning inte förrän den successionsberättigade står i begrepp att bestiga tronen. Naumann uttryckte det så att bekännandet av läran bör ske ”*senast* i det ögonblick då grundlagarne skola af honom besvärjas”,⁶⁵⁶ det vill säga när konungaförsäkran skulle avläggas. Om den successionsberättigade dittills tillhört en annan lära är successionsrätten enligt Naumann inte förverkad. Detta följer enligt Naumann av formuleringen ”bekänner”, vilken enligt honom syftar på successionsögonblicket, jämförd med formuleringen i 2 § i 1809 års regeringsform att konungen ”alltid” ska vara av den rena evangeliska läran.⁶⁵⁷ Berger instämde med Naumanns synsätt.⁶⁵⁸ Gustaf Broomé knöt an bedömningen till att om man förverkat sin rätt till något, kan man normalt inte återta rätten på egen hand, men han fäste avgörande vikt vid att begreppet förverkande inte nämndes i 4 § successionsordningen. Därför anslöt han sig till Naumanns synsätt i denna del.⁶⁵⁹

⁶⁵¹ Hagman 1902 s. 7.

⁶⁵² Övergångsbestämmelserna p. 14.

⁶⁵³ Prop. 1997/98:49 s. 17-19.

⁶⁵⁴ Kjellén 1890 s. 56-57.

⁶⁵⁵ Andra kyrkolagsutskottets betänkande 1997:8, bilaga 3 till prop. 1997/98:116, s. 141.

⁶⁵⁶ Naumann 1879-84 bd 2 s. 45.

⁶⁵⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 45 och 58-59.

⁶⁵⁸ Berger 1877 s. 35.

⁶⁵⁹ Gustaf Broomé, *Framställning af svenska lagstiftningen angående statsreligion och religionsfrihet*, Lund: Berlingska, 1861, s. 74-77.

Malmgren nämnde att arvsrätten ”är förverkad, och förlusten kan icke repareras genom senare återgång till statsreligionen”⁶⁶⁰ och flera andra författare var av samma uppfattning.⁶⁶¹ Detta torde böra tolkas som att frågan ska prövas kontinuerligt och inte först vid succession – annars skulle uttalandet syfta enbart på huruvida en i successionen ”överbordad” prins kunde återfå sin redan passerade plats i tronföljden. I betänkandet om kvinnlig tronföljd synes detta dock ha uppfattats som två olika frågor, även om slutsatsen – i anslutning till Key-Åberg⁶⁶² och Blomberg⁶⁶³ – blev att en prins alltid ska ha bekänt sig till den rätta läran för att hans arvsrätt ska vara bevarad. Denna tolkning stöds också, som bl.a. Key-Åberg anförde,⁶⁶⁴ av sammanhanget med att den successionsberättigade ska uppfödas inom rätt lära.⁶⁶⁵ Reuterskiöld tolkade formuleringen ”all successionsrätt” som att det inte gick att återvinna successionsrätt genom återvändande till den rena läran.⁶⁶⁶ Naumann å sin sida ansåg dock att den föreskriften inte kunde tolkas som att successionsrättens förlust var följden av om föräldrarna överträdde denna föreskrift.⁶⁶⁷ Så torde i och för sig vara fallet, eftersom successionsberättigad som uppföds i annan lära (därför att föräldern har bytt religionstillhörighet efter det att det barnet fötts) kan tänkas ändå tillhöra den rena evangeliska läran, och i så fall vore en förlust av successionsrätten en opåkallad rättsverkan av föräldrarnas brister. Det som måste anses stå i fokus är att den successionsberättigade själv tillhör rätt lära.

Som Berger har framhållit har kravet på tillhörighet till den rena evangeliska läran en bakgrund i 1604 års arvförening. Kravet var att konung och arvfurste skulle vara av den rena evangeliska läran, och successionsrätten för arvfurste som avföll från denna lära var förverkad (se ovan avsnitt 2.3.2.). Formuleringarna år 1604 ger, till skillnad från den analys Naumann gjorde av ordet ”bekänner”, snarare intrycket av att en arvfurste som avfaller från den rena evangeliska läran genast förlorar successionsrätten. Ser man 1810 års föreskrift som ett sätt att föra vidare tidigare gällande rättsläge, blir tolkningen att en successionsberättigad förverkar successionsrätten genast vid avfall från den rena evangeliska läran. Berger gjorde emellertid motsatt tolkning och framhävde skillnaden mellan 1604 års arvförening och 1810 års regeringsform.⁶⁶⁸

Det finns också ett sakligt skäl för en kontinuerlig prövning – om en kronprins som kanske visserligen uppfötts i rätt lära sedan avviker från denna skulle han i praktiken kunna fungera som riksföreståndare till dess att han skulle stå i begrepp att ärva tronen och då anses utesluten. Detta är ett av Blombergs argument för att en successionsberättigad som avfaller från den rena evangeliska läran genast förlorar successionsrätten. Han framhöll att den successionsrätt, ”som vid tronledighet må kunna realiseras, [måste] jämväl förut förefinnas och hafva offentligrättslig giltighet”.⁶⁶⁹ De successionsberättigade, särskilt de som stod närmast

⁶⁶⁰ Malmgren 1921 s. 162, samma formulering ännu i Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 210 och en liknande i Petrén och Ragnemalm 1980 s. 368.

⁶⁶¹ Key-Åberg 1888 s. 102-104, Hagman 1902 s. 509, Blomberg 1904-06 s. 212-213, Blomberg 1911 s. 143.

⁶⁶² Key-Åberg 1888 s. 102-104.

⁶⁶³ Blomberg 1904-06 s. 212-213, Blomberg 1911 s. 142-143.

⁶⁶⁴ Key-Åberg 1888 s. 103.

⁶⁶⁵ Se även Kjellén 1890 s. 56-57, Hagman 1902 s. 509 och SOU 1977:5 s. 26.

⁶⁶⁶ Reuterskiöld 1934 s. 207.

⁶⁶⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 45.

⁶⁶⁸ Berger 1877 s. 35.

⁶⁶⁹ Blomberg 1904-06 s. 212, Blomberg 1911 s. 143.

tronen, hade ”en viss offentligrättslig ställning”.⁶⁷⁰ Reuterskiöld menade att det ankom på konungen att fastställa ”huruvida i ett visst fall ett affall verkligen skett eller icke”.⁶⁷¹

Mot skälen för en kontinuerlig prövning kan anföras att det av rättssäkerhetsskäl är önskvärt att en bestämmelse med så ingripande rättsverkningar skulle vara tydligare beträffande vad som krävs för att dessa ska inträda. Ett annat sakligt skäl mot en kontinuerlig prövning skulle kunna vara situationen då en linje är på väg att dö ut och att successionsrätten ska övergå till en mer avlägsen linje där den närmast successionsberättigade ännu inte bekant sig till den rena evangeliska läran men är beredd att göra det. I så fall skulle man kunna hamna i samma situation som när Karl XIV Johan valdes till tronföljare, nämligen att vederbörande i rätt tid antar den rena evangeliska läran.

Övervägande skäl – särskilt sambanden mellan att de successionsberättigade ska uppfödas i den rena evangeliska läran, att de kan tjänstgöra som riksföreståndare och att konungen alltid ska tillhöra den rena evangeliska läran – talar enligt min mening starkt för tolkningen att successionsrätten är förverkad närhelst en successionsberättigad byter religion.

5.3.3. *Omfattar förlusten även den förlustiges barn?*

Enligt Naumann och Berger omfattade den förlorade successionsrätten inte barnen till den som utesluts ur tronföljden. Om den närmast successionsberättigade inte bekände sig till den rena evangeliska läran gick successionsrätten vidare till nästa person i samma linje.⁶⁷² Om denne var underårig, berodde det på ”den unge konungen, när han till myndiga år kommit, huruvida han, i olikhet med fadren, vill bekänna sig till den rena evangeliska läran”.⁶⁷³ Ville han det, blev han konung. Annars gick successionsrätten vidare enligt huvudregeln. Om successionen på detta sätt hoppade över en person, som sedan fick en son, kunde den sonens linje komma i fråga för succession först sedan alla de andra linjerna utslocknat, ”ty har successionen en gång *i laga ordning* öfvergått till en ny linea, skulle det strida mot naturen af den lineala arfsföljden, om den från samma linea till en äldre återginge”.⁶⁷⁴

Malmgren hade samma uppfattning; uttrycket ”all successionsrätt” var inte tillräckligt för att dra en slutsats beträffande barnen, särskilt inte vid jämförelse med formuleringarna i 5 och 8 §§. Han framhöll att sönerna hade en självständig, på släktskap med stamfadern grundad arvsrätt till tronen.⁶⁷⁵ Malmgren ändrade, eller snarare förtydligade, emellertid senare sitt uttalande så att det endast omfattade de före religionsbytet födda barnen.⁶⁷⁶ Blomberg menade att förlusten av successionsrätten omfattade de senare födda sönerna men inte de tidigare och deras avkomlingar, eftersom fadern hade kunnat föra successionsrätt vidare till

⁶⁷⁰ Blomberg 1904-06 s. 212 och 241, Blomberg 1911 s. 143 och 167.

⁶⁷¹ Reuterskiöld 1934 s. 207.

⁶⁷² Naumann 1879-84 bd 2 s. 45, 51 och 269, Berger 1877 s. 36; så även Svedelius 1843 s. 124.

⁶⁷³ Naumann 1879-84 bd 2 s. 51.

⁶⁷⁴ Naumann 1879-84 bd 2 s. 51-52, så även Berger 1877 s. 36.

⁶⁷⁵ Malmgren 1921 s. 162.

⁶⁷⁶ Malmgren 1947 s. 187, samma uttalande ännu i Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 210; se även Malmgren 1948 s. 64.

dess att han bytte religion men inte därefter.⁶⁷⁷ Samma uppfattning hade majoriteten i den svensk-norska kommitté som år 1844 lade fram förslag till ny föreningsakt mellan länderna.⁶⁷⁸

Alin⁶⁷⁹ och Hagman,⁶⁸⁰ å andra sidan, menade att förlusten omfattade samtliga efterkommande. Reuterskiöld gjorde år 1914 inte en skillnad mellan födda och ofödda efterkommande utan utgick från att alla efterkommande förlorade successionsrätten, med undantag för de av dem vilka ”såsom myndiga, upphört att till honom vara bipersoner eller de ej, ehuru minderåriga, genast skiljas från honom för att uppfostras i den rätta tron”.⁶⁸¹ År 1934 anslöt han sig i stället till Blombergs uppfattning.⁶⁸²

Fahlbecks synsätt var att förlusten av successionsrätt enligt 44 § regeringsformen samt 4, 5, 8 och 9 §§ successionsordningen skulle tolkas på samma sätt, eftersom det är fråga om stilistiska variationer. I samtliga fall skulle förverkandet omfatta senare födda men inte tidigare födda barn – dessa hade redan inträtt i tronföljdsordningen.⁶⁸³ Sundberg fann tolkningen övertygande beträffande 4 och 5 §§ successionsordningen, även om han också höll öppet för att de tre bestämmelserna om förlust av successionsrätten – 4, 5 och 8 §§ successionsordningen – var en ”stigande serie i nära anslutning till ordalydelsen”.⁶⁸⁴ Petrén och Ragnemalm anslöt sig till Fahlbecks uppfattning.⁶⁸⁵

Som synes har uppfattningarna i denna fråga varit ovanligt motstridiga. I utredningsbetänkandet om kvinnlig tronföljd anfördes att den uppfattning som torde vara den förhärskande i doktrinen innebar att de olika uttryckssätten i de olika bestämmelserna om förlust av successionsrätt borde ”betraktas som språkliga variationer av en och samma grundsats: Prins som låtit otillåtet förfarande komma sig till last förlorar sin arvsrätt till tronen och successionsförlusten drabbar *därefter* [kurs. här] födda barn.”⁶⁸⁶ Stöd för detta fanns således hos Blomberg, Malmgren (hans senare eller förtydligade uppfattning), Fahlbeck och Sundberg (beroende på hur man ska uppfatta hans uttalande). De *tidigare* födda barnen ansågs då ha en på släktskap med ättens stamfader grundad självständig successionsrätt.

Inför 1980 års ändringar hade bl.a. Högsta domstolens ledamöter den uppfattningen att de av arvprinsens efterkommande som föddes efter det att prinsen övergav den evangeliska läran förlorade successionsrätten, medan de som hade fötts tidigare behöll sin. Domstolen anförde att det syntes önskvärt att, när förlust av successionsrätt jämväl för efterkommande åsyftades, detta framgick av lagtexten. Departementschefen anslöt sig till de tolkningar av rättsläget som Högsta domstolen och Regeringsrätten hade gjort i sina remissyttranden.⁶⁸⁷ Vad det innebär i detta sammanhang är inte alldeles klart – det kan antingen tolkas som att

⁶⁷⁷ Blomberg 1904-06 s. 212, Blomberg 1911 s. 143.

⁶⁷⁸ Se härtill Berger 1877 s. 48.

⁶⁷⁹ Se härtill Fahlbeck 1955 s. 82.

⁶⁸⁰ Hagman 1902 s. 509.

⁶⁸¹ Reuterskiöld 1914 s. 46-47.

⁶⁸² Reuterskiöld 1934 s. 207.

⁶⁸³ Fahlbeck 1955 s. 16-17.

⁶⁸⁴ Sundberg 1957 s. 88.

⁶⁸⁵ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 367-368.

⁶⁸⁶ SOU 1977:5 s. 29.

⁶⁸⁷ Prop. 1977/78:71 s. 12-13.

barnen inte omfattas eftersom det inte framgick av lagtexten, eller att bara de som fötts före övergivandet av läran behöll successionsrätten.

Den slutsats som kan dras av detta är att rättsläget till viss del är oklart. Det mesta talar dock för att rättsläget är sådant som Fahlbeck beskrev det, nämligen att förverkandet omfattar senare födda men inte tidigare födda barn – dessa har redan inträtt i tronföljdsordningen.

5.3.4. *Vilken betydelse tolkningen av begreppen 'kungl. huset' och 'kungl. familjen' har i sammanhanget*

Bestämmelsen i 4 § successionsordningen är tvetydig på så sätt att både kungl. huset och kungl. familjen omnämns. En bokstavstrogen tolkning skulle kunna vara att prinsar och prinsessor av det kungl. *huset* (såsom en snävare krets, se avsnitt 4.3) ska uppfödats i den rena evangeliska läran och inom riket, medan medlemmar den av kungl. *familjen* (en vidare krets, se avsnitt 4.3) som inte behöver vara prinsar och prinsessor men ändå är successionsberättigade, inte nödvändigtvis behöver *uppfödats* i den rena evangeliska läran och inom riket. Oavsett tillhörighet till kungl. huset eller kungl. familjen är all successionsrätt utesluten för den som inte tillhör rätt lära vid successionen.

Denna tolkning stämmer överens dels med Naumanns uppfattning om när frågan ska prövas, dels med H.M. Konungens beslut den 7 oktober 2019 om den nya indelningen av de successionsberättigade i kungl. huset och kungl. familjen. Med stor sannolikhet tänkte emellertid inte successionsordningens författare på det sättet, utan de förutsatte rimligheten liktydighet mellan begreppen 'prins' och 'successionsberättigad' och mellan begreppen 'kungl. huset' och 'kungl. familjen'. Detta följer av att begreppen inte definieras i successionsordningen och det inte heller går att finna någon entydig definition i något annat sammanhang vid den tiden.

Om en sådan tolkning ska anses gälla uppkommer frågan om det ändå är möjligt för konungen i egenskap av kungl. husets och kungl. familjens överhuvud att fylla ut bestämmelsen med innehåll och bestämma kungl. husets omfattning på ett sådant sätt att de mera perifert successionsberättigade inte behöver uppfödats inom den rätta läran och inom statsreligionen. Med utgångspunkt i Naumanns uppfattning om när frågan ska prövas uppkommer egentligen inga problem med ett sådant synsätt, eftersom prövningen ska ske vid trontillträdet.

Om man emellertid ska utgå från att prövningen ska ske kontinuerligt är det enda logiska svaret att bestämmelsen gäller samtliga successionsberättigade, oavsett om de anses tillhöra kungl. huset eller kungl. familjen. Petrén och Ragnemalm har utgått från rättsföljden vid sin tolkning av bestämmelsens innehåll. Eftersom rättsföljden av religionsbyte är förverkande av successionsrätt, riktar den sig till de successionsberättigade, oavsett om de anses tillhöra det kungl. huset eller den kungl. familjen.⁶⁸⁸ Jag ansluter mig till Petréns och Ragnemalms ståndpunkt, dock (se ovan avsnitt 5.2.2.) med den skillnaden att det inte finns någon rättsverkan av att barn uppföds utom riket.

⁶⁸⁸ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 367.

5.3.5. Rättsverkningar om konungen bekänner sig till annan lära

I 2 § i 1809 års regeringsform, där kravet att konungen alltid ska vara av den rena evangeliska läran fanns, angavs inte uttryckligen någon rättsverkan av påbudet. Detta föranledde Gustaf Broomé till tolkningen att om konungen avföll från den rena evangeliska läran, skulle han ändå kunna fortsätta vara konung. Annars skulle alla grundlagsbrott kunna leda till konungen hade förverkat rätten till kronan, och det skulle vara för långtgående. Konungen åtnjöt nämligen immunitet och det fanns föreskrivna förfaranden vid för lång utlandsvistelse eller sjukdom.⁶⁸⁹ Naumann motsatte sig detta och anförde att det följde med automatik och av ordet ”alltid” att om konungen inte uppfyllde kravet på att bekänna sig till den rena evangeliska läran, så förlorade han tronen.⁶⁹⁰ Generellt har i doktrinen ansetts att avfall från den rätta läran jämföras med abdikation.⁶⁹¹

Naumann tog upp frågan om proceduren för det fall konungen ville fortsätta regera trots avfall från den rena evangeliska läran. Då ankom det enligt honom på statsråden att inte biträda den avfallne konungen med några regenthandlingar. Det ankom på tronföljaren att överta riksstyrelsen, och om denne inte gjorde det, på riksdagen att handla enligt 94 och 95 §§ regeringsformen.⁶⁹² Enligt Reuterskiöld måste konungens inkapacitet officiellt konstateras, vilket skulle ske genom att tronföljaren i statsrådet förklarade sig för konung, eller, om det gällde tronföljarens inkapacitet, genom konstaterande av konungen i statsrådet.⁶⁹³

Blomberg hade ett delvis annat synsätt och ansåg att bestämmanderätten låg hos konung och riksdag tillsammans eller hos riksdagen ensam om frågan gällde tillträddande konung.⁶⁹⁴ Han menade att antingen kunde konungen anmäla övergången till annan lära, eller så kunde riksdagen utan anmälan konstatera religionsförändringen.⁶⁹⁵ Reuterskiöld menade att riksdagen inte var behörig att agera, utan att det var tronföljaren som hade plikt att träda in som ny konung.⁶⁹⁶

5.3.6. Vad innebär att ”bekänna sig”?

En fråga som inte har tilldragit sig någon större uppmärksamhet är hur man konstaterar att en konung eller successionsberättigad inte ”bekänner sig till” den rena evangeliska läran. Det är ju fråga om en inre övertygelse hos en person, som kan, men inte måste, ta sig iakttagbara uttryck i form av deltagande i gudstjänster m.m. Broomé menade att när en arvprins ”framträd[t] [...] såsom självständig person [...] blir det på eget ansvar som han måste bestämma sig”.⁶⁹⁷ I detta ligger att ett personligt ställningstagande behövde göras när prinsen uppnått tillräcklig mognad.

⁶⁸⁹ Broomé 1861 s. 50-63.

⁶⁹⁰ Naumann 1879-84 bd 2 s. 62-64 och 269.

⁶⁹¹ Berger 1877 s. 26, Hagman 1902 s. 7, Fahlbeck 1955 s. 29.

⁶⁹² Naumann 1879-84 bd 2 s. 64.

⁶⁹³ Reuterskiöld 1914 s. 46.

⁶⁹⁴ Blomberg 1904-06 s. 213, Blomberg 1911 s. 143.

⁶⁹⁵ Blomberg 1904-06 s. 219 och 1911 s. 148.

⁶⁹⁶ Reuterskiöld 1934 s. 7.

⁶⁹⁷ Broomé 1861 s. 72-73.

Enligt Malmgren måste ett avfall från den rena läran ”taga sig vissa i det yttre konstaterbara uttryck”.⁶⁹⁸ Men hur markerade dessa uttryck ska vara är det svårare att säga något om. Det krävs enligt Malmgren inte en anmälan om utträde ur Svenska kyrkan, eftersom det inte fanns någon rätt till sådant utträde vid regeringsformens tillkomst.⁶⁹⁹ Detta får uppfattas som att ett avfall från läran skulle kunna konstateras även beträffande en konung eller successionsberättigad som inte har av sagt sig sitt medlemskap i Svenska kyrkan. De historiska exempel som finns ger föga ledning. Drottning Kristina abdikerade och hade dessförinnan dragits till katolicismen. Hon bekände sig dock till katolicismen i hemlighet efter abdikationen och av sade sig först senare lutheranismen offentligt.⁷⁰⁰

I rättspraxis har frågan om bekännelse dels uppkommit i fråga om befrielse från edgång med religiösa inslag,⁷⁰¹ dels i fråga om asyl på grund av religiös förföljelse.⁷⁰² I dessa fall har det varit fråga om att en part inför domstol har velat leda i bevis att en konversion hade sin grund i en genuin övertygelse. Den situationen liknar inte den som kan uppkomma i ett successionsrättsligt sammanhang. Det är alltså svårt att finna ledning för bedömningen av vad som krävs för att det ska konstateras att konungen eller en successionsberättigad person bekänner sig till annan lära och är utesluten från rätt att inneha kronan eller från successionsrätt.

5.4. Förlust av successionsrätt genom giftermål utan samtycke eller med icke jämbördig person

5.4.1. Bestämmelsen

Enligt 44 § i 1809 års regeringsform och 5 § successionsordningen fick ingen prins av det kungl. huset gifta sig utan konungens vetskap och samtycke. Om det ändå skedde, hade han förverkat successionsrätten ”för sig, barn och efterkommande”.

I 44 § regeringsformen omtalades ”det konungliga huset” i stället för, som i 5 § successionsordningen, ”det kungl. huset”. Någon skillnad kan här inte antas ha varit åsyftad. I regeringsformens bestämmelse angavs även att samma regel gällde alla prinsar av det konungliga huset, ”det vare sig kronprins, arvfurste eller furste”. Den formuleringen synes utgöra en kvarleva av 36 § i 1772 års regeringsform, som lød: ”Ingen prins af svenska blodet, vare sig kronprins, arffurste eller furste, kan gifta sig utom konungens vetskap och samtycke; bryter han deremot, vare då efter Sveriges lag ansedd, och barnen arflösa.”⁷⁰³

I Malmgrens kommentar angavs att med kronprins avsågs detsamma som tronföljare och att numera ingen skillnad gjordes mellan begreppen arvfurste och furste,⁷⁰⁴ även om

⁶⁹⁸ Malmgren 1921 s. 5. Detta resonemang finns inte med i senare upplagor av kommentaren, se t.ex. Malmgren 1947 s. 5, men däremot i Malmgren 1948 s. 63 (avfallet måste vara ”manifesterat genom yttre handling”).

⁶⁹⁹ Malmgren 1921 s. 5; Malmgren 1948 s. 63-64.

⁷⁰⁰ Veronica Buckley, *Kristina. Sveriges drottning*, Stockholm: Bonnier, 2004, s. 223-243.

⁷⁰¹ NJA 1923 s. 329, 1924 s. 378, 1928 s. 96.

⁷⁰² MIG 2011:29.

⁷⁰³ Berger 1877 s. 19, Kjellén 1890 s. 51.

⁷⁰⁴ Malmgren 1921 s. 42, Malmgren 1948 s. 80, se även Reuterskiöld 1934 s. 80.

arvfurste egentligen endast var den närmast efter kronprinsen arvsberättigade prinsen.⁷⁰⁵ Som 36 § i 1772 års regeringsform måste tolkas hade det då gjorts en skillnad mellan Svea rikes arvfurste (kronprinsen), prinsar eller arvfurstar som var nära tronen i successionsordningen samt prinsar, arvfurstar eller furstar som var längre ned i successionsordningen (se även avsnitt 5.6.3.).⁷⁰⁶ Samma rättsverkan – förlust av successionsrätten – inträdde enligt 5 § successionsordningen om en prins med eller utan konungens vetskap och samtycke gifte sig med enskild svensk eller utländsk mans dotter.

Genom 1772 års regeringsform infördes också formuleringen ”konungens vetskap och samtycke”, vilken ersatte det tidigare kravet på konungens och *ståndernas* vetskap och samtycke.⁷⁰⁷ Begreppet ”vetskap och samtycke”, närmare bestämt ordet vetskap, tolkades av Naumann, Berger, Blomberg och Reuterskiöld som att konungen måste underrättas om giftermålet innan det ingås. Konungen kunde alltså inte godkänna det i efterhand, sedan äktenskapet ingåtts.⁷⁰⁸

År 1937 ändrades i 5 § successionsordningen och 44 § regeringsformen formuleringen ”utan Konungens vetskap och samtycke” till ”med mindre Konungen, sedan statsrådets tankar inhämtats, därtill lämnat samtycke.”⁷⁰⁹ Förbudet mot giftermål med enskild utländsk mans dotter avskaffades samtidigt, men en prins fick fortfarande inte gifta sig med enskild *svensk* mans dotter. Ett sista stycke om att prins fick gifta sig med prinsessa av det svenska kungahuset, om de inte var så nära släkt att giftermål var förbjudet enligt svensk lag, togs då bort såsom överflödigt.

Enligt nu gällande 5 § får prins och prinsessa av det kungl. huset inte gifta sig, om inte regeringen på hemställan av konungen därtill lämnat samtycke. Att rättsföljden, om detta ändå sker, är förverkande av successionsrätten ”för sig, barn och efterkommande”, gäller fortfarande. Däremot togs förbudet mot giftermål med enskild svensk mans dotter bort år 1980.⁷¹⁰ Äktenskapslagstiftningen är sedan år 2009 är könsneutral och begreppet ”gifta sig” omfattar därmed även samkönade äktenskap.⁷¹¹

Enligt 6 § successionsordningen fick prinsessor av det kungl. huset inte gifta sig med svensk man utom det kungliga huset och utan konungens vetskap och samtycke. År 1921 togs de särskilda villkoren bort utom konungens vetskap och samtycke. Bestämmelsen var inte knuten till någon påföljd⁷¹² utöver möjligen indraget ekonomiskt underhåll⁷¹³ och att prinsessan kom att höra till kungl. familjen i stället för kungl. huset.⁷¹⁴ Bestämmelsen blev överflödigt när samma regel år 1980 kom att gälla för prinsessor som för prinsar.⁷¹⁵

⁷⁰⁵ Malmgren, Fahlbeck och Sundberg 1957 s. 53; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 59.

⁷⁰⁶ Kjellén 1890 s. 51-52.

⁷⁰⁷ Berger 1877 s. 18, Blomberg 1904-06 s. 213, Blomberg 1911 s. 143-144.

⁷⁰⁸ Naumann 1879-84 bd 2 s. 48-49, Berger 1877 s. 37, Blomberg 1904-06 s. 213, Blomberg 1911 s. 143, Reuterskiöld 1934 s. 208.

⁷⁰⁹ SFS 1937:40.

⁷¹⁰ Prop. 1977/78:71 s. 9.

⁷¹¹ 1 kap. 1 § äktenskapsbalken i lydelse enligt SFS 2009:253.

⁷¹² Naumann 1879-84 bd 2 s. 339

⁷¹³ Berger 1877 s. 37 och 41.

⁷¹⁴ Reuterskiöld 1934 s. 209.

⁷¹⁵ Prop. 1977/78:71 s. 14.

Bestämmelsen i 5 § har tillämpats vid fem tillfällen, varvid berörda prinsar förlorat successionsrätten av delvis skilda anledningar. År 1888 gifte sig prins Oscar med svensk mans dotter efter konungens samtycke. Han fick behålla titeln prins men blev prins Oscar Bernadotte. År 1932 gifte sig prins Lennart med svensk mans dotter utan konungens samtycke. År 1934 gifte sig prins Sigvard med utländsk mans dotter utan konungens samtycke. År 1937 gifte sig prins Carl jr med svensk mans dotter efter konungens samtycke. År 1946 gifte sig prins Carl Johan med svensk mans dotter utan konungens samtycke.⁷¹⁶

5.4.2. *I vilken egenskap fattar konungen beslut?*

Enligt nu gällande bestämmelser ges tillstånd av regeringen på hemställan av konungen, vilket gör att det blir tydligt att frågan om giftermål både är en angelägenhet för konungen som kungahusets överhuvud och en riksangelägenhet. En omdiskuterad fråga före 1980 års ändringar var i vilken av sina egenskaper konungen fattade sitt beslut.

Några författare – Key-Åberg,⁷¹⁷ Blomberg,⁷¹⁸ Hagman,⁷¹⁹ Rydin⁷²⁰ och Varenius⁷²¹ – menade att det var ett regeringsärende och att konungen skulle fatta sitt beslut i statsrådet. Rydin menade att stadgandets grund – att undvika ”politiskt dynastiska förvecklingar”⁷²² – var sådant att det var ett regeringsärende, och att annars en konung som inte själv fick utöva riksstyrelsen kunde fatta beslut i dessa frågor. Reuterskiöld menade att det riktigaste vore att beslutet fattades av Kungl. Maj:t i statsrådet men att konungen enligt praxis meddelade statsrådet beslutet i efterhand.⁷²³ Reuterskiöld skilde dock mellan samtyckets givande och konstaterandet (”konstateringsakten”⁷²⁴) av att en successionsberättigad förlorat sin successionsrätt; successionsrättens förlust och utträdet ur det kungl. huset konstaterades under alla förhållanden i statsrådet. Varenius menade – utifrån utgångspunkten att med ”konungen” avsågs konungen i statsråd om det inte fanns uttryckligt stöd för ett undantag (jfr ovan avsnitt 3.2.1.) – att beslutsmakten enligt successionsordningen skulle utövas av konungen i statsråd. *De lege ferenda* ansåg han att tillstånd till prinsessornas giftermål och de successionsberättigades utrikesresor borde kunna hanteras av konungen som överhuvud för kungahuset.⁷²⁵

Bramstång ansåg på historiska skäl och vid en jämförelse med tysk fursterätt att slutsatsen att det var ett regeringsärende kunde ifrågasättas. Han menade att det i första hand var en fråga som hörde till husmakten, men att inget hindrade att konungen ändå kunde behandla frågan i statsråd; det var ett sätt för honom att inhämta sina rådgivares åsikt. Praxis i frågan

⁷¹⁶ Se Reuterskiöld 1937 s. 11 betr de fyra första, Bramstång 1990 s. 38-51 betr. samtliga samt konsekvenserna avseende titlar och ordnar. Se också betr. prins Oscar prop. 1888:31 och statsutskottets bet. 1888:2 s. 2-3 angående att de finansiella effekterna tagits upp i statsrådsprotokoll i finansärenden och de civilrättsliga i statsrådsprotokoll i civilärenden.

⁷¹⁷ Key-Åberg 1888 s. 106-107.

⁷¹⁸ Blomberg 1904-06 s. 213, Blomberg 1911 s. 143.

⁷¹⁹ Hagman 1902 s. 104.

⁷²⁰ Rydin 1863 s. 313.

⁷²¹ Varenius 1924 s. 198-213.

⁷²² Rydin 1863 s. 313.

⁷²³ Reuterskiöld 1934 s. 210, jfr även Reuterskiöld 1914 s. 48.

⁷²⁴ Reuterskiöld 1934 s. 208, Reuterskiöld 1937 s. 11.

⁷²⁵ Varenius 1924 s. 199-200.

växlade, något som redan Varenius hade framhållit – ibland fattades beslut i statsråd,⁷²⁶ ibland av konungen själv,⁷²⁷ ibland i hovprotokoll varefter beslutet anmälts i statsrådet.⁷²⁸ Varenius menade att de fall där utredning behövdes hade hanterats av Kungl. Maj:t i statsrådet medan de fullt klara fallen hade hanterats av konungen själv som ”det kungliga husets huvud och chef”.⁷²⁹

Beslut i hovprotokoll med efterföljande anmälan i statsrådet blev sedan enligt Bramstång det vanliga förfaringssättet. Enligt honom skulle beslut om bifall eller vägran att samtycka såsom en fråga för konungens husmakt fattas i hovprotokoll, medan äktenskap som oavsett om samtycke förelåg eller ej medförde successionsrättens förlust behövde tas upp i statsråd. Dessa ärenden var regeringsärenden.⁷³⁰ Vad Bramstång menar är uppenbarligen att successionsrättens förlust är en konstitutionell fråga som måste tas upp i regeringen och går utöver konungens husmakt. Detta ligger i linje med Varenius uppfattning att beslut i statsrådet var det huvudsakliga sättet för konungens beslutsfattande, särskilt när betydande rättsföljder var knutna till beslutet.⁷³¹

Ändringen år 1937 och formuleringen ”sedan statsrådets tankar inhämtats” har, som Bramstång anför, diskuterats i doktrinen. Det är oklart om avsikten var att samtycket skulle ges i statsråd eller i hovprotokoll sedan statsrådet tillfrågats. Malmgren ansåg att det var ett regeringsärende.⁷³² Vid samtycke gavs beslutet i statsråd när prins Carl år 1937 gifte sig med enskild svensk mans dotter (vilket ledde till att han förlorade successionsrätten). Vid vägrat samtycke fattades beslutet av konungen (i hovprotokoll) och anmälades i statsråd, där frågan om successionsrättens förlust togs upp.⁷³³

I utredningsbetänkandet inför 1980 års ändringar av successionsordningen föreslogs att ’konungen’ skulle bytas ut mot ’regeringen’ eftersom det var ett regeringsärende.⁷³⁴ Högsta domstolen anförde emellertid i sitt remissyttrande att begreppet ’konungen’ i bestämmelsen syftade på dennes ”dubbla egenskap av riksstyrelse och företrädare för det kungliga huset”.⁷³⁵ Departementschefen anslöt sig till Högsta domstolens synsätt,⁷³⁶ och för att bibehålla det rättsläget valdes formuleringen ”regeringen på hemställan av konungen”. Konungen har

⁷²⁶ Förlovning år 1822 mellan Oscar (I) och Josephine av Leuchtenberg, se Varenius 1924 s. 199 och Bramstång 1990 s. 14.

⁷²⁷ Förlovning år 1850 mellan Carl (XV) och Lovisa av Nederländerna, förlovning år 1856 mellan Oscar (II) och Sophia av Nassau, se Varenius 1924 s. 199 och Bramstång 1990 s. 14 – de grundar slutsatsen på att frågan inte tagits upp i statsrådsprotokoll.

⁷²⁸ Förlovning år 1864 mellan prins August och Teresia av Sachsen-Altenburg; se Varenius 1924 s. 199 och Bramstång 1990 s. 14.

⁷²⁹ Varenius 1924 s. 199.

⁷³⁰ Bramstång 1990 s. 13-14.

⁷³¹ Varenius 1924 s. 199.

⁷³² Malmgren 1947 s. 50; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 59.

⁷³³ Bramstång 1990 s. 15, 38-39 och 47-49.

⁷³⁴ SOU 1977:5 s. 28.

⁷³⁵ Prop. 1977/78:71 s. 14.

⁷³⁶ Prop. 1977/78:71 s. 14.

alltså vetorätt i egenskap av överhuvud för det kungl. huset.⁷³⁷ En möjlighet att förena samtycke med villkor diskuterades men infördes inte.⁷³⁸ Om prinsen eller prinsessan ändå gifte sig, trots att konungen inte har hemställt om samtycke eller så har skett men regeringen inte har samtyckt, har vederbörande förverkat successionsrätten. Det synes oklart om detta förverkande fortfarande måste konstateras av regeringen.

Uttrycket 'konungen' i 6 § successionsordningen om *prinsessors* giftermål synes alltid ha uppfattats som "konungen personligen i egenskap av huvudman för den kungliga familjen".⁷³⁹ Eftersom prinsessorna saknade successionsrätt saknade nämligen bestämmelsen statsrättslig betydelse.

En fortfarande intressant fråga är hur samtyckesärenden ska hanteras om konungen är omyndig eller om statschefsämbetet av annan anledning upprätthålls av riksföreståndare en längre tid. Med Rydins synsätt kunde samtycke ges av Kungl. Maj:t i statsrådet även om konungaämbetet upprätthölls av riksföreståndare.⁷⁴⁰ Med motsatt synsätt blir det antingen omöjligt att inhämta samtycke om konungen personligen på grund av underårighet eller sjukdom är förhindrad att lämna ett sådant, eller också får man anse att funktionen som kunga- husets överhuvud övergår till riksföreståndaren. I så fall kan nya problem uppkomma, om det t.ex. är riksföreståndaren själv som önskar gifta sig. Kan i så fall riksföreståndarskapet på grund av jäv övergå till nästa person i successionsordningen? Se vidare nedan avsnitt 5.7.1.

5.4.3. *Möjlighet till villkorat samtycke?*

I anslutning till det hypotetiska resonemanget om Carl XVI Gustafs systrars giftermål för det fall de hade haft successionsrätt (se ovan avsnitt 4.3.3.) diskuterades i SOU 1977:5 om samtycke till giftermål kunde villkoras. Skälet bakom detta var, att dittills hade prinsar "hemfört sin utländska brud till Sverige medan prinsessorna vid sitt äktenskap med utlänning avflyttat ur riket och bosatt sig i ett främmande land, där även barnen kommit att uppfostras, kanske utan närmare kontakt med svenskt språk och svenskt samhälle".⁷⁴¹ Märkligt nog förutsatte utredaren att prinsessor som gifte sig även i fortsättningen skulle flytta utomlands.⁷⁴²

Det förhållandet att det inte följer någon rättsverkan av att prins (eller prinsessa) inte uppföds inom riket (4 § successionsordningen, se ovan avsnitt 5.2.2.) skulle enligt utredaren kunna tala för att samtycke "skulle kunna förenas med villkor t. ex. om parets bosättning och barnens uppfostran i Sverige".⁷⁴³ En förebild fanns i Danmark när samtycke gavs till prinsessan Benediktas äktenskap. Det är emellertid oklart också vilka rättsverkningar brott mot ett sådant villkor skulle kunna få. I propositionen uttalade departementschefen att det för

⁷³⁷ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 369. Jfr Bramstäng 1990 s. 16 som anser att det är fråga om reell snarare än formell beslutsmyndighet.

⁷³⁸ Prop. 1977/78:71 s. 14.

⁷³⁹ SOU 1977:5 s. 29.

⁷⁴⁰ Rydin 1863 s. 313.

⁷⁴¹ SOU 1977:5 s. 46.

⁷⁴² SOU 1977:5 s. 47.

⁷⁴³ SOU 1977:5 s. 46-47.

uppställande av villkor krävdes en regel i successionsordningen om detta men att det inte framkommit behov av att införa en sådan möjlighet.⁷⁴⁴

5.4.4. *Enskild mans dotter och kravet på jämbördighet*

Som nämnts förlorade en prins som med eller utan konungens vetskap och samtycke gifte sig med enskild svensk eller utländsk mans dotter successionsrätten. I det ursprungliga förslaget till successionsordning år 1809 omfattade bestämmelsen bara ”gemål av svensk ätt”, vilket förklarar att det uttryckligen angavs som ett undantag att giftermål var tillåtet inom svenska kungahuset ”inom i svensk lag ej förbudna leder”.

År 1809 fördes en diskussion på Riddarhuset om att det borde vara tillåtet med giftermål mellan prins och en adelsmans dotter, på samma sätt som enligt 1582 års beslut, men diskussionen ledde inte till någon annan justering av förslaget än att prins varken fick gifta sig med svensk eller utländsk enskild mans dotter.⁷⁴⁵ Bl.a. framhöll friherre Cederström att den svenska adelns döttrar inte kunde anses ovärdiga att bestiga en tron, men förslaget att utesluta dem var enligt honom ganska välgrundat, ”i anseende till den jalousie, och de oredor som af dylika föreningar äro en oundviklig följd”.⁷⁴⁶ Varenius har utförligt refererat diskussionen och har konstaterat att undantaget för giftermål inom kungahuset ”inom i svensk lag ej förbudna leder” blev kvar trots att det var överflödigt eftersom en medlem av kungahuset inte var enskild svensk man.⁷⁴⁷ Successionsordningens innebörd påverkades här alltså av vad som generellt gällde om på grund av släktskap otillåtna äktenskap.⁷⁴⁸

’Enskild svensk man’ var således enligt Naumann envar som inte var medlem av det regerande svenska kungahuset.⁷⁴⁹ ’Enskild utländsk man’ var alla män som inte tillhörde ett utländskt regerande kungahus eller ett sådant furstehus som enligt den tyska förbundsakten av den 8 juni 1815 och Wienkongressakten av den 9 juni 1815 uttryckligen förklarats jämbördiga med Europas regerande furstehus (s.k. *Standesherren*).⁷⁵⁰ Övriga personer med titeln furste eller liknande räknades som ’enskild man’,⁷⁵¹ såvida inte de genom internationella överenskommelser blev erkända som jämbördiga med regerande furstehus.⁷⁵² Reuterskiöld räknade till kategorin tillåtna furstehus även ”detroniserade hus, som bibehålla sina anspråk och med stats- eller folkrättsligt tyst begifvande upprätthålla sin särställning i enlighet med egna

⁷⁴⁴ Prop. 1977/78:71 s. 14.

⁷⁴⁵ Berger 1877 s. 37-40, Kjellén 1890 s. 54-55, SOU 1977:5 s. 27-28.

⁷⁴⁶ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsns protokoll, bd 3, november 1809, s. 4667-4673, citatet från s. 4671. Jfr också Borgerskapets protokoll, bd 3, november 1809, s. 787-789.

⁷⁴⁷ Varenius 1924 s. 203-213.

⁷⁴⁸ 2 kap. giftermålsbalken i 1734 års lag, numera 2 kap. äktenskapsbalken.

⁷⁴⁹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 45, se även Varenius 1924 s. 212.

⁷⁵⁰ Se Johann Ludwig Klüber (red.), *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815*, bd 6, Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke, 1816, s. 3-11 (kongressakten) och 166; bd 2, s. 587-615 (förbundsakten). I art. 14 i förbundsakten angavs att tidigare regerande furstehus, definierade på visst sätt, skulle bibehålla rätten till jämbördighet med suveräna hus (jfr s. 607 fotnot ** och konferensprotokoll den 31 maj 1815 s. 437) och vissa privilegier. Enligt art. 118 i kongressakten (s. 93) skulle bl.a. förbundsakten vara en integrerad del av kongressakten och gälla som om den hade tagits in ord för ord däri. Dessa släkter och deras rättigheter presenteras närmare i August Wilhelm Heffter, *Die Sonderrechte der souveränen und der mediatisirten vormals reichssändischen Häuser Deutschlands*, Berlin: E. H. Schröder, 1871.

⁷⁵¹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 46-47, Berger 1877 s. 39-40, Malmgren 1921 s. 162.

⁷⁵² Naumann 1879-84 bd 2 s. 47 fn. 2.

familjelagar”.⁷⁵³ Malmgren slog mera kortfattat fast att medlemmar av andra detroniserade furstehus än de som år 1815 uttryckligen förklarats jämbördiga med regerande furstehus var att anse som enskilda personer.⁷⁵⁴

Varenius har utvecklat vilka komplikationer formuleringen ’enskild mans dotter’ skulle kunna leda till när det gällde det brittiska kungahuset, där den agnatisk-kognatiska successionen var och är sådan att kvinnor har plats i tronföljden oavsett att de själva och deras fäder kan sakna titlar och vara att anse som ’enskild mans dotter’ respektive ’enskild man’. Varenius ansåg att bestämmelsen i sådana fall måste tolkas utifrån syftet med bestämmelsen, nämligen att säkerställa gemålens upphöjdhet över enskilda intressen.⁷⁵⁵

Konungen kunde inte ge dispens från bestämmelsen och inte heller ge en tilltänkt maka till en prins någon utmärkelse eller titel och på så sätt kringgå förbudet.⁷⁵⁶ Enda sättet att ge dispens var genom grundlagsändring.⁷⁵⁷ En annan sak var att fadern inte behövde vara född som kunglig utan kunde ha upphöjts till monark.⁷⁵⁸

Syftet med bestämmelserna var att garantera jämbördigheten och att säkerställa att släktskapsförbindelser mellan ett kungahus och egna eller andras undersåtar inte skulle uppkomma, något som stödde sig på ”viktiga politiska grunder”.⁷⁵⁹ Konungen skulle stå så fri som möjligt i förhållande till alla enskilda personer och privatintressen, men Reuterskiöld ansåg att det behovet blev mindre starkt i takt med att den personliga kungamakten försvagades.⁷⁶⁰ I egenskap av riksdagsledamot argumenterade han dock för att konung och kungahus borde stå fria från familjeförbindelser som kunde verka tryckande och tvingande.⁷⁶¹

Bakgrunden till 1937 års förändring, varigenom förbudet mot äktenskap med dotter till utländsk enskild man upphävdes, var att antalet regerande furstehus och likställda familjer hade reducerats kraftigt.⁷⁶² I propositionen angavs att efter omvälvningarna i samband med första världskriget ”torde åtskilliga familjer som förut intagit en dylik ställning vara att anse som enskilda”.⁷⁶³ Detta visar att de furstehus som upphört att vara regerande under 1900-talet inte utan vidare fick samma ställning som de furstehus som år 1815 uttryckligen förklarats jämbördiga med de regerande. Skälen för att inte tillåta äktenskap mellan prins och enskild svensk mans dotter ansågs oförändrade från år 1809.⁷⁶⁴

I utredningsbetänkandet om kvinnlig tronföljd konstaterades att det vore inkonsekvent om inte samma regler gällde för prinsar och prinsessor, när även prinsessor blev successionsberättigade, och att det var inkonsekvent att kravet på jämbördighet skilde sig åt beroende

⁷⁵³ Reuterskiöld 1934 s. 208, jfr även Reuterskiöld 1928 s. 47-48 och Naumann 1879-84 bd 2 s. 47.

⁷⁵⁴ Malmgren 1921 s. 162.

⁷⁵⁵ Varenius 1924 s. 209-213.

⁷⁵⁶ Naumann 1879-84 bd 2 s. 47-48.

⁷⁵⁷ Blomberg 1904-06 s. 213, Blomberg 1911 s. 144.

⁷⁵⁸ Svedelius 1843 s. 125.

⁷⁵⁹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 47; jfr även Bramstäng 1990 s. 13.

⁷⁶⁰ Reuterskiöld 1934 s. 209.

⁷⁶¹ Prot. 1937:FK8 s. 9-11, återgivet även i SOU 1977:5 s. 28.

⁷⁶² Bramstäng 1990 s. 15.

⁷⁶³ Prop. 1936:261 s. 3;

⁷⁶⁴ Prop. 1936:261 s. 4.

på om gemålen var svensk eller utländsk. Det utgjorde skäl att avskaffa den sista anknytningen till jämbördighetsprincipen, men utredaren lämnade ändå inte något sådant förslag, eftersom giftermål mellan kungligheter och medlemmar av folket kunde vara olämpliga ur ett dynastiskt betraktelsesätt.⁷⁶⁵ Departementschefen ansåg dock att det var ”uppenbart” att det saknades ”skäl att upprätthålla förbudet för prins att gifta sig med viss kvinna enbart av det skälet att hennes far är svensk medborgare”.⁷⁶⁶ Det fanns en tillräcklig garanti mot olämpliga äktenskap i kravet på samtycke.

5.4.5. *Konungens giftermål*

Trots de nyss nämnda skälen för jämbördighet uppställdes inget förbud för konungen själv att ingå äktenskap med enskild mans dotter, och han har inte behövt samtycke för att gifta sig. Skälen bakom detta har diskuterats i doktrinen. I utredningsbetänkandet om kvinnlig tronföljd spekulerades – i anslutning till doktrinuttalandena – i om 1809 års grundlagsstiftare hade förbisett frågan eller om de av något slags ”konstitutionell grannlagenhet inte velat fästa en sådan bestämmelse på papperet” utan utgått från att konungen skulle respektera begränsningen ändå.⁷⁶⁷ Kjellén hade gjort gällande som en hypotes att grundlagstiftarna visserligen betraktade ett sådant gifte som ett ont, men ett förbud däremot som ett ännu större ont, då det skulle ha varit att lägga för tunga bojor på konungens personliga frihet.⁷⁶⁸ Enligt Hagman skulle dock en dylik förbindelse vara ”emot grundlagens anda och mening”,⁷⁶⁹ och flera författare ansåg konungen vara moraliskt förpliktad att inte ingå ett sådant äktenskap.⁷⁷⁰ Naumann ansåg att *ratio legis* – att hindra släktskapsförbindelser med egna eller andras undersåtar – talade för ett förbud, men då ett uttryckligt förbud saknades måste sådana äktenskap anses tillåtna.⁷⁷¹

Blomberg noterade att om en konung gifte sig med enskild mans dotter och fick barn, hade dessa barn ändå successionsrätt.⁷⁷² Naumann hade först ansett att konungens barn med icke jämbördig person inte hade successionsrätt,⁷⁷³ men Berger ansåg ståndpunkten alldeles ogrundad,⁷⁷⁴ och i bokens andra upplaga hade Naumann ändrat uppfattning och skrev att sådana barn hade successionsrätt.⁷⁷⁵

I samband med införandet av kvinnlig tronföljd föreslogs att ogift konung och ogift regerande drottning skulle behöva riksdagens samtycke till att ingå äktenskap. Bristen på sådant krav hade ansetts utgöra en lucka i lagen, och i Danmark hade år 1953 införts ett krav

⁷⁶⁵ SOU 1977:5 s. 47-48.

⁷⁶⁶ Prop. 1977/78:71 s. 9.

⁷⁶⁷ SOU 1977:5 s. 28.

⁷⁶⁸ Kjellén 1890 s. 55-56.

⁷⁶⁹ Hagman 1902 s. 510.

⁷⁷⁰ Rydén 1863 s. 310; Berger 1877 s. 40-41.

⁷⁷¹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 48 och 342. Se också Key-Åberg 1888 s. 111.

⁷⁷² Blomberg 1904-06 s. 210-211; Blomberg 1911 s. 141.

⁷⁷³ Naumann 1856-57 s. 296.

⁷⁷⁴ Berger 1877 s. 40-41.

⁷⁷⁵ Naumann 1879-84 bd. 2 s. 48.

på Folketingets samtycke för monarkens äktenskap.⁷⁷⁶ Detta förslag togs inte in i propositionen eftersom det inte var nödvändigt för att införa kvinnlig tronföljd.⁷⁷⁷

En möjlig anledning till att konungen inte behöver tillstånd för att gifta sig – en anledning som inte synes ha nämnts hittills – ligger i synsättet att konungen lämnar samtycke i egenskap av det kungl. husets överhuvud. Om det är en rent dynastisk angelägenhet och inte en statsangelägenhet finns ingen anledning för konungen att få tillstånd av någon annan, och det är också svårt att se vem som skulle kunna fatta beslutet.⁷⁷⁸ Om det å andra sidan är en statsangelägenhet kunde det finnas anledning att låta riksdagen pröva både konungens och åtminstone tronföljarens giftermål. Som har nämnts i avsnitt 3.4.1. torde det närmast vara fråga om en offentligrättslig beslutsbefogenhet som utgör ett utflöde ur statschefsskapet och det förhållandet att statschefen är monark och statsskicket en monarki.

5.4.6. *Omfattas även barn i ett tidigare äktenskap av förlusten av successionsrätt?*

Om en prins av det kungl. huset gifte sig utan konungens vetskap och samtycke eller gifte sig med enskild mans dotter hade han förverkat successionsrätten ”för sig, barn och efterkommande”. En omdiskuterad fråga var om även barn i ett tidigare äktenskap omfattades av förverkandet. Exemplet var att om en prins med konungens samtycke hade gift sig med en kvinna som inte var enskild mans dotter och fått en son, och sedan gifte sig med enskild mans dotter – skulle då sonen i det tidigare äktenskapet förlora sin successionsrätt?

Naumann hävdade att även tidigare barn förlorade successionsrätten. Grundlagens ”tydliga och ovillkorliga stadgande” hindrade den rimliga tolkningen att barnet i det tidigare äktenskapet skulle ha kvar sin successionsrätt.⁷⁷⁹ Blomberg var av samma uppfattning med den delvis kryptiska förklaringen att ”dels skall stadgandet efter ordalydelsen tolkas dels gäller det här statens intresse och icke enskilda individers rättigheter”.⁷⁸⁰ Hagman instämde utan närmare motivering.⁷⁸¹ Berger instämde och bidrog med en motivering i sak, nämligen att ett släktskapsband knutits med en privat släkt.⁷⁸² Exakt hur det påverkade även de tidigare sönerna skrev han inte, men tankegången torde ha varit att det inte var lämpligt att prinsar genom en styvmor hade släktskapsförbindelser med undersåtar.

Reuterskiöld, Varenius och Malmgren var av motsatt uppfattning. Reuterskiöld har härlett detta från formuleringen ”sig, barn och efterkommande” och då framhållit att ordet ’barn’ inte nämns i de andra bestämmelserna i successionsordningen.⁷⁸³ Varenius har anfört det skälet att envar i tronföljden har en självständig, på successionsordningen grundad rätt. Om föregångaren faller ur de successionsberättigades krets, på grund av döden eller någon

⁷⁷⁶ SOU 1977:5 s. 47; Tronföljeloven, lov nr. 170 af 27. marts 1953, § 5 stk. 2.

⁷⁷⁷ Prop. 1977/78:71 s. 9.

⁷⁷⁸ Jfr Bramstäng 1990 s. 13-14. Jfr Liechtensteinsk rätt, där vissa typer av frågor avgörs av ett familjeråd, se Hausgesetz des Fürstlichen Hauses Liechtenstein vom 26. Oktober 1993, art. 9.

⁷⁷⁹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 48.

⁷⁸⁰ Blomberg 1904-06 s. 214, Blomberg 1911 s. 144.

⁷⁸¹ Hagman 1902 s. 509.

⁷⁸² Berger 1877 s. 40.

⁷⁸³ Reuterskiöld 1914 s. 47, jfr även Reuterskiöld 1934 s. 208.

diskvalifikation, saknar detta inverkan på en rätt som grundats dessförinnan.⁷⁸⁴ Malmgren har inte angett några skäl för sin tolkning, utan skriver att förlusten omfattar ”barn i detta äktenskapet, icke barn i ett tidigare, som ingåtts med iakttagande av grundlagens föreskrifter”.⁷⁸⁵ Tolkningen är – som redan Naumann i och för sig ansåg – rimlig, särskilt mot bakgrund av att grundlagens författare inte alls synes ha tänkt på fallet då en successionsberättigad gift sig två gånger.

I 1844 års svensk-norska förslag till ny föreningsakt mellan länderna föreslogs att enbart barnen i det otillåtna äktenskapet skulle sakna successionsrätt. Berger ansåg att förslaget gick för långt i den del det skulle innebära att barnen i ett senare, tillåtet äktenskap skulle ha successionsrätt trots att fadern tidigare ingått ett otillåtet äktenskap.⁷⁸⁶ Detta torde ha att göra med att fadern då skulle kunna föra vidare en successionsrätt som han inte själv hade. Det är emellertid oklart om Bergers tolkning av förslaget är riktig – om prinsen redan har förlorat successionsrätten för egen del omfattas han rimligen inte längre av några av successionsordningens bestämmelser.

Fahlbecks synsätt var att förlusten av successionsrätt enligt 44 § regeringsformen samt 4, 5, 8 och 9 §§ successionsordningen skulle tolkas på samma sätt, eftersom det är fråga om stilistiska variationer. I samtliga fall skulle förverkandet omfatta senare födda men inte tidigare födda barn – dessa hade redan inträtt i tronföljdsordningen.⁷⁸⁷

5.5. Förlust av successionsrätt genom att bli regerande furste av utländsk stat

Enligt 8 § successionsordningen fick prins och prinsessa av kungl. huset inte utan konungens och riksdagens samtycke bli regerande furste i utländsk stat, vare sig genom val, arv eller gifte. Om så ändå skedde, fick han eller hans efterkommande inte succedera till svenska tronen. År 1980 kom detsamma att gälla prinsessor, och uttrycket ”regerande furste” byttes ut mot ”regent”.⁷⁸⁸ Här står visserligen inte orden ”vetskap och samtycke”, men Reuterskiöld har i likhet med vad som gäller när det är fråga om giftermål ansett att samtycket måste föreligga i förväg. Han grundade detta på att samtycket enligt bestämmelsen måste finnas för att prinsen ska kunna bli regerande furste i den andra staten.⁷⁸⁹ Konungen ger här samtycke i egenskap av överhuvud för det kungl. huset.⁷⁹⁰ I samband med införandet av kvinnlig tronföljd föreslog utredaren att riksdagens samtycke skulle krävas för att *statschefen* skulle kunna bli regent i utländsk stat.⁷⁹¹ Förslaget togs emellertid inte med i propositionen eftersom det inte hade betydelse för frågan om kognatisk tronföljd.⁷⁹²

⁷⁸⁴ Varenus 1924 s. 200-203.

⁷⁸⁵ Malmgren 1921 s. 162; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 210; Petrén och Ragnemalm 1980 s. 369; se även Malmgren 1948 s. 64-65.

⁷⁸⁶ Berger 1877 s. 48-49.

⁷⁸⁷ Fahlbeck 1955 s. 16-17.

⁷⁸⁸ Prop. 1977/78:71 s. 4.

⁷⁸⁹ Reuterskiöld 1934 s. 209.

⁷⁹⁰ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 370.

⁷⁹¹ SOU 1977:5 s. 47.

⁷⁹² Prop. 1977/78:71 s. 9.

När det gäller denna bestämmelse finns logiska skäl att tolka den så att förverkandet av successionsrätt omfattar samtliga efterkommande, inte bara de som föds efter det att prinsen eller prinsessan utan samtycke blivit regent i en annan stat. Alla dessa efterkommande ”kan ju då komma att betraktas som medlemmar av ett utländskt regerande furstehus”.⁷⁹³ Blomberg höll öppet för att riksdagen kunde ge villkorat samtycke, så att t.ex. vissa successionsberättigade kunde behålla successionsrätten mot att de inte hade successionsrätt i det andra landet.⁷⁹⁴ Detta har Fahlbeck ansett vara en ”extenderande tolkning, som icke har stöd i grundlag”.⁷⁹⁵ Däremot kunde enligt honom samtycken och dispenser inte ges i efterhand,⁷⁹⁶ något som emellertid Reuterskiöld ansåg möjligt utifrån en tolkning av att den som blivit regent och dennes efterkommande var ”ej berättigade” att succedera till den svenska tronen. Som Reuterskiöld får uppfattas skulle det ordvalet göra det möjligt för riksdagen att åter göra prinsar successionsberättigade.⁷⁹⁷ Tolkningen framstår som något långsökt.

Fahlbecks synsätt var att förlusten av successionsrätt enligt 44 § regeringsformen samt 4, 5, 8 och 9 §§ successionsordningen skulle tolkas på samma sätt, eftersom det är fråga om stilistiska variationer. I samtliga fall skulle förverkandet omfatta senare födda men inte tidigare födda barn – dessa hade redan inträtt i tronföljdsordningen.⁷⁹⁸ Här finns anledning att uppmärksamma Sundbergs kommentar till Fahlbecks tolkning – att de tre bestämmelserna om förlust av successionsrätten – 4, 5 och 8 §§ successionsordningen – var en ”stigande serie i nära anslutning till ordalydelsen”.⁷⁹⁹ Det skulle innebära att förverkandet av successionsrätt omfattar samtliga efterkommande i detta fall. Som nämnts är det också en logisk tolkning.

5.6. Konungens beslutsbefogenheter över kungahusets medlemmar

5.6.1. Successionsordningens bestämmelser

I det föregående (avsnitt 5.4. och 5.5.) har nämnts några regler i successionsordningen där konungen fattar beslut i första hand i egenskap av överhuvud för kungahuset, även om det samtidigt är fråga om en maktutövning som utgör ett utflöde ur statschefsskapet (se avsnitt 3.4.1.).

- En successionsberättigad person får inte gifta sig utan att konungen hemställt om regeringens samtycke (5 § successionsordningen)
- Tronföljaren får inte anträda utrikes resa utan konungens vetskap och samtycke (7 § successionsordningen).
- En successionsberättigad person får inte bli regent i utländsk stat utan att konungen samtyckt (8 § successionsordningen).

⁷⁹³ SOU 1977:5 s. 29, se även Reuterskiöld 1914 s. 47 och Varenius 1924 s. 202.

⁷⁹⁴ Blomberg 1904-06 s. 215, Blomberg 1911 s. 145.

⁷⁹⁵ Fahlbeck 1955 s. 91.

⁷⁹⁶ Berger 1877 s. 42.

⁷⁹⁷ Reuterskiöld 1934 s. 209.

⁷⁹⁸ Fahlbeck 1955 s. 16-17, se även Petrén och Ragnemalm 1980 s. 370.

⁷⁹⁹ Sundberg 1957 s. 88.

- Utöver dessa rena beslutsangelägenheter kan nämnas ansvaret för att prinsar och prinsessor uppfostras i den rena evangeliska läran och inom riket (4 §).⁸⁰⁰

Det kan noteras att bestämmelserna skiljer sig åt: Frågan om regentskap i utländsk stat har betydande statsrättslig relevans, medan frågan om giftermål har både privaträttslig och statsrättslig relevans. Även frågan om uppfostran har privaträttslig relevans men handlar också om hur tronföljaren eller annan successionsberättigad förbereds för sitt framtida uppdrag. Frågan om utrikesresor kan ha kopplingar till utrikespolitiken.

Som har framgått ovan (avsnitt 5.4.2.) har det förekommit omfattande diskussioner i litteraturen om i vilken egenskap konungen fattade beslut enligt 5 § successionsordningen. Det har så sent som i samband med grundlagsändringarna år 1980 klarlagts att det är i egenskap av kungahusets överhuvud som konungen samtycker till giftermål för prins och prinsessa. Dessa bestämmelser visar tydligt att konungen har vissa beslutsbefogenheter främst i egenskap av kungahusets överhuvud, och då inställer sig frågan om det finns ytterligare sådana beslutsbefogenheter. Denna typ av befogenheter brukar rubriceras som 'konungens husmakt'.

5.6.2. *Generellt om husmakten*

Naumann framhöll att kungahusets övriga medlemmar utom konungen var undersåtar⁸⁰¹ i förhållande till honom. De hade i stort sett samma rättigheter och skyldigheter som övriga undersåtar, men de hade i egenskap av successionsberättigade å ena sidan vissa företrädesrättigheter, å andra sidan hade konungen en "viss speciel husfaderlig myndighet" över dem.⁸⁰²

Reuterskiöld menade däremot att det visserligen inte fanns någon särskild huslag, utöver vad som följde av successionsordningen och av sakens natur, men att konungen – och inte föräldrarna – i sista hand bestämde över prinsars och prinsessors uppfostran.⁸⁰³ Reuterskiöld inkluderade också en rätt för konungen att reglera prinsarnas och prinsessornas "offentliga framträdande i ord och handling, i tal och skrift".⁸⁰⁴

Rydin uttalade beträffande "konungens fadersmakt öfver sina barn" att det bara fanns ett stadgande, nämligen att barnen enligt 4 § successionsordningen skulle uppfostras i den rena evangeliska läran och inom riket. "Några serskilda rättigheter för konungen såsom det kungl. husets öfverhufvud äro honom ej tillförsäkrade. De, som enligt [successionsordningen] tillkomma honom, tillhöra honom i egenskap af konung."⁸⁰⁵

Vi ser här alltså exempel på tre olika synsätt, ett mer långtgående hos Reuterskiöld där konungen har stort inflytande över kungahuset i egenskap av dess överhuvud, ett mycket begränsat hos Rydin där all konungens beslutsmakt över de successionsberättigade utgår från

⁸⁰⁰ Bramstäng 1990 s. 25.

⁸⁰¹ Naumann framhöll att begreppen "undersåte" och "medborgare" var synonyma i svensk lag, men att undersåte egentligen syftar närmast på "statsmedlemmens pligter i förhållande till högsta makten" medan medborgare eller statsborgare antydde "hans politiska rättigheter". Se Naumann 1879-84 bd 3 s. 2.

⁸⁰² Naumann 1879-84 bd 2 s. 336.

⁸⁰³ Reuterskiöld 1914 s. 48-49, Reuterskiöld 1934 s. 207.

⁸⁰⁴ Reuterskiöld 1914 s. 49.

⁸⁰⁵ Rydin 1863 s. 310-311.

konungens statsrättsliga funktion, och ett mellanting hos Naumann. Bramstång har analyserat husmaktens omfattning i belysning av vissa tyska huslagar, och han har anslutit sig till en mer omfattande tolkning av husmaktens innehåll.⁸⁰⁶

5.6.3. *Prins- och prinsesstitlarna*

I 44 § i 1809 års regeringsform omtalades "kronprins, arvfurste eller furste", vilket synes utgöra en kvarleva av 36 § i 1772 års regeringsform, där "prins af svenska blodet" angavs vara "kronprins, arffurste eller furste". Det hade gjorts en skillnad mellan Svea rikets arvfurste (kronprinsen), prinsar eller arvfurstar som var nära tronen i successionsordningen samt prinsar, arvfurstar eller furstar som var längre ned i successionsordningen,⁸⁰⁷ men senare kom begreppet arvfurste att avse den som stod närmast efter kronprinsen i successionsordningen, och ännu senare blev arvfurste, furste och prins liktydiga.⁸⁰⁸ Döttrar inom kungahuset kallades prinsessa men inte arvprinsessa, eftersom de inte hade arvsrätt till tronen.⁸⁰⁹ Regeringsrätten menade i sitt remissyttrande över förslaget till kognatisk tronföljd att gällande successionsordning använde begreppet 'prins av det kungl. huset' för att ange successionsberättigad prins, medan begreppet 'prinsessa' hade en mer oklar innebörd.⁸¹⁰

Utredaren hade i sitt förslag till införande av kognatisk tronföljd förordat att benämningarna arvprins och arvprinsessa skulle införas för att markera vilka som var successionsberättigade. Regerande drottningens man samt gemålen till en prins kunde då kallas prins respektive prinsessa.⁸¹¹ Dessa förändringar genomfördes inte. Inte heller genomfördes ett förslag om att regerande drottningens man skulle ha titeln prins.⁸¹² Riksmarskalksämberet hade i sammanhanget framhållit att vad gällde frågor om titlar, om tillhörighet till det kungliga huset och andra sådana frågor borde dessa "liksom hittills regleras enligt vid varje aktuellt tillfälle gällande europeisk fursterätt och med beaktande av iakttagen inhemsk praxis".⁸¹³

När det först gäller de successionsberättigade kan konstateras att 1809-10 års lagstiftare synes ha förutsatt att en successionsberättigad person hade titeln prins och att konungs och prinsars döttrar hade titeln prinsessa. Annars blir 4 § successionsordningen obegriplig eller åtminstone inkonsekvent. Så synes rättsläget också ha uppfattats av H.M. Konungen, för hans tillkännagivanden om kronprinsessans barn har följande lydelse.

"H.K.H. Kronprinsessan har torsdagen den 23 februari 2012 nedkommit med en dotter. Hon kommer att få namnen Estelle Silvia Ewa Mary. Hon kommer att kallas Estelle. Hennes titel ska vara Hertiginna av Östergötland."⁸¹⁴

⁸⁰⁶ Bramstång 1990 s. 25-37.

⁸⁰⁷ Kjellén 1890 s. 51-52.

⁸⁰⁸ Malmgren 1921 s. 42, se även Reuterskiöld 1934 s. 80 och Malmgren, Sundberg och Petré 1971 s. 59. Jfr 3 § 5 mom. 1812 års tryckfrihetsförordning, där det talades om "smådliga uttryck emot någon av de övriga personer av det regerande konungahuset, vilka kunglig eller furstlig värdighet inom riket åtnjuta".

⁸⁰⁹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 336.

⁸¹⁰ Prop. 1977/78:71 s. 31.

⁸¹¹ SOU 1977:5 s. 51.

⁸¹² SOU 1977:5 s. 48 och 54, Prop. 1977/78:71 s. 9.

⁸¹³ Prop. 1977/78:71 s. 37.

⁸¹⁴ SFS 2012:75.

”H.K.H. Kronprinsessan har onsdagen den 2 mars 2016 nedkommit med en son. Han kommer att få namnen Oscar Carl Olof. Han kommer att kallas Oscar. Hans titel ska vara Hertig av Skåne.”⁸¹⁵

Av dessa tillkännagivanden kan den slutsatsen dras att titeln prinsessa respektive prins har varit självklar, att namnen är något som barnen ”kommer att få” och att hertiginne- respektive hertigtiteln har förlänats. Att inte övriga prinsar och prinsessor i samma generation har fått motsvarande tillkännagivanden i Svensk författningssamling torde bero på att de inte är barn till en konung eller kronprinsessa.

Av tradition har hustrun följt mannens stånd, vilket gällde enligt 9 kap. 1 § i 1734 års giftermålsbalk och fortsatte att gälla enligt 4 § lagen om införande av 1920 års giftermålsbalk. Detta har lett till att prinsars hustrur per automatik har fått titeln prinsessa.⁸¹⁶ Vad som numera gäller är mera oklart, men det har ansetts att konungen *tilldelade* prins Bertils gemål Lilian prinsesstiteln vid giftermålet.⁸¹⁷ Om det är korrekt torde även prinsessan Sofia ha tilldelats en prinsesstitel, precis som konungen har förlänat titeln prins till prins Daniel. Det synes vara en lämplig ordning att beslut fattas i varje enskilt fall, eftersom det inte längre går att falla tillbaka på 1734 års giftermålsbalk.

Inför införandet av kognatisk tronföljd uttalade utredaren att konungen inte hade någon grundlagsenlig rätt att utdela prinstitlar, och att det inte var ”väl förenligt med svensk statsrätt” att låta prins Oscar som konungason år 1888 behålla titeln prins. Detsamma uttalade han om att låta prinsessor som utträtt ur det kungl. huset behålla prinsesstiteln.⁸¹⁸ Huruvida det i dessa fall var fråga om att prins Oscar och prinsessorna Margaretha, Désirée och Christina fick nya prins- respektive prinsesstitlar eller behöll sina gamla har Bramstång närmare utrett; han skiljer de båda situationerna åt. Oscar behöll prinstiteln i egenskap av konungason, medan de tre prinsessorna förlorade sina prinsesstitlar när de gifte sig och sedan fick nya prinsesstitlar.⁸¹⁹ I detta avseende har Holmberg m.fl. en annan uppfattning; som exempel nämns att prinsessan Christina *behöll* sin prinsesstitel.⁸²⁰ Oavsett hur man ser på detta måste rimligen konungens inställning vara avgörande; det väsentliga är om konungen erkänner att en viss person använder en prins- eller prinsesstitel eller inte.

I H.M. Konungens beslut av den 7 oktober 2019 (se ovan avsnitt 4.3.4.) anges inte vilka titlar barnen till de prinsar och prinsessor som inte är kungl. högheter ska bära. Avsikten synes vara att de inte ska bära prinstitlar och att deras avsaknad av titlar kommer att följa av att inga sådana titlar kommer att tilldelas dem. Man skulle kunna uppfatta 4, 5 och 8 §§ successionsordningen som att samtliga successionsberättigade automatiskt skulle bära prins- och prinsesstitlar, men det är heller inget som med nödvändighet följer av bestämmelserna. Detta talar för att det är konungens beslut som är det avgörande i titelfrågan.

Det kan här vara relevant att jämföra med titlarna i det engelska kungahuset. År 1917 meddelade Georg V följande beslut.

⁸¹⁵ SFS 2016:130.

⁸¹⁶ SOU 1977:5 s. 48.

⁸¹⁷ Holmberg m.fl. 2006 s. 579.

⁸¹⁸ SOU 1977:5 s. 48.

⁸¹⁹ Bramstång 1990 s. 38-51.

⁸²⁰ Holmberg m.fl. 2006 s. 578.

”The KING has been pleased by Letters Patent under the Great Seal of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, bearing date the 30th ultimo, to define the styles and titles to be borne henceforth by members of the royal family. It is declared by the Letters Patent that the children of any Sovereign of the United Kingdom and the children of the sons of any such Sovereign and the eldest living son of the eldest son of the Prince of Wales shall have and at all times hold and enjoy the style, title or attribute of Royal Highness with their titular dignity of Prince or Princess prefixed to their respective Christian names or with their other titles of honour; that save as aforesaid the titles of Royal Highness, Highness or Serene Highness, and the titular dignity of Prince and Princess shall cease except those titles already granted and remaining unrevoked; and that the grandchildren of the sons of any such Sovereign in the direct male line (save only the eldest living son of the eldest son of the Prince of Wales) shall have the style and title enjoyed by the children of Dukes.”⁸²¹

Drottning Elisabeth har kompletterat detta med följande beslut.

”The QUEEN has been pleased by Letters Patent under the Great Seal of the Realm dated 31 December 2012 to declare that all the children of the eldest son of The Prince of Wales should have and enjoy the style, title and attribute of Royal Highness with the titular dignity of Prince or Princess prefixed to their Christian names or with such other titles of honour.”⁸²²

Detta innebär alltså att en kungs eller drottningens barn, en kungs eller drottningens söners barn, och prinsen av Wales äldsta sons barn, ska ha titlarna kunglig höghet och prins eller prinsessa. Användandet av titlarna saknar i flera avseenden samband med vilka positioner i tronföljden de olika personerna har. Av särskilt intresse är här prins Edwards barn, som enligt dessa föreskrifter har rätt att kallas prins och prinsessa, men de använder i praktiken inte titlarna. Något liknande skulle kunna tänkas beträffande barnen till de successionsberättigade som inte längre är kungl. högheter; att de i och för sig enligt successionsordningen har titeln prins respektive prinsessa men inte använder den. Detta framstår dock som en ganska långsökt tolkning av successionsordningen.

Som en kuriositet i sammanhanget kan nämnas att Högsta förvaltningsdomstolen den 5 december 2019 tillät ordet ’Prins’ att användas som förnamn, med motiveringen att ”kungahusets medlemmar får antas vara väl kända i samhället” varför ”ett användande av Prins som förnamn knappast [kan] anses vilseledande eller uppfattas som en titel på personen i fråga”.⁸²³ Två ledamöter var skiljaktiga och anförde att det kunde vara vilseledande att använda ’Prins’ som förnamn och det kunde uppfattas som en olämplig titel på den som bär namnet. Jag anser för egen del att minoritetens uppfattning har goda skäl för sig, särskilt som inte alla successionsberättigade medlemmar av kungahuset framöver kommer att bära titeln prins.

⁸²¹ The London Gazette 14 december 1917 issue 30428 s. 13086.

⁸²² The London Gazette 8 januari 2013 issue 60384 s. 213.

⁸²³ HFD 2019 ref. 57 II.

5.6.4. *Majestät och kunglig höghet*

Konungen har epitetet majestät. Denna hedersbevisning har en bakgrund i antikens Rom och har sedan använts av de tysk-romerska kejsarna. Den började under 1500-talet användas av konungar och har i Sverige använts sedan Gustav Vasas tid. Av andra statsöverhuvuden erkändes den för den svenska regenten vid Westfaliska freden år 1648.⁸²⁴ Även konungens gemål, drottningen, har epitetet majestät. Detta torde ha sin bakgrund i den äldre regleringen av att hustrun följde mannens stånd.⁸²⁵

Titeln kungl. höghet är nära knuten till omfattningen av det kungl. huset. Det sambandet framgår t.ex. av prinsessan Birgittas fortsatta tillhörighet till det kungl. huset och rätt att använda titeln kungl. höghet till följd av att hennes äktenskap var jämbördigt (se ovan avsnitt 4.3.3.). Visserligen hävdade Naumann att epitetet kungl. höghet tillkom såväl prinsarna som prinsessorna, underförstått samtliga, men han hade inte anledning att ta ställning i frågan om epitetets användande kunde avgränsas.⁸²⁶ Det finns inget som hindrar konungen att definiera det kungl. husets omfattning och därmed rätten till epitetet kungl. höghet.

Som ett exempel från ett av våra grannländer kan nämnas Christian VII:s anordning av den 23 september 1774, vilken fortfarande gäller beträffande titlarna i det danska kungahuset.

”Da Vi have fundet, at de Verdigheds-Ord, som tillegges og bør tilkomme Personerne af Vores Kongelige-Huus, deels ikke svare, enten til Vort Suveraine Konge Huses Højhed eller andre Konge-Huses brug, deels ikke ere bestemte nok, efter de Kongl Personers indbyrders Rang: Saa haver Vi allernaadigst villet for den følgende Tiid fastsette dene naturlige og uforanderlige Regel:

/1. Alle een Konges Sønner og Døttre tillegges det Ære Navn: Kongelig Højhed.

/2. Een Kron-Printses Sønner og Døttre fører det Navn: Kongelig Højhed.

/3. Een Arveprintses Sønner og Døttre tilkommer det prædicat: Højhed: hvilket bestandigen skal gives alle en Arve-Printses Mandlige Efterkomere, da disse og i Kirke-bønnerne og ellers skal have den Plads, som dem efter Konge-Loven tilkommer.

/4. Printsernes Gemahler tilkommer same Ære-Navn som deres Gemaler.

Thi haver Vores danske Cancellie at bekientgiøre dene Vores allerhøjeste Villie for alle Collegierne og for alle andre Vedkomende.

Christian R.

Friederichsberg
den 23. Sept: 1774.”⁸²⁷

Denna reglering ligger i linje med den brittiska på så sätt att konungens barn och tronföljarens barn har mer framträdande titlar än kungahusets övriga medlemmar. I linje med detta ligger också konungens beslut år 2019.

⁸²⁴ Naumann 1879-84 bd 2 s. 289-291. Se till tidiga belägg uppslagsordet ”majestät” i *Svenska Akademiens Ordbok*.

⁸²⁵ Naumann 1879-84 bd 2 s. 291 och 336, Reuterskiöld 1934 s. 210.

⁸²⁶ Naumann 1879-84 bd 2 s. 336.

⁸²⁷ Rigsarkivet, Kongehuset, diverse dokumenter 1668-1868, avskrivet av Ronny Andersen, oktober 2015.

5.6.5. *Släktnamn, efternamn och dynastinamn*

När prins Oscar förlorade successionsrätten år 1888 förklarade kung Oscar II att denne skulle få ”begagna det släktnamn, Bernadotte, hans stamfader bar före utkorelsen till svensk tronföljare”.⁸²⁸ Det ansågs alltså inte att prins Oscar redan bar Bernadotte som efternamn, utan uppfattningen var att en prins i och för sig inte hade något efternamn. Motsvarande gäller även t.ex. prins Lennart, som ”för framtiden” fick använda släktnamnet Bernadotte.⁸²⁹ Prins Oscars efterkommande fick inte förrän den 28 januari 1939 uttrycklig rätt att använda släktnamnet Bernadotte.⁸³⁰

I samband med införandet av kognatisk tronföljd anförde utredaren att det eventuellt skulle behövas rättslig reglering av släktnamnet för de successionsberättigade som föddes i en regerande drottning eller en prinsessas äktenskap.⁸³¹ Tanken var uppenbarligen att dessa barn, trots att de var successionsberättigade, i annat fall skulle föra vidare faderns efternamn. Enligt Riksmarskalksämbe- tets uppfattning låg det ”ur dynastisk synpunkt” närmast till hands att barnen bar släktnamnet Bernadotte.⁸³² Frågan behandlades inte i samband med ändringarna i successionsordningen eftersom namnlagstiftningen samtidigt utreddes.

1901 års förordning angående antagande av släktnamn gav bara en möjlighet till antagande av släktnamn.⁸³³ När namnrätten mera fullständigt reglerades genom 1963, 1982 och 2016 års namnlagar har frågan om efternamn för kungahusets medlemmar inte tagits upp,⁸³⁴ såvitt jag har kunnat finna, förutom i SOU 1979:25.⁸³⁵ Olle Höglund var utredare, och det som sägs i utredningsbetänkandet återkommer i kommentaren till 1982 års namnlag. Där har Höglund anför- t att ”Bernadotte är det släktnamn som tillkommer den svenska kungliga familjen” men det ”bärs dock inte av dem inom den kungl. familjen som tillhör kungl. huset”.⁸³⁶ Höglund syftar här på indelningen mellan kungl. huset och kungl. familjen före 2019 års beslut. Enligt Höglund kunde genom den nya namn- lagen efternamnet Bernadotte användas av de successionsberättigade, men han framhöll att frågorna ”torde komma att få sin reglering enligt den vid varje tidpunkt gällande europeiska fursterätten”.⁸³⁷

Som jag uppfattar Riksmarskalksämbe- tets yttrande⁸³⁸ utgick ämbetet från att släktnamn ärvdes agnatiskt, vilket innebar att frågan uppkom vilket efternamn successionsberättigade barn till prinsessor skulle ha. De borde då ha namnet Bernadotte – hellre än faderns namn. Att alla medlemmar av det kungl. huset skulle anlägga efternamn kan jag inte se att Riksmarskalksämbe- tet uttalade. Regeringsrätten anförde: ”Det är ej självklart att namnlagens regler

⁸²⁸ Bramstäng 1990 s. 39.

⁸²⁹ Bramstäng 1990 s. 47.

⁸³⁰ *Ointroducerad adels kalender* 2005 s. 21.

⁸³¹ SOU 1977:5 s. 48.

⁸³² Prop. 1977/78:71 s. 38.

⁸³³ SFS 1901:125 s. 1, 1 §.

⁸³⁴ Prop. 1963:37, 1981/82:156, 2015/16:180.

⁸³⁵ SOU 1979:25 s. 148-149.

⁸³⁶ Olle Höglund, *Namn- lagen. En kommentar*, 2 uppl., Stockholm: Norstedts juridik, 1998, s. 161.

⁸³⁷ Höglund 1998 s. 163.

⁸³⁸ Jfr prop. 1977/78:71 s. 38.

utan vidare skall tillämpas på kungahusets medlemmar”,⁸³⁹ och jag instämmer med det uttalandet.⁸⁴⁰

Enligt min mening är det ganska tydligt att det är främmande att tala om efternamn för medlemmar av kungahuset, åtminstone vad gäller de medlemmar därav som tillhör det kungl. huset. Redan exemplen med prinsarna Oscar och Lennart visar att de inte ansågs ha efternamn, utan de fick ta upp det latent liggande efternamnet Bernadotte från före år 1810. På vilket sätt namnlagarna skulle kunna ha ändrat det rättsläget är oklart. I 4 § nu gällande namnlag sägs att när ett barn har fötts ska barnet ges ett efternamn, och det kan vara ett efternamn som föräldrarna eller någon av dem bär. Enligt 12 § får en make byta sitt efternamn till den andra makens efternamn. Det anges inte vad som gäller om en av föräldrarna inte bär något efternamn. Enligt min uppfattning bör det inte krävas att något efternamn registreras för de successionsberättigade personerna, även om de, om de så önskar, torde kunna registrera efternamn; t.ex. kan det vara lämpligt att de som efter 2019 års beslut inte ingår i det kungl. huset bär efternamnet Bernadotte, och detta gäller i än högre grad nästa generation vars medlemmar inte kommer att bära prins- och hertigtitlar. Däremot borde det inte ha krävts av prins Daniel att han skulle bära namnen Westling Bernadotte; han borde snarare som medlem av det kungl. huset inte längre bära något efternamn alls.

Eftersom successionsordningen är utformad med utgångspunkt i Karl XIV Johan och Carl XVI Gustaf, blir det inte fråga om någon ny dynasti när en framtida drottning har en far som i och för sig är av annan släkt än ätten Bernadotte. Det vore inte förenligt med en fullt kognatisk tronföljd att låta den agnatiska principen slå igenom i dynastinamnet, särskilt som dynastin omfattar ett antal successionsberättigade som saknar koppling till det namn som i så fall skulle vara aktuellt.

En fråga som för övrigt kan övervägas är om verkligen Bernadotte är rätt efternamn för dem som *är* successionsberättigade, för det fall något efternamn ska registreras. Det är en sak att de som blivit av med successionsrätten kunnat falla tillbaka på det tidigare aktuella borgerliga släktnamnet.⁸⁴¹ Det som närmast motsvarar efternamn för dem som *är* successionsberättigade är snarare ”av Sverige”.⁸⁴² Man kan här jämföra med att den som före år 1919 var prins av Hohenzollern genom Weimarförfattningen⁸⁴³ fick efternamnet ”Prinz von Hohenzollern”, den som var prins av Sachsen-Coburg och Gotha fick efternamnet ”Prinz von Sachsen-Coburg und Gotha”, etc.

5.6.6. *Hertig, furste och greve*

I 45 § i 1809 års regeringsform föreskrevs att varken kronprins eller arvfurste eller prinsar av det konungsliga huset skulle ha något livgeding eller civilt ämbete; ”dock kunna efter gam-

⁸³⁹ Prop. 1977/78:71 s. 38.

⁸⁴⁰ Se också de olika uttalandena, framför allt av Olle Abrahamsson, i ”Efternamnslösa Estelle i strid med svensk lag”, Språktidningens blogg 2012-03-29. Se även ”Skatteverket medger – bryter mot lagen när det gäller prinsessan Estelle”, Dagens Juridik 2012-03-22.

⁸⁴¹ Jfr även Bramstång 1990 s. 52-53 angående titeln prins av Ponte Corvo.

⁸⁴² Jfr t.ex. Nordenvall 1998 s. 631-632.

⁸⁴³ Art. 109 (2).

malt bruk titlar av hertigdömen och furstendömen dem tilläggas, utan rättighet till de landskap, vilkas namn de bära.” Väsentligt för grundlagsstiftarna var alltså att det var en fråga om titulatur och inte om att hertigen skulle ha myndighetsmässig eller annan överhöghet över sitt hertigdöme. I 1974 års regeringsform togs ingen motsvarande bestämmelse in. Myndighetsmässig överhöghet skulle strida mot övriga bestämmelser i den nya regeringsformen, och det behövde då inte anges särskilt att sådan var utesluten. Mot titlar av denna typ fanns inget hinder, något som inte behövde regleras på grundlagsnivå.⁸⁴⁴

Frågan togs upp i en motion i anslutning till införandet av kognatisk tronföljd. Riksdagsledamoten Per-Erik Nisser hemställde ”att riksdagen måtte besluta att såsom vilande grundlagsförslag i successionsordningen införa ett stadgande av följande lydelse: Prins och prinsessa av det kungliga huset må tilläggas titlar av hertigdömen och grevskap bland de svenska landskapen. Lag samma skall gälla gemål till drottning, som är statschef.”⁸⁴⁵ Som skäl angavs att det säkert skulle uppskattas ifall man efter god förebild från Vasadynastin gav prinsar och prinsessor av det kungliga huset och även gemålen till regerande drottning titlar av hertigdöme och ett grevskap, varigenom två landskap skulle kunna bli representerade i en kunglig persons titulatur.⁸⁴⁶ Detta ska ses mot bakgrund av att landskapen ursprungligen var fördelade i hertigdömen och grevskap; att samtliga numera anses som hertigdömen följer av ett beslut från 1880-talet.⁸⁴⁷

Konstitutionsutskottet konstaterade att Riksmarskalksämberet i sitt remissyttrande hade kommenterat Grundlagberedningens förslag att inte ta in 45 § regeringsformen i den nya grundlagen. Riksmarskalksämberet hade fäst vikt vid att Grundlagberedningen inte hade ”framfört någon erinran mot konungens hävdvunna rätt att tilldela kronprins och arvfurste eller prinsar titlar av hertigdömen och furstendömen av visst landskap”.⁸⁴⁸ Riksmarskalksämberet förutsatte att någon ändring av detta inte hade åsyftats. Utskottet anslöt sig till detta. Utskottet tillade även: ”Något hinder att tilldela infödda prinsessor titlar av motsvarande slag som kan tillkomma prinsar kan numera enligt utskottets mening inte anses föreligga. Utskottet avstyrker motionens förslag om särskild grundlagsreglering.”⁸⁴⁹ Någon särskild reglering infördes inte, utan konungens rätt att tilldela prinsar och prinsessor titulära hertigdömen gällde ändå.

Det kan ifrågasättas vilka de furstendömen som avsågs i 45 § i 1809 års regeringsform och i Riksmarskalksämberets remissvar var. Det är sannolikt så att det förhållandet att prins Karl Gustav under tidigt 1800-tal var storfurste av Finland gjorde frågan om furstendömen aktuell år 1809, låt vara att Finland som helhet inte kan betecknas som ett landskap. Att en prins skulle tituleras furste, i stället för hertig, av ett visst landskap ter sig främmande. När sedan grundlagen skulle arbetas om har Riksmarskalksämberet förhållit sig till grundlagslagtexten av år 1809 i sitt remissvar.

Som har framgått av de ovan citerade tillkännagivandena (se avsnitt 5.6.3.) förläna konungen hertigtitlar. Detta måste anses utgöra ett utflöde av konungens husmakt. Att förläna

⁸⁴⁴ SOU 1963:17 s. 507-508, se även SOU 1972:15 s. 316.

⁸⁴⁵ Mot. 1978/79:1100.

⁸⁴⁶ Se till den historiska bakgrunden Sunnqvist 2017.

⁸⁴⁷ Clara Nevéus och Bror Jacques de Wærn, *Ny svensk vapenbok*, Stockholm: Streijffert, 1992, s. 17.

⁸⁴⁸ Bet. KU 1979/80:24 s. 2.

⁸⁴⁹ Bet. KU 1979/80:24 s. 3.

titlar av storfurste, furste eller greve kan knappast anses aktuellt, särskilt som storfurste och furste är titlar som numera förknippas med statsöverhuvuden och titeln greve mest är känd som en adelstitel. Prins Oscar fick tillstånd att mottaga luxemburgskt adelskap och grevetitel (greve af Wisborg) med tillhörande vapen genom konseljbeslut den 22 oktober 1892. Prins Carl jr blev belgisk furste och hans descendenter fick grevlig värdighet.⁸⁵⁰ Frågan om erkännande från svensk sida av dessa förläningar av dessa kan i första rummet anses falla under husmakten. Det kan ifrågasättas om beslutet beträffande prins Oscar år 1882 behövde meddelas i statsrådet, men det kan ha berott på att det också ansågs vara en statsrättslig fråga att en svensk medborgare ingående i den kungl. familjen tilldelades ett utländskt adelskap.

5.6.7. Heraldiska vapen

Enligt 1 § första stycket lagen (1982:268) om Sveriges riksvapen är stora riksvapnet inte bara en symbol för den svenska staten utan också statschefens personliga vapen.⁸⁵¹ Enligt samma paragrafs tredje stycke kan statschefen ge andra medlemmar av det kungliga huset tillåtelse att som personligt vapen bruka stora riksvapnet med de ändringar och tillägg som statschefen bestämmer.

Visserligen lämnar bestämmelsen öppet vilka typer av förändringar som kan göras i stora riksvapnet; man kan t.ex. tänka sig olika slag av bitecken. De ”ändringar och tillägg” som förekommer är dock i praktiken att hertigdömet vapen införs i riksvapnet, vilket innebär att ett personligt vapen kan skapas för varje medlem av kungahuset. Detta har gjorts på olika sätt under olika tidsperioder, men det som numera är rådande praxis är att hertigdömet vapen sätts in i den kvadrerade sköldens tredje fält.⁸⁵²

Stora riksvapnet är ”statschefens personliga vapen”, och det är ”statschefen” som beslutar om vapnen för de ”andra” medlemmarna av kungahuset. Armémuseum hade i sitt remissyttrande påtalat att begreppet statschefen i detta sammanhang borde ersättas med konungen, för att det inte skulle bli ologiskt i förhållande till flaggdagarna.⁸⁵³ Begreppsbildningen är enligt min mening ologisk av två andra skäl. Om statschefen är konungen eller tjänstgörande riksföreståndare är det märkligt att tala om ”statschefens personliga vapen”, det är då snarare fråga om statschefens ämbetsvapen eller konungens personliga vapen. Och att det är *statschefen* som beslutar om vapen för *andra* medlemmar av kungahuset utgör en märklig sammanblandning av begrepp. Att statschefen nämns i stället för konungen antyder att det inte skulle vara fråga om en del av konungens husmakt, särskilt som av riksdagen förordnad riksföreståndare eller talman skulle kunna fatta denna typ av beslut, om man utgår från statschefsbegreppet (se ovan avsnitt 3.5.2.). Detta blir dock ologiskt i förhållande till formuleringen ”*andra* medlemmar av det kungliga huset”, vilken förutsätter att den statschef som agerar själv är en del av det kungliga huset och inte t.ex. en som statschef tillfälligt fungerande talman.

⁸⁵⁰ *Ointroducerad adels kalender* 2005 s. 20-21.

⁸⁵¹ Se beträffande (den felaktiga) uppfattningen att stora riksvapnet inte skulle vara en statssymbol utan enbart konungens personliga vapen prop. 1981/82:109 s. 31 (Ds Ju 1981:4) samt SOU 1966:62 s. 34-35.

⁸⁵² Se Sunnqvist 2017, Sunnqvist Coats of arms of Swedish royal dukes.

⁸⁵³ Prop. 1981/82:109 s. 66.

Min slutsats av detta är att begreppsbildningen inte är genomtänkt. Möjligen har man utan närmare eftertanke utgått från vissa formuleringar i SOU 1966:62 och bytt ut 'konungen' mot 'statschefen'. Beslut om vapen för medlemmar av kungahuset framstår för mig snarare som en åtgärd inom ramen för husmakten än som en förläning av en civilrättslig ensamrätt, eftersom det saknas regler om rättsverkningar av beslutet. Frågan om konungens och riksföreståndares beslutsbefogenheter återkommer jag till (se avsnitt 5.7.1.).

5.6.8. Förmynderskap

Förmynderskapet för omyndiga medlemmar av kungahuset omfattas av specialreglering i form av lag (1921:159) med vissa bestämmelser om förmynderskap för omyndig medlem av det kungliga huset. Lagen, som senast ändrades år 1994,⁸⁵⁴ innebär att föräldrabalkens bestämmelser om överförmyndarens tillsyn m.m. över förmyndares förvaltning inte gäller förmynderskap för omyndig medlem av det kungliga huset. Dock gäller vad som föreskrivs om förmyndares skyldighet att, när förmyndaren lämnar förmynderskapet, överlämna den omyndiges egendom och lämna slutredovisning, samt om talan därom.

Lagen föranleddes av kronprinsessan Margaretas frånfälle, och prins Eugen hade förordnats till hennes barns förmyndare under boutredningstiden. Riksmarskalksämberet menade att det varken var erforderligt eller lämpligt att redovisning skulle ske till förmyndarekammaren i Stockholm, särskilt som det för den kungliga familjens affärsangelägenheter fanns anordnade särskilda förvaltningar, "vilka synas erbjuda tillräcklig trygghet för ifrågavarande omyndiga".⁸⁵⁵ Av alldeles särskild betydelse var, enligt Riksmarskalksämberet, att frågan om förmynderskap kunde behöva ordnas genom överenskommelse med främmande furstehus.⁸⁵⁶ Dessutom skulle det kunna hända att konungen kunde behöva utöva förmynderskap för medlem av kungafamiljen, "i vilket fall här ifrågavarande redovisningsform ej kan komma till tillämpning".⁸⁵⁷ Tanken bakom detta var uppenbarligen att konungen inte skulle kunna bli redovisningsskyldig inför en kommunal myndighet.⁸⁵⁸ Riksmarskalksämberet upplyste också att "under den tid förmynderskap för frälse personer lydde under hovrätt", det inte hade förekommit att "beträffande omyndig medlem av det kungliga huset förmyndarräkning avlämnats till gode männen för tillsyn å förmynderskap för frälse omyndiga i Stockholm".⁸⁵⁹ En lag som den föreslagna skulle alltså enbart bekräfta rådande rättsläge.

Enligt Reuterskiöld gäller för medlemmarna av kungahuset att den ekonomiska förvaltningen handhas "för dem på sätt de själva bestämma, där ej Konungen skulle annorlunda förordna".⁸⁶⁰ Detta skulle, sammantaget med 1921 års lag, innebära att konungen inom sin husmakt har överinseende över inte bara omyndiga barns förmögenhetsförhållanden utan

⁸⁵⁴ SFS 1994:1438. Endast följdändringar, se prop. 1993/94:251 s. 79 och 302, i förhållande till lydelsen enligt SFS 1924:337, se prop. 1924:53 s. 52.

⁸⁵⁵ Prop. 1921:178 s. 3.

⁸⁵⁶ Detta anknyter till frågan om äktenskapskontrakt, se nedan avsnitt 6.1.

⁸⁵⁷ Prop. 1921:178 s. 4.

⁸⁵⁸ Förmyndarekammaren hörde till rådhusrätten som var en kommunal institution.

⁸⁵⁹ Prop. 1921:178 s. 4.

⁸⁶⁰ Reuterskiöld 1934 s. 211.

även de myndiga medlemmarnas av kungahuset förmögenhetsförhållanden. Hur långt konungens beslutsrätt i dessa avseenden sträcker sig förefaller oklart, särskilt i förhållande till de myndiga medlemmarna. Som nämnts (ovan avsnitt 5.6.2.) gick Reuterskiöld långt när han ansåg att konungen hade rätt att inskränka yttrandefriheten för medlemmarna av kungahuset, och det talar för att Reuterskiölds syn på husmakten ska betraktas med viss försiktighet. Även om 1921 års lag motsatsvis talar för att konungen har det överinseende över förmynderskap inom kunga-huset som en överförmyndare annars hade haft, saknas det egentligt stöd för att konungen har något överinseende över den ekonomiska förvaltningen för myndiga medlemmar av kungahuset.

I de fall då föreskrifter i successionsordningen, t.ex. om utlandsresor, saknar rättsverkningar i form av förlorad successionsrätt, har det anförts att indragna anslag kan vara en konsekvens.⁸⁶¹ Detta kan i särskilt hög grad knytas an till husmakten sedan hela anslaget i början av 1970-talet kommit att ställas till konungens förfogande för fördelning till de medlemmar av kungahuset som har officiella uppdrag (jfr nedan avsnitt 6.5.10).

5.7. Utövandet av konungens beslutsbefogenhet enligt successionsordningen och husmakten

5.7.1. Är det 'konungen' eller 'statschefen' som fattar beslut?

I avsnitt 3.5.2. har diskuterats begreppen 'konungen' och 'statschefen'. Med utgångspunkt i att ordet konungen endast betecknar konungens person medan begreppet statschefen omfattar konungen och riksföreståndare, har Nicklas Vabi dragit följande slutsats.

”Utan att explicit stadga det så torde alltså en tillfällig riksföreståndare enligt RF 5:3 inte ha samma befogenheter som Konungen (regerande drottning) har enligt SO. Exempelvis torde inte en tillfällig riksföreståndare kunna hemställa om regeringens samtycke till äktenskap för medlem av konungahuset jämligt SO 5 §, utan en sådan hemställan om samtycke torde endast kunna göras av Konungen personligen. Då en hemställan alternativt samtycke enligt SO 5 resp 8 §§ sker ytterst sällan (fråga om samtycke enligt SO 8 § har aldrig väckts sedan SOs tillkomst 1810), och inte torde vara av brådskande art när så sker, är en sådan ordning där Konungen själv agerar, och inte en tillfällig riksföreståndare som endast under kort tid fullgör hans uppgifter, förståelig.

Samma ordning torde även gälla en tillfällig riksföreståndare som tillträtt enligt RF 5:4 p.g.a. att tronföljaren ännu inte fyllt 18 år, och detta kan få oönskade följder. Om tronföljaren är mycket ung vid Konungens (regerande drottning) fränfalle kan riket ha en tillfällig riksföreståndare en mycket lång period, och att under denna tid, exempelvis, förhindra att äldre medlemmar av konungahuset, men med sämre rätt till tronen än den omyndige monarken, ingår äktenskap utan att förlora arvsrätten till tronen ter sig märklig. Frågan är inte behandlad vid den senaste övergripande förändringen av SO.”⁸⁶²

⁸⁶¹ Rydin 1863 s. 313

⁸⁶² Vabi 2003 s. 129.

Vabi konstaterar sedan, med hänvisning bl.a. till Petrén och Ragnemalm, att konungens beslutanderätt i dessa frågor inte kan härledas ur statschefsfunktionen utan baseras på hans ställning som överhuvud för det kungliga huset,⁸⁶³ vilket alltså skulle innebära just de märkliga konsekvenser som anges i citatet ovan. Detta stämmer överens med en del äldre uttalanden i anslutning till 39 § i 1809 års regeringsform, som bl.a. gjorde att konungen under utrikes resa inte kunde befatta sig med rikets styrelse och inte heller utöva den kungliga makten genom att förläna ordensvärdigheter (se nedan avsnitt 8.3.2.). Detta skulle dock inte hindra att konungen befattade sig med hov- och familjeangelägenheter, eftersom han hanterade dessa som privatman. Till familjeangelägenhet skulle räknas samtycke till en prinsessas giftermål eftersom det saknade statsrättslig betydelse, medan däremot samtycke till en prins giftermål utgjorde ett utövande av den konungliga makten, då det påverkade successionen.⁸⁶⁴ Att det var fråga om ett statsrättsligt relevant handlande som skulle hanteras i statsrådet som ett regeringsärende var Malmgrens ståndpunkt.⁸⁶⁵ Malmgren uttalade att konungens myndighet över det kungliga husets medlemmar inte borde anses tillhöra hans personliga rättsställning utan ses som utövande av ”vissa på konungen ankommande statliga befogenheter”.⁸⁶⁶

Ännu märkligare blir den ovan nämnda slutsatsen i belysning av att statschefen kan ge kungahusets *andra* medlemmar rätt att använda en modifierad form av stora riksvapnet (se avsnitt 5.6.7. ovan). Rättsläget skulle alltså vara sådant att en riksföreståndare skulle kunna besluta om vapen för kungahusets (andra) medlemmar men inte hemställa hos regeringen om samtycke till dessa medlemmars giftermål.

Varenius – som var av uppfattningen att beslutsmakten enligt successionsordningen skulle utövas av konungen i statsråd⁸⁶⁷ – menade att det *av den uppfattningen* följde att beslutsmakten överflyttades på förmyndarstyrelse, regent eller interimistiskt regerande statsråd enligt 1809 års regeringsform:

”Icke blott vid konungs omyndighet utan även vid hans sjukdom kan – såsom framgår av exemplet från konung Oscar I:s sista år – ställföreträdarskapet få en utsträckning i tid, som utvisar nödvändigheten av ett fasthållande vid, att det här gäller en konstitutionell funktion, vars utövning, när den än av behovet påkallas, bör möjliggöras genom den kontinuitet i verksamheten, som författningen tillförsäkrar regeringsmyndigheten. Under så lång tid, som det här kan bli fråga om, torde man varken kunna tänka sig berörda §§ [bestämmelserna i successionsordningen som innehöll krav på konungens samtycke] försatta ur tillämplighet eller vederbörande medlemmar av kungahuset betagna möjligheten att utan åsidosättande av grundlagens bud vare sig ingå giftermål eller resa utrikes.”⁸⁶⁸

⁸⁶³ Petrén och Ragnemalm 1980 s. 369.

⁸⁶⁴ Se här till Waller och Wetterberg 1949 s. 257.

⁸⁶⁵ Malmgren 1947 s. 50; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 59.

⁸⁶⁶ Malmgren 1948 s. 80.

⁸⁶⁷ Se här till Blomberg 1911 s. 143.

⁸⁶⁸ Varenius 1924 s. 200.

Dessa skäl gör sig naturligtvis i lika hög grad gällande, sedan statschefsämbetet skilts från regeringsmakten. Som nämnts uttalade Fahlbeck att bestämmelserna måste tolkas på ett förnuftsenligt sätt.⁸⁶⁹ Den förnuftsenliga tolkningen är enligt min mening den som Varenius gjort sig till tolk för, oavsett att han knöt beslutsmakten till regeringsfunktionen och inte funktionen som kungahusets överhuvud. Det finns inget som tyder på att lagstiftarna bakom 1974 års regeringsform eller 1980 års ändringar i successionsordningen övervägde hur de situationer som Varenius och Vabi beskriver ska hanteras. Därför är det tveksamt om en ren begreppsanalys ska tillåtas medföra besynnerliga och oöverbägda konsekvenser. Åtminstone vid långvariga riksföreståndarskap, såsom under en omyndig konung, talar en förnuftsenlig tolkning för att även konungens befogenheter inom ramen för husmakten ska överflyttas på en riksföreståndare.

5.7.2. *Är de successionsberättigade privatpersoner eller har de en offentligrättslig ställning? Förbudet mot att inneha civilt ämbete*

Rydin menade att medlemmarna av kungahuset intog en upphöjd ställning, till följd av sin successionsrätt, vilket framgick av deras särskilda straffrättsliga skydd, av att de fick anslag av statskassan och av att de kunde tjänstgöra som tillfällig regent.⁸⁷⁰ Blomberg menade att kungahusets medlemmar var en särskild kategori personer som intog en ”offentlig ställning”⁸⁷¹ vid sidan av t.ex. ämbets- och tjänstemän samt medlemmar av folkrepresentationen. Enligt Reuterskiöld kunde ingen myndighet tillgripa tvångsåtgärder eller väcka åtal mot någon medlem av kungahuset utan konungens tillstånd, detta utan lagstöd men på grund av kungahusets offentligrättsliga ställning.⁸⁷² Detta ansåg i sin tur Malmgren inte stämma, eftersom lagstöd för en sådan uppfattning saknades.⁸⁷³

I 45 § i 1809 års regeringsform föreskrevs att prinsar av det kungl. huset inte fick ha något civilt ämbete, något som inte hindrade innehav av militärt ämbete eller prästerlig syssla.⁸⁷⁴ Som Hagman noterade hade frågan varit uppe till diskussion vilka ämbeten som omfattades av förbudet.⁸⁷⁵ Stadgandet ansågs inte hindra att en prins var kansler för något av rikets universitet; detta var då en oavlönad syssla som styresman för en självstyrande korporation.⁸⁷⁶ Sedan universitetskanslersämbetet blivit avlönat kunde prins inte inneha det.⁸⁷⁷

Syftet med förbudet var att en successionsberättigad borde få överblick över statens hela verksamhet och inte begränsa sin kunskap till verksamheten i någon viss befattning,⁸⁷⁸ dock borde de successionsberättigade ha erfarenhet av krigsmakten eftersom de kunde bli överste

⁸⁶⁹ Fahlbeck 1955 s. 8.

⁸⁷⁰ Rydin 1863 s. 311.

⁸⁷¹ Blomberg 1911 s. 100, se även s. 183-186.

⁸⁷² Reuterskiöld 1934 s. 210.

⁸⁷³ Malmgren 1948 s. 81.

⁸⁷⁴ Kjellén 1890 s. 57. Jfr angående frågor om borttagande av förbudet konstitutionsutskottets bet. 1886:10.

⁸⁷⁵ Hagman 1902 s. 105. Jfr angående befattningen som inspektör över militärläroverken konstitutionsutskottets bet. 1868:1 s. 13 (reservation).

⁸⁷⁶ Reuterskiöld 1934 s. 80.

⁸⁷⁷ Malmgren 1947 s. 51.

⁸⁷⁸ Kjellén 1890 s. 57-58, som hänvisar till bet. av 1810 års konstitutionsutskott.

krigsherre.⁸⁷⁹ På dessa olika sätt intog alltså en successionsberättigad person en ”undantagsställning [...] i samhället”.⁸⁸⁰ En prins som hade förlorat successionsrätten omfattades inte längre av dessa begränsningar.⁸⁸¹

I N 1869 s. 735 finns återgivet ett fall från år 1820, då en boktryckare till en av jurymännen i ett tryckfrihetsmål valt kronprinsen Oscar (I). Kämnrätsrätten inhämtade yttrande från Karl XIV Johan. Konungen ansåg det stridande mot ”andan och meningen af statsförfattningen”⁸⁸² att en arvfurste fungerade som juryman. Den kungliga domsrätten utövades i Högsta domstolen, och eftersom kronprinsen kunde komma att styra riket i faderns frånvaro, kunde han inte falla under samma bestämmelser som övriga medborgare.

I NJA 1890 s. 370 hade en tilltalad i tryckfrihetsmål föreslagit prins Carl som juryman. Stockholms rådhusrätt fann det emellertid inte ”vara med grunderna för stadgandet i 45 § regeringsformen och gällande tryckfrihetsförordning överensstämmande” att prins Carl ”såsom prins af det kongl. huset” utsågs till juryman. Hovrätten och Högsta domstolen gjorde ingen annan bedömning. Malmgren skrev att prinsar av det kungliga huset ansågs ”på grund av”⁸⁸³ 45 § regeringsformen inte valbara och hänvisade till rättsfallet, men det lämnas något oklart om jurymannaskap utgjorde ett ”civilt ämbete” eller enbart jämfördes med sådant. Det sistnämnda är mest sannolikt. Någon motsvarighet till 45 § regeringsformen finns inte i nu gällande regeringsform.

Som ovan tagits upp i avsnitt 5.4.4. fanns ett krav på jämbördiga giftermål, och till ”enskild man” räknades inte prinsar av det svenska kungahuset. Detta innebär att de successionsberättigade prinsarna måste anses ha haft något slags offentligrättslig ställning. Detta utgick man ifrån även i samband med att prins Oscar år 1888 gifte sig med enskild mans dotter. Han var då inte längre ”medlem af det kongl. huset i den mening, grundlagarne fäste vid detta uttryck”, och han skulle avstå från sina titlar och ”i följd deraf jemväl från de företrädesrättigheter, han i nämnda egenskaper åtnjutit”.⁸⁸⁴ Han utträdde ”ur den undantagsställning, på hvilken grundsatsen om meddelande af apanage åt yngre konungasöner vilade”.⁸⁸⁵

Vabi har gjort gällande att de som konungen kan ge tillstånd till enligt successionsordningen m.fl. lagar, det vill säga andra medlemmar av det kungliga huset, är att se som enskilda.⁸⁸⁶ Han bygger detta på ett uttalande av Sterzel om att övriga medlemmar av kungahuset ”inte ges någon officiell ställning i [regeringsformen] annat än vid tillfälligt inträde som statschef”.⁸⁸⁷ De är därför ”genomgående att betrakta som enskilda personer”⁸⁸⁸ eller ”privatpersoner”.⁸⁸⁹ Bramstång har å andra sidan anfört att ”en stor del av kungliga eller furstliga personers ’privativ’ kan på grund av deras officiella särställning på ett eller annat sätt sägas

⁸⁷⁹ Reuterskiöld 1914 s. 49; Malmgren 1948 s. 81-82.

⁸⁸⁰ Kjellén 1890 s. 59.

⁸⁸¹ Kjellén 1890 s. 59.

⁸⁸² N 1869 s. 735 på s. 736.

⁸⁸³ Malmgren 1921 s. 201.

⁸⁸⁴ Prop. 1888:31 s. 2.

⁸⁸⁵ Prop. 1888:31 s. 3.

⁸⁸⁶ Vabi 2003 s. 134.

⁸⁸⁷ Sterzel 2009 s. 156.

⁸⁸⁸ Sterzel 2009 s. 156.

⁸⁸⁹ Bull och Sterzel 2019 s. 151, se även s. 24.

utgöra offentliga angelägenheter; gränsen till vad som skulle kunna betecknas som en helt privat sfär synes vara svår att draga”.⁸⁹⁰

Vabis uppfattning kan inte anses riktig, och jag anser inte att Sterzels slutsats är välunderbyggd. Det är en sak att de övriga medlemmarna av kungahuset *enligt regeringsformen* endast har en officiell ställning i egenskap av riksföreståndare. Men kungahuset består av en i successionsordningen definierad krets personer som har en plats i den svenska tronföljden och just därför (utöver i andra hand av riksdagen utsedd person eller talman) kan inträda som riksföreståndare. De kan därför inte uppfattas som helt och hållet privatpersoner. Utöver att de kan inträda som riksföreståndare omfattas de av offentligrättslig särreglering enligt successionsordningen när det gäller religion och giftermål samt enligt brottsbalken och även skattelagstiftningen om de erhåller statliga anslag. Detta gäller även om det numera finns en inre krets av de närmast successionsberättigade och en yttre krets av dem som är mer avlägset successionsberättigade. Även om graden av den offentligrättsliga särställningen varierar mellan dessa kategorier, kan ingen av dem helt anses sakna särskild offentligrättslig ställning. Beträffande konungen anfördes i SOU 1972:15:

”Det är knappast påkallat att härvidlag [beträffande konungens representationsuppgifter] försöka dra en skarp gräns mellan officiellt och privat. Varje statschefens agerande som kommer till allmänhetens kännedom bidrar till att forma dess bild av statschefen.”⁸⁹¹

I SOU 1977:5 angavs att bestämmelserna i successionsordningen om bl.a. giftermål för en prins ”i stora delar leder sitt ursprung från längesedan förgångna historiska skeden” och innebär att en prins ”måste underkasta sig den inskränkning i de medborgerliga fri- och rättigheterna som särreglerna innebär om han inte vill gå förlustig sin successionsrätt och därmed också de titlar och företrädesrättigheter som följer med denna”.⁸⁹² Syftet med detta var enligt utredaren ”att i den mån det är möjligt avgränsa den ätt inom vilken kronan skall gå i arv så att den bevaras som en exklusiv och sluten enhet med en viss distans till befolkningen i övrigt”.⁸⁹³ Detta skulle i sin tur utgöra en förutsättning för att konungen skulle kunna inta den opartiska ställning som var ett av huvudmotiven för arvsmonarkin. Frågan om vilket mått av distans mellan kungligheter och allmänhet som är lämpligt och önskvärt kan förstås diskuteras, men uttalandet är intressant i den del det ställer successionsrätt och företrädesrättigheter mot krav på opartiskhet och inskränkning i medborgerliga friheter.

Att det är svårt att dra en entydig gräns mellan kungahusets medlemmars officiella funktion och privatliv menar jag är tydligt, inte bara när det gäller konungen utan även, om än i mindre mån, övriga medlemmar av kungahuset. Det är enligt min mening lika svårt att anse att de är helt och hållet officiella personer som att de är helt och hållet privatpersoner.

⁸⁹⁰ Bramstäng 1990 s. 10.

⁸⁹¹ SOU 1972:15 s. 139.

⁸⁹² SOU 1977:5 s. 42.

⁸⁹³ SOU 1977:5 s. 42.

6. Finansieringen av statschefens, kungahusets och hovets verksamhet samt den kungl. dispositionsrätten till statlig egendom

6.1. Några begrepp

6.1.1. Kronogods, patrimonialgods och eget gods

I flera länder har fast egendom med anknytning till konungaämbetet delats in i kronogods (*bona regalia*), patrimonialgods (*bona patrimonialia*) och eget gods. Kronogods är den statliga jord vars avkastning använts till försörjningen av konungen och för andra statliga utgifter. Patrimonialgods är den jord som hörde till kungaätten. Eget gods är den jord som konungen kunde äga på samma villkor som andra medborgare. Som en särskild typ av kronogods ska också nämnas kronans anspråk på olika typer av naturtillgångar, såsom allmänningar och malmfyndigheter och vissa rättigheter till skog, jakt och vatten.⁸⁹⁴ Detta kallas *jura regalia minora*, mindre regalrätter, till skillnad från högre regalrätter, *jura regalia maiora*, som domsrätt, beskattningsrätt och mynträtt. De mindre regalrätterna kallas ofta enbart regalrätter.⁸⁹⁵

Ett annat begrepp som återkommer i dessa sammanhang är *fiscus regius*, som ursprungligen betydde den kejserliga kassan i antikens Rom till skillnad från statens kassa, som kallades *aerarium*. I svenska medeltidsbrev synes *fiscus regius* användas om en institution till vilken kronans tillgångar hör, medan *fiscus regis* är namnet på skattkammaren som sådan.⁸⁹⁶ Begreppsutvecklingen såg olika ut i olika länder, även om det generellt sett sedan medeltiden gjordes åtskillnad mellan gods som hörde till konungaämbetet och konungens privata gods.⁸⁹⁷ I det medeltida England synes *fiscus regius* och *ancient demesne* ha avsett samma sak, nämligen de gods som hörde till konungaämbetet och som inte fick avyttras, och som ställdes i motsats till *bona patrimonialia*.⁸⁹⁸ I det tysk-romerska riket fanns *Königspfalzen* såsom gårdar och borgar byggda och använda av konungen.⁸⁹⁹

De två kategorierna patrimonialgods och konungens eget gods har i svensk rätt tillsammans betecknats som 'konungens arv och eget'. Detta gäller framför allt de s.k. gustavianska arvegodsens, den fasta egendom som Gustav Vasa efterlämnade vid sin död. De bestod dels av gods som Gustav Vasa hade ärvt av sin far, dels av gods som Gustav Vasa blivit ägare till genom reduktionen av kyrkans egendomar, dels ock av gods som tillkommit genom köp och byten. Erik XIV konstaterade sedan att en del av dessa gods rätteligen tillhörde kronan och

⁸⁹⁴ Carl Gustaf Styffe, *Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet, med anledning af den uppdiktade berättelsen om ett riksdagsbeslut på Helgeandsbolmen år 1282*, Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets-Akademiens handlingar, bd XXIV, Stockholm: Norstedts, 1864.

⁸⁹⁵ Gösta Åqvist, "Till den svenska regalrättens historia" i *Rättshistoriska studier*, bd 11, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1985, s. 177-227 på s. 179-180.

⁸⁹⁶ Pettersson 1998 s. 12-18.

⁸⁹⁷ Rosén 1949 s. 64-69.

⁸⁹⁸ Kantorowicz 2016 (1957) s. 164-192.

⁸⁹⁹ "Königspfalzen" i *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, bd II, 1978, s. 1044-1055 (A. Gauert).

olika adelsätter. Karl IX återtog en del av godsens till att bli patrimonialgods, men sedan Vasaätten dött ut blev samtliga dessa gods kronogods.

Jorden i Sverige delades in i fyra jordnaturer, som definierade vilka rättigheter och skyldigheter som hörde till fastigheten i fråga. Det fanns krono-, skatte-, frälse- och kyrkojord. Kronojorden var den jord som staten var ägare till, skattejorden den jord som ägdes av bönder som betalade skatt till staten, frälsejorden den jord som adelsmän ägde och som var befriad från statlig skatt, och kyrkojorden den jord som kyrkan ägde.⁹⁰⁰ Som beräkningsgrund för beskattning av fast egendom fungerade mantalet. 'Hemman' var en beteckning för mantalsatt mark och 'lägenhet' för icke mantalsatt mark.⁹⁰¹

6.1.2. Morgongåvor, livgeding och änkesäten. "Fundus instructus"

Vid kungliga giftermål ingicks äktenskapskontrakt mellan statsöverhuvudena tillika kungahusens överhuvuden, där bl.a. hemgiften och den eventuella försörjningen av bruden som änka reglerades.⁹⁰² Kontrakten synes ha varit ganska standardiserade till form och innehåll.⁹⁰³ Detta var en typ av traktater, och den senaste sådana förefaller vara den som år 1923 ingicks mellan Sverige och Storbritannien i samband med Gustaf (VI) Adolfs giftermål med Lady Louise Mountbatten.⁹⁰⁴

Änkedrottningar gavs försörjning och bostad genom morgongåvor, livgeding och änkesäten. En morgongåva innefattade bl.a. ett bestämt belopp med en viss ränta som utbetalades årligen, och inkomsterna från vissa slott och landområden (livgeding) fungerade som säkerhet för morgongåvan och som änkeförsörjning.⁹⁰⁵ Livgeding var självständiga län som förvaltades av en änkedrottning. Den första efter Kalmarunionens tid som hade ett livgeding var Gustav Vasas änka Katarina Stenbock och den sista Hedvig Eleonora, Karl X Gustavs änka.⁹⁰⁶ Genom 38 § i 1720 års regeringsform infördes ett förbud mot att förlåna livgeding.⁹⁰⁷ Detta bekräftades även i 45 § i 1809 års regeringsform, som dock formellt endast omfattade de successionsberättigade prinsarna, trots att livgeding inte var något som de tidigare hade innehaft.⁹⁰⁸ Änkesäte är en mer allmän benämning på en bostad, i här aktuella fall slott, som änkan efter en konung eller prins anvisats efter det att betydelsen av försörjning genom livgeding upphört. Även änkesäten kunde ge inkomster genom avkastningen av t.ex. det jordbruk som tillhörde slottet.

⁹⁰⁰ Lars Gustaf Linde, *Svenska Ekonomi-Lagfarenheten*, 2 uppl., Stockholm: F. & G. Beijer, 1868, s. 68-92; Lars Gustaf Linde, *Systematisk framställning av svenska kameral-lagfarenheten*, 2 uppl., Örebro: N. M. Lindh, 1867, s. 55-65, 92-93 och 101-103.

⁹⁰¹ Nilsson-Stjernquist 1950 s. 120-122.

⁹⁰² Rangström 2010 s. 16-17. Se Riksarkivet, serien Konungahusens urkunder 1562-1958.

⁹⁰³ Hillenbrand 1996 s. 49-50.

⁹⁰⁴ Reuterskiöld 1934 s. 208; *Société des Nations, Recueil des traités*, XXII:388, no. 568.

⁹⁰⁵ Hillenbrand 1996 s. 128-151. Se också Hildebrand 1896 s. 261, jfr även s. 74-75, samt betr. medeltida nordiska drottningars hemgift och morgongåva Svend Gissel, "Om medgift, morgengave og livgeding i de nordiske kongehuse i middelalderen" i *Innsikt og utsyn. Festskrift til Jørn Sandnes*, Trondheim: Historisk institutt, 1996, s. 79-93.

⁹⁰⁶ Se angående detta Jan Brunius och Björn Asker, *Änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1660-1719*, Historiska serien nr 26, Stockholm; Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2011.

⁹⁰⁷ Hildebrand 1896 s. 213, 261 och 430.

⁹⁰⁸ Jfr Cederschiöld 1828 s. 1-2 och Naumann 1879-84 bd 2 s. 340 samt s. 23-24.

En *fundus instructus* (ordagrant: utrustad eller försedd jordegendom) var i romersk rätt ett slags legat som inkluderade alla tillhör till en jordegendom som t.ex. mat, förråd, möbler m.m.⁹⁰⁹ *Fundus instructus* var mer omfattande än andra liknande rättigheter och inkluderade även sådant som inte var nödvändigt för brukandet av egendomen men som hade använts av tidigare innehavare av densamma.⁹¹⁰ I nu aktuella sammanhang har begreppet använts för att beskriva de tillhörigheter som t.ex. möbler och vagnar som har hört samman med ett slott, framför allt när det har tagits i anspråk som ett framtida änkesäte.

6.2. Uppsala öd, husabyar och kungsgårdar. Finansieringen av hov och kungahus före år 1809

6.2.1. Uppsala öd före nedtecknandet av landskapslagarna

Den äldsta beteckningen på jord som hörde till konungarna och som användes för deras försörjning är *Uppsala öd*. Detta begrepp förekommer först i några av de gamla nordiska sagorna.⁹¹¹ Ynglingasagan är den första sagan i Snorre Sturlasons *Heimskringla* och nedtecknades omkring år 1230.⁹¹² Där sägs att Frej, som också hette Yngve – något som gav Ynglingaätten dess namn – hade sin huvudboplats i Uppsala och samlade alla sina skatter, rikedomar och lösören där. ”Då uppstod Uppsala öd och det har alltid funnits där sedan”.⁹¹³ Ordet ’öd’ kommer av *auðr* eller *öper* som betyder (jord)egendom⁹¹⁴ eller rikedom,⁹¹⁵ och Uppsala står i genitiv; en modern översättning skulle alltså vara *Uppsalas rikedomar* eller *rikedomar som hör till Uppsala*.⁹¹⁶

Snorre berättar vidare i Ynglingasagan att konung Anund eller Önund senare lät bygga gårdar i vart stort härad i Sverige och drog omkring hela landet för att gästa,⁹¹⁷ men det är inte alldeles klart om dessa gårdar hade någon koppling till Uppsala öd eller om det var en annan typ av kungliga egendomar. I Olof Haraldssons eller Olof den heliges saga återkom Snorre till att Uppsala öd var namnet på sveakungens egendom.⁹¹⁸ Det är svårt att säga vilka

⁹⁰⁹ Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: The American Philosophical Society, reprint 1991, s. 505 och 540. Se Dig. 33.7, Krueger och Mommsen 1872 s. 468-473.

⁹¹⁰ Dennis P. Kehoe, ”Approaches to Profit and Management in Roman Agriculture: The Evidence of the Digest” i Jesper Carlsen m.fl. (red.), *Landuse in the Roman Empire*, Rom: Accademia di Danimarca, 1994, s. 51. Jfr betr. de Holstein-gottorpska äktenskapskontrakten Hillenbrand 1996 s. 165-170.

⁹¹¹ Snorre Sturluson, *Nordiska kungasagor. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvasons saga*, Stockholm: Fabel, 1991; Snorre Sturluson, *Nordiska kungasagor. Olav den heliges saga*, Stockholm: Fabel, 1992.

⁹¹² Kristinn Jóhannesson, förord i Sturluson 1991 s. 7.

⁹¹³ Sturluson 1991 s. 32. Se här till Pettersson 1998 s. 19.

⁹¹⁴ K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, bd 2, del 2, p(TH)-Ö, Lund: Berlingska, 1900-18, s. 1161 och 1163. Söderwall tar upp Uppsala öd både under *ödhe* och *öper* samt jämför ”upsala ödhe” med ”upsala öper”.

⁹¹⁵ Söderwall 1900-18 s. 1163; Rosén 1964 sp. 434; Pettersson 1998 s. 21-26.

⁹¹⁶ Pettersson 1998 s. 26.

⁹¹⁷ Sturluson 1991 s. 58.

⁹¹⁸ Sturluson 1992 s. 89.

slutsatser man kan dra av detta när det gäller faktiska historiska förhållanden.⁹¹⁹ Snorre besökte år 1219 lagmannen Eskil i Västergötland.⁹²⁰ Det är tänkbart att han då fick uppgifterna om Uppsala öd och därmed om de föreställningar man hade i Västergötland om den kungliga egendomen vid denna tid.⁹²¹ Detta skulle också kunna tyda på att Uppsala öd var ett etablerat begrepp i Västergötland redan vid den tidpunkten.

Så mycket är dock klart att det åtminstone finns exempel på att en åtskillnad redan på 1100-talet gjordes i Sverige mellan kronans gods och konungens personliga gods. Kung Knut Eriksson gjorde i ett brev från 1190-talet en skillnad mellan egendom som han innehade på grund av fädernearv (*ex paterna successione*) och som han disponerade på grund av kunglig rätt (*ex regio iure*).⁹²² Magnus Ladulås donerade år 1276 på sin kröningsdag ett av kronogodsens (*de bonis regalibus*) till Uppsala domkyrka och meddelade då att han fört över lika mycket av sitt patrimonialgods (*de patrimonio nostro*) till kronan.⁹²³ Detta tyder på att kronans godsinnehav i vart fall vid den tidpunkten var skyddat till sitt värde, men inte till den exakta godssammansättningen.⁹²⁴

Uppsala öd nämns i det ena av två dokument, som utger sig för att utgöra samtida redogörelser för ett år 1282 fattat herredagsbeslut, som i verkligheten aldrig ägt rum. Kung Magnus Ladulås skulle – om dokumenten hade återgett en verklig händelse – ha klagat på att inkomsterna från Uppsala öd inte var tillräckliga, och en herredag på Helgeandsholmen skulle i juni 1282 ha infört vissa reglärätter över gruvor, vatten m.m.⁹²⁵ Carl Gustaf Styffe har övertygande visat att händelsen är uppdiiktad.⁹²⁶ Gösta Åqvist har visserligen anfört en rad argument mot Styffes slutsats utan att för den skull mena att det är bevisat att avskrifterna återspeglar ett äkta herredagsbeslut.⁹²⁷ Den rådande uppfattningen är därmed att de båda dokumentversionerna är falska⁹²⁸ och det går därmed inte att lägga innehållet till grund för några slutsatser om omfattningen av Uppsala öd år 1282.

6.2.2. Uppsala öd i de medeltida lagarna

Från den tid då det finns nedtecknade landskapslagar står man på betydligt fastare mark källmässigt. Uppsala öd nämns i några av dem. Som jag redogjort för ovan (avsnitt 2.2.2.)

⁹¹⁹ Pettersson 2000 s. 52 och Larsson 2004 del 1 s. 71-81. Se också Asgaut Steinnes, *Husebyar* (utgiven som separathäfte av Norsk Historisk Tidsskrift 1955:4), Oslo 1955, s. 4-5. Se dessutom Sanmark 2017 för en utförlig analys av flera aspekter på frågan om vilka slutsatser som kan dras av sammanställningar mellan arkeologiska fynd och senare sago- och lagtexter.

⁹²⁰ Holmbäck och Wessén 1946 s. XX

⁹²¹ Pettersson 1998 s. 20.

⁹²² DS 67, SDHK 218. Se härtill Rosén 1964 sp. 435 samt även Rosén 1949 s. 57 och 136.

⁹²³ DS 612, SDHK 1001. Se härtill Rosén 1964 sp. 435 samt Rosén 1949 s. 144.

⁹²⁴ Rosén 1964 sp. 435, se även Rosén 1949 s. 8, 34, 44, 61-62, 72-73 och 79.

⁹²⁵ DS 745, SDHK 1209.

⁹²⁶ Styffe 1864 s. 55-89.

⁹²⁷ Åqvist 1985 s. 188-221.

⁹²⁸ Se Sam. Clason, *Till reduktionens förhistoria, gods- och ränteafsöndingarna och de förbudna orterna*, Upsala: Akademiska bokhandeln, 1895, s. 2; Rosén 1949 s. 108, Ingemar Carlsson, *På lögnens väg. Historiska bedrägerier och dokumentförfälskningar*, Lund: Historiska Media, 1999 s. 62-64 och 344-345, samt Schück 2005, som inte ens tar upp denna eventuella herredag till diskussion. Däremot finns ett fragment av ett brev om rådsherreval av den 24 juni 1282, se Schück 2005 s. 22 samt DS 748, SDHK 1198 och 1211.

skulle konung väljas av de tre folklanden i Uppland. Sedan skulle först Upplands lagman och därefter lagmännen i Södermanland, Östergötland, Tiohärad, Västergötland, Närke och Västmanland döma den valde till konung. Sedan så hade skett och konungen hade vigts till kronan i Uppsala kyrka, hade konungen enligt konungabalken, tredje flocken i Upplandslagen (stadfäst år 1296), fått laglig rätt till Uppsala öd. Att han hade rätt till Uppsala öd sägs dock även i första flocken, i samband med att den valde har dömts till konung av lagmännen. Holmbäck och Wessén har tolkat detta som att konungen hade rätt till Uppsala öd genast efter det att han dömts till konung och inte först efter kröningen.⁹²⁹ Södermannalagens bestämmelser om Uppsala öd motsvarar de i Upplandslagen. Holmbäck och Wessén har kommenterat dessa regler med att 'Uppsala öd' bestod av kungsgårdar belägna i olika delar av riket och att de ofta kallades 'Husaby'.⁹³⁰ Det kan noteras att kungsgårdar nämns i Upplandslagens köpmålabalk utan tydlig koppling till Uppsala öd.⁹³¹

Yngre Västgötalagen nedtecknades som nämnts enligt de senaste forskningsrönen på 1310-talet,⁹³² men den är bevarad i handskrifter tidigast från 1300-talets mitt. Sist i kvarnbalken (8 §) finns – även om det kan tyckas något malplacerat – en bestämmelse om Uppsala öd. Vi måste dock börja med Äldre Västgötalagen, där motsvarande bestämmelse hade följande lydelse, "Torþ ma eigh at mutu takæ",⁹³³ översatt till nutida svenska "Jord får man icke taga emot som gåva"⁹³⁴, vilket har uppfattats som att kvarnbalken egentligen är en avslutande del av jordabalken, som kommer närmast före. Förbudet mot gåva handlar om att sättet för överlåtelse av fast egendom ska iakttas; "muta" kunde då också betyda gåva av lös egendom.⁹³⁵ I Yngre Västgötalagen har just denna bestämmelse i stället ett helt annat innehåll: "Vad och Ökull, Vartofta, Gudhem, Lung, Hullsjö, Ås och Skalanda, de äro alla Uppsala öd. De få aldrig förlänas. Dem ägde alltid den konung, som rådde över landen."⁹³⁶ Översättningen 'förlänas' är något missvisande, eftersom det som åsyftades var att godsen inte fick 'evärdligen avsöndras'.⁹³⁷ De åtta gårdarna är belägna i var sitt av de åtta bo, som Västergötland var indelat i, och som omfattade ett eller flera häradar.⁹³⁸

Den text som har brukat kallas "Lydekini excerpter" och som har ansetts vara utdrag ur Yngre Västgötalagen anses numera utgöra noteringar från den omarbetning av Äldre Västgötalagen som ledde fram till Yngre Västgötalagen. Texten bör därför enligt denna uppfattning i stället kallas "Laurentius bok" och torde vara från tiden omkring år 1305.⁹³⁹ I den finns

⁹²⁹ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 43-44 och 53-54.

⁹³⁰ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 53 och 1940 s. 56.

⁹³¹ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 154, Pettersson 1998 s. 27.

⁹³² Se referenser i avsnitt 2.1. ovan.

⁹³³ H. S. Collin och C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 1, Westgöta-Lagen, Stockholm: Z. Haeggström, 1827, s. 52; Wiktorsson 2011 bd 1 s. 168 och bd 2 s. 122.

⁹³⁴ Holmbäck och Wessén 1946 s. 155, samma tolkning Nilsson 2012 s. 48. Wiktorsson har utan kommentar översatt bestämmelsen med "Jord må (man) ej som muta ta", se Wiktorsson 2011 bd 2 s. 123.

⁹³⁵ C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 13, Ordbok, Lund: Gleerup, 1877, s. 448; K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, bd 2, del 1, M-T, Lund: Berlingska, 1891-1900, s. 67; Holmbäck och Wessén 1946 s. 155-157.

⁹³⁶ Holmbäck och Wessén 1946 s. 346; se till originaltexten Collin och Schlyter 1827 s. 194.

⁹³⁷ Rosén 1949 s. 72-73.

⁹³⁸ Holmbäck och Wessén 1946 s. 347, Pettersson 1998 s. 30-40.

⁹³⁹ Nilsson 2011 s. 45 och Nilsson 2012, se även Pettersson 1998, appendix s. i-xiv.

dock ingen anteckning om Uppsala öd.⁹⁴⁰ Om man i enlighet med Göran B. Nilssons forskningsrön utgår från att Laurentius bok återspeglar delar av den lagstiftningsprocess varigenom Äldre Västgötalagen omarbetades till Yngre Västgötalagen, kommer kvarnbalkens avslutande paragraf i nytt ljus – det finns då anledning att fundera på varför de gods som utgjorde Uppsala öd behövde räknas upp i Yngre Västgötalagen men inte i Äldre Västgötalagen. Anledningen skulle kunna vara att de tidigare hade omfattats av det generella förbudet mot gåva av jord, men att avskaffandet av detta förbud krävde en specialreglering med förbud mot gåva i form av förläning av kronogods.⁹⁴¹ Denna teori sätter in den nya och den gamla lydelsen av 8 § kvarnbalken i ett logiskt sammanhang och ger en rimlig förklaring till att Uppsala öd inte uttryckligen nämndes i Äldre Västgötalagen. Detta skulle i nästa led – även om vi nu är inne på spekulationer – kunna passa ihop med att Snorre Sturlason kan ha fått uppgifter om Uppsala öd i Västergötland redan år 1219 trots att Uppsala öd inte nämns i landskapets nedskrivna lagar förrän på 1310-talet.

I Östgötalagen saknas bestämmelser om Uppsala öd, men i dråpsbalkens fjortonde flock finns bestämmelser om dråp av ”konungs bryte i Uppsala bo”, ”jarls bryte i Rodens bo” och ”biskops bryte i stavs och stols bo”.⁹⁴² Det sistnämnda begreppet kan knytas till biskopsstolen och biskopsstaven, roden har med ledungsflottan att göra och Uppsala bo torde kunna knytas till Uppsala öd.⁹⁴³ Några närmare upplysningar om vad detta innebar för Östergötlands del finns dock inte, utöver att det västgötska bo-begreppet knyts samman med Uppsala öd.

I Hälsingelagen, nedtecknad på 1320-talet, finns en uppräkningslista av vilka gods (kungsgårdar) som hörde till Uppsala öd.⁹⁴⁴ Det är fråga om sex gårdar som var belägna längs Norrstigen, den medeltida vägen längs Norrlandskusten.⁹⁴⁵ Följande anges i konungabalkens elfte flock.

”Dessa äro Uppsala öd: Hög längst i söder, Hög i Sunded, Hög på Norrstigen, Näs i Selånger, Norrstig i Säbrå, Kutby. Dessa gårdar må ingen byta eller sälja från kronan, och ej heller något som hör till dem.”⁹⁴⁶

Dessa gårdar betalade inte skatt till kyrkan.⁹⁴⁷ Leif Grundberg har kommenterat Hälsingelagens bestämmelse med att man genom den får ”en synkron bild av de norrländska kronogodsens under 1320-talet”.⁹⁴⁸ Även mellan dessa gårdar finns skillnader: De två nordligaste låg inte i samma typ av maktcentra som de fyra sydligaste.⁹⁴⁹

⁹⁴⁰ Jfr Nilsson 2012 s. 53.

⁹⁴¹ Nilsson 2012 s. 48-49 samt s. 64, 244-245 och 249. Detta gör också att nytt ljus faller även över Roséns teori (1949 s. 71) att bestämmelsen tillkom under intryck av ett under 1200-talets slut aktuellt förbud avseende avsöndringar av kronans gods men att den ändå återspeglar ett äldre stadium i rättsutvecklingen.

⁹⁴² Holmbäck och Wessén 1933 (Östgötalagen) s. 62.

⁹⁴³ Holmbäck och Wessén 1933 (Östgötalagen) s. 71, Schück 1914 s. 22-23, Rosén 1949 s. 71-72.

⁹⁴⁴ Holmbäck och Wessén 1940 s. XLVII.

⁹⁴⁵ Grundberg 2000.

⁹⁴⁶ Holmbäck och Wessén 1940 s. 293.

⁹⁴⁷ Holmbäck och Wessén 1940 s. 264 och 278, Schück 1914 s. 4-5.

⁹⁴⁸ Grundberg 2000 s. 77.

⁹⁴⁹ Bohman 1999 s. 69, Grundberg 2000.

Sammanfattningsvis förekom Uppsala öd som begrepp i Upplandslagen, stadfäst år 1296, men det är först på 1310-talet som det går att belägga att Uppsala öd var ett begrepp av relevans i Västergötland, och motsvarande tidpunkt är för Norrlands del 1320-talet.

6.2.3. 1335 års stadga för kungaval, Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar

I den stadga för kungaval som Magnus Eriksson lät utarbета omkring år 1335, vilken sedan inarbetades i en handskrift av Södermannalagen och ligger till grund för landslagens konungabalk flockarna 1-8, förtydligades regelverket.⁹⁵⁰ När det gäller Uppsala öd angavs att en av konungens uppgifter var att styra och råda över ”borgar och land, Uppsala öd, konungens gods och alla kungliga ingälder”.⁹⁵¹ Detta fick konungen inte minska för den konung som skulle komma efter, och om så ändå hade skett, fick den nye konungen återta de gods som hade fränthänts kungamakten.⁹⁵² Utländsk man fick inte sitta i riksrådet eller ”råda över hus eller land, Uppsala öd, eller ock något kronans gods så gammalt, att ingen minnes eller ock känner av säker hörsaga, huru det först har kommit under kronan”.⁹⁵³ Konungen skulle leva av Uppsala öd och laga utskylder samt sådana pålagor som varje lagsaga samtyckte till.⁹⁵⁴

Dessa bestämmelser fick utgöra inledningen till konungabalken i Magnus Erikssons landslag. Intressant att notera är att ”konungens gods” i det första citatet i föregående stycke blev ”kronans gods”,⁹⁵⁵ vilket visar att tanken på kronan som rättssubjekt hade fått fäste under perioden 1335-1350. Ärkediakonen i Uppsala Ragvald Ingemundsson uttydde i sin latinska översättning av landslagen från omkring år 1500 Uppsala öd som *fiscus regius*. Detta innebar att Uppsala öd knöts till ett internationellt gångbart begrepp, även om Ragvalds översättningar i övrigt långt ifrån alltid är tillförlitliga.⁹⁵⁶

Ytterligare av intresse är att ”borgar och land, Uppsala öd, konungens gods och alla kungliga ingälder” kan uppfattas som olika kategorier av tillgångar eller som att Uppsala öd var en avgränsad del av de andra nämnda tillgångsslagen.⁹⁵⁷ ”Borgar och land” torde syfta på slottslänen, områden med slott med fogdar och manskap som centralpunkter, vilka hade utvecklats fram till omkring år 1300.⁹⁵⁸ Begreppet Uppsala öd skulle i samband med det

⁹⁵⁰ Holmbäck och Wessén 1940 s. 236-241 och 245-256, ssk. s. 245.

⁹⁵¹ Holmbäck och Wessén 1940 s. 236.

⁹⁵² Detta framgår av 1 § i stadgan och 3 kap. konungabalken, jfr till att det också fanns ett förbud mot minskning av statsterritoriet Nilsson-Stjernquist 1950 s. 25.

⁹⁵³ Holmbäck och Wessén 1940 s. 237.

⁹⁵⁴ Holmbäck och Wessén 1940 s. 237-238.

⁹⁵⁵ Holmbäck och Wessén 1962 s. 3 och 22; jfr Holmbäck och Wessén 1940 s. 247 samt Rosén 1949 s. 119-121.

⁹⁵⁶ Pettersson 1998 s. 26; C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 10, Konung Magnus Erikssons Landslag, Lund: Berlingska boktryckeriet, 1862, s. 6 not 52, se till de av Schlyter använda handskrifterna av Ragvald Ingemundssons översättning och dennes källor s. LVI-LXI; J. E. Almquist, ”Juridisk litteraturhistoria. Kommentatorerna under perioden 1530-1630” i *Svensk juristtidning* 1943 s. 130-135 på s. 130; Göran Bäärnhielm, *Magnus Erikssons landslag. Latinsk översättning (ca år 1500) av Ragvald Ingemundsson. Lib. V-XV*, Stockholm: Stockholms universitet, 1980, s. 1-5.

⁹⁵⁷ Pettersson 1998 s. 26-30.

⁹⁵⁸ Rosén 1949 s. 80-83. Se även Erik Lönnroth, *Statsmakten och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteräsen och länsförvaltning*, Göteborg: Wettergren och Kerber, 1940, s. 137-171.

kunna ha kommit att avse ”gammalt kronogods”,⁹⁵⁹ men det var fortfarande ett relevant begrepp på 1310- och 1320-talen eftersom det då användes i Västgöta- och Hälsingelagen.

I en handskrift av Magnus Erikssons landslag från 1400-talets första hälft, vilken även innehöll delar av Yngre Västgötalagen, finns bestämmelsen om Uppsala öd med, fast omformulerad till imperfekt.⁹⁶⁰ Detta skulle kunna uppfattas som att Uppsala öd då hade mist sin betydelse.⁹⁶¹ I Kristoffers landslag från år 1442 behölls emellertid bestämmelserna om Uppsala öd och kronans gods, och de togs in i 2-4 kap. konungabalken.⁹⁶² Trettionde flocken i konungabalken i Magnus Erikssons landslag handlade om straff för den som jagade i konungens parker, och samma bestämmelse återkom i 34 kap. konungabalken i Kristoffers landslag med ett tillägg: det angavs nu att konungens parker var konungens enskilda ägor, som Uppsala öd och annat dylikt.⁹⁶³

6.2.4. Uppsala öd i medeltida brev

Namnet Uppsala öd förekommer också i några bevarade brev, bl.a. ett utfärdat av kung Magnus Eriksson år 1345.⁹⁶⁴ I brevet från år 1345 kopplas Uppsala öd samman med husabybegreppet.⁹⁶⁵ Magnus Eriksson bytte bort tre Husby i Uppland som var ”vår och svenska kungadömet kronas gård” (*”predia nostra, et corone regni swecie”*) mot bl.a. Svartsjö, och det angavs då att de tillbytta godsens ”från och med nu och för evigt böra kallas och räknas såsom Uppsala öd” (*”vt vpsalaødher exnunc pro perpetuo dici debeant”*).⁹⁶⁶ Som Pettersson har anfört blir det historiska sambandet dunkelt;⁹⁶⁷ det sägs inte uttryckligen att de bortbytta gårdarna hette Husaby just för att de hörde till Uppsala öd. Pettersson anför vidare att begreppet Uppsala öd ”förefaller [...] ha utvecklat sig till en historisk kliché i källorna från 1300- och 1400-talen, som kronan använder för att ge en historisk sanktion åt sina rättigheter och sitt agerande.”⁹⁶⁸ Begreppet Uppsala öd kan således ha använts för att hävda kronans rätt, även om det ursprungligen avsåg något specifikt gods, troligen med Gamla Uppsala by som kärna.⁹⁶⁹ I samma riktning talar det förhållandet att i drottning Margaretas och riksrådets stadga om

⁹⁵⁹ Rosén 1949 s. 82. Se även Nilsson 2012 s. 161, som noterar att Uppsala öd i en skattestadga från 1300-talet, vars rättsliga status dock är oklar (Nilsson 2012 s. 159-169), jämföras med gammalt kronogods.

⁹⁶⁰ H. S. Collin och C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 1, Westgötalagen, Stockholm: Haeggström, 1827, s. 194 not 47 samt s. XXV-XXVII.

⁹⁶¹ Pettersson 1998 s. 38-39.

⁹⁶² Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, 1726, s. 2, 86 och 95.

⁹⁶³ Schlyter 1862 s. 42; C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 12, Konung Christoffers Landslag, Lund: Berlingska boktryckeriet, 1869, s. 50; Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, 1726, s. 237-239; Holmbäck och Wessén 1962 s. 16 och 37. Jfr även Tauson 1846 s. 4.

⁹⁶⁴ Pettersson 2000 s. 52.

⁹⁶⁵ Pettersson 1998 s. 28-29, Pettersson 2000 s. 52 och 62.

⁹⁶⁶ DS 3975, SDHK 5202. Se här till Söderwall 1900-18 s. 1163; Rosén 1949 s. 72 och 168; Pettersson 1998 s. 29; Pettersson 2000 s. 52.

⁹⁶⁷ Pettersson 2000 s. 52.

⁹⁶⁸ Pettersson 2000 s. 52.

⁹⁶⁹ Pettersson 2000 s. 52, se vidare Sigurd Rahmqvist, ”Gamla Uppsala by – Upplands största” i *Från Östra Aros till Uppsala. En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala*, Uppsala stads historia VII, Uppsala 1986, s. 254-271 på s. 264.

reduktion år 1396 nämns kronans gods,⁹⁷⁰ men vid själva reduktionen benämndes detta gods Uppsala öd.⁹⁷¹

År 1404 intygade byfogden Jönis i Söderköping samt borgmästare och rådmän där att häradshövdingen i Björkekindis härad och ytterligare personer hade vittnat att Grinneby och Grinnebytorp i Björkekindis härad av ålder varit Uppsala öd – ”hafuer warit af alder gamalt konwngs vpsalødh”.⁹⁷² Det ska noteras att formen ”konungs Uppsala öd” används och att det är ett något som en fastighet kan *vara*, det betecknar alltså en egenskap hos fastigheten.⁹⁷³ Samma sätt att beskriva denna typ av jord förekommer i ytterligare brev, t.ex. ett räfstetingsbrev från år 1409⁹⁷⁴ och ett intyg från samma år⁹⁷⁵ samt i en räfstetingsdom från år 1413. I den domen återdömde biskop Knut i Linköping och riddaren Ivar Nilsson, lagman i Östergötland, jord i Hagelstad till domkyrkan. Esbjörn Djäken och Jösse Mårtensson hade tagit jorden från Linköpings domkyrka till Uppsala öd: de ”haffdo takit aff domkirkione meth velde twa attunga jord i Hagelstada til Vpsal-øde wtan lag oc reth, hwilkit nempdin vitnadhe oc swor at thet aldre konungx Vpsal-øde, war, oc at kronan ther ingen ret til haffde”.⁹⁷⁶ Även här syftar uppenbarligen ”konungs Uppsala öd” på en egenskap hos jorden.⁹⁷⁷

I sin försäkran inför tillträdet som svensk konung lovade Kristoffer av Bayern år 1441 bl.a. att skydda svensk lag samt att slott, land, län och ”gamblä Vpsahla ödhe”⁹⁷⁸ inte skulle lämnas över till andra än svenskar.⁹⁷⁹ I ett brev år 1455 intygade ärkebiskop Jöns i Uppsala, biskop Nils i Linköping, biskop Lars i Växjö med flera i rikets råd att kung Karl bortbytt kronans Uppsala öd-gods Gorsunga (Gårsinge) och Gorsungaholm i Åkers härad till biskop Sigge mot biskopsbordets gods i Kärnbo och Taxinge socknar.⁹⁸⁰ Gårsinge angavs i brevet vara ”hans [dvs. konungens] oc krononna i Sverige Upsala ödhe”.⁹⁸¹

I en lagmanstingsdom från år 1477 dömde lagmannen i Uppland i en tvist om 16 örtugland jord i Nibble. Ena parten påstod att han hade fått jorden genom byte med kung Karl, och av betydelse var att kung Karl hade bytt bort jorden mot Uppsala öd vid ”Marpö”.⁹⁸²

⁹⁷⁰ Överenskommelse i anledning af svenska rikets öfvergång från konung Albrecht till drottning Margareta och Eriks af Pommern nyligen skedda val och hyllning till konung af Sverge den 20 september 1396, i O. S. Rydberg (utg.), *Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar*, del 2, 1336-1408, s. 655-664.

⁹⁷¹ Rosén 1964 sp. 435.

⁹⁷² SD 406, SDHK 16205. Se härtill Söderwall 1900-18 s. 1163; Pettersson 1998 s. 29.

⁹⁷³ Pettersson 1998 s. 29.

⁹⁷⁴ SD 1178, SDHK 17324. Se härtill Söderwall 1900-18 s. 1163.

⁹⁷⁵ SD 1214, SDHK 17373.

⁹⁷⁶ SD 1844, SDHK 18159. Pettersson 1998 s. 29.

⁹⁷⁷ Se härtill Pettersson 1998 s. 29.

⁹⁷⁸ Konung Christophers försäkran till Sveriges rikes ständer den 26 april 1441, i O. S. Rydberg (utg.), *Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar*, del 3, 1409-1520, s. 191-194 på s. 192; Rosén 1964 sp. 435.

⁹⁷⁹ Jfr också ett belägg hos Söderwall 1900-18 s. 1163 ”styra och radha all land och slott och upsala ödhe i swerige medh jnländske män” från år 1436, av Söderwall hämtat ur Hadorph, Bihang till Rimkrönikorna, 1676 104.

⁹⁸⁰ SDHK 26651. Se härtill Rosén 1949 s. 72.

⁹⁸¹ Pergamentsbrev 26 februari 1455, länk till bild från SDHK nr 26651; jfr även Rosén 1949 s. 72.

⁹⁸² SDHK 30217.

6.2.5. Husabyar

Som redan nämnts har Holmbäck och Wessén kopplat samman Uppsala öd med husabyarna, och en sådan koppling görs också i några medeltida brev. Gårdar med namnet Husby eller Husaby finns spridda runt om i Sverige, med särskild tyngdpunkt i Uppland, Södermanland och Närke.⁹⁸³ Vad som förenar dessa gårdar är inte helt enkelt att definiera. I Västergötland vid Kinnekulle finns ett Husaby där Olof Skötkonung omkring år 1000 ska ha döpts, om man får tro Äldre Västgötalagens konungalängd, som nedtecknades strax före 1200-talets mitt.⁹⁸⁴

Henrik Schück menade att samtliga husabyar ingick i ett egendomskomplex med namnet Uppsala öd och att de fanns i varje territoriell enhet. De skulle ha ett ursprung i forntiden och systemet skulle ha varit intakt fram till perioden 1250-1350, då flera av godsens avyttrades.⁹⁸⁵ Detta synsätt fördes delvis vidare av bl.a. Jerker Rosén och Erik Lönnroth. Enligt Rosén framstod Uppsala öd ”under medeltidens första århundraden som ett omfattande godskomplex, vilket utgjorde kronans förnämsta inkomstkälla”, där ”husabyarna [tycks] ha ingått såsom viktiga förvaltningscentra”.⁹⁸⁶ Lönnroth lade samman husabyarna samt Yngre Västgötalagens och Hälsingelagens Uppsala öd-gods och fick antalet till över sjuttio.⁹⁸⁷ Det har också antagits att det funnits en koppling mellan kungsgårdarna och konungens behov av ”replipunkter”⁹⁸⁸ vid resor i landet för försörjning under dessa. På senare tid har Stefan Brink kopplat husabyarna till Uppsala öd (*bona regalia*) och till kungasläkternas patrimonial-gods.⁹⁸⁹

På en viktig punkt visade Jerker Rosén att Henrik Schücks slutsatser inte stämde. Schück hade hävdat att Uppsala öd varit ett kolossalt godskomplex som utsatts för vanvetting gods-förskingring under perioden 1250-1350,⁹⁹⁰ även om han också framhöll att mer forskning behövdes.⁹⁹¹ Rosén kunde emellertid visa att någon omfattande minskning av kronans gods-innehav inte alls ägde rum vid denna tid.⁹⁹² Slutsatsen att husabyarna och Uppsala öd-godsens användes för försörjningen under konungens resor i landet kan också ifrågasättas.⁹⁹³

Jonatan Pettersson har tagit ett nytt grepp om källmaterialet och kritiskt granskat underlaget för de slutsatser som hittills dragits.⁹⁹⁴ Han har därvid sammanfattat tre iakttagelser som kan utgöra en utgångspunkt för slutsatser om husabyarna: för det första ortnamnets särpräglade spridning, med en husaby per hundare eller härad, åtminstone i Uppland, för det

⁹⁸³ Brink 2000 s. 67.

⁹⁸⁴ Anders Berglund, ”Långt före Olof Skötkonung. Om projektet kring Husaby, Västergötland” i Olausson (red.) 2000 s. 101-113 och Stig Lundberg, ”Olof Skötkonung och Husaby” i Olausson (red.) 2000 s. 115-123. Ang. dateringen av konungalängden, se Lundberg 2000 s. 118-119. Se här till också Lüne 2007 s. 268-296.

⁹⁸⁵ Schück 1914.

⁹⁸⁶ Rosén 1964 sp. 435.

⁹⁸⁷ Lönnroth 1940 s. 43.

⁹⁸⁸ Andræ 1964 sp. 514.

⁹⁸⁹ Brink 2000 s. 70.

⁹⁹⁰ Schück 1914 s. 3-4 och 9.

⁹⁹¹ Schück 1914 s. 4.

⁹⁹² Rosén 1949 s. 51-53 och 116.

⁹⁹³ Pettersson 1998 s. 47-49.

⁹⁹⁴ Pettersson 2000 s. 49-63.

andra förekomsten av en husabyman i Dalalagen, och för det tredje förekomsten av ortnamnet i Hälsingelagen.⁹⁹⁵

I Dalalagen nämns en husabyman. Husabymannen hade vissa – med dagens begrepps-bildning – polisiära uppgifter. Ett problem är att avgöra vilket förhållande husabymannen hade till länsmannen, ett annat hur många verksamhetsområden (s.k. tredingar) för husaby-män som fanns i Dalarna.⁹⁹⁶ Enligt Schlyter hade husabymannen en annan och lägre befattning än länsmannen.⁹⁹⁷ Holmbäck och Wessén anslöt sig på ett ställe till detta⁹⁹⁸ men ansåg på ett annat att det var två ord för samma sak, trots att det på några ställen i lagen talades om länsmannen och husabymannen som olika personer.⁹⁹⁹ Sven Ulric Palme har därefter med stöd av några ställen där både husabyman och länsman nämns argumenterat för att husaby-man och länsman var två skilda ämbeten,¹⁰⁰⁰ en argumentation som Pettersson funnit övertygande.¹⁰⁰¹ Husabymannen hade väsentligen uppgifter mellan tingen, bl.a. att sammankalla ting, medan länsmannen verkade på tingen.

I Hälsingelagen finns en bestämmelse om någon typ av funktionärer med koppling till husabyarna.¹⁰⁰² I rättegångsbalkens första flock anges: ”Nu kumbær konungx breef æller buþ till landsins. þa scall lænzman buþkaulæ wp skæræ. fiuræ aff hwærium husæby þe skulu fram fara ok æy atær.”¹⁰⁰³ Detta har översatts: ”Nu kommer konungens brev eller bud till landet. Då skall länsmannen skära upp budkavle, fyra från varje husaby. De skola gå framåt och icke tillbaka.”¹⁰⁰⁴ Att skära budkavle innebar att den försågs med runor eller märken.¹⁰⁰⁵ Orden ”fyra från varje husaby” är svårtydda, eftersom det är svårt att veta om frasen hör samman med det som står före eller efter. De kan syfta på fyra budkavlar från varje husaby, och i så fall kan det antas att de vidarebefordrades därifrån till områdena runt husabyn.¹⁰⁰⁶ De kan också syfta på att det var fyra män från varje husaby som skulle bära budkavlarna.¹⁰⁰⁷

Ett samband mellan husabyarna, vilket dock inte är entydigt, är att det finns gravfält med storhögar eller kungshögar i närheten av dem.¹⁰⁰⁸ Ett tydligare samband är att de är belägna i närheten av vattenleder, ofta där dessa korsar landsvägar.¹⁰⁰⁹ De hade således en ”speciell

⁹⁹⁵ Pettersson 2000 s. 51.

⁹⁹⁶ Pettersson 2000 s. 53-56.

⁹⁹⁷ Schlyter 1877 s. 290-291.

⁹⁹⁸ Holmbäck och Wessén 1936 (Dalalagen) s. 42.

⁹⁹⁹ Holmbäck och Wessén 1936 s. XXII.

¹⁰⁰⁰ Sven Ulric Palme, ”Hövitsmän och husabymän” i *Scandia* 24, 1958, s. 139-166 på s. 157-166.

¹⁰⁰¹ Pettersson 2000 s. 53 och 62.

¹⁰⁰² Pettersson 2000 s. 51.

¹⁰⁰³ C. J. Schlyter, *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 6, Helsingelagen, Lund: Berlingska boktryckeriet, 1844, s. 85:

¹⁰⁰⁴ Holmbäck och Wessén 1940 s. 393.

¹⁰⁰⁵ *Nordisk familjeboks utgåupplaga* bd 4 sp. 513-514.

¹⁰⁰⁶ Schück 1914 s. 6.

¹⁰⁰⁷ Pettersson 2000 s. 51.

¹⁰⁰⁸ Åke Hyenstrand, *Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974, s. 103-118; Ekman 2000 s. 9-38, ssk. s. 12-13; Pettersson 2000 s. 60 och 62.

¹⁰⁰⁹ Hyenstrand 1974 s. 103-118; Ekman 2000 s. 9-38, ssk. s. 35-38.

belägenhet i landskapet, ofta vid viktiga kommunikationspunkter”.¹⁰¹⁰ Det kan – vilket exemplet Husaby vid Glanshammar i Närke ger stöd för – vara fråga om att redan existerade lokala centra fått nya funktioner och under 1000- och 1100-talet fungerat som centralort och del av ett kungligt godskomplex.¹⁰¹¹ Det finns dock även husabyar som tillkommit senare, på 1200-talet.¹⁰¹²

Att ordet husaby är knutet till lokala centra eller gårdar av betydelse för kungar och andra stormän får också visst stöd av ett danskt brev från år 1233 där kungen ansåg sig ha kyrklig jurisdiktion på ”våra gårdar som kallas husaby” (*in nostris villis que huseby dicuntur*), men där det också konstateras att biskopen i Ribe hade vissa rättigheter på sina gårdar ”av samma slag” (*in talibus villis suis*).¹⁰¹³

Pettersson har lyft fram betydelsen av den språkvetenskapliga diskussionen.¹⁰¹⁴ Frågan är vad sammansättningen husa-by egentligen betyder från början. Det vanligaste tolkningen är att *husa-* är en gammal genitiv pluralis av ordet hus, det vill säga husens by eller en by av hus.¹⁰¹⁵ Den norska ortnamnsforskaren Oluf Rygh ansåg att Húsabýr mest sannolikt betydde ”en vel bebygget Gaard, der har mange, gode eller prægtige huse”.¹⁰¹⁶ En annan tolkning är att det är fråga om visthus för förvaring av kungens uppbörd i form av naturprodukter,¹⁰¹⁷ förvaringshus för ledungsskepp och utgångspunkt för budkavle om ledung och landvärn¹⁰¹⁸ eller – i anslutning till tolkningen välbebyggd gård – att det varit fråga om ”de visthusbodas och gästbudshallar, som varit utmärkande för de kungliga förvaltningsgårdarna”.¹⁰¹⁹ En tredje tolkning är att hus inte betyder byggnad utan skydd och att det alltså skulle vara fråga om en skydds- eller försvarsgård.¹⁰²⁰ En fjärde tolkning, men på delvis annan etymologisk grund, är att *husa(r)-* är en term för centralort, och då kan det vara fråga om antingen nya namn på gamla centralorter eller namn på nybildade centralorter.¹⁰²¹ Elias Wessén anslöt sig till en av Elof Hellquist lanserad teori om att Husaby först betydde en väl bebyggd gård, att

¹⁰¹⁰ Pettersson 2000 s. 59, jfr även s. 62.

¹⁰¹¹ Ekman 2000 s. 9-38, ssk. s. 12-13 och 35-38; se även Hyenstrand 1974 s. 118; Pettersson 1998 s. 42; Claes Theliander, ”Huseby-problemet – igen” i Olausson (red.) 2000 s. 175.

¹⁰¹² Pettersson 2000 s. 60 och 62.

¹⁰¹³ Steinnes 1955 s. 5-6; Pettersson 2000 s. 54.

¹⁰¹⁴ Pettersson 2000 s. 56-59.

¹⁰¹⁵ Pettersson 2000 s. 57.

¹⁰¹⁶ Oluf Rygh, *Norske Gaardnavne. Forord og indledning*, Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner, 1898, s. 57.

¹⁰¹⁷ Palme 1958 s. 154, Rosén 1962 sp. 95.

¹⁰¹⁸ Mats G. Larsson, *Hamnor, husbyar och ledung*, Report series no. 29, 1987 s. 65-66; Larsson 2004 del 1 s. 132-143.

¹⁰¹⁹ Eric Elgqvist, *Ullvi och Götevi. Studier rörande götalandskapens införlivande med sveaväldet*, Lund: Olins antikvariat, 1947, s. 75-80, se även Oskar Lundberg, ”Det forntida Uppland och havet” i *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1915 s. 85-100 på s. 94 och Harry Ståhl, *Ortnamn och ortnamnsforskning*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1970, s. 73.

¹⁰²⁰ Petrus Envall, *Husaby och Husum. Filologisk, geografisk och historisk ortnamnsanalys*. Ortnamn och kulturhistoria 1, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1960, s. 10-21.

¹⁰²¹ Brink 2000 s. 70 och 71-72, Lars Hellberg, ”Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av ett forskningsprojekt” i *Namn och bygd* 2013 s. 9-31 ssk. s. 10, 12-13 och 22-25.

denna gård blev en kunglig förvaltningsgård och att namnet på så sätt blev synonymt med kungsgård, bredde ut sig som begrepp och ibland trängde undan äldre namn.¹⁰²²

För egen del anser jag att man måste ta sin utgångspunkt i att Sverige under 1100-talet och åtminstone 1200-talets första hälft inte var något centralstyrt rike, utan det var ett konglomerat av landskap, som fram till 1300-talets mitt hade sina egna lagar, och fram till dess att landskapslagarna skrevs ned även hade egna lagar för olika delar av landskapet, t.ex. i Uppland.¹⁰²³ Även inom ett landskap som Uppland var de samhällsliga strukturerna oregelbundna.¹⁰²⁴ Detta talar mot att det skulle ha funnits ett enhetligt kungligt gods-komplex som sedan upplöstes. Landskapslagarna ger stöd för att Uppsala öd vid 1200-talets slut var ett för Uppland relevant begrepp som senast på 1310- och 1320-talen spreds till Södermanland, Västergötland och Norrlandskusten. Detta innebär inte att det fanns något enhetligt system av husabyar, särskilt som det också har ansetts att husabyarna förlorade sin betydelse vid sekelskiftet 1300 i samband med de nya slottslänens framväxt.¹⁰²⁵ Överhuvudtaget torde det, som Pettersson har framhållit, finnas anledning till försiktighet med att ”hävda utsagor med generell giltighet för alla husabyar”.¹⁰²⁶

Om man tar sin utgångspunkt i de ord som bildar sammansättningen husaby är det fråga om antingen skydds-, försvars- eller förrådsbyggnader, eller en grupp av flera hus som avvek från vanliga byggnader genom att de var större eller mer välbyggda, eller byar som utgjorde centralorter. Om man utgår från de förklaringar som har med byggnadstyper att göra kan det knappast antas annat än att just sådana hus byggdes av kungar eller andra stormän såsom t.ex. biskopar, vilket stämmer överens med att de blev lokala centra eller byggdes på platser som redan var lokala centra, och att de var belägna utmed vatten- eller landleder eller korsningar mellan dessa. Det är då inte heller förvånande att de män som förvaltade sådana gårdar eller byar skymtar fram i begreppet husabyman i Dalalagen. Om man utgår från att husaby betyder just centralort, kan det ändå konstateras att det inte är fråga om något enhetligt gods-komplex. Som Lars Hellberg uttryckte det:

”Dylika processer, varigenom förvaltningstekniska termer övergick till namn på [administrativa centralorter], har uppenbarligen, tvärtemot vad man kanske helst skulle vilja tro, haft en rent folklig förankring och ingalunda varit inspirerade av någon överhet. De hade sin förutsättning i ett mera internt språkbruk och resulterade i ett namnskick som lämpade sig för de enskilda bygderna [...] men som däremot vållade svårigheter på riksplanet, vilket bl.a. framgår av den ”officiella” typen av medeltida husaby-belägg: ortnamnet Husby följt av en särskiljande distriktsbeteckning. Själva termen husaby har dessutom av allt att döma ett folkligt ursprung.”¹⁰²⁷

¹⁰²² Elof Hellquist, *De svenska ortnamnen på -by. En öfversikt*, Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället, 1918, s. 128-129; Elias Wessén, ”Birca och bjärkörätt” i *Namn och Bygd* 1923 s. 135-178 på s. 148. Se även Brink s. 65-73.

¹⁰²³ Holmbäck och Wessén 1933 (Upplandslagen) s. 9.

¹⁰²⁴ Birger Lundberg, *Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1972, s. 183-187; Pettersson 1998 s. 35.

¹⁰²⁵ Theliander 2000 s. 168.

¹⁰²⁶ Pettersson 2000 s. 62-63.

¹⁰²⁷ Hellberg 2013 s. 24.

Det kan dessutom mycket väl vara så att en betydelsefull gård blivit centralort i ett område, snarare än att det funnits ett område som försetts med en centralort. Denna slutsats leder emellertid fram till att det inte finns någon otvetydig koppling mellan begreppet Uppsala öd och ett komplex av gårdar med namnet Husaby. De norrländska Uppsala öd-godsen kallades inte husaby, inget är känt om Uppsala öds-gods i t.ex. Östergötland, och det kan inte uteslutas att centralorter i form av husabyar eller orter med andra beteckningar haft olika funktioner i olika landskap. I Uppland fanns ett antal kungsgårdar med namnet Husby men det finns ingen källa som säger att det var de som utgjorde Uppsala öd. Det torde alltså ha funnits olika typer av husabyar om än med vissa gemensamma drag, som föranlett att de fått detta namn. Men inget säger att samtliga dessa husabyar har ingått i Uppsala öd – det rimligaste antagandet är enligt min mening att husabyarna och Uppsala öd är två olika fenomen, om än med viss överlappning.

6.2.6. *Kungsgårdar, kungsladugårdar och kungliga parker*

Ett av problemen med husabyarna – ett problem, vars existens inte är märklig om min slutsats i föregående avsnitt är riktig – är att de inte lämnar någon struktur efter sig; de verkar inte i någon större utsträckning påverka ”senare tiders förvaltning och ramar för utövning av offentlig makt”.¹⁰²⁸ Detta gör att det inte är särskilt meningsfullt utifrån syftet med den här texten (även om det är intressant i en rad andra avseenden) att försöka spåra de enskilda husabyarnas samband med kungsgårdar och senare tiders anslag till hovet. Det ska dock nämnas att kronan i ett flertal av Upplands härader ännu på 1500-talet ägde respektive härads Husaby som den enda egendomen i häradet,¹⁰²⁹ och av Hälsingelagens Uppsala öd-gods var två (Hög i Sunded [kungsgården i Sunded] och Hög på Norrstigen [kungsgården i Jättendal]) kronogods till Karl Knutsson Bondes tid, ett (Hög längst i söder [kungsgården i Norrala]) kronogods till Gustav Vasas tid och ett (Kutby [kungsgården i Bjärträ]) kronogods till slutet av 1500-talet.¹⁰³⁰

En del av sammanblandningen mellan olika typer av statlig eller kunglig egendom ägde rum under Gustav Vasas tid, då någon skillnad inte gjordes mellan Vasa-ättens ärvda jord och statens jord och då dessutom kyrkans egendomar drogs in till staten.¹⁰³¹ Någon skillnad utifrån jordagodsens ursprung gjordes inte heller när staten förlänade bort jord. Förläningar och donationer, dvs. bortgivande av ärftlig respektive icke ärftlig rätt till jordegendomar,¹⁰³² förekom särskilt flitigt under drottning Kristina.¹⁰³³ Det förekom också förläningar som hörde samman med en viss tjänst eller gavs ”på behaglig tid”.¹⁰³⁴

År 1604 villkorades donationer av gods genom att godsen under vissa förutsättningar skulle återfalla till kronan; dessa gods kallades ’Norrköpingsbesluts-gods’.¹⁰³⁵ Under 1500-

¹⁰²⁸ Thomas Lindqvist, ”Husabyar – en inledning” i Olausson (red.) 2000 s. 7-8 på s. 8.

¹⁰²⁹ Pettersson 2000 s. 51.

¹⁰³⁰ Holmbäck och Wessén 1940 s. 301. Jfr Schück 1914 s. 5 och Grundberg 2000.

¹⁰³¹ Clason 1895 s. 1-2, Tauson 1846.

¹⁰³² Clason 1895 s. 9-13.

¹⁰³³ Clason 1895 passim.

¹⁰³⁴ Clason 1895 s. 13-16.

¹⁰³⁵ Nilsson-Stjernquist 1950 s. 26-27.

och 1600-talen förekom begreppet 'förbjudna orter' eller 'förbudna orter', vilket var de områden som inte fick omfattas av förläning eller donationer. Det var statens gods vars avkastning skulle användas till hovets men även bl.a. arméns och flottans underhåll. Stockholms slott med det som löd därunder var anslaget till hovstaten, Svartsjölandet och öarna däromkring och i Björkfjärden till hovstaten eller stallstaten, samt Ulvesunds län (Kungsör) till stallstaten.¹⁰³⁶ T.ex. återkallade drottning Kristinas förmyndarregering år 1635 och 1636 förlånade ängar i Uppland till hovets stallstat.¹⁰³⁷ Under drottning Kristinas regeringstid (1632 till 1654, regerande från 1644) framgår det indirekt av Sam. Clasons forskning att hovets räkenskaper inte fördes på samma sätt år från år. Exempelvis hörde livgardet till hovstaten år 1646 och 1653 men inte år 1644, och hov- och riksstallstaterna räknades till hovet år 1653 men inte åren 1644 eller 1646.¹⁰³⁸ Allt detta gör det svårt att följa hovets finansiering och dess samband med olika jordegendomar.

Som redan nämnts i avsnitt 6.2.3. tillkom i 34 kap. konungabalken i Kristoffers landslag en ny bestämmelse, där det angavs att konungens parker var konungens enskilda ägor, såsom Uppsala öd och annat liknande. I Petter Abrahamssons kommentar nämns en rad områden som "Konungens Parker", nämligen Öland, Åland, Billingen, Kinneskoga, Edsmären samt Hunne- och Halleberg, vissa områden vid konungens slott och gårdar samt Gotland, som "räknas ock för Konungens fridkallade Park, derest alt olofligit jagande och skiutande är förbudit".¹⁰³⁹ Tydligt är att det handlar om jakträtten i dessa områden,¹⁰⁴⁰ men efter de olika jaktstadgandena finns en kommentar om Djurgården; att den sorterade under konungens egen disposition och hörde till hans hovstat. Detta kommer att behandlas mer utförligt i avsnitt 6.2.8.

Vid 1650 års riksdag slöt sig de ofrälse stånden samman mot adeln och krävde reduktion av de gods som förlänats till adeln. De påminde om att det borde finnas särskilda av kronan ägda gods som kunde finansiera den kungliga hovhållningen och regeringsmakten och som kunde möjliggöra konungens resor i landet. Detta var nu knappast möjligt "utan största besvär och omkostnad på penningar, sedan både Konungsgårdar och Ladugårdar äro borta, der de dock tilförene Konungen, en lusta och hugnad woro, och ofta orsak gåfwo landet at bese, och med det samma om undersåtarnes tilstånd och klagomål förnimma och förfara".¹⁰⁴¹ I 1655 års riksdagsbeslut ansågs en del egendomar alldeles särskilt nödvändiga och omistliga för staten och skulle återkallas, såsom bl.a. kungliga slott och därtill hörande ladugårdar samt hovstallstatens ängar. Särskilt nämndes Svartsjö slott med tillhörande öar och lägenheter

¹⁰³⁶ Clason 1895 s. 270.

¹⁰³⁷ Clason 1895 s. 235. Se *Svenska Riksrådets protokoll* bd V (1635) s. 158 och bd VI (1636) s. 237.

¹⁰³⁸ Clason 1895 s. 150 not 1.

¹⁰³⁹ Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, s. 238 med hänvisningar till föreskrifter från år 1664, 1673 och 1691.

¹⁰⁴⁰ Clason 1895 s. 239 hänvisar till en instruktion för riksjägmästaren den 30 maj 1638 och tar upp ved, byggnadsmaterial, dagsverken m.m. för slottens och kungsgårdarnas underhåll, jfr s. 240.

¹⁰⁴¹ Samuel S. Loenbom (utg.), *Handlingar Til Konung Carl XI:tes Historia*, saml. 10, "Präste- och Borgarskapets samt Allmogens Supplication til Hennes Maj:t Drottning Christina, uti 1650 års Riksdag, något för Kröningen öfwerlefwererad om Kronones gods återlösande under Kronan", Stockholm: Salvius, 1769, s. 70-98 på s. 89-90. Jfr härtill även Tauson 1846 s. 68.

samt Gripsholms, Eskilstuna, Ulvesunds och Strömsholms län ”för deres besynnerlige beqwembligheeter skuld”.¹⁰⁴²

Vid 1672 års riksdag framhöll adeln, för att förekomma de ofrälse ståndens förnyade begäran om reduktion, att 1655 års beslut borde genomföras men att inga andra än de i detta beslut angivna omistliga godsens borde anses som Uppsala öd-gods och kronans patrimonium.¹⁰⁴³ I riksdagsbeslutet angavs att 1655 års beslut skulle verkställas så att det som kronan hade bort bibehålla skulle dras tillbaka.¹⁰⁴⁴ 1680 års riksdag utfärdade på nytt en förklaring om att bl.a. att alla kungsgårdar skulle återställas till kronan.¹⁰⁴⁵ Alla forna kungsgårdar och kronoladugårdar i Sverige och Finland samt alla gods i rikets utländska provinser, som tidigare tillhört därvarande styrelser skulle anses som ’förbudna orter’ eller ’förbudna orter’.¹⁰⁴⁶ Det gjordes utredningar för att med hjälp av Riksarkivets medeltidshandlingar få fram vilka gods som en gång i tiden hade varit kungsgårdar, och det fanns till skillnad från vad gällde grev- och friherreskapen ingen självklar gräns bakåt i tiden.¹⁰⁴⁷ I de landskap som erövrades från Danmark ansågs de egendomar som hade hört under den danska kronan överförda till den svenska kronan. Eftersom man inte hade tillgång till handlingar i det danska riksarkivet var det emellertid svårt att få fram uppgifter om vilka gods som längre tillbaka hade hört till den danska kronan.¹⁰⁴⁸ En effekt av 1680 års reduktionsbeslut var emellertid att innebörden av begreppet kungsgård stadgades.¹⁰⁴⁹

I rättsfallet NJA 1944 s. 458 finns ett exempel på hur äldre donationer av kronogods har hanterats i senare tids rättspraxis, inte minst då det gäller att i efterhand uttolka i vilken egenskap en regent har donerat egendom. En fastighet som ingått i Gustav Vasas arv- och eget-gods hade av änkedrottning Maria Eleonora donerats till Toresunds församling, och donationen bekräftades av drottning Kristina. Frågan i målet var om fastigheten hade donerats av enskild person, vilket hade betydelse för om den skulle tillhöra församlingen eller en lönefond. Arv- och eget-godsens hade emellertid enligt domstolarna övergått till kronan innan drottning Kristina gjorde sin donation för all framtid. Hon hade alltså inte agerat i egenskap av enskild person utan som regent.

6.2.7. Hovbudgetarna före år 1809

Under tidigmodern tid utgjorde kostnaderna för hovet en betydande del av statsfinanserna. År 1573 motsvarade hovets budget ungefär 20 procent av statsbudgeten, och år 1582 var samma andel omkring 14 procent. Vid den tiden fanns ännu ingen strikt uppdelning

¹⁰⁴² 4 § 16 p. 1655 års riksdagsbeslut i Stiernman bd 2 s. 1231-1258 på s. 1244-1245; se här till Tauson 1846 s. 74 och Nilsson-Stjernquist 1950 s. 27-28.

¹⁰⁴³ Tauson 1846 s. 79.

¹⁰⁴⁴ 1672 års riksdagsbeslut i Stiernman bd 2 s. 1660-1668 på s. 1667.

¹⁰⁴⁵ 5-7 §§ 1680 års riksdagsbeslut i Stiernman bd 2 s. 1806-1826 på s. 1813-1821.

¹⁰⁴⁶ Tauson 1846 s. 82; se till begreppet Clason 1895 s. 231-245 och översiktligt *Nordisk familjeboks utgåva* bd 9 sp. 389-391.

¹⁰⁴⁷ Fredrik Ferd. Carlson, *Sveriges historia under konungarne af Pfälziska huset*, bd 3, Carl XI 2, Stockholm: Norstedts, 1874, s. 264-276.

¹⁰⁴⁸ Jerker Rosén, *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-1686. Studier rörande Karl XI:s skånska räfstpolitik och Skånes försvarskning*, Lund: Gleerup, 1944, s. 243-258.

¹⁰⁴⁹ Nilsson-Stjernquist 1950 s. 9.

mellan hovämbetsmän och riksämbetsmän, varför det är svårt att slå fast vilka kostnader som hörde till hovet.¹⁰⁵⁰ Vid 1600-talets mitt synes hovhållningskostnaden, exklusive livgardet och hovstallet, åter ha uppgått till omkring 20 procent av statsbudgeten.¹⁰⁵¹ Under 1690-talet var andelen ungefär 15 procent – men beroende på vilka kostnader som räknas till hovet, kan andelen beräknas till allt från nio till 19 procent. Fabian Persson har satt detta i samband med hovets funktion vid denna tid – ”to keep up the image of royal power”¹⁰⁵² – men också konstaterat att det var stor oordning i hovfinanserna fram till Karl XI:s tid; denne konung ställde högre krav på redovisning och revision.¹⁰⁵³ Han lät år 1696 göra upp en riksstat, som fram till år 1809 utgjorde en grund för utformningen av budgetarna.¹⁰⁵⁴ Därigenom infördes också systemet med bestämda hovanslag, som står till konungens fria förfogande.¹⁰⁵⁵

Karl Åmark har analyserat hovfinanserna under frihetstiden.¹⁰⁵⁶ Som nämnts i avsnitt 2.4.3. kunde konungen enligt 20 § i 1720 års regeringsform agera självständigt och utan riksrådets hörande i fråga om hovet och dess personal, och i 30 § i 1772 års regeringsform angavs det uttryckligen att ”Kongl. Maj:ts hof står under dess enskilda disposition”. Detta innebar, som Åmark har konstaterat, att hovekonomin, ”dvs. hela den grupp av statsutgifter och härför skedda anordningar, som sammanhängde med den kungliga familjens och hovets, resp. de särskilda hovens, löpande behov, omhänderhades av ett från den statliga finansförvaltningen i övrigt tämligen fristående organ, *hovförvaltningen*”.¹⁰⁵⁷

Överstemarskalken skulle enligt 35 § i 1720 års regeringsform vårda sig om konungens hov, slott och hus samt förestå, ordna och styra om konungens taffel och hovfolk med vad därtill hörde. Överstemarskalken, som skulle vara ett av riksråden, lade fram förslag till budget för hovstaten. Han skulle också ta ut de anslagna medlen och överlämna dem till hovmarskalken, som använde dem. Konungen disponerade över vissa kungsgårdar, och han och drottningen disponerade enskilt över de handpenningar som anslagits åt dem.

År 1723 fastställdes en budget för år 1724 med vissa poster, och sättet att ställa upp budgeten utvecklades under 1700-talet på sätt som närmare framgår av Åmarks redogörelse och tabeller. Kostnader för livdrabanter och livgarde hörde till hovstaten, men Åmark tog upp dem under militära utgifter.¹⁰⁵⁸ Kostnaden för byggande av Stockholms slott fördes år 1727 över från hovstaten till en särskild myndighet, Slottsbyggnadsdeputationen. Detta visar att det inte heller under denna period är helt enkelt att bedöma hovbudgetens andel av statsbudgeten, men med utgångspunkt i Åmarks tabell över huvudposterna i samtliga statsbudgetar under perioden 1722-1809 kan denna andel beräknas till omkring sju till nio procent,

¹⁰⁵⁰ Birgitta Odén, *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet*, Lund: Gleerups, 1955, s. 212-218 och 409.

¹⁰⁵¹ Clason 1895 s. 150.

¹⁰⁵² Persson 1999 s. 76.

¹⁰⁵³ Persson 1999 s. 56-79 och 255-259.

¹⁰⁵⁴ Hildebrand 1896 s. 413; Fredrik Lagerroth, ”Ständernas makt över statsreglering och beskattning” i *Sveriges Riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning*, Stockholm: Riksdagen, 1934, avd. 1, bd 6, del 2, s. 265-311; se även Fredrik Lagerroth, *Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång*, Lund: Gleerup, 1928, ssk. s. 108-153.

¹⁰⁵⁵ Reuterskiöld 1914 s. 75.

¹⁰⁵⁶ Åmark 1961 s. 313-340.

¹⁰⁵⁷ Åmark 1961 s. 313.

¹⁰⁵⁸ Se här till Åmark 1961 s. 342-349 och 352.

med vissa avvikelser uppåt och nedåt för enstaka år, för att sedan öka till över tio procent på 1780-talet och framåt.¹⁰⁵⁹

Jonas Nordin har framhållit svårigheterna i att beräkna de egentliga hovkostnaderna under frihetstiden, beroende på dels sättet att beräkna naturaförmåner, dels penningvärdets försämring. Hans slutsats är emellertid att konungahuset förbrukade omkring tio procent av statsfinanserna, med avvikelser uppåt vid kröningar m.m., och att denna procentandel också gällde redan under 1600-talets senare del. Vid en internationell jämförelse var denna siffra normal eller till och med låg. Dock har då inte räknats in kostnaderna för livgardet och underhållet av slotten, vilket medför att den totala hovhållningskostnaden kan ha utgjort så mycket som 30 till 40 procent av statsbudgeten.¹⁰⁶⁰

När det gäller de olika delposterna inom hovanslaget har Åmark utgått från 1724 års budget.¹⁰⁶¹ Där förekom följande delposter.

	daler silvermynt
Konungens handpenningar	100 000
Drottningens handpenningar	50 000
Hovförtäringen	120 000
Hovstatens avlöning och kostpenningar	106 184
Liveristaten (dvs. den livréklädda tjänstepersonalen)	20 453
Fatburen	3 000
Hovstallstaten	40 824
Hovjägeristaten	4 460
Gratistaten samt hovstatspensionärerna	5 422
Karlbergs kungsgård	3 883
Stockholms slottsbyggnad	5 581
Konungens extra ordinarie hovstat	1 064
E.o. expenser	5 425
<i>Summa</i>	<i>466 296</i>

Tabell 1. Hovanslaget och dess olika delposter i 1724 års statsbudget.

Utöver de poster som framgår av tabell 1 tillkom kostnader för vissa ytterligare lustslott och kungsgårdar, nämligen Drottningholm och Ulriksdal, samt kostnader för livdrabanter och livgarde. Hela statsbudgeten omfattade detta år 5 924 651 daler silvermynt. Från och med år 1743 särredovisades tronföljarparets hovstat, eftersom Adolf Fredrik då utsågs till tronföljare och året därpå gifte sig med Lovisa Ulrika av Preussen. Successivt under de följande decennierna tillkom särskilda stater för deras barn kronprins Gustav (och senare kronprins Gustav Adolf samt slutligen för dennes barn, efterhand som Gustav och Gustav Adolf tillträdde konungaämbetet), hertigarna Karl och Fredrik Adolf samt prinsessan Sofia Albertina. Inköp av kungsgårdar till Karl och Fredrik Adolf (Rosersberg respektive Tullgarn) föranledde betydande omkostnader. Även om hovstatens anslag kan te sig tillräckligt väl till-

¹⁰⁵⁹ Åmark 1961 s. 314-319.

¹⁰⁶⁰ Nordin 2009 s. 97-100.

¹⁰⁶¹ Åmark 1961 s. 319-320.

tagna, förekom återkommande ekonomiska underskott i hovfinanserna och även i kungafamiljens enskilda ekonomi, vilka genom riksdagens försorg täcktes genom lån och kompletterande anslag.¹⁰⁶²

6.2.8. *Kungsgårdar under konungens enskilda disposition före 1809-10 års överenskommelse*

Det skulle uppenbarligen föra för långt att här försöka närmare analysera de olika Uppsala öd-gods, husabyar, kungsgårdar och kungsladugårdar som funnits genom historien och i vilken mån de har hört till staten antingen på så sätt att avkastningen tillfallit statskassan eller på så sätt att de fallit under konungens *enskilda* styrelse vilket medfört att avkastningen finansierat hovhållningen och hovstallet; därtill kommer som framgått också enskilda egendomar som blivit kronans. Av visst intresse är att 'Uppsala öd' fortfarande vid 1800-talets början var ett levande begrepp, något som kommer att framgå när Gripsholm omtalas i det följande. Naumann har konstaterat att det utöver själva hovhållningsanslagen är svårt att beräkna hur stora intäkter de kungsgårdar m.m. som stod under konungens enskilda disposition gav.¹⁰⁶³ Här begränsar jag mig till att ge en bild av läget före 1809 års överenskommelse, då följande egendomar stod under konungens enskilda styrelse.¹⁰⁶⁴

Ulriksdals kungsladugård med slott och lustträdgård.

Ulriksdal räknades till Stockholms län, Danderyds skeppslag och Solna socken och ligger numera i Solna kommun. Gården anlades och slottet byggdes på 1640-talet av riksmarsken Jacob Pontusson De la Gardie. Slottet kallades då Jacobsdal. Hans son Magnus Gabriel De la Gardie sålde år 1669 egendomen till riksänkedrottningen Hedvig Eleonora. Hon kallade gården Ulriksdal efter prins Ulrik, son till Karl XI, och gav den till honom i faddergåva. Efter hans död år 1685 blev Hedvig Eleonora åter slottets innehavare, och efter hennes död år 1715 blev det statlig egendom och kungsgård. Det överlämnades till Fredrik I:s enskilda disposition. Denne förklarade sedan i en av Bramstäng citerad skrivelse att han "updragit och öfwerlåtit" Ulriksdal på tronföljaren Adolf Fredrik "aldeles på lika sätt, som wj samma hittills Sjelfwe innehaft".¹⁰⁶⁵ "Uppdragit och överlåtit" är en formulering som sedan återkommer beträffande Drottningholm och får anses syfta på överlåtelse av en vidsträckt dispositionsrätt men inte äganderätt.

Ulriksdal överlämnades år 1808 med underlydande hemman och lägenheter, dock med vissa undantag,¹⁰⁶⁶ till änkedrottning Sofia Magdalena på hennes återstående livstid för att hon skulle åtnjuta inkomsterna därav. Detta skedde i byte mot Strömsholms slott och kungsgård, som hon hade haft rätt till dessförinnan enligt giftermålskontrakt av den 29 september

¹⁰⁶² Åmark 1961 s. 319-340.

¹⁰⁶³ Naumann 1879-84 bd 2 s. 322-328. Se också Nilsson-Stjernquist 1950 s. 168-182.

¹⁰⁶⁴ Denna översikt bygger främst på statsutskottets memorial den 7 februari 1810, se 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 5:2, februari 1809, s. 545-569. Jag har inte gått vidare och granskat bakgrundsmaterialet, som finns i Riksarkivet, Utskottshandlingar 1809-1866, Statsutskottet, R 4198.

¹⁰⁶⁵ Bramstäng Hov och slott s. 224.

¹⁰⁶⁶ Undantagna var "den så kallade Stallmästaregården wid Norr Tull, Polska Udden, Storängen, som brukas under Frescati och 2:ne nybyggda Vagnshus wid Ulrichsdals Slott, hwilka Konungen förbehållit sig att nyttja så länge de, i brist af andre wagnsrum, för Kongl. Hof-Stallet äro nödige", Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 546.

1766.¹⁰⁶⁷ Enligt detta kontrakt hade hon rätt inneha Strömsholm som änkesäte, försett med ”anständiga meubler och husgerådspersedlar”, och hon hade rätt att ”dess afkomster uti wed, hö, wildt och fiske nyttja och åtnjuta”.¹⁰⁶⁸

Kungsgården hade inget åsatt mantal, men hade underlydande hemman om sammanlagt 12 ½ mantal och därutöver ytterligare utarrenderade lägenheter. Staten anslog 2 227 rdr till drottningens skötsel av slottet och byggnaderna, men hon avlönade i övrigt sitt hov av kungsgårdens inkomster.¹⁰⁶⁹ Under perioden 1808-1811 användes med konungens tillstånd ett belopp om 1 111 rdr bco årligen av arrendet från Strömsholm för reparation av rummen på Ulriksdal samt för inköp av möbler, då ”Hennes Maj:t sjelf låter besörja desse reparationers verkställighet och Meublers inköp”.¹⁰⁷⁰

Karlbergs slott och kungsgård

Karlberg räknades till Stockholms län, Danderyds skeppslag och Solna socken och ligger numera i Solna kommun. Slottet byggdes på 1630-talet av riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm och ägdes därefter av Magnus Gabriel De la Gardie, som byggde ut slottet. Johan Gabriel Stenbock fick det som säkerhet för fordringar på De la Gardie och tilldömdes år 1684 äganderätten, men kronan löste år 1688 in det till underpris.¹⁰⁷¹ Slottet var därefter kungligt lustslott. Kungsgården hade inget åsatt mantal.

År 1792 inrättades en militär kadettskola på slottet, Krigsakademien, senare Krigsskolan och nu Militärhögskolan Karlberg. Därmed var tiden som kungligt lustslott förbi, och slottet nämns inte vidare i sammanhang som har med den kungl. dispositionsrätten att göra. År 1941-47 genomgick slottet en genomgripande restaurering.¹⁰⁷²

Drottningholms slott och ladugård

Drottningholm räknades till Svartsjö län,¹⁰⁷³ Färentuna härad och Lovö socken och ligger numera i Ekerö kommun. Johan III:s drottning Katarina Jagellonica byggde ett slott på platsen och kallade det Drottningholm. Senare köpte riksänkedrottning Hedvig Eleonora det år 1661, och hon lade grunden till nuvarande slottsbyggnad.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁷ Bramstång Hov och slott s. 225.

¹⁰⁶⁸ Art. 7 i äktenskapskontrakt den 29 september 1766, slutet mellan Adolf Fredrik och Christian VII, Riksarkivet, Konungahusens urkunder 1562-1958, vol. 48 c.

¹⁰⁶⁹ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 545-548, supplerat med uppgifter från *Nordisk familjeboks uggleupplaga* bd 30 sp. 942-943 och *Svensk Uppslagsbok* bd 30 sp. 382.

¹⁰⁷⁰ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 547.

¹⁰⁷¹ Anders Kullberg, *Johan Gabriel Stenbock och reduktionen*, Stockholm: Esselte studium, 1973, s. 31, 40 och 76.

¹⁰⁷² Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 548-549, supplerat med uppgifter från *Nordisk Familjeboks uggleupplaga* bd 13 sp. 1052-1055 och *Svensk Uppslagsbok* bd 15 sp. 888-889, bd 16 sp. 1113.

¹⁰⁷³ Detta län omfattade Färentuna härad och styrdes av en ståthållare; det existerade från år 1786 och ansågs år 1810 åter kunna läggas samman med Stockholms län, se 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsns protokoll, bd 4:1, november 1809, statsutskottets memorial den 16 november 1809, s. 1233-1234; bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse, s. 268.

¹⁰⁷⁴ Se till perioden 1628-1661 Joh. Ax. Almquist, *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden*, del 1, Stockholms och Uppsala län, bd 1, Stockholm: Norstedts, 1931, s. 10-11.

En vanligt förekommande uppgift är att Drottningholm år 1744 skänktes till kronprinsessan Lovisa Ulrika,¹⁰⁷⁵ men Bramstång har i sin utredning visat att det var mer komplicerat än så och inte fråga om något överförande av egentlig äganderätt.¹⁰⁷⁶ Den 20 augusti 1744 hade Fredrik I förklarat sig vilja överlämna Drottningholm till Lovisa Ulrika, och riksrådet hade, när frågan anmälades där den 25 samma månad, inget att erinra mot att han fick ”öfwerlåta [Drottningholms kungsgård], på samma sätt, som Hans Kongl. Maj:t sielf densamma hittills innehåft”. Ett inventarium upprättades, och tidigare gällande anslag för underhåll av slottet skulle fortsätta att betalas ut.¹⁰⁷⁷ I brev till Lovisa Ulrika förklarade han:

”Jag har således härmed welat updraga och öfwerlåta Eders Kongl:a Höghet samma Lust-Slott Drottningholm med des meubler och alla tillhörigheter efter detta Wårt deröfwer uprättade inventarium jemte de der under liglande [sic, ska vara liggande] Lägenheter, Hemman och deras Revenüer samt Räntor och hwad till bemelde Kongsgård årligen af Statsmedlen är anslagit, aldeles på lika sätt, som jag sjelf den samma hittills innehåft.”¹⁰⁷⁸

Sammanhanget – att riksrådet behövde ge sitt samtycke, och att staten skulle bekosta underhållet – visar att det trots att ordet ’överlåtelse’ användes inte var fråga om överlåtelse av en äganderätt utan upplåtelse av en dispositionsrätt. År 1777 avstod Lovisa Ulrika – som när hon blivit drottning fått Kina slott av sin man Adolf Fredrik – besittningsrätten till Drottningholm, Kina slott, Kanton m.m. till staten mot ersättning i pengar om 400 000 rdr rmt.¹⁰⁷⁹ Bramstång menade att det dessförinnan hade varit fråga om en ”dispositionsrätt av vidsträckt natur”,¹⁰⁸⁰ en dispositionsrätt även omfattande avkastning och intäkter.

Kungsgården bestod av 4 ½ mantal med därunder lydande hemman om 13 1/3 mantal.¹⁰⁸¹ Kostnaden för underhåll av Drottningholms slott och dess ”plantager” var 8 000 rdr per år under åren 1805-09.¹⁰⁸²

Svartsjö slott och kungsladugård

Svartsjö räknades till Svartsjö län, Färentuna härad och Sånga socken och ligger numera i Ekerö kommun. Svartsjö är känt som Uppsala öds-gods från Magnus Erikssons tid, se ovan avsnitt 6.2.4.¹⁰⁸³ Johan III lät bygga slottet och Gustav II Adolf förbättrade det, men på 1680-

¹⁰⁷⁵ *Nordisk Familjeboks niggelupplaga* bd 6 sp. 885-886 och *Svensk Uppslagsbok* bd 7 sp. 846 (anger 1774, en uppenbar felskrivning för 1744).

¹⁰⁷⁶ Bramstång Hov och slott s. 234-237, se också Merit Laine, ”En Minerva för vår Nord”. *Lovisa Ulrika som samlare, uppdragsgivare och byggherre*, Uppsala: Merit Laine, 1998, s. 35-37 samt not 63-65 på s. 40.

¹⁰⁷⁷ Riksarkivet, Inrikescivilexpeditionen med föregångare, Renskrivna protokoll A1a:32, Rådsprotokoll i inrikes civilärenden den 25 augusti 1744, s. 1064v-1068r, citatet från s. 1066r-1066v.

¹⁰⁷⁸ Riksarkivet, Inrikescivilexpeditionen med föregångare, Registratur B1a:33, kungl. brev den 25 augusti 1744 till kronprinsessan Lovisa Ulrika, s. 646r-647v; se även s. 647v-648v angående anslaget.

¹⁰⁷⁹ Riksarkivet, Kungliga arkiv, Handlingar rörande drottning Lovisa Ulrikas personliga förhållanden och egendom, K 268.

¹⁰⁸⁰ Bramstång Hov och slott s. 236.

¹⁰⁸¹ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 549-551.

¹⁰⁸² Statskontorets memorial den 23 juni 1809, bilaga B, bilaga till Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Riksens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hwad til des uprätthållande erfordras, 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna). s. 34.

¹⁰⁸³ Jfr dock att det i statsutskottets memorial anges att en kungsgård Ringanäs i Färentuna socken ersattes av Gustav Vasa med Svartsjö slott, ref. i nästa fotnot.

talet brann det ned och ett nytt slott byggdes först på 1730-talet. Enligt kungl. brev den 14 november 1766 och 14 augusti 1767 kom det under konungens egen disposition. Ständerna lämnade år 1772 över Svartsjö till änkedrottning Lovisa Ulrikas disposition. Enligt kungl. brev den 19 juli 1782 lades slottet under Drottningholm, och därefter förföll det. Kungsgården bestod av 10 ½ mantal.¹⁰⁸⁴

Väntholmens kungsgård

Väntholmen räknades till Svartsjö län, Färentuna härad och Hillersjö socken och ligger numera i Ekerö kommun. Kungsgården hade enligt statsutskottets memorial varit ”ett så kalladt enskildt Kongl. Taffelgods och försedd med ansevärd stenhus-byggnader, hwarefter några få obetydliga lämningar i medlet af förra århundradet ännu funnos”.¹⁰⁸⁵ Enligt kungl. brev den 14 augusti 1782 lades det under Drottningholms lustslott. Kungsgården bestod av 2 ½ mantal.¹⁰⁸⁶

Rosersbergs kungsgård

Rosersberg räknades till Ärlinghundra härad och Norrsunda socken i Stockholms län och ligger numera i Sigtuna kommun. Slottet byggdes av riksmarskalken Gabriel Oxenstierna vid 1600-talets mitt. Egendomen blev kungsgård genom byte mot andra gods enligt kungl. brev av den 30 september 1756 och 3 augusti 1762. Det var 1755-56 års riksdag som köpte in Rosersberg på avbetalning åren 1758-73 för att ställa Kungsgården till hertig Karls disposition (sedermera Karl XIII).¹⁰⁸⁷ Kungsgården bestod av 6 mantal, och därtill kom vissa underlydande gårdar.¹⁰⁸⁸

Gripsholms slott och kungsladugård

Gripsholm räknades till Selebo härad och Kärnbo socken i Södermanland och ligger nu i Strängnäs kommun. Statsutskottet skrev: ”Af ålder har Gripsholm icke varit af Upsala öde eller ett Kongl. Gods, utan enskildt Odal- och Herre-Säte.”¹⁰⁸⁹ Det ägdes på 1300-talet av Bo Jonsson Grip, löstes in av drottning Margareta och förvärvades av Sten Sture den äldre, som anlade kloster där. Det återfordrades som arvegods av Gustav Vasa år 1526, och han byggde om borgen. Gripsholm innehades därefter av olika personer inom kungahuset, bl.a. riksänkedrottningen Hedvig Eleonora, som hade Gripsholms slott och delar av Södermanland som livgeding.

I giftermålskontraktet avseende äktenskapet mellan Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika utsågs Gripsholm till änkesäte för henne. Det angavs då att slottet skulle vara möblerat med

¹⁰⁸⁴ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 551-552, supplerat med uppgifter från Åmark 1961 s. 336, Sten Karling, *Svartsjö slott. Ett bidrag till dess historia*, Göteborg (särtryck), 1930, s. 69-81, *Nordisk Familjeboks uggleupplaga* bd 27 sp. 864-866 och *Svensk Uppslagsbok* bd 28 sp. 31.

¹⁰⁸⁵ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 553.

¹⁰⁸⁶ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 552-553.

¹⁰⁸⁷ Se här till Bramstång Hov och slott s. 228-229.

¹⁰⁸⁸ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 553-554, supplerat med uppgifter från Åmark 1961 s. 332, *Nordisk Familjeboks uggleupplaga* bd 23 sp. 926-927, *Svensk Uppslagsbok* bd 24 sp. 512. Se också Andreas Heymowski, ”Rosersberg – ett kungligt lustslott 1760-1860” i Ursula Sjöberg (red.), *Rosersbergs slott*, Stockholm: Byggförlaget, 2005, s. 86-123.

¹⁰⁸⁹ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 554-555.

ståndsmässiga möbler och husgeråd samt att det skulle finnas en vagn och vad som i övrigt hör till en *fundus instructus* ("und was sonst noch mehr zu einem *fundo instructo* gehört").¹⁰⁹⁰ Det byttes år 1772 mot Svartsjö slott (se ovan), och då kom Gripsholm under konungens disposition. Gripsholm kom åter på motsvarande villkor i fråga som änkesäte enligt giftermålskontraktet när Gustav IV Adolf gifte sig med Fredrika av Baden.¹⁰⁹¹

Gripsholms kungsladugård bestod av 9 mantal och därutöver diverse egendomar; en äng, Bondängen, användes till beteshage för slotts- och djurgårdsstatens kreatur medan en annan, Djurgårdsängen, disponerades för konungens räkning. Skogsparken Kungshagen användes till timmer och ved efter slottets behov. Parken Bråtön användes för att hämta träd till plantering vid detta och övriga slott.¹⁰⁹²

Tullgarns kungsgård

Tullgarn räknades till Höjebo härad och Hölö socken i Södermanland och ligger numera i Södertälje kommun. Egendomen kom vid mitten av 1600-talet att ägas inom ätten De la Gardie, men den siste private ägaren riksrådet Melker Falkenberg sålde den år 1772 till Kungl. Maj:t och kronan. Det var riksdagen som enligt ett principbeslut år 1766 anslog medel för att göra Tullgarn till kungsgård åt hertig Fredrik Adolf av Östergötland.¹⁰⁹³

Efter Fredrik Adolfs död år 1803 blev Tullgarn år 1807 överlämnat till prinsessan Sofia Albertina "till full disposition och åtnjutande af alla däraf fallande inkomster" i hennes livstid, dock med undantag för "alla de Tullgarns tillhörigheter af Meubler, husgeråd och annan lös egendom, som för Vår [konungens] höga räkning, efter deras uti Boupteckningen utsatte värde och 20 proc:ts förhöjning därutöfver, blifvit inlöste och hvilka på en särskild [...] Kammar-Collegium och Stats-Contoiret tillsänd förteckning äro uptagne". Dessa "böra, enär de samma dels äro nödige för rummens tillbörliga prydnad och egendomens beboende, dels icke kunna skiljas derifrån, utan att till deras godhet äfventyra, framgent såsom inventarier eller en Fundus Instructus wid Tullgarn qvarblifva".¹⁰⁹⁴

Av statsutskottets memorial framgår att Tullgarns egendom, "fastän öfverlåten till Högsalig Hans Kongl. Höghet Hertig FREDRIC ADOLPH, att under Dess lifstid bruka och disponera, likväl är af Kongsgårds natur, och i sådan egenskap efter Hans Kongl. Höghets fränfälle åter tillfallit Kongl. Maj:t och Kronan".¹⁰⁹⁵ Det kan här noteras att i likhet med vad som gäller Drottningholm kunde ordet 'överlåta' användas avseende andra rättigheter än äganderätt; här är det uppenbarligen fråga om en dispositionsrätt omfattande intäkter och avkastning.

¹⁰⁹⁰ Riksarkivet, Konungahusens urkunder, vol. 46 a, Giftermålskontrakt den 30 juni / 11 juli 1744, art. 8.

¹⁰⁹¹ Riksarkivet, Konungahusens urkunder, vol. 68 b, Giftermålskontrakt den 6 oktober 1797, art. 8.

¹⁰⁹² Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 554-560, supplerat med uppgifter från Alf Åberg och Ola Terje, *Kungsslott och adelsborgar från vasatiden*, Stockholm: Forum, 1966, s. 38-47, *Nordisk Familjeboks utgålleupplaga* bd 10 sp. 330-335 och *Svensk Uppslagsbok* bd 12 sp. 22-24.

¹⁰⁹³ Se utförligt Bramstång Hov och slott s. 176-190.

¹⁰⁹⁴ Riksarkivet, Inrikescivilexpeditionen med föregångare Registratur, B1a:135, kungl. brev den 14 juni 1807, s. 1128v-1133v, citaten från s. 1129r-1129v. Se också Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 562, jfr även angående detta 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 29, s. 72-73, och Bramstång Hov och slott s. 190-191.

¹⁰⁹⁵ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 562. Detta återgår på en formulering i Riksarkivet, Inrikescivilexpeditionen med föregångare Registratur, B1a:135, kungl. brev den 14 juni 1807, s. 1130v.

Tullgarns kungsgård åsattes 15 mantal och hade ett antal underlydande hemman i Hölö, Vagnhärad, Trosa och Mörkö socknar, sammanlagt 34,5 mantal.¹⁰⁹⁶

Sundbyholms och Ribbingelunds kungsgårdar

Dessa båda kungsgårdar ligger i Södermanland och Österrekarne härad, Sundbyholm i Sundby socken och Ribbingelund i Kjula socken, numera i Eskilstuna kommun. De hade arrenderats ut år 1756, men år 1779 bestämdes att de skulle disponeras av hertig Karl, sedermera Karl XIII, på livstid. Han arrenderade sedan ut gårdarna.¹⁰⁹⁷

Strömsholms och Kungsörs kungsgårdar

Dessa båda kungsgårdar ligger i Västmanlands län, Snävringe härad och Kolbäcks socken, respektive Åkerbo härad och Torpa socken; numera Hallstahammars respektive Kungsörs kommun.

De båda kungsgårdarna har ansetts ”utgöra tillhopa en af de betydligaste och härligaste Krono Egendomar i Riket”.¹⁰⁹⁸ Kungsörs kungsladugård bestod av 23 5/8 mantal och Strömsholm av 11 1/8 mantal. Kungsör hade ifrån äldre tider ständigt stått under konungens egen disposition, men Strömsholm gjordes av Gustav Vasa till livgeding åt drottning Katarina (Stenbock) och av Gustav II Adolf till livgeding åt drottning Maria Eleonora. Karl X Gustavs änka Hedvig Eleonora lät riva slottet för att bygga ett nytt på det gamlas grund. Egendomen var hennes morgongåva och ingick i hennes livgeding.¹⁰⁹⁹ Stuterier anlades på båda gårdarna, men själva kungsgårdarna arrenderades ut.

Gustav III:s drottning Sofia Magdalena hade enligt giftermålskontraktet Strömsholm som framtida änkesäte, inklusive möbler och husgeråd samt vagn och ”dylikt mera, som till en *fundum instructum* höra kan”. Ett inventarium skulle göras upp, och hon skulle intyga att hon inte skulle försämra eller förskingra något.¹¹⁰⁰ År 1774 överlämnades slottet till hennes egen förvaltning.¹¹⁰¹ År 1808 byttes det ut mot Ulriksdal, varvid hon till ”Kongl. Maj:t och Kronan [avträdde] den rättighet till besittning af Strömsholms Slott och Kongsgård med tillhörigheter, som Hennes Maj:t, enligt Heyrats Contractet tillkommer”.¹¹⁰² För allmogen i Snävringe, Åkerbo och Fellingsbro härader innebar Strömsholm och Kungsör en mycket betungande dagsverksskyldighet.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁶ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 560-564, supplerat med uppgifter från Åmark 1961 s. 336, *Nordisk Familjeboks uggelupplaga* bd 30 sp. 281-282 och *Svensk Uppslagsbok* bd 29 sp. 1149-1150.

¹⁰⁹⁷ Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 564-566.

¹⁰⁹⁸ 1809-10 års riksdag, Statsutskottets memorial den 5 december 1809 i Ridderskapet och Adelsn protokol, bd 4:2, december 1809, s. 1475.

¹⁰⁹⁹ Torbjörn Fulton, ”Det karolinska Strömsholm” i Eva-Lena Karlsson och Rebecka Millhagen (red.), *Strömsholms slott*, Stockholm: Byggförlaget, 2005, s. 42-93 ssk. s. 45-46.

¹¹⁰⁰ Riksarkivet, Konungahusens urkunder, vol. 48 c, giftermålskontrakt den 29 september 1766, art. 7.

¹¹⁰¹ Lars Ljungström, ”En kunglig bostad” i Karlsson och Millhagen (red.) 2005 s. 106-145 ssk 120-124.

¹¹⁰² Statsutskottets memorial den 7 februari 1810 s. 547.

¹¹⁰³ 1809-10 års riksdag, Statsutskottets memorial den 5 december 1809 i Ridderskapet och Adelsn protokol, bd 4:2, december 1809, s. 1474-1513, supplerat med uppgifter från Åberg och Terje 1966 s. 128-133, *Nordisk Familjeboks uggelupplaga* bd 15 sp. 277 resp. bd 27 sp. 442-443 och *Svensk Uppslagsbok* bd 17 sp. 168-169 resp. bd 27 sp. 1034-1035.

Flyinge och Dalby

Dessa båda kungsgårdar ligger i Skåne, Torna härad, i Södra Sandby respektive Dalby socknar. Flyinge ska ha grundats av ärkebiskop Absalon och övergick genom reformationen till danska statens ägo. Efter vissa turer överlämnades det år 1658 till svenska staten som ett av de bornholmska vederlagsgodsens (ersättningsgods för att Bornholm fick fortsätta att tillhöra Danmark trots att ön enligt Roskildefreden tillfallit Sverige). Dalby anslogs då till stuteri och stallgård, medan Flyinge var hingstdepå och stuteri. Gårdarna stod åren 1751-1805 under konungens egen disposition och arrenderades sedan ut på 50 år.¹¹⁰⁴

Kungl. Djurgården

Under medeltiden kallades Södra Djurgården Valmundsön, och delar av den skänktes av Magnus Ladulås till Klara kloster. År 1452 bytte Karl Knutsson Bonde till sig den mot bl.a. fyra markland i Husby i Lyhundra härad,¹¹⁰⁵ något som ger en kontinuitet med husabyarna i Uppland. Därefter och under Gustav Vasas tid togs ön i anspråk för hovhushållningen.

I Petter Abrahamssons utgåva av landslagen från år 1726 sades om Djurgården:

”Men Diurgården wid *Stockholm*, och hwad som der til hörer, *sorterar* under Konungens egen *disposition*, och lyder til Konungens Hof-*Stat*, samt lämnas til Konungens egen försorg.”¹¹⁰⁶

Detta, som uppenbarligen var något utöver regleringen av jakträtten som gällde i andra kronoparker, följde av ett kungligt brev till jägmästaren den 17 mars 1676. Detta brev synes inte ha publicerats någonstans, men återfinns i riksregistraturet. Brevet har i den väsentliga delen följande lydelse.

”Wår Diurgårdh här widh Stockholm och huadh som dhär till hörer, böhr *sortera* under Wår egen *disposition* och lyda till Wår Hof-*Staat*. Ty befallom Wij edher här medh nådel:n att I medh dhen samma edher i ingen måtto befatten, uthan lembnen dhen som sagt är till Wår egen försorgh.”¹¹⁰⁷

Karl XI hade som ambition att skapa en jaktpark på Djurgården och lät bygga ett staket runt området. Även fisket var av betydelse för honom. Djurgården fortsatte sedan att lyda under hovet i en eller annan skepnad. Men Djurgården användes också som rekreationsområde för stockholmarna, och under 1700-talets andra hälft inleddes en verksamhet med markupplåtelser. Efter Gustav III:s död tillsattes en utredningskommission som bl.a. undersökte markupplåtelser som inte följde tidigare praxis, nämligen att de bara gällde för konungens regeringstid. Gustav III hade överlämnat Frescati med omnejd till Gustaf Mauritz Arm-

¹¹⁰⁴ 1809-10 års riksdag, Statsutskottets memorial den 11 december 1809 i Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:2, december 1809, s. 1133-1138, supplerat med uppgifter från *Nordisk Familjeboks uggleupplaga* bd 5 sp. 1160 och bd 8 sp. 674 samt *Svensk Uppslagsbok* bd 6 sp. 908 och bd 9 sp. 1093. Bramstång Hov och slott s. 185-186.

¹¹⁰⁵ Clas Tollin, *Stockholm, Klara kloster och Kungsladugården*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2017, s. 40-41 och 51.

¹¹⁰⁶ Petter Abrahamsson (red.), *Sveriges Rikes Lands-Lag*, 1726, s. 239.

¹¹⁰⁷ Riksregistraturet 1676 B:422 s. 100.

felt på hundra år, men kommissionen ville att tidigare praxis skulle återställas. Frescati återgick år 1814 till Riksmarskalksämhetets förvaltning.¹¹⁰⁸ Den mark som senare kom att kallas Lilla Frescati, och som Armfelt innehade vid Norra Brunnsviken, låg emellertid på 1600-talskartorna utanför själva Djurgården och kallades då Norra Brunnsvikhagen och Södra Brunnsvikhagen – Djurgårdens gräns gick vid Roslagsvägen.¹¹⁰⁹

Även hanteringen av egendomen Skuggan föranledde anmärkningar. Överintendenten Edelcrantz skulle enligt en ledamot av bondeståndet, Eric Bruse, ha fått den upplåten till sig på alltför billiga villkor. Statsutskottet vid 1809 års riksdag ansåg emellertid att Edelcrantz erlade arrende enligt samma grunder och på samma sätt som i övrigt fastställts för Djurgården år 1793 och tillade: ”Och som dessutom enligt Riksens Höglofl. Ständers Beslut Kongl. Djurgården äfven hädanefter förblifwer under Kongl. Maj:ts egen enskilda Nådiga disposition, så kan å Bruses härutinnan gjorda anmärkning icke eller^[1110] något anseende fästas.”¹¹¹¹ Formuleringen syftar på den överenskommelse som kommer att behandlas i avsnitt 6.3.

Kungl. hov- och stallängar

De kungl. hov- och stallängarna var Uppsala, Korsängs och Ryda ängar i Uppsala län, Väntholmens, Eldgarns, Mora och Mällösa ängar i Stockholms med Svartsjö län, Ridö, Ängsholms, Hamnskärs, Hornö, Djursteholms, Viks, Gårsingeholms och Stubbängs samt Heby Kärrets ängar i Södermanlands län, Köpings djurgård i Västmanlands län och Skara djurgård i Skaraborgs län.¹¹¹²

Som ett exempel kan nämnas Korsängen i Upplands-Bro, som numera heter Kungsängen. Det första belägget synes vara från år 1542 då höet från ängen var anslaget till hovstallstaten. Det slöts särskilda kontrakt med arrendatorer som åtog sig att leverera bestämda kvantiteter hö till hovstallet. En ängsvaktare hade uppsikt över ängen och dess inhägnad.¹¹¹³

¹¹⁰⁸ Se till Djurgårdens historia främst Staffan Tjerneld, *Djurgården under 300 år. Illustrerad med sex djurgårdskartor*, Stockholm: Kungl. Djurgårdens förvaltning, 1980, s. 7-23; se här till även Nils Lundequist, *Stockholms Stads historia: från Stadens anläggning till närvarande tid*, bd 1, Stockholm 1828, s. 335-348; Carl Malmström, *Kungl. Djurgården i Stockholm. En skildring av dess historia och nutida naturparksområden*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1970; Nils Westermark, *En studie i Djurgårdens äldre historia – kulturlandskapets utveckling*, Stockholm: Björkman, 1970; Martin Olsson, *Studier i Djurgårdens historia invid Stockholm historia före år 1700*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1973; Peter Lundevall, *Djurgården. Kungens och folkets park*, Stockholm: Stadsbyggnadskontoret, 1997; Göran Dahlbäck, ”Norra Djurgården under 700 år” i *Studier i idrott, historia och samhälle tillägnade professor Jan Lindroth på hans 60-årsdag 23 februari 2000*, Stockholm: HLS Förlag, 2000, s. 13-29; Tollin 2017.

¹¹⁰⁹ Jämför Tjerneld 1980 s. 46 och 52 med Lundevall s. 19 och 29

¹¹¹⁰ Ett gammalt sätt att skriva ’heller’, syftar här på att ett antal andra anmärkningar från Bruses sida inte ledde någon vart.

¹¹¹¹ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsn. protokoll, bd 4:2, december 1809, Statsutskottets utlåtande den 9 december 1809, s. 1183.

¹¹¹² Naumann 1879-84 bd 2 s. 330.

¹¹¹³ Ulf Björkdahl, ”Om kungens äng i Kungsängen” på www.ulfbjorkdahl.se (2020-11-19).

Kungl. slottet i Stockholm

Kungl. slottet i Stockholm har inte egentligen nämnts i dessa sammanhang, vilket beror på att det inte har varit inkomstgivande. Det har sannolikt alltid ansetts självklart att konungen har disponerat det både för bostads-, representations- och statsförvaltningsändamål.¹¹¹⁴

Slottsbyggnadsdeputationen tillsattes av riksdagen år 1727 för att förvalta finanserna för slottsbygget. Omkostnaderna för detta och för byggande av operahuset täcktes av en särskild skatt, slottsbyggnadshjälpen, fram till år 1809. På 1750-talets början förbereddes den kungl. familjens inflyttning, och då hade en del rum redan tagits i anspråk för ämbetslokaler, bl.a. för kammarrevisionen. Sedan inflyttning hade skett år 1754 och återstående byggnadsarbeten började bli klara ersattes slottsbyggnadsdeputationen år 1766 med en slottsbyggnadsdirektion.¹¹¹⁵ År 1795 gick ledningen av slottets skötsel över till ståthållaren på Stockholms slott.¹¹¹⁶ Kostnaderna för underhållet av Kungl. slottet var åren 1805-1809 i genomsnitt 3 522 rdr.¹¹¹⁷

Övriga kungsgårdar och kungsladugårdar

I övrigt fanns en lång rad kungsgårdar och kungsladugårdar, som var anslagna åt andra behov. De förtecknades i ett särskilt memorial från statsutskottet.¹¹¹⁸ Beträffande en del av dem gällde, när en kungsgård skulle arrenderas ut, ett förfarande som reglerades i kungl. förordning av den 17 december 1799. De arrenderades normalt ut på 30 år.¹¹¹⁹ Även i Nordisk Familjeboks Uggelupplaga ges en översikt över dessa. En del av dem anslogs av Karl XI till chefsboställen för armén, men de återfördes till kronans disposition år 1875. De som varit upplåtna till landshövdingar återfördes år 1884.¹¹²⁰ Två kungsladugårdar, Ultuna i Uppland och Alnarp i Skåne, blev vid 1800-talets mitt en grund för det som nu är Sveriges lantbruksuniversitet.¹¹²¹

Hovets budgetposter i övrigt före 1809-10 års överenskommelse

När det gäller budgetposterna för kungahuset, hovet och slotten omedelbart före år 1809 kan följande noteras. I detta års budget togs till ett belopp om 578 542 rdr upp ”De Kongliga

¹¹¹⁴ Bramstång Hov och slott s. 155 och 252-262.

¹¹¹⁵ Åmark 1961 s. 777-784.

¹¹¹⁶ Riksarkivet, Nationell arkivdatabas, Inledning till förteckning över arkivet Slottsbyggnadsdeputationen och Första slottsbyggnadsdirektionen 1685-1878, se även Bramstång Hov och slott s. 69.

¹¹¹⁷ Statskontorets memorial den 23 juni 1809, bilaga B, bilaga till Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Rikens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hvad til des uprätthållande erfordras, 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna), s. 34.

¹¹¹⁸ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsns protokoll, bd 4:2, december 1809, s. 1001-1064, debatt 1065-1110, se även riksdagsbeslutet 13 §.

¹¹¹⁹ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsns protokoll, bd 6:1, mars 1810, s. 1106. Se Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse, Angående Det, som bör i akt tagas wid bort-arrenderandet af de Kongs- och Kongs-Ladugårdar, som antingen redan äro, eller hädaneftir blifwa lediga, 17 december 1799 (separattryck/årstrycket). Se härtil Nilsen-Stjernquist 1950 s. 10.

¹¹²⁰ Se *Nordisk Familjeboks uggelupplaga*, bd 15, sp. 261-262 samt statsutskottets bet. 1909:191 med en förteckning över då utarrenderade egendommar.

¹¹²¹ Lennart Hjelm, *Från kungsladugård till lantbruksuniversitet. Lantbrukets läro- och forskningsanstalter i tvåhundraårig utveckling*, Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet, 1977, s. 22-27.

och Förstelige Hofwens Hof- och Stall-*Stater*, Slottens och de Kongsgårdars underhåll och *Stater*, som för Kongl. Hofwens sommar-*sejour* äro bebygde och anslagne, Lif-*Drabante-Corpsens* aflöning och Stuteriernes underhåll, med mera”.¹¹²² Häri ingick också ”Konungens förra Förstelige *stat*”, men den del därav som skulle försvinna skulle behövas till samma sorts utgifter. Det finns en tabell med en detaljerad uppräknings av de olika posterna, uppdelade på bl.a. kungahusets olika medlemmar, de olika slotten, stallverksamheten och livdrabanterna. Denna del av statens verksamhet uppgick till närmare 25 procent av statsbudgeten. Detta framgår av budgetpropositionen vid 1809-10 års riksdag.¹¹²³

Fördelningen är enligt nedanstående tabell.

	Rdr (avrund. nedåt)
Kungl. Maj:ts hovstat	281 067
Kungl. Maj:ts hovstallstat för 198 hästar	48 481
Stallstaten i orterna. (Innefattar staten för stuterierna på Strömsholm och i Uppsala samt på Flyinge, undantaget avkastning och värdet av dagsverken.)	4 432
Stockholms slottsstat. (Exklusive ett byggnadsanslag om 2 091 rdr.)	27 473
Drottningholms och Svartsjö läns stat. (Exklusive anslag till byggnad och plantager om 8 000 rdr.)	7 431
Ulriksdals kungsgårds stat	2 227
Bellevue lustpark	114
Gripsholms slotts stat	1 333
Kungl. Maj:ts livdrabanters stat	17 211
Stockholms slotts byggnadsstat	6 386
<i>Delsumma</i>	<i>396 158</i>
Änkedrottning Sofia Magdalenas stat	70 777
Hertigens av Södermanland stat	54 436
Hertigens av Södermanland drabantstat	5 896
Prinsessan Sofia Albertinas stat	38 655
Prins Gustavs stat	5 342
Prinsessan Sofia Vilhelminas stat	1 246
Prinsessan Amalia Maria Charlottas stat	1 066
Prinsessan Cecilias stat	573
Prins Gustavs stallstat	4 387
Summa	578 542

Tabell 2. Hovets omkostnader enligt budgetpropositionen vid 1809 års riksdag.

Det som är något förbryllande är att Åmark har redovisat delvis andra siffror för 1809 års budget. Han har inte räknat med stallstaten i orterna, livdrabanterna och delar av anslaget till byggnader och på sätt fått fram en summa om 525 141 rdr, att jämföra med en total statsbudget om 3 486 374 rdr.¹¹²⁴ I den budgetproposition som jag har tagit del av är 1809

¹¹²² Statskontorets memorial den 23 juni 1809, bilaga A, bilaga till Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Rikens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hwad til des uprätthållande erfordras, 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna), s. 13.

¹¹²³ Statskontorets memorial den 23 juni 1809 samt bilaga A, bilaga till Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Rikens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hwad til des uprätthållande erfordras, 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna), s. 10-11 och 15.

¹¹²⁴ Åmark 1961 s. 319-326. Åmarks källor är inte i alla delar fullt ut redovisade eftersom verket utgavs postumt, se Åmark 1961 s. V.

års budget totalt på 2 519 876 rdr. Åmark har noterat att när 1809 års budget förbereddes, var Finland redan förlorat, varför det inte kan vara intäkter och kostnader hänförliga till Finland som förklarar mellanskillnaden.¹¹²⁵

I budgeten tas också upp ränta på några relevanta skulder. Ett belopp om 10 666 rdr togs upp för ränta om sex procent för gåvor som vid 1800 års riksdag gjordes till dåvarande drottningen Fredrika Vilhelmina Dorotea och prins Gustaf. I likhet med vad som gällde t.ex. Karl XIII:s hemgiftskapital (se nedan 6.7.1.) förekom det att riksdagen förärade kungligheter gåvor i form av avkastningen på nedsatta belopp. Skulderna redovisades med 88 888 rdr för envar av dem. Dessutom fanns en återstod av en skuld om 3 600 rdr till hertig Fredrik Adolf, vilken också löpte med sex procents ränta.¹¹²⁶

6.3. 1809-10 års överenskommelse

6.3.1. Bakgrund och översikt

Enligt 48 § i 1809 års regeringsform skulle konungens hov stå under hans enskilda styrelse, och han kunde beträffande det förordna ”som honom gott synes”. I 77 § i samma regeringsform angavs att kungsgårdar och kungsladugårdar med därtill lydande hemman och lägenheter, kronoskogar, parker och djurgårdar m.m. inte fick avhändas kronan av konungen utan riksdagens samtycke, vare sig genom försäljning, förpantning eller gåva eller på annat sätt. Riksdagen skulle föreskriva hur dessa egendomar skulle förvaltas.¹¹²⁷ En särskild kategori byggnader var de byggnader som sedan fördes till t.ex. statens allmänna fastighetsfond, tidigare kallade ”de publika byggnaderna”;¹¹²⁸ slotten hörde till denna kategori.

Redan i regeringsformen finns alltså upptakten till 1809-10 års överenskommelse – de kungsgårdar och kungsladugårdar som hade legat till grund för finansieringen av kungahusets och hovets omkostnader skulle förvaltas enligt föreskrifter från riksdagen, medan konungen på egen hand skulle få styra över hovet.

Enligt Malmgren omfattade bestämmelsen från början endast sådan fast egendom som gav staten inkomst, men den kom sedan att uppfattas som att den avsåg även annan fast egendom.¹¹²⁹ Att den egendom som ansågs viktig år 1809 var den inkomstgivande fasta egendomen ska sättas i samband med den historiska bakgrunden att denna egendom var betydelsefull för statsfinanserna och att förläningar och donationer under vissa perioder gjorts med frikostighet men sedan krävts tillbaka.

När det gäller anslaget till hovet har vi i avsnitt 6.2. sett exempel på hur Stockholms slott med det som löd därunder var anslaget till hovstaten, medan Svartsjölandet och öarna där omkring och i Björkfjärden var anslaget till hovstaten eller stallstaten; Djurgården sorterade

¹¹²⁵ Åmark 1961 s. 303.

¹¹²⁶ Statskontorets memorial den 23 juni 1809 samt bilaga A, bilaga till Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Rikens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hwad til des uprätthållande erfordras, 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna), s. 10-11 och 15.

¹¹²⁷ Nilsson-Stjernquist 1950 s. 41-47.

¹¹²⁸ Nilsson-Stjernquist 1950 s. 3.

¹¹²⁹ Malmgren 1921 s. 68; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 100.

under konungens egen disposition, hörde till konungens hovstat och lämnades till konungens egen försorg. Frågan var år 1809-10 hur detta skulle arrangeras framöver, särskilt med beaktande av att konungens hov enligt 48 § regeringsformen stod under hans enskilda styrelse.

Konungen och ständerna träffade en överenskommelse, varigenom inkomsterna av de inkomstgivande fastigheterna skulle tillfalla statskassan, inte konungen personligen eller hans hov, medan statskassan skulle anslå ett visst årligt belopp till hovhållningen. Ett sådant belopp hade visserligen anslagits även tidigare, men nu skulle det omfatta även det som dithills hade finansierats direkt genom avkastning av fastigheter. Överenskommelsen träffades som ett slags offentligrättsligt avtal mellan riksdagen och konungen, på ett sätt som närmast kan liknas vid den avtalsrättsliga anbud-accept-modellen.¹¹³⁰ Detta analyseras närmare i avsnitt 6.6. Eftersom de relevanta handlingarna är svårtillgängliga – om än i allt väsentligt utgivna i tryckt form redan vid 1809-10 års riksdag – är det motiverat med ganska omfattande citat från dem (jfr ovan avsnitt 1.3.3.).

Processen inleddes med 1809 års statsverksproposition, den tidens motsvarighet till budgetpropositionen. En första proposition avgavs den 9 juni 1809,¹¹³¹ men den egentliga statsverkspropositionen avgavs den 5 juli 1809.¹¹³² Karl XIII förklarade där att ”Kongl. Maj:t är benägen, at sorgfälligt iakttaga alla utvägar och tilfällen til sådane indragningar i Stats-Werkets utgifter, som äro förenliga med Riksstyrelsens tilbörliga handhafwande, Rikets förswar och hwarje Undersåtes, i Lag grundade, säkerhet”.¹¹³³ Karl XIII efterfrågade därför vilka besparingar statsutskottet kunde finna nyttiga och rättvisa. Besparingar behövdes särskilt i syfte att frigöra medel för upprustning av försvaret.

Statsutskottet – det utskott som hade hand om statsregleringen, det vill säga budgetprocessen med nutida terminologi – tog fasta på detta och inledde med att undersöka om det gick att dra in på anslaget till hovet och hovstallet.

6.3.2. *Statsutskottets memorial av den 25 augusti 1809*

Den första handlingen som utgör en del av själva överenskommelsen är statsutskottets memorial av den 25 augusti 1809, som tar sin utgångspunkt i statsverkspropositionen. Memorialet finns inte bevarat i original utan i koncept, vilket är den tidens arkivkopia, en granskad och godkänd förlaga till en utgående skrivelse,¹¹³⁴ men det finns också tryckt som en del av Ridderskapet och adelns protokoll.¹¹³⁵ Den tryckta versionen måste anses närmast åter spegla den slutliga texten. Jag har därför lagt den till grund för citatet nedan, dock med någon

¹¹³⁰ Se här till Naumann 1879-84 bd 2 s. 320-334 och Bexhed 2020.

¹¹³¹ Kongl. Maj:ts allmänna nådiga proposition til rikens ständers stats-utskott, angående banquen, statsverket och riksgälds-contoiret, 9 juni 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna).

¹¹³² Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Rikens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hwad til des uprätthållande erfordras, 5 juli 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna).

¹¹³³ Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Rikens Ständers Stats-Utskott 1809 s. 3.

¹¹³⁴ Jfr här till t.ex. odaterad promemoria ”Överenskommelsen 1809/10 sammanfattning [sic] av dokumentation”, s. 1-2.

¹¹³⁵ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adels protokoll, bd 2, augusti 1809, statsutskottets memorial den 25 augusti 1809, s. 1401-1417.

kommentar till skillnader mellan versionerna. I några fall har interpunktionen i förslagan¹¹³⁶ följts, där avsaknaden av ett kommatecken i den tryckta versionen gjort texten otydlig.

”Wördsamt Memorial!

Stats-Utskottet, som, sedan det erhållit Kongl. Maj:ts Nådiga Proposition om Stats-Werkets tilstånd, samt hwad til dess uprätthållande ärfordras, warit oafbrutit sysselsatt med utarbetandet och reglerandet af de til dessa ämnen hörande ärender, hade ingen ting högre önskat, än at til Riksens Höglofl. Ständer nu kunnat afgifwa ett omständeligt och detaillerad yttrande, ej mindre om Stats-Werkets tilstånd och belägenhet i hela sin widd, än om dess förvaltning och grunderne dertil för en framtid; men då flera uplysningar ifrån åtskilliga Werk och Stater först måste inhämtas, och Calculer därefter upgöras, samt Resultaterne deraf sedermera noga granskas och öfwerwägas; så lära Riksens Höglofl. Ständer benägit tackas finna, at dessa omständigheter tilsammanstagne, utgöra ett ämne af större omfattning, samt fordrande mera både tid och grannlaghet, än at deras utredande ännu möjligen kunnat medhinnas.

Emedlertid och under afbidandet af de infordrade uppgifter, har Stats-Utskottet dock företagit sig de delar af dess arbete, som på för handen warande uplysningar, och utan at förlora sammanhanget af det hela, kunnat granskas och utarbetas; och häribland har först förekommit Kongl. Maj:ts Hof- och Hof-Stall-Stater.

At uppskjuta med dess utlåtande i detta ämne, intil dess at Stats-Utskottet hinner i ett sammanhang at yttra sig om Stats-Regleringen i allmänhet, har Stats-Utskottet ansett hwarken instämman med Kongl. Maj:ts Egen Nådiga önskan, at dess Hof- och Hof-Stall-Stater warda med första Reglerade, ej eller med Riksens Höglofl. Ständers tänkesätt, at i alt gå en älskad och wördad Konungs önskan til mötes, hwilken ej allenast nu, utan afseende på en högre ålder och med uppoffrande af dess enskildta lugn, utan ock vid alla andra tilfällen, icke ett ögonblick dragit i betänkande, at i farans stund, åtaga sig ett kärt Fosterlands räddning och förswar.

Under loppet af Stats-Utskottets arbete, har Utskottet med werkeligt bekymmer funnit än ytterligare bekräftadt, hwad Kongl. Maj:t uti Dess Stats-Utskottet meddelta Nådiga proposition om Stats-Werkets tilstånd yttrat, neml. at Stats-Werkets inkomster ingalunda swara emot dess utgifter, och denna erfarenhet jemte det betryckta tilstånd, hwaruti Riket genom det olyckliga kriget sig för öfrigt befinner, har så mycket mera fäst at Stats-Utskottets förnämsta omsorg därå, huru genom Statens Reglerande någon besparing i Stats-Werkets utgifter måtte kunna winnas, som dess förutan Kongl. Maj:t uti dess ofwan högst berörde Nådiga proposition jämwäl förklarat, det Kongl. Maj:t är benägen at sorgfälligt iaktaga alla utvägar och tilfällen til sådana indragningar i Stats-Werkets Utgifter, som äro förenliga med Riksstyrelsens tilbörliga handhafwande, Rikets förswar och hwarje undersåtes i Lag grundade säkerhet.

Med tillämpning af dessa grundsatser har Stats-Utskottet förmodat någon besparing i den hittils årligen bestådde Stats-Summa til underhållande af Kongl. Maj:ts Hof- och Hof-Stall-Stater möjligen kunna äga rum; men sättet huru en sådan besparing må kunna tilwäga bringas så, at Kongl. Maj:t å ena sidan ej må sättas i förlägenhet om nödige och tilräckelige Medel til underhållande af en emot Dess höga wärdighet och Rikets anseende swarande Hof-Stat, och å den andra,

¹¹³⁶ Riksarkivet, Utskottshandlingar 1809-1866, Statsutskottet, R 4195, Konceptbetänkanden 1809, Ärende nr 43.

Staten med de möjligen minsta utgifter betungas, har hos Stats-Utskottet väckt en särdeles omtanka och granlaga öfverläggning.

Stats-Utskottet har för sin del ansett detta dubbla ändamål närmast kunna vinnas, om Kongl. Maj:t skulle i Nåder tackas emottaga en viss årlig Summa til underhållande af dess Hof-Stat at fördelas efter Kongl. Maj:ts Egen höga disposition och wälbehag, och hwilket efter Stats-Utskottets tanka wore desto lämpligare, som detta icke lägger något hinder för Kongl. Maj:t uti utöfwandet af den uti 48 §. af Regeringsformen Kongl. Maj:t tillagde höga rättighet, at hafwa Dess Hof under Dess enskilda styrelse, der uti förordna som Kongl. Maj:t godt synes, samt efter behag alla Beställningar derwid tilsätta och derifrån afsätta.

Om, hwilket Stats-Utskottet, af Kongl. Maj:ts höga och ädla tänkesätt samt Nådiga omwårdnad och föresatts til Statens uprätthållande, äger gifwen anledning, at i underdånighet förmoda, Kongl. Maj:t i Nåder skulle tackas för Sig och Sine Höga efterträdare öfverlämna dispositionen öfwer de Kungs- och Kungs-Ladugårdar, Hof- och Stall-ängar, samt öfriga Lägenheter, som hittills stått under Kongl. Maj:ts Höga Företrädares omedelbara Styrelse, samt de samma i det stället til Riksens Ständers fria Disposition öfverlåta; så skall, efter Stats-Utskottets tanka, genom en förbättrad hushållning wid dessa Lägenheter til Rikets och Stats-Werkets förmån, en icke obetydlig winst uti Statens inkomster, för framtiden kunna påräknas, och Riksens Ständer af detta Kongl. Maj:ts Nådiga begifwande hämta en ytterligare anledning, at för Kongl. Maj:ts Hof-hållning, anslå en sådan summa, at Kongl. Maj:t, under utöfwandet af Dess dyra Kall, må för sina återstående dagar kunna njuta det lugn, som ett oberoende af behofwet i dessa delar för hwarje enskild medförer.

Innan Stats-Utskottet til Riksens Ständer upgifwer den Summa som Stats-Utskottet anser sig böra kunna i detta afseende föreslå, har Stats-Utskottet förut bordt för Riksens Höglöfl. Ständer äfwen upgifwa hwad til desse behof hittills warit å Stat bestådt på det Riksens Ständer däraf må äga tilfälle utröna den icke ringa besparing i Stats-Werkets årliga Utgifter, som igenom Stats-Utskottets förslag är at påräkna.

Uppå innewarande eller 1809 års Stat äro uppförde til Kongl. Maj:ts Hof-hållning följande summor, nemligen:

Ordinarie Hofstaten	161.186:16:-	
Extra ordinarie dito	119.880:42:-	
		281.067:10

Ordinarie och Extra ordinarie Hof-Stall-Staten, Contant til aflöning, m.m.

	23.590:-:-
Tilhopa	304.657:10:-

Samt desutom utfordring in Natura för 202 Hästar [*Här finns en redogörelse för hur foderkostnaden beräknats.*] 24,891:39:4

Eller tilsammans	329,549:1:4 [¹¹³⁷]
[--]	

Ehuru Stats-Utskottet är öfvertygadt derom, at Kongl. Maj:t Sjelf Nådigt lärer tackas finna, att Dess Hof icke torde tarfwa det antal Ämbetsmän och

¹¹³⁷ Som synes är det svårt att få slutsumman att stämma med tabell 2, sist i avsnitt 6.2., men det som där upptas som Kungl. Maj:ts hovstallstat för 198 hästar om 48 481 rdr, motsvaras av här angiven hovstallstat om 23 590 rdr och utfodring för 202 hästar 24 891 rdr (23 590 + 24 891 = 48 481).

Betjente, som för den förra talrikare Kongl. Familjens Betjening, fanns nödig och at således indragningar af Ämbeten och Tjenster synes kunna äga rum, har likväl Stats-Utskottet wid ett nogare öfverwägande af alla härwid förekommande omständigheter icke ansett sig kunna föreslå en mindre summa til Kongl. Maj:ts Hof-Hållning i ett för alt utfodringen för Hof-Stallet oberäknad än af Twåhundrade Sextiosex Tusende Sexhundrade Sextiosex Riksdaler Trettio två skill. årligen, hwilken Stats-Utskottet hemställer må i underdånighet hembjudas Kongl. Maj:t at dermed efter Egit Nådigt wälbehag bestrida alla de här nedan upräknade Utgifter på det sätt och til det belopp, som för hwarje del Kongl. Maj:t Sjelf i Nåder täckes bestämma hwarförutan utfodring för Etthundrade Femtio Hästar om året i stället för 202, som antalet nu utgör, bör af Stats-Werket in Natura bestås, beräknad, efter 15 Tunnor 23 1/3 Kannor Hafre, 365 Lisp. Hö och 5 tjog Halm för hwar Häst om året.

Öfwanberörde Utgifter, som i anledning häraf skulle komma af Kongl. Maj:t, med förberörde Summa, efter Egit Nådigt wälbehag och fördelning at besörjas, bestå uti följande, neml.

Hans Maj:t Konungens Handpenningar.

Hennes Maj:t Drottningens dito.

Aflöningar.

För Herr Riks-Marskalken och Öfwerste-Kammar-Herren samt följande til Konungens upwaktning hörande Ämbeten: Kongl. Maj:ts Öfwerste Kammar-Junkare, Hof-Junkare, Kammar-Pager, Kammar-tjenare, Friseur och Kammar-Laquiejer, Hof-Qwartermästare, Hof-Fourierer, Kammar-Waktmästare, Löpare, Laqueijer, Fyrbytare, Garderobs-Drängar, Page-betjenter, Pukare, Trumpetare, Stånd-Drabanter och deras Corporal, Städerskor och Lif-Twätterska.

För Hennes Maj:t Drottningens upwaktning.

En Öfwer Hof-Mästarinna, Stats-Fruar, Öfwer Kammar-Herre, Kammar-Herrar, Kammar-Fruar, Kammar-Pager, Kammar-Laquiejer, Friseur, Löpare, Hejdukar eller Port-Chaise bärare, Städerska och Lif-Twätterska.

För de öfrige Hof-Ämbetsmän och Betjente.

En Förste Hof-Marskalk – En Hof-Auditeur – Borg-Rätternes Aflöning – Hof-Cancelliet – En Hof-Secreterare – En Hof-Cancellist – En Cancellie-Waktmästare – Hof-Contoires Betjening – Clereci Staten [¹¹³⁸] – Oeconomi-Contoiret – Köket – Skafferiet – Källaren – Conditoriet – Thé-Köket – Bröd-Kammaren – Silfwer-Kammaren – Husgeråds-Kammaren – Kläd-Kammaren – Fateburen – Hof-Capellet.

Hof-Förtäringamedel.

Hwarunder äfwen begripas de kostpenningar som i stället för mat bestås, de Wakthafwande af Pagerne, Kammar-Betjeningen samt Hof-Stats Oeconomie och Livrée-Betjente jemwäl Tullafgifterne för de Waror, som til Hofförtäringens behof utifrån inköpas, samt åtgången af Ljus och Facklor, tillika med Ljus-hållningen i de Kongl. Stallen under Hofwets wistande på Lust-Slotten, äfvensom kostnaderne wid Kongl. Maj:ts Resor, samt de kostpenningar, hwilka så wäl wid desse tilfällen, som då Hofwet wistas på Lust-Slotten bestås Militaire Wakterne, Jagtwarfs-Manskapet, Spectakel-Truppen, jemte Stall-Stats-Betjeningen.

¹¹³⁸ Även "Läkare-Statens" och "Oeconomie-Statens" finns med i den handskrivna förlagan.

Widare följande Behof.

Til inköp och Reparationer af Silfwer, Porcellaine, Glas, Koppar med flere, til Hof-Oeconomien hörande Redskap och Inventarier, til Meubler och Sängkläders underhållande wid Husgeråds-Kammaren samt til ringare Husgeråds-persedlar, Fateburs-Medel til inköp af Linne och dess renhållning m.m. Lärandes likwäl öfwer Kongl. Hofwets nu warande Silfwer, Linne, Meubler, Husgeråd och öfrige Inventarie-persedlar böra uprättas behörigt Inventarium. Widare. Beklädnings-medel för all Kongl. Maj:ts Liverie-Betjening, de inberäknade, hwilka wid Lust-Slotten och Lust-Parkerna bära samma Liverie, jemte Jägerie-Betjeningens klädpenningar Expencemedel samt de til Pensioner och Gratialer för den ringare Hof-Betjeningen, efter derom serskildt utfärdadt Reglemente, bestådde Medel Lönings-fyllnader til Kongl. Maj:ts Sex Öfwerste Kammar-Junkare, Jägare-Statens Aflöning, Arfwode för wården af Kongl. Maj:ts Tält-Kammare¹¹³⁹, Arfwode til den Person, som wid Ceremonielle tilfällen går Öfwer-Kammar Herren tilhanda, Lönetilökning för Hof-Casseurer, Skrifwarehjelp wid Oeconomie-Contoret och för Inwentarie Förwaltaren, Lön för andre Hof-Mästaren och Conditorn *Willemard*, samt arfwode för Hof-Urmakaren.

[Därefter följer en andelning 'til Indragning på Hof-Staten stälde Aflöningar' med namn på ett antal befattningshavare.]

Aflöningen wid Kongl. Hof-Stallet [Här räknas befattningar och ett antal personer med extra löner upp.]

Widare följande Utgifter.

Aflöningarne för Ståthållarne på Stockholms, Drottningholms och Gripsholms slott med deras Secreterare, samt kostnaden för den Deputat Wed, och andra Förmoner utom Lönen, som njutas af de wid Kongl. Maj:ts Egit Hof warande Ämbets och Tjenstemän; äfwensom de 8315 Rd. hwilka warit af Kongl. Maj:ts Hand Cassa bestådde til aflönande af ett litet Hof-Capell för de Kongl. Spectaclerna, til Konungens Harmonie-Musique och för den Kongl. Logen på Dramatiska Theatern samt sluteligen de 10 132 Rd. 18 β 8 rst. hwilka af Konungens Handpenningar utgått til Högstsälige Konung *GUSTAF III:s* och f.d. *GUSTAF ADOLPHS* enskilda Pensionairer.

Om nu Riksens Höglofl. Ständer, i enlighet med hwad Stats-Utskottet här ofwan föreslagit, i underdånighet erbjuda Kongl. Maj:t den Projecterade Summan til bestridande af alla ofwan upräknade Utgifter, efter som Kongl. Maj:t i Nåder för godt synes, samt med den Kongl. Maj:t uti Regeringsformen tilerkända fria Dispositions-rätt öfwer Dess Hof och det sammans förvaltning; Och Kongl. Maj:t i Nåder tackes densamma antaga; så får Stats-Utskottet dock gifwa Riksens Höglofl. Ständer tilkänna, at detta Stats-Utskottets Förslag är til sin

¹¹³⁹ I den tryckta versionen står fältkammare, men i handskriften ser det ut att stå tältkammare. Inget av de båda orden finns i *Svenska Akademiens Ordbok*. Tältkammare torde emellertid vara korrekt. En tältkammare var en monarks förråd av tält, som kunde användas vid olika ceremonier och arrangemang utomhus, se Mario Döberl, "Ferne Welten im Spiegel von Zelten – Die Kaiserliche Zeltkammer im Jahr 1678" i *Waffen- und Kostümkunde*, 53/1, 2011, s. 43-62. Johan Bogislaus von Schwerin utsågs år 1802 att ha vården över konungens tältkammare och synes ha haft denna uppgift till sin död år 1823, se Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, bd VII, Stockholm: Norstedts, 1932, s. 99.

hufwudsakeligaste del grundat därpå, at Kongl. Maj:t för sig och Sina Höga Efterträdare til Riksens Ständers fria Disposition och Förvaltning öfverlämnar nedannämnde Kungs- och Kungs-Ladugårdar med dertil hörande Hemman och Lägenheter, som förut stått under Kongl. Maj:ts Höga Företrädares omedelbara styrelse, neml. Drottningholm, Swartsjö, Wendtholm, Gripsholm, Strömsholm, Kungsöhr samt Flyinge och Dalby jemte alla Kgl. Hof- och Stallängar, dock at Deras Kongl. Majestäter och den Kongl. Famillen må wara obetagit, at til deras Höga nöje och Sommarsesjour nyttja de Kongl. Slotten med tilhörande Trägårdar och Lustparker wid Drottningholm, Swartsjö, Gripsholm och Strömsholm, til hwilkas wård och skötsel nödig Betjening och Arbetare bör af Stats-Werkets Medel bestås och aflönas, äfwensom erforderliga Medel böra anslås til deras underhåll och förbättring, hwarwid på Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning må bero at de härtil anslagne Medel rätteligen användas, så at Slotten och de öfrige Byggnaderna m.m. wid magthållas och Slottens inwändiga förbättrande verkställes til Kongl. Maj:ts Höga Nöje och beqwämlighet. Hwad Ulriksdals och Tullgarns Kungs-Gårdar angår; så anser Stats-Utskottet at de böra förblifwa under nuwarande innehafwares fria Disposition, neml. den föra under Hennes Maj:ts Änke-Drottningens och den sednare under Hennes Kongl. Höghet Prinsessan SOPHIA ALBERTINAS, i deras öfriga lifstid; Men at de sedermera må komma under Riksens Ständers Disposition, dock at Slotten och Byggnaderna må af deras Majestäter och den Kongl. Famillen begagnas och på Statens bekostnad underhållas; Kunnandes Stats-Utskottet i Stats-Werkets närwarande belägenhet, icke tilstyrka någre särskildta Medels bestående nu til där warande Slotts- och Byggnaders underhåll, utöfwer hwad Staten härtil redan består. – Förvaltningen af Rosersbergs Kungsgård bör icke eller efter Stats-Utskottets tanka rubbas eller förändras under Deras Kongl. Maj:trs Lifstid; Äfwensom den här wid Staden warande Djurgården må förblifwa under Kongl. Maj:ts enskilda Disposition, dock hemställer Stats-Utskottet til Riksens Höglöfl. Ständer, om icke hos Kongl. Maj:t i underdånighet borde anhållas, at den så kallade Djurgårds-Cassan måtte endast få användas til Djurgårdens förbättring och Embellisement, samt de derwarande wägars och broars underhåll och icke graveras med några serskilde Aflöningar eller Gratificationer til någre wissa personer. De i Södermanland belägne och Kongl. Maj:t på Lifstid uplåtne Sundbyholms och Ribbingelunds Kungsgårdar måga under Kongl. Maj:ts Lifstid förblifwa wid de därom afslutade Arrenden, dock torde Kgl. Majt i Nåder täckas bifalla, at Arrende-afgiften må i Statens nu trängande behof få til Stats-Werket ingå och af Wederbörande Arrende-Innehafware dit lefvereras.

Då nu efter hwad ofwan anfördt är, och Stats-Utskottet tror sig äga anledning at hoppas, til Riksens Ständers fria disposition torde af Kongl. Maj:t i Nåder öfverlämnas Strömsholms och Kungsöhrs Kungsgårdar med derwarande Stuteri-Inrättning; Och Riksens Ständer wid närmare pröfning af denna Inrättnings nu warande tilstånd och beskaffenhet lära finna Statens förmon fordra en sådan förändring eller anläggning efter andra än de derwid hittils följde grunder, at i början och innan en sådan förändring eller förbättring hinner til behörig verkställighet och stadga, någon tilgång därifrån icke kunde blifwa, at kunna besörja Remonten för Kongl. Maj:ts Hof-Stall; så hemställer Stats-Utskottet, om icke Kongl. Majt må i underdånighet erbjudas, en summa af Tre Tusende Tre Hundrade Trettio Tre Rd. 16 β. om året, til Hästars inköp för Kongl. Hof-Stallet, och at Kongl. Maj:t må äga rättighet, enär Stuteri-Inrättningen kan hinna bringas i behörig ordning och skick, at derifrån årligen undfå Femton unga Hästar emot årläggande af Twåhundrade Rd. Banco stycket.

[Härefter följer en redogörelse för kostnaderna för hästarnas utfodring, vilken minskas när antalet hästar är 150 i stället för 202.]

I sammanhang med Kongl. Maj:ts Hof-Stats reglering har Stats-Utskottet äfwen trott sin pligt fordra, at upgifwa Förslag til Hans Kongl. Höghet Thronföljarens^[1140] blifwande Hofstats aflöning och underhåll. At nu reglera sådan Stats Personale, har Stats-Utskottet ansett för sig mindre lämpeligt; ett Förslag i den delen skulle ock kanske mindre convenera Hans Kongl. Maj:t och äfwen Hans Kongl. Höghet Sjelf, utan borde det, efter Stats-Utskottets tanka mera instämma med Kongl. Maj:ts Egen Höga önskan, om til Kongl. Maj:ts Egen Nädigste Disposition öfwerlämnades en wiss årlig Summa för Hans Kongl. Höghet Thronföljarens Hofhållning, at därom på sätt Kongl. Maj:t Sjelf Nädigst täckes låta besörja. För detta behof har Stats-Utskottet icke tiltrot sig kunna föreslå mindre Summa än Tjugufyra Tusende Rd. om året, räknadt ifrån den tid Hans Kongl. Höghet hit til Hufwud-Staden anländer och så länge Hans Kongl. Höghet är oförmäld, men hwilken Summa Stats-Utskottet däremot anser böra ökas med ytterligare Tjugufyra Tusende Rd. om året, så snart Hans Kongl. Höghet blifwit förmäld, så at då må bestå en årlig Summa af Fyratioåtta Tusende Rd. i ett för alt til Hans Kongl. Höghets och Dess Gemåls Hof-Hållning.

Stats-Utskottet har härwid icke kunnat undgå, at til Riksens Höglofl. Ständers Egen pröfning hemställa, om icke hos Kongl. Maj:t i underdånighet borde anhållas, det Kongl. Maj:t så väl til Deras Kongl. Majestäters Egen som til Hans Kongl. Höghets upwagtning täcktes antaga och employera alla dem af Deras Kongl. Majestäters förra Fursteliga Hof-Stat, hwilka nu äro tjenstfria, på det Stats-Werket måtte undgå, at med deras vidare Pensionerande graveras.

Til Riksens Höglofl. Ständers Egit bepröfwande hemställes alt detta wörd-sammeligen. Stockholm den 25. Augusti 1809.

På Riksens Höglofl. Ständers Stats-Utskotts wägnar.

Claes Flemming.

Carl Fredr. Landberg.

T. N. Weidman.

Anders Johansson

N. Frödelius”

De fyra första namnunderskrifterna tillhör de främsta representanterna för vart och ett av de fyra stånden i utskottet. Memorialet har kontrasignerats av Nils Frödelius, som var utskottets sekreterare. Han hade varit notarie i Statskontoret sedan år 1793 och sekreterare där sedan år 1801. Efter det att han varit statsutskottets sekreterare vid 1809-10 års riksdag blev hans statskommissarie och sedan vice president i Statskontoret. Han har kännetecknats som en ”skicklig och mycket använd ämbetsman”¹¹⁴¹ och erhöll många förtroendeuppdrag. Det ligger nära till hands att anta att Frödelius mångåriga erfarenhet av arbete inom Statskontoret, som ansvarade bl.a. för underlaget till statsbudgeten, möjliggjorde statsutskottets snabba framtagande av memorialet.

¹¹⁴⁰ Vid denna tid kronprins Carl August.

¹¹⁴¹ K. G. Odén, *Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595-1900*, Stockholm, 1902, s. 290.

Statsutskottets förslag kan sammanfattas i följande punkter.

1. Statsutskottet bedömde att en besparing kunde ske i hovstaten och hovstallstaten utan att konungen behövde "sättas i förlägenhet".
2. Statsutskottet bedömde att "detta dubbla ändamål" kunde uppnås genom att konungen tog emot en viss årlig summa att fördelas "efter Kongl. Maj:ts Egen höga disposition och välbehag", något som vore särskilt lämpligt eftersom det inte hindrade konungen i dennes enskilda styrelse över hovet enligt 48 § regeringsformen. Detta innebar alltså att anslaget kunde disponeras fritt av konungen.¹¹⁴² Summan skulle vara 266 666 riksdaler 32 skilling med tillägg av foder för 150 hästar, 3 333 riksdaler 16 skilling för hästinköp och 24 000 riksdaler till kronprinsen eller 48 000 riksdaler till kronprinsen sedan denne gift sig. Detta var alltså en sänkning från 1809 års stat, som omfattade 329 549 rdr, varav 281 067 rdr för hovhållningen samt 23 590 rdr kontant till hovstallstaten och utfordring värd 24 891 rdr till 202 hästar.
3. Det förhållandet att det "til Kongl. Maj:ts Egen Nådigste Disposition öfverlämnades en viss årlig Summa för Hans Kongl. Höghet Thronföljarens Hofhållning" beror på att Carl August hade valts till tronföljare men ännu inte hade anlänt till Sverige. Att konungen ska kunna disponera över hela hovstatsanslaget var emellertid en tanke som återkom ännu tydligare på 1970-talet (se nedan avsnitt 6.5.11.).
4. Det kan tyckas motsägelsefullt att de olika tjänsterna och utgifterna vid hovet är noggrant beskrivna i memorialet samtidigt som det anges att anslagsbeloppet ska fördelas "efter Kongl. Maj:ts Egen höga disposition och välbehag". Uppräknningen ska dock säkerligen inte uppfattas som en föreskrift om att just dessa tjänster och kostnader skulle finnas vid hovet, utan tvärtom förebygga eventuella missförstånd om att någon typ av kostnad skulle hänföras till någon annan del av statsbudgeten. Genom att vara precis i detta avseende har statsutskottet definierat de dittillsvarande hovkostnaderna och för framtiden överlåtit dispositionen av hovet till konungen personligen.
5. Det kan noteras att 8 315 rdr av hovhållningsanslaget, pengar "hwilka warit af Kongl. Maj:ts Hand Cassa bestådde til aflönande af ett litet Hof-Capell för de Kongl. Spectaclerna, til Konungens Harmonie-Musique och för den Kongl. Logen på Dramatiska Theatern", är ett anslag som sedan kom att flyttas från första huvudtiteln.¹¹⁴³
6. I gengäld, för att konungen fick ett belopp att disponera fritt, skulle konungen "för Sig och Sine Höga efterträdare" till riksdagens fria disposition överlämna de kungsgårdar och kungsladugårdar m.m. som dittills "stått under Kongl. Maj:ts Höga Företrädares omedelbara Styrelse", nämligen Drottningholm, Svartsjö, Väntholmen, Gripsholm, Strömsholm, Kungsör samt Flyinge och Dalby och alla hov- och stallängar. Detta skulle genom "en förbättrad hushållning wid dessa Lägenheter til Rikets och Stats-Werkets förmån" göra att "en icke obetydelig winst uti Statens inkomster" skulle "för framtiden kunna påräknas". Nyckelord här är att konungen hade haft kungsgårdarna och kungsladugårdarna under sin "omedelbara Styrelse" men att de nu överlämnades till riksdagens disposition.
7. Slotten vid Drottningholm, Svartsjö, Gripsholm och Strömsholm skulle kungaparet och kungafamiljen få "nyttja" "till Deras Höga nöje och sommarejour". Det gällde

¹¹⁴² Denna slutsats bestyrks även av ett uttalande av 1840-41 års statsutskott om att det för detta anslag "icke [erfordras] någon redovisning, utan endast qvitto", se nedan avsnitt 6.5.3; jfr missuppfattning hos Lyrevik 2018 s. 382.

¹¹⁴³ Se t.ex. 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 225, s. 584-586.

inte bara själva slotten utan också ”tillydande Trägårdar och Lustparker [---], till hwilkas wård och skötsel nödiga arbetare och betjening böra af Statsverkets medel bestås och aflönas.”¹¹⁴⁴ Med ”höga nöje och sommarsejour” avses att det dels fanns vissa slott som kungafamiljen besökte mera tillfälligt, dels vissa slott som kungafamiljen bebodde på sommaren. T.ex. innebar den s.k. sommarsejouren att hovet under 1700-talets andra hälft regelmässigt flyttade till Drottningholm i maj månad.¹¹⁴⁵ Konungen skulle pröva att dessa medel rätteligen användes. Begreppet ”disposition” användes inte år 1809-10 om konungens och den kungl. familjens nyttjande av slotten och parkerna i detta avseende utom avseende Djurgården (se nedan p. 11) samt Ulriksdal och Tullgarn, och det användes år 1818 avseende Karl XIV Johans disposition av Rosersberg (se nedan 6.4.4.). Angående nyttjandet av lustslotten synes begreppet användas första gången år 1944, då 1809-10 års överenskommelse sammanfattas så här: ”Enligt här refererade, alltjämt i huvudsak gällande riksdagsbeslut skulle alltså endast slotten med tillhörande parker och trädgårdar vara upplåtna till Konungens disposition, medan dithörande egendomar – omedelbart eller, i vad avsåge vissa slott, efter det dåvarande särskilda nyttjanderätter upphört – skulle disponeras av rikets ständer.”¹¹⁴⁶

8. I de senaste två punkterna kan noteras en oklarhet som egentligen inte kommer fram på ett tydligt sätt i riksdagstrycket förrän år 1944 (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.): De egendomar som tas upp i p. 6 var redan utarrenderade och inkomsten kunde lätt beräknas, men även till egendomarna i p. 7 hörde markområden som brukades under slotten eller utgjorde djurparker eller jaktmarker – dessa markområden fortsatte att höra till slotten och hovförvaltningen och kom senare delvis att arrenderas ut.¹¹⁴⁷
9. Ulriksdal och Tullgarn borde förbli under änkedrottningen Sofia Magdalenas respektive prinsessan Sofia Albertinas fria disposition under deras livstid men sedan komma under riksdagens disposition. Byggnaderna skulle kunna användas av kunga-paret och kungafamiljen och underhållas på statens bekostnad.
10. Förvaltningen av Rosersbergs kungsgård borde inte förändras under kungaparets livstid.
11. Djurgården skulle förbli under konungens enskilda disposition. För att vara exakt angavs visserligen att ”Djurgården bör förblifwa under Kgl. Majestäts enskilda Disposition”, vilket skulle kunna föranleda osäkerhet om det var konungen personligen eller Kungl. Maj:t i statsrådet som skulle disponera Djurgården. Vid denna tidpunkt hade dock ”konungen personligen” ännu inte etablerat sig som ett begrepp i motsatsställning till ”Kungl. Maj:t i statsrådet”. När det här anges ”Kgl. Majestäts” disposition är det konungen personligen som avses, vilket det inte kan råda någon tvekan om eftersom det är fråga om hans ”enskilda” disposition; det skulle vara synnerligen motsägelsefullt med någon *enskild* disposition genom Kungl. Maj:t i statsrådet.

¹¹⁴⁴ Bexhed 2020 s. 233 skriver att även uppfartsvägar hör till dispositionsrätten, eftersom det är ”en naturlig utgångspunkt att all mark som har samband med själva slotten” hör dit. Se vidare nedan avsnitt 6.5.10.

¹¹⁴⁵ Laine 1998 s. 87-88.

¹¹⁴⁶ Prop. 1944:228 s. 2.

¹¹⁴⁷ Prop. 1944:228 s. 2. Se även konstitutionsutskottets bet. 1969:51 bilaga riksrevisionens granskningspromemoria 5/1968 s. 26-27 samt Kungl. brev den 16 februari 1838 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 48 och Kungl. brev den 2 februari 1849 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 48-49.

12. Statsutskottet föreslog att Djurgårdskassan endast borde få användas till Djurgårdens förbättring och förskönande samt till underhåll av vägar och broar ”och icke graveras med några särskilde aflöningar eller Gratificationer till någre wissa personer”.
13. Sundbyholms och Ribbingelunds kungsgårdar skulle under konungens livstid förbli vid gällande arrenden, men arrendeavgifterna borde tillfalla statskassan.

Den sammanfattande slutsats som kan dras av detta är att de genom utarrendering inkomstgivande egendomarna skulle tillfalla statsverket, så att inkomsterna gick in i statsbudgeten. Av statsbudgeten skulle sedan dels bestämda summor anslås till hovhållningen, dels bestämda summor anslås till underhåll av själva de slott som kungafamiljen fick använda.¹¹⁴⁸ Något som inte sägs uttryckligen är var de kungliga personerna skulle bo, men det måste anses underförstått att själva boendet skulle ske på Kungl. slottet och, företrädesvis under sommaren (under den s.k. sommarejouren), på de som lustslott utpekade byggnaderna. Därtill kommer lokaler för konungens och kungafamiljens representation och annan verksamhet i statens intresse, för de olika inom hovet tjänstgörande personerna samt för förvaring av förnödenheter såsom mat, silver och linne m.m.

Av ett memorial från expeditionsutskottet – det utskott som utformade riksdagens utgående skrivelser samt själva riksdagsbeslutet – den 29 september 1809 framgår att samtliga stånd godkände statsutskottets förslag, dock med två undantag. Prästeståndet ifrågasatte om omregleringen skulle hinnas med till den 1 oktober 1809, varför årets slut kunde vara en lämpligare tidpunkt. Bondeståndet ville återförvisa frågan om stuterierna på Kungsör och Strömsholm till statsutskottet.¹¹⁴⁹ Efter debatt återförvisade även ridderskapet och adeln frågan till statsutskottet.¹¹⁵⁰ Statsutskottet avgav ett kompletterande yttrande den 23 oktober 1809, varav framgick att bondeståndet hade fått vissa kompletterande upplysningar och bifallit utskottets förslag, medan statsutskottet hade justerat ikraftträdandetidpunkten till den 1 januari 1810.¹¹⁵¹ Rikens Ständers skrivelse till Karl XIII kunde därefter färdigställas.

I statsutskottets betänkande över riksstatens utgifter från den 16 november 1809 jämfört med tabell från efterföljande revision¹¹⁵² finns inom anslaget kungl. hov- och slottsstaterna följande avdelningar.

¹¹⁴⁸ Betr. begreppen ”disposition”, ”begagnande” etc. se Bramstäng Hov och slott s. 168-172, 215-218 och 245-250 och Bramstängs utlåtande bilaga 10 till konstitutionsutskottets bet. 1969:51 s. 97.

¹¹⁴⁹ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 3:1, september 1809, expeditionsutskottets memorial den 29 september 1809, s. 1076-1077.

¹¹⁵⁰ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 3:1, september 1809, s. 1079.

¹¹⁵¹ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 3:2, oktober 1809, statsutskottets memorial den 23 oktober 1809, s. 4644-4646.

¹¹⁵² 1890-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, statsutskottets memorial den 16 november 1809, s. 1173-1421. Det finns två olika tabeller med delvis varierande siffror; den med totalsumma 467 885 rdr har i ett första läge valts framför den med totalsumma 473 885 rdr och skillnaden består i byggnad och reparationer på Stockholms slott med 3 000 rdr, ett anslag som egentligen endast omfattade vissa pensioner (bd 4:1 s. 1225). I det slutliga budgetförslaget är summan 467 823 rdr i stället för 476 885, se 1890-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 6:2, april 1810, s. 265. Vad denna skillnad med 9 062 rdr beror på har jag inte fullt ut kunnat utläsa, dock framgår att anslaget till prinsessan Sofia Albertina minskades med 8 062 rdr (bd 7 s. 270) vilket utgör den största delen av beloppet. I uppställningen efter revision stannade totalsumman på (avrundat) 467 823 rdr, varför de delbelopp som anges där har använts, se 1815 års riksdag, Bihang, Tabeller, tabell hörande till bd 1 s. 41 (litt A).

	riksdaler, skillingar, runstycken
Till Kongl. Maj:ts höga Disposition för Hofhållning m.m.	270 000:-
Hans Kongl. Höghet Thronföljaren	24 000:-
Hennes Kongl. Maj:t Enke-Drottningen	66 666:32
Hennes Kongl. Höghet Prinsessan Sophia Albertina	28 990:54
Kongl. Hof-Stallets utfordring	15 383:41.1
Kongl. Slottets Police, Rummens eldning och Lyshållning	5 959:44.10
Till Wed och Kohl för Kongl. Hofwen	19 646:-
Drottningholms och Swartsjö Slott	16 000:-
Gripsholms d:o	2 000:-
Ulricsdals d:o	2 227:-
Haga lustslott och park	2 000:-
Kongl. Maj:ts Lif-Drabante-Corps	14 950:-
<i>Summa</i> ¹¹⁵³	467 822:43.3 (467 823:27.11)

Tabell 3. Utgifter för hovet enligt 1809 års statsbudget.

Det kan nämnas, att statsverkets totala utgifter var 3 263 503:28.3 rdr, vilket innebär att kungl. hov- och slottsstatens anslag utgjorde ca 15 procent av den totala statsbudgeten. Det fanns också ett anslag till byggnad och reparationer på Kungl. Slottet i Stockholm om 3 000 rdr, men det omfattade egentligen vissa pensioner.¹¹⁵⁴ När det gäller uppvärmningen av slottet kan följande noteras. Det gjordes skillnad på ved och kol för de kungliga hoven, ett anslag som avsåg uppvärmningen när de kungliga personerna bodde i slottet, och å andra sidan ved och kol som behövdes på lustlotten ”för rummens conservation under fuktig wäderlek m.m.”.¹¹⁵⁵ Anslaget för ved och kol för de kungliga hoven följde de kungliga personerna beroende på var de vistades, medan uppvärmning för underhåll av rum skulle bekostas av anslagen för slottsunderhåll.¹¹⁵⁶

6.3.3. Rikens Ständers skrivelse till Karl XIII den 1 december 1809

Även den skrivelse som statsutskottets memorial och riksdagsbeslutet ledde fram till finns bevarad i konceptform¹¹⁵⁷ och i tryckt form, sådan den justerades som slutlig.¹¹⁵⁸ Här ska återges följande.

¹¹⁵³ Summeringen enligt de här angivna posterna och enligt riksdagsbeslutet (1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 10 §) går inte ihop, men jag har inte kunnat identifiera vilket delbelopp som är felaktigt angivet.

¹¹⁵⁴ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, s. 1225.

¹¹⁵⁵ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, s. 1230

¹¹⁵⁶ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, s. 1225-1254, bd 6:2, april 1810, s. 267-268.

¹¹⁵⁷ Riksarkivet, Utskottshandlingar 1809-1866, Expeditionsutskottet, R 3851, Koncept till ständernas skrivelser.

¹¹⁵⁸ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, justerad skrivelse till Kungl. Maj:t den 18 november 1809, s. 732-743. Delar av stycket ”Skulle Eders Kongl. Maj:t i Näder tackas ...” finns också tryckt hos Bergfalk 1866 s. 46-47 samt i statsutskottets bet. 1908:2 s. 25-26 och konstitutionsutskottets bet. 1969:51 bilaga riksrevisionens granskningspromemoria 5/1968 s. 25-26.

”Stormächtigste Allernådigste Konung!

Till Eders Kongl. Maj:t Få Riksens Ständer härmed i underdånighet öfverlämna deras enhälliga Beslut rörande bewiljade och af Stats-Werket anslagne utgifter till underhåll och reglering af Eder Kgl. Maj:ts Hof- och Hof-Stall-Stater.

Detta ämne innefattadt i Eders Kgl. Maj:ts till Riksens Ständers Stats-Utskott aflåtna nådiga proposition, hafwa Riksens Ständer, för att skynda Eder Kongl. Maj:ts önsknings till mötes och derigenom uppfylla sina egna, trott kunna lämpeligen skiljas från den öfriga Stats-Regleringen, hvilken såsom ett ärende af större omfattning, ännu ej möjligen medhunnits.

Då Eders Kongl. Maj:t i Nåder behagat förklara dess benägenhet att sorgfälligt iagttaga alla utvägar till sådane indragningar i Stats-Werkets utgifter, som med Riksstyrelsens tillbörliga handhafwande samt med det Allmänna och enskilda bästa äro förenliga, hafwa Riksens Ständer, med tillämpning af dessa grundsatser, förmodat det någon besparing i utgifterna för Eder Kongl. Maj:ts Hof- och Hof-Stallstater kunde äga rum, men tillika ansett angelägit, att åt Eder Kongl. Maj:t förvara tillräckeliga medel för underhållet af en emot dess höga värdighet och Rikets anseende swarande Hof-Stat. Riksens Ständer äro öfvertygade, att detta dubbla ändamål närmast skall winnas, om Eders Kongl. Maj:t i Nåder tackes emottaga en wiss årlig summa, särdeles då sådant ej lägger något hinder för utöfwandet af den i Regeringsformen 48 §. åt Eder Kongl. Maj:t förbehållna rättighet att sjelf bestyra om dess Hof.

Till Eders Kongl. Maj:ts Hofhållning i ett för allt, utfodringen för Hof-Stallet oberäknadt, hembjuda således Riksens Ständer i underdånighet Eders Kongl. Maj:t en summa af Tvåhundrade Sextio Sex Tusende Sexhundrade sextio sex Riksdaler, Trettio två Skilling (266,666 Rdr. 32 β.) årligen, att därmed efter eget nådigt wälbehag bestrida alla här nedan uppräknade utgifter på det sätt och till det belopp, som för hwarje del Eders Kongl. Maj:t sjelf i Nåder tackes bestämma; Hwarförutan utfordring för Ett hundrade femtio hästar, i stället för 202, som antalet nu utgör, bör af Stats-Werket in natura beslås, beräknad efter 15 tunnor 23 1/3 kannor Hafra, 365 Lispund Hö och 5 tjog halm för hwar häst om året.

Ofwanberörde utgifter, som i anledning härutaf komma att af Eder Kongl. Maj:t med förenämde summa, efter eget wälbehag och fördelning besörjas, bestå uti följande nemligen:

Hans Maj:ts Konungens Hand-Penningar. Hennes Maj:t Drottningens ditto.

Aflöningar.

För Herr RiksMarskalken och Öfwerste-Kammarherren, samt följande til Konungens uppwaktning hörande Embeten: Kgl. Maj:ts Öfwerste KammarJunkare, HofJunkare, KammarPager, KammarTjenare, Friseur, KammarLaquaijer, HofQwartermästare, HofFourierer, KammarWaktmästare, Löpare, Laquaijer, Fyrbytare, GarderobsDrängar, PageBetjenter, Pukare, Trumpetare, StåndDrabanter och deras Corporal, Städerskor och Liftwätterska.

För Hennes Maj:t Drottningens uppwaktning.

En ÖfwerHofmästarinna, StatsFruar, ÖfwerKammarherre, Kammarherrar, KammarFruar, KammarPager, KammarLaquaijer, Friseur, Löpare, Heijdukar eller PortChaise-bärare Städerska och Lif-Twätterska.

För de öfrige Hof-Embetsmän och Betjente.

En förste HofMarskalk, en HofAuditeur, Borgrätternas aflöning, Hof-Cantzeliet, en HofSecreterare, en HofCantzelist, en CantzelieWaktmästare, Hof-Contoires Betjening, ClericieStaten, LäkareStaten, OeconomieStaten, OeconomieContoiret, Köket, Skafferiet, Källaren, Conditoret, TheKöket, BrödKammaren, HusgerådsKammaren, KlädKammaren, Fateburen, Hof-Capellet.^[1159]

Hof-Förtäringssedel.

Hwarunder äfwen begripas de kostpenningar som i stället för mat bestås de Wakthafwande af Pagerna, Kammarbetjeningen samt HofStats Oeconomie- och Livree-Betjente, jemwäl Tullafgifterne för de waror, som till Hofförtäringens behof utifrån inköpas, samt åtgången af Ljus och Faclor; tillika med Lys-hållningen i de Kongl. Stallen under Hofwets wistande på Lustslotten, äfwensom kostnaderna wid Kgl. Maj:ts Resor, samt de kostpenningar, hwilka så wäl wid dessa tilfällen, som då Hofwen wistas på Lustslotten bestås Militaire wakterne, Jagtwarfs manskapet, Spectakle Trouppen, jemte Stall-Stats Betjeningen.

Widare följande Behof.

Til inköp och Reparationer af Silfwer, Porcelaine, Glas, Koppar med flere, til HofOeconomien hörande Redskap och Inventarier, till Meublers och Sängkläders underhållande wid HusgerådsKammaren, samt till ringare Husgeråds persedlar, Fatebursmedel till inköp af Linne och dess renhållning m.m. Lärandes likwäl öfwer Kongl. Hofwets nu warande Silfwer, Linne, Meubler, Husgeråd och öfrige Inventarie persedlar böra upprättas behörigt Inventarium, vidare: Beklädningsmedel för all Kongl. Maj:ts Livrée Betjening, de inberäknade, hwilka wid Lustslotten och Lustparkerne bära samma Livrée, jemte Jägeri Betjeningens Klädpenningar, Expencemedel, samt de till Pensioner och Gratialer för den ringare HofBetjeningen, efter därom särskildt utfärdadt Reglemente, bestådde Medel. Löningsfyllnader för Kongl. Maj:ts 6 Öfwerste KammarJunkare, JägeriStatens Aflöning. Tältkammare arfwode för wården af Kongl. Maj:ts Tältkammare^[1160]; Arfwode til den Person, som wid Cerimonielle tilfällen går Öfwer Kammarherren tillhanda, Löne-tillökning för HofCasseuren, Skrifwarehjelp wid OeconomieContoiret, och för Inventarie förwaltaren. Lön för andre Hofmästaren och Conditorn *Willemard*, samt arfwode för HofUrmakaren.

[*Därefter följer en avdelning 'indragning. På HofStaten ställde aflöningar' som i statsutskottets memorial.*]

Aflöningar wid Kongl. HofStallet [*Här räknas befattningar och ett antal personer med extra löner upp.*]

Widare följande Utgifter.

Aflöningarne för Ståthållarne på Stockholms, Drottningholms och Gripsholms slott med deras Secreterare, samt kostnaden för den Deputat Wed, och

¹¹⁵⁹ Jämfört med statsutskottets tryckta memorial har läkarestaten och ekonomistaten tillkommit, vilket stämmer med den handskrivna förlagan som hänvisar till statsutskottets handskrivna betänkande ("inseratur af StatsUtskottets betänkande från och med orden: För herr Riks-Marskalken etc. til och med orden Gustaf Adolphi enskilte Pensionärer"). Märkligt är dock att silverkammaren fallit bort – det måste bero på ett misstag.

¹¹⁶⁰ Se not 1138. I den tryckta versionen av ständernas skrivelse står "Tältkammare".

andra Förmåner utom lönen, som niutes af de wid Kongl. Maj:ts eget Hof warande Ämbets- och Tjenstemän; äfwen som de 8315 Riksdaler hwilka warit af Kongl. Maj:ts HandCassa bestådde til aflönande af ett litet HofCapell för de Kgl. Spectaklerne, til Konungens Harmonie musik och för den Kongl. Logen på Dramatiska Teatern, samt sluteligen de 10 132 Riksdaler, 18 β 8 runst., hwilka af Konungens handpenningar utgått til Högstsalig Konung *Gustaf den III:s* och f.d. Konung *Gustaf Adolphs* enskilda Pensionairer.

Skulle Eders Kongl. Majt i Nåder tackas antaga den summa Riksens Ständer, Eders Kongl. Maj:t sålunda i underdånighet erbudit, till bestridande af alla ofwan uppräknade utgifter, efter som Eders Kongl. Maj:t i Nåder för godt synes, samt med bibehållande af den Eders Kongl. Maj:t tillagde Dispositions rätt öfwer dess Hof, emottaga deremot¹¹⁶¹ Riksens Ständer, såsom en i ewärdeliga tider åt dem förbehållen rättighet, förvaltningen och användandet af nedannämnde Kungs- och Kungs-Ladugårdar, med dertill hörande Hemman och Lägenheter, som förut stått under Eders Kongl. Maj:ts höga företrädares omedelbara styrelse, nemligen Drottningholm, Swartsjö, Wäntholmen, Gripsholm, Strömsholm, Kungsohr, samt Flyinge och Dalby jemte alla Kongl. Hof- och Stallängar, dock att deras Kongl. Majestäter och den Kongl. Familjen må wara obetagit, att till deras höga nöje och sommarsejour nyttja de Kongl. Slotten med tillydande Trägårdar och Lustparker, wid Drottningholm, Swartsjö, Gripsholm och Strömsholm, till hwilkas wård och skötsel nödiga arbetare och betjening böra af Statsverkets medel bestås och aflönas, äfwensom erforderliga medel anslås till deras underhåll och förbättring, hwarwid på Eders Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning må bero, att de härtill anslagna summor, rätteligen användas, så att Slotten och de öfriga Byggnaderne m.m. wid magthålles och Slottens inwändiga förbättrande verkställes till Eders Kongl. Maj:ts höga nöje och bekvämlighet. Hwad Ulricsdals och Tullgarns Kungsgårdar angår, finna Riksens Ständer skäligt att de förblifwa under nu warande innehafwares fria Disposition, den förra under Hennes Kongl. Maj:t Enke-Drottningens och den sednare under hennes Kongl. Höghets Prinsessan Sophia Albertinas, i deras öfrige lifs tid; men att de sedermera böra komma under Riksens Ständers Disposition, dock att Slotten och Byggnaderne må af deras Majestäter och den Kongl. Familjen begagnas och på Statens bekostnad underhållas, kunnande Riksens Ständer i Statsverkets närwarande belägenhet ej anslå några särskilde medel till derwarande Slotts och Byggnaders underhåll, utöfwer hwad Staten härtill redan består. Förvaltningen af Rosersbergs Kungsgård kommer ej att rubbas eller förändras under deras Kongl. Majestäters lifstid; äfwen som den här wid Hufwudstaden belägne Djurgården bör förblifwa under Kgl. Majestäts enskilda Disposition, anhållande likwäl Riksens Ständer i underdånighet, att den så kallade Djurgårds-Cassan måtte endast få användas till Djurgårdens förbättring och förskönande samt därwarande Broars och vägars underhåll, och icke graveras med serskildta aflöningar eller Gratificationer till några wissa personer. De i Södermanland belägne och Eders Kongl. Maj:t på lifstid uplätne Sundbyholms och Ribbingelunds Kungsgårdar, skola under Eders Kongl. Maj:ts lifstid förblifwa vid de derom afslutade Arrenden, dock hemställa Riksens Ständer i underdånighet om ej Eders Kongl. Maj:t i Nåder skulle tackas bifalla, att Arrende-afgiften må wid Statens nuvarande behof få till Statsverket ingå och af wederbörande Arrende-innehafware dit lefwereras.

¹¹⁶¹ I trycket "den emot", av det handskrivna konceptet framgår "deremot", innebärande "i utbyte mot detta".

Då nu efter hwad ofwan anfördt är, och Riksens Ständer i underdånighet förmoda öfverensstämma med Eders Kongl. Maj:ts nådiga afsigter, Eders Kongl. Maj:t torde tackas till Riksens Ständers obehindrade disposition öfwerlämna Strömsholms och Kungsohrs Kungsgårdar med der warande Stuteri-Inrättning, och Riksens Ständer, wid närmare pröfning af denna Inrättnings tillstånd och beskaffenhet, sannolikt skola finna Statens fördelar fordra en sådan förändring eller anläggning efter andra än^[1162] hittills derwid följda grundars, att till en början, och innan en nödig förbättring winner behörig werkställighet och stadga, någon tillgång derifrån ej kan äga rum, till besörjande af Remonten för Hof-Stallet; erbjuda Riksens Ständer i underdånighet Eders Kongl. Maj:t en Summa af Tretusende Trehundradetrettio Riksdaler, Sexton skilling (3,333 Riksdaler 16 Skilling) om året till Hästars inköpande, med rättighet för Eders Kongl. Maj:t enär Stuteri-Inrättningen kan hinna bringas i wederbörlig ordning, att derifrån årligen undfå femton unga Hästar, emot erläggande af Tvåhundrade Riksdaler stycket. Beträffande utfodringen vid Kongl. Hof-Stallet, få Riksens Ständer i underdånighet förklara, att då Eders Kongl. Maj:t till Riksens Ständers förvaltning nu i nåder öfwerlämnar de af Hof-Stallet hittills disponerade Hof- och Stall-Statsängar, jemte det dit lefwererade Ränte-Hö och Halm, wilja Riksens Ständer deremot foga den åtgärd, att det för utfodringen af Etthundradefemtio Hästar efter ofwan uppgjorde Utfodrings-Stat behöflige qwantum af Hafre, Hö och Halm warder å behöriga tider till Hof-Stallets Disposition, genom wederbörandes föranstaltande öfwerlämnadt.

I afseende på reglerandet af i fråga warande Stater, hafwa Riksens Ständer funnit, att tiden hwarifrån Eders Kongl. Maj:t må uppbära denna nu erbudna Summa af 270 000 Riksdaler om året i ett för allt, bör beräknas ifrån och med den 1. Januarii nästkommande år 1810, eller samma års första qwartal, men att hwad Utfodringen och Häst-antalets förminskande wid Kongl. Hof-Stallet angår, må tillses huruwida sådant icke ju förr dess häldre till Statens lindring och besparing må kunna verkställas.

I sammanhang med Eders Kongl. Maj:ts Hof-Stats reglering hafwa Riksens Ständer tillika warit betänkta att reglera hans Kgl. Höghet Kronprinsens och Thronföljarens blifwande Hof-Stats aflöning och underhåll. Att nu reglera en sådan Stats Personale anse Riksens Ständer för sig mindre lämpligt. Ett förslag i denna del skulle ock kan hända mindre Convenera Eders Kongl. Maj:t och äfwen hans Kongl Höghet; utan torde det mer instämma med Eders Kongl. Maj:ts Höga önskan, om till Eders Kongl. Maj:ts egen Nådiga Disposition öfwerlemnas en wiss årlig summa för Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsens Hofhållning att derom på det sätt Eders Kongl. Maj:t sjelf finner tjenligast, låta besörja. För detta behof erbjuda Riksens Ständer en årlig Summa af Tjugufyra Tusende Riksdaler (24,000 Riksdaler), räknad ifrån den tid Hans Kongl. Höghet hit till Hufwudstaden anländer, och så länge Hans Kongl. Höghet är oförmäld; men hwilken summa Riksens Ständer förbinda sig att öka med ytterligare Tjugufyra Tusende Riksdaler (24 000 Riksdr.) så snart Hans Kongl. Höghet blifwer förmäld. Kommandes då att bestås en årlig summa af Fyratio Åtta Tusende Riksdaler (48,000 Riksdr.) i ett för allt till Hans Kongl. Höghets och Dess Gemåls Hofhållning.

Sluteligen anhålla Riksens Ständer i underdånighet, det täcktes Eders Kongl. Maj:t så wäl till deras Majestäters Egen som till Hans Kongl. Höghets upwagting, så widt möjligt är, antaga och använda alla dem af deras Kongl. Majestäters

¹¹⁶² Detta ord är överhoppat i den tryckta versionen.

förre furstelige Hof-Stat, hvilka nu äro tjenstfria på det Statsverket måtte undgå, att med deras vidare Pensionerande graveras.

Riksens Ständer framhärda, etc. etc.”

Bortsett från en diskussion om orden ”så widt möjligt är” och om dessa verkligen skulle ingå i sista egentliga stycket,¹¹⁶³ blev detta också riksdagens beslut. Det skiljer sig inte i sak från statsutskottets förslag, men vissa formuleringar var skarpare. Det angavs nu att ständerna skulle ta emot kungsgårdarna och kungsladugårdarna ”såsom en i ewärdeliga tider åt dem förbehållen rättighet”. Den sammanfattning som finns beträffande statsutskottets memorial i föregående avsnitt sammanfattar alltså även riksdagens ställningstagande.

Den 7 februari 1810 återkom statsutskottet med en mer detaljerad redogörelse för de kungsgårdar vars dispositionsrätt enligt förslaget skulle övergå till ständerna.¹¹⁶⁴ När det gäller den historiska bakgrunden har dess innehåll sammanfattats ovan i avsnitt 6.2.8.

6.3.4. Haga slott

Haga slott hade tillhört Gustav IV Adolf personligen och hade tagits upp i bouppteckningen över hans egendom efter hans avsättning. Haga tillföll då staten, och frågan uppkom på 1809-10 års riksdag vad slottet skulle användas till. Överstelöjtnanten Henning Christian Schmiterlöv föreslog i en motion att Haga lustslott och park skulle överlämnas till Karl XIII:s höga disposition.¹¹⁶⁵ Statsutskottet återremitterade frågan till ständerna, som i sin tur återremitterade frågan till utskottet med i huvudsak positiva inställningar till förslaget.¹¹⁶⁶ Statsutskottet återkom med förslag till riksdagsbeslut, som i sin slutliga utformning hade följande lydelse.

”Sedan Haga Kongl. Lust-Slott och Park uti den öfwer Hans Maj:ts f.d. Konungens tilhörigheter uprättade Boupteckning blifwit uptagen, såsom en Hans Maj:ts enskilda egendom, hwilken icke utan Konungs och Ständers gemensamma bifall får *disponeras*; hafwa Riksens Ständer under förmodan, at Eder Kongl. Maj:t skulle i Nåder anse detta Kongl. Lust-Slott såsom tjenligt att derstädes söka någon hwila och något lugn under de tunga Regerings-omsorgerne, för deras del beslutit, at nyttjande-rätten deraf med alla tilhörigheter, lägenheten Frescati derunder äfwen begripen, må til Eder Kongl. Maj:t öfwerlemnas, at efter Eget Nådigt godtfinnande begagna; och hafwa Riksens ständer til Slottets underhållande, samt nödig Betjenings aflönande, anslagit en årlig Summa af 2000 Rd.”¹¹⁶⁷

¹¹⁶³ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsn protokoll, bd 4, november 1809, s. 1119; Bondeståndets protokoll, bd 5, s. 314-317, 325-326, 476-479.

¹¹⁶⁴ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsn proktokoll, bd 5:2, februari 1810, Statsutskottets memorial den 7 februari 1810, s. 545-569.

¹¹⁶⁵ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsn protokoll, bd 1, juni 1809, s. 731-734.

¹¹⁶⁶ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsn protokoll, bd 5:2, februari 1810, Statsutskottets memorial den 16 februari 1810, s. 1353-1355. Se till debattinlägg i riksdagen Bramstång Hov och slott s. 160-164.

¹¹⁶⁷ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelsn protokoll, bd 6, mars 1810, Riksdagsskrivelse, s. 574-575. Se också Kungl. brev den 25 april 1810 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 47.

Lägenheten Frescati ansågs alltså nu höra till Haga slott. Som nämnts i avsnitt 6.2.8. ligger det i linje med de gamla kartornas gränsdragning på Norra Djurgården utmed Brunnsviken.

6.3.5. *Konungens svar enligt statsrådsprotokoll den 26 februari 1810*

Av protokoll hållet inför Kungl. Maj:t i statsrådet den 26 februari 1810 framgår att Karl XIII uppdrog åt utrikesstatsministern Lars von Engeström att i rikssalen ge Rikssens Ständer konungens svar på bl.a. frågan om summan för Kungl. Maj:ts hov- och stallstater samt H. K. H. Kronprinsens stat.¹¹⁶⁸

Själva svaret finns i form av konungens tal till riksdagen. Karl XIII antog förslaget och anförde följande.

”Välborne, Ädle och Vålbördige, Ärevördige, Vördige, Vällärde, Åreborne, Förståndige, Vålaktade, Hedervärde och Redelige, Gode Herrar och Svenske Män!

Sedan I, Gode Herrar och Svenske Män, uti underdånig skrifvelse af den 1. December sistlidet år, erbudit mig en Summa af 266,666 rdr. 32 β Specie till Min Kongl. Hofhållning och Hof-Stall, 3,333 rdr. 16 β till inköp af Hästar för Hof-Stallet, tillhopa Tvåhundra Sjuttio Tusende Riksdaler Specie om året, samt Hafra, Hö och Halm i natura för Etthundra Femtio Hästar, allt ifrån detta års början räknadt; Så vill Jag, till befrämjande af Eder önskan, härmedelst antaga förenämnde underdåniga anbud, på sätt och med vilkor, som Eder berörde skrifvelse i öfrigt innehåller. Och förklarar Jag derjemte Mitt Nådiga bifall till den för Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsen i underdånighet erbudne Hof-Stats Summa.

Jag förblifver Eder, Gode Herrar och Svenske Män, med all Kongl. Nåd och Ynnest städse välbevågen.

Carl”¹¹⁶⁹

Det råder med andra ord ingen tvekan om att Karl XIII antog ständernas förslag i alla dess delar. Vad detta innebar för den kungl. dispositionsrätten till olika slott kommer att analyseras närmare nedan i avsnitt 6.4.

6.3.6. *Riksdagsbeslutet*

En mycket väsentlig handling, som hittills inte synes ha uppmärksamats av andra än Naumann,¹¹⁷⁰ är 1810 års riksdagsbeslut, som utfärdades vid riksdagens slut den 2 maj 1810. I 10 § återknöt riksdagen till behovet av sådana besparingar som kunde förenas med riksstyrelsens tillbörliga handhavande. Det framhölls generellt beträffande budgetens olika huvudtitlar att riksdagen hade fäst avseende vid att riksstyrelsen skulle befrias från olämpliga inskränkningar i dess dispositionsrätt över statsmedlen men också att det måste säkerställas att

¹¹⁶⁸ Riksarkivet, Riksdagsacta R 5035, Protokoll inför riksföreståndaren/konungen, protokoll och tal på rikssalen, 1809-10.

¹¹⁶⁹ Riksarkivet, Riksdagsacta R 5035, bilaga.

¹¹⁷⁰ Naumann 1879-84 bd 2 s. 329.

dessas medel användes till ”pröfwade behof och bestämda ändamål”.¹¹⁷¹ Inom varje huvudtitel fick Kungl. Maj:t ”fritt och obehindradt”¹¹⁷² disponera medlen. Detta innebar alltså att riksdagen kontrollerade fördelningen mellan huvudtitlarna, medan Kungl. Maj:t ansvarade för fördelningen inom varje huvudtitel. Besparingar kunde av Kungl. Maj:t periodvis användas även utanför en huvudtitels behov om syftet var att stärka försvaret, men år 1823 beslöts åter att besparingar endast kunde användas inom en huvudtitel.¹¹⁷³ Här ser det ut som att Kungl. Maj:t hade samma grad av fri dispositionsrätt till anslagen inom varje huvudtitel, men enligt 48 § regeringsformen och vad som har framgått i avsnitt 6.3.3. var så inte fallet – dispositionsrätten till hovstatsanlaget var mer långtgående, eftersom det var befriat från revision.

I riksdagsbeslutets 9 § togs första huvudtiteln, Kungl. Hov- och Slottsstaterna, upp till en totalsumma om 467 823 rdr 27 sk. 11 rst. I 13 § finns överenskommelsens slutliga bekräftelse från riksdagens sida när det gäller kungsgårdarna och kungsladugårdarna. Där anges:

”Då Oss tilkommit, at, jemlikt Regerings-Formens 77. §., föreskrifwa de grunder, hwarefter Kongs- och Kongs-Ladugårdar, jemte öfrige Kronans Lägenheter skola förwaltas, och Kongl. Maj:t tillika, emot Wårt erbjudande af en bestämd årlig *Summa* til Des Hof- och Hof-Stall-*Staters* underhåll, åt Oss til användande öfwerlämnat den *Statens* Egendom, som tilförene stått under Kongl. Maj:ts och Des Höga Företrädares enskilda *disposition*, hafwe Wi, efter en inhemstad närmare kännedom om Krono-Lägenheterne i allmänhet, ansett dem böra på följande sätt användas.”¹¹⁷⁴

Därefter reglerades först arrendekontrakten beträffande lägenheter lydande under Drottningholm samt beträffande Svartsjö, Vänholmens, Gripsholms, Sundbyholms och Ribbingelunds kungsgårdar och kungsladugårdar – den enda ändringen som gjordes var att arrendena från och med innevarande år skulle erläggas till Räntekammaren.¹¹⁷⁵ Beträffande Ulriksdals kungsgård skulle inga ändringar i arrendena ske så länge änkedrottningen innehade gården. Beträffande Haga slott angavs:

”Haga Kongl. Lust-Slott, hwilket med tilhörande Park blifwit, såsom f. d. Konungens enskilda egendom, i Des Bouptekning uptagit, hafwe Wi åt Hans Maj:t Wår nu regerande Allernådigste Konung öfwerlemnad at, jemte Lägenheten *Frescati*, med fri nyttjande-rätt af Kongl. Maj:t begagnas, samt til Slottets underhållande och nödig Betjenings aflöning anslagit en årlig *Summa* af Twå-tusende Riksdaler.”¹¹⁷⁶

Sedan meddelas ett antal föreskrifter om arrenden av olika kungsgårdar, kungsladugårdar och hovstallängar. Det kan noteras att det inte sägs något om dispositionsrätten till själva slotten, utöver att det är underförstått att änkedrottningen bodde på Ulriksdal och att Karl

¹¹⁷¹ 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 10 §.

¹¹⁷² 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 10 §.

¹¹⁷³ Oscar Alin, *Kongl. Maj:ts rätt i fråga om dispositionen af besparingarna på de fasta anslagen inom riksstatens bufvudtitlar*, Stockholm: Norstedts, 1894.

¹¹⁷⁴ 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 13 §.

¹¹⁷⁵ Se också 1809 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 6:1, mars 1810, s. 1105-1111.

¹¹⁷⁶ 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 13 §.

XIII fick fri nyttjanderätt till Haga slott med anslag för underhåll och betjäning. Detta är inte så konstigt. Vad beslutet handlade om var hur intäkterna skulle hanteras – de skulle tillfalla statskassan. Själva slottsbyggnaderna gav inga intäkter utan medförde kostnader, som enligt exemplet med Haga slott täcktes med ett anslag för underhåll och betjäning.

Att anslaget var skattefritt ansågs självklart. Dock ingick i anslaget för hovföretäringssmedel, som framgått ovan av riksdagens skrivelse, kostnaden för tull vid inköp av varor. I vissa avseenden torde redan då tullfrihet ha gällt, och det klarlades vid 1823 års riksdag att kungahusets medlemmar inte var skyldiga att betala tull.¹¹⁷⁷

6.4. Den kungl. dispositionsrätten. Utgångspunkter och utveckling

6.4.1. Inledning

Här nedan ska kort sammanfattas de olika kategorierna egendomar samt de förändringar som skett beträffande dispositionsrätten avseende de olika slotten. Av särskilt intresse är hur de enligt äldre regler kvarstående slotten med kungsgårdar (t.ex. Tullgarn) har hanterats – det har nämligen visat sig att det tog längre tid än vad som förutsågs av 1809-10 års riksdag för att inordna dessa slott i den då träffade överenskommelsens regelverk. Det är av vikt för förståelsen av indelningen nedan att 1809-10 års överenskommelse innebar en uppdelning på de inkomstgivande egendomarna (utarrenderade kungsgårdar och kungsladugårdar eller delar därav) och de icke utarrenderade och därmed icke inkomstgivande egendomarna (själva slotten med tillhörande lustparker och trädgårdar). Det som förut hade varit sammanhållna egendomar – slott med lustparker och trädgårdar samt kungsgårdar och kungsladugårdar med där och på underlydande hemman bedrivna jordbruk – delades alltså rent juridiskt upp på en sfär som disponerades av riksdagen och en sfär som disponerades av konungen. Det är inte överraskande att detta ledde till gränsdragningsproblem i vissa fall. Detta gäller särskilt som det faktiskt fanns kvar en del inkomstgivande enheter som inte hade varit utarrenderade utan brukades och fortsatte brukas direkt under slotten.

Inledningsvis ska också noteras att konungen ansåg sig genom Riksmarskalksämberet ha en föreskriftsrätt beträffande ordningen på de olika slotten. I 1820 års reglemente för dem som bebodde kronans slott och hus fanns en upplysning om att Riksmarskalksämberet skulle utfärda särskilda föreskrifter för Stockholms slott och lustslotten.¹¹⁷⁸ Sådana föreskrifter utfärdades också samma år.¹¹⁷⁹ Kammarkollegiet hade enligt sin instruktion överinseende över statens fastigheter, bl.a. ”Kronans Slott och dertill hörande lägenheter, med undantag af dem, som till Kongl. Maj:ts eller den Kongl. Famillens begagnande, och deraf inkomsten ej går till

¹¹⁷⁷ Se härtill bevilningsutskottets bet. 1873:6 och bevilningsutskottets bet. 1908:4.

¹¹⁷⁸ 12 § Kongl. Maj:ts nådiga reglemente den 11 januari 1820 hwarefter de, som bebo Kronans Slott och Hus hafva sig att rätta.

¹¹⁷⁹ Reglemente av den 23 december 1820, ”hvarefter de, som innehafva Rum och Lägenheter uti Stockholms Kongl. Residence-Slott, de Kongl. Lust-Slotten, eller dertill hörande Hus, hafva sig att sig rätta”, tryckt Stockholm 1851. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelseecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24.

Statsverket, [...] blifwit upplåtné”.¹¹⁸⁰ Även härigenom framgår att det som föll under den kungl. dispositionsrätten särbehandlades rättsligt.

6.4.2. *Kategori I. a) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare under konungens omedelbara styrelse tillsammans med därtill anknutna kungsgårdar, från och med år 1810 under perpetuell kungl. dispositionsrätt*

Det är här fråga om kungsgårdar och kungsladugårdar ägda av staten, som till och med år 1809 stod under konungens omedelbara styrelse, när det gäller såväl de inkomstbringande delarna som slott, lustparker och trädgårdar. Här och i nedanstående punkter görs en skillnad mellan *slott* å ena sidan och *kungsgård* eller *kungsladugård* å andra sidan, så att det som tidigare kallades ”Drottningholms slott och ladugård” etc. delas upp.

Enligt 1809-10 års överenskommelse fanns och finns en rätt för ”deras Kongl. Majestäter och den Kongl. Familjen [...] att till deras höga nöje och sommarsejour nyttja de Kongl. Slotten med tillydande Trädgårdar och Lustparker [...], till hwilkas vård och skötsel nödiga arbetare och betjening böra af Statsverkets medel bestå och aflönas”.¹¹⁸¹ Slottens och parkernas vård och skötsel skulle ombesörjas med personal avlönad av statsverkets medel. Därtill kom medel från statsverket till slottens underhåll och förbättring, men konungen skulle pröva att dessa medel rätteligen användes till hans ”höga nöje och bekvämlighet”. Det kom senare, senast vid 1840-41 års riksdag, att klargöras vilka anslagsposter som konungen disponerade fritt och vilka som reviderades av riksdagen (se nedan avsnitt 6.5.3.). De inkomstgivande delarna skulle avskiljas och falla under riksdagens disposition, se kategori III nedan (avsnitt 6.4.7.). Hithörande slott är:

Drottningholms slott

Karl XIII uppdrog år 1810 och 1811 åt en kommitté att se över hushållningen vid Drottningholm och Svartsjö. Kommittén var klar först den 3 april 1817,¹¹⁸² och dess skrivelse ledde till ett kungligt beslut om att utse en ståthållare under Riksmarskalksämberet och att fastställa en budget.¹¹⁸³ Detta förutskickade Slottsbyggnadsdirektionens upphörande påföljande år och även de övriga slottens hänförande under Riksmarskalksämberet.¹¹⁸⁴

Statsutskottet föreslog ett anslag om 16 000 rdr till reparationer och byggnaders underhåll samt avlöning m.m. Däri kom även Svartsjö slott att ingå¹¹⁸⁵ till år 1888.¹¹⁸⁶ Anslaget

¹¹⁸⁰ 3 § Kongl. Maj:ts nådiga instruction för Dess och Rikets Kammar-Collegium, SFS 1838:6 s. 1; Bramstäng Hov och slott s. 168-172.

¹¹⁸¹ Här kan anmärkas att ingenting sägs om att detta skulle vara på konungens livstid. Att rätten tillerkänns ”deras Kongl. Majestäter och den Kongl. Familjen” visar att det är en rätt som inte upphör vid konungens död. Om så hade varit fallet, hade det stått ”på Kongl. Maj:ts öfrige lifstid”.

¹¹⁸² Något betänkande finns inte redovisat hos Erik Thyselius, *Förteckning öfver komitébetänkanden afgifna under åren 1809-1894*, Stockholm 1896.

¹¹⁸³ Kungl. brev den 11 november 1817 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 47-48.

¹¹⁸⁴ Kungl. brev den 15 december 1818 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 43-45.

¹¹⁸⁵ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, statsutskottets memorial den 16 november 1809, s. 1232-1236; bd 5:2, februari 1810, Statsutskottets memorial den 7 februari 1810, s. 550-551; bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse, s. 268.

¹¹⁸⁶ Statsutskottets bet. 1888:2, s. 2.

kom från och med 1840-41 års riksdag att tas upp under slottsstaten.¹¹⁸⁷ Som redovisas i avsnitt 6.5. höjdes anslaget vid 1850-51 års riksdag till 16 400 rdr och kom sedan att vara oförändrat, bortsett från omräkningen till 24 600 rdr rmt och att kostnaderna för Svartsjö föll bort, till början av 1900-talet då tilläggsanslag beviljades. År 1913 kom slottet att ingå i slottsstatens avdelning för ”övriga kungl. slott”,¹¹⁸⁸ och år 1927 lades anslagen inom denna avdelning samman till ett samlat anslag.¹¹⁸⁹ År 1944 konstaterades att dispositionsrätten till slottet kvarstod, men då skedde en omläggning av slottsstatsanslaget och Riksmarskalksäm- betets respektive Byggnadsstyrelsens ansvarsområden (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.)¹¹⁹⁰ I 1975 års budgetproposition noterades att Drottningholms slott begagnades av konungen som bostad under vissa tider av året.¹¹⁹¹ Några år senare gjordes tillägget att slottet visades för allmänheten.¹¹⁹²

De till slotten hörande inkomstgivande områden som inte hade varit utarrenderade år 1809, avskildes år 1945 till domänfonden respektive statens allmänna fastighetsfond för att förvaltas av Domänverket respektive Byggnadsstyrelsen (se nedan avsnitt 6.5.10.). Då gjordes ett undantag för Drottningholms slott och kungsgård. Kungsgården fördes visserligen till domänfonden men slottsförvaltningen fortsatte att arrendera den. Sedan riksdagens revisorer hade tagit upp frågan om denna kungsgård borde hanteras på samma sätt som de övriga¹¹⁹³ och detta hade utretts särskilt,¹¹⁹⁴ togs frågan upp till prövning i budgetpropositionen vid 1978/79 års riksdag.¹¹⁹⁵ Utredaren hade ansett att övervägande skäl talade för fortsatt sam- förvaltning mellan slottsförvaltningen och kungsgården, som arrenderades av slottsförvalt- ningen med ersättning till domänfonden. Finansministern instämde i detta, eftersom ”slottet, parken och de närmast omgivande delarna av Lovön bildar en naturlig utgångspunkt för en samordnad förvaltning”, och på så sätt kunde man ta de särskilda hänsyn vid skötseln som ”den kulturhistoriska miljön och den representativa funktionen för svenska staten krä- ver”.¹¹⁹⁶ Dock skulle arrendet för kungsgården höjas och kronoparkerna Adelsö och Vämt- holmen föras över till Domänverkets förvaltning. Riksdagen instämde i regeringens för- slag.¹¹⁹⁷ Den kungl. dispositionsrätten till slottet med trädgårdar och lustparker kvarstår,¹¹⁹⁸ och Drottningholms kungsgård förvaltas fortfarande av Ståthållarämbetet.¹¹⁹⁹

¹¹⁸⁷ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 300-301.

¹¹⁸⁸ Rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsut- skottets bet. 1913:1 s. 3.

¹¹⁸⁹ Prop. 1927:1 bilaga Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1.

¹¹⁹⁰ Prop. 1944:228 s. 2.

¹¹⁹¹ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹¹⁹² Prop. 1978/79:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 16.

¹¹⁹³ Statsutskottets bet. 1969:179, konstitutionsutskottets bet. 1969:51 med bilaga Riksdagens revisorers granskningspromemoria nr 5 och 7/1968, rskr. 1969:412-413. Se även Bramstäng Hov och slott s. 166-167, 237-243 och 263-275 samt för prövning av en tidigare revision statsutskottets bet. 1880:17 s. 1-3.

¹¹⁹⁴ Ds B 1978:1, Förvaltningen av Drottningholms kungsgård.

¹¹⁹⁵ Prop. 1978/79:100 bilaga 4 Första huvudtiteln s. 7-16.

¹¹⁹⁶ Prop. 1978/79:100 bilaga 4 Första huvudtiteln s. 15 (båda citaten).

¹¹⁹⁷ Bet. 1978/79:FiU21, rskr. 1978/79:197.

¹¹⁹⁸ Bexhed 2020 s. 235.

¹¹⁹⁹ Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken, s. 7.

Svartsjö slott

Vid 1817-18 års riksdag konstaterades att slottet var ”otjenligt att begagnas af någon Kongl. Person” och skulle bortarrenderas.¹²⁰⁰ Vid 1859-60 års riksdag konstaterades att slottet sedan lång tid var förfallet.¹²⁰¹ Ett förslag om försäljning som då fanns kom inte att leda till något.¹²⁰² Konungen har därefter avstått sin dispositionsrätt¹²⁰³ och slottet uppläts år 1888 till tvångsarbetsanstalt för män och sedan fängelse. Vissa inkomster från Svartsjö skulle därefter tillfalla Drottningholms slottskassa.¹²⁰⁴ Detta var då det enda återstående slottet med något slags koppling till Uppsala öd (se ovan avsnitt 6.2.4. och 6.2.6.).

I de förteckningar över statens egendom som började upprättas under 1800-talets andra hälft anges vid år 1883 års utgång att Adelsö och Väntholmens kronoparker disponerades av Riksmarskalksämberet,¹²⁰⁵ och vid 1892 års utgång har därtill Svartsjö djurvaktareboställes ägor och f.d. djurgård tillkommit.¹²⁰⁶ Kronoparkerna Adelsö och Väntholmen sorterades under Riksmarskalksämberet genom arrende från domänfonden även på 1970-talets slut men skulle övergå till Domänverkets förvaltning senast under år 1980.¹²⁰⁷ Huruvida den kungl. dispositionsrätten till Adelsö och Väntholmen i grunden finns kvar eller har upphört synes något oklart.

Gripsbolms slott

Statsutskottet föreslog ett anslag om 2 000 rdr till reparationer och byggnaders underhåll samt avlöning m.m., men beloppet kom att justeras nedåt och uppåt under 1800-talet (se nedan avsnitt 6.5.) Anslaget kom från och med 1840-41 års riksdag att tas upp under slottsstaten.¹²⁰⁸ År 1913 kom slottet att ingå i slottsstatens avdelning för ”övriga kungl. slott”,¹²⁰⁹ och år 1927 lades anslagen inom denna avdelning samman till ett samlat anslag.¹²¹⁰ År 1944 konstaterades att dispositionsrätten till slottet kvarstod, men då skedde en omläggning av slottsstatsanslaget och Riksmarskalksämberets respektive Byggnadsstyrelsens ansvarsområden (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.).¹²¹¹ I 1975 års budgetproposition konstaterades att slottet utnyttjades som museum och för utställning av en del av den svenska statens porträttsamling.¹²¹² Den kungl. dispositionsrätten till slottet med trädgårdar och lustparker kvarstår.¹²¹³

¹²⁰⁰ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 107, s. 225.

¹²⁰¹ 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 47, s. 6.

¹²⁰² Statsutskottets bet. 1868:25, se även statsutskottets bet. 1870:21.

¹²⁰³ Se till skillnaden mellan att avstå från dispositionsrätt och att behålla dispositionsrätt men upplåta ett slott för andra ändamål prop. 1944:228 s. 2.

¹²⁰⁴ Prop. 1888:32-33, statsutskottets bet. 1888:2, s. 2 och 1888:52, rskr. 1888:57-58.

¹²⁰⁵ Statsutskottets bet. 1885:32 s. 6.

¹²⁰⁶ Statsutskottets bet. 1892:36 s. 4, 1903:38 s. 7, 1910:22 s. 5, 1920:211 s. 6, 1929:131 s. 22.

¹²⁰⁷ Prop. 1978/79:100 bilaga 4 Första huvudtiteln s. 7-8, 15.

¹²⁰⁸ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 300-301.

¹²⁰⁹ Rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsutskottets bet. 1913:1 s. 3.

¹²¹⁰ Prop. 1927:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1.

¹²¹¹ Prop. 1944:228 s. 2.

¹²¹² Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹²¹³ Bexhed 2020 s. 235-236.

Strömsholms slott

Vid 1812 års riksdag kom anslaget till Strömsholms slott att flyttas till första huvudtiteln i stället för att som tidigare höra till den s.k. slottsstaten i länen.¹²¹⁴ Anslaget fluktuerade under perioden 1815-50 med spannmålspriserna.¹²¹⁵ Det kom från och med 1840-41 års riksdag att tas upp under slottsstaten.¹²¹⁶ År 1913 kom slottet att ingå i slottsstatens avdelning för ”övriga kungl. slott”,¹²¹⁷ och år 1927 lades anslagen inom denna avdelning samman till ett samlat anslag.¹²¹⁸

År 1944 konstaterades att dispositionsrätten till slottet kvarstod. Slottet hade, ”dock utan rubbning av Hans Maj:t Konungens dispositionsrätt”,¹²¹⁹ upplåtits för militära ändamål (arméns rid- och körskola var förlagd dit åren 1868-1968),¹²²⁰ men vissa våningar i slottet hade reserverats för kungafamiljen. Under rid- och körskolans tid uppläts även trädgårdar och lustparker till denna men dispositionsrätten kvarstår.¹²²¹ Sedan skolan lämnat egendomen skedde på samma sätt som för de andra slotten en omläggning av slottsstatsanslaget och Riksmarskalksämbe- tets respektive Byggnadsstyrelsens ansvarsområden (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.).¹²²² I 1975 års budgetproposition angavs att slottets användning utreddes av Riksmarskalksämbe- tet i samråd med Livrustkammaren, Byggnadsstyrelsen, Länsstyrelsen i Västmanlands län m.fl.¹²²³ Denna utredning pågick länge, för först i budgetpropositionen vid 1980/81 års riksdag ersattes formuleringen med att det fanns en samarbetsgrupp för användningen av hela Strömsholms kronoegendom tillkallad av länsstyrelsen och med representanter för Byggnadsstyrelsen, Domänverket, kommunen, landstinget och Ridfrämjan- det.¹²²⁴ Slottet hade då öppnats för allmänheten år 1978.¹²²⁵

6.4.3. Kategori I. b) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare under konungens omedelbara styrelse tillsammans med därtill anknutna kungsgårdar, under perpetuell kungl. dispositionsrätt men med fördröjt avskiljande av kungsgård och annan inkomstgivande mark

Det är även här fråga om kungsgårdar och kungsladugårdar ägda av staten, som till och med år 1809 stod under andra medlemmars av kungafamiljens omedelbara styrelse, såväl när det gäller de inkomstbringande delarna som slott, lustparker och trädgårdar. Enligt 1809-10 års överenskommelse skulle ”de förblifwa under nu warande innehafwares fria Disposition

¹²¹⁴ 1812 års riksdag, Bihang, bd 2, Statsutskottets memorial den 8 juli 1812, s. 1253, jfr även Sakregister till riksdagstrycket 1809-1966 bd 2 s. 772.

¹²¹⁵ Sakregister till riksdagstrycket 1809-1966 bd 2 s. 773.

¹²¹⁶ 1840-41 års riksdag, Bihang, Saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 300-301.

¹²¹⁷ Rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsutskottets bet. 1913:1 s. 3.

¹²¹⁸ Prop. 1927:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1.

¹²¹⁹ Prop. 1944:228 s. 2.

¹²²⁰ Bexhed 2020 s. 237.

¹²²¹ Magnus Olausson, ”Trädgårdarna – från humlegård till ridbana” i Karlsson och Millhagen (red.) 2005 s. 152-191.

¹²²² Prop. 1944:228 s. 2.

¹²²³ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹²²⁴ Prop. 1980/81:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 5.

¹²²⁵ Björn Norman, ”Slottsbyggnaden under 1800- och 1900-talen” i Karlsson och Millhagen (red.) 2005 s. 300-325 ssk. s. 300.

[---] i deras öfrige lifs tid; men att de sedermera böra komma under Riksens Ständers Disposition, dock att Slotten och Byggnaderne må af deras Majestäter och den Kongl. Familjen begagnas och på Statens bekostnad underhållas.” Detta innebär att efter dåvarande innehavarens död skulle de hanteras på samma sätt som slotten och kungsgårdarna i kategori I. a) respektive III. Slotten och byggnaderna skulle underhållas på statens bekostnad enligt redan gällande anslag. Dessa är:

Ulriksdals kungsladugård med slott och lustträdgård

Ulriksdal stod under änkedrottningen Sofia Magdalenas fria disposition under hennes livstid, och med oförändrat anslagsbelopp, 2 227 rdr.¹²²⁶ Efter hennes frånfalle år 1813 skedde en uppdelning enligt 1809-10 års överenskommelse: Ulriksdals kungsladugård kom under riksdagens disposition, och Ulriksdals slott och lustträdgård stod kvar under kungl. dispositionsrätt; egendomen hade ”återgått till Staten med undantag af Slottet, trädgårdar och Lustparker, med flera dithörande lägenheter, som blifvit Kongl. Maj:t förbehållne”.¹²²⁷ Anslaget kom från och med 1840-41 års riksdag att tas upp under slottsstaten.¹²²⁸

Åren 1822-49 var Ulriksdal invalidinrättning för arméns officerare och manskap, och slottet förföll under tiden. Slottet restaurerades sedan och överlämnades till kronprins Karl (XV).¹²²⁹ Vid 1859/60 års riksdag beslutades att Ulriksdals slott skulle anslås som framtida änkesäte åt drottning Lovisa, med tillhörande lägenheter enligt vad som reglerats genom kungl. brev den 26 april 1814. Slottet var därefter enligt riksdagsbeslut år 1885 änkesäte för drottning Sofia till år 1913. Detta beslut fattades i samband med att Tullgarn utsågs till änkesäte för kronprinsessan Victoria, vilket fick till följd att samma regler som för Tullgarn skulle gälla och Sofia ålades ”skyldighet att för berörda, staten tillhöriga inventarier och den vid slottet befintliga parkanläggning ansvara”.¹²³⁰

År 1913 kom slottet att ingå i slottsstatens avdelning för ”övriga kungl. slott”,¹²³¹ och år 1927 lades anslagen inom denna avdelning samman till ett samlat anslag.¹²³² Vid 1916 års riksdag uppläts Ulriksdals slott som framtida änkesäte åt kronprinsessan Margareta¹²³³ och i samband med det började slottet renoveras med hjälp av överskottsmedel från Djurgårdskassan.¹²³⁴ Även vid detta tillfälle skulle dispositionen förenas ”med skyldighet att ansvara för staten tillhöriga inventarier och den vid slottet befintliga parkanläggningen”.¹²³⁵ I proposi-

¹²²⁶ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, statsutskottets memorial den 16 november 1809, s. 1236-1237; bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse, s. 268.

¹²²⁷ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 85, s. 181-186, citatet från s. 182.

¹²²⁸ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 300-301.

¹²²⁹ *Nordisk familjeboks utgåupplaga* bd 30 sp. 943, *Svensk Uppslagsbok* bd 30 sp. 382.

¹²³⁰ Prop. 1885:9, statsutskottets bet. 1885:7, rskr. 1885:53; citatet från rskr. 1885:53 s. 3.

¹²³¹ Rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsutskottets bet. 1913:1 s. 3.

¹²³² Prop. 1927:1 bilaga Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1.

¹²³³ Prop. 1916:180, jordbruksutskottets bet. 1916:84, rskr. 1916:225.

¹²³⁴ Statsutskottets bet. 1916:133. Se vidare nedan avsnitt 6.5.7.

¹²³⁵ Prop. 1916:180 s. 3.

tionen nämndes inget om det äktenskapskontrakt som slutits mellan Sverige och Storbritannien.¹²³⁶

År 1944 konstaterades att dispositionsrätten till slottet kvarstod, men då skedde en omläggning av slottsstatsanslaget och Riksmarskalksämhetets respektive Byggnadsstyrelsens ansvarsområden (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.).¹²³⁷ I 1975 års budgetproposition angavs att överläggningar om eventuellt upplåtande av slottet för allmännyttigt ändamål pågick,¹²³⁸ och år 1976 noterades att slottet användes för vetenskapliga konferenser m.m.¹²³⁹ År 1987 framgick att slottet delvis upplåtits till kansli för Världsnaturfonden men även öppnats för allmänheten och för utställningsverksamhet,¹²⁴⁰ och visningsverksamheten utvecklades under följande år.¹²⁴¹ Den kungl. dispositionsrätten kvarstår.

Tullgarns kungsgård med slott

Denna egendom skulle enligt 1809-10 års överenskommelse ha hanterats på samma sätt som Ulriksdal, men så skedde inte.¹²⁴² Se därför kategori I. c) nedan (avsnitt 6.4.4.).

6.4.4. Kategori I. c) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare under konungens omedelbara styrelse tillsammans med därtill anknutna kungsgårdar, från och med år 1810 under kungl. dispositionsrätt som omprövas vid varje tronskifte

Det är även här fråga om kungsgårdar och kungsladugårdar ägda av staten, som till och med år 1809 stod under konungens omedelbara styrelse, såväl när det gäller de inkomstbringande delarna som slott, lustparker och trädgårdar. Enligt 1809-10 års överenskommelse skulle förvaltningen ”ej [...] rubbas eller förändras under deras Kongl. Majestäters lifstid”, vilket antyder att hela egendomen sedermera skulle komma under Rikens Ständers disposition. Bramstång har anfört att Rosersberg rätteligen torde omfattas av en evig kungl. dispositionsrätt som inte skulle behöva förnyas vid varje tronskifte,¹²⁴³ men det är mycket svårt att utläsa det av riksdagens erbjudande. Det som kan tala för en sådan tolkning är att det är svårt att se varför Rosersberg skulle hanteras annorlunda än övriga slott, men å andra sidan är det i så fall svårt att se varför riksdagen skulle ha formulerat sig annorlunda just när det gäller Rosersberg. Min tolkning är, med stöd av det efterföljande faktiska handlande som utvecklats och som återges nedan, att avsikten varit att dispositionsrätten åtminstone till Rosersberg ska omprövas vid varje tronskifte, vilket också skett. Detsamma har sedan, efter mer invecklade turer, kommit att gälla Tullgarn. Till denna kategori hör således:

¹²³⁶ Det finns ett fördrag (*Treaty series*, No. 18, 1905), i vars art. II det hänvisas till ett äktenskapskontrakt som senare ska ingås och som ska anses utgöra en del av fördraget.

¹²³⁷ Prop. 1944:228 s. 2.

¹²³⁸ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹²³⁹ Prop. 1976/77:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹²⁴⁰ Prop. 1987/88:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 1-2.

¹²⁴¹ Prop. 1988/89:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2.

¹²⁴² Bexhed 2020 s. 237.

¹²⁴³ Bramstång Hov och slott s. 230-231.

Rosersbergs slott och kungsgård

Förvaltningen av Rosersberg skulle inte förändras under Karl XIII och drottning Hedvig Elisabeth Charlottas livstid. Vid 1818 års riksdag beslutades efter kungaparets död, då gården blivit ”ledig att till Staten återfalla”,¹²⁴⁴ att slottet och kungsgården med tillhörande jord skulle upplåtas till Karl XIV Johan.¹²⁴⁵ Detta gällde, för hans livstid, ”dispositionen af Kongsgården Rosersberg med hvad dertill hörer och följaktligen äfven det för Byggnadernes underhållande på Stat uppförda belopp”¹²⁴⁶ om 2 000 rdr årligen.¹²⁴⁷ Vid 1823 års riksdag utsågs Rosersberg till änkesäte åt drottning Desideria,¹²⁴⁸ och hon tillbringade en stor del av sin tid där efter Karl XIV Johans död.¹²⁴⁹

Vid 1840-41 års riksdag konstaterades att dispositionsrätten beträffande just detta slott, till skillnad från de övriga slotten, omfattade även det årliga anslaget om 2 000 rdr för byggnadernas underhåll. Detta belopp togs därför upp under hovstaten och inte under slottsstaten; beloppet var ställt under kungens ”eget Höga inseende”¹²⁵⁰ och skulle inte omfattas av riksdagens revision. Förklaringen till detta är att det är en äldre typ av dispositionsrätt som lever kvar här, i det avseendet att konungen fritt disponerar över kungsgårdens intäkter, något som då har fått omfatta även reparationsanslaget avseende slottet. Detta synes ha utbetalats redan före 1809-10 års överenskommelse, eftersom beloppet inte nämns i det memorial där de anslag som sedan fallit under slottsstaten redovisas.¹²⁵¹

Vid 1862-63 års riksdag föreslog Kungl. Maj:t att Rosersbergs slott, sedan änkedrottning Desideria avlidit, skulle ”med samma anslag som hittills af Kongl. Maj:t i likhet med öfriga lustslotten disponeras”.¹²⁵² Statsutskottet undersökte de historiska förhållandena och konstaterade att kungsgårdens avkastning gick till avlöning av personal, vägunderhåll m.m. Utöver anslaget om 3 000 rdr kostade slottet i medeltal 9 280 rdr att driva. När det gällde rätten till slottet fann utskottet att egendomen återgått till statsverket och att dispositionen tillkom ”Rikets Ständer, äfvensom att någon inkomst af Slottet med tillhörigheter icke kan påräknas, såvida berörda egendom skall bibehållas i samma skick som hittills, utan tvärtom att innehafvet deraf är förenadt med uppoffringar”.¹²⁵³ Detta syftar på tankegångarna bakom 1809-10 års överenskommelse. Slutsatsen var att Rosersberg borde överlämnas till konungen, Karl XV, att under hans livstid begagnas och disponeras på samma villkor som hade gällt för

¹²⁴⁴ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd. 10, riksdagsskrivelse nr 245, s. 253.

¹²⁴⁵ Uppgiften i *Nordisk familjeboks utgåupplaga* bd 23 sp. 927 att slottet skulle ha testamenterats av Karl XIII till Karl XIV Johan med förbehåll för disposition av Hedvig Elisabeth Charlotta under hennes livstid synes inte vara korrekt, däremot finns ett sådant testamente angående lösöret, se Bramstång Hov och slott s. 229.

¹²⁴⁶ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 245, s. 253.

¹²⁴⁷ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 245, s. 253-254.

¹²⁴⁸ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 209, s. 557-559.

¹²⁴⁹ Heymowski 2005 s. 120-123.

¹²⁵⁰ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 299. Se även Ridderskapet och adelns protokoll, bd 6, s. 11-12.

¹²⁵¹ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 5:2, februari 1810, Statsutskottets memorial den 7 februari 1810, s. 553-554.

¹²⁵² 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 11.

¹²⁵³ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38, s. 9.

änkedrottningen.¹²⁵⁴ Detta förnyades sedan för Oscar II.¹²⁵⁵ Dock upplät denne år 1876 i sin tur stora delar av slottet till Infanteriskjutskolan.¹²⁵⁶

Förnyelse skedde också för Gustaf V på livstid, dock på statsutskottets initiativ med den förändringen att anslaget för underhåll flyttades över till slottsstaten. På samma sätt som gällde för de andra liknande anslagen skulle räkenskaperna omfattas av Kammarrättens och riksdagsrevisorernas granskning.¹²⁵⁷ År 1913 kom slottet att ingå i slottsstatens avdelning för ”övriga kungl. slott”,¹²⁵⁸ och år 1927 lades anslagen inom denna avdelning samman till ett samlat anslag.¹²⁵⁹ År 1944 konstaterades att dispositionsrätten till slottet kvarstod. Slottet hade, ”dock utan rubbning av Hans Maj:t Konungens dispositionsrätt”,¹²⁶⁰ upplåtits för militära ändamål, men vissa våningar i slottet hade reserverats för kungafamiljen. Därefter skedde en omläggning av slottsstatsanslaget och Riksmarskalksämbe- tets respektive Byggnadsstyrelsens ansvarsområden (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.)¹²⁶¹

Den kungl. dispositionsrätten har beträffande detta slott, med kungsgård, av riksdagen förnyats för Gustaf VI Adolf¹²⁶² och Carl XVI Gustaf.¹²⁶³ I samband med den sistnämnda förnyelsen angavs att slottets två övervåningar hade fått behålla sin karaktär av kunglig bostad och visades för allmänheten. På 1960-talet uppläts slottet till civilförsvarsstyrelsen,¹²⁶⁴ och år 1968 skedde en fastighetsrättslig uppdelning med ansvar för olika myndigheter för olika delar av de till slottet hörande ägorna. Detta ledde senare till en uppdelning av förvaltningen mellan Statens fastighetsverk och Fortifikationsverket.¹²⁶⁵ Civilförsvarsstyrelsens efterträdare Statens Räddningsverk, som bedrev räddningsskola på slottet, lämnade detta år 2006.¹²⁶⁶ Numera bedrivs hotellverksamhet i en del av slottets utrymmen.

Tullgarns kungsgård med slott

Tullgarn stod enligt kungl. brev av den 1 juni 1807 under prinsessan Sofia Albertinas fria disposition under hennes livstid (se ovan avsnitt 6.2.8.), och anslagsbeloppet förändrades inte

¹²⁵⁴ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38, s. 8-10, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 8.

¹²⁵⁵ Prop. 1873:1 s. 9, statsutskottets bet. 1873:3 s. 5, rskr. 1873:45.

¹²⁵⁶ *Svenske Uppslagsbok* bd 24 sp. 512.

¹²⁵⁷ Prop. 1908:1 s. 4, statsutskottets bet. 1908:2, rskr. 1908:1 s. 3. – Bramstäng har i Hov och slott s. 230 citerat en del av rskr. 1908:1 s. 3 på ett sätt som antyder att dispositionsrätten för Rosersberg skulle vara på samma villkor som för Drottningholm i det avseendet att det inte är på livstid utan för evig tid (se hans kommentar på s. 231); det villkor som åsyftas är emellertid att räkenskaperna skulle omfattas av revision.

¹²⁵⁸ Rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsutskottets bet. 1913:1 s. 3.

¹²⁵⁹ Prop. 1927:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1.

¹²⁶⁰ Prop. 1944:228 s. 2.

¹²⁶¹ Prop. 1944:228 s. 2. Se till användandet av slottet under perioden efter år 1860 Andreas Heymowski, ”Rosersberg efter 1860 – skola och byggnadsminne” i i Ursula Sjöberg (red.), *Rosersbergs slott*, Stockholm: Byggläroverket, 2005, s. 352-382.

¹²⁶² Prop. 1951:1 Första huvudtiteln s. 5-6, statsutskottets bet. 1951:1 s. 3-4, rskr. 1951:1.

¹²⁶³ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 4-5, bet. 1975:FiU4, rskr. 1975:33.

¹²⁶⁴ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹²⁶⁵ Heymowski 2005 s. 354-355.

¹²⁶⁶ Bexhed 2020 s. 237. I prop. 2008/09:1 bilaga Rikets styrelse s. 17 nämns, till skillnad från tidigare år, inte att Rosersberg disponeras av Räddningsverket.

enligt 1809-10 års överenskommelse. De möbler och andra inventarier som fanns på Tullgarn skulle enligt 1807 års brev bli kvar vid Tullgarn som en *fundus instructus*. Efter Sofia Albertinas frånfälle skulle Tullgarn komma under riksdagens disposition. Tanken var att Tullgarn skulle hanteras på samma sätt som Ulriksdal, men så blev inte fallet. År 1818 beslutade riksdagen, att ”Kongsgården Tullgarn med tillhörande lägenheter och Inventarier” efter prinsessan Sofia Albertinas frånfälle skulle övergå till kronprins Oscar ”i Dess lifstid under full nyttjande rätt med samma villkor”¹²⁶⁷ som Sofia Albertina hade. Nyttjanderätten innefattade därmed såväl inventarierna som inkomsterna från kungsgården. Konungen biföll detta ”med synnerligt Nådigt välbehag” och täcktes ”i Nåder antaga Riksens Ständers Beslut”.¹²⁶⁸ Kronprins Oscar tillträdde Tullgarn år 1829 och disponerade slottet och kungsgården till sin död år 1859. Enligt beslut vid 1823 års riksdag skulle Tullgarn, i enlighet med giftermålskontraktet, vara änkesäte åt kronprinsessan, sedermera drottning Josefina.¹²⁶⁹ Hon disponerade Tullgarn till sin död år 1876.

År 1877 föreslogs i budgetpropositionen att Tullgarn, med tillhörande hemman, lägenheter och inventarier, skulle överlämnas till kung Oscar II:s disposition. Enligt propositionen borde Tullgarn hanteras på samma sätt som Rosersberg.¹²⁷⁰ Statsutskottet noterade att inkomsterna från Tullgarn inte i enlighet med 1809-10 års beslut hade tillfallit statsverket, eftersom de villkor som hade gällt för Sofia Magdalenas disposition hade fått fortsätta att gälla, samt att 1807 års villkor avseende inventarierna också gällde. Fyra hemman brukades tillsammans med kungsgården, medan övriga underlydande hemman var utarrenderade. Beträffande Ulriksdal hade 1809-10 års överenskommelse fullföljts, och statsutskottet ansåg att det nu var dags att hantera Tullgarn likadant. Dock ansågs det praktiskt svårt att från lustslottet avsondra kungsgården och de hemman som brukades tillsammans med den. Endast övriga hemman skulle arrenderas ut med inkomsten tillfallande statsverket, och skogen skulle ställas under Skogsstyrelsens förvaltning. Trots dessa förändringar och till skillnad från vad som gällde för Ulriksdal och Rosersberg ansåg inte statsutskottet att något anslag i pengar behövde utgå, eftersom inkomsterna från återstoden av jordbruket skulle täcka kostnaderna.¹²⁷¹ Beslutet blev att Tullgarn ställdes till Oscar II:s disposition på dessa villkor.¹²⁷² Oscar II godtog villkoren men förbehöll sig rätten att återlämna Tullgarn med tillhörande inventarier till disposition för statsverket om kungsgårdens underhåll blev alltför betungande för hovhållningen. Det gjordes också vissa klarlägganden om vilken areal som hörde till kungsgården.¹²⁷³

Tullgarn gjordes år 1885 till änkesäte för kronprinsessan Victoria, om hon skulle överleva kronprins Gustav (V), på samma villkor som enligt 1807 års kungl. brev och 1877 och 1878

¹²⁶⁷ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 29, s. 73. Se även bd 3, statsutskottets bet. nr 37, s. 98-100, och statsutskottets bet. nr 141, s. 623. Se också Bramstång Hov och slott s. 191-194.

¹²⁶⁸ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 1, proposition nr 22 (egentligen utdrag av protokollet över kammarärenden), s. 272.

¹²⁶⁹ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 157, s. 396-397; se även 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, s. 337 samt Bramstång Hov och slott s. 193-194.

¹²⁷⁰ Prop. 1877:1 s. 7 samt bilaga 6 e) s. 18-19.

¹²⁷¹ Statsutskottets bet. 1877:14.

¹²⁷² Rskr. 1877:43. Se vidare Bramstång Hov och slott s. 194-203.

¹²⁷³ Prop. 1878:29, statsutskottets bet. 1878:53, rskr. 1878:30.

års riksdagsskrivelser.¹²⁷⁴ I praktiken beboddes Tullgarn sedan år 1881 av kronprins Gustav (V). I bl.a. *Nordisk Familjebok* gjordes distinktionen att Oscar II hade "dispositionsrätten" till Tullgarn men "öfverlät nyttjanderätten"¹²⁷⁵ till kronprinsen.

Det som man hade tänkt år 1877, nämligen att underhållet av Tullgarn skulle kunna finansieras genom inkomster från kungsgården, visade sig inte förverkligas. Under perioden 1909-18 bidrog hovförvaltningen med sammanlagt 218 617 kr till utgifterna för Tullgarns slott. År 1919 skedde därför delvis en återgång till äldre förhållanden, genom att inkomsten av de utarrenderade hemman som före år 1877 hade hört under kungsgården åter kom att anslås till att bekosta underhåll av slottet med parker m.m.¹²⁷⁶ Emellertid kom Oscar II:s förbehåll från år 1887 att aktualiseras år 1930. Då förklarade Gustaf V att han, "med hänsyn till föreliggande omständigheter",¹²⁷⁷ tydligen att hovförvaltningen fortfarande måste bidra med stora belopp till underhållet, var villig att på tid som senare skulle bestämmas till statsverket återlämna slottet och kungsgården, förutsatt att slottet med tillhörande park för framtiden förblev ställt till hans disposition.

Sådan blev också överenskommelsen mellan konung och riksdag några år senare.¹²⁷⁸ Genom beslut av 1938 års riksdag kom Tullgarn att omfattas av motsvarande reglering som de andra lustslotten. Slottsegendomen skulle tas över av Domänstyrelsen och inkomsterna skulle tillfalla statsverket. Ett nytt anslag under första huvudtiteln, till underhåll av Tullgarns slott, togs upp med 63 200 kr. Själva slottet med tillhörande park och trädgård uppläts till Gustaf V:s "personliga bruk under hans livstid",¹²⁷⁹ och för detta krävdes riksdagens samtycke, underförstått i linje med rättsläget enligt 1809-10 års överenskommelse. Ståthållarämbetet svarade för den omedelbara vården och tillsynen av byggnaden samt skötseln av park och trädgård.

I propositionen återgavs ett yttrande från Byggnadsstyrelsen av den 21 januari 1931, och på en till skrivelsen bifogad karta "utmärkte styrelsen det område, som borde avskiljas för att jämte slottet upplåtas till Konungens disposition".¹²⁸⁰ Kartan finns inte återgiven i riksdagstrycket, men det är såvitt jag har funnit första gången som dispositionsrätten tydligt uppfattas som att den avser ett visst avgränsbart område mark. Det fanns dock även en senare karta, som blev avgörande. Departementschefen uttalade att vid "bestämmandet av storleken av det område, som skall upplåtas till Konungen, bör en vid slottsförvaltningens skrivelse den 24 januari 1938 fogad kartsnitt tjäna till ledning".¹²⁸¹ I vissa avseenden borde enligt Byggnadsstyrelsen kostnaderna fördelas, som t.ex. för drift av vattenledning och för vissa gemensamma byggnader. Domänstyrelsen framhöll att de pensionerade slottsanställda som bodde i vissa byggnader även fortfarande borde få dessa bostäder upplåtna till sig genom slottsförvaltningens försorg, varför förvaltningen borde ha kvar dispositionsrätten till bostäderna.

¹²⁷⁴ Prop. 1885:9, statsutskottets bet. 1885:7, rskr. 1885:53. Bramstäng Hov och slott s. 205-206 och 247.

¹²⁷⁵ *Nordisk Familjeboks uggleupplaga* bd 30 sp. 282. Se också för ytterligare belägg för samma terminologi Bramstäng Hov och slott s. 203-206.

¹²⁷⁶ Prop. 1920:283, jordbruksutskottets bet. 1920:58, rskr. 1920:268. Bramstäng Hov och slott s. 206-208.

¹²⁷⁷ Prop. 1931:1 s. 13.

¹²⁷⁸ Prop. 1938:257, statsutskottets bet. 1938:121, rskr. 1938:244. Bramstäng Hov och slott s. 208-212.

¹²⁷⁹ Rskr. 1938:244.

¹²⁸⁰ Prop. 1938:257 s. 3.

¹²⁸¹ Prop. 1938:257 s. 7. Jag har inte haft tillfälle att söka efter denna skiss i arkiven.

Efter Gustaf V:s bortgång inledde Riksmarskalksämberet utredningar om den fortsatta dispositionen av Tullgarn. Därför föreslog ämberet inledningsvis att Tullgarn endast skulle ställas under Gustaf VI Adolfs disposition fram till halvårsskiftet 1952,¹²⁸² men detta förlängdes till att omfatta hans livstid.¹²⁸³ I 1975 års budgetproposition noterades att slottet var ”upplåtet för visning vissa tider”.¹²⁸⁴ Carl XVI Gustaf fick samma år dispositionsrätt till slottet på samma villkor som Gustaf VI Adolf.¹²⁸⁵

6.4.5. *Kategori I. d) Slott, lustparker och trädgårdar, tidigare privat kunglig egendom, från och med år 1810 under perpetuell kungl. dispositionsrätt*

Haga slott samt Bellevue och Frescati

Beträffande bakgrunden, se ovan avsnitt 6.3.4, där det också framgår att ett fast belopp om 2 000 rdr årligen anslogs för underhåll och lön till betjäning. År 1812 löste staten in Gustav IV Adolfs möbler på slottet, och Bellevue lustpark förenades med slottet.¹²⁸⁶ Trots att det i riksdagsbeslutet angavs att den fria nyttjanderätten avsåg ”Hans Maj:t Vår nu regerande Allernådigste Konung”¹²⁸⁷ har det inte varit fråga om att dispositionsrätten behövt förnyas vid tronskiftet. En del av Bellevue lustpark användes för järnvägsbyggnad år 1878,¹²⁸⁸ och återstoden överlämnades till Stockholms stad år 1942. Bellevue hade då under de senare tio åren bidragit till Haga slottsförvaltning med en arrendeinkomst om 20 000 kr årligen.¹²⁸⁹

Statsutskottet vid 1823 års riksdag nämnde i förbigående att genom en lantmåteriförrättning ”100 Tunneland 4 Kappland jord blifvit Lägenheten Frescati fränskiljde, samt återlagde till Kongl. Djurgården, derifrån de finnes hafva blifvit, för längre tid tillbaka, orätt abalienerade”.¹²⁹⁰ Detta hade lett till minskade intäkter för Haga slott men å andra sidan ökade intäkter för Djurgården.¹²⁹¹ Jag har inte hittat någon lantmåteriförrättning som har med detta att göra, men möjligen är det egentligen den i avsnitt 6.2.8. under Kungl. Djurgården omtalade

¹²⁸² Prop. 1951:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 5-6, statsutskottets bet. 1951:1 s. 3-4, rskr. 1951:1.

¹²⁸³ Prop. 1952:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 8-9, statsutskottets bet. 1952:1 s. 3, rskr. 1952:1. Bramstäng Hov och slott s. 212-214.

¹²⁸⁴ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹²⁸⁵ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 4-5, bet. 1975:FiU4, rskr. 1975:33. Bramstäng Hov och slott s. 214-215.

¹²⁸⁶ 1812 års riksdag, Bihang, bd 4, statsutskottets bet. den 29 juli 1812, s. 2257-2268, riksdagsskrivelse, s. 2476-2478, jfr även statsutskottets bet. s. 2605-2611. Jfr även beträffande frågan om Bellevue och Frescati borde arrenderas ut 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adels protokol, bd 4:1, november 1809, statsutskottets memorial den 16 november 1809, s. 1238-1240 samt bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse, s. 269. Se vidare Kungl. brev den 9 september 1812 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 47.

¹²⁸⁷ 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet 13 §.

¹²⁸⁸ Prop. 1878:1 bilaga 5 a s. 120-131.

¹²⁸⁹ Prop. 1941:215, statsutskottets bet. 1941:136, rskr. 1941:271; prop. 1942:1 Första huvudtiteln s. 5, statsutskottets bet. 1942:1, rskr. 1942:1.

¹²⁹⁰ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238, s. 1279.

¹²⁹¹ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238, s. 1280.

kommissionens arbete som avses; det ledde ju till att Frescati år 1814 återfördes till Djurgårdsförvaltningen, även om det aktuella området på 1791 års karta omfattade 92 tunnland och 1 kapland.¹²⁹²

Egendomen Frescati såldes emellertid med den därtill hörande lägenheten Gustafsberg till Vetenskapsakademien år 1885. Köpeskillingen skulle fonderas i Statskontoret och göras räntebärande till förmån för underhållet av Haga slott och undantagsvis även Ulriksdals slott. Riksdagen begränsade denna användning av räntan till konungens livstid.¹²⁹³ Det angavs i 1905 års betänkande om försäljning av delar av Djurgården att Frescati med den därtill hörande lägenheten Gustafsberg hörde till Haga.¹²⁹⁴

Anslaget togs från och med 1840-41 års riksdag upp under slottsstaten.¹²⁹⁵ År 1913 kom slottet att ingå i slottsstatens avdelning för ”övriga kungl. slott”,¹²⁹⁶ och år 1927 lades anslagen inom denna avdelning samman till ett samlat anslag.¹²⁹⁷ År 1944 konstaterades att dispositionsrätten till slottet kvarstod, men då skedde en omläggning av slottsstatsanslaget och Riksmarskalksämbetets respektive Byggnadsstyrelsens ansvarsområden (se nedan avsnitt 6.4.9. och 6.5.10.).¹²⁹⁸

År 1966 avstod konungen från dispositionsrätten till slottsbyggnaden så att den skulle kunna användas som bostad för prominenta personer från utlandet, vilka var den svenska regeringens gäster eller vilka annars ansågs böra åtnjuta denna förmån. H.M. Konungen (personligen) lämnade därmed över byggnaden till Kungl. Maj:t (regeringen), som i sin tur uppdrog åt Byggnadsstyrelsen att förvalta den och att i samråd med Utrikesdepartementet möblera den.¹²⁹⁹ Märkligt nog togs Haga slott ändå upp i 1975 års budgetproposition bland de slott som konungen hade dispositionsrätt till, även om slottets nya användningsområde nämndes. Omkostnader för Haga slott redovisades fortfarande under slottsstatsanslaget¹³⁰⁰ för alla år fram till 2009/10 års budgetproposition. Detta antyder att det inte egentligen var så att Gustaf VI Adolf avstod sin dispositionsrätt – det har i alla fall senare uppfattats som att konungen behöll den och upplät en nyttjanderätt. I 2009/10 års budgetproposition angavs nämligen att regeringen hade ”beslutat att per den 1 oktober 2009 avstå från sin nyttjanderätt till Haga slott”,¹³⁰¹ vilket innebar att slottet under år 2010 kunde bli bostad åt kronprinsessparet.

¹²⁹² Tjerneld 1980 s. 52.

¹²⁹³ Prop. 1885:45, statsutskottets bet. 1885:56, rskr. 1885:68.

¹²⁹⁴ *Underdånigt betänkande och förslag angående försäljning af Norra Djurgården m.m.*, Stockholm 1903, s. 36.

¹²⁹⁵ 1840-41 års riksdag, Bihang, Saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 300-301.

¹²⁹⁶ Rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsutskottets bet. 1913:1 s. 3.

¹²⁹⁷ Prop. 1927:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1.

¹²⁹⁸ Prop. 1944:228 s. 2.

¹²⁹⁹ Prop. 1966:105 s. 33-34, prop. 1967:1 s. 4.

¹³⁰⁰ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3-4.

¹³⁰¹ Prop. 2009/10:1 bilaga Rikets styrelse s. 17. Jfr Bexhed 2020 s. 236 där förfarandet beskrivs som att Gustaf VI Adolf avstod från dispositionsrätten och att slottet sedan återfördes till kungl. dispositionsrätt.

6.4.6. Kategori II. Djurgården, Djurgårdskassan och Djurgårdsfonden

Djurgården skulle enligt 1809-10 års överenskommelse förbli under konungens enskilda disposition, men Djurgårdskassan skulle endast få användas till Djurgårdens förbättring och förskönande samt till underhåll av vägar och broar ”och icke graveras med några serskilde aflöningar eller Gratificationer till några wissa personer”. Nyttjanderätt till mark uppläts av konungen genom Riksmarskalksämberet och Djurgårdsförvaltningen för tid begränsad till konungens regeringstid, och skedde upplåtelser för längre tid krävdes riksdagens medverkan.¹³⁰²

Dispositionsrätten kvarstår, även om vissa förändringar av arealen har genomförts. Stockholms stad antog år 1882 en plan för reglering av Ladugårdslandet och området runt nuvarande Valhallavägen, och då krävdes att staten avstod viss mark till staden. Statsutskottet tog initiativ till att ersättningen skulle utgöra en särskild fond förvaltd av Statskontoret, vars avkastning skulle tillfalla Djurgårdskassan, och att staten skulle avstå marken på villkor att staden skulle återlämna den om staten åter behövde den.¹³⁰³ En översikt över upplåtelseerna på Norra Djurgården togs fram år 1903 i samband med en utredning om exploatering av området.¹³⁰⁴ Djurgårdsfonden fick senare ytterligare liknande tillskott,¹³⁰⁵ bl.a. år 1909 när ett område tillhörande Lilla Frescati överläts till Vetenskapsakademien¹³⁰⁶ och år 1926 när en tomt såldes till engelska episkopalförsamlingen i Stockholm.¹³⁰⁷ Den sistnämnda överlåtelsen företer ett exempel på att konungen personligen i statsrådsprotokollet förklarade att han avstod från dispositionsrätten, och även att överlåtelser av mark för visst ändamål förenades med återförsäljningsskyldighet till staten om ändamålet upphörde. I avsnitt 6.5.7. nedan behandlas dels frågan om bidrag från Djurgårdskassan och Djurgårdsfonden till underhåll av lustslotten, dels frågan om bidrag från Stockholms stad till skötseln av Djurgården.

Under tidigt 1900-tal ökade byggandet av villor på Djurgården, och det har hävdats att detta berodde på att Oscar II tolkade ordet ’dispositionsrätt’ på ett annat sätt än företrädarna – att kungahuset hade rätt att använda Djurgården efter egen uppfattning. Detta ledde emellertid till reaktioner i riksdagen, bl.a. när det gäller revisionen av Djurgårdskassan. Samtidigt fanns både kommunala och statliga intressen av exploatering, som Riksmarskalksämberet gjorde motstånd mot.¹³⁰⁸ År 1913 uttalade riksdagen ”den önskan, att Kungl. Djurgården vid Stockholm i så stor utsträckning som möjligt bibehållas såsom naturlig park” och anhöll ”att utredning måtte verkställas, så att snarast möjligt en lämplig gräns kunde fastslås för de områden, som borde såsom park för all framtid bevaras”.¹³⁰⁹ Detta ledde fram till en utredning

¹³⁰² Se t.ex. prop. 1926:194, jordbruksutskottets bet. 1926:28, rskr 1926:139.

¹³⁰³ Prop. 1884:23, statsutskottets bet. 1884:29, rskr. 1884:22.

¹³⁰⁴ *Underdånigt betänkande och förslag angående försäljning af Norra Djurgården m.m.*, Stockholm 1903.

¹³⁰⁵ Se härtil prop. 1908:219 s. 14-15 och prop. 1910:151 s. 5.

¹³⁰⁶ Prop. 1909:199, statsutskottets bet. 1909:132, rskr. 1909:149.

¹³⁰⁷ Prop. 1926:173, jordbruksutskottets bet. 1926:24, rskr 1926:136. Se beträffande inskränkningen av dispositionsrättens geografiska omfattning också Bexhed 2020 s. 238-239. Se för exempel på ändamålsupplåtelser Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 4.

¹³⁰⁸ Tjerneld 1980 s. 99 och 116-123. Jfr även Lyrevik 2018 s. 116-117.

¹³⁰⁹ Rskr. 1913:69 s. 12, se även första kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1913:17. Se också SOU 1925:15 s. 146-161.

med inventering av vilka områden som borde bevaras som park för all framtid och vilka som kunde exploateras.¹³¹⁰

År 1910 inrättades en statlig kommission vid namn Djurgårdskommissionen, som skulle ha överinseende över exploateringen av Djurgården.¹³¹¹ Denna kommission omorganiserades år 1947 till Djurgårdsnämnden. Överståthållaren Torsten Nothin hade utrett frågan och konstaterat att konungens dispositionsrätt till Djurgården enligt 1809-10 års överenskommelse utövades av Djurgårdsförvaltningen, en avdelning inom Riksmarskalksämbetet. Ämbetet företrädde ”de under dess inseende stående delarna av Djurgården i alla avseenden, således icke allenast vid den ekonomiska förvaltningen utan även i frågor som gällde vederbörande fastigheters integritet”.¹³¹² Nothin hade konstaterat att vissa markupplåtelser hade skett genom Riksmarskalksämbetet, vissa genom Kungl. Maj:t i statsrådet och vissa genom att Kungl. Maj:t inhämtat riksdagens samtycke. Konungens personliga godkännande hade också inhämtats. Upplåtelseformerna och -tiderna hade också varierat.

Nothin ifrågasatte om det var principiellt korrekt att Riksmarskalksämbetet hade behörighet att i alla avseenden företräda kronan såsom markägare. Snarare borde enligt Nothin utifrån gällande föreskrifter i övrigt Kammarkollegiet bevaka kronans rätt såsom markägare, även om den ekonomiska förvaltningen tillkom Riksmarskalksämbetet.¹³¹³ Nothin föreslog emellertid att Djurgårdskommissionen skulle ombildas till en Djurgårdsnämnd med vidgat uppdrag, innefattande företräddandet av kronan som markägare. Däremot fanns enligt Nothin inget ”sakligt behov av att ifrågasätta förhandlingar rörande ändring av den dispositionsrätt till Djurgården, som i sin nuvarande form sedan 1810 men i själva verket sedan uråldriga tider tillkommit den regerande Konungen”.¹³¹⁴ Departementschefen konstaterade att ”den slutliga prövningen av frågor om försäljning av djurgårdsmark [ankom] på riksdagen i den mån beslutanderätten ej delegerats till Kungl. Maj:t”.¹³¹⁵ Han anslöt sig väsentligen till utredningsmannens förslag. Statsutskottet och riksdagen biföll propositionen och avslog en motion om att underhandlingar med konungen borde inledas i syfte att överföra dispositionsrätten till statliga myndigheter.¹³¹⁶

Djurgårdsnämnden avvecklades enligt beslut år 1962, varefter dess kvarstående uppgifter övertogs av Byggnadsstyrelsen.¹³¹⁷ Av Djurgårdsnämndens markförsäljningsmedel överfördes ett belopp om 5 000 000 kr till Djurgårdsfonden att användas för upprustning av Djurgården.¹³¹⁸ En dispositionsplan togs fram år 1963 och antogs år 1964 med utgångspunkten att ännu icke exploaterade områden i så stor utsträckning som möjligt skulle reserveras

¹³¹⁰ *Betänkande angående Djurgårdens bevarande såsom park*, Stockholm 1917.

¹³¹¹ Instruktion i SFS 1931:236; se även prop. 1937:290.

¹³¹² Prop. 1947:248 s. 2.

¹³¹³ Prop. 1947:248 s. 4.

¹³¹⁴ Prop. 1947:248 s. 7.

¹³¹⁵ Prop. 1947:248 s. 24.

¹³¹⁶ Statsutskottets bet. 1947:186, rskr. 1947:346.

¹³¹⁷ Prop. 1962:98, statsutskottets bet. 1962:99, rskr. 1962:230.

¹³¹⁸ Prop. 1964:183, statsutskottets bet. 1964:195, rskr. 1964:380.

för park- och rekreationsändamål.¹³¹⁹ Denna dispositionsplan synes länge ha varit vägledande.¹³²⁰ Sedan år 2012 finns en av länsstyrelsen fastställd vård- och utvecklingsplan för Djurgården.¹³²¹ I samband med avvecklingen av Djurgårdsnämnden förutsattes att Riksmarskalksämberet inrättade en rådgivande nämnd till Djurgårdsförvaltningen för frågor om dispositionen av Djurgården.¹³²² Denna nämnd ersattes år 1987 av H.M. Konungens råd för mark- och byggnadsfrågor, vars verksamhet syftar till att mark och byggnader vid de kungl. slotten och på Djurgården ska vårdas, förvaltas och utvecklas effektivt och med beaktande av de stora kultur- och naturvärdena.¹³²³

År 2005/06 konstaterades att staten ägde fastigheterna Valparaiso 1 i Värtan och Norra Djurgården 1:1 vid Albano i Stockholm, fastigheter som konungen hade enskild dispositionsrätt till. Staten hade genom Statens fastighetsverk avtalat om markbyte med Stockholms kommun avseende Valparaiso 1 och en del av Norra Djurgården 1:1 mot vissa andra områden, varav en del skulle falla inom konungens dispositionsrätt. Parterna hade tecknat avtal om markbyte, vilket förutsatte dels riksdagens godkännande, dels att konungen avstod från sin dispositionsrätt till de markområden som skulle överlåtas till kommunen.¹³²⁴ Vidare uttalades:

”Avtalet innebär att staten erhåller en mellangift om 60 000 000 kronor. I enlighet med tidigare praxis skall medel som erhålls vid statens avyttring av mark inom dispositionsrätten tillföras den s.k. Djurgårdsfonden. Denna försäljning faller inom denna praxis. Kammarkollegiet förvaltar fonden för Kungl. Djurgårdens Förvaltnings (KDF) räkning. Djurgårdsfondens avkastning disponeras av KDF för Djurgårdens förbättrande och förskönande. Om en del av kapitalet skall användas för t.ex. investeringar behövs riksdagens medgivande.”¹³²⁵

Regeringen ansåg dessutom att medel ur Djurgårdsfonden skulle få användas till utgifterna för sanering och upprustning av Beckholmen och Djurgårdsväret. Samtidigt överfördes vissa markområden till staten, och för dessa uppläts dispositionsrätt för evig tid till konungen.¹³²⁶ Även beträffande mark där konungen avstått från sin dispositionsrätt för något visst ändamål är rättsläget sådant att konungen återinträder i dispositionsrätten om ändamålet upphör.¹³²⁷ I instruktionen för Djurgårdsförvaltningen anges att Djurgårdsfonden förvaltas av Kammarkollegiet och att avkastningen disponeras på uppdrag av Ståthållarämbetet av Djurgårdsförvaltningen för Djurgårdens förbättrande och förskönande.¹³²⁸

¹³¹⁹ *Dispositionsplan för Kungl. Djurgården*, upprättad år 1963 av Djurgårdsnämnden. Jfr prop. 1964:183, statsutskottets bet. 1964:195, rskr. 1964:380.

¹³²⁰ Jfr Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 5 och 7.

¹³²¹ Länsstyrelsen i Stockholms län, *Vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken*, Rapport 2012:33. Där redovisas också översiktsplaner och andra styrande dokument.

¹³²² Prop. 1962:98 s. 77.

¹³²³ Prop. 1987/88:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 1-2.

¹³²⁴ Prop. 2005/06:100 s. 164-165.

¹³²⁵ Prop. 2005/06:100 s. 165, se vidare bet. 2005/06:FiU21 s. 24-25, rskr. 2005/06:370.

¹³²⁶ Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 6.

¹³²⁷ Se från senare tid prop. 1991/92:44 s. 23, 1992/93:37 s. 15 samt Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 7.

¹³²⁸ Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken, s. 7.

Till Djurgården räknas Rosendals slott, som därför inte nämns självständigt i samband med dispositionsrätten till de olika slotten. Slottet uppfördes av Karl XIV Johan åren 1823-26. Det förvaltas av Djurgårdsförvaltningen.¹³²⁹ Genom avtal med Byggnadsstyrelsen har Djurgårdsförvaltningen år 1986 övertagit förvaltningen av Beckholmen och några områden vid Gröna Lund. Denna mark ingår inte i den kungl. dispositionsrätten. Djurgårdsförvaltningen har i gengäld lämnat ifrån sig förvaltningen av ett område på Norra Djurgården. Avtalet har godkänts av regeringen. Staten har också år 1982 upplåtit fyra öar i ögruppen Fjäderholmarna till Djurgårdsförvaltningen.¹³³⁰

I miljöbalken, 4 kap., finns särskilda bestämmelser för hushållning med mark och vatten för vissa områden. De inledande bestämmelserna handlar om områden som i sin helhet är riksintressen. Bland dessa riksintressen finns sedan år 1995 (då detta reglerades i naturresurslagen) området Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården, som enligt 7 § är en nationalstadspark. Den kallas Kungliga nationalstadsparken.¹³³¹ Inom en sådan park får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas. Trots detta får en åtgärd som innebär ett tillfälligt intrång eller en tillfällig skada vidtas, om den höjer parkens natur- och kulturvärden eller tillgodoser ett annat angeläget allmänt intresse, och om parken återställs så att det inte kvarstår mer än ett obetydligt intrång eller en obetydlig skada.¹³³² När det gäller besluts- och normgivningsmakt i förhållande till Djurgården, se även avsnitt 6.8.8.

6.4.7. *Kategori III. Kungsgårdar, kungsladugårdar och andra inkomstgivande egendomar, tidigare under konungens omedelbara styrelse, från och med år 1810 under riksdagens disposition och med avkastningen tillfallande statsverket. Kungl. slott som inte omfattas av dispositionsrätten*

Här ska kort nämnas de tidigare kungsgårdar och kungsladugårdar som ägdes av staten men stod under konungens omedelbara styrelse. Genom 1809-10 års överenskommelse kom de under riksdagens disposition, och arrenden redovisades till statsverket i stället för till hovförvaltningen. Beträffande kungsgårdar och kungsladugårdar tillhörde Svartsjö, Väntholmen, Gripsholm, Kungsör, Strömsholm, Sundbyholm, Ribbingelund, Flyinge och Dalby, och alla hov- och stallängar, finns inte anledning att diskutera deras öden därefter. Det kan dock nämnas att prins Eugens målning ”Det gamla slottet” föreställer Sundbyholms slott år 1893, och att slottet år 1939 förvärvades av Eskilstuna stad.

Riksdagen konstaterade i mars 1810 att överenskommelsen hade träffats genom att konungen bifallit riksdagens anhållan och att arrenden för dessa gårdar skulle inlevereras till räktekammaren.¹³³³ Beträffande några av slotten fanns dock fortfarande ett samband mellan

¹³²⁹ Bexhed 2020 nämner på s. 236 att det ägs av staten, i Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken, s. 3, anges att det ägs av Djurgårdsförvaltningen.

¹³³⁰ Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 5-6; Bexhed 2020 s. 239.

¹³³¹ 4 § nationalstadsparksförordningen (2009:55).

¹³³² Se här till prop. 1994/95:3 och bet. 1994/95:BoU6; se även prop. 1997/98:45 del 2 s. 41. Ett aktuellt avgörande utifrån dessa bestämmelser är Nacka tingsrätts, Mark- och miljödomstolen, dom den 6 maj 2021 i mål P 3546-20.

¹³³³ 1809-10 års riksdag, ridderskapets och adelns protokoll, bd 6:1 (mars 1810), s. 1105-1111.

lustslottet och kungsgården. Det gäller bl.a. Drottningholm, där förvaltningen av kungsgården skedde genom slottsförvaltningen (se ovan avsnitt 6.4.2.), och Tullgarn (se 6.4.4.). Den väsentliga anledningen till detta är att 1809-10 års riksdag fokuserade på inkomsterna från de egendomar som redan var utarrenderade och inte på naturaavkastningen av slottens marker.

Sju slott betraktas formellt som kungliga slott även om de inte togs upp i 1809-10 års överenskommelse och inte omfattas av någon dispositionsrätt. Det är Uppsala, Linköpings, Kalmar, Halmstads, Örebro, Västerås och Gävle slott.¹³³⁴ Detta har till följd att landshövdingen i respektive län betraktas som ståthållare på dessa slott.¹³³⁵

6.4.8. Kungl. slottet och andra byggnader i Stockholm för hovhållningen

Kungl. slottet i Stockholm

Kungl. slottet i Stockholm nämndes inte särskilt i 1809-10 års överenskommelse. Det var uppenbarligen liksom tidigare självklart att konungen, kungafamiljen och hovet disponerade slottet, åtminstone till den största delen.¹³³⁶ Institutioner som inte hörde till hovet var emellertid inrymda i slottet, t.ex. Kungl. biblioteket fram till år 1877¹³³⁷ och Högsta domstolen fram till år 1949,¹³³⁸ och driftskostnader för detta synes hovet ha svarat för.¹³³⁹ Även Riksarkivet disponerade delar av slottet, nämligen en del källarvalv. Dessa skulle år 1885 räcka för tre års inkommande handlingar, ”om icke en del af hyllorna derstädes vore så fullständigt i mörker, att man under höst- och vintermånaderna endast genom trefvande med handen kunde komma under fund med om hyllorna vore tomma eller icke”.¹³⁴⁰ Vissa källare hade redan under 1700-talet och fortfarande under 1800-talet genom Kammarkollegium hyrts ut till privatpersoner, men denna ordning upphörde år 1822. När källare i slottet hyrdes ut under senare delen av 1800-talet skedde det av hovförvaltningen, vilket visar att dispositionsrätten även till dessa källare då hade gått över till hovet.¹³⁴¹

Det var Riksmarskalksämbetet som stod som ansvarigt för Stockholms slott i de år 1867 och sedan från år 1885 återkommande tablåerna över det ungefärliga värdet av statsverkets fasta och lösa egendom.¹³⁴² Detta innebär sammantaget att Kungl. slottet ingick i den kungl. dispositionsrätten och att upplåtelser av delar av slottet till andra verksamheter gjordes, så att säga, i andra hand.

¹³³⁴ Bexhed 2020 s. 240.

¹³³⁵ *Hovkalender* 2019 s. 15. Bakgrunden synes vara ett förordnande i kungl. brev den 15 december 1818, se Backman 1847 s. 460.

¹³³⁶ Se Bramstäng Hov och slott s. 252-257 angående rättsläget före år 1809.

¹³³⁷ Jfr statsutskottets bet. 1870:28 s. 28-30, 1876:22 s. 72-73 samt 1883:12a s. 24-30 och rskr. 1883:58 s. 9-11.

¹³³⁸ Jfr prop. 1918A:2 bilaga Första huvudtiteln s. 2, SOU 1925:15 s. 217-218, Bengt Lassen, ”Högsta Domstolens byggnad” i *Svensk juristtidning* 1949 s. 777-781.

¹³³⁹ Detta förutsätts t.ex. i prop. 1918A:2 bilaga Första huvudtiteln s. 2 och prop. 1921:2 bilaga Första huvudtiteln s. 4.

¹³⁴⁰ Prop. 1885:1 bilaga Åttonde huvudtiteln s. 28-29.

¹³⁴¹ Bramstäng Hov och slott s. 258-261.

¹³⁴² Statsutskottets bet. 1868:16 s. 4, jfr prop. 1868:4; statsutskottets bet. 1885:32 s. 5, 1894:36 s. 3, 1903:38 s. 6, 1910:22 s. 5, 1920:211 s. 5, 1929:131 s. 22. Därefter synes uppgifterna ha förts in i statsbokföringen, se 1929:131 s. 3 och 10. Se också SOU 1925:15 s. 26. – Riksmarskalksämbetet ansvarade också för högvaktens lokaler, se statsutskottets bet. 1927:111 s. 7-8, rskr. 1927:225 s. 3-4.

Samma slutsats följer av en av de utredningar som gjordes genom Riksarkivet under 1910-talet beträffande statens mark och tomter i Stockholm. Gränserna för den fastighet på vilken Kungl. slottet är belägen – Stockholm Tre Kronor 1 – har aldrig fastställts i någon lantmäteriförrättning och någon lagfaren ägare har länge inte funnits:

”Någon designation öfver Stockholms slott har aldrig utfärdats, då den tomta-real, som byggnaden intager eller i öfrigt behöfver för sitt ändamål, helt naturligt ej varit underkastad växlande äganderättsförhållanden. Lagfarts- och öfriga fastighetshandlingar för Stockholms slott saknas.”¹³⁴³

Sedan år 2018 är dock Statens fastighetsverk lagfaren ägare för Stockholm Tre Kronor 1 och Stockholm Gamla Stan 1:29;¹³⁴⁴ den sistnämnda fastigheten är den som omger slottet åt norr, öster och söder (se *figur 4* i avsnitt 6.4.10.).

1809-10 års statsutskott ansåg att det inte borde finnas något särskilt ståthållarämbete på Stockholms slott, utan att dess göromål borde handhas av Överståthållarämbetet. Detta togs upp som en fråga om vem som skulle ansvara för att ved och kol fanns på Stockholms slott. Även i övrigt ansåg statsutskottet sig inte behöva anteckna lönen för ståthållare separat, för om en ståthållare skulle bibehållas skulle lönen ingå i någon av de andra budgetposterna. Slottskamrerarna skulle ansvara för redovisningen av anslagen till vård och tillsyn av de olika slotten.¹³⁴⁵

Efter det att Slottsbyggnadsdirektionen hade upphört år 1818, anförtroddes slottets reparation och underhåll åt Riksmarskalksämbetet och den dit hörande ståthållaren, biträdd av en hovintendent som avlönades genom Kungl. överintendentsämbetet. En motion vid 1828-30 års riksdag om att inrätta en särskild tjänst som ståthållare på Stockholms slott ledde inte till bifall. Trots sammanblandningen av budgetposter och ansvarsområden ansåg statsutskottet ingen annan åtgärd erforderlig än att bevilja en personlig lön till dåvarande ståthållaren Fredrik Philip Klingspor.¹³⁴⁶ Även om han hade fungerat som ståthållare även dessförinnan antecknas han som utnämnd den 10 juli 1818 (se även nedan avsnitt 6.8.2. och 6.8.6.). Han dog den 18 mars 1832.¹³⁴⁷ Gustaf Johan Taube blev ståthållare på Stockholms slott i survivans den 26 januari 1832, vilket innebar att han fick en försäkran om att få efterträda Klingspor, och sedan fick han bekräftelse på tjänsten den 19 mars samma år.¹³⁴⁸

Under första huvudtiteln fanns efter 1809-10 års överenskommelse inget särskilt anslag för Kungl. slottet. Dessa kostnader föll under åttonde huvudtitelns anslag omfattande byggnader och reparationer i Stockholm samt ett annat anslag avseende lyshållning för ”Kronans

¹³⁴³ S. Bergh och L. M. Bååth, *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. II. Staden mellan broarna*, Stockholm: Riksarkivet, 1911, s. 1-2.

¹³⁴⁴ Lantmäteriet, utdrag ur fastighetsregistret 19 april 2021 samt akt D-2018-00597150.

¹³⁴⁵ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adels protokoll, bd 4:1, november 1809, s. 1230

¹³⁴⁶ 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 2, hft. 1, statsutskottets bet. nr 126 s. 46-48. Se också kungl. brev den 15 december 1818 till Riksmarskalksämbetet i Bergfalk 1866 s. 43-45.

¹³⁴⁷ Wilhelm Swalin, *Bidrag till Kongl. Maj:ts hofs personalhistoria under det senaste århundradet*, bd 1, Stockholm: Beckman, 1888, s. 263-264.

¹³⁴⁸ Swalin 1888 s. 109.

publike hus i Stockholm”.¹³⁴⁹ Fråga uppkom vid 1834-35 års riksdag om att flytta även kostnaden för de andra slottens underhåll dit, men det ansåg statsutskottet inte lämpligt.¹³⁵⁰ Vid 1844-45 års riksdag vidtogs emellertid den motsatta åtgärden: Dessförinnan hade nu aktuella anslag flyttats från åttonde till sjunde huvudtiteln, och därifrån flyttades nu 32 000 rdr till första huvudtiteln, varav 25 000 rdr för byggnads- och reparationsarbeten på Stockholms slott, 2 000 rdr för hovstallet och 5 000 rdr för ett antal övriga byggnader som användes för hovhållningen och som därmed – som det måste uppfattas – ingick i dispositionsrätten. Detta medförde enligt utskottet ordning och redighet i räkenskaperna.¹³⁵¹

År 1975 noterades i budgetpropositionen att Stockholms slott användes som bostad åt konungen samt som representations- och kontorslokaler.¹³⁵² Några år senare gjordes tillägget att vissa delar visades för allmänheten.¹³⁵³

Övriga byggnader i Stockholm uteslutande avsedda för hovhållningens behov

Vilka var då dessa byggnader som, med en senare formulering, ”var uteslutande afsatta för kungl. hovhållningens behof”?¹³⁵⁴ De räknades upp vid 1844-45 års riksdag,¹³⁵⁵ något som också hade ett samband med att de genom konungens beslut ställts under Riksmarskalksämbe-
tets förvaltning,¹³⁵⁶ och sedan fanns de med denna utgångspunkt upptagna i tablåerna över statens egendom. Inledningsvis tas här upp de egendomar som räknades upp vid 1844-45 års riksdag:

- ”Prins Carls, numera Prins Gustafs, palats”
- ”F. d. Indebetouska huset”
- ”Öfver-Hofstallmästare-bostället”
- ”Under-Stallmästare-bostället”
- ”F. d. Oldenburgska huset”
- ”F. d. Enke-Drottningens Stallmästare-boställe”
- ”Prins Carls Stall å Blasieholmen”
- ”Kongl. Fatburen å Riddarholmen”
- ”Husgerådskammarens Magazin å Skeppsholmen”
- ”Tvättstugan under Norrbro”

I liknande sammanhang har därutöver följande byggnader nämnts.

- ”F. d. Oxenstjernska huset och Vaktstallen derinvid”

¹³⁴⁹ 1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 86 s. 8.

¹³⁵⁰ 1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 79. Se nedan avsnitt 6.5.1.

¹³⁵¹ 1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 6-9; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 34, s. 1-5; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 30, s. 50-52, bd 2, riksstat s. 10-11, riksdagsbeslutet 6 §. Se också Kungl. brev den 19 november 1844 till Riksmarskalksämbetet i Bergfalk 1866 s. 45-46.

¹³⁵² Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹³⁵³ Prop. 1978/79:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 16.

¹³⁵⁴ Prop. 1907:44 s. 9.

¹³⁵⁵ 1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 8.

¹³⁵⁶ Se prop. 1907:44 s. 4 med hänvisning till nådigt beslut av den 19 november 1844 betr. Änkedrottningens hovstall och andra för hovhållningen erforderliga byggnader. Kronans hus hade enligt beslut på 1828-30 års riksdag ställts under Överintendentsämbe-
tets inseende, se 1828-30 års riksdag, saml. 10, bd 2, riksdagsskrivelse nr 272, s. 74-80. Se också Kungl. brev den 19 november 1844 till Riksmarskalksämbetet i Bergfalk 1866 s. 45-46.

- ”Fatburen å Kungsholmen”
- Hovstallet vid Nybrohamnen
- Riddarholmskyrkan

Dessa byggnader ska nu presenteras närmare.

Arvfurstens palats

”Prins Carls, numera Prins Gustafs, palats” är det palats som sedan kallades Arfprinsens palats och nu Arvfurstens palats. Det uppfördes av prinsessan Sofia Albertina (syster till Gustav III och Karl XIII), därav inskriptionen *Sophia Albertina Aedificavit* på fasaden. Vid 1850-51 års riksdag konstaterade statsutskottet att ”åtskilliga utgifter för inre lys- och renhållningen samt sotning m. m.”¹³⁵⁷ för detta palats betalades av sjunde huvudtiteln anslag för kronans hus och byggnader i Stockholm, men övriga kostnader betalades genom anslaget under första huvudtiteln. Enligt propositionen borde kostnaden under sjunde huvudtiteln flyttas till första huvudtiteln, och så skedde också.¹³⁵⁸ Statsutskottet uttalade följande.

”Som genom Kongl. Brevet den 18 Juli 1829 blifvit förklaradt, att Prinsessan Sophia Albertinas testamentariska disposition af den 17 Mars 1783, angående ifrågavarande palats, komme att lända till efterrättelse, och enligt berörde testamente är vordet förordnad, att palatset alltid skulle tillfalla den äldsta Sveriges Arffurste, som näst efter Kronprinsen egde rätt till kronan, och om någon Prins eller Prinsessa icke funnes, tillfalla Kongl. Maj:t och Kronan till dess riket hugnades med någon Arffurste eller Kongl. Prinsessa, samt, vid sådant förhållande, merberörde palats endast under vissa villkor kan för någon tid blifva Kronan tillhörigt, anser Utskottet, då öfrige för detta palats erforderlige utgifter bestridas af Första Hufvudtiteln, sig böra tillstyrka Rikets Ständer att bifalla hvad Kongl. Maj:t i ofvannämnde hänseende täckts föreslå.”¹³⁵⁹

Palatset sorterade under Riksmarskalksämberet, men eftersom det hörde till en stiftelse ansågs inte värdet kunna tillgodoräknas statsverket.¹³⁶⁰ Ett familjefördrag slöts år 1882, ”genom hvilket bestämdes, att den arffurste, som redan blifvit eller blefve laglig innehafvare af palatset, icke under sin lifstid skulle kunna, utan eget medgifvande, derifrån rubbas, så länge han fortfore att vara arffurste, i annat fall än om han efter successionsordning blefve kronprins eller konung i Sverige”.¹³⁶¹ Under år 1902 begärde konungen riksdagens medgivande till att stiftelsen skulle sälja fastigheten till statsverket, och att köpeskillingen skulle för stiftelsens räkning sättas in i Riksgäldskontoret mot 4 procent årlig ränta till den därtill berättigade, den som stod näst i tur i tronföljden efter kronprinsen. Om en ny fastighet inköptes, skulle statsmedel inte få användas till reparation eller underhåll. Detta biföll riksdagen. Konungens avsikt var att Finansdepartementet skulle föreslå en av de tre personer som skulle

¹³⁵⁷ 1850-51 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 82, s. 2.

¹³⁵⁸ 1850-51 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 18; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 82, s. 2-3; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 117, s. 223-224.

¹³⁵⁹ 1850-51 års riksdag, Bihang, statsutskottets bet. nr 82, s. 2-3. Sofia Albertinas stiftelseförordnande och Gustav III:s stadfästelse därav finns återgivna i prop. 1902:67 s. 6-7 och 1911:153 s. 3-4. Se även Emil Hildebrand, Severin Bergh och Ludvig Magnus Bååth, *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. V. Norrmalm I*, Stockholm: Riksarkivet, 1913, s. 34-36 och SFS 1829:36.

¹³⁶⁰ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 4, 1885:32 s. 5, 1894:36 s. 3.

¹³⁶¹ Prop. 1902:67 s. 8.

delta i förvaltningen av försäljningsintäkten, och att de övriga två förvaltarna skulle föreslås av Riksmarskalksämberet respektive stiftelsens förmånstagare.¹³⁶² År 2008 upphörde medlen att förvaltas av Riksgäldskontoret, och samtidigt upphörde regeringen att utse en person att delta i förvaltningen av tillgångarna (se även avsnitt 6.7.3.).¹³⁶³

Indebetouska huset, Hovförvaltningens hus

Fastighetsbeteckningen är Stockholm Europa mindre 1 och adressen är Slottsbacken 2. Indebetouska huset anges ha sorterat under Riksmarskalksämberet hela tiden sedan 1860-talet¹³⁶⁴ och troligen även dessförinnan, eftersom inköpet av det finansierades genom Slottsbyggnadsdirektionen.¹³⁶⁵ Byggnaden ersattes av det nuvarande Hovförvaltningens hus (se avsnitt 6.5.5.).¹³⁶⁶

”Öfver-Hofstallmästare-bostället”, ”Under-Stallmästare-bostället” och ”F. d. Oldenburgska huset”

Enligt en karta från år 1773 fanns på den sydvästra delen av Helgeandsholmen, på båda sidor om den dåvarande Norrbrogatan (på nuvarande riksdagshusets plats), den kungl. stallgården med västra och östra stallbacken. Kungl. stallgården motsvarar i stora drag den senare fastigheten Norrström 1. Precis norr om västra stallbacken fanns hovgulddragaren C. Oldenburgs tomt.¹³⁶⁷ ”Vår HofStallByggnad” ställdes år 1818 under Riksmarskalksämberets överinseende.¹³⁶⁸

Överhovstallmästarebostället var beläget på Helgeandsholmen¹³⁶⁹ och sorterade under Riksmarskalksämberet.¹³⁷⁰ Detta, liksom övriga hovstallsbyggnader på Helgeandsholmen,¹³⁷¹ utrymdes efter år 1888 i samband med byggandet av nytt riksdagshus där och nytt hovstall på artilleriplanen, det vill säga där hovstallet nu är beläget.¹³⁷²

Med benämningen understallmästarebostället åsyftades antagligen någon av de övriga byggnader som var belägna i anslutning till hovstallet på Helgeandsholmen, eftersom den

¹³⁶² Prop. 1902:67, statsutskottets bet. 1902:70, rskr. 1902:92. Se även Hildebrand, Bergh och Bååth 1913 s. 36-39.

¹³⁶³ Prop. 2007/08:1 utgiftsområde 2 Samhällsekonomi och finansförvaltning s. 108-109, bet. 2007/08:FiU2 s. 6 och 39-40; rskr. 2007/08:112-115.

¹³⁶⁴ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4, 1903:38 s. 7, 1910:22 s. 6.

¹³⁶⁵ Bergh och Bååth 1911 s. 71-75. Jfr kungl. brev den 15 december 1818 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 43-45.

¹³⁶⁶ Statsutskottets bet. 1920:211 s. 6, 1929:131 s. 22, SOU 1925:15 s. 24 och 26.

¹³⁶⁷ Ludvig Magnus Bååth, *Uttredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. IV. Helgeandsholmen och Norrström*, Stockholm: Riksarkivet, 1913, karta mellan s. 24 och 25.

¹³⁶⁸ Kungl. brev den 15 december 1818 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 43-45.

¹³⁶⁹ Stockholms stad, Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 94, Utlåtande i fråga om Helgeandsholmens ordnande och hovstallets dermed sammanhängande flyttning till Artilleriplanen och närliggande mark, samt Bihang nr 32, handlingar, hörande till frågan om Helgeandsholmens ordnande, Stockholm 1877, s. 9.

¹³⁷⁰ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4.

¹³⁷¹ Endast 1868 nämns utöver de andra byggnaderna Hovstallet på Helgeandsholmen som en egen egendom, se statsutskottets bet. 1868:16 s. 4.

¹³⁷² Sammansatta stats- och bankoutskottets bet. 1888:5, rskr. 1888:74-76 (identiska, ställda till konungen, riksbanksfullmäktige resp. riksgäldsfullmäktige) s. 2, jfr prop. 1887B:33.

upphörde att nämnas samtidigt som de andra där belägna byggnaderna. Byggnaden sorterade under Riksmarskalksämbetet.¹³⁷³

F.d. Oldenburgska huset är med all sannolikhet en byggnad på den på 1773 års karta förekommande Oldenburgska tomten. Egendomen var belägen på Helgeandsholmen och ägdes av staten¹³⁷⁴ samt sorterade under Riksmarskalksämbetet.¹³⁷⁵ Utifrån den nämnda kartan från år 1773 och 1885 års Stockholmskarta jämförda med en år 1877 utförd utredning framstår det som att f.d. Oldenburgska tomten senare blivit en del av fastigheten Norrbro 1-2, år 1773 kallad västra stallbacken. Fastigheterna norr därom, Norrbro 3-6, ägdes av änkedrottning Josefinas dödsbo och disponerades till stora delar av hovstallet.¹³⁷⁶

"F. d. Enke-Drottningens Stallmästare-boställe"

Den f.d. änkedrottning som avses är Hedvig Elisabeth Charlotta.¹³⁷⁷ Detta är således samma hovstall som det som år 1867 var änkedrottning Josefinas och hertigens av Östergötland hovstall och som då betecknas med namnen Röda bodarne, kvarteret Sjöhästen och Annægränden och var beläget vid Tegelbacken.¹³⁷⁸ Egendomen sorterade under Riksmarskalksämbetet.¹³⁷⁹

"Prins Carls Stall å Blasieholmen"

Detta stall kallades senare hovstallet på Blasieholmen, hörde samman med Arvfurstens palats¹³⁸⁰ och sorterade under Riksmarskalksämbetet.¹³⁸¹ År 1906 konstaterades att det var fråga om tomt nr 19 på Blasieholmen enligt 1810 års numrering (utmed Stallgatan), att den hade ägts av prinsessan Sofia Albertina och tillsammans med Arvfurstens palats hade tillfallit den av henne bildade stiftelsen. Från denna stiftelse hade sedan Arvfurstens palats men inte stallbyggnaden sålts till staten år 1902. Eftersom egendomen tillhörde en stiftelse ansågs inte värdet kunna tillgodoräknas statsverket.¹³⁸² År 1911 föreslog konungen i en proposition att fastigheten skulle säljas och intäkten tillfålla stiftelsen på samma sätt som skett med Arvfurstens palats. Detta medgav riksdagen.¹³⁸³ På Blasieholmen fanns år 1866 även förfallna fatbursbyggnader som ersattes av fatburen på Kungsholmen.¹³⁸⁴

¹³⁷³ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4.

¹³⁷⁴ Stockholms stad, Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 94, Utlåtande i fråga om Helgeandsholmens ordnande och hovstallets dermed sammanhängande flyttning till Artilleriplanen och närliggande mark, Bihang nr 32, handlingar, hörande till frågan om Helgeandsholmens ordnande, Stockholm 1877, s. 9.

¹³⁷⁵ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4.

¹³⁷⁶ Stockholms stad, Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 94, Utlåtande i fråga om Helgeandsholmens ordnande och hovstallets dermed sammanhängande flyttning till Artilleriplanen och närliggande mark, Bihang nr 32, handlingar, hörande till frågan om Helgeandsholmens ordnande, Stockholm 1877, s. 14.

¹³⁷⁷ Prop. 1907:44 s. 4.

¹³⁷⁸ Prop. 1867:39, statsutskottets bet. 1867:75, rskr. 1867:68. Namnet Röda bodarne finns kvar som beteckning för det kvarter där Centralpalatset ligger och har gett namn åt Rödbodtorget därinvid.

¹³⁷⁹ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4, 1903:38 s. 7, 1910:22 s. 6.

¹³⁸⁰ Prop. 1867:39 s. 1.

¹³⁸¹ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4, 1903:38 s. 7, 1910:22 s. 6.

¹³⁸² Statsutskottets bet. 1906:61 s. 3-7.

¹³⁸³ Prop. 1911:153, statsutskottets bet. 1911:174, rskr. 1911:154.

¹³⁸⁴ 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, prop. nr 1, s. 10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8, s. 5-6; saml. 10, avd. 1, rskr. nr 2, s. 3-4.

”Kongl. Fatburen å Riddarholmen”

På tomt nr 15 på Riddarholmens sydvästra hörn uppfördes efter år 1802 en fatbur. Denna avvecklades dock på 1840-talet.¹³⁸⁵ År 1845 inrättades en fatbur samt lokaler för Husgerådskammaren på tomt nr 11 (senare nr 17) på den nordöstra sidan mot Riddarholmskanalen. På den tomten hade kronprinsen haft sitt hovstall.¹³⁸⁶ När den nedan nämnda fatburen på Kungsholmen köptes in år 1866 var ett av skälen att fatbursbyggnaden på Riddarholmen skulle bli oanvändbar på grund av järnvägens framdragande över tomten.¹³⁸⁷ Tomten minskades i storlek i samband med att en gångväg utmed järnvägen skulle byggas.¹³⁸⁸ Egendomen sorterades under Riksmarskalksämberet samt kallades f.d. fatburen år 1885 och även in på 1890-talet.¹³⁸⁹ Fatburen torde ha avvecklats helt senast i samband med att Riksarkivets byggnad uppfördes på tomten åren 1887-90.¹³⁹⁰

”Husgerådskammarens Magasin å Skeppsholmen”

Detta magasin har jag inte hittat några närmare upplysningar om. På 1885 års Stockholmskarta framgår att det fanns en förrådsbyggnad på Skeppsholmen. Dessutom fanns Intendenturförrådet, som var förråd för arméns behov. Möjligen är det denna byggnad som avses, vilken under namn av Slottsmagasinet i Stockholm under en period efter år 1796 användes för förvaring av troféer.¹³⁹¹

”Tvättstugan under Norrbro”

Detta torde vara den tvättinrättning ”i Norrström utmed Helgeandsholmens norra strand”¹³⁹² som sedan nämns i anslutning till att Helgeandsholmen skulle utrymmas för att nuvarande riksdagshus skulle byggas där. Den var belägen i valven till en kajanläggning utmed den s.k. Gröna gången på Helgeandsholmens norra sida.¹³⁹³

”F. d. Oxenstiernska huset och Vaktstallen derinvid”

Den del av det Oxenstiernska huset som användes till husgerådskammaren och till högvakten anförtröddes åt Riksmarskalksämberet år 1818 i samband med Slottsbyggnadsdirektionens nedläggande. Genom byggnadernas läge och ändamål ansågs de höra till slottet.¹³⁹⁴

¹³⁸⁵ Emil Hildebrand, *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. I. Riddarholmen*, Stockholm: Riksarkivet, 1910, s. 26-32.

¹³⁸⁶ Hildebrand 1910 s. 50.

¹³⁸⁷ 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, prop. nr 1, s. 10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8, s. 5-6; saml. 10, avd. 1, rskr. nr 2, s. 3-4.

¹³⁸⁸ Prop. 1868:11, statsutskottets bet. 1868:63, rskr. 1868:32; se även prop. 1882:6, statsutskottets bet. 1882:39, rskr. 1882:46; Hildebrand 1910 s. 67.

¹³⁸⁹ Statsutskottets bet. 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4.

¹³⁹⁰ Detta nämns dock inte uttryckligen i prop. 1885:1 bilaga Åttonde hufvudtiteln eller rskr. 1885:60.

¹³⁹¹ *Nordisk familjeboks uggleupplaga* bd 25 sp. 1467-1468.

¹³⁹² Rskr. 1888:74-76 s. 2.

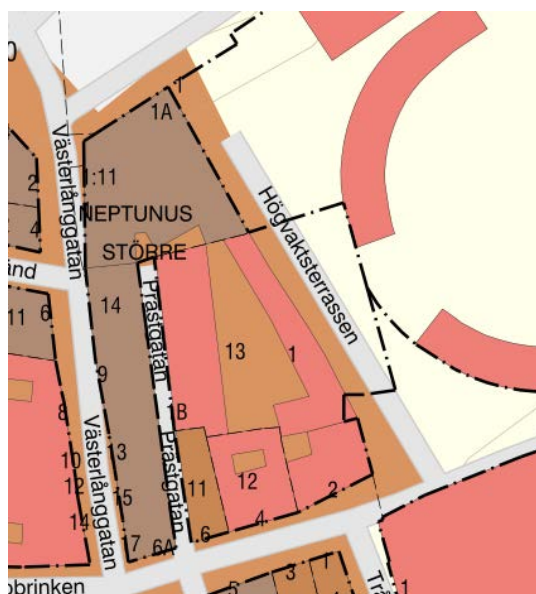
¹³⁹³ Bååth 1913 s. 31. Det finns en *Ordning, Som uti Kongl. Slottets Tvättstuga i akt tagas bör*, 10 maj 1806, som avser denna tvättstuga; nya versioner med tillägg den 10 december 1808, 24 augusti 1830, 22 juli 1831, 13 juni 1833. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24.

¹³⁹⁴ Kungl. brev den 15 december 1818 till Riksmarskalksämberet i Bergfalk 1866 s. 43-45.

Byggnaderna nämndes också vid 1856-58 års riksdag.¹³⁹⁵ Enbart f.d. Oxenstiernska huset nämndes i följande förteckningar bland de fastigheter som sorterade under Riksmarskalks-ämbetet, men år 1892 återkom vaktstallen som en särskild nämnd enhet.¹³⁹⁶ Detta var uppenbarligen nya vaktstall, eftersom det år 1888 anslogs medel för uppförande eller anordnande av vaktstall i Kungl. slottets närhet.¹³⁹⁷ År 1918 sorterade en del av Oxenstiernska huset med tvättinrättning och vaktstall under Riksmarskalksämbetet medan en del disponerades av Finansdepartementet och sorterade under Byggnadsstyrelsen.¹³⁹⁸ Nio år senare disponerades hela byggnaden av Finansdepartementet och sorterade under Byggnadsstyrelsen.¹³⁹⁹

Det är här, för att vara mera exakt, fråga om olika byggnader på samma fastighet. På fastigheten Stockholm Neptunus 13 finns dels Oxenstiernska huset eller Oxenstiernska palatset i det sydöstra hörnet (egentligen en flygel till ett palats som aldrig kom att byggas), dels en byggnad utmed Prästgatan, ibland kallad Husgerådskammaren, ibland Oxenstiernska huset och ibland Oxenstiernska annexet, dels ock en byggnad utmed Högvaktsterrassen.

Det är byggnaderna utmed Prästgatan (numera lokaler för Husgerådskammaren och Fatburen, bl.a. tvätteriet¹⁴⁰⁰) och utmed Högvaktsterrassen (vaktstallen, uppförda omkring år 1890) som är av intresse här och ingår i dispositionsrätten.¹⁴⁰¹ När det gäller Oxenstiernska huset vid Prästgatan följer detta av ett kungl. brev den 10 augusti 1819;¹⁴⁰² i det sammanhanget angavs att Oxenstiernska huset eller palatset i det sydöstra hörnet disponerades från år 1872 av Statistiska Centralbyrån och senare Finansdepartementet. Denna fördelning av fastighetens olika funktioner framgår av den utredning som färdigställdes år 1911.

Figur 3. Karta över Stockholm Neptunus 13 med omgivningar.

¹³⁹⁵ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 40 s. 6.

¹³⁹⁶ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4, 1903:38 s. 7 och 33, 1910:22 s. 6 och 27.

¹³⁹⁷ Rskr. 1888:74-76 s. 2, SOU 1925:15 s. 24 (anges där byggt år 1893).

¹³⁹⁸ Statsutskottets bet. 1920:211 s. 6, 22, 34 och 45.

¹³⁹⁹ Statsutskottets bet. 1929:131 s. 32.

¹⁴⁰⁰ Tillbyggt år 1912 enligt SOU 1925:15 s. 24.

¹⁴⁰¹ Se SOU 1925:15 s. 415 och 421. Bexhed 2020 s. 236 nämner att även palatset användes för bostad för kungens pager in på 1800-talet.

¹⁴⁰² Riksarkivet, Kammarexpeditionen, Registratur B1a:20, kungl. brev den 10 augusti 1819, s. 406-408.

Det framgår därav att fastighetens nuvarande gränser grundas på en karta från år 1740 samt en uppmätning år 1891. Dessa handlingar ifrågasattes dock i utredningen eftersom den östra delen av tomten enligt utredarna rätteligen hörde till slottsplanen.¹⁴⁰³

"Fatburen å Kungsholmen"

Detta är fastigheten Pärönträdet 2, som köptes in år 1866 i stället för fatbursbyggnader på Blasieholmen och Riddarholmen som blivit förfallna respektive skulle bli oanvändbara på grund av järnvägens byggande.¹⁴⁰⁴ Fatburen krävde närhet till vatten, så att det där förvarade linnet skulle kunna tvättas. På fastigheten Pärönträdet 2 fanns en byggnad som kunde användas till tvättstuga samt tork-, mangel- och stryksalar.¹⁴⁰⁵ Egendomen sorterades under Riksmarskalksämberet.¹⁴⁰⁶ Fastigheten såldes år 1913, och tvättinrättningen inrymdes genom en påbyggnad i Oxenstiernska huset utmed Prästgatan.¹⁴⁰⁷ Området kallas nu Fågelbärgsgården.

Hovstallet vid Nybrohamnen

Detta hovstall ersatte de olika hovstall som nämns ovan.¹⁴⁰⁸ Medel för byggandet beviljades år 1888. Genom att riksdagshuset skulle byggas på Helgeandholmen gavs anledning att samordna hovstallen på en plats.¹⁴⁰⁹ Hovstallet stod klart år 1893.¹⁴¹⁰ Egendomen sorterades under Riksmarskalksämberet¹⁴¹¹ och ingår fortfarande i dispositionsrätten.¹⁴¹²

Riddarholmskyrkan

Genom ett kungl. brev den 11 september 1807 upplöstes Riddarholmsförsamlingen, och dess område förenades med Storkyrkoförsamlingen. Riddarholmskyrkan upphörde att användas som gudstjänstlokal.¹⁴¹³ Av handlingar vid 1817-18 års riksdag framgår indirekt att kyrkan enligt redan fattat beslut skulle ställas under Riksmarskalksämberets vård för att vara ett kungligt begravningskapell.¹⁴¹⁴ Den är också alltsedan ordensväsendets inrättande år 1748

¹⁴⁰³ Bergh och Bååth 1911 s. 62-71.

¹⁴⁰⁴ 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, prop. nr 1, s. 10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8, s. 5-6; saml. 10, avd. 1, rskr. nr 2, s. 3-4.

¹⁴⁰⁵ Severin Bergh, *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. III. Kungsholmen*, Stockholm: Riksräkivet, 1910, s. 91-96, SOU 1925:15 s. 93-94.

¹⁴⁰⁶ Statsutskottets bet. 1868:16 s. 11, 1885:32 s. 6, 1894:36 s. 4, 1903:38 s. 7, 1910:22 s. 6.

¹⁴⁰⁷ Prop. 1911:33, statsutskottets bet. 1911:13 och rskr. 1911:130.

¹⁴⁰⁸ Se t.ex. prop. 1907:44 s. 5.

¹⁴⁰⁹ Rskr. 1888:74-76, jfr prop. 1887B:33.

¹⁴¹⁰ Statsutskottets bet. 1895:52 s. 1-4 och 38-41, SOU 1925:15 s. 24 och 26.

¹⁴¹¹ Statsutskottets bet. 1903:38 s. 7, 1910:22 s. 6, 1920:211 s. 6, 1929:131 s. 22.

¹⁴¹² Bexhed 2020 s. 235, Överenskommelse 2000-03-01, jfr Överenskommelse 2007-06-27. Se nedan avsnitt 6.4.9.

¹⁴¹³ Martin Olsson, *Riddarholmskyrkan I. Byggnadshistoria*, Stockholm 1928, i Sigurd Curman och Johnny Roosval (utg.), *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Stockholms kyrkor* bd II hft. 1, s. 20.

¹⁴¹⁴ Se Claes Flemings anförande. 1817-18 års riksdag, ridderskapet och adelns protokoll, bd 2, s. 185-188 på s. 187, jfr motion av Carl Fredrik Rothlieb ibid. s. 179-185, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 168, s. 803-806, bd 10, rskr. 109.

ordenskyrka för Serafimerorden, och riddarnas vapen skulle målas på kopparplåtar och sättas upp i ”Riddarholms-Kyrkans Chor, der Riddarne sitt säte hafwa”.¹⁴¹⁵

Enligt ett kungl. brev den 2 februari 1847 skulle ”vården om Riddarholms Kyrkan hädanefters [...] öfvertagas af både Öfver Intendents Embetet och Riks Marskalks Embetet sålunda, att tillsyn öfver Kyrkans yttre delar, jemte dess underhållande till murar, tak, väggar, golf och hvalf, ombeförjes af förstnämnde Embets Myndighet, samt inseendet öfver Kyrkans inre, med hvad dertill hör, af Riks Marskalks Embetet”.¹⁴¹⁶ Denna uppdelning gäller ännu.¹⁴¹⁷

6.4.9. *Förhållandet mellan statsverket (Byggnadsstyrelsen och Statens fastighetsverk) och hovstaterna (Ståthållarämbetet) beträffande slotten*

År 1944 gjordes genomgripande förändringar avseende förhållandet mellan Byggnadsstyrelsen och ståthållarämbetena när det gäller slottens förvaltning.¹⁴¹⁸ Detta kommer att tas upp i detalj i avsnitt 6.5.10, eftersom förändringen till stor del har med fördelningen mellan hovstats- och slottsstatsanslagen att göra. Men i förändringen ingick några aspekter som är relevanta för själva dispositionsrätten. De under slotten fortfarande lydande skogs- och jordbruksegendomarna (de delar som inte hade varit utarrenderade före år 1809 och som fortfarande brukades av slottsförvaltningarna) skulle föras över till den statliga domänfonden, med undantag för Drottningholms kungsgård, som fortfarande ansågs bära i sin helhet lyda under slottsförvaltningen vid Drottningholm. Ansvaret för underhåll av slotten flyttades till Byggnadsstyrelsen som skulle utföra detta i samråd med Riksmarskalksämbetet, medan Riksmarskalksämbetet genom respektive ståthållarämbete fortfarande skulle ha hand om ”den omedelbara vården och skötseln av slottsbyggnaderna med vad därtill hörer”¹⁴¹⁹ samt även parkerna. De byggnadstekniska frågorna skulle handläggas av Byggnadsstyrelsen i samråd med Riksmarskalksämbetet. Byggnadsstyrelsen skulle fastställa generalplan och stå för kostnaderna för byggnadsunderhållet. Avsikten var att förhållandet mellan Byggnadsstyrelsen och ståthållarämbetena skulle motsvara förhållandet mellan Byggnadsstyrelsen och länsstyrelserna när det gällde vården av länsresidensen.

Vid slotten förekom uthyrning av vissa bostäder m.m., och i den delen kom Riksmarskalksämbetet och Byggnadsstyrelsen överens om följande.

”Den av slottsförvaltningarna bedrivna uthyrningsverksamheten torde lämpligen bära fortfarande skötas av dessa. De bära sålunda välja hyresgäster och i samråd med byggnadsstyrelsen träffa avtal med dessa samt av inkomsterna bestrida löpande utgifter för byggnadernas inre skötsel, liksom utgifter för vatten, elektricitet och andra till hyresgästerna enligt kontrakten utgående förmåner. De slott, vid vilka hyresverksamheten är av sådan omfattning, att nämnda utgifter på angivet sätt bära bestridas, äro Drottningholm, Ulriksdal och Haga. I den

¹⁴¹⁵ 27 § stadga för Serafimerorden i förordningen 23 februari 1748 angående trenne Riddare-Orden i Modée bd 4 s. 2619-2634 på s. 2625.

¹⁴¹⁶ Riksarkivet, Finansdepartementet, Registratur 1847 januari-juni, kungl. brev den 2 februari 1847.

¹⁴¹⁷ Bexhed 2020 s. 240.

¹⁴¹⁸ Prop. 1944:228, statsutskottets bet. 1944:88, rskr. 1944:248; prop. 1945:1 bilaga Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1945:1 och 1945:26, rskr. 1945:1 och 1945:32.

¹⁴¹⁹ Prop. 1945:1 bilaga Första huvudtiteln s. 2, se även s. 8.

mån dylik verksamhet förekommer vid övriga slott, böra däremot inkomsterna från densamma i sin helhet inflyta till fastighetsfonden, medan underhållet hand-
haves och bestrides såsom för slottsbyggnaderna i övrigt.”¹⁴²⁰

Beträffande uthyrning av bostäder och upplåtande av andra nyttjanderätter har Bramstång funnit att detta är en rätt som ingår i dispositionsrätten, då särskilt i förhållande till hovanställda m.m. Att slotten kan begagnas av den kungl. familjen är därvid en något annan sak och nämns uttryckligen i 1809-10 års överenskommelse och ”lämnar utrymme åt en betydande handlingsfrihet inom konungahuset”.¹⁴²¹

Under Drottningholm, Gripsholm och Rosersberg fanns jord- och skogsegendomar, men runt övriga slott endast park eller trädgårdar. Beträffande de tre slotten gjordes uppdelningar av marken mellan fastighetsfonden och domänfonden, medan övriga slott samt Djurgården helt fördes till fastighetsfonden. Förvaltningen av Djurgården skulle inte ändras utöver på så sätt att överskottsmedlen redovisades till den statliga fastighetsfonden och Byggnadsstyrelsen. Förändringen föranledde förhållandevis detaljerade beräkningar av omkostnaderna för förvaltningen av de olika slotten; dessa ska inte tas upp här men återfinns i 1945 års budgetproposition. Riksdagen biföll förslagen i propositionen och förändringarna började gälla den 1 juli 1945.

År 1969 uppkom frågan om Drottningholms kungsgård borde hanteras på samma sätt som övriga kungsgårdar men också om vilken rätt till granskning Riksdagens revisorer hade. Revisorerna hade inte enbart granskat medlens användning utan också påkallat utredning av om dispositionsrätten var tidsanpassad och ändamålsenlig. Riksdagen fann inte att någon utredning var befogad och noterade att revisorerna hade fått alla uppgifter de hade begärt. De principiella frågor som hade aktualiserats fick därmed inte något egentligt svar.¹⁴²²

När Byggnadsstyrelsen avvecklades fördes vissa delar av statens fastighetsbestånd över till det år 1993 bildade Statens fastighetsverk, nämligen sådana fastigheter som inte var lämpliga att förvalta i aktiebolagsform. Detta var de s.k. bidragsfastigheterna, de som inte genererade tillräckliga intäkter för att täcka kostnaderna för deras förvaltning. Dit hörde de kungliga slotten och Djurgården. I samband med detta konstaterades i propositionen att Byggnadsstyrelsen hanterade den byggnadstekniska vården av slotten, medan Ståthållarämbetet ansvarade för den dagliga förvaltningen och tillsynen samt vården av parker och trädgårdar. Det noterades att de kungliga slotten disponerades av den regerande kungliga familjen och att konungen för evärdlig tid hade dispositionsrätt till Djurgården.¹⁴²³ Riksdagen tillkännagav att regeringen skulle återkomma i vissa frågor om bl.a. statens ansvar för slotten.¹⁴²⁴ När regeringen gjorde det var det med den preciseringen att slotten inte bara skulle kvarstå i statlig

¹⁴²⁰ Prop. 1945:1 bilaga Första huvudtiteln s. 3.

¹⁴²¹ Bramstång Hov och slott s. 245-250, citatet från s. 249.

¹⁴²² Statsutskottets bet. 1969:179, konstitutionsutskottets bet. 1969:51 med bilaga Riksdagens revisorers granskningspromemoria nr 5 och 7/1968, rskr. 1969:412-413. Se även Bramstång Hov och slott s. 166-167, 237-243 och 263-275 samt för prövning av en tidigare revision statsutskottets bet. 1880:17 s. 1-3.

¹⁴²³ Prop. 1991/92:44 s. 22-23.

¹⁴²⁴ Bet. 1991/92:FiU8 s. 12-14 och 17-18, rskr. 1991/92:107.

ägo, utan slottsmiljöerna skulle bevaras sammanhållna, det vill säga dittills tillhörande mark skulle fortfarande förvaltas tillsammans med slotten.¹⁴²⁵

I regleringsbrevet för åren 2003-11 har det angetts att Statens fastighetsverk ska ”lämna en särskild redovisning av kostnaderna för underhålls- och restaureringsarbetena för de kungliga slotten och rikets fästningar.”¹⁴²⁶ När numera ett sådant krav saknas blir det svårt att utvärdera om Statens fastighetsverk fullgör sitt ansvar utifrån den kungl. dispositionsrätten och hur mycket underhålls- och restaureringsarbetena för de kungliga slotten kostar. Därtill kommer att det inte längre finns någon särskild enhet inom Statens fastighetsverk som har ansvar just för slotten.

Den 1 mars 2000 träffades en överenskommelse mellan Statens fastighetsverk på statens vägnar som fastighetsägare och Riksmarskalksämberet samt Ståthållarämbetet som företrädare för H.M. Konungens dispositionsrätt. Överenskommelsens syfte var att klarlägga fastighetsägaransvaret inom de båda organisationerna och mot utomstående samt ansvaret för inbrottslarmanläggningar.¹⁴²⁷ Det nämndes att överenskommelsen ”avser ersätta tidigare överenskommelser mellan parterna”,¹⁴²⁸ men vilka de överenskommelserna var anges inte. För fastighetsverket undertecknade generaldirektören och den antikvariska chefen, för hovet riksmarskalken och ståthållaren. Den 27 juni 2007 träffades en ny överenskommelse som skulle ersätta överenskommelsen från år 2000, denna gång undertecknad av en fastighetschef inom Statens fastighetsverk och ståthållaren. Det angavs då att överenskommelsen inte innebar någon inskränkning i ”den fortfarande gällande överenskommelsen mellan HMK [H.M. Konungen] och Riksens ständer/Riksdagen utan är en komplettering som kan ändras för att vara ’i tiden’.”¹⁴²⁹ Detta är ett otvetydigt konstaterande som kan tolkas på många sätt, men eftersom avtalsparterna inte kunnat åsidosätta vare sig 1809-10 års överenskommelse eller 1944 års förändringar därav, måste 2000 och 2007 års överenskommelser läsas med utgångspunkt i vad som slagits fast åren 1809-10 och 1944.¹⁴³⁰

I anslutning till 2007 års överenskommelse utformades en promemoria inom Statens fastighetsverk, dagtecknad 5 maj 2006 och reviderad 9 september 2008, där den kungl. dispositionsrättens uppkomst och utveckling reds ut.¹⁴³¹ Enligt promemorian upprättades den i syfte att underlätta samverkan mellan fastighetsverket, Ståthållarämbetet och Djurgårdsförvaltningen. I promemorian tolkades 2000 års avtal på följande sätt. Eftersom konungen enligt

¹⁴²⁵ Prop. 1992/93:37 s. 15-16, bet. 1992/93:FiU8, rskr. 1992/93:123. Se också SOU 1992:79 s. 95-105 samt SOU 2011:31.

¹⁴²⁶ Regleringsbrev 2003-06-18, Fi2003/ 3421 (delvis), Fi2003/948, i allt väsentligt likalydande i Regleringsbrev 2012-01-26, S2011/6161/VS.

¹⁴²⁷ Överenskommelse 2000-03-01, SFV dnr 220-89/99.

¹⁴²⁸ Överenskommelse 2000-03-01 s. 1.

¹⁴²⁹ Överenskommelse 2007-06-27, SFV dnr 220-1859/07, s. 1. Det framgår också av instruktionen för Ståthållarämbetet att överenskommelsen finns, vilket innebär att den är bekräftad av Riksmarskalksämberet, se Instruktion för Ståthållarämbetet, Bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken, s. 2-3.

¹⁴³⁰ Jfr även Bexhed 2020 s. 241 till att denna typ av överenskommelser inte kan ersätta det som gäller enligt överenskommelser som träffats med konungens och riksdagens medverkan.

¹⁴³¹ Anders Ahlberg, ”Den kungliga dispositionsrätten”, PM 2006-05-05, rev. 2008-09-09, SFV dnr 230-2503/08.

1809-10 års överenskommelse var förvaltningansvarig för slottsparkerna och staten hade lovat att bekosta förvaltningen, kom fastighetsverket och Ståthållarämbetet överens om att fastighetsverket skulle svara för underhållet och Ståthållarämbetet för driften.¹⁴³²

Omfattningen av båda avtalen är Stockholms, Drottningholms, Ulriksdals, Haga, Rosersbergs, Tullgarns, Gripsholms och Strömsholms slott. Kina slott har lagts till år 2007 men har väl dessförinnan ansetts ingå i Drottningholms slott. Djurgården och Drottningholms kungsgård ingår inte i överenskommelserna. I 2000 års överenskommelse anges att även till Stockholms slott ”tillhörande byggnader inkl Hovstallet”¹⁴³³ omfattas av överenskommelsen, men år 2007 anges under rubriken ”Övriga byggnader, som formellt ej ingår i dispositionsrätten, men som behandlas på motsvarande sätt”¹⁴³⁴ Oxenstiernska annexet, Slottsbacken 2 (dvs. Hovförvaltningens hus) och Kungl. hovstallet. Mot bakgrund av vad jag har redovisat ovan i avsnitt 6.4.8. anser jag inte att det är korrekt att uppfatta dispositionsrätten till Oxenstiernska annexet, Hovförvaltningens hus och Hovstallet som annorlunda beskaffad än dispositionsrätten till Kungl. slottet och lustslotten.

Utan att gå in på alla detaljer i överenskommelserna kan på ett översiktligt sätt sägas att de reglerar ansvarsfördelningen mellan fastighetsverket och Ståthållarämbetet väsentligen utifrån 1944 års överenskommelse. Fastighetsverket svarar för drift och underhåll samt om- och tillbyggnader av slotten, andra tillhörande byggnader samt parker. Ståthållarämbetet svarar för skötsel av de flesta av parkerna. Ett undantag gällde för Stockholms slott, där driften sköttes av hovet genom Ståthållarämbetet och hovförvaltningen. Detta ändrades dock år 2011 genom ett tilläggsavtal till 2007 års överenskommelse, vilket till följd av ett ställningstagande i budgetpropositionen för år 2012¹⁴³⁵ innebar att Statens fastighetsverk skulle ta över detta ansvar.¹⁴³⁶

Något som dock är förbryllande är att det i 2007 års avtal anges att ”för fastighetsförvaltningen [används] begreppen skötsel och drift synonymt”,¹⁴³⁷ samtidigt som det år 1944 slogs fast att ståthållarämbetena skulle ha hand om ”den omedelbara vården och skötseln av slottsbyggnaderna med vad därtill hörer”.¹⁴³⁸ Frågan är då vad det är för vård och skötsel som Ståthållarämbetet svarar för, om ’skötsel’ ska vara samma sak som den ’drift’ fastighetsverket svarar för. Eftersom 2000 och 2007 års överenskommelser måste bygga på 1809-10 och 1944 års överenskommelser hade det underlättat om begreppen hade använts mer stringent. I 2011 års tilläggsavtal sägs att ’drift’ omfattar leveranser av bl.a. vatten, värme och el, snöröjning, renhållning samt tillsyn m.m.¹⁴³⁹

¹⁴³² Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 4.

¹⁴³³ Överenskommelse 2000-03-01 s. 1.

¹⁴³⁴ Överenskommelse 2007-06-27 s. 2.

¹⁴³⁵ Prop. 2011/12:1 utgiftsområde 2 Samhällsekonomi och finansförvaltning s. 85.

¹⁴³⁶ Överenskommelse mellan Kungl. Hovstaterna och Statens fastighetsverk 2011-12-01.

¹⁴³⁷ Överenskommelse 2007-06-27 s. 1.

¹⁴³⁸ Prop. 1945:1 bilaga Första huvudtiteln s. 2, se även s. 8.

¹⁴³⁹ I förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m., skiljs mellan drift och underhåll. Jfr att Riksantikvarieämbetet skiljer mellan ’planerat underhåll’ och ’löpande underhåll’: ”Planerat underhåll är åtgärder av engångskaraktär som är planerade till tid, art och omfattning och utförs mer sällan än en gång per år. Löpande underhåll och drift är åtgärder som utförs minst en gång per år.” Därtill kommer ”Löpande drift/skötsel: åtgärder som kan hanteras inom ramen för ordinarie arbetsresurser, arbetsrutiner och budget med

När det gäller slottsarkitekterna slås fast att deras arvode fördelas med två tredjedelar på fastighetsverket avseende fastighetsförvaltning och en tredjedel på Ståthållarämbetet avseende inredning och utrustning m.m. Fastighetsverket har fastställt instruktioner för slottsarkitekterna.

Fastighetsverket ansvarar för hyres- och upplåtelseavtalen, medan Ståthållarämbetet ansvarar för val av hyresgäster, arrendatorer etc. I 2007 års överenskommelse har preciserats att det i hyresavtalen ska anges att upplåtelsen sker inom område som omfattas av den kungl. dispositionsrätten, detta dock med vissa undantag för bostäder i Stockholms slott och anknytande byggnader.¹⁴⁴⁰ Det kan noteras att det i 3 a § förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m., föreskrivs att en myndighet inte får förvalta bostäder för uthyrningsändamål, något som dock inte gäller bl.a. i fall när en fastighet eller byggnad som förvaltas av myndigheten innehåller bostad som inte kan avskiljas från fastigheten eller byggnaden i övrigt. Detta undantag är tillämpligt beträffande den kungl. dispositionsrätten.¹⁴⁴¹ Enligt 12 § får en fastighetsförvaltande myndighet upplåta mark och lokaler till statliga eller kommunala myndigheter eller till enskilda. Sådana upplåtelser skall ske på marknadsmässiga villkor, och om det inte är möjligt att fastställa ersättning på marknadsmässig grund ska den fastställas efter vad som kan anses skäligt. Hanteringen av dessa aspekter har också närmare definierats i de båda avtalen.

Till 2007 års överenskommelse har kartor fogats som visar ”de geografiska områden för vilka HMK:s [H.M. Konungens] praktiskt tillämpbara dispositionsrätt gäller”.¹⁴⁴² På kartorna har geografiska gränser för dispositionsrätten markerats. Metoden torde falla tillbaka på 1930-talets kartor avseende Tullgarns slott,¹⁴⁴³ men det är inte utan ytterligare arkivforskningar möjligt för mig att bedöma om och hur de avgränsade områdena beträffande de olika slotten kan föras tillbaka till de förhållanden som gällde 1809-10. Formuleringen är dessutom något oklar eftersom det inte framgår vad som egentligen åsyftas med ordvalet ”praktiskt tillämpbara dispositionsrätt”. Möjligen har tankegången varit i linje med vad Bexhed omnämner som ”all mark som på ett naturligt sätt har samband med själva slotten” och som utöver trädgårdar och lustparker inkluderar uppfartsvägar.¹⁴⁴⁴

6.4.10. *Den kungl. dispositionsrättens omfattning (avseende fastigheter, markytor eller byggnader) och rättsverkningar*

Metoden att knyta an dispositionsrätten till särskilda, på en karta markerade gränser, vilken såvitt känt först användes beträffande Tullgarns slott på 1930-talet, är inte den enda metod som använts. När det gäller vissa byggnader har dispositionsrätten knutits till en fastighetsbeteckning eller till en byggnad som väsentligen omfattat en hel fastighet, som t.ex.

egen personal. De detaljregleras genom arbetsrutiner av typ städrutiner, skötselbeskrivningar med mera.” Riksantikvarieämbetet, Handbok Förvaltning av kulturarv, del 4.

¹⁴⁴⁰ Jfr överenskommelse 2011-12-01 där regleringen blir enhetlig utom just avseende Stockholms slott.

¹⁴⁴¹ Uthyrning av byggnader inom ramen för ändamålsupplåtelser på Djurgården sker enligt denna förordning, se Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 7-8.

¹⁴⁴² Överenskommelse 2007-06-27 s. 1. Bilagor Drottningholms slott, Gripsholms slott, Haga slott, Hovstallet, Rosersbergs slott, Stockholms slott, Strömsholms slott, Tullgarns slott, Ulriksdals slott.

¹⁴⁴³ Prop. 1938:257 s. 3 och 7.

¹⁴⁴⁴ Bexhed 2020 s. 233.

fastigheten Pärönträdet 2 och det f.d. Indebetouska huset. När det gäller f.d. Oxenstiernska huset framgår att det inte är hela fastigheten som omfattats av dispositionsrätten utan vissa bestämda byggnader och markområden. När det gäller Riddarholmskyrkan finns en särskild definition, nämligen att Riksmarskalksämberet ansvarar för kyrkans inre medan vad som nu är fastighetsverket har hand om underhåll av dess murar, tak, väggar, golv och valv (se ovan avsnitt 6.4.8.).

När det gäller Kungl. slottet, Oxenstiernska annexet och Hovförvaltningens hus verkar byggnaderna ha varit i fokus, men det är klart att ett område som inre och yttre borggården och Logården¹⁴⁴⁵ måste anses omfattat av den kungl. dispositionsrätten. Beträffande de nu nämnda byggnaderna är gränsen för dispositionsrätten på de kartor som Statens fastighetsverk och Ståthållarämbetet kommit överens om dragen så att den omfattar fastigheten Stockholm Tre Kronor 1, den fastighet på vilken Hovförvaltningens hus ligger, och den fastighet på vilken Oxenstiernska annexet ligger, inklusive vaktstallsbyggnaden, bortsett från det egentliga Oxenstiernska huset.

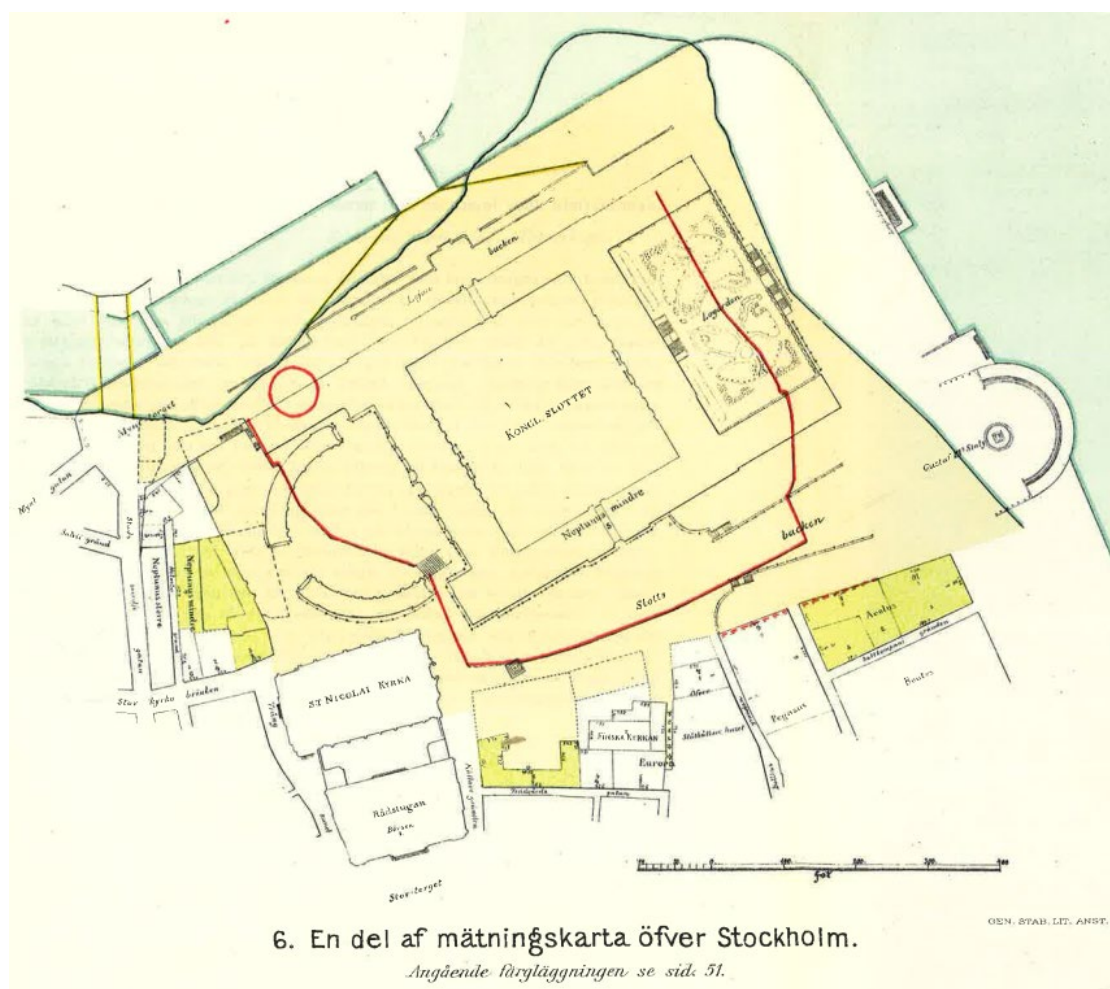

Figur 4. Utdrag ur fastighetskartan anseende Stockholms slott med omgivande fastigheter.

Eftersom jag har haft tillgång till 1911 års utredning angående kronans mark i Stockholm har jag haft tillfälle att överväga hur väl 2007 års gränsdragning för dispositionsrätten stämmer med historiska förhållanden. Utifrån det material jag har studerat framstår gränsen som besynnerlig. Även fastigheten Stockholm Gamla Stan 1:29 är en statlig fastighet och omfattar i det nordöstra hörnet det tidigare vedupplaget för slottet. För äldre tids vidkommande verkar det ha stått klart att Slottsbacken och områdena mellan slottet och vattnet löd under slottet; det nya slottet tog större markyta i anspråk än det gamla, och det uppkom ingen fråga om

¹⁴⁴⁵ Bexhed 2020 s. 234.

äganderätten till områdena runt slottet.¹⁴⁴⁶ En betydande del av Slottsbacken ansågs år 1911 ha "fordom upptagits av den gamla slottsmuren", och slutsatsen blev att "denna del fortfarande må anses höra till slottet och är statens mark";¹⁴⁴⁷ den hade "tjänat slottets ändamål".¹⁴⁴⁸ Slottsbacken hade avgränsats genom att de söder därom belägna tomternas gränser hade bestämts, och hela Slottsbacken betraktades som "förbuden och under slottet omistande ort".¹⁴⁴⁹ För 1911 års utredare var ingen annan senare förändring i förhållande till Stockholms stad bekant, än att Slottsbacken begagnades för allmän trafik. Arbetet med Slottsbackens stenläggning m.m. hörde delvis till slottsbyggnadsverksamheten och delvis till stadens ansvar.¹⁴⁵⁰

Figur 5. Ur Bergh och Bååth 1911, motstående mot s. 53. Den blåa linjen är den naturliga strandlinjen, den röda linjen slottets yttre linje år 1689. Det gulbruna området är det som enligt utredarnas bedömning var statens mark. Det ljusgula området till vänster är Oxenstiernska husets och annexets tomt och det nederst är Indebetouska huset.

Även när det gällde stränderna på östra och norra sidan av slottet ansåg 1911 års utredare att det stod klart att dessa hade hört till slottet. Området norr om slottet – Lejonbacken och

¹⁴⁴⁶ Bergh och Bååth 1911 s. 5-6.

¹⁴⁴⁷ Bergh och Bååth 1911 s. 23.

¹⁴⁴⁸ Bergh och Bååth 1911 s. 41.

¹⁴⁴⁹ Bergh och Bååth 1911 s. 28.

¹⁴⁵⁰ Bergh och Bååth 1911 s. 28-30.

Slottskajen – byggdes om inom ramen för byggnationen av slottet och hörde fortfarande dit. Området nordost om slottet på hörnet mellan Slottskajen och Skeppsbron hade varit slottets vedgård fram till år 1792, medan stranden öster om Logården, dvs. Skeppsbron, hörde till staden. Staden gjorde också anspråk på marken nedanför Slottsbacken, där Gustav III-statyn står, men utredarna ansåg att staten borde ha inflytade över den delen av Logården eftersom den hörde till Slottsbacken.¹⁴⁵¹ På nu gällande fastighetskarta återspeglar gränsen mellan Stockholm Gamla Stan 1:29 och 1:34 den gamla strandlinjen. Fastigheten 1:34 skulle då år 1911 ha ansetts vara stadens mark men anses numera ägas av staten. Även om man kan ifrågasätta om det skulle ha någon praktisk betydelse om dispositionsrätten omfattade Slottsbacken och slottets stränder – det är mark som används som allmän plats även om den inte synes ha lagts ut som sådan i detaljplan – kan det vara relevant t.ex. beträffande vem som innehar ställning som sakägare när åtgärder ska vidtas på marken eller beslut ska fattas rörande denna. Utifrån det material jag har haft tillgång till kan det ifrågasättas om inte dispositionsrätten omfattar åtminstone delar av Stockholm Gamla Stan 1:29, utöver Stockholm Tre kronor 1.¹⁴⁵²

Det har viss relevans vem som i olika sammanhang företräder de fastigheter eller områden som omfattas av dispositionsrätten. T.ex. anges i 1 kap. 3 § kulturmiljölagen (1988:950) att vad som föreskrivs lagen ”om ägare av fastighet eller byggnad skall, då fastigheten eller byggnaden innehas som fideikommiss eller under därmed jämförliga förhållanden eller med ständig besittningsrätt, gälla innehavaren”. Detta ger rimligen konungen genom Riksmarskalksämberet och Ståthållarämbetet rätten att företräda fastigheterna och byggnaderna, åtminstone i detta avseende.¹⁴⁵³ Ställning som sakägare enligt t.ex. plan- och bygglagen (2010:900) måste också anses föreligga.

När det gäller Djurgården har fastighetsverket och Ståthållarämbetet i 2006-08 års promemoria tolkat dispositionsrätten som att den inte utgör någon äganderätt, ”men i princip innefattar den en ägares alla skyldigheter och rättigheter utom att marken inte får pantsättas eller försälas”.¹⁴⁵⁴ Den borde enligt promemorian inte kunna exproprieras, medan det ansågs mer oklart vad som gällde vid inlösen enligt plan- och bygglagen eller vid intrång enligt naturvårdslagen.¹⁴⁵⁵ Fastighetsverket ansvarar för servituts-, tomträtts-, anläggnings-, ledningsrätts- och samfällighetsfrågor men kan inte agera utan Djurgårdsförvaltningens medgivande.¹⁴⁵⁶ Både Djurgårdsförvaltningen och fastighetsverket är sakägare vid planärenden rörande Djurgården.¹⁴⁵⁷ Även om dessa bedömningar i första hand gäller Djurgården gäller de rimligen i förekommande fall då denna typ av frågor uppkommer beträffande slottsbyggnader och markområden som i övrigt omfattas av den kungl. dispositionsrätten.

Enligt Bexhed är dispositionsrätten skyddad som annan egendom enligt 2 kap. 15 § regeringsformen men kan också tas i anspråk enligt expropriationslagen m.m.¹⁴⁵⁸ Jag vill dock

¹⁴⁵¹ Bergh och Bååth 1911 s. 41-51.

¹⁴⁵² Se till samma bedömning avseende dispositionsrättens omfattning Bexhed 2020 s. 233-235.

¹⁴⁵³ Samma tolkning Bexhed 2020 s. 241.

¹⁴⁵⁴ Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 4.

¹⁴⁵⁵ Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 5.

¹⁴⁵⁶ Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 6.

¹⁴⁵⁷ Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 7.

¹⁴⁵⁸ Bexhed 2020 s. 241-242.

här göra ett förbehåll för att det inte är alldeles uppenbart hur ”vars och ens egendom” i förhållande till ”det allmänna” i den bestämmelsen ska tolkas när det är fråga om statlig egendom som statschefen disponerar i syften som är av blandad privat och offentlig art. Däremot kan konstateras att fastigheterna långsiktigt är tryggade som statlig egendom, eftersom dessa inte ensidigt kan avyttras av konungen eller av regering och riksdag (jfr ovan avsnitt 6.4.6.).

6.4.11. *Dispositionsrätten till lös egendom*

För fullständighetens skull ska här nämnas något om dispositionsrätten till möbler och andra inventarier.¹⁴⁵⁹ Detta var inget som nämndes uttryckligen i 1809-10 års överenskommelse, utan rimligen förutsattes att slottens möblering skulle vara kvar eftersom inget annat bestämdes. Detta gäller med undantag för Haga slott, där det som hade ägts av Gustav IV Adolf löstes in av staten. År 1815 ökades hovhållningsanslaget med ett belopp om 5 000 rdr avsett just för vård av statens möbler i slotten (se nedan avsnitt 6.5.1.). Vid den förändrade uppställningen av första huvudtiteln vid 1840-41 års riksdag ansågs det i och för sig inkonsekvent att det anslaget hänfördes till hovstaten och inte slottsstaten, eftersom det utgick till underhåll av statens egendom. Så blev det ändå, och anslaget blev undantaget från revision. Ett inventarium skulle emellertid lämnas till Kammarkollegiet och uppdateras varje år (se nedan avsnitt 6.5.3.). Anslaget flyttades år 1981 till slottsstatsanslaget och blev föremål för riksdagens och Riksrevisionsverkets revision, som numera har övergått till Riksrevisionen (se nedan avsnitt 6.5.12.).

6.5. **Anslagen för hovhållning och slottsunderhåll. Utgångspunkter och utveckling**

6.5.1. *Höjningar av anslagen och nya anslagsposter fram till 1840-41 års riksdag*

Årsanslaget till hovhållningen hade, som vi har sett, vid 1809 års riksdag bestämts till 270 000 rdr. Med tillägg av slottsstaten m.m. blev det totalt 467 823 rdr (se ovan avsnitt 6.3.2.).¹⁴⁶⁰ Ett särskilt anslag om 12 000 rdr beviljades till kronprins Carl Augusts resor inom landet,¹⁴⁶¹ och ett annat särskilt anslag om 33 333 rdr beviljades sedan för kronprins Carl Johans flyttkostnader.¹⁴⁶² Utöver detta tilläggsanslag var därmed kronprinsens hovstat 60 000 rdr, varav 24 000 för kronprinsen, 24 000 för gemålen och 12 000 för resor. Till detta lade 1810 års riksdag ytterligare 6 666 rdr 32 skilling för prins Oscars hovstat.¹⁴⁶³ Totalt blev det

¹⁴⁵⁹ Jfr till frågan om äganderätten till lösöre Lyrevik 2018 s. 205-314.

¹⁴⁶⁰ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och adelns protokoll, bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse s. 262-285 på s. 265. Första huvudtiteln anslag: 467 823 rdr 27 sk. 11 rst.

¹⁴⁶¹ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och adelns protokoll, bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse s. 138-139.

¹⁴⁶² 1810 års riksdag, Bihang, bd 1, statsutskottets bet. s. 715-719 på s. 718.

¹⁴⁶³ 1810 års riksdag, Bihang, bd 1, statsutskottets bet. s. 715-719; bd 3, riksdagsskrivelse s. 76-78 och riksdagsbeslutet s. 343-366 på s. 349-353.

därmed 100 000 rdr inklusive de tillfälliga flyttkostnaderna. Redan vid 1812 års riksdag gjordes emellertid en ytterligare höjning, så att det ordinarie anslaget blev 100 000 rdr och därutöver 16 666 rdr 32 skilling till prins Oscar. Då höjdes också anslaget för polis-, lys- och renhållning från 2 150 rdr till 3 000 rdr.¹⁴⁶⁴

Det som är genomgående redan från 1810 års riksdag och framöver är tanken att 1809 års riksdag gjorde en avvägning mellan statsverkets ”bekymmersamma tillstånd efter ett olyckligt krig” och ”Swenska Folkets kända önskan att se den urgamla Konunga-thronen omgifwen med en, densamma värdig glans”.¹⁴⁶⁵ När statens tillstånd sedan inte var lika bekymmersamt längre, kunde anslagen till glans runt konungatronen bli större. Jag har nu inte haft tillfälle att bringa klarhet i när samordningen av anslagen till hovhållningen i anledning av unionen mellan Sverige och Norge år 1814 först gjordes. På 1840-talet fanns ett förslag om det, vilket inte förverkligades.¹⁴⁶⁶ På 1850-talet hade emellertid en fördelning gjorts efter folkmängd, se nedan avsnitt 6.4.3.

År 1815 ökades Karl XIII:s hovhållningsanslag från 270 000 till 320 000 rdr. Drottningen fick ett särskilt anslag om 10 000 rdr under benämning ’handpenningar’, och ett årligt tillskott på 5 000 rdr för vård av statens möbler i slotten lades till. Det sistnämnda anslaget berodde på att ”de Staten tillhöriga Meubler både i det Kongl. Slottet i HufvudStaden och å Lust-Slotten tarfva tillökning och förbättring, heldst HofhållningsSumman hittills ej varit tillräckelig för anskaffning af nya i de förbrukades ställe”. Detta år vägrade emellertid kronprinsen att ta emot någon höjning i sitt hovhållningsanslag, och i stället höjdes prins Oscars anslag till 50 000 rdr, eftersom han skulle ”antaga sin egen Hofhållning och Stat” – han var då 16 år. Om han skulle gifta sig före nästa riksdag skulle ytterligare 25 000 rdr läggas till. Prinsessan Sofia Albertinas anslag höjdes med 12 000 rdr, eftersom hennes dittillsvarande anslag ”vid nu högt uppstegrade varupris” inte kunde anses tillräckligt ”äfven med den största sparsamhet”.¹⁴⁶⁷

Vid 1817-18 års riksdag, under vilken Karl XIII avled, anslogs 10 000 rdr samt arrendet av Starby kungsladugård vid Vadstena åt änkedrottningen Hedvig Elisabeth Charlotta utöver hennes anslag om 60 000 rdr, vilket byggde på tidigare åtaganden från riksdagen.¹⁴⁶⁸ I fråga om hennes rättigheter som änkedrottning gällde det giftermålskontrakt som hade slutits mellan Gustav III och furstbiskopen Friedrich August.¹⁴⁶⁹ Karl XIII:s hovhållningsanslag om 320 000 rdr gällde också för Karl XIV Johan, och kronprins Oscar fick åtnjuta det tidigare

¹⁴⁶⁴ 1812 års riksdag, Bihang, bd 1, statsutskottets bet. s. 640-644; bd 2, statsutskottets bet. s. 864-867, riksdagsskrivelse s. 911-928 på s. 916-917, riksdagsskrivelse s. 939-940 ; bd 4 s. 2991.

¹⁴⁶⁵ 1810 års riksdag, Bihang, bd 1, statsutskottets bet. s. 715-719 på s. 717; jfr även bd 2, statsutskottets bet. s. 1252-1253 samt 1815 års riksdag, Bihang, bd 4, statsutskottets bet. s. 1294-1299 på s. 1296.

¹⁴⁶⁶ Prop. 1905:1 (urtima riksdagen) s. 13-14, jfr även s. 50.

¹⁴⁶⁷ 1815 års riksdag, Bihang, bd 4:3, statsutskottets bet. s. 1294-1299 och 1310-1313, citaten från s. 1296, 1297 resp. 1298; bd 5:2, s. 734-737; bd 5:4, s. 181-182.

¹⁴⁶⁸ 1809-10 års riksdag, riksdagsbeslutet, 11 §.

¹⁴⁶⁹ En transumt av detta är återgivet 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 133, s. 601-602. Den fullständiga handlingen, giftermålskontrakt 28 mars 1774, finns i Riksarkivet, Konungahusens arkunder 1562-1958, vol. 58 a.

kronprinsanslaget om 100 000 rdr. Anslaget för ved och kol höjdes.¹⁴⁷⁰ Särskilda anslag beviljades för Karl XIII:s begravning¹⁴⁷¹ och Karl XIV Johans kröning.¹⁴⁷² Denna typ av anslag, liksom anslag för bröllopskostnader,¹⁴⁷³ var engångsanslag och gick utöver de vanliga anslagen.

År 1823 utökades konungens anslag till 420 000 rdr, på grund av försämrat penningvärde, och kronprinsen fick 20 000 rdr årligen extra på grund av sitt förestående äktenskap.¹⁴⁷⁴ En fråga vid samma riksdag var om anslaget för vård av statens möbler skulle höjas från 5 000 till 12 000 rdr, vilket hovet hade begärt.¹⁴⁷⁵ Statsutskottet ansåg en höjning till 8 000 rdr tillräcklig.¹⁴⁷⁶ Vid 1828-30 års riksdag skedde endast den förändringen att kronprins Oscar fick ett höjt anslag för sönerns skull – prins Karl (XV) hade fötts år 1826, prins Gustaf år 1827 och prins Oscar (II) föddes år 1829. Samtidigt försvann prinsessan Sofia Albertinas anslag eftersom hon avled år 1829. Därtill kom vissa kostnader för inköp av hö till hovstallet och lön till slottsknektar för skötsel av slottets brandredskap.¹⁴⁷⁷

När det gäller underhållet av slotten kan följande nämnas. Vid 1812 års riksdag anslogs 20 000 rdr under åttonde huvudtiteln till reparation av bostadsvåningarna på Kungl. slottet. Konungen hade lagt ut beloppet från hovhållningssumman.¹⁴⁷⁸ Vid 1817 års riksdag begärde konungen 255 751 rdr för att reparera Drottningholms slott, men riksdagen avlog begäran.¹⁴⁷⁹ Däremot beviljades under åttonde huvudtiteln ett anslag om 50 000 för reparation av Kungl. slottet och andra byggnader i Stockholm.¹⁴⁸⁰ En begäran vid 1823 års riksdag om att reparera murar vid Lejonbacken avslogs,¹⁴⁸¹ men konungen lånade pengar för ändamålet vilka sedan betalades tillbaka av statsverkets överskott; av riksdagsskrivelsen framgår att riksdagen inte var nöjd med hur saken hade hanteras från konungens och Riksmarskalksämbetets sida.¹⁴⁸² Beträffande Gripsholms slott ansåg statsutskottet att ett belopp om 2 000 rdr borde

¹⁴⁷⁰ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 133, s. 595-608, statsutskottets bet. nr 161, s. 738-740; bd 10, riksdagsskrivelse nr 107, s. 220-225.

¹⁴⁷¹ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 87, s. 239-242; bd 10, riksdagsskrivelse nr 55, s. 114-115.

¹⁴⁷² 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 134, s. 608-611; bd 10, riksdagsskrivelse nr 89, 190-191.

¹⁴⁷³ Se t.ex. 1823 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 91, s. 210-212.

¹⁴⁷⁴ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238, s. 1262-1266; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, s. 217-231.

¹⁴⁷⁵ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov, s. 789-790.

¹⁴⁷⁶ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238, s. 1266-1267.

¹⁴⁷⁷ 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 1, bd 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov, s. 4-6; saml. 4, avd. 1, bd 2, statsutskottets bet. nr 125, s. 41-46; saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 209, s. 497-498, bd 2, riksdagsskrivelse nr 278, s. 165-167, bd 4, riksdagsbeslutet 8 §.

¹⁴⁷⁸ 1812 års riksdag, Bihang, bd 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov, s. 542-558 på s. 552-553, statsutskottets bet. s. 624-638 på s. 632-633; bd 2, riksdagsskrivelse, s. 911-928 på s. 926.

¹⁴⁷⁹ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 161 s. 742-744, bd 10, riksdagsskrivelse nr 107 s. 223-225, jfr prop. 1906:156 s. 4.

¹⁴⁸⁰ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 164, s. 785-788; bd 10, riksdagsskrivelse nr 181 s. 398-400.

¹⁴⁸¹ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 237 s. 672-674.

¹⁴⁸² 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 2, statsutskottets bet. nr 149 s. 317-323 och bd 4, statsutskottets bet. nr 251 s. 234-237, saml. 10, bd 2, riksdagsskrivelse nr 239; se även 1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 3, statsutskottets bet. nr 324 s. 4-7.

anslås till reparationer och byggnaders underhåll samt slottsstatens avlöning.¹⁴⁸³ Detta belopp sattes dock vid 1817-18 års riksdag ned till 1 500 rdr tillsammans med ”vissa förmåner” och avskrivning av förskotterade 4 000 rdr¹⁴⁸⁴ men höjdes år 1823 till 1 633 rdr¹⁴⁸⁵ och sänktes år 1834-35 till 1470 rdr.¹⁴⁸⁶ Ett begärt anslag för reparationer på Strömsholm avlogs vid 1817-18 års riksdag, eftersom statens medel inte räckte,¹⁴⁸⁷ men 3 000 rdr beviljades vid 1823 års riksdag.¹⁴⁸⁸ Anslaget för Ulriksdal var från 1817-18 års budget knappt 5 500 rdr.¹⁴⁸⁹ Beträffande de övriga lustslotten höll sig anslagen mera stabila. Vid 1823 års riksdag begärde konungen inte bara höjt anslag för vård av statens möbler utan också ökade anslag till underhåll av de olika slotten.¹⁴⁹⁰ Dessa anslag höjdes något.¹⁴⁹¹

Anslaget för livdrabantkåren flyttades vid 1817-18 års riksdag till riksstatens tredje huvudtitel,¹⁴⁹² och år 1821 lades kåren ned och anslaget användes för livbevärningsregementet.¹⁴⁹³ Livdrabanter förekom sedan åter vid Oscar I:s kröning. Vid Karl XV:s kröning återupptod livdrabantkåren i form av Karl XI:s och Karl XII:s drabanter, och sådana drabanter förekommer fortfarande i vissa ceremoniella sammanhang.¹⁴⁹⁴

Kungl. Maj:t föreslog vid 1834-35 års riksdag att kostnaden för underhållet av lustslotten, vilken togs upp under första huvudtiteln med 29 796 rdr, skulle flyttas till åttonde huvudtiteln, där underhållet av Kungl. slottet i Stockholm togs upp. Å ena sidan fann statsutskottet att det vore lämpligt att sammanföra dessa anslag under åttonde huvudtiteln, men då å andra sidan anslag på den huvudtiteln skulle hanteras av ett särskilt ämbetsverk och bli föremål för entreprenadauktioner, något som var olämpligt och opraktiskt beträffande lustslotten, fick underhållet av lustslotten kvarstå på första huvudtiteln.¹⁴⁹⁵ Det angavs särskilt i riksdagens skrivelse till konungen att riksdagen funnit det ”vara lämpligare, att det ankomme på E. K. M:s Nådiga förordnande, huru de för Lust-Slotten anvisade underhållssummor skola för de

¹⁴⁸³ 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, statsutskottets memorial den 16 november 1809, s. 1237-1238; bd 5:2, februari 1810, statsutskottets memorial den 7 februari 1810, s. 560; bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse, s. 269.

¹⁴⁸⁴ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 115, s. 459-469, bd 10, riksdagsskrivelse nr 78, s. 160-163. Ett begärt belopp för reparationer beviljades inte, se 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 161 s. 742-744; bd 10, riksdagsskrivelse nr 107, s. 220-225.

¹⁴⁸⁵ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238, s. 1281-1284; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, s. 217-231.

¹⁴⁸⁶ 1834-35 års riksdag, Bihang; saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 155, s. 246-247.

¹⁴⁸⁷ 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 107, s. 224-225.

¹⁴⁸⁸ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, s. 217-231.

¹⁴⁸⁹ 1817-18 års riksdag, bihang, bd 10, riksdagsskrivelse nr 85, s. 186.

¹⁴⁹⁰ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov, s. 789-790.

¹⁴⁹¹ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238, s. 1277-1287 på s. 1278-1281. Se angående underhållsarbeten på Haga slott vid denna tid Ingrid Sjöström, ”Ett kungligt lantställe i periferin. 1800-talet på Haga” i dens. (red.) *Haga. Ett kungligt kulturarv*, Stockholm: Votum, 2009, s. 252-259.

¹⁴⁹² 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 3, statsutskottets bet. nr 161, s. 740-742; bd 10, riksdagsskrivelse nr 107, s. 223.

¹⁴⁹³ Se 1823 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 244, s. 1384-1387.

¹⁴⁹⁴ Tor von Schreeb, ”Drabantromantik. Carl XV:s drabanter. Deras mundering och beväpning” i *Svenska vapenhistoriska sällskapets skrifter*, Nya serien I, Stockholm 1951, s. 1-24 ; 1954 års hovstadga 10 §, 2014 års hovstadga, bilaga 1, 5 §.

¹⁴⁹⁵ 1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov, s. 3; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 79; saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 155, s. 246-247.

afsedda ändamålen tjenligast användas”.¹⁴⁹⁶ Vid denna riksdag avrundades beloppen i statsbudgeten till jämna tiotal riksdaler.¹⁴⁹⁷

6.5.2. Översikt över perioden 1809-35

Det finns nu anledning att stanna upp och sammanfatta hur anslaget under första huvudtiteln såg ut under perioden 1810-35. Först anges här första huvudtiteln i relation till statsbudgeten som helhet.¹⁴⁹⁸

Riksdag	Första huvudtiteln	Budgeten totalt	Första huvudtitelns andel av statsbudgeten (avrundat till helt tal)
1809	467 822:43.3	3 334 278:23.11	14 %
1812	574 982:19.–	4 292 718:15.4	13 %
1815	618 153:31.–	4 824 769:41.–	13 %
1817-18	623 468:12.10	5 474 847:22.1	11 %
1823	738 549:45.3	8 121 357:29.1	9 %
1828-30	719 263:45.3	9 136 200:–.–	8 %
1834-35	719 250:–.–	9 698 190:–.–	7 %

Tabell 4. Första huvudtiteln i relation till statsbudgeten som helhet under perioden 1809-35.

Första huvudtiteln fördelades på följande delposter vid 1809-10, 1823, 1828-30 och 1834-35 års riksdagar.

Riksdag:	1809-10 ¹⁴⁹⁹ rdr bco	1823 ¹⁵⁰⁰ rdr bco	1828-30 ¹⁵⁰¹ rdr bco	1834-35 ¹⁵⁰² rdr bco
Kungl. Maj:ts hovhållning	270 000:–.–	420 000:–.–	420 000:–.–	420 000:–.–
Drottningens handpenningar	---	---	---	---
Änkedrottningen	66 666:32.– (Sofia Magdalena)	---	---	---
Prinsessan Sofia Albertina	28 990:5.4 ⁽¹⁵⁰³⁾	40 990:5.4	---	---
Tronföljarens hovhållning (med barn)	24 000:–.– (kronprins Carl August, kronprins Carl Johan)	150 000:–.– (kronprins Oscar)	150 000:–.– (kronprins Oscar) 20 000:–.– (Oscars barn)	170 000:–.–
Kronprinsessans handpenningar	---	20 000:–.–	20 000:–.–	20 000:–.–
Vård av statens möbler	---	8 000:–.–	8 000:–.–	8 000:–.–

¹⁴⁹⁶ 1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 155, s. 246-247 på s. 246.

¹⁴⁹⁷ 1834-35 års riksdag, Bihang, Saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 150, s. 239.

¹⁴⁹⁸ Sakregister 1809-66 bd 2 s. 708-709; jfr även 1823 års riksdag, Tabeller, till statsutskottets betänkande Bihang bd 4:2, s. 1507.

¹⁴⁹⁹ Se avsnitt 6.3.2 för källa.

¹⁵⁰⁰ 1823 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, s. 217-231.

¹⁵⁰¹ 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 2, riksdagsskrivelse nr 278, s. 165-167.

¹⁵⁰² 1834-35 års riksdag, Bihang; saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 155, s. 247.

¹⁵⁰³ Hon fick i denna budget inte ersättning för förlorade inkomster av stiftet Quedlinburg, se 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adelns protokoll, bd 6:2, april 1810, riksdagsskrivelse, s. 268.

Hovstallets utfodring ¹⁵⁰⁴	15 383:41.9	28 848:40.5	30 036:29.9	30 000:--
Slottets polis- lys- och renhålln.	5 959:44.10	15 549:4.10	16 087:36.10	16 100:--
Ved och kol för de kungl. hoven	19 646:--	25 210:--	25 210:--	25 210:--
Drottningholms och Svartsjö slott (inkl. slottsstatsbetjäningen)	16 000:--	16 000:--	16 000:--	16 000:--
Gripsholms slott	2 000:--	1 633:16.--	1 633:16.--	1 470:--
Ulriksdals slott	2 227:--	5 494:40.--	5 494:40.--	5 500:--
Haga lustslott och park	2 000:--	3 000:--	3 000:--	3 000:--
Strömsholms och Kungsörs slott	---	1 823:34.8 ⁽¹⁵⁰⁵⁾	1 801:18.8	1 470:--
Rosersbergs slott	---	2 000:--	2 000:--	2 000:--
Indelta räntor och spannmål in natura	---	---	---	500:--
Livdrabantkåren	14 950:--	(Vid 1817-18 års riksdag flyttad till tredje huvudtiteln)	---	---
<i>Summa</i>	<i>467 822:43.3</i>	<i>738 549:45.3</i>	<i>719 263:45.3</i>	<i>719 250:--</i>

Tabell 5. Första huvudtitelns delposter under perioden 1809-35.

6.5.3. Uppdelning av första huvudtiteln på hov- och slottsstat vid 1840-41 års riksdag och andra förändringar fram till representationsreformen

I budgetpropositionen till 1840-41 års riksdag togs anslaget under första huvudtiteln upp till samma belopp som vid 1834-35 års riksdag, 719 250 rdr, utan några närmare diskussioner.¹⁵⁰⁶ Två motionärer ville sänka anslaget till konungens hovhållning med 100 000 rdr, men det avstyrkte statsutskottet.¹⁵⁰⁷ Utskottet ville emellertid göra uppställningen av första huvudtitelns olika anslagsposter tydligare, och anförde:

”Utskottet har trott det vara ändamålsenligt att fördela de under Titeln förekommande, i närlagde tabell uppräknade, anslag i två afdelningar, af hvilka den ena borde innefatta sådana anslag, som äro ställda till H. M. Konungens och de öfrige Kongl. Personernes Egen höga disposition, för hvilka summor och deras användande icke någon redovisning, utan endast qvitto, såsom förr varit vanligt, erfordras; samt den andra afdelningen sådana anslag, hvilka utgå i och för vidmagthållande af någon Statens egendom och för hvilkas användande afgifves redovisning, underkastad granskning af Rikets Ständer och deras Revisorer samt Kongl. Kammar-Rätten.”¹⁵⁰⁸

¹⁵⁰⁴ Se betr. utvecklingen av detta anslag under perioden 1809-35: Register 1809-66 bd 1 s. 740-742; 1823 års riksdag, Bihang, saml 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, s. 220-224; 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 117, s. 258-260.

¹⁵⁰⁵ Se även betr. ett extra anslag för vissa reparationer 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 2, Statsutskottets bet. nr 127, s. 48-50; saml 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, s. 229-231.

¹⁵⁰⁶ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, statsverkspropositionen s. 13.

¹⁵⁰⁷ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31, s. 1; statsutskottets bet. nr 168, s. 8.

¹⁵⁰⁸ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31, s. 1-2. Se även saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162, s. 298.

Uppdelningen – som ersatte ett rättsläge där hela anslaget under första huvudtiteln var undantaget från revision¹⁵⁰⁹ – kom i sina grunder att gälla fram till mitten av 1990-talet och har fortfarande betydelse för revisionen av hov- och slottsstatsanslaget. Uppdelningen innebär att den ena delen av anslaget disponeras av konungen och de andra medlemmarna av kungahuset utan annan redovisning än ett kvitto på utbetalningen. Denna del som disponerades fritt skulle benämnas ”Kongl. Hof-Staterne”, och dit fördes posterna Kungl. Maj:ts hovhållning, kronprinsens hovhållning inklusive kostnaderna för kronprinsens barn, kronprinsessans handpenningar, kostnader för möblers underhållande på de kungl. slotten, hovstallets utfodring, ved och kol för de kungl. hoven samt polis-, lys- och renhållning på Kungl. slottet i Stockholm. Posten hovstallets utfodring blev ett ordinarie anslag i stället för ett förslagsanslag,¹⁵¹⁰ och posten polis-, lys- och renhållning på Kungl. slottet i Stockholm borde enligt statsutskottet delas upp inför nästa riksdag, så att brandväsendet och den yttre lyshållningen fördes till slottsstaten medan den övriga delen borde vara fri från revision av ständerna och höra till hovstaten.

Den andra delen av anslaget, kallat ”Kongl. Slotten”, omfattade anslagen för underhåll av Kungl. slottet i Stockholm samt andra hus och byggnader i Stockholm som endast användes av hovet (en post som flyttades från åttonde huvudtiteln)¹⁵¹¹ samt underhåll av Drottningholms och Svartsjö slott, Gripsholms slott, Ulriksdals slott, Haga lustslott och park, Strömsholms slott och Rosersbergs slott. Utskottet ansåg också att underhållet av samtliga slott borde ställas under ”en enda, redan befintlig, Embetsmyndighet”.¹⁵¹² Detta sistnämnda förslag förföll emellertid. Det anfördes att slotten redan enligt kungl. brev år 1819 och 1831 var ställda under Riksmarskalksämbe- tets överinseende. Däremot gjordes ett undantag för Rosersbergs slott och kungsgård, som år 1818 hade ställts till Karl XIV Johans egen disposition på livstid och utan krav på revision från riksdagens sida. Anslaget till underhåll av detta slott skulle därför tas upp under hovstaten och inte under slotten.¹⁵¹³

Beträffande underhåll av möbler anförde statsutskottet att det egentligen var inkonsekvent att det anslaget hänfördes till hovstaten och inte slottsstaten, eftersom det ”utgår väl egentligen till underhållande af en Staten tillhörig egendom, och skulle således, i följd af hvad här förut blifvit yttradt, ej vara att hänföra till den 1:sta afdelningen af Titelns anslagsbehof”.¹⁵¹⁴ Utskottet ansåg ändå att anslaget borde vara fritaget från revision, men ständerna borde anhålla om att ”Kongl. Maj:t måtte låta för hvarje år upprätta och till vederbörande Embetsverk aflemna ett inventarium öfver de å Kongl. Slotten befintliga, Staten tillhöriga möbler, utvisande de förändringar, som under årets lopp kunnat inträffa.”¹⁵¹⁵ Visserligen

¹⁵⁰⁹ Bramstång Hov och Slott s. 266-267. Se till förfarandet fram till denna tidpunkt Bramstång Hov och Slott s. 267-268 och riksmarskalken Magnus Brahes anförande, 1840-41 års riksdag, Ridderskapet och adelns protokoll, bd 6, s. 8-12.

¹⁵¹⁰ Vid denna tid skildes mellan 1) fasta eller allmänna anslag, som var bestämda till belopp, 2) förslagsanslag, som kunde få överskridas, och 3) reservationsanslag, som inte fick överskridas men kunde reserveras till följande år. Naumann 1879-84 bd 4 s. 50-51.

¹⁵¹¹ Se till dessa byggnader avsnitt 6.4.8. ovan.

¹⁵¹² 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31 s. 3.

¹⁵¹³ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 168 s. 10-1; bd 2, statsutskottets bet. nr 301 s. 4-5, statsutskottets bet. nr 345 s. 3. statsutskottets bet. nr 370 s. 4-5; saml. 10, avd. 1, riksdagsskri- velse nr 162 s. 299-301.

¹⁵¹⁴ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31 s. 2.

¹⁵¹⁵ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31 s. 2.

gällde sedan år 1825 att Riksmarskalksämberet skulle lämna en årlig förteckning till Handels- och finansexpeditionen över de möbler som inköpts och sålts, men statsutskottet ville att förteckningarna skulle lämnas till ett ämbetsverk – Kammarkollegiet eller Kammarrätten – där de kunde granskas.¹⁵¹⁶ Kammarkollegiet var det verk som valdes.¹⁵¹⁷ Bortsett från den del som gällde att slotten skulle ställas under en och samma myndighet bifölls således utskottets förslag.¹⁵¹⁸

Denna förändring vid 1840-41 års riksdag har ett samband med striden mellan konung och riksdag om vilken frihet den styrande makten hade i förhållande till riksdagen. Konungen hävdade en rätt till handlingsfrihet inom varje huvudtitel, medan riksdagen ville kunna kontrollera de enskilda anslagen. Detta hade främst att göra med hur besparingar inom en huvudtitel kunde användas, och resultatet blev att sådana besparingar kunde användas inom samma huvudtitel, dock bara till tillfälliga utgifter och inte exempelvis till löner som sedan skulle komma att utgå även följande år.¹⁵¹⁹ Den nya ordningen innebar också en förändring av 1809-10 års överenskommelse på så sätt att den tidigare formuleringen ”äfwensom erforderliga medel anslås till [lustslottens] underhåll och förbättring, hwarwid på Eders Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning må bero, att de härtill anslagna summor, rätteligen användas” (se ovan avsnitt 6.3.3.) inte längre blev gällande. Nu skulle i stället kostnaderna för underhåll av lustslotten omfattas av revision,¹⁵²⁰ förutom avseende Rosersberg.

I budgetpropositionen vid 1844-45 års riksdag behandlades dels frågan om uppdelningen av anslaget för polis-, lys- och renhållningen på Kungl. slottet i Stockholm, dels frågan om vilka andra hus och byggnader i Stockholm som endast användes av hovet. Anslaget för polis-, lys- och renhållningen om 16 100 rdr delades upp så att 5 800 rdr belöpte på brandväsendet och yttre lyshållningen och hänfördes till slottsstaten, medan återstoden hänfördes till hovstaten. Till slottsstaten flyttades också 32 000 rdr från sjunde huvudtiteln, varav 25 000 rdr för byggnads- och reparationsarbeten på Stockholms slott, 2 000 rdr för hovstallet och 5 000 rdr för ett antal övriga byggnader som användes för hovhållningen (se ovan avsnitt 6.4.8.). Riksdagen instämde med detta; utskottet ansåg att omfördelningen mellan hov- och slottsstat medförde ordning och redighet i räkenskaperna.¹⁵²¹

¹⁵¹⁶ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 168 s. 8-9; bd 2, statsutskottets bet. nr 301 s. 1-3; saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162, s. 298-299.

¹⁵¹⁷ Kungl. brev den 20 september 1841 till Kammarkollegium i Bergfalk 1866 s. 49.

¹⁵¹⁸ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 297-301.

¹⁵¹⁹ Alin 1894 s. 24-27; se även Fredrik Sterzel, ”Finansmakten – centrum och periferi” i dens., *Författning i utveckling. Tjugo studier kring Sveriges författning*, Uppsala: Iustus, 2009, s. 279-308 på s. 281-282; Nils Stjernquist, *Ständerna, statsregleringen och förvaltningen*, Lund: Gleerup, 1946, s. 187-216, Gunnar Rexius, *Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan*, Uppsala/Leipzig: Akademiska bokhandeln/Harrassowitz, 1917, och Naumann 1879-84 bd 4 s. 53-57. Se till den samtidigt pågående kontroversen om den s.k. kabinettskassan, som finansierade utrikesrepresentationen, samt Karl XIV Johans och Oscar I:s personliga betalningsåtagande för de underskott som hade uppstått Gert Hornwall, *Regeringskeris och riksdagspolitik 1840-1841*, Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1951, ssk. s. 386-391.

¹⁵²⁰ Se till att detta var en förändring jämfört med vad som tidigare gällt Bramstång Hov och slott s. 264-270.

¹⁵²¹ 1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 6-9; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 34, s. 1-5; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 30, s. 50-52, bd 2, riksstat s. 10-11, riksdagsbeslutet 6 §.

Vid följande riksdagar fram till representationsreformen – 1847-48,¹⁵²² 1850-51,¹⁵²³ 1853-54,¹⁵²⁴ 1856-58,¹⁵²⁵ 1859-60,¹⁵²⁶ 1862-63¹⁵²⁷ och 1865-66¹⁵²⁸ – gjordes de beloppsjusteringar och förändringar av anslagsposter som föranleddes av dödsfall, trontillträden, penningvärdesförsämringar, ökade omkostnader samt att de yngre kungliga personerna kom i sådan ålder att de gifte sig och hade egna hovstater. Vid 1856-58 års riksdag höjdes anslaget för ved och kol till de kungl. hoven till 50 000 rdr rmt, ett belopp som sedan gällde för lång tid. Vid 1862-63 års riksdag anförde konungen att hovförvaltningens omkostnader var större än anslaget, och riksdagen beviljade ett extra tillskott om 1 000 000 rdr för att täcka bristen.¹⁵²⁹ Detta uppfattades ”icke utan anledning så, som kungen begärde förhöjningen såsom ett slags betalning för representationsförslaget och i förhoppning, att de eljest så nidska borgar- och bondestånden nu skulle i glädjen vara benägna att lossa på pungen”,¹⁵³⁰ som justitiestatsministern Louis De Geer uttryckte det i sina minnen.

Vid 1865-66 års riksdag höjdes hovhållningsanslaget från 630 000 rdr rmt, ett belopp som hade gällt sedan år 1823 (då i form av 420 000 rdr bco) till 800 000 rdr rmt. Å andra sidan försvann anslag för kungliga personer som avled. Det skedde också vissa mindre överflyttningar av belopp mellan första huvudtiteln och andra delar av statsbudgeten, samt förändring av anslag i form av räntor och naturaprodukter till kontanta anslag. Vid denna tid fördelades, när ett belopp höjdes, det tillkommande beloppet mellan Sverige och Norge utifrån folkmängden. T.ex. när anslaget till hertigens av Dalarna hovhållning höjdes vid 1859-60 års riksdag, skulle fem sjuttondelar belöpa på Norge och resten på Sverige.¹⁵³¹ Vid samma riksdag nekades ett begärt anslag till utfodring av hertigens av Östergötland stall. Begäran

¹⁵²² 1847-48 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 5; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 s. 1-4 samt nr 147 s. 1; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 225, s. 562-563, bd 2, riksstat s. 10-11, riksdagsbeslutet 2 §.

¹⁵²³ 1850-51 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 17-19; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 82, s. 1-5, bd 2, statsutskottets bet. nr 147, s. 1-2; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 117, s. 223-225, bd 2, riksstat s. 10-11, riksdagsbeslutet 3 §.

¹⁵²⁴ 1853-54 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 11; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 66, s. 1; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 126, s. 260-261, bd 2, riksstat s. 12-13, riksdagsbeslutet 5 §.

¹⁵²⁵ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 16-18; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 40 s. 1-17; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 51, s. 83-86, bd 2, riksstat s. 10-11, riksdagsbeslutet 3 §.

¹⁵²⁶ 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition nr 1, s. 10-12; saml. 4, bd 1, statsutskottets bet. nr 47, s. 1-7; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, s. 336-339, bd 3, riksstat s. 8-9, riksdagsbeslutet 4 §.

¹⁵²⁷ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 8-11; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 s. 1-10 samt bilagor; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 3-10, riksstat s. 8, riksdagsbeslutet 5 §.

¹⁵²⁸ 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 9-10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8, s. 3-6; saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 2, s. 2-6, riksstat s. 8, riksdagsbeslutet 4 och 6 §§.

¹⁵²⁹ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 8-11; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 s. 1-10 samt bilagor; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 6.

¹⁵³⁰ De Geer 1906 del 1 s. 242-243.

¹⁵³¹ 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, s. 336, se även 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 16.

kom sig av att hertigens hästar inte längre utfodrades genom hovstallet, men förra riksdagen hade höjt hertigens hertigens anslag, vilket fick räcka.¹⁵³²

När det gäller kungahusets omfattning och graden av detaljrikedom i fördelning av huvudtitelns anslag på olika delposter, förekom en intressant diskussion vid 1856-58 års riksdag. Två riksdagsledamöter hade föreslagit att anslaget till konungahusets medlemmar borde begränsas till – utöver eventuell änkedrottning – konungen och tronföljaren, som sedan skulle få fördela medel till hustru och barn. De olika hovstatsanslagen borde slås samman, utom anslagen för vården av möbler och Rosersbergs slott, vilka borde föras över till slottsstaten. Utskottet menade att det fanns en fördel med att hovstatsanslaget var uppdelat på olika poster, för det blev då tydligt vad som kunde dras in om ett behov försvann. De olika kungliga personerna borde ha sina egna anslag att disponera över. Utskottet fann inte heller i övrigt någon anledning att ändra uppställningen som hade bestämts på 1840-41 års riksdag.¹⁵³³

Anslaget för vård och underhåll av möbler avsåg statens möbler, och även sådana möbler som ersattes med hjälp av detta anslag blev statens egendom. På samma sätt hanterades inköp med medel tillhandahållna genom några särskilda anslag. Vid 1856-58 års riksdag begärde konungen ett anslag om 150 000 rdr för inredande av den våning som prins Oscar och prinsessan Sofia skulle bebo i Arvfurstens palats och för möbler och inventarier till våningen.¹⁵³⁴ Statsutskottet anmärkte att Riksmarskalksämberet inte hade åberopat någon specifikation på kostnaderna men tillstyrkte ändå anslaget, ”dock med förbehåll dels att en specifik räkning öfver reparationskostnaden framdeles afgifves och varder för Rikets Ständers Revisorer tillgänglig, dels ock att förteckning å inventarierna, hvilka blifva Statens egendom, upprättas och till vederbörande Embetsverk aflemnas”.¹⁵³⁵ Sådant blev också riksdagens beslut.¹⁵³⁶ Det framgår av formuleringarna att detta var egendom som behandlades på samma sätt som slottsstatsanslaget. Detsamma gäller ett engångsanslag vid 1862-63 års riksdag till komplettering och omarbetning av staten tillhöriga inventarier av silver och koppar samt till inköp av porslin och glas om 60 000 rdr. Samtidigt ökades beloppet för vård och underhåll av inventarierna tillfälligt för de kommande tre åren med 44 000 rdr, och det preciserades att anslaget inte bara var för vård och underhåll av statens möbler, inklusive nyanskaffning och komplettering, utan också av statens inventarier i form av silver, koppar, porslin och glas.¹⁵³⁷ Vid 1865-66 års riksdag noterades att ”alla för statsmedel inköpta möbler upptagas i en särskild, i Kongl. Kammar-kollegium förvarad liggare, hvarigenom undvikes sammanblandning af de Staten tillhöriga möbler med dem, som utgöra den Kongl. Familjens enskilda egendom”.¹⁵³⁸ Om å andra sidan hovhållningsanslaget eller handpenningarna användes för vård och underhåll av möbler eller inköp av nya möbler blev det inköpta respektive kunglig persons enskilda egendom (se vidare nedan avsnitt 6.6.4.).

¹⁵³² 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 1, statsutskottets bet. nr 47, s. 3-4; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, s. 337.

¹⁵³³ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 40 s. 1-4.

¹⁵³⁴ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 18.

¹⁵³⁵ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 40, s. 9-10.

¹⁵³⁶ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 51, s. 86.

¹⁵³⁷ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38, s. 5, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 4-6.

¹⁵³⁸ 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8, s. 4.

Vid 1853-54 års riksdag beviljades ett anslag för att skydda Stockholms och Gripsholms slott mot eldfara.¹⁵³⁹ På 1856-58 års riksdag motionerade en ledamot om att större anslag behövdes till Drottningholms slott, bl.a. mot bakgrund av att arrenden från Drottningholms kungsgård och kungsladugård samt Väntholmens kungsgård före 1809-10 års överenskommelse hade kunnat användas för slottets behov. Utskottet fäste dock vikt vid att konungen inte tagit upp något sådant förstärkningsbehov i sitt budgetförslag.¹⁵⁴⁰ På 1859-60 års riksdag beviljades ett engångsanslag om 25 000 rdr för upprustning av Ulriksdal och 26 650 rdr för anbringande av åskledare på Stockholms och Drottningholms slott.¹⁵⁴¹

Vid särskilt stora ombyggnadsarbeten på Kungl. slottet kunde extra anslag beviljas, som t.ex. vid 1862-63 års riksdag, då ett anslag om 75 000 rdr beviljades till reparation av den våning som drottning Desideria hade bebott och som inte hade reparerats sedan Karl XIII:s tid. Väggar, tak, förgyllningar, fönster, dörrar, golv och eldstäder skulle sättas i skick. Vid samma tillfälle anslogs 24 075 rdr för vattenledning i slottet och kompletterande gasledning för belysning.¹⁵⁴² Även anslagen för skötsel och underhåll av Gripsholms och Haga slott höjdes något vid 1862-63 års riksdag.¹⁵⁴³ Då beviljades också anslag till utfyllande av kanalerna vid Haga med 23 000 rdr och reparationer på slottet om 17 000 rdr.¹⁵⁴⁴ I fråga om underhållet av Haga slottspark nämnde riksdagen att denna park borde väl vårdas och underhållas, eftersom den ”erbjuder en af de vackraste och mest omtyckta promenadplatser i hufvudstadens omgifningar”.¹⁵⁴⁵

6.5.4. Översikt över perioden 1840-66

Det finns åter anledning att stanna upp och sammanfatta hur anslaget under första huvudtiteln såg ut, nu under perioden 1840-1866. Först anges här första huvudtiteln i relation till statsbudgeten som helhet:¹⁵⁴⁶

Riksdag	Första huvudtiteln	Budgeten totalt	Första huvudtitelns andel av statsbudgeten (avrundat till helt tal)
1840-41	719 700	10 742 880	7 %
1844-45	686 700	11 384 790	6 %
1847-48	686 700	11 914 910	6 %
1850-51	780 840	12 470 040	6 %
1853-54	780 840 rdr bco	12 876 920	6 %
1856-58	1 301 400 rdr rmt	25 508 500	5 %

¹⁵³⁹ 1853-54 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition nr 101, saml. 4, avd. 1, bd 3, statsutskottets bet. nr 323 och 338, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 177 s. 494-496.

¹⁵⁴⁰ 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 40, s. 7-9.

¹⁵⁴¹ 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition nr 1, s. 11-12; saml. 4, bd 1, statsutskottets bet. nr 47, s. 4-5; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, s. 337-339.

¹⁵⁴² 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 s. 5-6, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 6-7.

¹⁵⁴³ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38, s. 4, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 5.

¹⁵⁴⁴ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 10; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 s. 6-8, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 5 och 8.

¹⁵⁴⁵ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 5.

¹⁵⁴⁶ Register 1809-1866 s. 712-725.

1859-60	1 278 400	26 911 710	5 %
1862-63	1 230 000 + 1 239 465,94	31 250 000 + 14 670 185,58	4 % (5 % inkl. engångsanslag)
1865-66	1 417 000 + 106 645	33 369 000 + 5 803 368,38	4 % (4 % inkl. engångsanslag)

Tabell 6. Första huvudtiteln i relation till statsbudgeten som belägs under perioden 1840-66.

Vid en jämförelse mellan första huvudtiteln sådan den fördelats från 1840-41 års till 1865-66 års riksdagar, blir därför resultatet följande. Observera myntreformen – rdr bco multiplicerat med 1,5 ger rdr rmt.

Riksdag:	1840-41 1547 rdr bco	1844-45 1548 rdr bco	1850-51 1549 rdr bco	1859-60 1550 rdr rmt	1862-63 1551 rdr rmt	1865-66 1552 rdr rmt
Kungl. hovstaterna (omfattas ej av riksdagens revision)						
Kungl. Maj:ts Hovhållning	420 000	420 000	420 000	630 000	630 000	800 000
Änkedrottning Desiderias hovhållning	-	80 000	80 000	120 000	-	-
Änkedrottning Josefinas hovhållning	-	-	-	120 000	120 000	120 000
Kronprinsens/tronföljarens hovhållning	170 000 (Oscar [II])	25 000 (Karl [XV])	100 000 (Karl [XV])	106 000 (Hertigen av Östergötland)	126 000 (Hertigen av Östergötland)	126 000 (Hertigen av Östergötland)
Kronprinsessans handpenningar	20 000		18 000	(Hertiginnans av Östergötland handpenningar ingår i ovan)		
Arvfurstarna/ Hertigen av Dalarna		20 000	20 000	36 000	36 000	53 000
Prinsessan Eugenie				18 000	18 000	18 000
Underhåll och vård av statens möbler och inventarier	8 000	8 000	8 000	12 000	56 400	56 400
Hovstallets utfodring	30 000	30 000	30 000	45 000	45 000	45 000
Ved och kol för de kungl. hoven	25 210	25 210	25 210	50 000	50 600	50 000
Kungl. slottets polis-, lys- och renhållning	16 100	10 617 (¹⁵⁵³)	11 230 (¹⁵⁵⁴)	22 500	22 500	22 500
Rosersbergs slott	2 000	2 000	2 000	3 000	3 000	3 000
Kungl. slotten (omfattas av riksdagens revision)						
Reparationer på Kungl. slottet i Stockholm m.fl.	Togs upp under	32 000	32 000	63 000	63 000	63 000

¹⁵⁴⁷ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162 s. 300-301.¹⁵⁴⁸ 1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 30, s. 52.¹⁵⁴⁹ 1850-51 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 117, s. 225.¹⁵⁵⁰ 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, s. 337-338.¹⁵⁵¹ 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 67, s. 10¹⁵⁵² 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 2, s. 5-6.¹⁵⁵³ Därtill 317 tunnor spannmål.¹⁵⁵⁴ Härfter inkl. Arvfurstens palats, se 1850-51 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1, s. 18; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 117, s. 223-224.

för de kungl. hoven upplåtna byggnader	sjunde huvudtiteln					
Brandväsendet och yttre lyshållningen, Kungl. slottet och arvfurstens palats	Ingick i polis-, lys- och renhållning	5 800	5 800	10 000	11 250	11 250
Drottningholms och Svartsjö slott	16 000	16 000	16 400	24 600	24 600	24 600
Gripsholms slott	1 470	1 470 (räntor 231)	1 700	2 550	5 000	5 000
Ulriksdals slott	5 500	5 500	5 500	8 250	8 250	8 250
Haga lustslott och park	3 000	3 000	3 000	4 500	8 000	8 000
Strömsholms (och Kungsörs) slott	1 470	1 470 (och spannmål 402)	2 000	3 000	3 000	3 000
Summa:	<i>718 750</i>	<i>686 700</i>	<i>780 840</i>	<i>1 278 400</i>	<i>1 230 000</i>	<i>1 417 000</i>
Därtill engångsanslag					1 199 075 (¹⁵⁵⁵)	106 645 (¹⁵⁵⁶)

Tabell 7. Första huvudtitelns delposter under perioden 1840-66.

6.5.5. Smärre successiva förändringar under perioden 1866-1918

Under denna period skedde inledningsvis endast begränsade beloppsjusteringar inom första huvudtiteln.¹⁵⁵⁷ Vid 1867 års riksdag föreslogs i budgetpropositionen att anslaget till prinsessan Eugenie skulle höjas från 18 000 till 25 000 rdr, och statsutskottet accepterade det men riksdagen röstade ned förslaget.¹⁵⁵⁸ Vid 1868 års riksdag fanns motioner om att bl.a. slottsstatsanslaget skulle sättas ned, men statsutskottet noterade att om så skulle ske skulle antingen underhållskostnaderna få täckas av hovhållningsanslaget, som redan – enligt vad utskottet inhämtat av räkenskaperna – lämnade betydande bidrag till underhållet av dessa slott, eller överflyttas till någon annan del av statsbudgeten. Statsutskottet ansåg inget av alternativen vara lämpligt.¹⁵⁵⁹

Sedan Oscar II år 1872 tillträtt konungaämbetet föreslog han i budgetpropositionen ingen annan förändring än att det anslag han hade haft som hertig av Östergötland skulle falla bort. Första huvudtitelns totalsumma skulle därmed minska från 1 417 000 rdr till

¹⁵⁵⁵ Fyllnadsanslag till Kungl. Maj:ts hovhållning 1 000 000, komplettering och omarbetning av silver och koppar samt inköp av porslin och glas 60 000, reparation av Desiderias våning 75 000, vattenledning och gasledning 24 075, igenfyllande av kanaler vid Haga 23 000, och reparationer på Haga 17 000 rdr.

¹⁵⁵⁶ Retroaktivt anslag till Hertigen av Dalarna 51 000, inköp av egendom på Kungsholmen för de Kungl. fatburarna 45 000, uppförande av ett vagnshus vid Haga slott 10 645 rdr.

¹⁵⁵⁷ Prop. 1867:1 s. 12-13, statsutskottets bet. 1867:33, 1867:60, 1867:75 och 1867:98, riksstat för år 1868; prop. 1868:1 s. 10, statsutskottets bet. 1868:25, 1868:88 och 1868:106, riksstat för år 1869; prop. 1869:1 s. 11, statsutskottets bet. 1869:32 och 1869:99, riksstat för år 1870; prop. 1870:1 s. 13, statsutskottets bet. 1870:21 och 1870:77, riksstat för år 1871; prop. 1871:1 s. 10, statsutskottets bet. 1871:10 och 1871:89, riksstat för år 1872; prop. 1872:1 s. 8, statsutskottets bet. 1872:5 och 1872:91, riksstat för år 1873.

¹⁵⁵⁸ Prop. 1867:1 s. 13, statsutskottets bet. 1867:33, rskr. 1867:58, riksstat för år 1868.

¹⁵⁵⁹ Statsutskottets bet. 1868:25 s. 2. Även i statsutskottets bet. 1879:7 anges något likande, nämligen att utskottet ”af senare årens revisionsberättelser inhämtat, att de till de Kongl. slottens underhåll anvisade anslag i allmänhet varit för ändamålet otillräckliga”.

1 291 000 rdr.¹⁵⁶⁰ Det förekom ett antal motioner om ytterligare nedddragningar, och statsutskottet ställde sig bakom en del av dessa. Utskottet övervägde om hela ökningen från 1865-66 års riksdag borde bibehållas, eftersom förslagen om minskad kostnad för hovstaterna ständigt hade återkommit och kunde få stöd i

”den tanken, att under inflytelsen af en oafslåtliga försiggående förändring i seder och vanor, dels mycket af den yttre glans, som tillföre ansetts ovilkorligen böra herska i den regerandes omgifning, kan umbäras och gifva vika för den enkla värdighet, som uppbär en af folkets förtroende omgifven konung, dels ock många anspråk, som under andra förhållanden ställts på enskild hjälp och understöd af samhällets högsta personlighet, allt mera sällan böra framträda, då de antingen återhållas af den grundsats, som alltmer gör sig gällande, att en hvar bör i det längsta söka hjälpa sig förutan stöd, eller blifvit förekomna än af en inom vidare kretsar spridd benägenhet att gifva en i ett fattigt land väl behöflig uppmuntran åt inhemsk konst, än af det allmänna deltagandets beredvillighet att afhjelpa verklig nöd.”¹⁵⁶¹

Detta föranledde utskottet att föreslå att anslagen till hovstallets utfodring och till ved och kol skulle strykas samt att anslaget för polis-, lys- och renhållning skulle sättas ned med 5 000 rdr; detta skulle innebära att kostnader om 100 000 rdr fick ingå i det allmänna hovhållningsanslaget. Anslagets totalsumma skulle då stanna på 1 191 000 rdr. Det uppkom också en fråga om förflyttning av anslaget för möblers underhållande till slottsstaten, men där såg utskottet inget skäl att frångå beslutet från 1840-41 års riksdag.¹⁵⁶² Riksdagen biföll emellertid konungens begäran i budgetpropositionen,¹⁵⁶³ och den enda inskränkningen som skedde var att hertigens av Dalarna anslag om 53 000 rdr föll bort eftersom han avled, och det ersattes av ett anslag om 28 000 till hans änka.¹⁵⁶⁴

Vid de närmast följande riksdagarna¹⁵⁶⁵ skedde inga förändringar förrän år 1877, då änkedrottning Josefina avled. Hennes anslag om 120 000 kr bortföll (det hade nu skett en myntreform, och en riksdaler riksmünt motsvarade en krona). I gengäld fick kronprins Gustaf (V), som var 19 år, ett eget anslag om 72 000 kr. Nästa väsentliga förändring skedde under 1881 års riksdag, då kronprins Gustaf skulle gifta sig, varvid hans anslag höjdes och ett anslag för handpenningar till kronprinsessan lades till. Gustafs anslag om 72 000 kr höjdes till 180 000 kr från giftermålet. Att höjningen var så stor motiverades i propositionen med en jämförelse med anslagen till de tidigare kronprinsarna Oscar (I) och Karl (XV).¹⁵⁶⁶ Statsutskottet anförde:

¹⁵⁶⁰ Prop. 1873:1 s. 9.

¹⁵⁶¹ Statsutskottets bet. 1873:3 s. 3-4.

¹⁵⁶² Statsutskottets bet. 1873:3, 1873:16, 1873:109.

¹⁵⁶³ Rskr. 1873:45, riksstat för år 1874.

¹⁵⁶⁴ Prop. 1873:49, statsutskottets bet. 1873:67.

¹⁵⁶⁵ Prop. 1874:1 s. 8 samt bil. 6 b) s. 28-30, statsutskottets bet. 1874:13 och 1874:99, rskr. 1874:32, riksstat för år 1875; prop. 1875:1 s. 6, statsutskottets bet. 1875:3 och 1875:90, rskr. 1875:22, riksstat för år 1876; prop. 1876:1 s. 5, statsutskottets bet. 1876:15 och 1876:85, rskr. 1876:35, riksstat för år 1877; prop. 1877:1 s. 6-7, statsutskottets bet. 1877:14 och 1877:96, rskr. 1877:43, riksstat för år 1878; prop. 1878:1 s. 6, statsutskottets bet. 1878:4 och 1878:77, rskr. 1878:30, riksstat för år 1879; prop. 1879:1 s. 5, statsutskottets bet. 1879:7 och 1879:65, rskr. 1879:40, riksstat för år 1880; prop. 1880:1 s. 6, statsutskottets bet. 1880:5 och 1880:68, rskr. 1880:29, riksstat för år 1881.

¹⁵⁶⁶ Prop. 1881:24, se betr. övriga anslagsposter prop. 1881:1 s. 4.

”Med vårt styrelsesätt sammanhänger naturligen, att ej mindre den regerande konungen än äfven tronföljaren förses med apanager, tillräckliga för bestridande af de betydliga utgifter, hvilka med nödvändighet betingas af den höga ställning de äro kallade att intaga.”¹⁵⁶⁷

Statsutskottet noterade att om man räknade ränta på de tidigare kronprinsarnas engångsanslag för inredning skulle årsbeloppet inte överstiga de tidigare anslagsnivåerna särskilt mycket. Det begärda beloppet kunde då bifallas, särskilt som något engångsanslag för bösättningskostnader inte hade begärts. Det belopp som anslogs i Sverige utgjorde tolv sjuttondelar av en totalsumma, och återstoden begärdes från Norge enligt fördelningen efter ländernas folkmängd.¹⁵⁶⁸ Vid 1882 års riksdag slogs anslagen till kronprinsen, hans hovhållning och kronprinsessans handpenningar ihop till ett anslag om 192 000 kr.¹⁵⁶⁹

Därefter förekommer åter en period utan förändringar av de ordinarie hovstatsanslagen¹⁵⁷⁰ fram till dess att konungens hovhållningsanslag vid 1887 års riksdag sattes ned från 800 000 till 772 000 kr, eftersom 26 000 kr skildes av åt vardera av hertigarna av Gotland, Västergötland och Närke.¹⁵⁷¹ Intressant att notera är att konungen året dessförinnan hade försökt lägga till 26 000 kr åt hertigen av Gotland, men det avslog riksdagen. Konungen hade därvid dikterat ett längre yttrande till statsrådsprotokollet, där han framhöll både historiska förhållanden och de yngre konungasönernas behov av en ekonomiskt ordnad tillvaro, särskilt som de var förhindrade att inneha civila ämbeten (se även avsnitt 7.2.). Riksdagens skäl för avslag var dels att anslagen under första huvudtiteln inte borde ändras under en regeringsperiod, dels att befolkningen led under en ekonomisk kris.¹⁵⁷² Detta förklarar att det var möjligt att dela upp hovhållningsanslaget men inte lägga till något belopp, och Oscar II åtog sig också att inte begära förhöjt hovhållningsanslag framöver.¹⁵⁷³ Redan år 1888 föll hertigens av Gotland anslag åter bort, sedan han gift sig med enskild mans dotter och förlorat successionsrätten (han blev då prins Oscar Bernadotte). Hans anslag återfördes till konungens hovhållningsanslag, oavsett att det nu fanns en person mindre som skulle ha del av denna summa.¹⁵⁷⁴ Här torde tanken om oföränderlighet under en regeringsperiod ha verkat, så att säga, i andra riktningen.

Vid 1874 års riksdag begärde konungen att det alltsedan den vid 1817-18 års riksdag antagna budgeten oförändrade anslaget till underhåll av Ulriksdal skulle höjas från 8 250 till

¹⁵⁶⁷ Statsutskottets bet. 1881:50 s. 2.

¹⁵⁶⁸ Statsutskottets bet. 1881:50, se betr. övriga anslagsposter statsutskottets bet. 1881:5 och 1881:67, samt rskr. 1881:16 och riksstat för år 1882.

¹⁵⁶⁹ Prop. 1882:1 s. 4, statsutskottets bet. 1882:7 och 1882:70, rskr. 1882:55, riksstat för år 1883.

¹⁵⁷⁰ Prop. 1883:1 s. 3, statsutskottets bet. 1883:5 och 1883:59, rskr. 1883:51, riksstat för år 1884; prop. 1884:1 s. 3, statsutskottets bet. 1884:7 s. 1 och 1884:66, rskr. 1884:44, riksstat för år 1885; prop. 1885:1 s. 3-4, statsutskottets bet. 1885:7 och 1885:61, rskr. 1885:53, riksstat för år 1886.

¹⁵⁷¹ Prop. 1887B:1 s. 3 samt bilaga, Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1887B:1 och 1887B:53, rskr. 1887B:24, riksstat för år 1888.

¹⁵⁷² Prop. 1886:32, statsutskottets bet. 1886:5a, rskr. 1886:38; se beträffande huvudtiteln i övrigt prop. 1886:1 s. 3, statsutskottets bet. 1886:5 och 1886:63, riksstat för år 1887. Jfr till motioner om att befria kungahusets yngre medlemmar från förbudet att inneha civilt ämbete, vilket skulle vara ett annat sätt att lösa deras försörjningsfråga, konstitutionsutskottets bet. 1886:10.

¹⁵⁷³ Statsutskottets bet. 1887B:1.

¹⁵⁷⁴ Prop. 1888:1 s. 3, prop. 1888:31, statsutskottets bet. 1888:2 och 1888:67, rskr. 1888:57, riksstat för år 1889.

12 000 rdr, men det gick inte riksdagen med på.¹⁵⁷⁵ År 1888 ändrades anslaget för Drottningholms och Svartsjö slott till att bara avse Drottningholm, i samband med att dispositionsrätten till Svartsjö upphörde.¹⁵⁷⁶ Vid därpå följande riksdagar gjordes inga ändringar i första huvudtitelns anslag, bortsett från att prinsessan Eugenie avled år 1889, varefter hennes anslag föll bort.¹⁵⁷⁷

År 1898 begärde konungen en höjning av kronprins Gustafs anslag från 192 000 till 242 000 kr. Detta hade att göra med att det norska anslaget hade satts ned några år tidigare, vilket hade medfört att totalbeloppet blev för litet och kostnadsfördelningen mellan länderna inte stämde. Statsutskottet ansåg i och för sig att kronprinsparet hade behov av beloppet, särskilt på grund av att barnen hade blivit större och kronprinsessan av hälsoskäl behövde resa till sydligare länder, men då det ytterligare anslaget var direkt relaterat till dessa särskilda förhållanden skulle det tas upp som ett extra anslag.¹⁵⁷⁸ Sedan Norge åter höjt sitt anslag begärdes inte detta tillskott påföljande år.¹⁵⁷⁹ Vid 1901 års riksdag höjdes dock anslaget till Gripsholms slott med 1 000 kr. Detta hängde samman med att slottsförvaltaren på Gripsholms slott hade haft avkastningen av en gård som en del av sin inkomst, men han skulle nu i stället få den ersättningen kontant. Förändringen anknöt till 1809-10 års överenskommelse, som dock inte hade omfattat den aktuella gården eftersom den inte var ställd till konungens disposition utan ”innehafts såsom ett vanligt boställshemman af särskilda löningstagare enligt fastställda specialstater”.¹⁵⁸⁰

Ytterligare förändringar skedde i anslutning till prins Gustaf (VI) Adolfs giftermål år 1905, då han fick ett anslag om 100 000 kr, och vid tronskiftet när Gustaf V tillträdde som konung år 1907. Dessförinnan samma år fanns ett förslag i budgetpropositionen om att kronprins Gustaf skulle få ett höjt anslag men det avslogs. Av inkomsterna från försäljningen av den av honom disponerade hovstallsbyggnaden fick han i stället på riksdagens initiativ ett extra anslag till täckning av ett underskott i hans hovhållning. I 1908 års budgetproposition föreslogs att hovhållningsanslaget skulle återställas från 748 000 kr till 800 000 kr, det vill

¹⁵⁷⁵ Prop. 1874:1 s. 8 samt bil. 6 b) s. 28-30, statsutskottets bet. 1874:13 och 1874:99, rskr. 1874:32, riksstat för år 1875.

¹⁵⁷⁶ Prop. 1888:33, statsutskottets bet. 1888:2, 1888:52 och 1888:67, rskr. 1888:57.

¹⁵⁷⁷ Prop. 1889:1 s. 3, prop. 1889:45 (ang. prinsessan Eugenie's frånfälle), statsutskottets bet. 1889:2, 1889:70 och 1889:83, rskr. 1889:62, riksstat för år 1890; prop. 1890:1 s. 3, statsutskottets bet. 1890:2 och 1890:74, rskr. 1890:50, riksstat för år 1891; prop. 1891:1 s. 3, statsutskottets bet. 1891:2 och 1891:69, rskr. 1891:31, riksstat för år 1892; prop. 1892:1 s. 3, statsutskottets bet. 1892:2 och 1892:83, rskr. 1892:62, riksstat för år 1893; prop. 1893:1 s. 3, statsutskottets bet. 1893:2 och 1893:77, rskr. 1893:34, riksstat för år 1894; prop. 1894:1 s. 3, statsutskottets bet. 1894:2 och 1894:79, rskr. 1894:27, riksstat för år 1895; prop. 1895:1 s. 3, statsutskottets bet. 1895:2 och 1895:93, rskr. 1895:27, riksstat för år 1896; prop. 1896:1 s. 3, statsutskottets bet. 1896:2 och 1896:79, rskr. 1896:40, riksstat för år 1897; prop. 1897:1 s. 3, statsutskottets bet. 1897:2 och 1897:90, rskr. 1897:71, riksstat för år 1898.

¹⁵⁷⁸ Prop. 1898:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1898:2 och 1898:105, rskr. 1898:72, riksstat för år 1899.

¹⁵⁷⁹ Prop. 1899:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1899:2 och 1899:97, rskr. 1899:60, riksstat för år 1900; prop. 1900:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1900:2 och 1900:93, rskr. 1900:72, riksstat för år 1901; prop. 1901:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1901:2 och 1901:92, rskr. 1901:96, riksstat för år 1902; prop. 1902:1 s. 3, statsutskottets bet. 1902:2 och 1902:91, rskr. 1902:110, riksstat för år 1903; prop. 1903:1 s. 3, statsutskottets bet. 1903:2 och 1903:107, rskr. 1903:108, riksstat för år 1904; prop. 1904:1 s. 3, statsutskottets bet. 1904:2 och 1904:121, rskr. 1904:129, riksstat för år 1905.

¹⁵⁸⁰ Prop. 1901:1 bilaga Första hufvudtiteln s. 6.

säga till den nivå det hade haft före år 1887, och att Gustaf (VI) Adolfs dittillsvarande anslag skulle falla bort och ersättas av kronprinsanslaget. Detta biföll riksdagen, och hertigarna av Västergötland och Närke behöll sina 26 000 kr vardera. Framtida yngre konungasöner skulle dock inte få egna anslag. Änkedrottning Sofia fick ett anslag om 120 000 kr i likhet med tidigare änkedrottningar, och år 1909 ersattes hovet för Oscar II:s begravningskostnader. Samma år ersattes konungen för kostnader för officiella besök till, och mottagande av, andra länders statsöverhuvuden, något som inte föreslagits i budgetpropositionen utan initierades genom en motion. Bortsett från dessa förändringar och en del andra extra anslag, som behandlas strax nedan, höll sig systemet stabilt till 1910-talets slut.¹⁵⁸¹ År 1913 flyttades anslaget för polis-, lys- och renhållning från hovstaten till slottsstaten, utan att detta förklarades närmare. Samtidigt delades slottsstaten upp i två avdelningar, dels en för Stockholms slott, där anslagen för reparationer, polis-, lys- och renhållning samt brandväsande och yttre lyshållning togs upp och dessutom ett extra anslag för installation av centralvärme och ventilation (se vidare nedan), dels en avdelning ”Övriga kungl. slott” som omfattade de andra slotten. Anslagen var dock fortfarande fördelade på respektive slott.¹⁵⁸²

Anslagen till änkedrottning Sofia och hertiginnan av Dalarna föll bort vid deras respektive frånfällen år 1913 respektive 1914. I samband med konungens begäran om att deras begravningskostnader skulle betalas av det som redan var budgeterat för hertiginnans hovhållningskostnader framhölls från Riksmarskalksämbe- tets sida att räkenskaperna över kostnaderna vid dessa begravningar skulle revideras av Kammarrätten.¹⁵⁸³ I en diktamen till statsrådsprotokollet yttrade Gustaf V att det visserligen sedan gammalt var ”vedertaget, att kostnaderna för begravning av konungafamiljens medlemmar i sin helhet gäldas med särskilda av riksdagen för ändamålet anvisade medel”, men att hänsynen ”till angelägenheten att under nuvarande kritiska förhållanden undvika nya krav på statsverket”¹⁵⁸⁴ föranlett honom att låta hovförvaltningen bära de kostnader, som inte täcktes av hertiginnans anslag. Propositionen befullnads emellertid ändå inte av riksdagen, vilket innebar att den överblivna delen av hertiginnans anslag inte kunde användas till begravningskostnaderna utan återgick till statsverket.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸¹ Prop. 1905:1 s. 3, prop. 1905:100 (Gustaf Adolfs anslag), statsutskottets bet. 1905:2, 1905:105 (Gustaf Adolfs anslag) och 1905:144, rskr. 1905:138, riksstat för år 1906; prop. 1906:1 s. 3, statsutskottets bet. 1906:2 och 1906:167, rskr. 1906:137, riksstat för år 1907; prop. 1907:1 s. 3-4 och prop. 1907:44 (kronprinsens hovstall), bet. 1907:2, 1907:39 (kronprinsens hovstall och hovhållningsbrist) och 1907:184, rskr. 1907:1, riksstat för år 1908; prop. 1908:1 s. 3-4, statsutskottets bet. 1908:2 och 1908:194, rskr. 1908:1, riksstat för år 1909; prop. 1909:1 s. 3-4, statsutskottets bet. 1909:2, 1909:25 och 1909:220, rskr. 1909:1, riksstat för år 1910; prop. 1910:1 s. 3-4, statsutskottets bet. 1910:1 och 1910:108, rskr. 1910:1, riksstat för år 1911; prop. 1911:1 s. 5, statsutskottets bet. 1911:1 och 1911:113, rskr. 1911:1, riksstat för år 1912; prop. 1912:1 s. 5, statsutskottets bet. 1912:1, rskr. 1912:1, riksstat för år 1913; prop. 1913:1 s. 6, statsutskottets bet. 1913:1, rskr. 1913:1, riksstat för år 1914; prop. 1914A:1 s. 6-7, prop. 1914B:1 s. 6, statsutskottets bet. 1914A:1 och 1914B:1, rskr. 1914A:1, lagtima riksmötets riksstat för år 1915 samt senare lagtima riksmötets riksstat för år 1915; prop. 1915:1 s. 6-7, statsutskottets bet. 1915:1, rskr. 1915:1, riksstat för år 1916; prop. 1916:1 s. 6-7, statsutskottets bet. 1916:1, rskr. 1916:1, riksstat för år 1917; prop. 1917:1 s. 6-7, statsutskottets bet. 1917:1, rskr. 1917:1, riksstat för år 1918.

¹⁵⁸² Se rskr. 1913:1 s. 2 och riksstat för år 1914, jfr prop. 1913:1 jämte bilaga Första huvudtiteln och statsutskottets bet. 1913:1 s. 3.

¹⁵⁸³ Prop. 1915:193.

¹⁵⁸⁴ Prop. 1915:193 s. 4.

¹⁵⁸⁵ Statsutskottets bet. 1915:79 och 1915:116, rskr. 1915:216.

Extra anslag beviljades även under denna period. Vid 1867 års riksdag beviljade riksdagen endast en del av begärda medel för reparation av några av de då befintliga hovstallen.¹⁵⁸⁶ Vid 1884 års riksdag begärde hovet 55 000 kr i ett engångsanslag för införande av elektrisk belysning i Kungl. slottet. Bakgrunden var att gasledningarna, som hade installerats år 1856, hade rostat sönder. Den första planen var att installera nya gasrör. Det ansågs emellertid bättre och säkrare att installera elektrisk belysning med 500 glödlampor.¹⁵⁸⁷ Statsutskottet ansåg att det visserligen fanns beaktansvärda skäl för att installera elektrisk belysning. Utskottet framhöll emellertid att anslagen under första huvudtiteln borde ändras endast vid regentskifte, att gasledningarna borde ha underhållits bättre och att delar av lyshållningsanslaget kunde användas till installationskostnaden eftersom elektriciteten skulle bli billigare än gasen. Detta blev slutligen riksdagens beslut.¹⁵⁸⁸ Vid följande riksdag återkom hovet och begärde ett engångsanslag om 95 000 kr för att skydda Kungl. slottet mot eldfara. Bakgrunden var att Frederiksborgs och Christiansborgs slott i Danmark hade brunnit, och därefter hade förutsättningarna för släckning av brand på Stockholms slott undersökts. Vindskonstruktionen var brandfarlig och slottet behövde delas in i brandceller.¹⁵⁸⁹ Riksmarskalksämberet anknöt till det som angetts inledningsvis i detta avsnitt, nämligen att anslaget för underhåll av slottet var otillräckligt, varför konungen ”sjelf [nödgats] bekosta reparationer och inredningar”.¹⁵⁹⁰ Statsutskottet och riksdagen biföll begäran, dock med det förbehållet att eventuell merkostnad inte fick finansieras genom ytterligare tilläggsanslag utan skulle tas av det ordinarie anslaget.¹⁵⁹¹

Vid 1897 års riksdag begärde konungen extra anslag för yttre restaurering av Stockholms slott om 500 000 kr fördelat på fem år. Statsutskottet ansåg att riksdagen borde pröva kostnaderna varje år, och så skedde också.¹⁵⁹² Under perioden 1906-1911 restaurerades Drottningholms slott, varvid en del mer omfattande arbeten behövde utföras. Riksmarskalksämberet hade gått tillbaka i statsbudgetarna och konstaterat att anslaget för underhåll av Drottningholm varit till beloppet i stort sett oförändrat sedan 1809-10 års riksdag. Konungen hade genom sin hovförvaltning under åren 1873-1904 bidragit med 201 145 kr till slottets underhåll och förskönande. Riksdagen beviljade anslaget med sammanlagt 900 000 kr under åren 1905-11.¹⁵⁹³ Riksmarskalksämberet framhöll att slottet ”utgjorde ett arkitektoniskt mästerverk och ett framstående historiskt minnesmärke, hvilket årligen besöktes af tusentals landsmän och främlingar, [något som] syntes allvarligt böra mana till dess snara iståndsättande”.¹⁵⁹⁴

¹⁵⁸⁶ Prop. 1867:39, statsutskottets bet. 1867:75, rskr. 1867:68.

¹⁵⁸⁷ Prop. 1884:1 s. 3-4 med bilaga Första huvudtiteln.

¹⁵⁸⁸ Statsutskottets bet. 1884:7 och 1884:22, rskr. 1884:44.

¹⁵⁸⁹ Prop. 1885:1 s. 3-4 med bilaga Första hufvudtiteln.

¹⁵⁹⁰ Prop. 1885:1, bilaga Första hufvudtiteln, s. 4.

¹⁵⁹¹ Statsutskottets bet. 1885:7, rskr. 1885:53, riksstat för år 1886.

¹⁵⁹² Prop. 1897:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1897:2 och 1897:90, rskr. 1897:71, riksstat för år 1898; prop. 1898:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1898:2 och 1898:105, rskr. 1898:72, riksstat för år 1899; prop. 1899:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1899:2 och 1899:97, rskr. 1899:60, riksstat för år 1900; prop. 1900:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1900:2 och 1900:93, rskr. 1900:72, riksstat för år 1901; prop. 1901:1 s. 3-4 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1901:2 och 1901:92, rskr. 1901:96, riksstat för år 1902.

¹⁵⁹³ Prop. 1906:156, statsutskottets bet. 1906:158 och 1906:167, rskr. 1906:137, riksstat för år 1907; se vidare ovan angivna handlingar från riksdagarna 1907-1910.

¹⁵⁹⁴ Prop. 1906:156 s. 7.

Riksdagen uttalade dock ”såsom sin åsikt, att en del dyrbara reparationsarbeten torde hafva kunnat betydligt inskränkas genom omsorgsfull tillsyn under tidernas lopp och ett successivt afhjälpande af uppkomna brister medelst anlitande af de för slottets underhåll anslagna medel”.¹⁵⁹⁵ Denna markering gjordes trots att riksdagen inte ifrågasatte att hovhållningsmedlen hade bidragit till slottsunderhållet. Därefter var det dags för installation av centralvärme på Stockholms slott, vilket ledde till anslag om totalt 324 000 kr vid riksdagarna 1911-13.¹⁵⁹⁶

Vid 1905 års riksdag föreslog konungen att anslagen till polis-, lys- och renhållningen samt brandväsendet och yttre lyshållningen vid Stockholms slott och Arvfurstens palats enbart skulle avse slottet.¹⁵⁹⁷ Detta hängde samman med att Arvfurstens palats år 1902 hade sålts av den stiftelse som ägde palatset (se även avsnitt 6.4.8. och 6.7.3.).¹⁵⁹⁸ Genom denna stiftelse fick prins Gustaf (VI) Adolf, som nästa person i tronföljden efter kronprins Gustaf, 90 000 kr per år, vilket räknades av i den framställan om anslag till honom som gjordes i anslutning till giftermålet år 1905, trots att ersättningen från stiftelsen ”väl egentligen vore af privat natur”.¹⁵⁹⁹

På 1860-talet togs frågan upp om byggande av ett nytt hovstall. Änkedrottningens och kronprinsens hovstall vid Tegelbacken behövde flyttas, eftersom järnvägen skulle utvidgas, och även hovstallet på Blasieholmen behövde byggas om. Detta ledde inte till någon åtgärd då,¹⁶⁰⁰ men i samband med att ett nytt riksdagshus skulle byggas på Helgeandsholmen behövde det där belägna hovstallet ersättas med ett nytt (se ovan avsnitt 6.4.8.).¹⁶⁰¹ Även hovstallet på Tegelbacken kom senare att säljas, vilket ledde till att 550 000 kr ställdes till kronprinsens disposition och att köpeskillingen i övrigt kunde anslås till inredande av det nya hovstallet och till en ny byggnad för hovhållningens disposition (det nuvarande Hovförvaltningens hus) i stället för det f.d. Indebetouska huset. Kronprinsens hovstall samlokaliseras med konungens hovstall. Både kronprinsens hovstall i kv. Sjöhästen 2 och det f.d. Indebetouska huset i kv. Europa 3 hade inköpts av statsmedel men ingick i den kungl. dispositionsrätten och förvaltades inom ramen för slottsstaten enligt det beslut som fattades vid 1844-45 års riksdag (se ovan avsnitt 6.4.8.). I båda byggnaderna fanns tjänstebostäder för hovpersonal.¹⁶⁰²

I budgetpropositionen år 1918 föreslogs ingen förändring i första huvudtiteln, men i propositionen om en tilläggsbudget föreslog Kungl. Maj:t att riksdagen skulle bevilja ett tilläggsanslag i form av ett förslagsanslag om 75 000 kr för uppvärmning av Stockholms och Drottningholms slott. Uppvärmningen skulle ju täckas av hovstatsanslaget om 50 000 kr för ved och kol, men kostnaden hade enbart för Stockholms och Drottningholms slott under år 1916 uppgått till 123 000 kr, och till 133 338 kr för samtliga slott. Krigsåren hade inneburit

¹⁵⁹⁵ Rskr. 1906:137 s. 2, jfr även statsutskottets bet. 1906:61.

¹⁵⁹⁶ Prop. 1911:1 s. 5, statsutskottets bet. 1911:1 och 1911:113, rskr. 1911:1, riksstat för år 1912; se vidare ovan angivna handlingar från riksdagarna 1912-13.

¹⁵⁹⁷ Prop. 1905:1 s. 3 samt bilaga Första hufvudtiteln, statsutskottets bet. 1905:2, rskr. 1905:138, riksstat för år 1906.

¹⁵⁹⁸ Prop. 1902:67.

¹⁵⁹⁹ Prop. 1905:100 s. 3.

¹⁶⁰⁰ Prop. 1867:1 s. 13, statsutskottets bet. 1867:75 s. 4-6.

¹⁶⁰¹ Jfr beträffande vissa revisionsfrågor statsutskottets bet. 1895:52 s. 1-4 och 38-41.

¹⁶⁰² Prop. 1907:44, statsutskottets bet. 1907:39, rskr. 1907:64.

ökade bränslekostnader. Statsutskottet hade inget att erinra mot denna begäran och föreslog bifall. Av tilläggsstaten framgår att anslaget är upptaget under kungl. slottsstaten, vilket innebär att det till skillnad från ved- och kolanslaget omfattades av revision.¹⁶⁰³

Vid 1910-talets slut aktualiserades även frågor om höjning av de ordinarie anslagen för reparationer och underhåll av slotten, om tillfälliga tillskott av statsverkets medel och om tillskott från Djurgårdskassan. Detta kommer att behandlas i nästa avsnitt.

6.5.6. Översikt över perioden 1866-1918

Riksdag ¹⁶⁰⁴	Första huvudtiteln	Budgeten totalt, inom huvudtitlarna	Första huvudtitelns andel av statsbudgeten (avrundat till helt tal)
1873	1 266 000	Ordinarie: 45 008 900 Inkl. ex.ord.: 60 386 550	3 % 2 %
1882	1 338 000	Ordinarie: 58 536 711 Inkl. ex.ord.: 66 364 300	2 % 2 %
1887	1 338 000	Ordinarie: 64 357 962 Inkl. ex.ord.: 72 203 000	2 % 2 %
1898	1 320 000 Ex.ord.: 150 000	Ordinarie: 82 089 724 Inkl. ex.ord.: 110 113 800	2 % 1 %
1908	1 493 000 Ex.ord.: 180 000	Ordinarie: 159 467 466 Inkl. ex.ord.: 196 233 600	1 % 1 %
1918	1 345 000	Ordinarie: 240 209 208 Inkl. ex.ord.: 378 203 494	0,6 % 0,4 %

Tabell 8. Första huvudtiteln i relation till statsbudgeten som belägs under perioden 1866-1918.

Riksdag:	1873 ¹⁶⁰⁵ Rdr	1882 ¹⁶⁰⁶ kr	1887 ¹⁶⁰⁷ kr	1898 ¹⁶⁰⁸ kr	1908 ¹⁶⁰⁹ kr	1917 ¹⁶¹⁰ kr
Kungl. hovstaterna (omfattas ej av riksdagens revision)						
Kungl. Maj:ts Hovhållning	800 000	800 000	722 000	748 000	800 000	800 000
Änkedrottningens hovhållning (Josefina)	120 000	---	---	---	120 000 (Sophia)	---
Kronprinsens hovhållning	---	180 000	192 000	192 000	192 000	192 000
			(Inkl. kronprinsessans handpenningar)			
Kronprinsessans handpenningar	---	12 000	Se ovan	Se ovan	Se ovan	Se ovan
Hertiginnan av Dalarna	28 000	28 000	28 000	28 000	28 000	---
Prinsessan Eugenie	18 000	18 000	18 000	---	---	---

¹⁶⁰³ Prop. 1918A:1 s. 6-7, prop. 1918A:2 s. 3 samt bilaga Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1918:1A-B, rskr. 1918:1A-B, riksstat för år 1919 och tilläggsstat till riksstaten för år 1919.

¹⁶⁰⁴ Uppgifterna hämtade från resp. riksstat för påföljande år.

¹⁶⁰⁵ Riksstat för år 1874.

¹⁶⁰⁶ Riksstat för år 1883.

¹⁶⁰⁷ Riksstat för år 1888.

¹⁶⁰⁸ Riksstat för år 1899.

¹⁶⁰⁹ Riksstat för år 1909.

¹⁶¹⁰ Riksstat för år 1918.

Hertigen av Gotland	---	---	26 000	---	---	---
Hertigen av Västergötland	---	---	26 000	26 000	26 000	26 000
Hertigen av Närke	---	---	26 000	26 000	26 000	26 000
Underhåll och vård av statens möbler och inventarier	56 400	56 400	56 400	56 400	56 400	56 400
Hovstallets utfodring	45 000	45 000	45 000	45 000	45 000	45 000
Polis-, lys- och renhållning Kungl. slottet och Arvfurstens palats	22 500	22 500	22 500	22 500	22 500 (ej Arvf:s palats)	Se nedan
Rosersbergs slott	3 000	3 000	3 000	3 000	Se nedan	Se nedan
Ved och kol för de kungl. hoven	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000
Kungl. slotten (omfattas av riksdagens revision)						
Reparationer på Kungl. slottet i Stockholm m.fl. för de kungl. hoven upplåtna byggnader	63 000	63 000	63 000	63 000	63 000	63 000
Brandväsendet och yttre lyshållningen, Kungl. slottet och Arvfurstens palats	11 250	11 250	11 250	11 250	11 250 (ej Arvf:s palats)	11 250
Polis-, lys- och renhållning Kungl. slottet	Se ovan	Se ovan	Se ovan	Se ovan	Se ovan	22 500
Drottningholms (och Svartsjö) slott	24 600	24 600	24 600	24 600	24 600	24 600
Gripsholms slott	5 000	5 000	5 000	5 000	6 000	6 000
Ulriksdals slott	8 250	8 250	8 250	8 250	8 250	8 250
Haga lustslott och park	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000
Strömsholms slott	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000
Rosersbergs slott	Se ovan	Se ovan	Se ovan	Se ovan	3 000	3 000
Summa	1 266 000	1 338 000	1 338 000	1 320 000	1 493 000	1 345 000
Extraanslag				Kronprinsen: 50 000 Restaurering av Kungl. slottet 100 000	Änkedrottningen: 20 000 Reparation vid Drottningholm 160 000	

Tabell 9. Första huvudtitelns delposter under perioden 1866-1918.

6.5.7. *Djurgårdskassans överskott som tillfälliga lösningar på behovet av medel för upprustning och underhåll av slotten 1908-1945 och med en epilog på 1980-talet. Bidrag från Stockholms stad till skötseln av parken vid Haga och Djurgården*

Konungen hade, som vi har sett, bidragit till underhållet av Drottningholms slott med hjälp av hovhållningsanslaget, samtidigt som riksdagen år 1906 uttalade att tillsynen borde ha varit mer omsorgsfull och att uppkomna brister hade bort avhjälpas successivt med hjälp av de för slottets underhåll anslagna medlen. Detta antyder att inte mycket krävdes för att frågan om underhållsanslagen skulle komma upp på dagordningen igen. Så skedde också år

1908, då riksdagen begärde en utredning av om Djurgårdskassans medel kunde användas till underhåll av lustslotten.¹⁶¹¹ Djurgårdskassans inkomster kom från arrenden samt från försäljning av skogs- och trädgårdsprodukter m.m.¹⁶¹² I en proposition samma år föreslog Kungl. Maj:t att ett belopp om 254 000 kr av Djurgårdsfonden – som förvaltades av Statskontoret och bestod av intäkter från försäljningar av mark från Djurgården (se ovan avsnitt 6.4.6.) – skulle få användas till upprustning av Haga och Ulriksdals slott.¹⁶¹³ Statsutskottet tillstyrkte dock bara att ett belopp motsvarande *räntan* å 254 000 kr från Djurgårdsfonden skulle få användas för de nödvändigaste underhållsarbetena vid Haga och Ulriksdal. Denna ränta tillföll annars Djurgårdskassan. Anledningen till detta var att ett kapital, som var bildat av försäljningsmedel för statsegendom, inte borde användas för tillfälliga utgifter.¹⁶¹⁴

Följden av detta blev att Djurgårdskassans överskott fick bidra till underhåll och reparationer på en del av lustslotten. År 1910 anslogs från Djurgårdskassan högst 25 000 kr för vissa byggnads- och reparationsarbeten vid Ulriksdal. I propositionen fanns en beräkning som visade att Djurgårdskassan kunde förväntas ha ett överskott om i medeltal 50 000 kr per år, som kunde användas till lustslottens underhåll, även om det var svårt att göra säkra beräkningar. Förslaget stannade därför vid 25 000 kr på ett år.¹⁶¹⁵ Uttag ur Djurgårdskassans överskott för byggnads- och reparationsarbeten på Ulriksdal, Haga och Drottningholm samt slottsparkerna gjordes även de kommande åren till och med år 1926 genom separata beslut fattade för varje särskilt tillfälle, förutom avseende Haga slottspark, som under perioden 1917-27 fick ett löpande årligt tillskott om 3 000 kr. De sammanlagda beloppen varierade i början mellan 42 000 och omkring 100 000 kr per år men gick senare ned till 12 000 kr årligen. Det förekom också att Riksmarskalksämberet fick låna medel från Djurgårdsfonden varvid Djurgårdskassan skulle stå för räntorna.¹⁶¹⁶ Detta krävde för varje år riksdagens samtycke.¹⁶¹⁷

Mot 1910-talets slut behövde uttagen från Djurgårdskassans överskott börja begränsas. I 1919 års budgetproposition konstaterades dels att stora belopp redan hade tagits i anspråk, dels att överskotten inte kunde förväntas bli lika stora framöver.¹⁶¹⁸ År 1926 tog riksdagen initiativ till en utredning om hur riksdagen på ett mera ingående och allsidigt sätt skulle kunna

¹⁶¹¹ Statsutskottets bet. 1908:2 s. 7, rskr. 1908:1.

¹⁶¹² Prop. 1947:248 s. 2.

¹⁶¹³ Prop. 1908:219.

¹⁶¹⁴ Statsutskottets bet. 1908:183, rskr. 1908:214.

¹⁶¹⁵ Prop. 1910:151, statsutskottets bet. 1910:46, rskr. 1910:132.

¹⁶¹⁶ Prop. 1911:175, statsutskottets bet. 1911:67, rskr. 1911:151; prop. 1912:216, statsutskottets bet. 1912:96, rskr. 1912:168; prop. 1913:296, statsutskottets bet. 1913:124, rskr. 1913:238; prop. 1914B:260, statsutskottets bet. 1914B:92, rskr. 1914B:195; prop. 1915:168, statsutskottets bet. 1915:80, rskr. 1915:111; prop. 1916:178-179, statsutskottets bet. 1916:116 och 1916:133, rskr. 1916:215 och 1916:245; prop. 1917:277-278, statsutskottets bet. 1917:118-119, rskr. 1917:176-177 (den sistnämnda avseende årligt tillskott till Haga slottspark); prop. 1918A:324, statsutskottets bet. 1918A:126, rskr. 1918A:254; prop. 1919A:298, statsutskottets bet. 1919A:74, rskr. 1919A:105; prop. 1920:212 och 1920:343, statsutskottets bet. 1920:46 och 1920:99, rskr. 1920:115 och 1920:194; prop. 1921:35, statsutskottets bet. 1921:50, rskr. 1921:152; prop. 1922:113, statsutskottets bet. 1922:18, rskr. 1922:70; prop. 1923:17, statsutskottets bet. 1923:15, rskr. 1923:21; prop. 1924:59, statsutskottets bet. 1924:25, rskr. 1924:75; prop. 1925:3, statsutskottets bet. 1925:71, rskr. 1925:174; prop. 1926:15, statsutskottets bet. 1926:17, rskr. 1926:40.

¹⁶¹⁷ Prop. 1910:151 s. 14.

¹⁶¹⁸ Prop. 1919A:1 s. 10-11 och bilaga Första huvudtiteln s. 14.

pröva användningen av Djurgårdskassans medel och de därav uppkommande överskotten.¹⁶¹⁹ Detta ledde till att överskotten även fortsättningsvis bidrog till reparationer och andra arbeten avseende lustslotten, men på så sätt att Riksmarskalksämberet lånade medel varefter räntor och amorteringar täcktes av Djurgårdskassans överskottsmedel. Detta hanterades genom budgetpropositionerna och inte genom separata propositioner.

År 1927 förutsågs att Djurgårdskassan framöver skulle kunna bidra i större utsträckning till lustslottens underhåll, och då enades också Riksmarskalksämberet och riksdagen om att Djurgårdskassans räkenskaper för framtiden skulle granskas av Riksräkenskapsverket.¹⁶²⁰ Riksräkenskapsverket föreslog att Djurgårdskassans beräknade uppbörd skulle uppföras på riksstatsens inkomstsida, men Statskontoret ansåg att detta formellt skulle strida mot vad som gällde rörande användningen av Djurgårdskassans inkomster och inte skulle stå i god överensstämmelse med konungens enskilda dispositionsrätt över Djurgården. Dessutom varnade Statskontoret för att ”den sporre till uppdrivande av inkomsterna skulle bortfalla, som ligger däri, att vederbörande förvaltningsorgan med högre inkomster få mera medel till förfogande för förvaltningskostnadernas bestridande”.¹⁶²¹ Förslaget vann inte heller departementschefens gillande, eftersom det inte föreföll ”vara nödigt och lämpligt för vinnande av det med ifrågavarande omläggning åsyftade ändamålet”,¹⁶²² nämligen att uppföra ett gemensamt ordinarie reservationsanslag för underhåll och reparation av lustslotten, vilket skulle beräknas till ett belopp som motsvarade skillnaden mellan slottens sammanlagda behov av statsmedel och det för ändamålet disponibla överskottet av Djurgårdskassans medel. Under 1930-talet kom bidraget att överstiga 100 000 kr per år. Intäkter från grusförsäljning på Haga och Ulriksdal fonderades från år 1912 respektive 1936 för att bidra till underhållskostnader. Den s.k. Ulriksdals slotts försäljningsmedels fond fick sedan år 1939 bidra med 22 000 kr till grundförstärkningsarbeten vid Ulriksdals slott, något som togs upp under första huvudtiteln.¹⁶²³

År 1916 ansåg Riksmarskalksämberet och finansministern beträffande Haga slottspark att ”för framtiden torde, med hänsyn till den användning området i allt större utsträckning erhållit såsom folkpark, Stockholms stad skäligen böra deltaga med årligt bidrag till dess underhåll”.¹⁶²⁴ Detta instämde statsutskottet och riksdagen i.¹⁶²⁵ Stockholms stadsfullmäktige beslutade sedan att från och med år 1916 bidra med 3 000 kr per år ”så länge Hagaparken med samma omfattning som för närvarande fritt upplåtes till allmänhetens begagnande, [---] såsom bidrag till renhållning, tillsyn samt underhåll och vård av samma park med tillhörande vägar”.¹⁶²⁶ År 1926 återkom riksdagen till frågan och ansåg att staden borde bidra med en

¹⁶¹⁹ Statsutskottets bet. 1926:60 s. 3-4, rskr. 1926:107 s. 9-10.

¹⁶²⁰ Se statsutskottets bet. 1926:1 s. 6 och rskr. 1926:1 s. 4 samt prop. 1927:1 Första huvudtiteln s. 13-28, statsutskottets bet. 1927:1 s. 5-10 och rskr. 1927:1.

¹⁶²¹ Prop. 1927:1 s. 22.

¹⁶²² Prop. 1927:1 s. 27.

¹⁶²³ Se fr.o.m. år 1927 budgetpropositioner, statsutskottets betänkanden och riksdagsskrivelser vid 1927 års riksdag och följande enligt hänvisningar i avsnitt 6.5.8. Se för en historisk redogörelse prop. 1978/79:100 bilaga 4 Första huvudtiteln s. 18.

¹⁶²⁴ Prop. 1916:178 s. 14.

¹⁶²⁵ Statsutskottets bet. 1916:116 s. 2, rskr. 1916:215 s. 6.

¹⁶²⁶ Prop. 1917:277 s. 9-10.

större andel av kostnaden; totalkostnaden hade fördubblats men stadens bidrag var oförändrat.¹⁶²⁷ Detta ledde till att det årliga bidraget höjdes till 10 000 kr.¹⁶²⁸

Vid föregående riksdag, år 1925, hade motioner väckts om att Stockholms stad borde bidra till Djurgårdens underhåll, eftersom såväl Djurgården som Haga och Drottningholm användes som stockholmarnas rekreatiomsområden. Stockholms stad bekostade vägarna för trafik till gasverket, hamnarna och varvsområdet. Riksdagen biföll motionerna och uttalade att staden också borde bidra till parkerna och övriga vägar.¹⁶²⁹ Detta ledde till att ett avtal slöts år 1926 om att Stockholms stad skulle ombesörja och bekosta belysningen på Djurgårdens vägar och dessutom ersätta Djurgårdsförvaltningen för underhålls- och förbättringskostnader för vissa vägar.¹⁶³⁰ Dessa belopp kunde vara betydande, t.ex. 131 500 kr av en total inkomst om 584 600 kr budgetåret 1933-34.¹⁶³¹

År 1940 inträdde speciella förhållanden till följd av kriget och det därav följande ekonomiska krisläget. Då fick kostnaden för underhåll av lustslotten på statsutskottets initiativ helt täckas av 125 000 kr av Djurgårdskassans överskott och 85 000 kr av fonderade grusförsäljningsmedel från Ulriksdals slott.¹⁶³² Redan några år senare ansåg emellertid finansministern att större byggnadsarbeten vid slotten borde finansieras på samma sätt som andra statliga byggnadsarbeten, genom vanliga budgetanslag. Detta hade sin bakgrund i att en restaurering av Ottilielund vid Ulriksdal skulle finansieras genom lån, men kostnaden hade kommit att överskrida det upplånade beloppet.¹⁶³³ Detta innebar början till slutet för de särskilda finansieringslösningarna för byggnadsarbeten på lustslotten.

I samband med beslutet om dispositionsplan år 1964 anslogs 5 000 000 kr av Djurgårdsfonden för upprustning av Djurgården. Då avtalades också, i stället för 1926 års avtal, att Stockholms stad skulle betala för en del av kostnaderna för upprustning och underhåll av vägar och parkeringsplatser.¹⁶³⁴ Denna typ av transaktioner omtalades sedan knappt i riksdagstrycket under ett antal år förrän frågan aktualiserades i samband med 1985/86 års budgetproposition. Det framkom då att regeringen årligen fastställde budget för Djurgårdskassan, att ett formellt belopp om 1 000 kr inlevererades till Byggnadsstyrelsen, och att vissa ersättningar från Stockholms stad enligt avtal fortfarande betalades till Djurgårdskassan. Resultatet av de nya övervägandena blev att överskottsmedel från Djurgårdskassan ånyo skulle få användas för upprustning av slotten, nu efter samråd med Byggnadsstyrelsen, eller med regeringen avseende större belopp.¹⁶³⁵

¹⁶²⁷ Statsutskottets bet. 1926:60 s. 1-3, rskr. 1926:107 s. 7-9.

¹⁶²⁸ Prop. 1927:1 s. 22-24.

¹⁶²⁹ Statsutskottets bet. 1925:108, rskr. 1925:265.

¹⁶³⁰ Prop. 1927:1 s. 16-17.

¹⁶³¹ Prop. 1933:1 bilaga Första huvudtiteln s. 10.

¹⁶³² Statsutskottets bet. 1940:1 s. 4, rskr. 1940:1.

¹⁶³³ Prop. 1943:2 s. 22-25, statsutskottets bet. 1943:13, rskr. 1943:23.

¹⁶³⁴ Prop. 1964:183, statsutskottets bet. 1964:195, rskr. 1964:380.

¹⁶³⁵ Prop. 1985/86:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottstaterna s. 1-3, bet. 1985/86:KU27, rskr. 1985/86:291.

6.5.8. Oförändrade ordinarie anslag men med tillägg av extra anslag 1919-1944

Det som är speciellt under denna period, fram till dess att slottsstatsanslagen strukturerades om från och med år 1945, är att de ordinarie anslagen kvarstod oförändrade, samtidigt som betydande tilläggsanslag beviljades, utöver de överskottsmedel från Djurgårdskassan som tillgodofördes Ulriksdal, Haga och Drottningholm.¹⁶³⁶ Anslaget för Kungl. Maj:ts hovhållning hade bestämts till 800 000 kr första gången vid 1865-66 års riksdag (ett belopp som hade gällt till år 1887 då delar av anslaget skildes av åt hertigarna av Västergötland och Närke) och andra gången vid 1908 års riksdag, och det kvarstod på detta belopp till år 1950. De båda hertigarnas anslag om 26 000 kr vardera var oförändrade under deras livstid. Kronprinsanslaget om 192 000 kr inklusive kronprinsessans handpenningar var oförändrat från år 1882 till 1950, dock räknades det ned med 12 000 kr år 1921 sedan kronprinsessan Margareta hade avlidit och återställdes år 1924 sedan kronprinsen gift sig med kronprinsessan Louise. Anslaget för ved och kol, inkluderande annan typ av uppvärmning, var oförändrat från år 1858. Anslaget för vård av statens möbler och inventarier var oförändrat 56 400 kr från 1860-talet till 1950, liksom anslaget för hovstallets utfordring om 45 000 kr. Inom slottsstaten, där anslagen varit oförändrade sedan 1800-talets mitt eller beträffande Kungl. slottet 1800-talets slut, skedde mindre förändringar fram till år 1927, då anslagen till de övriga kungl. slotten lades samman till ett enda anslag. I gengäld redovisades från och med 1928 års budgetproposition budgetar för Djurgårdskassan och de olika slotten, vilka visserligen inte fastställdes av riksdagen men var en del av beslutsunderlaget. 1922 års statsbudget var speciell på så sätt att den omfattade ett halvt år, eftersom det skedde en övergång till brutna budgetår.

Anledningen till ordningen med omfattande tilläggsanslag står att finna i 1919 års budgetproposition. Riksmarskalksämberet hade begärt höjda anslag för reparations- och underhållsarbeten på slotten, och Byggnadsstyrelsen (som Kungl. överintendentsämberet nu hade bytt namn till) hade instämt i att medlen för underhåll av slotten var otillräckliga. Hovhållningsanslaget hade bidragit till underhållskostnader på bl.a. Kungl. slottet. Beträffande

¹⁶³⁶ Prop. 1918A:1 s. 6-7, prop. 1918A:2 s. 3, statsutskottets bet. 1918A:1A-B, rskr. 1918A:1A-B; prop. 1919A:1 s. 10-11 samt bilaga Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1919A:1A-B, rskr. 1919A:1A-B; prop. 1920:1-2 samt bilagor Första huvudtiteln, prop. 1920:434, statsutskottets bet. 1920:1A-B och 1920:192, rskr. 1920:1A-B; prop. 1921:1-2 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1921:1A-B, rskr. 1921:1A-B; prop. 1922:1-2 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1922:1A-B (1A även om skillnaden mellan förstärkningsanslag, förslagsanslag och reservationsanslag), rskr. 1922:1A-B; prop. 1923:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1923:1, rskr. 1923:1; prop. 1924:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1924:1, rskr. 1924:1; prop. 1925:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1925:1, rskr. 1925:1; prop. 1926:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1926:1, rskr. 1926:1; prop. 1927:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1927:1, rskr. 1927:1; prop. 1928:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1928:1, rskr. 1928:1; prop. 1929:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1929:1, rskr. 1929:1; prop. 1930:1, statsutskottets bet. 1930:1, rskr. 1930:1; prop. 1931:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1931:1, rskr. 1931:1; prop. 1932:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1932:1, rskr. 1932:1; prop. 1933:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1933:1, rskr. 1933:1; prop. 1934:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1934:1, rskr. 1934:1; prop. 1935:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1935:1, rskr. 1935:1; prop. 1936:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1936:1, rskr. 1936:1; prop. 1937:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1937:1, rskr. 1937:1; prop. 1938:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1938:1, rskr. 1938:1; prop. 1939:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1939:1, rskr. 1939:1; prop. 1940:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1940:1, rskr. 1940:1; prop. 1940U:1 Första huvudtiteln, andra särskilda utskottets bet. 1940U:2, rskr. 1940U:7; prop. 1941:2 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1941:19, rskr. 1941:51; prop. 1942:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1942:1, rskr. 1942:1; prop. 1942:2 s. 15, statsutskottets bet. 1942:13, rskr. 1942:21; prop. 1943:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1943:1, rskr. 1943:1; prop. 1943:2 s. 21-25, statsutskottets bet. 1943:13, rskr. 1943:23; prop. 1944:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1944:1, rskr. 1944:1.

Kungl. slottet och Haga fanns vissa intäkter, medan ränteinkomsten från Frescati m.m. som hade tillgodoförts Ulriksdal hade upphört. Beträffande Strömsholm noterades att den där belägna ridskolan inte bidrog till underhållet av slottet. Vissa statligt anställda hade fått krigstidstillägg och krigstidshjälp, och enligt Riksmarskalksämberet kunde tjänstemän och arbetare vid ståthållarämbetena inte anses tillhöra hovet ”utan lära vara att hänföra till befattningshavare i statens tjänst”¹⁶³⁷ vilket innebar att de hade fått dessa tillägg och att även de hovanställda hade fått sådana. Finansministern noterade att anslagen skulle omfatta ”betjäningens avlönande, planteringarnas underhållande, byggnader och reparationer samt ved för orangerierna och eldning för rummens konservering m. m.”. Under den tid som gått sedan anslagsnivåerna fastställts hade priserna ökat; att så hade skett ”och i all synnerhet under de senaste åren material- och arbetspriser stigit i en utomordentlig grad, torde vara så allmänligen känt, att därom från min sida vidare ordande torde få anses överflödigt”,¹⁶³⁸ anförde ministern. Denne kunde dock inte biträda att de ordinarie anslagen skulle höjas, dels eftersom det var svårt att förutse kostnadsläget i framtiden, dels eftersom det också borde utredas om några besparingar kunde göras. Denna typ av resonemang är genomgående i början av perioden¹⁶³⁹ och sedan verkar det ha blivit en vedertagen ordning. I början av perioden förekom också extra anslag i de tilläggsstater som beslutades varje år. Under 1930-talet blev anslagen mindre eftersom besparingar i statsbudgeten behövde göras.

Tilläggsanslagen – som förekom på alla delanslag utom anslaget för hovstallets utfodring – ska inte behandlas i detalj för de olika åren, men några exempel finns i tabellen i nästa avsnitt. Utöver förstärkning av de ordinarie anslagen tillkom några särskilda anslag, som t.ex. år 1925/26 för täckande av kostnader för kronprinsens och kronprinsessans besök i Amerika¹⁶⁴⁰ och år 1930 till drottning Victorias begravning.¹⁶⁴¹ Däremot vägrade finansministern att föreslå ett anslag för hertigen av Västerbotten – kronprins Gustaf (VI) Adolfs äldste son Gustaf Adolf – i samband med att han gifte sig, trots att detta hade varit brukligt i tidigare generationer och trots att närmare hälften av totalkostnaden skulle täckas av avkastningen från Sofia Albertinas stiftelse. Skälet var ”de statsfinansiella svårigheterna”.¹⁶⁴²

Till detta kommer att extra anslag också beviljades på andra huvudtitlar. Det hade på 1910-talet uppdagats att grunden under Kungl. slottet, nämligen under slottskapellets södra vägg och under de östra flyglarna, behövde förstärkas. År 1919 anslog riksdagen totalt 375 000 kr för detta arbete under *sjunde* huvudtiteln, Finansdepartementets huvudtitel, dit Byggnadsstyrelsen och kronans publika hus hörde.¹⁶⁴³ År 1920 återkom det under *sjätte* huvudtiteln, sedan Kommunikationsdepartementet inrättats och statens byggnadsväsende förts

¹⁶³⁷ Prop. 1919A:1 s. 10-11 bilaga Första huvudtiteln s. 12. Detsamma gällde dem som hade hand om säkerhet, lys- och renhållning samt brandväsendet och yttre lyshållning på Kungl. slottet eftersom ”deras tjänst uteslutande vore ägnad åt vård av statens egendom och avlöningen härför utginge från särskilt statsanslag”, se prop. 1920:1 bilaga Första huvudtiteln s. 10 och 13. Bedömningen i denna fråga blev dock motsatt senare under 1900-talet, se avsnitt 6.5.10.

¹⁶³⁸ Prop. 1919A:1 s. 10-11 bilaga Första huvudtiteln s. 16-17.

¹⁶³⁹ Se t.ex. utförliga beräkningar av husgerådskammarens ökade omkostnader i prop. 1920:1 bilaga Första huvudtiteln s. 2-6.

¹⁶⁴⁰ Prop. 1926:130, statsutskottets bet. 1926:31, rskr. 1926:100.

¹⁶⁴¹ Prop. 1930:280, statsutskottets bet. 1930:178, rskr. 1930:362.

¹⁶⁴² Prop. 1933:1 Första huvudtiteln s. 3.

¹⁶⁴³ Prop. 1919A:60, statsutskottets bet. 1919A:7A s. 104-105 och 1919A:7B s. 141-142, rskr. 1919A:7A s. 44-45 och 1919A:7B s. 7.

dit.¹⁶⁴⁴ Detsamma gäller bl.a. ett anslag år 1921 för yttre restaurering av slottet¹⁶⁴⁵ och ett anslag år 1930 för inrättande av värmeledning på Gripsholms slott.¹⁶⁴⁶ Varför dessa anslag inte togs upp under första huvudtiteln är något oklart, eftersom reparationer av byggnader disponerade för hovhållningen kunde tas upp även där. Som exempel kan nämnas att år 1897 togs anslag för yttre restaurering av Stockholms slott upp under första huvudtiteln,¹⁶⁴⁷ liksom anslaget för centralvärme år 1911.¹⁶⁴⁸ Möjligen har man år 1919 ansett att kostnaden snarare hörde till marken än till byggnaden, eftersom det är tal om ”förstärkning av grunden under vissa delar av Stockholms slott”.¹⁶⁴⁹ Men år 1921 hänvisas till 1897 års extraanslag med kommentaren att för ”utförande av underhållsarbeten eller reparationer av mera omfattande natur hava emellertid särskilda belopp tid efter annan anvisats”.¹⁶⁵⁰

Det förekom också att extra anslag beviljades som en följd av att riksdagens revisorer hade konstaterat brister i underhållet av någon byggnad. T.ex. konstaterade revisorerna vid ett besök vid Gustav III:s paviljong i Haga att restaureringsåtgärder snarast borde vidtas. Detta föranledde konungen att begära ett reservationsanslag om 45 500 kr under sjätte huvudtiteln för restaureringsarbetena.¹⁶⁵¹ Att anslaget fördes upp under sjätte huvudtiteln var en följd av att revisorerna tillät sig ”ifrågasätta, huruvida icke möjligen anslaget med hänsyn till ändamålets natur”¹⁶⁵² borde uppföras under denna huvudtitel. Motiveringen bidrar knappast till klarhet ifråga om gränsdragningen mellan första och sjätte huvudtiteln.

År 1942 såldes en del av Bellevue lustpark, som hörde till Haga, till Stockholms stad. Bellevue lustpark hade arrenderats ut till staden, och överlåtelsen innebar att Haga slott gick miste om en arrendeintäkt. Gustaf V hade dessutom renoverat Haga slott för 421 843 kr av egna medel. I samband med överlåtelsen höjdes anslaget för underhåll av slotten på ett sätt som tog hänsyn till inkomstminskningen, och konungen skulle få ersättning av staten för renoveringskostnaderna.¹⁶⁵³

Den ekonomiska betydelsen av visningarna av slotten för turister dyker upp första gången i 1943 års budgetproposition. I budgetförslaget för Drottningholms slott hade Riksmarskalksämberet tagit upp ett belopp om 8 650 kr för att täcka ett underskott vid Drottningholms teatermuseum. Underskottet berodde på att inträdesavgifterna vid museet inte längre, ”sedan turistströmmen numera sinat”,¹⁶⁵⁴ kunde täcka driftkostnaderna för museet. Det var uppenbarligen så att krigstiden hade påverkat turismen. För finansministern verkar

¹⁶⁴⁴ Prop. 1920:1 samt bilaga Sjätte huvudtiteln s. 2-3 och 60-61, statsutskottets bet. 1920:6 s. 14, rskr. 1920:6 s. 15.

¹⁶⁴⁵ Prop. 1921:1 bilaga Sjätte huvudtiteln, statsutskottets bet. 1921:6A s. 39, jfr 1921:1A s. 3, rskr. 1921:6A s. 20.

¹⁶⁴⁶ Prop. 1930:1 Första huvudtiteln s. 15, Sjätte huvudtiteln s. 175-181, statsutskottets bet. 1930:12 s. rskr. 1930:14.

¹⁶⁴⁷ Prop. 1897:1, statsutskottets bet 1897:2, rskr. 1897:71.

¹⁶⁴⁸ Prop. 1911:1, statsutskottets bet. 1911:1, rskr. 1911:1

¹⁶⁴⁹ Se t.ex. rskr. 1919A:7A s. 45.

¹⁶⁵⁰ Prop. 1921:1 bilaga Sjätte huvudtiteln s. 81.

¹⁶⁵¹ Riksdagens revisorers berättelse år 1935 § 23 s. 81-82, prop. 1936:106, statsutskottets bet. 1936:49, rskr. 1936:112.

¹⁶⁵² Riksdagens revisorers berättelse år 1935 § 23 s. 82.

¹⁶⁵³ Prop. 1941:215, statsutskottets bet. 1941:136, rskr. 1941:271.

¹⁶⁵⁴ Prop. 1943:1 Första huvudtiteln s. 7.

dock turistverksamheten ha kommit som en överraskning. I propositionen står nämligen att han inte var ”beredd att taga ställning till principfrågan om museiverksamhetens samhörighet med de i slottsförvaltningen ingående uppgifterna”.¹⁶⁵⁵ Och om ”det vid denna frågas prövning skulle befinnas, att museiverksamheten bör betraktas som ett led i slottsförvaltningen, återstår en närmare budgetmässig granskning av de olika utgifterna för verksamheten.”¹⁶⁵⁶ Med hänsyn till att teaterbyggnaden med inredning och inventarier hörde till slottsegendomen syntes det enligt finansministern rimligt att åtgärder från statens sida vidtogs för ekonomisk reglering av museiverksamheten. För det kommande budgetåret anslogs medel från Haga slotts försäljningsmedels fond. Bakgrunden till museiverksamheten var att teatern från år 1922 återställdes till sitt ursprungliga utseende på slottsstatens bekostnad och att Drottningholms teatermuseum då startades som en verksamhet i anslutning till Riksmarskalksämbetet.¹⁶⁵⁷ År 1945 bildades en stiftelse, Stiftelsen Drottningholms slottsteater, i nära anknytning till Riksmarskalksämbetet och Ståthållarämbetet på Drottningholms slott, en stiftelse som står under ”överinseende” av Riksmarskalksämbetet.¹⁶⁵⁸

6.5.9. Översikt över perioden 1919-1944

Budgetår:	1921 ¹⁶⁵⁹	1930/31 ¹⁶⁶⁰	1940/41 ¹⁶⁶¹		
	Vänsterkolumnen avser budgeten för år 1921, ordinarie och tilläggsanslag (kursiva) medan högerkolumnen (kursiv) avser vid 1921 års riksdag beslutad tilläggsbudget för år 1921.	Ordinarie anslag och tilläggsanslag (kursiva)	Vänsterkolumnen avser budgeten för år 1941, ordinarie och tilläggsanslag (kursiva) medan högerkolumnen (kursiv) avser vid 1940 års urtima riksdag och 1941 års lagtima riksdag beslutade tilläggsanslag för budgetåret 1940/41.		
Kungl. hovstaten (omfattas ej av riksdagens revision)					
Kungl. Maj:ts Hovhållning	800 000	200 000	800 000 +150 000	800 000 +150 000	
Kronprinsens hovhållning inkl. kronprinsessans handpenningar	192 000	90 000	192 000 +70 000	192 000 +125 000	
Hertigen av Västergötland	26 000	-	26 000	26 000	
Hertigen av Närke	26 000	-	26 000	26 000	

¹⁶⁵⁵ Prop. 1943:1 Första huvudtiteln s. 8.

¹⁶⁵⁶ Prop. 1943:1 Första huvudtiteln s. 8.

¹⁶⁵⁷ SOU 2006:68 s. 52.

¹⁶⁵⁸ Se SOU 2006:68 s. 53-55 och Katarina Olsson, ”Stiftelserna inom kulturområdet. En utredning av stiftelsernas rättsliga status”, Underlag A till RiR 2019:10, s. 88-91.

¹⁶⁵⁹ Riksstat för år 1921; tilläggsstat för år 1921.

¹⁶⁶⁰ Riksstat för år 1930/31.

¹⁶⁶¹ Riksstat för år 1940/41; prop. 1940U:1 Första huvudtiteln, andra särskilda utskottets bet. 1940U:2, rskr. 1940U:7; prop. 1941:2 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1941:19, rskr. 1941:51.

Ved och kol för de kungl. hoven	50 000	(jfr nedan)	50 000 +85 000	50 000 +95 000	+91 600 (vissa bränsle- kostnader vid hoven, retroaktiv ersättning) +98 000 (vissa bränsle- kostnader vid hoven, innevarande budgetår)
Underhåll och vård av statens möbler och inventarier	56 400 +28 200	-	56 400 +25 000	56 400 +25 000	
Hovstallets utfodring	45 000	-	45 000	45 000	
Kungl. slottsstaten (omfattas av riksdagens revision)					
Reparationer på Kungl. slottet i Stockholm m.fl. för de kungl. hoven upplåtna byggnader	63 000 +31 500	31 500	63 000 +63 000	63 000 +50 000	
Merkostnad för uppvärmning, Stockholms och Drottningholms slott		110 000			
Polis-, lys- och renhållning Kungl. slottet	22 500 +22 500	55 616			
Brandväsendet och yttre lyshållningen, Kungl. slottet	11 250 +3 800	14 456	33 750 +26 350	33 750 +34 750	
Drottningholms slott	24 600 +12 300	-	110 500 +20 000	0 ⁽¹⁶⁶²⁾	+15 500 (förstärkt brandskydd) +226 000 (byggande av arbetarbostäder)
Gripsholms slott	6 000 +3 000	-			
Ulriksdals slott	8 250 +4 200	-			
Haga lustslott och park	8 000	-			

¹⁶⁶² På grund av krisläget anslogs 125 000 kr av Djurgårdskassans överskott och 85 000 kr av fonderade grusförsäljningsmedel från Ulriksdals slott.

	+4 000				
Strömsholms slott	3 000	21 805			
	+3 000				
Rosersbergs slott	3 000	-			
Summa	1 345 000		1 402 650	1 292 150	
	+112 500	523 377	+493 250	+479 750	431 100
Summa året	1 980 877			2 203 000	
Andel av huvudtitlarnas totalsumma			1 402 650 / 367 390 504 = 0,38 %		
			1 842 000 / 631 267 000 = 0,29 %		

Tabell 10. Första huvudtitelns delposter under perioden 1919-44.

6.5.10. *Förändrad ordning för lustslottens förvaltning år 1945. Successiva uppräknningar av anslagen i enlighet med penningvärdesförsämringar*

I en budgetreform år 1937, tillämpad från och med budgetåret 1938/39, delades statsbudgeten upp i en driftbudget och en kapitalbudget. Driftbudgeten var skattefinansierad och täckte de löpande utgifterna, medan statens förmögenhet redovisades i kapitalbudgeten, som var lånefinansierad.¹⁶⁶³

I en proposition år 1944 föreslog departementschefen, finansminister Ernst Wigforss, genomgripande förändringar avseende den budgettekniska hanteringen av slottsstaten och delar av hovstaten, men med utgångspunkten att de konstitutionella förutsättningarna för första huvudtitelns uppställning och för konungens rättigheter och förmåner inte skulle rubbas.¹⁶⁶⁴ Wigforss inledde med en kort redogörelse för 1809-10 års överenskommelse och de förändringar som gjorts senare. Han ifrågasatte inte uppdelningen i hovstaten, som innefattade anslag till konungens och övriga kungliga personers egen disposition, ”för vilka endast kvitto och ej redovisning erfordras”,¹⁶⁶⁵ och slottsstaten, där anslagen till de kungl. slotten togs upp, för vilka förelåg ”redovisningsskyldighet inför riksdagens revisorer och riksräkenskapsverket”.¹⁶⁶⁶ Men han menade att första huvudtitelns uppställning, särskilt vad avsåg slottsstaten, var mycket ålderdomlig och föga konsekvent. Han angav några exempel på detta: Anslaget för ved och kol togs upp under hovstaten, trots att det numera täckte alla kostnader för skötseln av centralvärmeanläggningar m.m. Anslaget var sedan år 1858 oförändrat 50 000 kr, men förstärkningsanslag hade föranletts av sedan dess inträffade prisstegringar. Uppdelningen avseende Stockholms slott på dels reparationer, dels polis-, lys- och renhållning samt brandväsendet var föranledd av att den senare typen av anslag redan fanns på första huvudtiteln när reparationsanslaget fördes dit. Dessa anslag var oförändrade sedan 1860-talet, men förstärkningsanslag hade tillkommit. Anslag till restaureringsarbeten samt större reparationer

¹⁶⁶³ Prop. 1937:225, statsutskottets bet. 1937:151, rskr. 1937:382.

¹⁶⁶⁴ Prop. 1944:228.

¹⁶⁶⁵ Prop. 1944:228 s. 3.

¹⁶⁶⁶ Prop. 1944:228 s. 3.

äskades numera ”i regel”¹⁶⁶⁷ efter förslag av Byggnadsstyrelsen på föredragning av chefen för Kommunikationsdepartementet, varvid anslagen uppfördes under sjätte huvudtiteln, medan anslagen under första huvudtiteln efter förslag från Riksmarskalksämbetet föredrogs av chefen för Finansdepartementet. Den byggnadstekniska vården av slotten ankom på Riksmarskalksämbetet och de under riksmarskalken lydande Ståthållarämbetena, medan större byggnadsarbeten numera handlades av Byggnadsstyrelsen i samråd med Riksmarskalksämbetet.

Wigforss lade fram nio principförslag:

1. Anslaget för ved och kol för de kungl. hoven skulle föras över till slottsstaten, beräknas efter medelsbehovet och bli föremål för revision.
2. Underhållskostnaderna för Strömsholms och Rosersbergs slott skulle föras över till försvarsväsendets fastighetsfond, utan rubbning av konungens dispositionsrätt till slotten under hans livstid. (Här synes det föreligga ett förbiseende på så sätt att dispositionsrätten till dessa slott har olika karaktär, se ovan avsnitt 6.4.2. och 6.4.4.).
3. De under slotten lydande skogs- och jordbruksegendomarna skulle ”i enlighet med bestämmelserna i 1809 års beslut”¹⁶⁶⁸ föras över till domänfonden, med undantag för Drottningholms kungsgård, som fortfarande ansågs böra i sin helhet lyda under slottsförvaltningen vid Drottningholm, mot att anslagen till slottsstaten skulle höjas med ett belopp motsvarande ifrågavarande egendomars avkastning. (Här kan det ifrågasättas om den nya ordningen är ’i enlighet med’ 1809-10 års överenskommelse, det är snarare en utvidgning byggd på samma grundtanke. Det sägs senare i propositionen ”i överensstämmelse med riksdagens tidigare beslut”,¹⁶⁶⁹ vilket är en mer rättvisande formulering.)
4. Slotten med tillhörande byggnader och markområden skulle redovisas som tillgångar i statsbokföringen, och medel till slottens reparation och underhåll skulle anvisas som en delfond under statens allmänna fastighetsfond och äskas efter förslag av Byggnadsstyrelsen. Byggnadsstyrelsen skulle ta över hela ansvaret för underhållet av slotten.
5. Överskottsmedlen från dels Djurgårdskassan, dels hyresverksamheten vid slotten borde tillföras fastighetsfonden.
6. Under slottsstaten i första huvudtiteln borde finnas kvar kostnader för uppvärmning, belysning, renhållning och bevakning samt medel för slottsförvaltningarnas avlöningar och övriga omkostnader, däribland kostnader för vården av parker och trädgårdar samt skötseln av Drottningholms kungsgård. Anslagen skulle även fortsättningsvis ”utbetalas till riksmarskalksämbetet samt disponeras av ståthållarämbetena”.¹⁶⁷⁰
7. De byggnadstekniska frågorna borde handläggas av Byggnadsstyrelsen i samråd med Riksmarskalksämbetet. Byggnadsstyrelsen borde fastställa generalplan och stå för kostnaderna för byggnadsunderhållet.
8. Djurgårdsförvaltningens överskottsmedel borde inlevereras till Byggnadsstyrelsen i stället för till Statskontoret.

¹⁶⁶⁷ Prop. 1944:228 s. 3.

¹⁶⁶⁸ Prop. 1944:228 s. 4.

¹⁶⁶⁹ Prop. 1944:228 s. 6.

¹⁶⁷⁰ Prop. 1944:228 s. 6.

9. Haga och Ulriksdals slotts försäljningsmedelsfonder avseende grus m.m. skulle tills vidare reserveras för tillgodoseende av vissa eftersatta underhållsarbeten.

Förhållandet mellan Byggnadsstyrelsen och ståthållarämbetena skulle, om förändringarna genomfördes, att motsvara förhållandet mellan Byggnadsstyrelsen och länsstyrelserna när det gällde vården av länsresidensen. Wigforss noterade att även vad gällde förvaltningen av ”den vid vissa slott förekommande hyresverksamheten, vilken i viss mån har karaktären av en särskild affärsrörelse, komma ståthållarämbetena att bibehålla betydelsefulla arbetsuppgifter”.¹⁶⁷¹ Detta skulle innebära att ståthållarämbetena på samma sätt som länsstyrelserna i viss mån skulle bli redovisningsskyldiga gentemot Byggnadsstyrelsen.

I propositionen angavs att Riksmarskalksämbetet i princip inte hade något att erinra mot förslaget. Statsutskottet instämde i finansministerns förslag, vilket bifölls av riksdagen.¹⁶⁷² I 1945 års budgetproposition fanns i första huvudtiteln en utgiftsökning med nära en halv miljon kr, vilken var av formell natur och hängde samman med att ”vissa fastighetsinkomster överförts till statens allmänna fastighetsfond och domänfonden”.¹⁶⁷³ Ansvaret för underhåll av slotten flyttades till Byggnadsstyrelsen, som skulle utföra detta i samråd med Riksmarskalksämbetet, medan Riksmarskalksämbetet genom respektive ståthållarämbete fortfarande skulle ha hand om ”den omedelbara vården och skötseln av slottsbyggnaderna med vad därtill hörer”¹⁶⁷⁴ samt även parkerna. Därtill kom att uppvärmningsanslaget flyttades från hovstaten till slottsstaten och således blev föremål för revision, samt att alla uppvärmningskostnader skulle falla under samma anslag (bortsett från uppvärmningen av Rosersbergs och Strömsholms slott som bekostades av de där förlagda militära myndigheterna). Tidigare hade en skillnad gjorts mellan uppvärmning för de kungliga personeras boende och för underhåll av slotten (se ovan avsnitt 6.3.2.), och uppvärmningen av tjänstebostäder hade inte heller hört till ved- och kolanslaget. Inkomster från slotten för bl.a. uthyrning samt fruktträdgården vid Gripsholm, dock med undantag för överskott från slottsträdgårdarna vid Drottningholm och Tullgarn, skulle tillföras fastighetsfonden, och det var detta som föranledde att anslaget till slottsstaten behövde höjas. Riksmarskalksämbetet och Byggnadsstyrelsen hade kommit överens om följande.

”Den av slottsförvaltningarna bedrivna uthyrningsverksamheten torde lämpligen böra fortfarande skötas av dessa. De böra sålunda välja hyresgäster och i samråd med byggnadsstyrelsen träffa avtal med dessa samt av inkomsterna bestrida löpande utgifter för byggnadernas inre skötsel, liksom utgifter för vatten, elektricitet och andra till hyresgästerna enligt kontrakten utgående förmåner. De slott, vid vilka hyresverksamheten är av sådan omfattning, att nämnda utgifter på angivet sätt böra bestridas, äro Drottningholm, Ulriksdal och Haga. I den mån dylik verksamhet förekommer vid övriga slott, böra däremot inkomsterna

¹⁶⁷¹ Prop. 1944:228 s. 6.

¹⁶⁷² Statsutskottets bet. 1944:88, rskr. 1944:248.

¹⁶⁷³ Prop. 1945:1 s. 14. – Jfr i detta sammanhang Lyrevik 2018 s. 47 angående att slotten skulle ha utsatts för bristande underhåll eftersom kungafamiljen ”sannolikt” inte var intresserad av en ”sänkning av sitt exklusiva leverne och privata förmögenhetsgenerering” med vad som redovisas ovan i avsnitt 6.4.4. om hur underhållet av Tullgarn finansierats av hovstatsanslaget och även vad som redovisas i avsnitt 6.5.5. om att hovhållningsanslaget hade använts för underhåll och reparationer på Drottningholm.

¹⁶⁷⁴ Prop. 1945:1 Första huvudtiteln s. 2, se även s. 8.

från densamma i sin helhet inflyta till fastighetsfonden, medan underhållet hand-
haves och bestrides såsom för slottsbyggnaderna i övrigt.”¹⁶⁷⁵

Under Drottningholm, Gripsholm och Rosersberg fanns jord- och skogsegendomar, men runt övriga slott endast park eller trädgårdar. Beträffande de tre slotten gjordes uppdelningar av marken mellan fastighetsfonden och domänfonden, medan övriga slott samt Djurgården helt fördes till fastighetsfonden. Förvaltningen av Djurgården skulle inte ändras utöver på så sätt att överskottsmedlen redovisades till fastighetsfonden och Byggnadsstyrelsen. Förändringen föranledde förhållandevis detaljerade beräkningar av omkostnaderna för förvaltningen av de olika slotten; dessa ska inte tas upp här men återfinns i budgetpropositionen.¹⁶⁷⁶ Riksdagen biföll förslagen i propositionen och förändringarna började gälla den 1 juli 1945.¹⁶⁷⁷ Djurgårdskassans överskott redovisas härfter som en inkomst av statens allmänna fastighetsfond. Beloppet togs t.ex. upp med 150 000 kr under budgetåret 1950/51.¹⁶⁷⁸

Under de följande åren ställdes första huvudtiteln upp efter dessa principer.¹⁶⁷⁹ Särskilda budgetar för de olika slotten gjordes upp och redovisades i budgetpropositionerna. En justering gjordes dock år 1946 på så sätt att lönekostnaden för vissa åldfruar flyttades från slottsstatsanslaget till anslaget för vård och underhåll av statens möbler, eftersom det stämde bättre med åldfruarnas huvudsakliga uppgift. Detta anslag höjdes också så att det motsvarade nivåerna före kriget. Ett argument från Husgerådskammarens sida var att tillfälle ”måste beredas att tillgodose kraven på tekniskt och vetenskapligt korrekta konserveringsmetoder, inte minst i de slott och våningar, som hållas öppna för allmän visning”. Och vidare: ”Inför den väntade stora turisttrafiken är det av vital betydelse, att Sveriges historiska interiörer kunna presenteras i fullvärdigt skick såväl för svenska folket som för utländska besökare.”¹⁶⁸⁰ Dessutom gjordes vissa justeringar för att likställa lönerna under första huvudtiteln med lönerna för statliga befattningshavare med liknande eller motsvarande arbetsuppgifter”.¹⁶⁸¹ Uttryckssättet är sådant att det framgår att hov- och slottsstatens anställda inte ansågs inneha statlig anställning men skulle tillförsäkras likvärdiga villkor.¹⁶⁸² När det gäller pensionsrättigheter tillföräkrades vissa befattningshavare inom hovstaten pensionsrätt i Statens pensionsanstalt (SPA) år 1953. Detta skedde i samband med utvidgandet av pensionsrättigheter till befattningshavare som inte var statsanställda men som var verksamma inom vissa typer av statsunderstödd

¹⁶⁷⁵ Prop. 1945:1 Första huvudtiteln s. 3.

¹⁶⁷⁶ Prop. 1945:1 Första huvudtiteln.

¹⁶⁷⁷ Statsutskottets bet. 1945:1 och 1945:26, rskr. 1945:1 och 1945:32. Se till tilläggsbudget för budgetåret 1944/45 prop. 1945:2 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1945:16, rskr. 1945:21.

¹⁶⁷⁸ Prop. 1951:1 bilaga Statens allmänna fastighetsfond s. 28.

¹⁶⁷⁹ Prop. 1946:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1946:1, rskr. 1946:1; prop. 1947:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1947:1, rskr. 1947:1; prop. 1948:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1948:1, rskr. 1948:1; prop. 1949:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1949:1, rskr. 1949:15; prop. 1950:1 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1950:1, rskr. 1950:1.

¹⁶⁸⁰ Prop. 1946:1 bilaga Första huvudtiteln s. 4.

¹⁶⁸¹ Prop. 1946:1 bilaga Första huvudtiteln s. 10.

¹⁶⁸² Se t.ex. prop. 1947:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 5-6 och 8, prop. 1948:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 3 och 5 jämförd med rskr. 1947:56, prop. 1950:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 4, prop. 1951:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 4, prop. 1952:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 8, prop. 1958A:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 3, prop. 1967:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 1, prop. 1980/81:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 8.

verksamhet. Även om Husgerådskammarens personal hörde till hovstaten skulle pensionsförmånerna hanteras på samma sätt som för slottsstatens anställda.¹⁶⁸³

Förändringar skedde när hertigen av Närke avled år 1947, varvid hans anslag föll bort. Hertigen av Västerbotten hade i egenskap av kronprinsen Gustaf (VI) Adolfs äldste son åt-njutit avkastningen från prinsessan Sofia Albertinas stiftelse, ca 97 000 kr, men när hertiginnan av Västerbotten blev änka år 1947 behövde hon få ett eget anslag, som bestämdes till 100 000 kr. Detta var beräknat utifrån att hon och hennes barn skulle bo kvar på Haga slott.¹⁶⁸⁴

När Gustaf VI Adolf hade tillträtt som konung gjordes förändringar av anslaget till konungens hovhållning.¹⁶⁸⁵ Detta anslag hade varit oförändrat 800 000 sedan Gustaf V:s tillträde och hade dessförinnan gällt under början av Oscar II:s regeringstid. Tilläggsanslag om 150 000 kr hade regelmässigt beviljats sedan år 1921 förutom några år då det på konungens initiativ sattes ned till ett lägre belopp. Riksmarskalksämberet anförde:

”Med hänsyn till reduceringen av penningvärdet under angivna tidsperiod torde det vara uppenbart, att anslagen icke varit tillräckliga för det avsedda ändamålet, i synnerhet som en stor del av de från anslagen täckta utgifterna avse avlöningar och pensioner.

Frågan om förändring av anslagen har emellertid ansetts icke böra upptagas förrän i samband med ett inträffat tronskifte.”¹⁶⁸⁶

Riksmarskalksämberet föreslog att hovhållningsanslaget skulle bestämmas till 1 200 000 kr och inkludera inte bara det tidigare förstärkningsanslaget utan även anslaget till hovstallets utfodring. Hovstallsanslaget hade varit oförändrat sedan år 1835 och täckte endast en mindre del av kostnaderna för konungens bilhållning och hållande av stall. I övrigt hade utgifterna täckts ur hovhållningsanslaget. Å andra sidan skulle kronprinsanslaget bortfalla, och hertiginnans av Västerbotten anslag skulle vara oförändrat. Hertigen av Halland hade hittills fått del av kronprinsens anslag, men Riksmarskalksämberet föreslog att han skulle få ett eget anslag. Detta berodde på att ”representationsplikter i stor utsträckning motsvarande dem, som intill tronskiftet fullgjorts av Hans Maj:t Konungen under hans kronprinstid, numera måste anses åvila Hans Kungl. Höghet Hertigen av Halland”.¹⁶⁸⁷ Departementschefen förutsatte ”att förevarande anslag skall utgå under Hans Kungl. Höghet Kronprinsens omyndighetstid”;¹⁶⁸⁸ det var alltså fråga om en övergångslösning som orsakats av hertigens av Västerbotten tidiga bortgång. Det kan noteras att Gustaf V:s bröder prins Carl och prins Eugen (hertigen av Västergötland respektive Närke) hade haft egna anslag, medan Gustaf VI Adolfs bror prins Wilhelm (hertigen av Södermanland) inte hade det. Prins Wilhelm arrenderade Stenhammars gods (se nedan avsnitt 6.7.3.).

¹⁶⁸³ Prop. 1953:215 s. 39-40, statsutskottets bet. 1953:135, rskr. 1953:268. Se angående pensionering av husgerådskammarens personal prop. 1962:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 2. Se beträffande att hovanställda jämsställts med, men inte ansetts vara, statsanställda i senare regleringar av pensionsfrågor Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09, s. 3-4.

¹⁶⁸⁴ Prop. 1947:80, statsutskottets bet. 1947:115, rskr. 1947:253.

¹⁶⁸⁵ Prop. 1951:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1951:1, rskr. 1951:1.

¹⁶⁸⁶ Prop. 1951:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 1.

¹⁶⁸⁷ Prop. 1951:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 3.

¹⁶⁸⁸ Prop. 1951:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 3.

Dessa principer för anslaget under första huvudtiteln kom sedan att gälla under Gustaf VI Adolfs regeringstid, dock under denna period med successiv uppräknings av anslagen på grund av försämringen av penningvärdet, höjda lönenivåer för statsanställda med motsvarande uppgifter, och tillkommande kostnader för arbetsgivaravgifter, grupplivförsäkring m.m.¹⁶⁸⁹ Ett extra anslag beviljades år 1951 för Gustaf V:s begravningskostnader.¹⁶⁹⁰ När hertigen av Västergötland avled år 1951 kom samma anslag som förut att utbetalas till hans änka till dess att hon avled år 1958. Några mindre justeringar gjordes år 1959, då slottsstatens anslag minskades med lönen till en slottsintendent varvid motsvarande befattning i stället togs upp under Byggnadsstyrelsens anslag, samt år 1960 och 1962, då rationaliseringar i form av bl.a. moderna oljeeldningsanläggningar inneburit lägre anslagsbehov för uppvärmning av slotten. Sådana befattningshavare vid slottsförvaltningarna som bebodde lägenheter som hörde till slotten hade erlagt hyra genom löneavdrag, men år 1964 ändrades detta så att tjänstebostäder skulle hanteras på motsvarande sätt som inom statsförvaltningen i allmänhet, det vill säga genom att de berörda personerna skulle erlägga hyra till slottsbyggnadernas delfond av den allmänna fastighetsfonden.

År 1959 förekom motioner om att hovstatsanslaget skulle underställas riksdagens kontrollmöjligheter och därav följande revisionsbestämmelser, samt att en rationaliserings- och besparingsplan borde tas fram avseende hovhållningen, bl.a. mot bakgrund av den löpande utbetalningen av Guadelouperäntan. Dessa motioner avfärdade statsutskottet utan närmare motivering.¹⁶⁹¹ Liknande motioner förekom år 1960. Bl.a. begärde motionärerna att hovstatsanslagen skulle delas upp på arvoden och representationskostnader. Representationskostnaderna borde omfattas av revision, medan de olika kungligheter skulle få personliga arvoden att fritt förfoga över. Vid detta tillfälle inhämtade statsutskottet yttranden från Riksräkenskapsverket och Byggnadsstyrelsen. Riksräkenskapsverket ansåg att en uppdelning på arvoden och representationskostnader inte var motiverad, skulle stöta på vissa praktiska svårig-

¹⁶⁸⁹ Prop. 1952:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1952:1, rskr. 1952:1; prop. 1952:2 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1952:14, rskr. 1952:20; prop. 1953:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1953:1, rskr. 1953:1; prop. 1954:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1954:1, rskr. 1954:1; prop. 1955:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1955:1, rskr. 1955:1; prop. 1956:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1956:1, rskr. 1956:1; prop. 1957:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1957:1, rskr. 1957:1; prop. 1958A:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, jfr även mot. 1958A:AK310, statsutskottets bet. 1958A:1, rskr. 1958A:1; prop. 1958B:1 (hertiginnan av Västergötland avlidit; anledningen till att två riksdagar hölls år 1958 var ett extra andrakammarval det året), statsutskottets bet. 1958B:1; prop. 1959:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1959:1, rskr. 1959:1; prop. 1960:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1960:1, rskr. 1960:1; prop. 1961:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1961:1, rskr. 1961:1; prop. 1962:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1962:1, rskr. 1962:1; prop. 1963:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1963:1, rskr. 1963:1; prop. 1964:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1964:1, rskr. 1964:1; prop. 1965:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1965:1, rskr. 1965:1; prop. 1966:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1966:1, rskr. 1966:1; prop. 1967:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1967:1, rskr. 1967:1; prop. 1968:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1968:1, rskr. 1968:1; prop. 1969:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1969:1, rskr. 1969:1; prop. 1970:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1970:1, rskr. 1970:1; prop. 1971:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, bet. 1971:FiU3, rskr. 1971:37, jfr mot. 1971:170 om kungahusets skattskyldighet, bet. 1971:SkU44; prop. 1972:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, bet. 1972:FiU4, rskr. 1972:47; prop. 1973:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, bet. 1973:FiU6, rskr. 1973:55; prop. 1974:1 bilaga 3 Första huvudtiteln, bet. 1974:FiU7, rskr. 1974:50.

¹⁶⁹⁰ Prop. 1951:150 bilaga 3 Första huvudtiteln, statsutskottets bet. 1951:135, rskr. 1951:267.

¹⁶⁹¹ Mot. 1959:FK190, 1959:AK246, 1959:AK247; statsutskottets bet. 1959:1.

heter främst av redovisningsteknisk natur, och skulle innebära en rubbning av de för huvudtiteln gällande konstitutionella grundreglerna. Statsutskottets majoritet påminde om de förändringar som hade genomförts år 1944-45 och ansåg beträffande hovstaten att de motiveringar för förändrade anslagsbelopp som Riksmarskalksämberet brukade göra gav tillräcklig möjlighet att bedöma skäligheten av begärda anslag. När det gällde uppdelningen i arvodet och representationskostnader anslöt sig utskottsmajoriteten till Riksräkenskapsverkets uppfattning. Statsutskottet avstyrkte bifall till motionerna, och riksdagen beslutade enligt statsutskottets förslag.¹⁶⁹²

Beträffande arbetsfördelningen mellan ståthållarämbetena och Byggnadsstyrelsen anförde Byggnadsstyrelsen följande, vilket belyser den praktiska hanteringen av en rad frågor.

”Dessa slott [Stockholms, Drottningholms, Ulriksdals, Haga, Gripsholms, Strömsholms, Rosersbergs och Tullgarns slott] jämte Kungl. Djurgården och ett antal historiska byggnadsminnesmärken är jämlikt av Kungl. Maj:t och riksdagen godkända grunder fr. o. m. den 1 juli 1945 redovisade på den då inrättade slottsbyggnadernas delfond av statens allmänna fastighetsfond. Delfondens byggnader och markområden står under byggnadsstyrelsens vård och förvaltning, dock med bl. a. följande begränsningar. Vården och förvaltningen av de till slotten hörande parkerna och slottsträdgårdarna ankommer helt på vederbörande ståthållarämbeten, som även utövar den omedelbara vården och tillsynen av slottsbyggnaderna. Hyresverksamheten omhänderhaves för byggnadsstyrelsens räkning av ståthållarämbetena, vilka till byggnadsstyrelsen inlevererar inflytande hyresintäkter. Av från byggnadsstyrelsen lämnade förskottsmedel bestrider ståthållarämbetena kostnaderna för smärre reparations- och underhållsarbeten samt på statsverket ankommande löpande utgifter i övrigt för de uthyrda byggnadernas inre skötsel samt hyresgästernas tillgodoseende med kontraktsenligt utgående förmåner. Det åligger ståthållarämbetena att vid upprättande av nya kontrakt eller förnyelse och ändring av gällande kontrakt samråda med byggnadsstyrelsen om kontraktens utformning. Vården och förvaltningen av Kungl. Djurgården ankommer enbart på riksmarskalksämberet.

Ståthållarämbetena å de åtta slotten har f. n. en gemensam ståthållare. Till dennes förfogande finnes slottsarkitekter, nämligen en för Stockholms slott, en gemensam för Ulriksdals, Rosersbergs och Tullgarns slott, en för Haga slott, en för Gripsholms slott och en för Strömsholms slott. Slottsarkitekterna utses av byggnadsstyrelsen efter samråd med riksmarskalksämberet.

Av slotten bebos Stockholms, Drottningholms och Ulriksdals slott av den kungliga familjen. Haga och Tullgarns slott har sedan ett antal år icke använts regelmässigt. Vissa rumssviter inom Tullgarns slott visas för allmänheten och under sommaren nyttjas s. k. kavaljershuset samt slottets sydvästra flygel som semesterhem till Hovförvaltningens personal. Strömsholms slott är i huvudsak upplåtet för arméns rid- och körskola och Rosersbergs slott är förläggning för infanteriskjutskolan. Gripsholms slott innehåller i huvudsak en historisk tavelsamling och är närmast att betrakta som ett museum.

¹⁶⁹² Mot. 1960:FK235, 1960:AK296; statsutskottets bet. 1960:179 med bilagor, yttranden av Riksräkenskapsverket och Byggnadsstyrelsen; prot. 1960:FK27 s. 30-37, 1960:AK28 s. 43-44.

Samtliga slott har sådant kulturhistoriskt värde att de intagits i förteckningen över byggnadsminnesmärken. Någon som helst tvekan råder icke därom, att de måste bevaras och underhållas för all framtid.”¹⁶⁹³

Byggnadsstyrelsen tillade, att om konungen skulle avstå dispositionsrätten till Haga eller Tullgarn, syntes det svårt att hitta något annat ekonomiskt försvarbart statligt ändamål.

Den ytterligare modernisering som gjordes under perioden var att anslagen ”polis-, lys- och renhållning samt brandväsendet vid de kungl. slotten” och ”ved och kol för de kungl. slotten” år 1968 på Riksmarskalksämhetets initiativ bytte namn till de mer prosaiska beteckningarna ”administration” respektive ”uppvärmning”. I samband med det angavs att administrationsanslaget belostade lön till ”60 lönegradsplacerade anställda, varav 25 park- eller trädgårdsarbetare och 27 tillhörande vaktpersonalen. Härtill kommer ett tiotal arvodister med uppdrag av deltids- eller bisysslekaraktär samt viss kollektivavtalsavlönad personal. Från anslaget bestrids vidare pensioner och understöd till 58 förmånstagare ävensom andra omkostnader än bränslekostnader för de kungl. slotten.”¹⁶⁹⁴ Uppvärmningsanslaget omfattade ”kostnaderna för löner till tolv anställda – värmeskötare, reparatörer m. fl. – och för inköp av bränsle m. m.”.¹⁶⁹⁵

År 1969 noterades att utrymmen för visning för allmänheten av riksregalierna var på väg att ställas i ordning. Arbetena bekostades av vissa tillfälliga inkomstmedel vid Haga slott (grusförsäljningsmedel). Ståthållarämbetet på Stockholms slott förutsatte ”att det nettoöverskott av visningsmedel, som kan uppkomma, får användas för särskilda utgifter av engångskaraktär på samma sätt som gäller för dessa tillfälliga inkomstmedel. Eventuella underskott torde få täckas ur tidigare uppkomna överskott.”¹⁶⁹⁶ Finansministern och riksdagen hade inget att invända mot detta.

Med 1971 års budget gjordes ytterligare en förändring, nämligen att hovstatsanslagen för Kungl. Maj:ts hovhållning, hertiginnan av Västerbotten och hertigen av Halland lades samman till ”Hans Maj:t Konungens och det Kungl. Husets hovhållning”. Det sammanlagda beloppet höjdes på grund av prisstegringen, men skälet för att lägga samman anslagen var att kronprinsen Carl (XVI) Gustaf vid ingången av budgetåret skulle kunna tillträda riksstyrelsen (myndighetsåldern för statschefsämbetet var då 25 år). Det sammanlagda beloppet ställdes ”till Hans Maj:t Konungens förfogande för slutlig utdelning”.¹⁶⁹⁷ I bakgrunden fanns dock kvar en beräkning för de olika kungliga personernas anslag, för i 1973 års budgetproposition angavs att beloppet till konungens hovhållning utifrån inträffade löneförbättringar och prisstegringar skulle vara 4 525 000 kr medan beloppet för andra medlemmar av kungahuset ”under numera förevarande omständigheter” kunde sänkas till 450 000 kr ”att ställas till H. M. Konungens förfogande för slutlig utdelning”.¹⁶⁹⁸ Totalbeloppet för anslagsposten blev 4 975 000 kr. Den omständighet som så kryptiskt nämndes torde vara att prinsessan Sibylla

¹⁶⁹³ Statsutskottets bet. 1960:179, bilaga yttrande av Byggnadsstyrelsen, s. 6. Se ang. slottsarkitekterna också SOU 1925:15 s. 32.

¹⁶⁹⁴ Prop. 1968:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 2.

¹⁶⁹⁵ Prop. 1968:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 4.

¹⁶⁹⁶ Prop. 1969:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 4.

¹⁶⁹⁷ Prop. 1971:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 2.

¹⁶⁹⁸ Prop. 1973:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 1.

hade avlidit under år 1972. När sedan Gustaf VI Adolf avled följande år angavs att vissa ”ändringar i hovstaternas organisation”¹⁶⁹⁹ skulle göras, varför anslaget kunde sänkas till 4 500 000 kr. Även vissa ändringar av slottens administration och användning förutsågs. Liksom tidigare beviljades extra anslag för Gustaf VI Adolfs begavning.¹⁷⁰⁰

6.5.11. Översikt över perioden 1945-1974

Budgetår:	1945/46 ¹⁷⁰¹	1951/52 ¹⁷⁰²	1961/62 ¹⁷⁰³	1971/72 ¹⁷⁰⁴
Kungl. hovstaterna (omfattas ej av riksdagens revision)				
Kungl. Maj:ts Hovhållning	800 000 +150 000	1 200 000	2 300 000	4 325 000 (”Hans Maj:t Konungens och det Kungl. Husets hovhållning”)
Kronprinsens hovhållning inkl. kronprinsessans handpenningar	192 000 +125 000	-	-	
Hertiginnan av Västerbotten	-	100 000	150 000	
Hertigen av Västergötland	26 000	26 000	-	
Hertigen av Närke	26 000	-	-	
Hertigen av Halland	-	75 000	100 000	
Underhåll och vård av statens möbler och inventarier	56 400 +33 000	125 800	328 000	690 000
Hovstallets utfodr.	45 000	(ingår i hovhållningsanslaget)		
Kungl. slotten (omfattas av riksdagens revision)				
Polis-, lys- och renhållning samt brandväsendet vid de kungl. slotten	468 000	640 200	1 429 000	2 627 000 (Administration)
Ved och kol för de kungl. slotten	357 000	428 000	600 000	813 000 (Uppvärmning)
Summa	<i>2 278 400</i>	<i>2 595 000</i>	<i>4 907 000</i>	<i>8 455 000</i>
Av totalsumman av huvudtitlarna (”egentliga statsutgifter”, ”utgiftsanslag”)	2 788 451 100 0,08 %	5 223 613 900 0,05 %	<i>14 663 507 000</i> 0,03 %	<i>51 576 674 000</i> 0,02 %

Tabell 11. Första huvudtitelns delposter under perioden 1945-74.

¹⁶⁹⁹ Prop. 1974:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 1.

¹⁷⁰⁰ Prop. 1974:85 bilaga 1 Första huvudtiteln s. 3-4, bet. 1974:FiU19, rskr. 1974:166.

¹⁷⁰¹ Riksstat 1945/46.

¹⁷⁰² Riksstat 1951/52.

¹⁷⁰³ Riksstat 1961/62.

¹⁷⁰⁴ Riksstat 1971/72 (bilaga till bet. 1971:FiU34) s. 17.

6.5.12. *Under 1974 års regeringsform: Successivt minskad detaljreglering i statsbudgeterna men tydligare redovisning av hov- och slottsstaternas verksamhet*

Som angetts i föregående avsnitt fanns vid ingången av denna period fyra anslag under statsbudgetens första huvudtitel:

Kungl. hovstaten

- 1) Hans Maj:t Konungens och det Kungl. Husets hovhållning
- 2) Underhåll och vård av möbler samt andra staten tillhöriga inventarier i de Kungl. slotten

Kungl. slottsstaten

- 1) De kungl. slotten: Administration
- 2) De kungl. slotten: Uppvärmning

I den första budgetpropositionen enligt 1974 års regeringsform¹⁷⁰⁵ togs inte de konstitutionella förutsättningarna för anslagen under första huvudtiteln upp till bedömning. Detta är mindre märkligt än det kanske kan verka, eftersom den nya regeringsformens förarbeten var tydliga när det gällde att hovets ställning inte skulle förändras (se ovan avsnitt 3.4.2.). Däremot hade skatte- och tullprivilegierna för kungahusets medlemmar avskaffats med verkan från och med 1975 års taxering, bortsett från det statliga anslaget till hovhållningen, vilket ”av praktiska skäl”¹⁷⁰⁶ inte borde beskattas. I sammanhanget uttalade finansministern Gunnar Sträng att frågan om ”de ekonomiska förutsättningarna för kungahusets möjligheter att fylla sina statsrättsliga funktioner”¹⁷⁰⁷ borde prövas vid bestämmandet av hovhållningsanslaget, och då borde också prövas vilken compensation som skulle ges för de avskaffade skatte- och tullförmånerna. Han påpekade att ”syftet med förslaget att avskaffa kungahusets skatte- och tullförmåner inte är att åstadkomma standardförsämring i fråga om de villkor varunder medlemmarna har att fullgöra sina offentliga uppgifter”.¹⁷⁰⁸ Utskottet ställde sig bakom förslaget och hänvisade bl.a. till ”de avsevärda praktiska svårigheter”¹⁷⁰⁹ som beskattning av anslaget till hovförvaltningen skulle medföra. Riksdagen gjorde ingen annan bedömning.¹⁷¹⁰

I budgetpropositionen anförde Sträng att anslaget skulle räknas upp bl.a. för att hänsyn skulle tas till de förändrade skatteförhållandena. Skattefriheten skulle förutom hovhållningsanslaget också omfatta ”de i staten för riksgäldsfonden upptagna räntorna till kungahuset, bl.a. den s.k. Guadeloupe-räntan”.¹⁷¹¹ Visningsverksamhetens omkostnader och intäkter togs upp kortfattat, men den frågan sköts på framtiden. Kostnaden för städning av Stockholms slott hade lagts under Ståthållarämbetets samlade ledning.¹⁷¹² Visningsverksamhetens ökande betydelse framgår också av den budget som lades fram vid 1975/76 års riksmöte.¹⁷¹³ Ståthål-

¹⁷⁰⁵ Prop. 1975:1.

¹⁷⁰⁶ Prop. 1974:98 s. 65.

¹⁷⁰⁷ Prop. 1974:98 s. 65.

¹⁷⁰⁸ Prop. 1974:98 s. 64-65, citatet från s. 65.

¹⁷⁰⁹ Bet. 1974:SkU38 s. 41-42.

¹⁷¹⁰ Rskr. 1974:259.

¹⁷¹¹ Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2.

¹⁷¹² Prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1975:FiU4, rskr. 1975:33.

¹⁷¹³ Prop. 1975/76:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1975/76:FiU19, rskr. 1975/76:183.

larämbetena och chefskapet för Kungl. Djurgårdens förvaltning förenades till en helt arvoderad tjänst år 1977 och det blev tydligare att de till visningsverksamheten hörande tjänsterna sorterade under slottsstaten.¹⁷¹⁴

Bernadottebibliotekets organisation och förvaltning togs upp mot 1970-talets slut. Efter en utredning utförd av överbibliotekarien Wilhelm Odelberg anvisade riksdagen särskilda medel. Det ansågs inte utgöra något hinder för detta att bokbeståndet ägdes av fideikommissliknande stiftelser inrättade av Oscar II och Gustaf V och disponerades av H.M. Konungen som fideikommissarie. Finansministern räknade dock med att ledningen för Bernadottebiblioteket – ett kuratel bestående av riksmarskalken, förste hovmarskalken och chefen för Husgerådskammaren – utökades med riksbibliotekarien som adjungerad ledamot.¹⁷¹⁵

I budgetpropositionen vid 1977/78 års riksmöte slogs de båda slottsstatsanslagen samman till ett, benämnt ”De kungl. slotten: driftskostnader”. Båda anslagen var förslagsanslag, och förändringen var en konsekvens av att slottsstaten hade anslutits till det statliga redovisnings- och revisionssystemet. Då försvann också – utan närmare förklaring – de sedan 1945 års reform förekommande separata budgetarna för de olika slotten.¹⁷¹⁶ I samband med övervägandena om en förändring av arrendet av Drottningholms kungsgård uttalade budgetministern att överföringar av belopp mellan slottsförvaltningen och kungsgårdens jordbruksverksamhet skulle kräva regeringens godkännande.¹⁷¹⁷ Grusförsäljningsfonderna kopplade till Haga och Ulriksdal hade avvecklats under budgetåret 1950/51, och intäkterna för sålt grus hade tillfallit slottsstaten bl.a. för iordningställande av utrymmen för visning av riksregalierna. Även framöver skulle grusmedlen kunna användas till vissa reparationer m.m. av slotten.¹⁷¹⁸ Sedan Riksmarskalksämberet meddelat att ”Hans Maj:t Konungen avser att utnyttja sin dispositionsrätt till Drottningholms slott till att mera stadigvarade vistas där med sin familj”¹⁷¹⁹ behövde Husgerådskammaren en tillfällig anslagsförstärkning för att iordningställa vissa möbler och andra inventarier ur statens bestånd. Samma år konstaterades att visningen av riksregalierna årligen besöktes av drygt 200 000 personer, och genom omfördelning av resurser kunde år 1980 en tjänst som föreståndare för visningsverksamheten inrättas.¹⁷²⁰

Nästa större förändring gjordes i 1981 års budgetproposition, då uppställningen av första huvudtiteln togs upp till omprövning.¹⁷²¹ Då hade just statsbudgetens uppdelning i en drift-

¹⁷¹⁴ Prop. 1976/77:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3-4, bet. 1976/77:FiU11, rskr. 1976/77:140.

¹⁷¹⁵ Prop. 1977/78:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 1-2, bet. 1977/78:FiU21, rskr. 1977/78:213; prop. 1978/79:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 1-6, bet. 1978/79:FiU21, rskr. 1978/79:197.

¹⁷¹⁶ Prop. 1977/78:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3-4, bet. 1977/78:FiU21, rskr. 1977/78:213. – I prop. 1987/88:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3 framkommer att regeringen inte önskade delegera till Riksmarskalksämberet att fastställa budget för Djurgårdsförvaltningen.

¹⁷¹⁷ Prop. 1978/79:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 16.

¹⁷¹⁸ Prop. 1978/79:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 18, bet. 1978/79:FiU21, rskr. 1978/79:197.

¹⁷¹⁹ Prop. 1979/80:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2, bet. 1979/80:FiU18, rskr. 1979/80:177.

¹⁷²⁰ Prop. 1979/80:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3-5.

¹⁷²¹ Prop. 1980/81:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 1-10.

och en kapitalbudget upphört.¹⁷²² Efter en kort historisk bakgrund, med fokus på uppdelningen i hovstat och slottsstat vid 1840-41 års riksdag, översynen 1944-45 och det minskande antalet anslag under hovstaten och slottsstaten, konstaterades att frågan var om anslaget för vård och underhåll av statens möbler och inventarier borde flyttas till slottsstatsanslaget. Detta hade Riksmarskalksämberet föreslagit, eftersom utgifterna för statschefens representativa funktioner borde skiljas från kostnaderna för museal, byggnadsvårdande och vetenskaplig verksamhet. Vid möblering för representativa behov kunde hovhållningsanslaget genom tillskott finansiera Husgerådskammarens kostnader. Vidare borde detta anslag inte vara ett s.k. obetecknat anslag utan ett förslagsanslag, vilket innebar att regeringen skulle kunna medge att det överskreds t.ex. vid lönehöjningar. Budgetministern instämde i Riksmarskalksämberets bedömning och noterade att Husgerådskammarens verksamhet skulle omfattas av regleringsbrev och statlig revision. Någon förändring av uppdelningen att endast kvitto men inte redovisning krävdes för hovstatsanslaget medan slottsstatsanslaget omfattades av revision var inte på tal, och departementschefen betonade att förändringen inte innebar ”någon rubbning av de gällande konstitutionella grundförutsättningarna för första huvudtitelns indelning”.¹⁷²³ Utskottet och riksdagen hade inget att erinra.¹⁷²⁴ Det som hade antytts som den egentligen mest följdriktiga placeringen av anslaget för vård av statens möbler redan vid 1840-41 års riksdag blev alltså till slut verklighet.

Under de närmast följande åren gjordes justeringar för prisstegringar, ökade lönekostnader, bortfall av fri telekommunikation för statliga verksamheter, några tillskott av engångskaraktär, samt år 1988 en förstärkning av anslaget till Husgerådskammaren.¹⁷²⁵ Vid 1982/83 års riksdag lades Guadelouperäntan in som en del av hovhållningsanslaget, och då nämndes också apropå Husgerådskammarens verksamhet att den förvaltade – utöver statens tillhörigheter – de Bernadotteska familjestiftelsernas samlingar samt administrerade Bernadottebiblioteket. När det gäller biblioteket hade riksdagen som nyss nämnts prövat frågan om anslag till det ändamålet, något som inte synes ha varit fallet beträffande familjestiftelsernas föremål. Formuleringen hindrar i och för sig inte att kostnaden för denna förvaltning slutligen finan-

¹⁷²² Prop. 1976/77:130, bet. 1977/78:FiU1, rskr. 1977/78:19; prop. 1979/80:100 bilaga 3 gemensamma frågor s. 10-20, bet. 1979/80:FiU16 s. 5-11, rskr. 1979/80:175.

¹⁷²³ Prop. 1980/81:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 4.

¹⁷²⁴ Bet. 1980/81:FiU18, rskr. 1980/81:202.

¹⁷²⁵ Prop. 1981/82:100 bilaga 4 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1981/82:FiU22 (inkl. bilaga med memoria från Ståthållarämbetet ang. de olika slottens användning, föranledd av mot. 1981/82:495), rskr. 1981/82:225; prop. 1982/83:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1982/83:FiU29, rskr. 1982/83:186; prop. 1983/84:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1983/84:KU19, rskr. 1983/84:165; prop. 1984/85:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1984/85:KU27, rskr. 1984/85:157; prop. 1985/86:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1985/86:KU19 och KU27, rskr. 1985/86:129 och 291; prop. 1986/87:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1986/87:KU23, rskr. 1986/87:129; prop. 1987/88:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1987/88:KU29, rskr. 1987/88:135; prop. 1988/89:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1988/89:KU19, rskr. 1988/89:106; prop. 1989/90:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1989/90:KU28, rskr. 1989/90:117; prop. 1990/91:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1990/91:KU25, rskr. 1990/91:118; prop. 1991/92:100 bilaga 2 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1991/92:KU28, rskr. 1991/92:158; prop. 1992/93:100 bilaga 2 Kungl. hov- och slottsstaterna, bet. 1992/93:KU22, rskr. 1992/93:234; prop. 1993/94:100 bilaga 2 Statschefen och regeringen, bet. 1993/94:KU29, rskr. 1993/94:233-234.

sierades på annat sätt, i likhet med hur hovhållningsanslaget bidrog i samband med representationsanknutna åtgärder. I 1985/86 års budgetproposition togs överskottsmedel från Djurgården åter till slottsunderhåll, något som riksdagen godkände.¹⁷²⁶

I 1990/91 års budgetproposition begärde Riksmarskalksämberet medel åt Husgerådkammaren för vård av stiftelsernas bestånd av möbler, konst och konsthantverk, men finansministern var i den delen inte beredd att föreslå några förändrade finansieringsformer, ett ställningstagande som också återkom vid riksmötet 1991/92. Däremot ändrades hovhållningsanslaget till att bli ett förslagsanslag i stället för ett obetecknat anslag, vilket innebar att det efter regeringens medgivande skulle kunna överskridas för att täcka avtalsenliga löneökningar. Det angavs då att av hovstatsanslaget var omkring 30 procent apanage och omkring 70 procent personalkostnader avseende omkring 65 tjänster samt ett antal tillfälliga anställningar.¹⁷²⁷ Genom slottsstatsanslaget bekostades slottens driftskostnader och avlönades närmare 80 anställda, bl.a. inom park- och trädgårdsvård samt lokalvård, och ett tjugotal personer med uppdrag av deltids- och bisysslekaraktär.¹⁷²⁸

I 1989/90 års budgetproposition noterades att tjänstebrevsrätten hade upphört för hovet.¹⁷²⁹ I 1991/92 års budgetproposition angavs att ståthållarämbetena från Byggnadsstyrelsen skulle ta över ”kostnadsansvaret för verksamhetsanknutna lokalåtgärder m.m. samt för vissa säkerhetshöjande åtgärder”.¹⁷³⁰ I 1993/94 års budgetproposition flyttades kostnader för de kungliga personernas flygtransporter vid officiella resor från Förvarsdepartementets anslag till hovhållningsanslaget.

Nästa genomgripande förändring av hov- och slottsstatsanslagen skedde i 1994/95 års budgetproposition. Under de närmast föregående åren hade det noterats att en översyn av hovets organisation pågick, bl.a. avseende redovisningsformerna. Organisatoriskt skulle gemensamma enheter för ekonomi- och datafrågor inrättas under Riksmarskalksämberet, och då ansåg regeringen att alla medel borde anvisas under ett samlat ramanslag, kallat ’Kungliga hov- och slottsstaten’. Konstitutionsutskottet framhöll emellertid vikten av att regeringens anslagsberäkning redovisades på ett sådant sätt att den gav tillräckligt underlag för riksdagens bedömning av behovet av anslag.¹⁷³¹

I regleringsbrev för budgetåret 1995/96 utfärdat den 15 juni 1995 fastslogs att förordningen (1993:134) om myndigheters årsredovisning och anslagsframställning med visst undantag skulle tillämpas på Riksmarskalksämberet, inklusive Ståthållarämbetet och Husgerådkammaren, men förordningen skulle inte tillämpas beträffande den anslagspost som benämndes Hovförvaltningen, apanage. Riksmarskalksämberet framförde invändningar mot att

¹⁷²⁶ Prop. 1985/86:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2-3, bet. 1985/86:KU27, rskr. 1985/86:291.

¹⁷²⁷ Bet. 1990/91:KU25.

¹⁷²⁸ Prop. 1990/91:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2.

¹⁷²⁹ Prop. 1989/90:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2-3. Kungl. Maj:ts Orden hade emellertid inte haft tjänstebrevsrätt, se Ds Fi 1972:5 s. 18.

¹⁷³⁰ Prop. 1991/92:100 bilaga 2 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 3.

¹⁷³¹ Prop. 1994/95:100 bilaga 2 Statschefen och regeringen, bet. 1994/95:KU32, rskr. 1994/95:235-236.

omfattas av förordningen, och den 7 mars 1996 beslutade regeringen att endast Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren ålades redovisningsskyldighet.¹⁷³² Från Riksrevisionsverkets sida hade den uppfattningen framförts att Ståthållarämbetet var en statlig myndighet och att Djurgårdsförvaltningen var en ”offentligrättslig annan juridisk person”,¹⁷³³ men i den promemoria som togs fram inom regeringskansliet blev slutsatsen att Ståthållarämbetet inte var en myndighet men i vissa avseenden, ”med hovets goda minne”,¹⁷³⁴ behandlades *som* en myndighet. Att det var fråga om behandling *som* en myndighet, just i ekonomiadministrativt hänseende, var också hovets uppfattning.¹⁷³⁵

Riksmarskalksämberet fick regeringens uppdrag att göra en översyn av hur redovisning och revision skulle genomföras när de tre olika anslagen förts samman till ett. Hovstaterna och regeringen kom därefter överens om att Riksrevisionsverket även i fortsättningen skulle granska Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren (de tidigare slottsstatsanslagen) medan apanagedelen (inklusive Riksmarskalksämberet) skulle undantas från detta. Dock skulle Hovstaterna årligen lämna en berättelse över den samlade verksamheten, koncentrerad på Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren och med en mycket översiktlig presentation av övrig verksamhet.¹⁷³⁶ I anledning av detta antecknade konstitutionsutskottet följande.

”I regleringsbrevet för Kungliga hov- och slottsstaten, utfärdat den 15 juni 1995, fastslogs att förordningen (1993:134) om myndigheters årsredovisning och anslagsframställning med visst undantag skulle tillämpas på Riksmarskalksämberet, inklusive Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren. Förordningen skulle därmed inte tillämpas beträffande den anslagspost som benämndes Hovförvaltningen, apanage.

Efter det att Riksmarskalksämberet framfört invändningar mot att omfattas av förordningen beslutade regeringen den 7 mars 1996 om ändring av regleringsbrevet för budgetåret 1995/96. Ändringen bestod i att endast Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren ålades redovisningsskyldighet. I gengäld skulle, enligt det ändrade regleringsbrevet, Riksmarskalksämberet göra en översyn av vad som skulle ingå i apanaget och därmed undantas från förordningen om myndigheters årsredovisning och anslagsframställning. En utgångspunkt skulle enligt regeringen därvid vara de krav som riksdagen ställt på att det måste finnas ett tillräckligt underlag för att bedöma medelsbehovet och följa upp hur tilldelade medel har använts. Översynen skulle resultera i att förordningen skulle vara möjlig att tillämpa på, förutom Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren, även på Riksmarskalksämberet, sedan vissa delar av ämbetet hänförts till apanaget. Översynen skulle också innehålla förslag till hur redovisningen kunde utgöra ett bättre beslutsunderlag vid anslagstilldelningen och anslagsuppföljningen, exempelvis genom verksamhetsberättelse.

Riksmarskalksämberet överlämnade den 1 augusti 1996 till regeringen en Utredning angående årsredovisning och revision för Kungl. Hov- och Slottsstaten. Till utredningen var fogad en PM med analys av rättsläget när det gällde

¹⁷³² Bet. 2003/04:KU9 s. 29.

¹⁷³³ Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09, s. 6.

¹⁷³⁴ Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09, s. 9.

¹⁷³⁵ J. Gillis Wetter, *Yttrande över Justitiedepartementets promemoria avs. de kungl. hovstaternas ställning (i statsrättsligt hänseende)*, 1993-08-28, s. 7. Se också Riksdagens revisionsutredning 1997-10-16 dnr KK1-174-97/98, s. 8-9 och bilaga 5.

¹⁷³⁶ Prop. 1996/97:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 13.

konungens apanage och tillhörande frågor.¹⁷³⁷ Riksmarskalksämberet konstaterade, med hänvisning till den juridiska analysen, att hovstaterna inte är någon myndighet och att de står utanför den statliga förvaltningsorganisationen, att offentlighetsprincipen inte gäller för hovstaterna samt att regeringen inte har någon förordningsmakt gentemot hovstaterna, vilka lyder direkt under statschefen. Riksmarskalksämberet drog av den sistnämnda punkten slutsatsen att regeringen inte kan ge Riksrevisionsverket direktiv att granska hovstaternas ekonomiska redovisning. Att detta hittills ändå skett för de delar av hovets budget som avser Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren byggde, enligt Riksmarskalksämberet, på tidigare överenskommelser mellan regeringen och ämbetet. Motiven till denna överenskommelse var att verksamheten vid dessa delar av hovstaterna dels var av stor ekonomisk omfattning (tillsammans över hälften av den totala budgeten), dels var av annan art än övrig verksamhet. Medan verksamheten vid övriga enheter var inriktad på att bistå och stödja konungen i hans roll som statschef, var verksamheten vid Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren inriktad på att vårda och för allmänheten visa det nationella kulturarv som finns i de kungliga slotten och deras omgivningar.

Beträffande konungens apanage anförde Riksmarskalksämberet följande. Gränsen mellan konungens privata ekonomi och hans ekonomi som statschef är mycket svår att dra. Konungen är rikets statschef dygnet runt när han vistas i landet. Vad gäller egendom är lösöret på de kungliga slotten en blandning av statlig, stiftelseägd och privat egendom, som allt brukas av konungen både som statschef och som privatperson. För att undvika ständiga diskussioner i denna gränsdragningsfråga lovade riksdagen (då ständerna) vid riksdagen år 1809 att årligen utge ett penningbelopp (apanage) till konungens hovhållning. I utbyte överlämnade konungen uppräknade kungliga slott och kungsgårdar till staten med förbehåll om dispositionsrätt för honom av vissa av dessa slott, inklusive inredning. För det belopp som utgavs för hovhållningen skulle varken krävas någon speciell anhållan eller redogörelse för hur medlen använts. [---]

Verksamhetsberättelser avges för Ståthållarämbetets och Husgerådskammarens verksamheter. En motsvarande redogörelse för övrig verksamhet skulle, enligt Riksmarskalksämberet, strida mot den ursprungliga överenskommelsen, som förnyas vid varje trontillträde. Enligt utredningen avser Riksmarskalksämberet likväl att framdeles, i informations- och PR-syfte, producera en årlig rapport över den samlade verksamheten vid hovstaterna.¹⁷³⁸

Utskottet kommenterade inte detta vidare än att det såg med tillfredsställelse på att Riksrevisionsverket även i fortsättningen skulle granska Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren. Även riksdagen godtog förslaget.¹⁷³⁹ I 1996 års överenskommelse ingick också att 51 procent av det totala anslaget tillförs hovstaten medan slottsstaten tilldelas 49 procent, en anslagsfördelning som grundar sig på fördelningen av de faktiska kostnaderna år 1996. Detta nämndes emellertid i riksdagstrycket för första gången i budgetpropositionen och konstitutionsutskottets betänkande vid 2004/05 års riksdag.¹⁷⁴⁰

¹⁷³⁷ Denna promemoria är Fredrik Sterzel, *Konungens s.k. apanage och anknyttande frågor*, promemoria 1996-06-28. Se också skrivelse av riksmarskalk Gunnar Brodin till regeringen 1996-07-30.

¹⁷³⁸ Bet. 1996/97:KU1 s. 8-9, se även bet. 2003/04:KU9 s. 29-31.

¹⁷³⁹ Rskr. 1996/97:84-90.

¹⁷⁴⁰ Prop. 2004/05:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 48, bet. 2004/05:KU1 s. 38..

I förhållande till Riksmarskalksämbetets av utskottet återgivna yttrande kan kommenteras att det egentliga skälet för redovisningsskyldighet avseende Ståthållarämbetets och Husgerådskammarens ekonomi var att dessa enheter vårdar statlig egendom. Och just detta gör att 1995-96 års förändring, då hovstats- och slottsstatsanslagen lades samman till ett anslag, kan kritiserar: den har gjort skillnaden mellan hovstatsanslaget, som inte omfattas av revision, och slottsstatsanslaget, som omfattas av revision, mindre tydlig. Riksmarskalksämbetet har hela tiden, åtminstone sedan år 1801 (se nedan avsnitt 6.8.) fungerat som överordnat organ inom hela hovet och t.ex. företrätt såväl hov- som slottsstat inför Kungl. Maj:t respektive regeringen i budgetsammanhang. Det har tydligen inte funnits något hinder mot detta i att Riksmarskalksämbetet finansiellt varit en del av hovstats- och inte slottsstatsanslaget. Mot den bakgrunden är det något svårt att förstå varför de gemensamma ekonomi- och dataenheter skulle föranleda att hov- och slottsstatsanslagen lades samman till ett.

Det kan också i någon mån ifrågasättas vad som i Riksmarskalksämbetets yttrande menades med att gränsen mellan konungens privata ekonomi och hans ekonomi som statschef är mycket svår att dra. En sådan gräns dras uppenbarligen genom att vissa kostnader belastar slottsstatsanslag, andra hovstatsanslag och ytterligare andra olika privata konton (se i slutet av detta avsnitt). Uttalandet är dock relevant just när det gäller lösöret, på så sätt att egendom som bekostats privat kan komma till användning vid representation och statlig egendom kan finnas i en del av ett slott som används till bostad.

Den första verksamhetsberättelsen för hovstaterna avsåg budgetåret 1995/96. Budgethanteringen fortsatte enligt nu nämnda principer under det närmaste decenniet, med allt mer utförliga beskrivningar i budgetpropositionerna av det senaste årets verksamhet. Framför allt säkerhetshöjande åtgärder har varit framträdande när det gäller extra tillskott.¹⁷⁴¹ På ett mer generellt plan ska nämnas att en successiv budgetreform genomfördes från slutet av 1980-talet till slutet av 1990-talet. Det tidigare systemet där utgångspunkten var anslagsäskanden från myndigheter och där riksdagen kunde ta ställning till inrättande av enskilda tjänster ersattes av ett system där utgångspunkten finns i utgiftstak och utgiftsramar och där detaljreglering har ersatts av mål- och resultatstyrning.¹⁷⁴² Budgetramarna slås fast i den ekonomiska vårpropositionen, och de detaljerade förslagen läggs fram i höstens budgetproposition.¹⁷⁴³ Från och med 1997 års budget sammanfaller budgetåret med kalenderåret.

Under åren 1995-97 arbetade den av talmanskonferensen tillsatta Revisionsutredningen, som föreslog att Riksdagens revisorer skulle svara för revisionen av de delar av hovet som faller utanför konungens enskilda sfär, nämligen Ståthållarämbetet inklusive Djurgårdsförvaltningen samt Husgerådskammaren. Konstitutionsutskottet ställde sig bakom detta förslag,

¹⁷⁴¹ Prop. 1997/98:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 11-12, bet. 1997/98:KU1 s. 6, rskr. 1997/98:90-96; prop. 1998/99:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 9-10, bet. 1998/99:KU1 s. 5-6, rskr. 1998/99:90-96; prop. 1999/2000:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 15-16, bet. 1999/2000:KU1 s. 5, rskr. 1999/2000:56-62; prop. 2000/01:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 42-43, bet. 2000/01:KU1 s. 27-28, rskr. 2000/01:62-68; prop. 2001/02:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 39-40, bet. 2001/02:KU1 s. 34-35, rskr. 2001/02:52-57; prop. 2002/03:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 44-45, bet. 2002/03:KU1 s. 34, rskr. 2002/03:52-56; prop. 2003/04:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 45-46, bet. 2003/04:KU1 s. 34, rskr. 2003/04:58-64.

¹⁷⁴² Sterzel 2009 (Finansmakten) s. 291-301, Fredrik Sterzel, *Finansmakten i författningen*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur, 2018, s. 34-36.

¹⁷⁴³ Sterzel 2018 s. 55-62.

och det blev verklighet.¹⁷⁴⁴ När Riksrevisionen inrättades i stället för Riksrevisionsverket och Riksdagens revisorer fördes granskningen av Ståthållarämbetet inklusive Djurgårdsförvaltningen samt Husgerådskammaren över dit.¹⁷⁴⁵ Under 2002/03 och 2004/05 års riksmöten tog riksdagen ställning för en ordning som innebar att Djurgårdsförvaltningen skulle omfattas av reglerna om Riksrevisionens effektivitetsrevision (granskning av att staten med hänsyn till allmänna samhällsintressen får ett effektivt utbyte av sina insatser) samt årliga revision (granskning av att redovisningen är tillförlitlig och räkenskaperna rättvisande), dock inte med avseende på om ledningens förvaltning följer tillämpliga föreskrifter och särskilda beslut.¹⁷⁴⁶ Ett särskilt tillskott tillkom för täckande av vissa avgifter som skulle erläggas till Riksrevisionen.¹⁷⁴⁷

Under riksmötet 2003/04 gjorde riksdagen ett tillkännagivande till regeringen om att det vore önskvärt med en större öppenhet och insyn avseende anslaget till hovstaterna i de delar som inte redovisades annat än mycket översiktligt i den årliga verksamhetsberättelsen eller var föremål för Riksrevisionens granskning.¹⁷⁴⁸ Regeringen noterade att några förändringar som gjort det motiverat att komma överens om en annan anslagsfördelning än 51 procent till hovstaten och 49 procent till slottsstaten inte hade inträffat. Däremot fördes diskussioner med Riksmarskalksämberet om ökad öppenhet och insyn.¹⁷⁴⁹ Medel tillfördes som kompensation för att Riksgäldskontorets årliga betalning av ränta om 7 500 kr på Karl XIII:s hemgiftskapital skulle upphöra (se nedan avsnitt 6.7.1.).¹⁷⁵⁰

1996 års överenskommelse kompletterades sedan med ytterligare delar. Kostnadsfördelningsnyckeln om 51-49 procent skulle gälla långsiktigt, och som grund för en eventuell framtida ändring av denna fördelning skulle större organisatoriska förändringar redovisas i verksamhetsberättelsen för det budgetår då förändringen sker. Verksamhetsberättelsen skulle bli utförligare när det gällde den verksamhet som bedrivs inom ramen för anslaget till hovstaten, i form av bl.a. uppgifter om antalet anställda, antalet resdagar, antalet gäster vid olika slags representation och uppgifter avseende Hovstallet. Det skulle finnas information om vilken andel av kostnaderna som belöpte på de olika organisatoriska enheterna inom hovstaten. Anslagets fördelning på de olika verksamhetsområdena skulle bli föremål för en kontinuerlig diskussion mellan Riksmarskalksämberet och Regeringskansliet.¹⁷⁵¹

¹⁷⁴⁴ Bet. 1998/99:KU1 s. 6, jfr även 1997/98:KU27 s. 38-42 och 1997/98:KU16; lagen (1999:205) om ändring av lagen (1997:518) med instruktion för Riksdagens revisorer.

¹⁷⁴⁵ Prop. 2001/02:190 s. 73-75, bet. 2002/03:KU12 s. 9, rskr. 2002/03:22; lagen (2002:1022) om revision av statlig verksamhet m.m.

¹⁷⁴⁶ Bet. 2002/03:KU12, rskr. 2002/03:22; bet. 2004/05:KU1 s. 39-40, rskr. 2004/05:82. Se till de olika typerna av revision Sterzel 2018 s. 130-132.

¹⁷⁴⁷ Bet. 2003/04:KU1 s. 34; prop. 2003/04:100 s. 157-158, bet. 2003/04:FiU21 s. 39, rskr. 2003/04:273-274.

¹⁷⁴⁸ Bet. 2003/04:KU9 s. 27-32, rskr. 2003/04:148.

¹⁷⁴⁹ Prop. 2004/05:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 46-48, bet. 2004/05:KU1 s. 38-40, rskr. 2004/05:82.

¹⁷⁵⁰ Prop. 2003/04:100, s. 157-158, bet. 2003/04:FiU21 s. 38-39, rskr. 2003/04:273-274; se även prop. 2004/05:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 48.

¹⁷⁵¹ Prop. 2005/06:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 50-52, bet. 2005/06:KU1 s. 44-47, rskr. 2005/06:59.

Budgethanteringen fortsatte enligt dessa principer under de närmaste åren.¹⁷⁵² ”Det kungliga kulturarvet” nämndes för första gången i budgetpropositionen vid 2006/07 års riksdag som samlingsbegrepp för det som besöksverksamheten vid slotten och samlingarna där omfattar.¹⁷⁵³ Det kan noteras att besöksverksamheten inte drivs med statsanslag utan tvärtom täcker vissa kostnader som annars hade måst finansieras på annat sätt, något som blivit tydligt i samband med 2020 års coronapandemi. Då fick slottsstaten ett tillskott om 40 000 000 kr för att mildra de ekonomiska konsekvenserna av att intäkter från visningar av de kungl. slotten minskat.¹⁷⁵⁴ Under 1900-talet och 2000-talet har det skett en förskjutning i dispositionsrättens innebörd beträffande flera av slotten med tillhörande parker – från att kungafamiljen använde dem som bostäder och för rekreation till att de visas för allmänheten som en del av det kungliga kulturarvet.

Även särskilda statsceremonier har föranlett tilläggsanslag. I 2009/10 års budgetproposition ansåg regeringen att anslaget tillfälligt borde ökas med 5 000 000 kr för att ”delvis bekosta den del av kronprinsessan Victorias bröllop som är en statsangelägenhet”.¹⁷⁵⁵ Anslaget borde då också höjas för att täcka driften av Haga slott. Vid några tillfällen har det utan framgång lagts fram motioner om att kronprinsessan borde ha en egen hovstat med eget delanslag inom ramen för gällande anslag.¹⁷⁵⁶

I takt med att antalet anslagsposter minskat har behovet av att i budgetpropositionerna ange vad anslaget ska användas till ökat. I budgetpropositionen vid 2005/06 års riksdag angavs inledningsvis: ”Anslaget avser att täcka kostnaderna för statschefens officiella funktioner inklusive kostnaderna för den kungliga familjens resor.”¹⁷⁵⁷ Därutöver nämndes bl.a. driftskostnader för slotten. Längre fram i texten angavs att hovstatsanslaget bekostade representation och statsbesök, resor, transporter och personal m.m. samt levnadsomkostnader som är direkt kopplade till statschefens funktion och alltså inte är av rent privat karaktär.¹⁷⁵⁸ Den inledande formuleringen i budgetpropositionen vid 2006/07 års riksdag var: ”Anslaget avser att täcka kostnaderna för statschefens officiella funktioner inklusive kostnaderna för den kungliga familjen.”¹⁷⁵⁹ Dessa formuleringar återkom sedan. I budgetpropositionen vid 2013/14 års riksdag infördes ett stycke med angivande anslagets ”ändamål”, och formuleringen var då: ”Anslaget får användas för att täcka utgifter för statschefens officiella funktioner inklusive utgifter för kungafamiljen samt för Kungliga hovstatens och Kungliga slottsstatens förvaltningsutgifter”.¹⁷⁶⁰ Denna formulering har därefter kvarstått.

¹⁷⁵² Prop. 2006/07:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 75-77, bet. 2006/07:KU1 s. 53-56, rskr. 2006/07:45; prop. 2007/08:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 76-78, bet. 2007/08:KU1 s. 50-53, rskr. 2007/08:75; prop. 2008/09:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2008/09:KU1 s. 12-14, rskr. 2008/09:79; prop. 2009/10:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2009/10:KU1 s. 11-13, rskr. 2009/10:91; prop. 2010/11:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2010/11:KU1 s. 10-14, rskr. 2010/11:84.

¹⁷⁵³ Prop. 2006/07:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 76.

¹⁷⁵⁴ Prop. 2020/21:2 s. 9.

¹⁷⁵⁵ Prop. 2009/10:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 19.

¹⁷⁵⁶ Mot. 2006/07:Fi244, bet. 2006/07:KU1 s. 56, rskr. 2006/07:45; mot. 2007/08:K404 och 2007/08:Fi277, bet. 2007/08:KU1 s. 52-53, rskr. 2007/08:75; mot. 2008/09:K397, bet. 2008/09:KU1 s. 14, rskr. 2008/09:79.

¹⁷⁵⁷ Prop. 2005/06:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 50.

¹⁷⁵⁸ Prop. 2005/06:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 51.

¹⁷⁵⁹ Prop. 2006/07:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 75, nästan likalydande de närmast följande åren.

¹⁷⁶⁰ Prop. 2013/14:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17.

I ett tillkännagivande år 2011 i anledning av det årets budgetproposition önskade riksdagen att regeringen skulle genomföra en ny översyn av överenskommelsen med Riksmarskalksämberet.¹⁷⁶¹ Konstitutionsutskottet ansåg:

”att det finns förutsättningar för att, inom ramen för de gällande konstitutionella och rättsliga regelverken, genomföra en översyn av den överenskommelse om redovisning av anslaget till kungliga hovstaten som träffats mellan regeringen och riksmarskalksämberet. En sådan översyn bör verka för en ökad insyn i hovstaten men samtidigt respektera statschefens privata sfär och inte utgöra någon ändring i den nuvarande konstitutionella ordningen.”¹⁷⁶²

Riksdagen tillkännagav för regeringen att regeringen skulle genomföra en översyn av överenskommelsen mellan regeringen och Riksmarskalksämberet om redovisningen av hovstatens verksamhet. I 2012/13 års budgetproposition angav regeringen att frågan bereddes inom Regeringskansliet.¹⁷⁶³ Redan i den budgetpropositionen var emellertid informationen om det gångna årets verksamhet något mer utförlig än tidigare.

I 2013/14 års budgetproposition angavs att den ekonomiska redogörelsen i verksamhetsberättelsen skulle bli utförligare när det gäller den verksamhet som bedrivs inom ramen för hovstaten. På samma sätt som redan gällde för slottsstaten skulle hovstaten redovisas genom resultat- och balansinformation samt kommentarer i form av tilläggsupplysningar och noter. Konstitutionsutskottet ansåg att den kompletterande överenskommelsen borde innebära ökad insyn i hovstatens verksamhet, i enlighet med riksdagens tidigare tillkännagivande till regeringen. Enligt utskottet borde erfarenheterna av den nya ordning som överenskommelsen innebär avvaktas innan frågan provas på nytt.¹⁷⁶⁴

Under åren därefter har denna överenskommelse följts och redovisningen av användningen av hov- och slottsstaternas anslag i budgetpropositionerna blivit utförligare. Fördelningen mellan de båda anslagsdelarna om 51 respektive 49 procent har inte ändrats.¹⁷⁶⁵ I budgetpropositionen för år 2020/21 har dock angetts att diskussioner om en ändring har förts under 2020 på grund av allt högre krav på permanenta säkerhetshöjande åtgärder vid de kungliga slotten. Detta ledde till att den procentuella fördelningen försköts genom ett tillskott om 3 000 000 kr på slottsstatens del av anslaget.¹⁷⁶⁶

Inom hovet görs en uppdelning på *residenskostnader*, det vill säga kostnader för personal, livsmedel, viss logistik samt vissa andra hushållsprodukter, *privata kostnader*, det vill säga omkostnader som är relaterade till just funktionen som kunglig familj, såsom kläder i repre-

¹⁷⁶¹ Prop. 2011/12:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2011/12:KU1 s. 14-21, rskr. 2011/12:56.

¹⁷⁶² Bet. 2011/12:KU1 s. 21.

¹⁷⁶³ Prop. 2012/13:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2012/13:KU1 s. 13-16, rskr. 2012/13:80.

¹⁷⁶⁴ Prop. 2013/14:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2013/14:KU1 s. 12-19, rskr. 2013/14:78.

¹⁷⁶⁵ Prop. 2014/15:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-20, bet. 2014/15:KU1 s. 35-42, rskr. 2014/15:50-59; prop. 2015/16:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 45-48, bet. 2015/16:KU1 s. 49-52, rskr. 2015/16:59-63; prop. 2016/17:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 19-22, bet. 2016/17:KU1 s. 52-60, rskr. 2016/17:72-77; prop. 2017/18:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2017/18:KU1 s. 47-49, rskr. 2017/18:71-76; prop. 2018/19:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 15-17, bet. 2018/19:KU1 s. 37-39, rskr. 2018/19:74-79; prop. 2019/20:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 17-19, bet. 2019/20:KU1 s. 33-34, rskr. 2019/20:81-87.

¹⁷⁶⁶ Prop. 2020/21:1 utgiftsområde 1 Rikets styrelse s. 21-24, bet. 2020/21:KU1 s. 17 och 35-36, rskr. 2020/21:85-92.

sensationssammanhang, och *privat-privata* kostnader, det vill säga kostnader som rör t.ex. privatägda fastigheter, privata utlandsresor och privata gäster vid i övrigt officiella ceremonier. De första två kategorierna belastar hovhållningsanslaget men inte den tredje, som bekostas av privatförmögenheten.¹⁷⁶⁷

6.5.13. Översikt över perioden 1975-2020

Budgetår:	1975/76 ¹⁷⁶⁸	1981/82 ¹⁷⁶⁹
Hans Maj:t Konungens och det Kungl. Husets hovhållning	5 300 000	8 950 000
Underhåll och vård av möbler samt andra staten tillhöriga inventarier i de kungl. slotten	1 090 000	Se nedan
De kungl. slotten: Administration	4 319 000	De kungl. slotten: Driftskostnader
De kungl. slotten: Uppvärmning	1 325 000	11 188 000
Kungl. husgerådskammaren	Se ovan	3 035 000
Summa	12 034 000	23 173 000
Av summan av utgiftsanslagen	94 367 350 000 0,01 %	225 058 256 000 0,01 %

Tabell 12. Hov- och slottsstatsanslagen budgetåren 1975/76 och 1981/82.

Budgetår:	1995/96 ¹⁷⁷⁰	2005 ¹⁷⁷¹	2015 ¹⁷⁷²
Kungl. hov- och slottsstaten, ramanslag	107 465 000	96 162 000	127 522 000
Av summan av utgiftsområdena	940 010 749 000 0,01 %	737 998 396 000 0,01 %	873 857 246 000 0,01 %

Tabell 13. Hov- och slottsstatsanslagen budgetåren 1995/96, 2005 och 2015.

6.6. 1809-10 års överenskommelses rättsliga ställning och giltighet över tid

6.6.1. Bundenheten till 1809-10 års överenskommelse

Gunnar Bramstång har hävdad, att då ständernas erbjudande antogs av konungen, ”måste ett offentligrättsligt förhållande anses ha uppkommit, för båda parter gällande i ’evärdeliga tider’, d.v.s. under alla omständigheter så länge vi äga monarkiskt statsskick och nuvarande

¹⁷⁶⁷ Presentation för Förtjänstutredningen av Jan Lindman den 6 maj 2020.

¹⁷⁶⁸ Statsbudget 1975/76 (bilaga till bet. 1975:FiU29).

¹⁷⁶⁹ Statsbudget 1981/82 (bilaga till bet. 1980/81:FiU45).

¹⁷⁷⁰ Statsbudget 1995/96 (bet. 1994/95:FiU31).

¹⁷⁷¹ Statsbudget 2005 (bet. 2004/05:FiU10).

¹⁷⁷² Statsbudget 2015 (bet. 2014/15:FiU10).

konungahus. Ifrågavarande avtal synes icke kunna rubbas ensidigt.”¹⁷⁷³ Jan-Mikael Bexhed har såvitt jag kan se samma uppfattning, eftersom han skriver att det uppkom ”ett offentlig-rättsligt förhållande av konstitutionell karaktär och närmast avtalsmässigt slag”.¹⁷⁷⁴

Utifrån ett avtalsrättsligt synsätt är det i själva verket fråga om ett ömsesidigt, närmast affärsmässigt risktagande: Konungen lämnade ifrån sig sin enskilda styrelse över de inkomstbringande egendomarna till riksdagen mot ett mer eller mindre bestämt belopp och miste viss ekonomisk självständighet, men slapp i gengäld risken att intäkterna gick ned; riksdagen, å sin sida, hoppades och trodde att avkastningen av lantbruken och stuterierna skulle bli större under riksdagens styrelse än under konungens, vilket innebar att det fanns en chans till förstärkning av statskassan genom mellanskillnaden mellan de högre intäkterna och det mer eller mindre fasta beloppet som skulle täcka konungens hovhållning.

Den skillnad som gjordes i rätten till slotten var en förändring i dispositionsrättens omfattning, inte egentligen när det gällde rätten att bo i slotten och att använda slottsparkar och trädgårdar, utan beträffande redovisningen av intäkter från utarrenderade gårdar och från stuterierna. Äganderätten till slotten förändrades inte; det var fortfarande fråga om statlig egendom, även om det beträffande Haga slott var fråga om ganska nyförvärvad statlig egendom. Från att det varit fråga om en ”dispositionsrätt av vidsträckt natur” (se ovan avsnitt 6.2.8. angående Drottningholm), blev det en dispositionsrätt av något mindre vidsträckt natur.

Om man granskar det ovan (avsnitt 6.3.) redovisade materialet från 1809-10 års riksdag närmare, så är det enda som uttryckligen gäller på evärdlig tid ständernas rätt att besluta över förvaltningen och användandet av den fasta egendom som förut stått under konungarnas omedelbara styrelse.¹⁷⁷⁵ Men det står samtidigt klart *att* det som riksdagen tog över för evig tid var rätten att bestämma om de inkomstbringande delarna av egendomarna och *att* konungen för sin hovhållning i gengäld fick ett anslag i pengar samt (den fortsatta) rätten att disponera själva slotten i olika avseenden tillsammans med att riksdagen åtog sig att bekosta underhållet av slotten med vissa belopp.

Detta leder fram till att det i de delar som direkt eller indirekt omfattas av överenskommelsen knappast kan finnas utrymme för ensidiga förändringar. Lika litet som konungen ensidigt kan ta tillbaka till någon av de nämnda kungsladugårdarna under sin enskilda styrelse, lika litet kan riksdagen ensidigt ta tillbaka konungens dispositionsrätt till ett kungligt lustslott (bortsett från de slott – Rosersberg och Tullgarn – där dispositionsrätten omprövas vid varje tronskifte). Så har rättsläget också konsekvent uppfattats under de 200 år som förflutit sedan överenskommelsen ingicks.

Att överenskommelsen är bindande för riksdagen har den själv också ansett. År 1919 väcktes en motion om att det borde utredas om de kungliga slotten kunde användas för sjukvård, skola eller annat statsändamål.¹⁷⁷⁶ Statsutskottet yttrade följande.

”Då de kungl. slotten genom Rikets ständers skrivelse den 1 december 1809 och riksdagens skrivelse nr 1 vid 1908 års riksdag till Kungl. Maj:t upplåtits under

¹⁷⁷³ Bramstång Hov och slott s. 164.

¹⁷⁷⁴ Bexhed 2020 s. 230.

¹⁷⁷⁵ Jfr Lyrevik 2018 s. 87.

¹⁷⁷⁶ Mot. 1919A:AK49.

vissa villkor att disponeras under Hans Maj:t Konungens livstid (se statsutskottets utlåtande nr 2 vid 1908 års riksdag), har utskottet redan av denna anledning icke kunnat tillstyrka motionen.”¹⁷⁷⁷

Riksdagen röstade ned motionen.¹⁷⁷⁸ Utskottets ställningstagande innehåller visserligen en sammanblandning av två ställningstaganden – dels den perpetuella dispositionsrätt som genom 1809-10 års överenskommelse uppläts avseende vissa slott, dels den dispositionsrätt på livstid för Gustaf V som år 1908 uppläts avseende Rosersberg, men det är ändå tydligt att ensidiga förändringar inte kunde ske.

Ett tydligare och mer genomarbetat ställningstagande gjordes i samband med 1945 års förändringar av uppställningen av första huvudtiteln. Utgångspunkten för finansministern Wigforss uttalanden var att 1809-10 års överenskommelse var gällande, och förslaget syftade till att ”de för slottsstaten avsedda anslagen kunna bringas i närmare överensstämmelse med nutida budgetteknik utan att man därmed kommer i konflikt med de konstitutionella förutsättningarna för första huvudtiteln uppställning”.¹⁷⁷⁹ Förändringsförslagen framställdes ”med iakttagande av de vid 1809/10 års riksdag för första huvudtiteln uppställning fastställda grundreglerna”¹⁷⁸⁰ och på ett sätt som förutsatte ”att ingen rubbning av de personliga rättigheter och förmåner som tillkomma Hans Maj:t Konungen skall ske vid genomförandet av förslagen”.¹⁷⁸¹ Dessa formuleringar visar att grunden för första huvudtiteln uppställning inte bara var en budgetteknisk eller finansrättslig fråga utan ett konstitutionellt förhållande.

Genom förhandlingar och ömsesidiga överenskommelser mellan konung och riksdag kan emellertid förändringar göras. Detta har också skett vid ett flertal tillfällen, såväl under 1809 som 1974 års regeringsform. Viktigast är de överenskommelser som skett beträffande vilka anslagsposter som ska revideras av Riksrevisionen och dess tidigare motsvarigheter; före år 2003 Riksdagens revisorer och Riksrevisionsverket/Riksräkenskapsverket samt före år 1920 Riksdagens revisorer och Kammarrätten.¹⁷⁸² Dessa omförhandlingar har bl.a. skett vid 1840-41 års riksdag, år 1944 och år 1981/82.

6.6.2. *Principfrågan om hovhållningsanslagets oföränderlighet*

De olika anslagens storlek har varierat över tid. Under 1809 års regeringsform förde Kungl. Maj:t i statsrådet i budgetpropositionen fram konungens genom Riksmarskalksämbe-
tet framställda anspråk på medel för hovhållningen, varefter riksdagen biföll eller avlog förändringsförslagen. Ofta biföll riksdagen förslagen, men det finns också flera exempel på att riksdagen meddelade avslag, t.ex. med motiveringen att någon höjning inte behövdes eller

¹⁷⁷⁷ Statsutskottets bet. 1919A:52, se härtill Bramstäng Hov och slott s. 164.

¹⁷⁷⁸ Första kammarens protokoll 1919:25 s. 19-21, Andra kammarens protokoll 1919:34 s. 28-33.

¹⁷⁷⁹ Prop. 1944:228 s. 5.

¹⁷⁸⁰ Prop. 1944:228 s. 4.

¹⁷⁸¹ Prop. 1944:228 s. 6.

¹⁷⁸² Se till kammarrätten som revisionsinstans Kjell Å Modéer och Christian Häthén, *Kammarens jurister. Kammarrätten 1695-1995*, Stockholm: Nerenius & Santérus, 1995, s. 161-173 och 190.

att andra utgifter måste prioriteras. Under 1974 års regeringsform framställer konungen genom Riksmarskalksämberet sina anspråk till regeringen, som sedan bedömer vilka förslag som ska läggas fram för riksdagen, och så fattar riksdagen beslut.

Som har framgått i avsnitt 6.5. har anslagen hanterats på olika sätt under olika perioder. Särskilt på 1800-talet höjdes inte anslagen trots prisstegringar, särskilt på 1900-talets första hälft höjdes de inte men kompletterades med tilläggsanslag för att täcka prisstegringarna, och under 1900-talets andra hälft har de successivt höjts för att anpassas till förändrade löne- och prisnivåer. Särskilt när det gäller det rena hovhållningsanslaget – som även kallats apanage eller civillista¹⁷⁸³ – har emellertid den tanken funnits att det borde vara oföränderligt under en konungs regeringsperiod.

Reuterskiöld ansåg på ett principiellt plan att konungens apanage bestäms ”sedvanerättsligt en gång för alla vid tronbestigningen, men kan äfven därefter ändras; apanagen till andra medlemmar af det kongl. huset med egen hofhållning, i den mån sådana utgå, äro däremot icke ens i princip oföränderliga”.¹⁷⁸⁴ Malmgren menade att apanaget, sådant det fastställts vid tronbestigningen, inte kunde sänkas utan konungens medgivande.¹⁷⁸⁵

1859-60 års statsutskott gjorde ett uttalande i denna fråga i anslutning till Karl XV:s tron tillträde. Några riksdagsledamöter hade ansett att hovhållningssumman borde sättas ned, eftersom Karl XV hade en mindre familj än Oscar I. Utskottet konstaterade att anslaget utgick med samma belopp som hade beslutats vid 1823 års riksdag, 420 000 rdr bco, och uttalade:

”Utskottet har nemligen trott sig böra antaga, att, vid inträffadt thron-ombyte, hofhållnings-anslaget bestämmes för den tillträdande Konungens regeringstid, och att Rikets Ständer således härvid afse icke blott den närmaste framtiden, utan äfven att förändrade förhållanden under en längre tidrymd kunna inträffa; och tillstyrker derföre Utskottet,

att Hans Maj:t Konungens hofhållnings-anslag, måtte, på sätt uti den Kongl. Propositionen är föreslaget, bibehållas vid oförändradt belopp, 630,000 Rdr.”¹⁷⁸⁶

Att det är fråga om ett oförändrat belopp fast det inte ser ut så, beror på att det hade skett en myntreform – 420 000 rdr bco motsvarade 630 000 rdr rmt. Men principfrågan är intressant. En nedsättning borde inte ske, eftersom anslaget redan från början skulle ta höjd för merkostnader vid familjebildning. Samtidigt har det inte varit en ovanlighet att ökade anslag har motiverats med att kungafamiljen har fått fler medlemmar. Statsutskottet noterade vid 1867 års riksdag att det ordinarie anslaget under den senaste tioårsperioden hade ökat med 222 240 rdr och uttalade:

”Ur konstitutionel synpunkt anser Utskottet det vara af stor vikt, att täta rubbningar i anslagen under denna Hufvudtitel hädanefter icke må erfordras; och då det torde kunna antagas, att, genom beviljande af den ifrågakämda mindre betydliga förhöjningen [en höjning av anslaget till prinsessan Eugenie], den regle-

¹⁷⁸³ Se till det sistnämnda begreppet Naumann 1879-84 bd 2 s. 320.

¹⁷⁸⁴ Reuterskiöld 1914 s. 75.

¹⁷⁸⁵ Malmgren 1948 s. 78.

¹⁷⁸⁶ 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 4, bd 1, statsutskottets betänkande nr 47, s. 2.

ring af ifrågavarande anslag, som, på sätt ofvan är antydt, under de sednaste riksdagarna fortgått, varder för en längre framtid afslutad, hemställer af sådan anledning Utskottet,
att hvad Kongl. Maj:t uti berörda hänseende äskat må af Riksdagen bifallas.”¹⁷⁸⁷

Påföljande år yttrade statsutskottet i anledning av ett antal motioner om nedsättning av anslaget under första huvudtiteln:

”Ehuru icke hos oss, såsom i åtskilliga andra länder, den så kallade civillistan för monarkens regeringstid bestämmes, torde likväl *nedsättning* uti de i sådant hänseende beviljade anslag endast vid regentombyte böra från Representationens sida ifrågakomma, så vida Statsverket förmår fullgöra förpligtelser af dylik och dermed jemförlig beskaffenhet.”¹⁷⁸⁸

Även om alla besparingar var önskvärda, ansåg inte utskottet att det fanns giltig anledning att sätta ned anslaget, särskilt som dess storlek hade övervägts närmare så sent som vid 1865-66 års riksdag.

Oscar II gav sig personligen in i diskussionen när han år 1886 önskade lägga till ett anslag åt hertigen av Gotland, prins Oscar. Detta misslyckades som vi har sett (avsnitt 6.5.6.), dels på grund av att det var ekonomisk kris, dels då statsutskottet fortfarande hyste ”betänklighet att vidtaga förändring i anslagen under riksstatens Första Hufvudtitel”.¹⁷⁸⁹ Oscar II hade emellertid i diktamen till statsrådsprotokollet anfört:

”Visserligen har den mening uttalats, att Första Hufvudtiteln ordinarie anslagssumma, en gång fastställd, borde förblifva oförändrad under hvarje Konungs lifstid. Denna åsigt är dock ej hållbar; dessutom aldrig hittills följd. Den beror på en förvexling af Hufvudtiteln och Konungens Civillista. Hans apanage – ej Hufvudtiteln – kan och bör vara en gång för alla till belopp bestämdt.”¹⁷⁹⁰

Även om riksdagen ofta hade varit restriktiv med att förändra de olika anslagen under första huvudtiteln, måste man ge Oscar II rätt i att det finns en skillnad mellan ett hovhållningsanslag, för vilket endast kvitto krävs, och anslag som ska täcka vissa bestämda kostnader och som utsätts för riksdagens revision. Här var det dock fråga om ett anslag till Hertigen av Gotland, ett anslag som hörde till hovhållningsanslaget och som snarare anknyter till den nu aktuella frågan om varje medlem av kungahuset ska ha sitt eget anslag eller om delanslag ska fördelas ut från hovhållningsanslaget av konungen.

Under Gustaf V:s regeringstid löstes problemet på så sätt att tilläggsanslag beviljades, och frågan om hovhållningsanslagets oföränderlighet var då av mindre principiell vikt. Under Gustaf VI Adolfs och Carl XVI Gustafs regeringstid har anslaget successivt justerats i takt med löne- och prisförändringar. Anslag till kungahusets övriga medlemmar har lösts på individuell basis för prinsessan Sibylla och prins Bertil, vilket beror på den speciella situation

¹⁷⁸⁷ Statsutskottets bet. 1867:33 s. 2.

¹⁷⁸⁸ Statsutskottets bet. 1868:25 s. 2; se även statsutskottets bet. 1869:32, 1870:21, 1871:10, 1872:5, 1873:3.

¹⁷⁸⁹ Rskr. 1886:38 s. 1, statsutskottets bet. 1886:5a s. 1.

¹⁷⁹⁰ Prop. 1886:32 s. 4.

som uppstod efter prins Gustaf Adolfs tidiga bortgång år 1947. Därefter har anslag till kungahusets övriga medlemmar fördelats av konungen ur hovhållningsanslaget.

Sammanfattningsvis kan konstateras att hovhållningsanslaget inte är oföränderligt åt något håll. Det kan, som Naumann uppfattade det, ”höjas och minskas vid hvarje ny statsreglering”.¹⁷⁹¹ Detta gäller dock endast så länge det grundläggande kriteriet i 1809-10 års överenskommelse iakttas, nämligen att konungen tillhandahålls ”tillräckliga medel för underhållet af en emot dess höga värdighet och Rikets anseende swarande Hof-Stat”. Vad detta närmare bestämt innebär förändras förstås över tid, men hovhållningsanslaget måste göra det möjligt för statschefen och kungahusets övriga medlemmar att fullgöra sina konstitutionella och representativa funktioner på ett värdigt sätt (jfr ovan avsnitt 3.5.3.). Naumann skrev: ”Det är statens pligt att förse sitt öfverhufvud med inkomster, som kunna sätta honom i stånd att äfven i detta hänseende värdigt representera det rike han styrer.”¹⁷⁹² 1810 års uttalande om ”Swenska Folkets kända önskan att se den urgamla Konunga-thronen omgifwen med en, densamma värdig glans”¹⁷⁹³ (se ovan avsnitt 6.5.1.) kan fortfarande anses giltig, med viss tonvikt på att det inte ska vara vilken typ av glans som helst utan just en värdig glans, något som i sin tur med nödvändighet ges olika innebörd under olika epoker. En sådan tanke uttrycktes också av statsutskottet år 1873, i ett uttalande som ställde behovet av ”yttre glans” mot ”den enkla värdighet, som uppbär en af folkets förtroende omgifven konung”.¹⁷⁹⁴

6.6.3. *Civilrättsligt evighetsavtal eller konstitutionell sedvanerätt?*

1809-10 års överenskommelse ingicks mellan de då befintliga två högsta statsmakterna, konung och riksdag. I samband med 1974 års regeringsform gjordes inga förändringar i överenskommelsen, och även om konungens ställning formellt och reellt förändrades i många andra avseenden, behölls konungens enskilda styrelse över hovet (se ovan kap. 3). I 9 kap. 8 § regeringsformen togs in en bestämmelse om att statens medel och dess övriga tillgångar förvaltas av *regeringen*, om de inte är avsedda för riksdagen och dess myndigheter eller ”i lag har avsatts till särskild förvaltning”. Enligt 9 § samma kapitel beslutar *riksdagen* om grunderna för förvaltningen av statens egendom och förfogandet över tillgångarna. Det kan konstateras att den egendom som omfattas av den kungl. dispositionsrätten inte i lag avsatts till särskild förvaltning, vilket innebär att regeringen formellt sett förvaltar egendomen, men regeringen är därvid bunden av riksdagens beslut om att ingå överenskommelsen med konungen. Märkligt nog synes denna aspekt på regleringen i 9 kap. 8-9 §§ regeringsformen varken ha tagits upp i förarbeten eller lagkommentarer, utöver konstaterandet att det på ett generellt plan inte är ovanligt att regeringen är bunden av riksdagsbeslut i denna typ av frågor.¹⁷⁹⁵

När 1809-10 års överenskommelse betecknas just som en ’överenskommelse’ ligger kanske däri en uppfattning om att det inte är fråga om något avtal i rent civilrättslig mening

¹⁷⁹¹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 320.

¹⁷⁹² Naumann 1879-84 bd 2 s. 320.

¹⁷⁹³ 1810 års riksdag, Bihang, bd 1, statsutskottets bet. s. 715-719 på s. 717; jfr även bd 2, statsutskottets bet. s. 1252-1253 samt 1815 års riksdag, Bihang, bd 4, statsutskottets bet. s. 1294-1299 på s. 1296.

¹⁷⁹⁴ Statsutskottets bet. 1873:3 s. 3-4.

¹⁷⁹⁵ Se t.ex. Petrén och Ragnemalm 1980 s. 226-229; Eka m.fl. 2018 s. 471. Se emellertid Catharina Staaf, *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09, s. 1-2.

men inte heller fråga om någon typ av offentligrättslig normgivning. Ett avtal kan visserligen tillkomma genom utväxlande av anbud och accept som i detta fall, men det har aldrig förekommit något kontraktliknande dokument där olika formuleringar ändrats (jag bortser här från de avtal som Riksmarskalksämberet och Statens fastighetsverk har slutit, då de inte kan påverka den egentliga överenskommelsens innehåll; se ovan avsnitt 6.4.9.). Normgivning i form av grundlag eller lag tillkom visserligen under 1809 års regeringsform genom samstämmiga beslut av konung och riksdag, men överenskommelsen utfärdades aldrig som grundlag eller lag.

Om man nu försöker bedöma överenskommelsens giltighet över tid ur ett civilrättsligt perspektiv, kan man notera att det finns en viss skepticism i svensk rätt mot evighetsavtal. Enligt rättsfallet NJA 1994 s. 359 är evighetsavtal inte oskäligen i sig, och de är alltså bindande, även om skälen för jämkning kan växa sig starkare efter hand som tiden går. Det skäl som ofta har varit aktuellt som motiv för jämkning är penningvärdesförsämringar. När det gäller tolkning av om ett avtal gäller på bestämd tid, evig tid eller på obestämd tid (och alltså kan sägas upp) finns det enligt NJA 1992 s. 439 anledning att tolka avtalet utifrån dess syften – i fallet var det fråga om ett förlikningsavtal. Sven Unger har föreslagit att ”det tidsmässiga förhållandet mellan parternas prestationer enligt avtalet”¹⁷⁹⁶ ska beaktas som en viktig omständighet.

För egen del anser jag att 1809-10 års överenskommelse närmast är att hänföra till kategorin evighetsavtal, eftersom avkastningen av kungsgårdarna tillförsäkrades ständerna på evig tid medan ett årligt anslag i pengar och dispositionsrätten till slotten var ständernas motprestation.¹⁷⁹⁷ Beträffande evighetsavtal blir det vid en tänkt uppsägning relevant att överväga om det finns en så viktig grund som gör att det skulle kunna jämkas. Om den ena parten har fullgjort sin prestation, medan den andra parten ska fullgöra sin under lång tid på ett sätt som påverkas av t.ex. penningvärdets fall, kan det finnas skäl för jämkning. När det gäller 1809-10 års överenskommelse kan noteras att om konungen hade lämnat ifrån sig dispositionsrätten till de inkomstgivande kungsgårdarna m.m. mot ett fast årligt anslagsbelopp, hade det kunnat finnas skäl för jämkning, eftersom anslaget hade minskat i värde med penningvärdets fall. Och så har överenskommelsen i praktiken också hanterats, eftersom anslagets storlek successivt har justerats, ofta med uttrycklig hänvisning till det försämrade penningvärdet (se föregående avsnitt).

Civilrättsliga resonemang blir emellertid något svåra att föra om man skulle vilja föra in den kungl. dispositionsrätten under någon av jordabalkens nyttjanderättstyper.¹⁷⁹⁸ Enligt

¹⁷⁹⁶ Sven Unger, ”Om avtals slut – särskilt om frågan: när upphör ett avtal som inte säger när det upphör?” i Severin Blomstrand m.fl. (red.), *Bertil Bengtsson 90 år*, Stockholm: Jure, 2016, s. 577-594, citatet från s. 588.

¹⁷⁹⁷ Jfr Bexhed 2020 som på s. 228 nämner ”tidsobestämd långtgående nyttjanderätt”, dock utan att diskutera ”tidsobestämd” i förhållande till evighetsavtal och avtal slutna på bestämd tid, och på s. 232 skriver att det är fråga om en nyttjanderätt som gäller ”obegränsat i tiden”. Företrädare för Statens fastighetsverk och Ståthållarämbetet uttryckte år 2008 den uppfattningen att dispositionsrätten ”anses gälla för evärdelig tid, så länge Sverige är en monarki”, se Anders Ahlberg, ”Den kungliga dispositionsrätten”, PM 2006-05-05, rev. 2008-09-09, SFV dnr 230-2503/08, s. 3. I prop. 1994/95:3 s. 21 sägs apropå inrättandet av nationalstadsparken: ”Marken på kungliga Djurgården är numera statens egendom. Konungen har dock för evärdelig tid enskild dispositionsrätt till marken. Denna rätt reglerades genom överenskommelse åren 1809-10 mellan Karl XIII och rikets ständer.”

¹⁷⁹⁸ Jfr att dispositionsrätten till Djurgården ”förmodligen inte utan vidare” kan inordnas under jordabalkens system för nyttjanderätter, Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 5.

7 kap. 5 § jordabalken är avtal slutna på evig tid normalt ändå tidsbegränsade till 50 år,¹⁷⁹⁹ en regel som tillkom redan år 1800.¹⁸⁰⁰ Tidsgränsen gäller enligt bestämmelsens tredje stycke inte nyttjanderätt som upplåts av staten, vilket beror på att det åsyftade skyddet för en enskild jordägare mot att denne band sig till för långa upplåtelser inte var behövligt för staten.¹⁸⁰¹ Den kungl. dispositionsrätten är alltså i och för sig förenlig med jordabalken, även om de övriga bestämmelserna i 7 kap. jordabalken kanske inte bidrar särskilt mycket till tolkningen av dispositionsrätten.

Servitut är inte begränsade till viss tid och får enligt 14 kap. 1 § jordabalken upplåtas för ändamål som är av stadigvarande betydelse för en annan fastighet. Även om man skulle kunna uppfatta den kungl. dispositionsrätten som servitutsliknande – det är en nyttjanderätt som är av stadigvarande betydelse för en innehavare av ett visst ämbete – så är inte servitut till förmån för personer i övrigt kända i svensk rätt.¹⁸⁰² Dispositionsrätten företer också vissa fideikommissliknande drag.¹⁸⁰³ Det ska noteras att begreppet dispositionsrätt har använts på ett sätt som antyder att det är mer omfattande än begreppet nyttjanderätt; den som har dispositionsrätten har en rätt att upplåta nyttjanderätt.¹⁸⁰⁴ Detta återkommer i förbehållet att Ståthållarämbetet beslutar vem som kan vara hyresgäst i de byggnader som omfattas av dispositionsrätten (se ovan avsnitt 6.4.9.).

Om vi övergår från civilrättens till den konstitutionella rättens begreppsbildning, kan konstateras att 1809-10 års överenskommelse hade kunnat utfärdas som grundlag eller lag. Så skedde inte, och frågan är då om överenskommelsen ändå kan inordnas i den konstitutionella normhierarkin, t.ex. som konstitutionell sedvanerätt.

Under 1809 års regeringsform utvecklades det faktiska beslutsfattandet bort från grundlagens former på ett sätt som har beskrivits som ”det författningslösa halvsekle”¹⁸⁰⁵ men också som att den ”sedvanerätt som utvecklat sig utgör inte bara ett komplement till den skrivna författningen utan den har också medfört att åtskilliga formellt orubbad bestämmelser i denna förlorat sitt reella innehåll”.¹⁸⁰⁶ En grundtanke med 1974 års regeringsform var att den inte skulle innehålla några fiktioner, och att den konstitutionella rätten inte skulle utvecklas vid sidan av den: ”Förklaringen till att den svenska regeringsformen ändrats oftare än många andra länders grundlagar har ansetts vara ambitionen att regeringsformen ska spegla styrelseskicket eller, som det angetts, vara deskriptiv.”¹⁸⁰⁷ Om grundlagen uttryckligen

¹⁷⁹⁹ NJA 2004 s. 167 och Ulf Jensen, Juno-kommentar till 7 kap. 5 § jordabalken.

¹⁸⁰⁰ Jordabalken 7 kap, Juno-kommentar, Nils Larsson och Stieg Synnergren, per 2017-01-01.

¹⁸⁰¹ Richard Hager, ”Jordägandets frihet och jordabalken” i *Svensk juristtidning* 2013 s. 686-708, särskilt s. 691.

¹⁸⁰² Jfr dock romersk rätt, där dock servitut till förmån för personer upphörde när den berättigade avled; du Plessis 2010 s. 163-170.

¹⁸⁰³ Bexhed 2020 s. 233.

¹⁸⁰⁴ Bramstäng Hov och slott s. 247-250.

¹⁸⁰⁵ Sterzel 2009 s. 18.

¹⁸⁰⁶ Sten Rudholm, ”Allmän författningsrevision” i *Svensk juristtidning* 1954 s. 683, se här till

¹⁸⁰⁷ Anders Eka, ”Svensk Juristtidning och statsrätten” i *Svensk juristtidning 100 år*, Uppsala: Iustus, 2016, s. 360.

ändras i stället för att omtolkas blir den lättillämpad och begriplig. Det har ansetts att konstitutionell sedvanerätt knappast har någon plats i ett sådant sammanhang, särskilt inte om sådan sedvanerätt skulle innebära att grundlagens regler frångås.¹⁸⁰⁸

När det gäller 1809-10 års överenskommelse avsåg den en fråga om inte reglerades mer än delvis i 1809 års regeringsform (47 § om att hovet stod under konungens enskilda styrelse och 77 § om kungsgårdar m.m.). Frågan regleras inte alls i 1974 års regeringsform, men enligt ett förarbetsuttalande skulle inga förändringar beträffande konungens beslutsmyndighet över hovet göras (se ovan avsnitt 3.4.2. och 3.5.4.). 1809-10 års överenskommelse strider inte mot någon bestämmelse i 1974 års regeringsform. Därför finns skäl att uppfatta 1809-10 års överenskommelse som att den utgör konstitutionell sedvanerätt. Om den formella lagkraftens princip¹⁸⁰⁹ går att applicera på konstitutionell sedvanerätt, innebär det att överenskommelsen kan ändras på samma sätt som den ingicks, nämligen genom nya överenskommelser mellan konung och riksdag. Och så har också överenskommelsen hanterats i praktiken.

Detta leder sammanfattningsvis till den slutsatsen att oavsett om man ser 1809-10 års överenskommelse i ett civilrättsligt perspektiv eller i ett konstitutionellt perspektiv kan den inte ändras på annat sätt än genom en förnyad överenskommelse mellan konung och riksdag.¹⁸¹⁰ Skulle frågan komma upp om en genomgripande omförhandling, skulle förstås konungens avstående till riksdagen år 1809-10 av avkastningen av olika egendomar också kunna komma upp till förhandling, på så sätt att en del av hovanslaget åter skulle kunna bestå av avkastningen av vissa egendomar.¹⁸¹¹

Om man lägger tonvikten på det civilrättsliga perspektivet skulle möjligen avtalet kunna prövas och eventuellt jämkas av domstol. Lägger man å andra sidan större vikt vid det konstitutionella perspektivet, ska noteras att grundlagsstiftning under 1974 års regeringsform inte kräver konungens samtycke. Det kan knappast antas att överenskommelsen skulle vara undandragen riksdagens möjlighet att genom grundlag reglera olika frågor som har med statschefsämbetet att göra.¹⁸¹² Däremot skulle ändring av vanlig lag, som t.ex. ett upphävande av undantaget i 7 kap. 5 § jordabalken beträffande eviga nyttjanderätter som upplåts av staten, knappast kunna ha någon inverkan på dispositionsrätten.

Bramstäng gjorde det förbehållet att den kungl. dispositionsrätten gäller så länge vi har monarkiskt statsskick och nuvarande kungahus. Om annat statsskick skulle införas eller nytt kungahus väljas, skulle grundlagsändringar ändå krävas, och då skulle naturligtvis frågan om dispositionsrätten komma upp till prövning i det sammanhanget. Som 1809-10 års överenskommelse är utformad, är slotten i första hand ställda till konungens disposition, och han kan upplåta nyttjanderätt åt bl.a. andra personer i kungafamiljen. Endast när något slott skulle utses till änkesäte för en drottning eller kronprinsessa har riksdagens beslut krävts, men det

¹⁸⁰⁸ Thomas Bull, "Konstitutionella snedsteg – en studie av svensk trohet mot grundlag" i Eivind Smith och Olof Petersson (red.), *Konstitutionell demokrati*, Stockholm: SNS, 2004, s. 71-89; Henrik Wenander, "En princip om internationell öppenhet – 1 kap. 10 § regeringsformen och socialförsäkringsrätten" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2011 s. 537-561 på s. 554.

¹⁸⁰⁹ Jfr 8 kap. 18 § regeringsformen.

¹⁸¹⁰ Se t.ex. Ahlberg Den kungliga dispositionsrätten s. 4 (avseende Djurgården).

¹⁸¹¹ Så fungerar det i Storbritannien, där avkastningen av Duchy of Lancaster och Duchy of Cornwall tillfaller drottningen respektive prinsen av Wales. Se Hazell och Morris 2020 s. 169-175 (Bob Morris).

¹⁸¹² Jfr NJA 1907 s. 188 när det gäller frågan om ett blandat offentligt och civilrättsligt avtal kunde ändras genom förordning eller lag under 1809 års regeringsform.

torde ha berott på att frågan om den framtida änkans försörjning var uppe till prövning. Beträffande Rosersbergs och Tullgarns slott förnyas dispositionsrätten normalt för den tillträdande konungens livstid, vilket talar för att dispositionsrätten – till skillnad från vad som gäller för de övriga slotten – skulle kvarstå om konungen t.ex. skulle abdikera.

6.6.4. Äganderätten till sådant som inköpts för hovhållningsanslaget

En fråga som inte har tagits upp till diskussion i särskilt stor omfattning är vem som blir ägare till det som inköpts för hovhållningsanslaget.¹⁸¹³ En stor del av anslaget går till löner och förbrukningsartiklar som är relaterade till uppdraget (inom hovet kallade *residenskostnader* och *privata kostnader*, se ovan sist i avsnitt 6.5.12). De *privat-privata* kostnaderna, alltså de som rör privatägda fastigheter, privata utlandsresor och privata gäster vid i övrigt officiella ceremonier, belastar inte hovhållningsanslaget utan bekostas av privatförmögenheten.¹⁸¹⁴ Inget hindrar i och för sig att föremål av bestående värde köps in för hovhållningsanslaget eller handpenningarna, och det torde ha uppfattats som självklart att detta anslag, sedan det kvitterats ut, blivit privat egendom för den som fått del av det. Detta gäller inte bara konungarna utan också de andra personer som fått del av hovhållningsanslaget. Även om Naumann menade att ”civilistans besparingar”¹⁸¹⁵ blev konungens privata förmögenhet, är praxis numera sådan att anslagsmedel inte förs över till kungafamiljens privata tillgångar och inte finansierar privata investeringar eller underhåll av privata tillgångar.¹⁸¹⁶

När anslaget för vård och underhåll av statens möbler användes för reparationer och nyförvärv av möbler, blev det inköpta statens egendom, även om anslaget inte omfattades av revision. Statens bestånd av möbler förtecknades i särskilda inventarielistor. Att förändringar årligen skulle anmälas till Kammarkollegiet – något som ännu gäller – visar att inköp och avyttringar kunde ske. (Se avsnitt 6.5.1. och 6.5.3.) Anslaget för vård och underhåll av statens möbler var emellertid otillräckligt, vilket ledde till att nya möbler köptes in också för medel från hovhållningsanslaget. Även reparation av statens möbler kunde ske med hovhållningsanslaget, något som ledde till att klädslar på olika sittmöbler som tillhörde staten ansågs vara konungens personliga egendom vid Oscar I:s bouppteckning.¹⁸¹⁷ De möbelklädslarna ska senare Oscar II ha överlåtit till staten.¹⁸¹⁸ Utgångspunkten måste alltså vara att föremål som köptes in för hovhållningsanslaget blev respektive kunglig persons egendom, särskilt som

¹⁸¹³ Jfr till frågan om äganderätten till lösöre Lyrevik 2018 s. 205-314. Se till en jämförelse betr. gränsdragningen mellan hov- och statsekonomi i andra europeiska stater vid 1700-talets slut Bauer 1997 s. 239-290.

¹⁸¹⁴ Presentation för Förtjänstutredningen av Jan Lindman den 6 maj 2020.

¹⁸¹⁵ Naumann 1879-84 bd 2 s. 343.

¹⁸¹⁶ Presentation för Förtjänstutredningen av Jan Lindman den 6 maj 2020.

¹⁸¹⁷ Se Riksarkivet, Svea hovrätts arkiv, Kungliga bouppteckningar, E IXa:2, 1859, bilaga 44, Gripsholms slott. T.ex. fanns i rum nr 56 ”Beklädnade i Ryggar och Säten af grönt och hvitt glansadt Cattun med gröna och hvita kantband till 9 st. Stolar” upptagna till ett värde av 2 rdr rmt 25 öre och i rum nr 58 (teatern) ”Beklädnad af röd Schagg, med blankspik, uppå Kongl. Theaterns bänkar” upptagen till ett värde av 30 rdr rmt, något som ska jämföras med att det också förekommer möbler som tas upp i sin helhet i bouppteckningen. Även i bilaga 2, Stockholms slott, finns t.ex. ”klädsel af röd shagg och öfwerdrag af hvit schirting till 10 Taburetter”. Konceptet avseende Gripsholm finns i Riksarkivet (Slottsarkivet), Gripsholms slotts arkiv, D1:23, varav framgår att samma koncept användes som utgångspunkt vid bouppteckningen efter Karl XV.

¹⁸¹⁸ Upplysning från Lars Ljungström den 12 och 19 mars 2021. Detta kan närmast bekräftas i källorna genom bouppteckningen efter Oscar II, se Riksarkivet, Svea hovrätts arkiv, Kungliga bouppteckningar, E IXa:9, 1908, bilaga 28, Gripsholms slott, där inte längre klädslar till möbler tas upp separat.

det varken har ställts krav på statlig revision av hur medlen använts eller efterfrågats förteckningar på denna egendom utom i bouppteckningssammanhang.

Vid några tillfällen har särskilda anslag beviljats av riksdagen för inköp av möbler och andra inventarier, t.ex. vid 1856-58 och 1862-63 års riksdagar (se ovan avsnitt 6.5.3.). Detta har då skett med villkoret att dessa inventarier skulle bli statens egendom och förtecknas i Kammarkollegiets listor. Hovstallets bestånd av vagnar utgör å andra sidan exempel på föremål som inte är statlig egendom; de har införskaffats efter år 1809 och det inte har beviljats särskilda anslag för dem med särskilda villkor. Redan på 1870-talet konstaterades att endast ett fåtal föremål vid hovstallet tillhörde staten. Hovstallet hade enligt 1809 års överenskommelse rätt att få 15 unghästar årligen från rikets stuterier för 200 rdr bco stycket, men denna del av överenskommelsen hade år 1828 upphört att gälla. Hästarna hade åtminstone därefter betalats av hovhållningsanslaget och blivit konungens egendom. Statsutskottets utgångspunkt var uppenbarligen att 1809 års överenskommelse innebar att sådant som inköptes för hovhållningsanslaget blev konungens egendom.¹⁸¹⁹ Hovstallets vagnar har delvis underhållits genom hovhållningsanslaget, vilket utgör ett undantag från den nyss nämnda principen att anslaget inte finansierar privatägd egendom.¹⁸²⁰ Vagnarna och andra till hovstallet hörande föremål har under år 2020 förts över till en stiftelse (se avsnitt 6.7.3.).

Ett annat exempel är hanteringen av Karl XV:s kvarlåtenskap. Han testamenterade vissa delar av sina konstsamlingar till staten, och andra delar köptes in av staten, liksom hans boksamling.¹⁸²¹ Det kan antas att dessa samlingar åtminstone delvis finansierats av hovhållningsanslaget, särskilt som frågan om finansieringen togs upp i samband med statens övertagande av föremålen. Om egendomen hade varit statlig, hade Karl XV inte behövt testamentera vissa delar av den till staten, och staten hade inte behövt köpa in andra delar därav.

I 1952 års budgetproposition begärde Riksmarskalksämberet ytterligare medel till husgerådskammarens vård av de statliga inventarierna. Chefen för Husgerådskammaren hade då anfört bl.a. följande.

”Gällande husgerådskammarinventarium förvaras i ett exemplar hos kammarkollegium, dit tillkomst och avgång årligen anmäles i skrivelse från riksmarskalksämberet.

Klara gränser mellan husgerådskammaren [sic] och de enskilda kungliga samlingarna uppdrogos först under 1600-talet. Efter denna tid föreligga särskilda inventarier för de båda kategorierna. I samband med 1809 års regeringsform överfördes praktiskt taget hela det förutvarande enskilda kungliga föremålsbeståndet till staten.

De nuvarande enskilda kungliga samlingarna ha hopbragts av den Bernadotteska dynastien. Stora delar av dem ha genom testamentariska förordnanden av konung Oscar II och konung Gustaf V givits stiftelsekaraktär och därmed säkrats från arvsdelning. Härmed ha slotten tillförts ett föremålsbestånd av i huvudsak mycket högt historiskt och konstnärligt värde som i dag utgör ett omistligt

¹⁸¹⁹ Riksdagens revisorers berättelse 1873 (avseende 1872) s. 281-282 och 291-292; statsutskottets bet. 1873:19 s. 21-22. Se här till Lyrevik 2018 s. 210-211.

¹⁸²⁰ Presentation för Förtjänstutredningen av Jan Lindman den 6 maj 2020.

¹⁸²¹ Prop. 1873:56, statsutskottets bet. 1873:87, rskr. 1873:70.

komplement till de statliga samlingarna. Chefen för husgerådskammaren vårdar jämväl de enskilda kungliga samlingarna.”¹⁸²²

Anledningen till att det förutvarande enskilda kungliga föremålsbeståndet fördes över till staten år 1809 var att Gustav IV Adolf avsattes (jfr ovan avsnitt 6.3.4. beträffande Haga slott). När det gäller de privata och stiftelseägda föremål som nu används i representationssammanhang m.m., se nedan (avsnitt 6.7.3.).

6.7. Andra intäktskällor och tillgångar

6.7.1. Karl XIII:s hemgiftskapital 1779-2004

Hertig Karl (senare Karl XIII) gifte sig år 1774 med Hedvig Elisabeth Charlotta av Holstein-Gottorp. Vid 1778-79 års riksdag beslutade ständerna att ”såsom Hemgift för Hans Kongl. Höghet Hertig CARL, til Kongl. Maj:ts höga *disposition* nedsätta” ett kapital om 100 000 rdr specie, ”som för framtiden blifwer oförryckt”¹⁸²³ och varav den årliga räntan om fem procent skulle utbetalas till hertig Karl. Räntan fortsatte att utbetalas när han hade blivit konung, men vid 1817-18 års riksdag uppkom frågan om den även skulle utbetalas till Karl XIII:s efterträdare på tronen. Detta hade Karl XIV Johan begärt, i egenskap av Karl XIII:s adopterade son och arvinge. Statsutskottet ansåg att så borde ske.¹⁸²⁴ Detta instämde riksdagen i.¹⁸²⁵

Av visst intresse är en reservation mot utskottsbetänkandet av landshövdingen friherre Cederström, som ansåg att statsutskottets utlåtande inte borde underställas riksdagen för prövning. Detta förutsatte nämligen enligt Cederström att riksdagen skulle ha rätt att avslå statsutskottets tillstyrkande av räntans utbetalande, men han menade att ”frågan, ifall möjligen tvist skulle uppstå om dessa medels vidare utbetalande, måste af Domaren, ej af Rikets Ständer afgöras”.¹⁸²⁶ I prästeståndet anförde prosten Genberg att en eventuell fråga om ränta borde avgöras på judiciell väg, och att gåvan ”var utan allt vilkor och förbehåll gifven, och bör således, enligt all lag, tillfalla Högstsäl. Konung CARL den XIII:s rätts Innehafvare i alla tider, så framt ej Rikens Ständer erbjuda att återgifva sjelfva Capitalet, hvarom nu icke är väckt någon fråga.”¹⁸²⁷ Prosten Fröberg menade, med instämmande av professor Wijkman, att ”som denne skuld är gifven och ostridig, det vore vida bättre att på en gång betala hela

¹⁸²² Prop. 1952:1 bilaga 3 Första huvudtiteln s. 3.

¹⁸²³ Modée bd 11 s. 615; 1817-18 års riksdag, Bihang, bd 4, statsutskottets bet. nr 228 med bilagor, s. 1297-1298.

¹⁸²⁴ 1817-18 års riksdag, saml. 4, statsutskottets bet. nr 228 med bilagor, s. 1292-1303.

¹⁸²⁵ 1817-18 års riksdag, ridderskapet och adelns protokoll, bd 6, avd. 1, s. 431-432; prästeståndets protokoll, bd 5, s. 19-23; borgarståndets protokoll, bd 3, s. 2469-2473; bondeståndets protokoll, bd 5, s. 111-112.

¹⁸²⁶ 1817-18 års riksdag, saml. 4, statsutskottets bet. nr 228 med bilagor, s. 1296.

¹⁸²⁷ 1817-18 års riksdag, prästeståndets protokoll, bd 5, s. 20.

Capitalet, än att belasta RiksgäldsContoiret med en beständig Räntebetalning”.¹⁸²⁸ I borgarståndet lade ledamoten Holm fram åsikten fram att begreppet hemgift visade att räntan bara skulle betalas ut under Karl XIII:s livstid.¹⁸²⁹

Riksdagsbeslutet blev att räntan även skulle betalas ut till Karl XIII:s efterträdare på tronen. Under 1908 års riksdag väckte Fredrik Wilhelm Thorsson en motion om att kapitalet skulle dras in till statsverket och att räntan – 7 500 kr årligen – inte längre skulle betalas ut.¹⁸³⁰ Efter en utredning om den historiska bakgrunden gjorde statsutskottet följande uttalande.

”På grund af det beslut, Rikets Ständer vid 1818 års riksdag, på sätt ofvan nämnts, fattat angående utbetalning af räntan å omförmälda hemgiftskapital, måste det anses vara fastslaget att denna ränta fortfarande står till Konungens förfogande; och häruti kan Riksdagen icke, såsom i motionen afses, ensidigt göra ändring.”¹⁸³¹

Sedan år 1820 hade Karl XIV Johan och senare även hans efterträdare låtit beloppet tillfalla Arméns pensionskassa. När statsutskottet skrev sitt betänkande stod det emellertid inte klart om även Oscar II skulle göra så. Statsutskottet ansåg att det i så fall skulle utgöra en förenkling om räntan fördes över till statsbudgetens tionde huvudtitel, dit pensionskassan hörde, men detta berodde på om konungen ville ta ett sådant initiativ.¹⁸³² Något sådant initiativ synes inte ha tagits, eftersom utbetalningarna till hovförvaltningen fortsatte.

Enligt riksdagens beslut år 1983 skulle betalningen av Guadeloupe-räntan upphöra (se nästa avsnitt) med motiveringen att alla betalningar till kungahuset borde samordnas under ett anslag. Som en sent påkommen följd av detta föreslog regeringen 20 år senare att Karl XIII:s hemgiftskapital skulle hanteras på samma sätt och att hov- och slottsstatsanslaget skulle räknas upp i motsvarande mån. I propositionen angavs att samråd hade förevarit med hovförvaltningen, som inte hade haft något att invända mot den förordade samordningen.¹⁸³³

6.7.2. *Guadeloupe-fonden och Guadeloupe-räntan 1815-1983*

Den s.k. Guadeloupe-räntan har varit mer omdiskuterad än räntan på Karl XIII:s hemgiftskapital. Medan hemgiftskapitalet var ett nedsatt räntebärande kapital, kan Guadeloupe-räntan snarare jämföras med en ränta på ett lån. Statsutskottet lät år 1957 arkivarien fil. dr Ingel Wadén utreda frågan, och framställningen här grundar sig främst på hans utredning.¹⁸³⁴

¹⁸²⁸ 1817-18 års riksdag, prästståndets protokoll, bd 5, s. 21.

¹⁸²⁹ 1817-18 års riksdag, borgarståndets protokoll, bd 3, s. 2470-2471.

¹⁸³⁰ Mot. 1908:AK111.

¹⁸³¹ Statsutskottets bet. 1908:44 s. 10.

¹⁸³² Statsutskottets bet. 1908:44 s. 10-11.

¹⁸³³ Prop. 2003/04:100 s. 157-158, bet. 2003/04:FiU21 s. 38-39, rskr. 2003/04:273-274.

¹⁸³⁴ Ingel Wadén, ”Utredning angående rätten till ersättningen för ön Guadeloupe”, bilaga B till statsutskottets bet. 1957:177. Se också främst Torvald T:son Höjer, *Carl XIV Johan. Del 2. Kronprinstiden*, Stockholm: Norstedts, 1943, s. 394-398, 411-423 samt även Sture Waller, ”Karl Johan och rätten till Guadeloupe-medlen” i Festskrift till Gottfrid Carlsson, 1952, s. 377-398, den efter Wadéns utredning utkomna boken av Sten Sjöberg, *En furslig svindel*, Stockholm: Tiden, 1978, och Lyrevik 2018 s. 41-46.

Bakgrunden finns i Napoleonkrigen och den allians som år 1813 slöts mellan Sverige och England mot Frankrike. Sverige skulle ställa upp med en truppstyrka, och England utfäste i art. V följande.

”Til följe af den fasta och säkra borgen öfwer waraktigheten af Deras så politiska som handelsförbindelser, hwilken de begge Höga Contraherande Delarne¹⁸³⁵] önskat gifwa Hwarandra, wil Hans Stor-Britanniska Maj:t, lifwad af Sin önskan at lemna åt Sin Allierade tydeliga bewis af Sin uprigtiga wänskap, samtycka at afträda åt Hans Maj:t Konungen af Sverige, och åt Des Efterträdare på Svenska Thronen, enligt den Successions-Ordning som blifwit, den tjugusjette September år Aderton Hundrade Tio af Hans Swenska Maj:t och Swea Rikes Ständer uprättad, besittningen af Guadeloupe uti West-Indien, och at öfwerlemna åt Hans Swenska Maj:t all den rätt Hans Stor-Britanniska Maj:t äger til denna Ö, sådan som Hans Maj:t den nu besitter. Denna Coloni skal aflemnas åt Hans Maj:t Konungen af Sverige Befullmäktigade, under loppet af Augusti månad innewarande år, eller tre månader efter Swenska truppernes landstigning på fasta landet; i enlighet med de wilkor som blifwit öfwerenskomne emellan de båda Höga Contraherande Delarne, genom den Särskilte Artikeln som finnes bifogad wid närwarande Tractat.”¹⁸³⁶

År 1814 återfick Frankrike Guadeloupe av England, som kompenserade Sverige med 24 miljoner francs. Det var omdiskuterat både då och sedan om Guadeloupe och därmed rätten skulle vara konungens personliga egendom eller statens – formuleringen ”åt Hans Maj:t Konungen af Sverige, och åt Des Efterträdare på Svenska Thronen, enligt den Successions-Ordning som blifwit [...] uprättad” möjliggjorde olika tolkningar. Ingel Wadén konstaterade:

”Huruvida Guadeloupe och därmed den kontanta ersättningen för denna ö borde betraktas såsom svenska statens egendom eller såsom en kungahusets enskilda tillhörighet är på grund av de icke klara formuleringarna i [1813 års traktat mellan Sverige och Storbritannien] svårt, för att icke säga omöjligt att avgöra. Redan samtiden hade olika meningar därom. Frågan om äganderätten har därefter övergått till att bli ett problem för den historiska vetenskapen. Detta har utlöst en mycket lång diskussion. Spörsmålet har självfallet aldrig prövats av domstol och får därmed ur rättslig synpunkt betraktas såsom öppet.”¹⁸³⁷

Det förefaller som att åsikten bland statsråden, när de skulle ta ställning till frågan, först var att Guadeloupe var statens egendom, men att kronprins Karl (XIV) Johan fick dem att ändra sig år 1815 i samband med att Sveriges utländska statsskuld skulle betalas. Lösningen blev att beloppet om 24 miljoner francs användes till att betala den svenska statsskulden, och att kronprinsen och hans arvingar skulle få ränta på 12 miljoner francs om 200 000 rdr bco årligen. Om Guadeloupe var konungens personliga egendom, gav han alltså 12 miljoner francs till staten och lånade ut resten. Om Guadeloupe egentligen var statens egendom, inrebar beloppet om 200 000 rdr bco ett extra påslag på hovhållningsanslaget. Vidare kan upp-

¹⁸³⁵ Dvs. parterna, ”Les Deux Hautes Parties Contractantes” i den franska texten.

¹⁸³⁶ *Förenings-Förbund Emellan Hans Maj:t Konungen af Sverige Å ena, samt Hans Maj:t Konungen af det Förenade Riket Stora Britannien och Irland Å andra sidan, Afhandladt och afslutit i Stockholm den 3 Mars 1813, och bekräftadt på Stockholms Slott den 7 April och i London den 23 Mars samma år. Årstrycket, Stockholm 1813.*

¹⁸³⁷ Wadén 1957 s. 4.

märksammas att om Guadeloupe-medlen hade gått till statskassan, hade Karl Johan antagligen begärt att ständerna skulle ersätta hans ekonomiska uppförfingar, något som riksdagen förmodligen inte hade nekat även om beloppet troligen hade blivit lägre. Karl Johan ansåg sig nämligen ha rätt till kompensation för förluster av egendom som han lidit i samband med att han lämnade Frankrike.

Riksdagen accepterade Karl Johans synsätt och uttryckte sin tacksamhet för att den utländska statsskulden kunde minskas genom transaktionerna. Formuleringen i 1813 års traktat var tvetydig, och den lämnar betydande utrymme för tolkningen att det var konungen av Sverige och hans efterträdare i egenskap av statsöverhuvud som hade rätt till Guadeloupe och sedermera ersättningsbeloppet. Tvetydigheten beror, som så ofta när det gäller svårtolkade avtal, på att kompromisser gjorts i olika förhandlingsomgångar.

Redan på 1830-talet kritiserades Karl XIV Johan för sitt handlande och på 1840-41 års riksdag blev det en riksdagsfråga.¹⁸³⁸ Mot slutet av 1800-talet började frågan tas upp i den vetenskapliga forskningen. Carl Axel Reuterskiöld var av uppfattningen att anspråket på Guadeloupe ”på tämligen osäkra grunder”¹⁸³⁹ ansågs tillhöra konungen och hans efterträdare på tronen personligen. En anledning till Karl Johans sätt att uppfatta ersättningen var att han ville ha en inkomstkälla som var oberoende av riksdagen.

I riksdagen kom sedan frågan om Guadeloupe-räntan upp med ojämna mellanrum. Vid 1872 års riksdag motionerade ledamoten i andra kammaren Jöns Pehrsson¹⁸⁴⁰ om nedsättning av anslaget under första huvudtiteln. Det hade han motionerat om även tidigare,¹⁸⁴¹ men denna gång tog han upp att en fordran som staden Stettin hade på Sverige borde betalas med hjälp av Guadeloupe-räntan. Statsutskottet anförde emellertid beträffande denna ränta att:

”detta belopp enligt Rikets år 1815 församlade Ständers beslut och Riksgäldskontorets den 9 November samma år utfärdade förbindelse blifvit utfäst såsom ersättning till dåvarande Kronprinsen Carl Johan och hans arfvingar enligt Successions-ordningen för den förlust, som uppkommit derigenom, att Kongl. Maj:t åtagit sig att utaf de medel, hvilka, enligt traktat med Stora Brittanien [sic], såsom lösen för ön Guadeloupe tillfallit Konungen och hans efterträdare, besörja liqvinden af den utländska gäld, hvarför Riksgäldskontoret då häftade; varande vid Riksgäldskontorets hufvudbok för år 1815 fogad en tablå öfver kontorets utländska skulder, deribland någon Svenska statens skuld till staden Stettin icke finnes beräknad, utan tillhör denna skuld, hvilken uppkommit under den tid Stettin tillhörde Sverige, sådana kronofordringar, hvilka, sedan de blifvit vederbörligen pröfvade och godkända samt af Kongl. Maj:t till betalning i nåder fastställda, böra af Riksgäldskontoret enligt gällande reglemente liqvideras.”¹⁸⁴²

Fredrik Wilhelm Thorsson, som år 1908 hade motionerat om att utbetalningen av Karl XIII:s hemgiftskapital skulle upphöra, motionerade samma år om att förutsättningarna för

¹⁸³⁸ 1840-41 års riksdag, statsutskottets bet. nr 45 s. 6-7 och nr 317.

¹⁸³⁹ Reuterskiöld 1914 s. 76.

¹⁸⁴⁰ Se *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 29 (Torbjörn Nilsson).

¹⁸⁴¹ Se statsutskottets bet. 1868:25, 1869:32, 1870:21, 1871:10 och 1872:5.

¹⁸⁴² Statsutskottets bet. 1872:5 s. 2.

utbetalandet av Guadeloupe-räntan skulle utredas, så att en överenskommelse med konungen om dessas upphörande kunde träffas.¹⁸⁴³ Statsutskottet redogjorde kort för den historiska bakgrunden och för hur lånen lösts och drog slutsatsen att

”konung Karl XIV Johans arfvingar enligt 1810 års successionsordning äro lagligen berättigade att uppbära ifrågavarande årliga anslag af 300,000 kronor [ett belopp som motsvarade 200 000 rdr bco]; och med afseende härå synes någon ytterligare utredning i denna fråga, på sätt af motionären föreslagits, icke vara af behovet påkallad. Ej heller kan utskottet ansluta sig till det i motionen uttalade syftet att söka vinna en uppgörelse med Hans Maj:t Konungen om aflösning af detta anslag. I betraktande af de betydande kapitalutgifter, som en sådan aflösning under alla förhållanden måste kräfvä, synes densamma nämligen icke för staten vara att föredraga framför den nuvarande ordningen.”¹⁸⁴⁴

Motionären Thorssons anförande i riksdagen innehåller en närmare genomgång av frågan, och han vidhöll sitt krav på utredning samt föreslog att skulden åtminstone kunde amorteras successivt.¹⁸⁴⁵ Utskottets företrädare framhöll att formuleringen ”lagligen berättigade” syftade på det avtal som riksdagen ingått med konungen, inte de bakomliggande historiska förhållandena.¹⁸⁴⁶

År 1957 begärdes på nytt utredning av frågan, och statsutskottet initierade den nämnda utredningen av Ingel Wadén.¹⁸⁴⁷ Wadén drog inte egentligen någon egen slutsats om rättsläget, men han synes ha fäst särskild vikt vid dels Torvald T:son Höjers slutsats att riksdagen genom sitt beslut år 1815 erkände kungahuset som den rättmätige ägaren av de 24 miljonerna, dels Sture M. Wallers slutsats att ett slags samäganderätt till Guadeloupe uppkommit mellan konungen personligen och staten.¹⁸⁴⁸ Denna sistnämnda slutsats hade Waller grundat på att Karl Johan hade haft för avsikt att förvärva en besittning som skulle vara dynastins enskilda, en inkomstkälla utöver anslaget från riksdagen, men misslyckats med detta. Som Waller uppfattade traktatförhandlingarna och den slutliga traktatens ordalydelse hade varken kungahuset eller riket vart för sig någon äganderätt, utan det var fråga om ett slags samäganderätt. Detta skulle också stämma väl överens med att hälften av beloppet användes till att lösa statsskulden direkt och att den andra hälften tillföll kronprinsen men av denne lånades ut för att lösa resterande del av statsskulden. Mot slutsatsen kan dock invändas att traktatens ordalydelse inte ger särskilt mycket stöd för att det skulle vara fråga om något slags samäganderätt, jämfört med alternativen att konungen agerat antingen personligen eller som statens företrädare.¹⁸⁴⁹

Resultatet blev att statsutskottet delade den bedömning som gjorts år 1908.¹⁸⁵⁰ Detta måste anses vara en korrekt bedömning utifrån ett rättsligt perspektiv, eftersom det väsentliga är att riksdagen år 1815 accepterade skuldförbindelsen. Slutsatsen gäller även om ”vissa

¹⁸⁴³ Mot. 1908:AK175.

¹⁸⁴⁴ Statsutskottets bet. 1908:43 s. 7.

¹⁸⁴⁵ Prot. 1908:AK28, s. 47-56. Se även s. 56-62.

¹⁸⁴⁶ Prot. 1908:AK28, s. 59.

¹⁸⁴⁷ Statsutskottets bet. 1957:177.

¹⁸⁴⁸ Wadén 1957 s. 12, 14 och 16.

¹⁸⁴⁹ Jfr härtill Sjöberg 1978 s. 123-124.

¹⁸⁵⁰ Statsutskottets bet. 1957:177 s. 2.

episoder i [bl.a. Guadeloupefondens] historia vittna om en tydlig lust att gentemot statsverket driva en rätt skarp affärspraxis till förmån för den egna kassan”,¹⁸⁵¹ som Höjer sammanfattade Karl XIV Johans handlande, även om han också framhöll samme konungs generositet i andra sammanhang, nämligen beträffande vissa fonder som var ställda till kungahusets privata förfogande men ändå användes för allmänna ändamål.¹⁸⁵² 1957 års ställningstagande blev sedan styrande för bedömningen när frågan nästa gång kom upp, år 1961.¹⁸⁵³ Vid 1972 års riksdag väcktes en motion om att Guadeloupe-räntan borde redovisas under första huvudtiteln. Finansutskottet ställde sig inte bakom förslaget men ansåg att räntan borde anges på ett tydligare sätt, eventuellt även med en hänvisning under första huvudtiteln till staten för riksgäldsfonden.¹⁸⁵⁴ Vid 1977/78 års riksdag lades motioner fram med begäran om en närmare utredning av Guadeloupe-frågan. Riksdagen fann ej anledning att utreda frågan på nytt.¹⁸⁵⁵ Detsamma hände vid 1979/80 och 1980/81 års riksdagar.¹⁸⁵⁶

Vid 1981/82 års riksmöte gjorde riksdagen ett tillkännagivande om att regeringen borde ta upp överläggningar med H.M. Konungen om och hur räntan kunde avvecklas, även om utskottet ansåg att frågan om rätten till utbetalningarna var noggrant utredd.¹⁸⁵⁷ I budgetpropositionen vid nästa riksmöte angavs att riksdagen inte ensidigt kunde frånga det avtal som låg till grund för utbetalningen av Guadeloupe-räntan, och det instämde finansutskottet i. Överläggningarna mellan regeringen och Riksmarskalksämberet hade då lett till en överenskommelse om att Guadeloupe-räntan skulle samordnas med hovhållningsanslaget. Resultatet blev att den särskilda ränteutbetalningen avskaffades och att hovhållningsanslaget höjdes med motsvarande belopp.¹⁸⁵⁸

I sammanhanget kan noteras att ön S:t Barthélemy från år 1812 till 1844-45 års riksdag hanterades på ett sätt som liknade en kungl. dispositionsrätt.¹⁸⁵⁹ År 1812 beslutade riksdagen att S:t Barthélemy och ”de Ultramarinska Besittningar, hwilka i framtiden kunna förwärfwas under Sweriges Krona, [borde] undantagas från Sweriges Stats-författning, administration och drätsel” och förvaltas efter särskilda grunder. Anledningen även till detta var Karl XIV Johans önskemål om att ha en inkomstkälla som inte kontrollerades av riksdagen.¹⁸⁶⁰ Riksdagen framhöll att eventuella brister inte skulle belasta statsverket, och att eventuella överskott skulle sparas för att täcka senare brister. S:t Barthélemy skulle därmed överlämnas till ”Kongl. Maj:ts Egen omedelbara höga åtgärd”.¹⁸⁶¹ Om Guadeloupe hade tillfallit Sverige skulle ön ha hanterats på samma sätt som S:t Barthélemy, vilket skulle kunna tala för att hela

¹⁸⁵¹ Höjer 1943 s. 421.

¹⁸⁵² Se Höjer 1943 s. 412-414, se även s. 419-420 betr. användningen av Guadeloupefondens överskott efter betalningen av statsskulden.

¹⁸⁵³ Statsutskottets bet. 1961:1 s. 1-2.

¹⁸⁵⁴ Bet. 1972:FiU36, rskr. 1972:260.

¹⁸⁵⁵ Bet. 1977/78:FiU22.

¹⁸⁵⁶ Bet. 1979/80:FiU19, bet. 1980/81:FiU19.

¹⁸⁵⁷ Bet. 1981/82:FiU23, rskr. 1981/82:26.

¹⁸⁵⁸ Prop. 1982/83:100 bilaga 3 Kungl. hov- och slottsstaterna s. 1-2, bet. 1982/83:FiU29, rskr. 1982/83:186.

¹⁸⁵⁹ Bexhed 2020 s. 239-240.

¹⁸⁶⁰ Höjer 1943 s. 396.

¹⁸⁶¹ 1812 års riksdag, Bihang, bd 1, proposition s. 233-236, citaten från s. 235 (jfr även s. 295-296), konstitutionsutskottets bet. s. 184, statsutskottets bet. s. 236-238, rskr. s. 294-296.

ersättningen för Guadeloupe föll under konungens personliga disposition. Detta gäller även om man inte hade tagit slutlig ställning till hur ett överskott skulle hanteras om en besittning avvecklades. Det skulle i så fall sakna betydelse vad det stod i traktaten med Storbritannien, och slutsatsen om Karl XIV Johans rätt till Guadeloupe-medlen skulle snarare kunna grundas på 1812 års riksdagsbeslut.¹⁸⁶²

Vid 1844-45 års riksdag föreslog Kungl. Maj:t att S:t Barthélemy skulle återställas ”under Sveriges administration och drätsel”, eftersom Kungl. Maj:t ansåg det ”med en välförstådd ordning mindre öfverensstämmande, att någon Rikets besittning är undantagen från Rikets Statsförfattning och allmänna förvaltningsformer”, något som riksdagen biföll.¹⁸⁶³ Någon motsvarande fråga kunde därefter inte uppkomma beträffande S:t Barthélemy.

6.7.3. *Andra fideikommiss, stiftelser och tillgångar*

Prinsessan Sofia Albertinas stiftelse och dess samband med Arvfurstens palats har redan nämnts (se ovan avsnitt 6.4.8.). Avkastningen tillfaller den som står näst i tur i successionsordningen efter tronföljaren, för närvarande prinsessan Estelle. I samband med försäljningen av Arvfurstens palats till statsverket var konungens avsikt att Finansdepartementet skulle föreslå en av de tre personer som skulle delta i förvaltningen av försäljningsintäkten, och att de övriga två förvaltarna skulle föreslås av Riksmarskalksämberet respektive stiftelsens förmanstagare.¹⁸⁶⁴ Några år senare framgår att hovmarskalken O. Printzsköld och hovmarskalken C. M. Lilliehöök förklarade sig ”i enlighet med bestämmelserna i ett den 4 maj detta år [1905] mellan konungahusets medlemmar ingånget familjefördrag omhänderhafva ifrågavarande egendom för prinsessan Sofia Albertinas stiftelses räkning”.¹⁸⁶⁵ År 2008 upphörde medlen att förvaltas av Riksgäldskontoret, och samtidigt upphörde regeringen att utse en person att delta i förvaltningen av tillgångarna.¹⁸⁶⁶

Oscar I:s gemål Josefina av Leuchtenberg var född prinsessa av Bologna och var från år 1813, genom ett förordnande av Napoleon I, hertiginna av Galliera. Till hertigdömet Galliera hörde dels värdefulla föremål, dels fastigheter, som såldes på 1830-talet. Föremålen och försäljningsintäkten förvaltas som ett fideikommiss, och successionen har efter Josefina enligt hennes testamente sammanfallit med den svenska successionsordningens principer.¹⁸⁶⁷ Fideikommiss till förmån för konungen som innehavare av statschefsämberet omfattas inte av lagen om avveckling av fideikommiss,¹⁸⁶⁸ men det undantaget omfattar inte Gallierafideikommissiet. Fideikommissförordnandet har dock år 1964 förklarats gälla tills vidare, och år 2013

¹⁸⁶² Jfr Wadén 1957 s. 14 och 16 samt Waller 1952 s. 395-396.

¹⁸⁶³ 1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, prop. nr 60, saml. 4, avd. 1, bd 2, statsutskottets bet. nr 258 och 291, saml. 10, avd 1, rskr. nr 213 s. 584-587.

¹⁸⁶⁴ Prop. 1902:67, statsutskottets bet. 1902:70, rskr. 1902:92. Se även Hildebrand, Bergh och Bååth 1913 s. 36-39.

¹⁸⁶⁵ Statsutskottets bet. 1906:61 s. 3.

¹⁸⁶⁶ Prop. 2007/08:1 utgiftsområde 2 Samhällsekonomi och finansförvaltning s. 108-109, bet. 2007/08:FiU2 s. 6 och 39-40; rskr. 2007/08:112-115.

¹⁸⁶⁷ Thomas Eriksson, ”Napoleon gör Carl Philip till arvinge” i *Svenska Dagbladet*, Under strecket 2005-12-08.

¹⁸⁶⁸ Se prop. 1963:5 s 163-164 och SOU 1959:40 s. 86. Jfr Lyrevik 2018 s. 245-247.

har regeringen beslutat att fideikommissets succession ska följa den svenska successionsordningen. Enligt Josefinas testamente ska, om hennes släkt dör ut, Gallierafideikommisset tillfalla Napoleon I:s arvingar.¹⁸⁶⁹

Stenhammars slott ägs av staten, som blev ägare genom ett testamente med villkoret att egendomen skulle arrenderas ut till en prins med arvsrätt till tronen med företräde för en hertig av Södermanland, om det finns en sådan.¹⁸⁷⁰ Carl XVI Gustaf är nuvarande arrendator.¹⁸⁷¹ Prins Alexander, prins Carl Philips äldsta barn, är hertig av Södermanland.

En konung eller annan medlem av kungahuset kan också äga fast egendom i egenskap av privatperson. Detta klargjordes i samband med att Karl XIV Johan köpte fastigheter. Då inhämtades ett yttrande från Högsta domstolen, som fann att han inte var förhindrad att ”i Sverige jord och hus enskilt förvärva, äga och besitta”.¹⁸⁷² Carl XVI Gustaf äger t.ex. Solli-dens slott på Öland.¹⁸⁷³

När det gäller lös egendom har en översyn av kungl. hovstaternas lösöreförvaltning inletts år 2018. Det finns lösörefideikommiss där egendomen ska innehas och begagnas av den regerande konungen. Dessa lösörefideikommiss – som inte omfattas av lagen om avveckling av fideikommiss – har år 2019 ändrats genom permutation så att de följer den kognatiska tronföljden. Vidare har stiftelser bildats eller ska bildas för att hålla samman föremål efter Gustaf V, gåvor till konungen och kronprinsessan inom ramen för deras ämbeten, hovstallets vagnar och seldon, m.m.¹⁸⁷⁴

Syftet med förändringarna är att egendomen inte ska skingras, vilket annars är en risk beträffande den privatägda egendom som används vid representation och i andra officiella sammanhang. Här kan jämföras med att slotten och Djurgården genom den kungl. dispositionsrätten är tryggade mot avyttring, eftersom såväl konungens som riksdagens eller regeringens samtycke krävs (jfr ovan avsnitt 6.4.10.). Stiftelsebildning medför en liknande trygghet för framtiden. Underhåll av den privat- eller stiftelseägda egendomen finansieras inte genom det statliga anslaget utan genom privata medel eller en till stiftelserna knuten underhållsfond. Husgerådskammaren har hand om underhållet men kostnaden belastar inte anslaget utan faktureras den juridiska eller fysiska person som är ägare till föremålet i fråga.¹⁸⁷⁵

Utöver de nu nämnda stiftelserna finns olika typer av allmännyttiga stiftelser, verksamma inom forskning, kultur, utbildning, hjälpverksamhet samt vård- och ungdomsverksamhet. En del av dem har sitt ursprung på 1800-talet, medan andra bildats genom insamlingar vid t.ex. jubileer.¹⁸⁷⁶

¹⁸⁶⁹ Regeringen, beslut 2013-04-25, Ju2012/3914/L2, permutation avseende det s.k. Gallierafideikommisset.

¹⁸⁷⁰ Citat från testamentet på www.stenhammarsgods.se, Om Stenhammar, Historia.

¹⁸⁷¹ Bexhed 2020 s. 228.

¹⁸⁷² Birger Wedberg, *Konungens högsta domstol 1809-1844*, Stockholm: Norstedts, 1940, s. 76-77, jfr Naumann 1879-84 bd 2 s. 343-345.

¹⁸⁷³ Bexhed 2020 s. 227-228.

¹⁸⁷⁴ Riksmarskalksämberet, promemoria 2020-06-15, Kungliga Hovstaternas lösöreförvaltning; Stiftelseförordnande 17.6.2020, Konung Gustaf V:s stiftelse; Stiftelseförordnande 17.6.2020, Konung Carl XVI Gustafs stiftelse för förvaltning av statschefsgåvor; Stiftelseförordnande 17.6.2020, Kungl. Hovstallets stiftelse, Stiftelseförordnande 17.6.2020, Kronprinsessan Victorias stiftelse för förvaltning av gåvor.

¹⁸⁷⁵ Presentation för Förtjänstutredningen av Jan Lindman den 6 maj 2020.

¹⁸⁷⁶ Se vidare olika versioner av broschyren *De Kungl. Stiftelserna. Goda idéer för en bättre värld*, 2017 samt u.å.

6.8. Hovet som organisation

6.8.1. Stat, hovstat, slottsstat

I avsnitt 3.4.2. och 3.5.4. har hovets statsrättsliga ställning analyserats närmare – det är en organisation underställd konungens enskilda styrelse och är inte en statlig förvaltningsmyndighet. Samtidigt är hovet en del av staten på så sätt att det stödjer statschefen i hans officiella funktioner, och en del av hovets ekonomi granskas av Riksrevisionen. I detta avsnitt ska utvecklingen av hovets organisatoriska struktur tas upp till diskussion.

Ofta förekommande begrepp är *hovstaterna*, *hovstaten* och *slottsstaten*, och dessa begrepp kan synas ha en anknytning till *staten* som ägare av egendom (även kronan eller statsverket, jfr ovan avsnitt 3.2.) och *riksstaten* (statsbudgeten). Ordet *stat* i dessa sammanhang är dubbeltydigt. Det kommer av latinets *status*, som betyder ställning, tillstånd eller skick.¹⁸⁷⁷ Stat kan betyda budget; statsbudgeten hette förut riksstaten, varav kommer namnen statsutskottet och Statskontoret. Stat kan också betyda personalkår eller organisation; t.ex. landsstaten, lantmäteristaten, justitiestaten etc. Vidare kan stat betyda ett rikes finansiella eller politiska tillstånd, eller en politisk församling. Ur dessa sistnämnda betydelser har dagens begrepp stat såsom ”organiserad sammanslutning av människor styrda medelst en speciell samhällsapparat av en egen överhet”¹⁸⁷⁸ utvecklats. Hov- och slottsstaterna är alltså inte några ”stater i staten”, utan det är fråga om hovets och slottens personalkårer, dessutom med egna budgetar som delar av statsbudgeten. Det finns dock en skillnad mellan hovstat och slottsstat som organisatoriska och budgettekniska begrepp.

I statsbudgetarna delades första huvudtiteln i samband med förändringarna vid 1840-41 års riksdag upp i två delar, ”Kongl. Hof-Staterne” och ”Kongl. Slotten”.¹⁸⁷⁹ Vid mitten av 1800-talet blev ”Kongl. Hof- och Slotts-Staterne” en rubrik för hela första huvudtiteln med ”Kongl. Hof-Stats-anlagen” och ”Kongl. Slotten” som underrubriker.¹⁸⁸⁰ På 1910-talet blev rubriken ”Kungl. hov- och slottsstaterna”, med ”Kungl. hovstaten” och ”Kungl. slottsstaten” som underrubriker.¹⁸⁸¹ Och så har det fortsatt till dess att de båda anslagen lades samman till ”Kungl. hov- och slottsstaten” i singularis år 1996. Detta är den budgettekniska användningen av begreppen. Det ska här noteras att det först var genom 1840-41 års ändringar som skillnaden mellan begreppen hovstat och slottsstat fick betydelse för revisionen av anslagens användning.

I organisatoriskt hänseende har slottsstaten ingått i hovstaten. Begreppet hovstaten har historiskt sett omfattat de som var anställda inom det kungliga hushållet men också betecknat hushållet som sådant.¹⁸⁸² När Oscar (I) skulle gifta sig skulle han ”antaga sin egen Hofhållning och Stat”,¹⁸⁸³ vilket visar att pluralformen av ”Kongl. Hof-Staterne” syftade på att det inom

¹⁸⁷⁷ Cavallin *Latinskt skol-lexikon* sp. 494.

¹⁸⁷⁸ *Svenska Akademiens Ordbok*, uppslagsord ’stat’.

¹⁸⁷⁹ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31, s. 4.

¹⁸⁸⁰ Riksstat beslutad vid 1859-60 års riksdag.

¹⁸⁸¹ Riksstat för år 1918.

¹⁸⁸² Persson 1999 s. 9.

¹⁸⁸³ 1815 års riksdag, Bihang, bd 4:3, s. 1297.

hovet fanns olika hovstater för olika kungliga personer. Begreppet ”Hof-Staten” kunde emellertid också beteckna hovet som helhet, vilket framgår av en formulering i Oscar I:s ordningsstadga för hovet av år 1847.¹⁸⁸⁴

I Statskalendern synes hovet som helhet alltid ha redovisats under rubriken Kungl. hovstaterna. I Svenskt porträttgalleri inleddes framställningen med ”Hans Maj:t Konungens tjänstgörande hofstat”, där de högre hovämbetsmännen såsom bl.a. riksmarskalken och ståthållarna fanns med i en första avdelning, och sedan fanns de med ånyo tillsammans med underlydande ämbets- och tjänstemän under Riksmarskalksämbetet, de olika ståthållarämbetena, etc. Därefter följde drottningens och andra kungliga personers hovstater.¹⁸⁸⁵ Slottsstaten var alltså på detta sätt organisationsmässigt en del av konungens hovstat.

Begreppet hovstat kan fortfarande syfta på de olika kungliga personernas respektive hovstater. I 2012/13 års budgetproposition omtalas t.ex. H.M. Drottningens hovstat och H.K.H. Kronprinsessans hovstat.¹⁸⁸⁶ Det som i 1954 års hovstadga betecknades som ”hovet”, omfattande olika ämbeten och förvaltningar (såsom Riksmarskalksämbetet, Husgerådskammaren och ståthållarämbetena) och det kungl. husets hovstater,¹⁸⁸⁷ betecknas numera i t.ex. 2014 års hovstadga som Kungl. hovstaterna, och detta är som angetts ovan inte en nyhet utan går tillbaka på en tradition från 1800-talet. Begreppet ”Kungl. hovstaterna” används numera entydigt som en beteckning för hovet som helhet, inkluderande inte bara de olika hovstaterna utan även slottsstaten.¹⁸⁸⁸ På detta sätt användes begreppet också i samband med att Riksrevisionen tog över revisionen av slottsstaten och Djurgårdsförvaltningen från Riksrevisionsverket och Riksdagens revisorer:

”Hovstaterna är den officiella beteckningen på den organisation (i dagligt tal kallad hovet) som har till uppgift att bistå statschefen och det Kungliga Huset i deras officiella plikter. En viktig uppgift för hovstaterna är också att vårda och för allmänheten visa det kulturarv som är förbundet med den svenska monarkin. Hovet står utanför den statliga förvaltningsorganisationen (prop. 1973:90 s. 232 och 233). Chef för de Kungl. Hovstaterna är riksmarskalken. Riksmarskalksämbetet är riksmarskalkens stabsorgan.”¹⁸⁸⁹

Denna begreppsapparat omtalas också i den statsrättsliga litteraturen. Thomas Bull och Fredrik Sterzel skriver att hovet formellt kallas Kungl. Hovstaterna och leds av riksmarskalken. Inom Kungl. Hovstaterna finns dels Hovstaten dit de kungligas personliga stater hör, och vars ekonomi förvaltas av H.M. Konungens hovförvaltning, och Slottsstaten, som har hand om egendomsförvaltningen.¹⁸⁹⁰ Konstitutionsutskottet tydliggjorde år 2011 begreppen på följande sätt.

”Kungliga hovstaterna är den officiella beteckningen på den organisation (i dagligt tal kallad hovet) som har till uppgift att bistå statschefen och det kungliga

¹⁸⁸⁴ Se nedan avsnitt 6.8.2.

¹⁸⁸⁵ Edvard Bergensträhle, *Svenskt porträttgalleri. II. Kungl. svenska hofstaterna*, Stockholm: Hasse W. Tullberg, 1899.

¹⁸⁸⁶ Prop. 2012/13:1 bilaga Rikets styrelse s. 18.

¹⁸⁸⁷ 1954 års hovstadga 1 §.

¹⁸⁸⁸ 2014 års hovstadga 1 §. Jfr även ang. 1974 års hovstadga Bramstäng Hov och slott s. 24.

¹⁸⁸⁹ Prop. 2001/02:190 s. 73.

¹⁸⁹⁰ Bull och Sterzel 2019 s. 150.

huset i deras officiella plikter. Riksmarskalken leder hovstaterna och är inför kungen ansvarig för hela organisationens verksamhet. I budgetsammanhang delas de kungliga hovstaterna in i kungliga hovstaten och kungliga slottsstaten.”¹⁸⁹¹

Utan kunskap om den budgettekniska respektive organisatoriska begreppsbildningen kan vissa formuleringar, särskilt i äldre handlingar, lätt framstå som förvirrande.

6.8.2. *Hovets styrande dokument och Riksmarskalksämbetets funktion 1801-1954*

Det dokument som är styrande för verksamheten och arbetsfördelningen inom hovet kallas numera hovstadga men har föregångare med andra namn. Som följd av att hovet står under konungens enskilda styrelse är det konungen själv som fastställer hovets organisation. Det kan enligt Reuterskiöld inte finnas några lagbestämda former för handläggningen av hovärenden, eftersom konungen ”grundlagsenligt skall hafva alldeles fria händer”.¹⁸⁹²

Den 12 februari 1801 utfärdade Gustav IV Adolf, efter att ha låtit utreda hovorganisationen, ett brev till riksmarskalken greve Johan Gabriel Oxenstierna med instruktioner för denne och med detaljerade föreskrifter om de olika befattningshavarnas antal, löner och uppgifter.¹⁸⁹³ Detta dokument, även kallat hovreglementet, innebar bl.a. följande.

Det tillkom riksmarskalken ”att hafwa högsta Befälet och öfwerinseendet öfwer de till vårt hof hörande Departementer och Stater, i afseende så wäl på Justitien och Executionen, cura Ecclesiæ, Oeconomie, Police, Penninge-Förvaltning och Redogörelse, som å hwad till Hofwets Etiquette och Ceremonielle hörer”.¹⁸⁹⁴ Cheferna för de olika kårerna och departementen skulle rapportera till riksmarskalken. Riksmarskalken beslutade om anställningar inom hovet utom i de fall konungen själv fattade beslut, varvid riksmarskalken hade förslagsrätt. När det gäller ”Justitien och Executionen” kan noteras att det vid denna tid fanns en övre borgrätt vid Stockholms slott, i vilken riksmarskalken var ordförande, och en nedre borgrätt. Dessa domstolar följde hovartiklarna av den 16 december 1687, som handlade om olika disciplinära frågor inom hovet och om processen vid borgrätterna samt innefattade instruktioner för hovauditören och borgrättsnotarien.¹⁸⁹⁵

Hovmarskalken hade, under Riksmarskalksämbetets överstyrelse, ”den närmaste tillsynen och förvaltningen af alt som hörer til Wår Taffel och den egenteligen så kallade hof-förtäringen, med de densamma tilhörande Departementer”.¹⁸⁹⁶ Således föll inköp av varor

¹⁸⁹¹ Bet. 2011/12:KU1 s. 14. Se också Eka m.fl. 2018 s. 273.

¹⁸⁹² Reuterskiöld 1914 s. 75.

¹⁸⁹³ Riksarkivet (Slottsarkivet), Riksmarskalksämbetet, Hovordningar och hovjournaler D1:1, Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 (avskrift av kungl. brev till riksmarskalken greve Johan Gabriel Oxenstierna den 12 februari 1801). – Reglementet synes inte ha blivit tryckt vid den tidpunkten, däremot finns delar av det i Mikael Alm och Bo Vahlne (utg.), *Överkammarherrens journal 1778-1826. Ett gustavianskt tidsdokument*, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2010, s. 432-438, samt ett kort utdrag hos Bergfalk 1866 s. 43.

¹⁸⁹⁴ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 2.

¹⁸⁹⁵ Kongl. May:tz Häf-Articlar, 16 december 1687, i Schmedeman bd 2 1706 s. 1150-1187; Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 4, 26-32. Se härtill Hagman 1902 s. 114 och Johan Harder Backman, *Ny lag-samling*, femte häftet, Örebro: N. M. Lindh, 1847, s. 456-457 och 460.

¹⁸⁹⁶ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 19.

samt kontroll av linne och servering m.m. under hovmarskalkens ansvar.¹⁸⁹⁷ Härunder föll även hovekonomin och ekonomikontoret – ordet ekonomi användes här i den ursprungliga betydelsen hushåll, och det är fråga om kök, bageri, skafferier, vinkällare, silverkammare, förråd, etc.¹⁸⁹⁸

Hovkansliet utgjorde ett kansli åt Riksmarskalksämbetet. Där fanns hovsekreteraren och hovkanslisten. Hovsekreteraren föredrog ärenden för riksmarskalken och satte upp brev och andra expeditioner.¹⁸⁹⁹ Hagman kallade senare Riksmarskalksämbetets kansli för hovexpeditionen.¹⁹⁰⁰

I Hovkontoret fanns en hovkamrerare, en hovkassör, en hovbokhållare, en kammarskrivare, en kassaskrivare och en vaktmästare. Hovkamreraren skulle tillsammans med hovkassören kvittera utbetalningar från Statskontoret och andra inflytande medel. Hovkontoret administrerade däröver utbetalningar och bokföring.¹⁹⁰¹

Husgerådskammaren hade hand om ”Wårt och kronans Husgeråd af Meubler och Sängkläder”,¹⁹⁰² medan klädkammaren hade hand om äldre och nyare kungliga dräkter samt uniformer för livrépersonalen.¹⁹⁰³ I fatburen förvarades linne och duktyg, och den förestods av en åldfru med hjälp av sex fatburspigor.¹⁹⁰⁴ Vidare reglerades kleresistaten med hovpredikanterna m.fl., läkarstaten med livmedici m.fl., slottsbyggnadsfonden, vedförrådet, Ståthållarämbetet på Stockholms slott, museet, kapellstaten, jägeristaten och hovstallet¹⁹⁰⁵ samt vilka förändringar i uppställningen av hovets budget och redovisningsmetod som skulle göras.¹⁹⁰⁶ Det kan noteras att vedupphandlingen av ålder hade varit en syssla för Överståthållarämbetet.¹⁹⁰⁷ Bestämmelserna om ståthållaren var ganska kortfattade i 1801 års reglemente. Den 24 maj 1819 utfärdade emellertid Karl XIV Johan en mer utförlig instruktion för ståthållaren.¹⁹⁰⁸

Hovreglementets bestämmelse om riksmarskalkens uppgifter återgavs år 1872 på ett sätt som visar att reglementet fortfarande tillämpades, åtminstone delvis.¹⁹⁰⁹ Det blev alltså inte inaktuellt till följd av de förändringar i övrigt som ägde rum 1809-10.

¹⁸⁹⁷ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 19-26.

¹⁸⁹⁸ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 57-120, 252-261.

¹⁸⁹⁹ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 33-36.

¹⁹⁰⁰ Hagman 1902 s. 114.

¹⁹⁰¹ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 37-44.

¹⁹⁰² Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 121-122.

¹⁹⁰³ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 121-140.

¹⁹⁰⁴ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 141-150.

¹⁹⁰⁵ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 45-52, 53-56, 151-155, 157-177, 179, 181-184, 185, 186 respektive 205-250.

¹⁹⁰⁶ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 187-201, 203-204.

¹⁹⁰⁷ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 157-158.

¹⁹⁰⁸ Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24. Se också kungl. brev den 15 december 1818 till Riksmarskalksämbetet i Bergfalk 1866 s. 43-45, i anledning av Slottsbyggnadsdirektionens upphörande, och kungl. brev den 2 februari 1819 till Riksmarskalksämbetet i Bergfalk 1866 s. 45 angående årliga budgetar för underhåll av respektive slott.

¹⁹⁰⁹ E. Fähræus och Ol. Im. Fähræus, *Administrativ och statistisk handbok, såsom bibang till Sveriges statskalender*, 3 uppl., Stockholm: Norstedts, 1872, s. 25.

År 1847 utfärdade Oscar I en ordningsstadga för personalen inom hovet.¹⁹¹⁰ Denna var föranledd av borgrätternas upphörande år 1844¹⁹¹¹ och Riksmarskalksämvetets samtidigt avskaffade befattning med utsökningsärenden. Ordningsstadgan ersatte reglerna om ordningsfrågor i 1687 års hovartiklar¹⁹¹² och innehöll bestämmelser om att de anställda skulle visa ”trohet, värn och undergifvenhet” mot de kungliga personerna, (1 §), noga vårda anförtrodd egendom (2 §), m.m. Angående hovets organisation är 3 § av intresse:

”Riksmarskalken, i egenskap af Chef för hela Hofstaten äger öfverinseende öfver alla vid Vårt och Vår Kongl. familjs Hof anstälde högre och lägre personer; men Cheferne för hvarje afdelning, dertill jämväl räknas Ståthållarne på de Kongl. Slotten samt Intendenten vid Djurgården invid hufvudstaden, tillkommer närmaste direkte tillsynen öfver den till hvars och ens afdelning hörande betjening; kommande alla frågor om ersättning för de effekter, tillhörige Kongl. Husgeråds och Klädkammaren, Fateburen samt Ekonomie och Inventarie Förråden hvilka vid skeende inventeringar saknas, att hos Riksmarskalken skriftligen anmälas, samt derest icke frågan fordrar sådan utredning eller åtgärd, som på laga domstol ankommer, att af honom pröfvas och efter omständigheterna afgöras.”¹⁹¹³

Påföljder för felaktig tjänsteutövning var för ämbets- och tjänstemän tillrättavisning genom varning eller skiljande från hovet, och för betjeningen varning, löneavdrag, arrest eller skiljande från tjänsten (4 §). Beslutsrätten var fördelad mellan avdelningscheferna, riksmarskalken och konungen (5-6 §§). Med nutida terminologi är det fråga om disciplinansvar, medan egentliga lagbrott skulle hanteras enligt vad som generellt gällde beträffande domstolsförfarande m.m.¹⁹¹⁴ (Se även nedan avsnitt 6.8.8.).

Denna ordningsstadga ersattes år 1910 av nya regler, för i 1910 års bestämmelser (13 §) och i 1954 års hovstadga (4 § 4) anges att i fråga om varning eller skiljande från hovet ska förfaras på sätt i hovprotokoll den 24 november 1884 är föreskrivet. Detta hovprotokoll, vars innehåll återgetts av Bramstång, innebar att påföljderna för felaktig tjänsteutövning skulle vara varning eller skiljande från hovet.¹⁹¹⁵ Som Bramstång har påvisat nämndes 1847 års ordningsstadga i lagboken under 18 § strafflagens promulgationslag, med innebörd att den inte upphävts genom strafflagens införande, till och med år 1964, trots att den inte rimligen kan ha haft aktualitet efter år 1884. Något formellt upphävande av stadgan har Bramstång inte kunnat påträffa.¹⁹¹⁶ Det mest sannolika är att 1847 års stadga vid strafflagens utfärdande år 1864 behövt detta undantag eftersom arrest fanns med bland påföljderna, och

¹⁹¹⁰ Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 1 nr 14, Ordningsstadga 1847, avskrift av Ordningsstadga för de vid Kongl. Maj:ts och den Kongl. familjens Hof anstälde uppvaktande personer, embets- och tjänstemän samt betjening, gifven Haga Slott den 18 okt. 1847. Ordningsstadgan är även tryckt i *Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning* (Naumanns tidskrift) 1864 s. 35-39.

¹⁹¹¹ SFS 1844:46 s. 2, jfr 1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 10, bd 3, riksdagsskrivelse nr 438 s. 114-118, och 1834-35 års riksdag, saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 105, s. 174-176. Se även Hagman 1902 s. 114.

¹⁹¹² *Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning* (Naumanns tidskrift) 1864 s. 36, Bramstång Hov och slott s. 99.

¹⁹¹³ 1847 års ordningsstadga 3 §, jfr Bramstång Hov och slott s. 99-105.

¹⁹¹⁴ Hagman 1902 s. 114, Bramstång Hov och slott s. 101-103; jfr även Naumann 1879-84 bd 2 s. 296.

¹⁹¹⁵ Bramstång Hov och slott s. 94.

¹⁹¹⁶ Bramstång Hov och slott s. 94-97, 103-105.

att det sedan inte uppmärksammats av lagboksredaktörerna att ordningsstadgan upphört att gälla.

Nya bestämmelser utfärdades år 1910,¹⁹¹⁷ men bortsett från några regler om formerna för utnämningar och avsked vid hovet är det mest fråga om ceremoniella bestämmelser. Några upplysningar om hovets organisation och de olika ämbetenas uppgifter finns inte där. 1801 års hovreglemente synes ha fortsatt gälla i de delar det inte åsidosatts av 1910 års föreskrifter, och det tillämpades långt in på 1900-talet. Det återopades i en proposition år 1947 som stöd för att Djurgårdsförvaltningen var underordnad Riksmarskalksämbetet.¹⁹¹⁸

Enligt 34 § i 1809 års regeringsform hade justitie- och utrikesstatsministrarna rikets högsta värdighet, och detta ändrades år 1876 till att avse statsministern och utrikesministern. Denna värdighet ger rätt till titeln excellens, som också år 1868 tilldelades riksmarskalken i samband med att titeln ”en av Rikets Herrar” – en titel som i sig gav rätt till excellenstiteln – avskaffades.¹⁹¹⁹

6.8.3. Hovets styrande dokument och Riksmarskalksämbetets funktion fr.o.m. 1954

Den 15 mars 1954 utfärdade Gustaf VI Adolf ett dokument med titeln *Handledning för tjänsten vid svenska hovet ("hovstadga")*.¹⁹²⁰ I hovstadgan finns, förutom ceremoniella föreskrifter, en avdelning med allmänna bestämmelser om hovets organisation (1-5 §§).

Det svenska hovet omfattade enligt 1 § ”dels särskilda avdelningar (ämbeten, förvaltningar), dels det Kungl. Husets hovstater”. Vidare angavs: ”Chef för hovet är riksmarskalken, som utåt företräder det samfälliga hovet och inför Konungen föredrager till hovprotokollet hörande ärenden”. Riksmarskalken hade också ansvar för utnämningar och förordnanden (4 § 1). Avdelningarna inom hovet var enligt 2 § 1:

- Riksmarskalksämbetet under chefskap av riksmarskalken,
- Konungens hovmarskalksämbete under chefskap av tjänstgörande förste hovmarskalken,
- Konungens hovförvaltning under ledning av en överintendent,
- Hovmarskalksämbete (hovförvaltning) hos prins eller prinsessa av det kungl. huset under chefskap av vederbörande hovmarskalk (kammarherre),
- Konungens hovstall under chefskap av en hovstallmästare,
- Husgerådskammaren under chefskap av en överintendent, tillika chef för de kungl. konstsamlingarna,
- Ståthållarämbetena på de till konungens disposition ställda slotten under chefskap av ståthållaren på Stockholms slott,
- Djurgårdens förvaltning under chefskap av ståthållaren på Stockholms slott eller annan därtill särskilt förordnad.

¹⁹¹⁷ Bestämmelser, föreskrifter och ceremoniel att iakttaga vid svenska hovet, afd. I-VII, utfärdade av H.M. Konungen den 20 december 1910, tryckta Stockholm 1911.

¹⁹¹⁸ Prop. 1947:248 s. 2.

¹⁹¹⁹ Konstitutionsutskottets bet. 1868:1 s. 7-8; Reuterskiöld 1914 s. 74. Sedan år 1970 används inte excellenstiteln inom statsdepartementen, se Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 46.

¹⁹²⁰ Handledning för tjänsten vid svenska hovet ("hovstadga"), av H.M. Konungen fastställd den 15 mars 1954, tryckt Stockholm 1954.

Utöver avdelningarna fanns, som nämnts i 1 §, det Kungl. Husets hovstater. Dessa var ”dels hos dess medlemmar i egenskap av uppvaktande anställda hovfunktionärer, dels i särskilda befattningar tjänstgörande, dels ock dem som med tjänstfrihet fortforade tillhöra hovstaterna”. Till uppvaktande hänfördes också de kungl. staberna (2 § 2).

I 3 § fanns bestämmelser om vad som hörde till de olika avdelningarna. I 4 § fanns bestämmelser om utnämningar och förordnanden. I 5 § fanns bestämmelser om medalj för trogen och pålitlig tjänst. Riksmarskalken hade ansvar för frågor av mera principiell och allmängiltig art, förste hovmarskalken för frågor om personal, den dagliga driften, ekonomi, representation, resor m.m. ”ävensom – i samråd med ståthållaren – frågor rörande personalens bostadsförhållanden” (3 § 2). Motsvarande som för förste hovmarskalken gällde cheferna för hovförvaltning hos prins eller prinsessa (3 § 4). Genom hovstadgan gjordes inte ändring ”i den av ålder gällande ordning, enligt vilken [cheferna för husgerådskammaren, ståthållarämbetena och Djurgårdens förvaltning] direkt föredraga vissa ärenden inför Konungen” (3 § 1). Beträffande uppgifterna för chefen för H.M. Konungens hovförvaltning, chefen för husgerådskammaren, ståthållarna och chefen för Djurgårdsförvaltningen, se vidare nedan.

Chefen för Konungens hovstall skulle handlägga frågor om stallet och om bilpark och garage samt ärenden om hovstallets personal och ekonomi. Han skulle samråda med förste hovmarskalken i ärenden om chaufförer och bilpark och med ståthållaren i ärenden om personalens bostadsförhållanden (3 § 5).

Efter 1954 års hovstadga har nya hovstadgor antagits bl.a. år 1969,¹⁹²¹ 1974¹⁹²² och 1980.¹⁹²³ Det skulle föra för långt att i detalj gå igenom de successiva förändringar som har skett, och jag har därför inte undersökt dessa hovstadgor utan övergår till nu gällande hovstadga, som fastställdes år 2014. Huvudtexten handlar om hovets organisation och de olika avdelningarnas uppgifter, och sedan finns bilagor med ceremoniella bestämmelser, uniformer och annan klädsel, hovsorg, konungens medaljer samt bärande av ordenstecken och medaljer. I 2014 års hovstadga slås fast att Kungl. Hovstaterna är ”Konungens organisation, vars uppgift är att bistå och stödja Konungen och det Kungl. Huset samt – enligt Konungens bestämmande – annan medlem av den Kungl. Familjen” (1 §).¹⁹²⁴

Det anges att riksmarskalken är chef för hovstaterna (2 §), det vill säga för hela hovet. Riksmarskalken biträder konungen i fråga om kontakter med riksdagen och regeringen. Bestämmelsen från 1954 års hovstadga om att riksmarskalken föredrar ärenden som hör till hovprotokollet har preciserats på så sätt att det anges vad det är för typ av ärenden som ska tas upp där. Vidare anges att riksmarskalken är arbetsgivare för de anställda vid hovstaterna och utfärdar instruktioner inom hovstaterna.

I likhet med 1954 års hovstadga tas de olika avdelningarna inom hovet och deras uppgifter upp (3 §). Betydelsefulla förändringar i förhållande till 1954 års hovstadga är att H.M. Konungens hovförvaltning har förts in under Riksmarskalksämbetet och att hovstallet har förts in under hovmarskalksämbetet. En informationsavdelning har tillkommit.

¹⁹²¹ Bramstång Hov och slott s. 7.

¹⁹²² Bramstång Hov och slott s. 24.

¹⁹²³ Bet. 1984/85:BoU18 s. 4.

¹⁹²⁴ Hovstadga av Konungen fastställd den 24 november 2014.

Utöver hovstadgan finns av riksmarskalken utfärdade instruktioner för de olika avdelningarna. Av instruktionen för Hovmarskalksämberet framgår t.ex. arbetsfördelningen mellan H.M. Konungens, H.M. Drottningens och H.K.H. Kronprinsessans hovstater samt ceremonistaten, hovstallet och hushållet.¹⁹²⁵

Hovkonsistoriet har samma befogenheter gentemot Hovförsamlingen som domkapiteln har mot församlingarna.¹⁹²⁶ Före kyrkans skiljande från staten betraktades Hovkonsistoriet som en statlig myndighet (se även ovan avsnitt 3.2.2.).¹⁹²⁷

6.8.4. H.M. Konungens Hovförvaltning

Som nämnts angående 1801 års hovreglemente fanns det ett hovkontor med olika befattningshavare som svarade för in- och utbetalningar samt bokföring.¹⁹²⁸ Oscar I inrättade emellertid som kronprins ett eget hovkontor som var verksamt åren 1832-1844, och vad som senare kom att benämnas H.M. Konungens hovförvaltning kan både beskrivas som en fortsättning av och en ersättning för hans hovkontor.¹⁹²⁹ Den första chefen för hovförvaltningen var Per Gustaf Welin, som dessförinnan hade varit hovkamrerare hos kronprinsen åren 1832-1844 och alltså den som i realiteten utgjorde hovkontoret. Han utnämndes till chef för hovförvaltningen och förste hovintendent den 14 december 1844.¹⁹³⁰ Att hovförvaltningen varit nära knuten till konungen personligen framgår av några omständigheter: Welin lämnade sin tjänst den 9 juli 1859, dagen efter det att Oscar I avlidit. En senare chef för hovförvaltningen, Gustaf Georg Knut Åkerhielm, blev år 1868 chef för Karl XV:s hovförvaltning och blev den 18 oktober 1872 ”transporterad” till chef för Oscar II:s hovförvaltning, en månad efter dennes trontillträde.¹⁹³¹ Att konungen för ”penningeförvaltningen vid sitt Hof” kunde inrätta ett särskilt ämbete och att ämbetsinnehavaren – Per Gustaf Welin – kunde bevaka konungens fordran i ett konkursmål bekräftades av Högsta domstolen i ett beslut år 1852.¹⁹³²

Hovförvaltningen ägnar sig åt hovfinanserna och konungens förmögenhetsförvaltning.¹⁹³³ I 1954 års hovstadga (3 § 3) fastslogs att det ankom på chefen för Konungens hovförvaltning att ”mottaga och förvalta för hovhållningen anvisade statsmedel ävensom medel och fonder, som Konungen eller medlem av det Kungl. Huset överlämnar till hans förvaltning, samt att handlägga ekonomiska och vissa sociala ärenden avseende budget, löner, pensioner, understöd m.m.”.

¹⁹²⁵ Instruktion för Hovmarskalksämberet, bilaga 2 till protokoll 2015-02-15 hållet inför H.E. Riksmarskalken.

¹⁹²⁶ Se till hovkonsistoriet bl.a. prop. 1987/88: 31 s. 115-116 samt prop. 1991/92:85 s. 31 och 58.

¹⁹²⁷ Prop. 1987/88: 31 s. 198.

¹⁹²⁸ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 37-44.

¹⁹²⁹ Evald Blumfeldt, ”Slottsarkivet” i *Meddelanden från svenska Riksarkivet* 1962-66 s. 57-75 ssk. s. 74.

¹⁹³⁰ Swalin 1888 s. 95.

¹⁹³¹ Swalin 1888 s. 96.

¹⁹³² JA 1852-53 s. 555; se här till Bramstång Hov och slott s. 82-84.

¹⁹³³ Reuterskiöld 1914 s. 75; se även Hagman 1902 s. 114.

Enligt 2014 års hovstadga har H.M. Konungens Hovförvaltning hand om ”Konungens anslag till den del det avser levnadsomkostnader, Kungafamiljens privata medel samt stiftelser”.¹⁹³⁴ Riksmarskalksämbetets ekonomifunktion har hand om budget, ekonomi och redovisning samt förvaltar finansiella tillgångar och upprättar förslag till hovstaternas medelsäskande hos regeringen.¹⁹³⁵

6.8.5. Kungl. Husgerådskammaren

Husgerådskammaren hade enligt 1801 års hovreglemente hand om ”Wårt och kronans Husgeråd af Meubler och Sängkläder”.¹⁹³⁶ Under Oscar II:s tid inventerades slotten av John Böttiger, senare chef för Husgerådskammaren, i syfte att särskilt äldre tapeter men även möbler och andra föremål skulle kunna förvaras och vårdas bättre.¹⁹³⁷ År 1915 lösgjordes Husgerådskammaren från den egentliga hovförvaltningen och blev en självständig institution under Riksmarskalksämbetet.¹⁹³⁸ Enligt 1954 års hovstadga (3 § 6) ankom det på chefen för Husgeråds-kammaren att

”mottaga och förvalta till kammarens förfogande ställda statsmedel samt andra för dess verksamhet anvisade medel, att underhålla och vårda såväl staten tillhöriga av Konungen disponerade som ock i enskilda kungl. samlingar ingående konstverk, möbler och andra inventarier, i den mån dessa ställts under kammarens vård, att vetenskapligt bearbeta förefintliga konstsamlingar, att ansvara för och leda de kungl. slottens möblering med hänsyn till byggnadernas historiska karaktär samt att biträda vid tillfällig möblering av våningar eller rum i och för tillfällig representation eller dylikt”.

Genom 1981 års budgetproposition flyttades anslaget för vård och underhåll av statens möbler och inventarier till slottsstatsanslaget. Detta hade sin bakgrund i en tanke redan vid 1840-41 års riksdag, nämligen att anslaget för vård av statens egendom i form av möbler m.m. borde höra till slottsstatsanslaget och omfattas av revision, men riksdagen nöjde sig då med att begära att ett inventarium upprättades. Bakgrunden till 1981 års förändring var ett förslag från Riksmarskalksämbetet, vilket grundades på att utgifterna för statschefens representativa funktioner borde skiljas från kostnaderna för museal, byggnadsvårdande och vetenskaplig verksamhet.¹⁹³⁹

Det ska ändå göras en skillnad mellan anslaget till Husgerådskammaren för vård av statens möbler och andra inventarier och kammarens andra uppgifter som finansieras på annat sätt. Vid möblering för representativa behov kunde hovhållningsanslaget genom tillskott finansiera Husgerådskammarens kostnader.¹⁹⁴⁰ Riksdagen har bekostat vissa åtgärder avseende

¹⁹³⁴ Instruktion för Riksmarskalksämbetet med tillhörande funktioner, bilaga 1 till protokoll 2017-02-10 hållet inför H.E. Riksmarskalken. 4. Instruktion för Hans Majestät Konungens hovförvaltning.

¹⁹³⁵ Instruktion för Riksmarskalksämbetet med tillhörande funktioner, bilaga 1 till protokoll 2017-02-10 hållet inför H.E. Riksmarskalken. 2. Instruktion för ekonomifunktionen hos Riksmarskalksämbetet.

¹⁹³⁶ Gustav IV Adolfs hovreglemente 1801 s. 121-122.

¹⁹³⁷ Mattias Legné och Mia Geijer, *Kulturarvet och komforten. Inombusklimatet och förvaltningen av kulturhistoriska byggnader och samlingar 1850-1985*, Klintehamn: Krilon, 2015, s. 92-96.

¹⁹³⁸ Prop. 1980/81:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2.

¹⁹³⁹ Prop. 1980/81:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2.

¹⁹⁴⁰ Prop. 1980/81:100 bilaga Kungl. hov- och slottsstaterna s. 2.

Bernadottebiblioteket men regeringen har inte ställt sig bakom förslag att staten skulle finansiera vård av de Bernadotteska stiftelsernas egendom. Det anges numera återkommande i budgetpropositionerna beträffande anslaget till Kungl. hov- och slottsstaten:

”Anslaget används också för Husgerådskammarens underhåll samt vård av de konstsamlingar och andra inventarier i de kungliga slotten som tillhör staten, men disponeras av kungen. Husgerådskammaren förvaltar även de Bernadotteska familjestiftelsernas bestånd av möbler, konst och konsthantverk och administrerar Bernadottebiblioteket.”¹⁹⁴¹

Här ska alltså noteras skillnaden mellan anslagets användning för vård av statens egendom och Husgerådskammarens vidare ansvarsområde när det gäller stiftelsernas egendom, där finansieringen sker på annat sätt. Även av instruktionen för Husgerådskammaren framgår att Kammarkollegiet fungerar som tillsynsmyndighet avseende det statliga lösöret.¹⁹⁴² Av instruktionen för chefen för avdelningen för vård och bevarande, husgerådsmästaren, framgår att denne ska ansvara för att utförda arbeten ”dokumenteras och särskiljs mellan det som tillhör staten, Konungen eller Kungl. Lösörestiftelserna”.¹⁹⁴³

6.8.6. Ståthållarämbetena och Kungl. Djurgårdens förvaltning

Bestämmelserna om ståthållaren var ganska kortfattade i 1801 års reglemente. Den 24 maj 1819 utfärdade emellertid Karl XIV Johan en instruktion för ståthållaren, sedan Fredrik Philip Klingspor hade utnämnts till detta ämbete den 10 juli 1818. Ståthållaren skulle näst efter riksmarskalken ha tillsyn över Stockholms slott, och han skulle biträdas av en hovintendent, avlönad av Överintendentsämbetet. Ståthållaren hade ansvar för att årligen hålla syn på byggnaderna, administrera reparationer och upprätthålla ordningen. Slottsstatsanslaget skulle ståthållaren själv rekvirera hos Statskontoret.¹⁹⁴⁴

I 1954 års hovstadga sades att ståthållaren på de till konungens disposition ställda slotten skulle ta emot och förvalta de till ståthållarämbetena anvisade statsmedlen och ombesörja underhåll, vård och förkovran av till slotten hörande parker och slottsträdgårdar. Han skulle också utöva den omedelbara vården och tillsynen av slottsbyggnaderna samt handlägga frågor om disposition av lokalerna, vakthållning m.m. (3 § 7).

I en proposition från år 1947 återges en utredning verkställd av överståthållaren Nothin. Han utgick från 1809-10 års överenskommelse och konstaterade att Djurgårdens förvaltning därefter hade varit uppdragen åt ämbetsmän, utsedda av den regerande konungen personligen. Vid tidpunkten för utredningen utövades förvaltningen av en avdelning inom Riksmarskalksämbetet, benämnd Djurgårdsförvaltningen. Han noterade att Riksmarskalksämbetets behörighet grundade sig på 1801 års hovreglemente.¹⁹⁴⁵

¹⁹⁴¹ Exemplet är hämtat från prop. 2010/11:1 bilaga Rikets styrelse s. 17.

¹⁹⁴² Instruktion för Kungl. Husgerådskammaren med Bernadottebiblioteket, bilaga 3 till protokoll 2018-10-03 hållet inför H.E. Riksmarskalken, s. 2.

¹⁹⁴³ Instruktion för Kungl. Husgerådskammaren med Bernadottebiblioteket, bilaga 3 till protokoll 2018-10-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken, 3. Instruktion för avdelningen för vård och bevarande, s. 7.

¹⁹⁴⁴ Instruktion för ståthållaren, 24 maj 1819. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24.

¹⁹⁴⁵ Prop. 1947:248 s. 2.

I 1954 års hovstadga angavs att chefen för Djurgårdens förvaltning skulle ”ombesörja underhåll, vård och förkovran av till Djurgården hörande byggnader, parker och andra markområden, att handlägga frågor rörande dispositionen av förvaltningen underställda lägenheter och markområden samt att hava inseende över enskilda kungl. begravningsplatser m.m.” (3 § 8).

Av 2014 års hovstadga framgår att Djurgårdsförvaltningen numera är en del av Ståthållarämbetet. Ståthållarämbetet är nämligen organiserat i sju avdelningar, tre geografiska och fyra funktionella. De tre geografiska avdelningarna svarar för byggnader, anläggningar, parker, trädgårdar, övrig mark och vattenområden inom H.M. Konungens dispositionsrätt. Dessa är:

- *Drottningholms slottsförvaltning* omfattande Drottningholms slott och kungsgård, Kina, Rosersbergs, Tullgarns, Gripsholms, Strömsholms, Ulriksdals och Haga slott, samt Gustav III:s paviljong på Haga.
- *Stockholms slottsförvaltning* omfattande Stockholms slott samt Hovförvaltningens hus på Slottsbacken 2, Oxenstiernska annexet och Hovstallet.
- *Kungl. Djurgårdens förvaltning* omfattande norra och södra Djurgården inklusive Rosendals slott samt Fjäderholmarna och Beckholmen.

De fyra funktionella avdelningarna är avdelningen för publik verksamhet, IT- och telefoniavdelningen, säkerhetsavdelningen och lokalvårdsavdelningen inklusive fatburen.¹⁹⁴⁶ Avdelningen för publik verksamhet har hand om visningar för allmänheten av slotten, försäljningsverksamhet och marknadsföring av de kungliga besöksmålen. Syftet med utställningsverksamheten är att förmedla kunskap om statschefens uppdrag och om det kungliga kulturarvet samt att stärka slottsstatens ekonomi. Ståthållarämbetet och Husgerådskammaren har ett delat ansvar för den publika verksamheten.¹⁹⁴⁷

Visningsverksamhet av vissa slott synes ha inletts redan omkring år 1700.¹⁹⁴⁸ Riksänkedrottning Hedvig Eleonora instruerade år 1709 inspektorn på Ulriksdals slott att släppa in dem ”af condition eller annat curieust och hederligt folk”,¹⁹⁴⁹ och detta verkar inte då ha varit någon nyhet. År 1745 skrev hovkamreraren Carl Fredrich Ljungman en vägledning till Gripsholms slott.¹⁹⁵⁰ Sådana vägledningar eller guideböcker återkommer sedan, t.ex. finns en vägledning för Stockholms slott år 1910¹⁹⁵¹ och något senare för Rosendals slott, Kina slott och Drottningholms slott;¹⁹⁵² den ovan nämnde John Böttiger har skrivit flera av dessa.

I övrigt har visningsverksamheten blivit alltmer betydelsefull under 1900-talets andra hälft. I budgetpropositionerna nämndes att turisttrafiken till slotten väntades öka efter andra

¹⁹⁴⁶ Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken.

¹⁹⁴⁷ Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken.
5. Instruktion för Avdelningen för publik verksamhet.

¹⁹⁴⁸ Persson 1999 s. 51.

¹⁹⁴⁹ Persson 1999 s. 51-52 och 239.

¹⁹⁵⁰ Carl Fredrich Ljungman, *En kort beskrifning, om Gripsholms slott, som innefattar dess åtskilliga förändringar ifrån sitt första til närvarande tid, så långt, som svenska historien, publique handlingar och tilförlätelige Wittnesbörd gifver anledning*, Stockholm 1755.

¹⁹⁵¹ John Böttiger, *Stockholms slott. Vägledning för besökande*, Stockholm 1910.

¹⁹⁵² John Böttiger, *Rosendals slott. Historik och vägledning*, Stockholm 1913; Gunnar Mascoll Silfverstolpe, *Kina slott. Vägledning för besökande*, Stockholm: Nord. rotogravyr, 1928; John Böttiger, *Kort vägledning för besökande å Drottningholms slott*, 1932.

världskriget, och utställningen av riksregalierna började locka besökare omkring år 1970. (Se ovan avsnitt 6.5.8., 6.5.10. och 6.5.12.). Under coronapandemin fick slottsstaten ett tillskott om 40 000 000 kr för att mildra de ekonomiska konsekvenserna av att intäkter från visningar av de kungl. slotten minskat.¹⁹⁵³

6.8.7. En eller flera juridiska personer?

Om man utgår från att hovet inte är en del av staten som juridisk person, men är en statlig verksamhet (se avsnitt 3.4.2.), som inte utgör en statlig förvaltningsmyndighet och inte heller en myndighet under riksdagen, och vars anställda inte är statsanställda, och om man också utgår från att konungen inte som fysisk person svarar för anslag och omkostnader, ligger det nära till hands att betrakta hovet som en juridisk person av sitt eget slag. Jag har ovan (avsnitt 3.5.4.) talat om 'till statschefsämbetet knutna juridiska personer'. Hovet skulle då kunna betraktas som en samlad juridisk person, i och med att riksmarskalken är den som under konungen ansvarar för hela verksamheten. I vissa avseenden kan man jämföra med ett enmansaktiebolag, om man ser konungen som ensam ägare och styrelseordförande och riksmarskalken som verkställande direktör. Jämförelsen med privat verksamhet ska emellertid inte föras för långt, eftersom det i hovets uppbyggnad finns tydliga paralleller till statlig verksamhet.

I hovet finns redovisningsmässigt två olika delar, slottsstatsanslaget för vilket ett redovisningsansvar i förhållande till Riksrevisionen finns, och hovhållningsanslaget där medlen endast utlämnas till konungen mot kvitto. Kungl. hovstaterna (i betydelsen den övergripande beteckningen för hovet) administrerar slottsstatsanslaget, medan hovhållningsanslaget administreras av H.M. Konungens Hovförvaltning. Redovisningen görs emellertid i tre delar, eftersom dels hovstaten och slottsstaten revideras på olika sätt, dels Djurgårdskassan enligt 1809-10 års överenskommelse är särskilt reglerad. Hovstaten, slottsstaten och Kungl. Djurgårdsförvaltningen har därför separata årsredovisningar.¹⁹⁵⁴

Att Djurgårdsförvaltningen är en egen juridisk person får starkt stöd av den särskilda regleringen av Djurgårdskassan. En 'kassa' har i svensk rättslig terminologi inte bara uppfattats som en samling pengar utan även som beteckning för olika typer av institutioner eller föreningar som bl.a. sysslat med pensioner, understöd vid sjukdom, begravningshjälp och brandförsäkring.¹⁹⁵⁵

Detta kan liknas vid staten, som är en juridisk person men där det ändå kan finnas ett organisationsnummer för varje myndighet. På samma sätt skulle organisationsnummer i och för sig kunna vara tänkbara för fler av hovets avdelningar. Det framstår emellertid som logiskt att hovet redovisnings- och även skattemässigt är indelat i de tre delar som återspeglas i organisationsnumren.

När Riksdagens revisorer år 1968 granskade Drottningholms kungsgård anförde de att kungsgården i revisionshänseende inte intog någon annan ställning än statsförvaltningen i

¹⁹⁵³ Prop. 2020/21:2 s. 9.

¹⁹⁵⁴ Se t.ex. Kungl. Hovstaterna, Verksamhetsberättelse 2019; Kungl. Hovstaterna, Verksamhetsberättelse 2020.

¹⁹⁵⁵ *Svenska Akademiens Ordbok*, uppslagsordet kassa 7).

övrigt och att Riksmarskalksämberet i egenskap av förvaltare av kungsgården närmast fick anses fungera som ett statligt organ.¹⁹⁵⁶ Detta var under 1809 års regeringsform, men man kan knappast anse att uttalandet ger stöd för att hovet och dess avdelningar skulle vara en del av staten som juridisk person vare sig enligt 1809 års eller 1974 års regeringsform. Möjligen ger uttalandet stöd för att Riksmarskalksämberet just såsom förvaltare av kungsgården är ett sådant organ som förvaltningsuppgift har överlämnats till enligt 12 kap. 4 § andra stycket nu gällande lydelse av 1974 års regeringsform.¹⁹⁵⁷

För hovet har tre olika organisationsnummer registrerats. Kungl. Slottsstaten använder organisationsnumret 202100-3484, som är registrerat i namn av Hovstaterna, den övergripande beteckningen på hovet. Organisationsnumret är inom serien för statliga enheter. H.M. Konungens hovförvaltning är registrerad med nummer 902000-7374 inom serien för ideella föreningar. Kungl. Djurgårdens förvaltning är registrerad med nummer 802000-6808 inom serien för övriga svenska juridiska personer.

Lyrevik har dragit långtgående slutsatser av dessa organisationsnummer och argumenterat för att det skulle vara fråga om ett led i någon typ av otillbörligt skydd mot insyn i hovets verksamhet.¹⁹⁵⁸ Lyreviks resonemang är enligt min mening något svårt att följa eftersom det stått klart sedan antagandet av 1974 års regeringsform att hovet fortsatt att stå under konungens enskilda styrelse och att offentlighetsprincipen inte gäller samt då den revisionsmässiga insynen följt av överenskommelser mellan hovet och riksdag eller regering (se avsnitt 3.4.2., 3.5.4. och 6.5.12.).

Det ska noteras att ett organisationsnummer inte definierar verksamheten utan ska vara en följd av vilken verksamhetstyp det är fråga om, och organisationsformen har för övrigt inte någon koppling till offentlighetsprincipens tillämplighet.¹⁹⁵⁹ Med tanke på svårigheterna att passa in hovets juridiska personer i de verksamhetsformer som förekommer i övrigt är det egentligen inte särskilt överraskande att de förts in i någon inte helt självklar serie. Det gäller särskilt som – om man utgår från att Lyreviks undersökningar ger hela bilden – det saknas ansökningshandlingar avseende organisationsnumren. Lyrevik tolkar detta som att information undanhållits honom,¹⁹⁶⁰ men det kan lika väl tolkas som att det inte har förekommit några ansökningar utan att organisationsnummer tilldelats på Skatteverkets eller annan myndighets eget initiativ. Lyrevik redovisar ett besked från Riksrevisionen om att det ”mycket väl [kan] vara så att skattemyndigheten/länsstyrelsen rent tekniskt måste klassificera dem i sina system som någon typ av organisation”,¹⁹⁶¹ något som framstår som en ganska plausibel förklaring.

Det mest förvånande är kanske att H.M. Konungens hovförvaltning är registrerad som en ideell förening. Denna registrering får trots allt korrekta konsekvenser i ett avseende, nämligen att den underlättar att beskattningen sker på korrekt sätt. Hovförvaltningens och en ideell förenings skatterättsliga ställning och deklarationssätt kan sägas vara likartade, något

¹⁹⁵⁶ Riksdagens revisorers granskningspromemoria 5/1968, bilaga 1 till konstitutionsutskottets bet. 1969:51.

¹⁹⁵⁷ Jfr Bramstäng Hov och slott s. 20-22.

¹⁹⁵⁸ Lyrevik 2018 s. 23-30 och 366-372.

¹⁹⁵⁹ Jfr Lyrevik 2018 och se bilagan till 2 kap. 4 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

¹⁹⁶⁰ Lyrevik 2018 s. 371.

¹⁹⁶¹ Lyrevik 2018 s. 25.

som kan tala för Riksrevisionens antagande att det är fråga om en rent administrativ eller datateknisk åtgärd. Egentligen hade inget organisationsnummer behövts över huvud taget, men sannolikt kan institutioner som saknar organisationsnummer inte hanteras i vissa administrativa datasystem.

6.8.8. *Beslutsbefogenhet eller normgivningsmakt? Straff och sanktioner?*

Som framgått (se avsnitt 3.4.2.) står hovet under konungens enskilda styrelse. Det kan konstateras att konungen självklart har en arbetsgivares rättigheter att leda och fördela arbetet inom hovet och dess avdelningar, ett ansvar som är delegerat till riksmarskalken. Han har genom dispositionsrätten, även om staten är fastighetsägare, en stor del av de rättigheter som hör till en markägare (se ovan avsnitt 6.4.10.). Att riksdagen inte kan ingripa i dessa rättigheter med vanlig lag gäller så länge det är fråga om ingripanden just i dispositionsrätten över hov och egendom. Generellt tillämpliga regler om anställningsförhållanden, fastighetsrättsliga frågor m.m. gäller naturligtvis även för hovet. Frågan är nu hur de befogenheter att besluta över hovet och den egendom som omfattas av dispositionsrätten ska klassificeras – hör de hemma i privaträtten eller den offentliga rätten, och är det i det senare fallet fråga om normgivning?

I de hovstadgor m.m. som återgetts i det föregående synes ingenting tala emot ett synsätt som innebär att befogenheterna lika gärna kan anses höra till civilrätten som till den offentliga rätten, med ett undantag, nämligen möjligheten att använda arrest som sanktion gentemot hovbetjäningen enligt 1847 års ordningsstadga. Jag tror dock inte att man ska dra några mera långtgående slutsatser av det än att det är en kvarleva från de äldre hovartiklarnas sätt att reglera hovtjänsten.¹⁹⁶² Bramstång har av disciplinansvaret och möjligheten att utdela varning och att skilja hovanställda från hovet dragit slutsatsen att hovet har en offentligrättslig prägel.¹⁹⁶³ Varning kan dock även förekomma som disciplinpåföljd för privatanställda, om det finns stöd för det i lag eller kollektivavtal.¹⁹⁶⁴ Även om hovstadgorna på ett sätt har en offentligrättslig prägel i sin utformning,¹⁹⁶⁵ kan de lika gärna anses motsvara en privat arbetsgivares sätt att utöva sin arbetsledningsrätt. Det saknas därmed anledning att pröva om konungen har en normgivningsmakt över hovet – särskilt som en sådan skulle framstå som främmande i förhållande till systematiken i 8 kap. regeringsformen.

Även inom ramen för dispositionsrätten har konungarna utfärdat diverse föreskrifter. Det finns en äldre kategori föreskrifter där gränsen mellan normgivningsmakt och beslutsbefogenheter i följd av dispositionsrätten är oklar,¹⁹⁶⁶ men genom 1820 års reglemente om kronans slott och hus blev skillnaden tydlig. Där fanns först bestämmelser om besiktning och inventering av boställsrum och lägenheter i kronans slott och byggnader, och vid in- och utflyttning skulle syn hållas. Det fanns detaljerade regler om hur den boende skulle vårda och sköta bostaden. När det gällde ”Kongl. Maj:ts Residence-Slott uti Hufwudstaden och de

¹⁹⁶² Jfr Bramstång Hov och slott s. 94-107.

¹⁹⁶³ Bramstång Hov och slott s. 127-129.

¹⁹⁶⁴ Jfr 62 § lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet.

¹⁹⁶⁵ Bramstång Hov och slott s. 27.

¹⁹⁶⁶ Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning angående snygghets och ordnings i akt tagande så inom som utomkring Stockholms slott, samt huru med afsteg derifrån förfaras bör, 25 maj 1795. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24. Se Backman 1847 s. 460.

Kongl. Lust-Slotten uti Landsorterne” skulle ”erskildte på detta Nådiga Reglemente grundade föreskrifter [komma] att, genom Riks-Marskalkens försorg, i behörig ordning utfärdas, sedan han deröfwer inhämtat Kongl. Maj:ts Nådiga wilja och befallning”.¹⁹⁶⁷ Detta visar att konungens beslutsbefogenhet avseende Stockholms slott och lustslotten var av annan karaktär än den allmänna normgivningsmakten. Den 23 december 1820 utfärdade riksmarskalken sådana föreskrifter. De har inte den ingress och uttryck i övrigt som lagar och förordningar brukade ha och som det nyss nämnda reglementet hade. Innehållet påminner dock mycket om detta.¹⁹⁶⁸

Vid sidan av dessa relementen utfärdades av ståthållarna på Stockholms slott även mer preciserade regler, t.ex. förbjöds tobaksrökning, vissa typer av skadegörelse på byggnader och slottsträdgårdens träd och buskar samt olämpliga beteenden i fråga om renhållning, eldning m.m. genom föreskrifter år 1808, 1819, 1848 och 1865; år 1885 utfärdades särskilda brandföreskrifter och år 1887 vatten- och avloppsföreskrifter.¹⁹⁶⁹ Böter föreskrevs som straff; det konstitutionella stödet för detta under 1809 års regeringsform synes dock svagt om man inte uppfattar det som något slags delegerad administrativ normgivningsmakt.¹⁹⁷⁰ I 1795 års förordning kallades böterna vite och uppgick till 3 rdr 16 sk. bco, ett straff som verkar ha varit standard i dessa sammanhang till 1865 års kungörelse då det ändrades till 5 rdr rmt. och senare 5 kr. Vid sidan av böterna föreskrevs ersättningsskyldighet för vållad skada. I den år 1847 ännu gällande 1781 års instruktion för ståthållarna vid lustslotten gavs dessa rätt att *extra judicialiter* (utan rättsprocess) bestraffa brott av mindre betydelse av vakt-knektarna och den lägre betjäningen, men inte med spö, ris, eller vatten och bröd.¹⁹⁷¹ År 1838 förekom ett mål i Högsta domstolen där domstolen begärde upplysning från Riksmarskalksämbetet om på vilken grund Ståthållarämbetet på Stockholms slott hade domsrätt i mål om disciplinen över de anställda och kunde döma ut böter och fängelse. Slutsatsen var att ståthållaren inte hade domsrätt i mål om brott mot allmän lag eller hovartiklarna.¹⁹⁷²

Djurgården stod i ordnings- och polishänseende under Överståthållarämbetet, men Stockholms stads poliskår hade också vissa befogenheter där. Över huvud taget synes det inte som regel ha varit fråga om att konungen i kraft av sin dispositionsrätt skulle ha haft någon offentligrättslig normgivningsmakt över Djurgården; de ordningsföreskrifter som fanns utfärdades av överståthållaren. Undantag utgörs av två föreskrifter från Riksmarskalks-

¹⁹⁶⁷ Kongl. Maj:ts Nådiga Reglemente Hwarefter de som bebo Kronans Slott och Hus hafwa att sig rätta, 11 januari 1820. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24.

¹⁹⁶⁸ Reglemente hvarefter de, som innehafva Rum och Lägenheter uti Stockholms Kongl. Residence-Slott, de Kongl. Lust-Slotten, eller dertill hörande Hus, hafwa att sig rätta, 20 december 1820. Se även Reglemente för Ordningen och Polisen i Kongl. Slottet och dertill hörande hus, 3 april 1866. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24.

¹⁹⁶⁹ Föreskrifter utfärdade av ståthållarna på Stockholms slott Otto Magnus Munck den 5 april 1808 och 7 juni 1809, Fredric Ph. Klingspor den 29 augusti 1818 och 1 maj 1819, H. Schützercrantz den 1 november 1848 samt A. F. Skiöldebrand den 1 juli 1865 och 31 oktober 1885; av ståthållareämbetet den 17 november 1887. Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 2 nr 24.

¹⁹⁷⁰ Jfr att kommunala föreskrifter med straffsanktion inte ansågs gällande om de inte fastställts av Kungl. Maj:t eller grundats på delegerad fastställelse av Konungens befallningshavande (länsstyrelsen), se NJA 1885 s. 381 och 1906 s. 421. Se Bramstäng Hov och slott s. 71-72.

¹⁹⁷¹ Backman 1847 s. 460.

¹⁹⁷² Backman 1847 s. 460-461.

ämbetet, den ena om taxa för passager genom portar in till Djurgården, den andra om förbud vid vite av 3 rdr 16 sk. bco mot rökning i en manegebyggnad på Djurgården.¹⁹⁷³ Djurgården lades – utan rubbning av konungens dispositionsrätt – år 1868 under Stockholms stad.¹⁹⁷⁴ Detta innebar att ordningsstadgan för Stockholms stad kunde innehålla bestämmelser om Djurgården.¹⁹⁷⁵

Gunnar Bramstång har i en artikel tagit upp innebörden av konungens dispositionsrätt till Djurgården.¹⁹⁷⁶ Bramstång har uttalat att dispositionsrätten ”medför befogenhet för konungen att bl.a. utfärda förvaltningsföreskrifter för detta område”,¹⁹⁷⁷ och att komplettera ordningsstadgans föreskrifter om affischering m.m. och att det då skulle vara fråga om ”förvaltningsföreskrifter och förhållningsregler av *offentligrättslig* karaktär samt av mera ingripande natur än vad som kan anses vara möjligt för en enskild fastighetsägare”.¹⁹⁷⁸ Han har funnit att konungen har en ”normgivningsmakt” över hovet, vilken i förhållande till Djurgården ger honom ”en starkare position än fastighetsägare i allmänhet”.¹⁹⁷⁹

Det är min uppfattning att Bramstång gått för långt i dessa uttalanden.¹⁹⁸⁰ Som nyss nämnts framstår ett sådant resonemang som främmande i förhållande till systematiken i 8 kap. regeringsformen. Visserligen är dispositionsrätten långtgående avseende Djurgården, och konungen genom Riksmarskalksämbetet och Djurgårdsförvaltningen intar i alla väsentliga hänseenden en ägares position när det gäller att inom lagens gränser besluta över markens användning. På samma sätt som en fastighetsägare kan meddela föreskrifter om skötseln av sin skog eller sina ängar för t.ex. anställda och uppdragstagare kan konungen göra det avseende Djurgårdens mark.¹⁹⁸¹ Ingenting i instruktionen för Ståthållarämbetet antyder emellertid att konungen har avsett att försöka delegera någon offentligrättslig normgivningsmakt till ståthållaren eller Djurgårdsförvaltningen.¹⁹⁸²

Bötes- eller vitessanktioner har med osäkert konstitutionellt stöd förekommit i vissa ordningsregler för de kungl. slotten och för Djurgården under 1800-talet, men det står klart att några sådana sanktioner inte är förenliga med 8 kap. i nuvarande regeringsform. Man kan snarare jämföra med en kommuns ställning som markägare – om t.ex. någon olovligen tar mark i besittning, gäller samma regler för en offentlig markägare som för en privat.¹⁹⁸³ Även en kommun måste i egenskap av markägare vända sig till respektive judiciell myndighet, t.ex.

¹⁹⁷³ P. R. Ferlin, *Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende*, bd 1, Stockholm: P. G. Berg, 1858, s. 330-333.

¹⁹⁷⁴ Kungl. bref till öfverståthållarembetet af den 10 augusti 1866 angående Kungl. Djurgårdens förläggande till Stockholms stad, i *Kommunal författningssamling för Stockholm 1862-1876*, Stockholm 1887, s. 116-124.

¹⁹⁷⁵ Se tidigast Öfverståthållarembetets kungörelse angående särskilda ordningsföreskrifter för Stockholm utöfver hvad kungl. ordningsstadgan för rikets städer innehåller den 11 januari 1869, i *Kommunal författningssamling för Stockholm 1862-1876*, Stockholm 1887, s. 177-200, 6 § 27 mom. och 17-18 §§.

¹⁹⁷⁶ Bramstång 1991 s. 330-343.

¹⁹⁷⁷ Bramstång 1991 s. 337.

¹⁹⁷⁸ Bramstång 1991 s. 338.

¹⁹⁷⁹ Bramstång 1991 s. 340, båda citaten. Se också Bramstång Hov och slott s. 43-65.

¹⁹⁸⁰ Jfr härtill även Lena Liljegren Victorin, *Kungens normgivningsmakt på Djurgården*, kandidatuppsats LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats VT2017.

¹⁹⁸¹ Jfr Strömberg 1989 s. 30-34.

¹⁹⁸² Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken.

¹⁹⁸³ Se t.ex. Lagrådsremissen Avlägsnande – en ny form av särskild handräckning, 2017-02-23, s. 22-23.

begära handräckning hos Kronofogdemyndigheten eller väcka talan vid domstol, för att komma till sin rätt, om inte det finns lagstöd för att den kan agera som myndighet.¹⁹⁸⁴

¹⁹⁸⁴ Se t.ex. lagen (1982:129) om flyttning av fordon i vissa fall och förordningen (1982:198) om flyttning av fordon i vissa fall.

7. Immunitet, oberoende och finansiell neutralitet

7.1. Straffrättslig immunitet. Immunitet även inom andra rättsområden?

7.1.1. Bestämmelsen

Enligt 5 kap. 8 § regeringsformen kan konungen, eller drottning som är statschef, inte åtalas för sina gärningar. En riksföreståndare kan inte åtalas för sina gärningar som statschef. Bestämmelsen utgör enligt 10 kap. 14 § regeringsformen inte hinder mot att Sverige uppfyller sina åtaganden med anledning av Romstadgan för Internationella brottmålsdomstolen eller i förhållande till andra mellanfolkliga brottmålsdomstolar. Tidigare gällde enligt 3 § i 1809 års regeringsform att konungens majestät skulle hållas i helgd och vördnad, och att hans gärningar skulle vara ”mot allt åtal fredade”.

7.1.2. Straffrättslig immunitet

Konungen kan inte åtalas för sina gärningar, oavsett om de hör till utövningen av statschefsämbetet eller inte. Även riksföreståndare åtnjuter immunitet och kan inte ”åtalas för sina gärningar som statschef”. Den sistnämnda formuleringen är svårtolkad. Formuleringen ”gärningar som statschef” kan tolkas som att det bara är handlingar inom ämbetsutövningen som omfattas, men immuniteten blir i så fall mycket inskränkt, med tanke på att den ämbetsutövning som enligt grundlagarna är anförtrodd statschefen är så begränsad. Det handlar då främst om gärningar vid riksdagens öppnande samt vid ordförandeskap i konselj och utrikesnämnd.

Riksföreståndarens gärningar ”som statschef” skulle också kunna tolkas som alla gärningar som riksföreståndaren begår under den period som vederbörande är statschef, men i så fall hade preciseringen ”som statschef” varit överflödigt, det hade räckt att knyta immuniteten till riksföreståndarskapet. Holmberg m.fl. har uttryckt det som att regeln avser ”brott som [riksföreståndaren] begår under utövning av statschefsämbetet”,¹⁹⁸⁵ vilket inte är mera klagande. Här kan det få betydelse om riksföreståndaren anses utöva statschefsämbetet t.ex. vid olika typer av representation.

Inom Grundlagberedningen hade majoriteten ansett att immuniteten borde upphävas, medan en ledamot av beredningen och åtskilliga remissinstanser hade ansett att immuniteten borde behållas. Departementschefen anförde att åtalsimmunitet ”är mycket nära förbunden med monarkins begrepp”¹⁹⁸⁶ och även finns i andra monarkier. Det ansågs ”knappast vara förenat med några praktiskt betydelsefulla olägenheter” att behålla immuniteten.¹⁹⁸⁷

¹⁹⁸⁵ Holmberg m.fl. 2006 s. 265, så även Isberg och Eliason (Juno) version 3A.

¹⁹⁸⁶ Prop. 1973:90 s. 175.

¹⁹⁸⁷ Prop. 1973:90 s. 175.

Immuniteten omfattar även andra typer av utkrävande av ansvar för brott, såsom straff-förelägganden.¹⁹⁸⁸ Vite får enligt 9 kap. 8 § rättegångsbalken inte föreläggas när straff är utsatt, och staten får inte föreläggas vite. Även om detta avser viten och straff på processrättens område, kan noteras att utdömt vite enligt 35 kap. 7 § brottsbalken bortfaller på samma sätt som ådömda böter. Parallelliteten mellan straff och vite innebär att det normalt inte är möjligt att ingripa med straff och vite mot samma förfarande. Det finns dock undantag.¹⁹⁸⁹ Sambandet talar ändå för att konungen även torde vara immun mot vitesförelägganden.

Mot immuniteten svarar ett förstärkt straffrättsligt skydd för konungen, drottning som är statschef, eller riksföreståndare. Enligt 18 kap. brottsbalken, som handlar om högmålsbrott,¹⁹⁹⁰ finns bestämmelser om straffskärpning om ett brott enligt 3-5 kap. brottsbalken innebär ”förgripelse mot Konungen eller annan medlem av konungahuset eller mot den som i egenskap av riksföreståndare fullgör statschefens uppgifter” (2 §).¹⁹⁹¹ Dessa gärningar får inte utan regeringens förordnande åtalas av åklagare, om inte någon avlidit till följd av gärningen (8 §).

Blomberg tog upp frågan om hur en prins som hade begått förräderi eller andra för rikets säkerhet menliga brott skulle hanteras. Han konstaterade att det inte fanns något lagstöd för att förklara en sådan prins successionsrätten förlustig. Men han menade också att sådana förhållanden ”kunna göra ett bredvid grundlagen gående ingripande af statsmaktens utöfvare både möjligt och måhända nödvändigt”.¹⁹⁹² Reuterskiöld å sin sida ansåg att de successionsberättigade också borde anses ha straffrättslig immunitet, men att konung och riksdag borde kunna ta ifrån dem successionsrätten så att de sedan kunde åtalas och dömas. Han grundade detta på ”sakens natur [och] den svenska författningshistorien”.¹⁹⁹³ Detta är långtgående tolkningar eller uttalanden *de lege ferenda* och de kan inte anses ha betydelse numera.

7.1.3. *Civilrättslig immunitet på privaträttens område?*

I förarbetena till regeringsformen angavs att konungen inte längre skulle åtnjuta immunitet i civilrättsliga angelägenheter, och detta skulle utgöra en inskränkning i förhållande till vad som tidigare hade gällt.¹⁹⁹⁴ Civilrättsliga anspråk gentemot konungen ska enligt denna tolkning kunna göras gällande inför domstol.

I en grundlagskommentar anføres att frågan inte är oomtvistad, med hänvisning till en artikel av Gunnar Bramstäng.¹⁹⁹⁵ Bramstäng hade år 1972, i anledning av Grundlagberedningens förslag att upphäva immuniteten, närmare analyserat den historiska bakgrunden till den straffrättsliga immuniteten.¹⁹⁹⁶ När det gäller den civilrättsliga immuniteten hänvisade

¹⁹⁸⁸ Prop. 1973:90 s. 276; Holmberg m.fl. 2006 s. 265.

¹⁹⁸⁹ Rune Lavin, *Viteslagstiftningen*, Juno version 3B per 1 oktober 2019, kommentar till 2 §, avsnittet ”Förhållandet mellan vite och straff”.

¹⁹⁹⁰ En historiskt oegentlig rubriksättning, se Nelson 1950 s. 292-293.

¹⁹⁹¹ Se Nelson 1950 s. 289. Se beträffande begreppet ’konungahuset’ avsnitt 4.3.5.

¹⁹⁹² Blomberg 1904-06 s. 216, Blomberg 1911 s. 146.

¹⁹⁹³ Reuterskiöld 1914 s. 49-50, Reuterskiöld 1934 s. 210.

¹⁹⁹⁴ Prop. 1973:90 s. 175.

¹⁹⁹⁵ Holmberg m.fl. 2006 s. 165; se även Isberg och Eliason (Juno) version 3A.

¹⁹⁹⁶ Bramstäng 1972.

han till Naumann, som hävdade att konungen visserligen inte åtnjöt immunitet för förpliktelser enligt civilrättsliga kontrakt m.m. men att en stämningsansökan inte kunde riktas mot konungen personligen utan skulle riktas mot hans ombud eller mot den som förvaldade hans förmögenhet. Naumann resonerade så att man fick stämma konungens enskilda kassa och inte konungen personligen, precis som man stämde statskassan och inte konungen för en fordran på staten.¹⁹⁹⁷ Som Bramstång har framhållit fick detta synsätt också stöd av Högsta domstolens dom den 26 oktober 1852¹⁹⁹⁸ och av Karl XIV Johans brev den 4 november 1820 angående hans rätt som ägare av fast egendom.¹⁹⁹⁹ Högsta domstolen hade i ett utlåtande år 1818 kommit fram till att konungen och det kungl. husets medlemmar kunde äga svensk fastighet.²⁰⁰⁰ Reuterskiöld menade att allmän lag måste gälla för dessa personers förmögenhetsförhållanden.²⁰⁰¹ När det gällde forum ansågs det under den tid adeln hade *forum privilegium* i hovrätt som första instans att detta också gällde kungahusets medlemmar.²⁰⁰²

Immunitetsfrågan handlar snarare om att konungen har ställt ombud för sig eller har en ställföreträdare. Har konungen inte ställt ombud för sig för en viss tvist, torde det som Naumann skriver om behörighet för den som förvaltar hans förmögenhet avse hovet (Riksmarskalksämberet eller H.M. Konungens hovförvaltning). Reuterskiöld och Malmgren betraktade den kungliga förmögenheten som en särskild juridisk person med den befullmäktigade förvaltaren som organ.²⁰⁰³ Oavsett om förmögenheten var en särskild juridisk person eller inte – den ståndpunkten återkommer inte i senare upplagor av Malmgrens kommentar,²⁰⁰⁴ och han synes ha tagit visst avstånd från ståndpunkten²⁰⁰⁵ – menade Malmgren att talan skulle riktas mot förmögenhetens förvaltare.²⁰⁰⁶

Sedan Djurgården hade lagts under Stockholms stad uppkom på 1870-talet fråga om underhållet av vissa vägar. Stockholms stad yrkade vid Överståthållarämbetet att Riksmarskalksämberet skulle föreläggas sköta vägarna, och Överståthållarämbetet fann att Riksmarskalksämberet inte kunde undgå att på konungens och kronans vägnar ansvara för detta underhåll. Riksmarskalksämberet begärde konungens prövning av detta beslut, och konungen ogillade stadens yrkande eftersom staden hade ansvar för dessa vägar och broar inom stadens område.²⁰⁰⁷ Av intresse här är att Riksmarskalksämberet som överordnat organ inom hovet

¹⁹⁹⁷ Naumann 1879-84 bd 2 s. 67-70, 343-344

¹⁹⁹⁸ JA 1852-53 s. 555; se Gustaf Broomé, *Allmänna civilprocessen enligt svensk gällande rätt*, Lund: Gleerup, 1882, s. 70-71.

¹⁹⁹⁹ Broomé 1882 s. 70-72. Jfr Cederschiöld 1828 s. 7, som hävdade att genom åtalsfriheten "Majestätet upphöjes öfver all ansvarighet inför lagen" och att konungen inte skulle i något avseende "kunna stå i medborgerliga förhållanden". Om konungen "nedstege ifrån Majestätets höjd" och underkastade sig allmän lag, "så skulle äfven Domstolarne kunna nödgas, uti Konungens person söka skilja den enskilda medborgaren ifrån Majestätet, til ej obetydlig fördunkling af Majestätets glans, och wåda för dess helgd".

²⁰⁰⁰ Wedberg 1940 s. 76-77; Reuterskiöld 1914 s. 48.

²⁰⁰¹ Reuterskiöld 1914 s. 48.

²⁰⁰² Naumann 1879-84 bd 2 s. 338, Broomé 1882 s. 73, Hagman 1902 s. 10 och 105.

²⁰⁰³ Reuterskiöld 1914 s. 50, Malmgren 1921 s. 6.

²⁰⁰⁴ Se t.ex. Malmgren 1947 s. 7 och därefter följande upplagor.

²⁰⁰⁵ Malmgren 1948 s. 76, där han anger att Reuterskiöld betraktade konungens förmögenhet som en särskild juridisk person.

²⁰⁰⁶ Malmgren 1947 s. 7; Malmgren, Sundberg och Petrén 1971 s. 8; Malmgren 1948 s. 76.

²⁰⁰⁷ Kungl. bref. till öfverståthållarembetet angående riksmarskalksämberets underdåniga besvär i fråga om skyldigheten att verkställa snöskottning å en del af vägen emellan Albano och Älkistan den 2 juli 1875, i *Kommunal författningsamling för Stockholm 1862-1876*, Stockholm 1887, s. 456-457.

förde talan för Djurgårdskassan (den juridiska personen) eller konungen (innehavaren av dispositionsrätten).

Det har funnits olika synsätt när det gäller huruvida konungen har civilrättslig immunitet och om en avsaknad av sådan immunitet är en förändring jämfört med tidigare gällande rättsläge. Det rådande synsättet verkar ha varit att talan mot konungen riktades mot hans kassa eller mot hans ombud, och det är oklart om det rättsläget har förändrats. Det i praktiken väsentliga torde enligt min mening vara om ett civilrättsligt anspråk riktas mot konungens privatförmögenhet (konungen personligen) eller mot någon av de juridiska personer som förvaltar olika anslag (se ovan avsnitt 6.8.7.), eftersom detta är avgörande för partsställningen. Vem som sedan företräder parten i fråga kan bedömas på vanligt sätt enligt reglerna om ställföreträdarskap eller rättegångsombud.

7.1.4. *Indispositiva mål*

När det gäller indispositiva mål där talan avser en konstitutiv dom om t.ex. äktenskapsskillnad, faderskap eller vårdnad om barn, blir situationen en annan. Bramstång noterade att Blomberg hade hävdad att konungen frivilligt kunde underkasta sig en dom på t.ex. äktenskapsskillnad,²⁰⁰⁸ medan Malmgren hävdade att talan inte alls kunde riktas mot konungen, t.ex. i fråga om äktenskapsskillnad, eftersom ”allt statligt tvång (genom stämning, dom eller exekution)” var uteslutet.²⁰⁰⁹ I mål där talan inte kunde riktas mot förvaltaren av den kungliga förmögenheten, t.ex. i indispositiva mål, kunde talan enligt Malmgren inte alls väckas mot konungen.²⁰¹⁰ Malmgren ansåg dock inte rättsläget vara alldeles klart.²⁰¹¹

Reuterskiöld menade att äktenskapsskillnad mellan konungen och drottningen inte kunde ske genom domstolsutslag ”utan blott genom konungs och riksdags förklaring om förlust af förmågan att med konungen dela tronen, d. v. s. att vara konungens gemål. Andra furstliga äktenskap upplösas rätteligen genom förklaring af Kongl. Maj:t i statsrådet eller högsta domstolen”.²⁰¹² Vad detta skulle kunna grundas på för rättsregler är tämligen oklart, men Reuterskiöld kunde senare konstatera att år 1914 upplöstes ett äktenskap inom kungahuset (det mellan prins Wilhelm och prinsessan Maria, född storfurstinna av Ryssland) genom beslut i statsrådet. Reuterskiöld hävdade att vanlig civillag inte utan vidare kunde gälla, eftersom äktenskapet ofta grundats på ”folkrättsliga traktater, som icke utan förhandlingar med vederbörande främmande makt må åsidosättas eller förändras”²⁰¹³ (se ovan avsnitt 6.1.2.). Därav följde enligt Reuterskiöld att det var konungens prerogativ att besluta hur en fråga om äktenskapsskillnad skulle handläggas och avgöras, och det var enligt honom det som hade skett år 1914.²⁰¹⁴

Förarbetsuttalandet om att någon civilrättslig immunitet inte längre finns markerar i denna del, om Blombergs och Reuterskiölds synsätt är riktigt, en tydlig förändring – även

²⁰⁰⁸ Blomberg 1904-06 s. 255.

²⁰⁰⁹ Malmgren 1921 s. 6.

²⁰¹⁰ Malmgren 1921 s. 6; Malmgren, Sundberg och Petréen 1971 s. 8.

²⁰¹¹ Malmgren 1948 s. 76.

²⁰¹² Reuterskiöld 1914 s. 49.

²⁰¹³ Reuterskiöld 1934 s. 206.

²⁰¹⁴ Reuterskiöld 1934 s. 206.

om tvister om pengar liksom tidigare kan föras med hovet som svarande, kan den nu nämnda typen av indispositiva mål föras med konungen personligen som svarande. Ett exempel på att konungen gjort en ansökan i eget namn är ansökan om permutation av Galliera-fideikommisset.²⁰¹⁵

7.2. Oberoende och finansiell neutralitet

Konungens och kungahusets oberoende och neutralitet har hittills inte diskuterats särskilt mycket i litteraturen som ett sammanhållet tema. Temat har emellertid uppmärksammats i tre sammanhang som redan berörts, nämligen kravet på jämbördighet vid giftermål (se ovan avsnitt 5.4.4.), de skatterättsliga privilegierna för kungahusets medlemmar (se ovan avsnitt 4.3.6.) och förbudet för medlemmar av kungahuset att inneha civila ämbeten (se ovan avsnitt 5.7.2.). Detta knyter också an till diskussionen i det sistnämnda avsnittet om frågan huruvida de successionsberättigade har en offentligrättslig ställning eller är att anse som privatpersoner. De nämnda typerna av rättsregler kan synas något olikartade, men det finns en koppling mellan dem på så sätt att de har varit avsedda att säkerställa att kungahusets medlemmar skulle stå fria från olika intressen och grupperingar i samhället.

Syftet med jämbördighetskravet var bl.a. att säkerställa att släktskapsförbindelser mellan ett kungahus och egna eller andras undersåtar inte skulle uppkomma, något som stödde sig på ”viktiga politiska grunder”.²⁰¹⁶ Konungen skulle stå så fri som möjligt i förhållande till alla enskilda personer och privatintressen, även om Reuterskiöld ansåg att det behovet blev mindre viktigt i takt med att den personliga kungamakten försvagades.²⁰¹⁷ I egenskap av riksdagsledamot argumenterade han dock för att konung och kungahus borde stå fria från familjeförbindelser som kunde verka tryckande och tvingande.²⁰¹⁸ Detta har redan återgetts i avsnitt 5.4.4., men i det nu aktuella sammanhanget ska noteras att jämbördighetskravet har fungerat som ett slags skydd för kungamaktens och kungafamiljens opartiskhet. I 1977 års utredning om kvinnlig tronföljd angavs att skälet bakom bestämmelserna var kungahuset skulle ”bevaras som en exklusiv och sluten enhet med en viss distans till befolkningen i övrigt”, vilket förmenades ”utgöra en förutsättning för att kungen skall kunna inta den opartiska ställning som enligt vad förut nämnts är ett av huvudmotiven för arvsmonarkin.”²⁰¹⁹ Även om jämbördighetskravet hade förlorat denna funktion fanns kravet på opartiskhet kvar.

Enligt 45 § i 1809 års regeringsform fick de successionsberättigade prinsarna inte ha något civilt ämbete, eftersom de borde få överblick över statens hela verksamhet och inte bara verksamheten i någon viss befattning,²⁰²⁰ dock borde de ha erfarenhet av krigsmakten eftersom de kunde bli överste krigsherren.²⁰²¹ Detta fick flera konsekvenser, främst att de behövde ha någon annan försörjning, nämligen genom anslag under statsbudgetens första hu-

²⁰¹⁵ Regeringsbeslut, 2013-04-25, Ju2012/3914/L2.

²⁰¹⁶ Naumann 1879-84 bd 2 s. 47; jfr även Bramstäng 1990 s. 13.

²⁰¹⁷ Reuterskiöld 1934 s. 209.

²⁰¹⁸ Prot. 1937:FK8 s. 9-11.

²⁰¹⁹ SOU 1977:5 s. 42.

²⁰²⁰ Kjellén 1890 s. 57-58, som hänvisar till 1810 års konstitutionsutskott.

²⁰²¹ Reuterskiöld 1914 s. 49; Malmgren 1948 s. 81-82.

vudtitel. Här återfinns grunden för Oscar II:s resonemang när han i sin diktamen till statsrådsprotokollet år 1886 utvecklade sin begäran om egna anslag under första huvudtiteln till sina söner (omnämnt även ovan i avsnitt 6.5.5.).²⁰²² I hans uttalande ligger att de begränsningar som gällde beträffande yrkesval m.m. för kungahusets medlemmar borde motsvaras av statliga anslag, underförstått för att deras opartiskhet och neutralitet skulle kunna bevaras. Motsvarande resonemang låg också till grund för de skatterättsliga privilegierna för kungahusets medlemmar. År 1920 uttalade bevillningsutskottet, efter att ha redogjort för 45 § regeringsformen:

”Då det dessutom, åtminstone hittills, ansetts praktiskt uteslutet, att en medlem av konungahuset skulle bekläda anställning i enskild tjänst eller uppträda som privat näringsföretagare, är det uppenbart, att de kungliga personernas förvärvsmöjligheter äro starkt kringskurna, jämfört med övriga medborgares.”²⁰²³

Detta föranledde slutsatsen att anslagen till kungahusets medlemmar inte skulle beskattas. År 1960 uttalade bevillningsutskottet att skattefriheten för kungahusets medlemmar för inkomst av kapital och för förmögenhet ”torde [...] få ses mot bakgrunden av att vissa grundlagsstadgade inskränkningar gäller i fråga om möjligheterna för konungahusets medlemmar till förvärvsarbete”.²⁰²⁴

Även om förutsättningarna har ändrats på så sätt att jämbördighetskravet och de särskilda skattefriheterna utöver för hov- och slottsstatsanslagen har försvunnit, lever kravet på opartiskhet och finansiell neutralitet kvar.²⁰²⁵ Det har inte, tvärt emot vad Reuterskiöld ansåg, försvagats i samband med att den personliga kungamakten försvunnit. Konstitutionellt sett kan det sägas bygga på uttalandena i förarbetena till 1974 års regeringsform om att konungens sätt att utöva representation inom landet och i förhållande till andra stater inte fick vara sådant att det skulle tyda på motsatsförhållande mellan statschefen och de politiskt ansvariga organen och att ”statschefens hela agerande inför offentligheten måste präglas av hans roll att företräda nationen i dess helhet”.²⁰²⁶ Detta kan också anknytas till portalstadgandet om allas likhet inför lagen och kravet på saklighet och opartiskhet i offentlig förvaltningsverksamhet enligt 1 kap. 9 § regeringsformen. I anslutning till rådande system för finansiering av kungahuset och hovet uttrycks samma tankegång t.ex. så här i Hovstaternas verksamhetsberättelser från år 2019:

”Det rådande systemet säkerställer statschefens och hans familjs neutralitet. Om statschefen skulle vara hänvisad till extern finansiering för sina och sin familjs privata omkostnader från exempelvis organisationer, företag och privatpersoner skulle statschefens oberoende kunna ifrågasättas. Därtill säkerställer systemet det faktum att den svenska monarkin inte bygger på förutsättningen att statschefen har en privat förmögenhet utan på demokratiska beslut i Sveriges riksdag.”²⁰²⁷

²⁰²² Prop. 1886:32 s. 2-5.

²⁰²³ Bevillningsutskottets bet. 1920:9 s. 3.

²⁰²⁴ Bevillningsutskottets bet. 1960:6 s. 1, se även 1961:12 samt bet. 1971:SkU44.

²⁰²⁵ När skatteprivilegierna avskaffades var inte syftet att ändra de ekonomiska förutsättningarna på något sätt som har betydelse för neutraliteten, se prop. 1974:98 s. 64-65 och prop. 1975:1 bilaga 3 Kungl. Hov- och slottsstaterna s. 1.

²⁰²⁶ Prop. 1973:90 s. 174.

²⁰²⁷ Kungl. Hovstaternas verksamhetsberättelse 2019 s. 10.

Mot denna bakgrund kan man också se konungens beslut den 7 oktober 2019 om att göra en ny avgränsning mellan å ena sidan det kungl. huset med de närmast successionsberättigade och konungens barn i övrigt och å andra sidan den kungl. familjen dit de yngre barnens barn hör (se avsnitt 4.3.4.). I samband med detta uttalades även att de successionsrättsligt mer perifera medlemmarna av kungafamiljen kommer att i högre grad betraktas som privatpersoner:

”De kommer inte att ha de begränsningar vad avser att ta anställning eller bedriva näring som normalt är förknippat med Kungliga personer som företräder Sverige. Det innebär också att de inte kan förväntas få sina levnadsomkostnader i någon utsträckning täckta av riksdagens anslag till H.M. Konungen.”²⁰²⁸

Här är det alltså tydligt att kravet på oberoende och finansiell neutralitet främst gäller de mer centrala medlemmarna av kungahuset.

Ett annat exempel på betydelsen av finansiell neutralitet har lyfts fram beträffande det brittiska systemet för utseende av hovleverantörer. Kravet på neutralitet skärptes genom reformer på 1990-talet. Avvägningen är tydlig: Å ena sidan ska hovet inte betala överpriser eftersom det är skattebetalarnas pengar som används, å andra sidan ska inte leverantörer frestas att ge rabatter i hopp om att bli utnämnda till hovleverantörer.²⁰²⁹

I kapitlet *Constraints on the Monarchy* har Robert Hazell och Bob Morris samlat texter om de begränsningar som åvilar de europeiska kungahusens medlemmar för att de ska kunna behålla sin neutralitet i kontroversiella samhällsfrågor.²⁰³⁰ Resor utomlands måste samordnas med regeringen så att det inte uppstår motsättningar gentemot utrikespolitiken. Detta gäller särskilt monarken men även i hög grad tronföljaren. Militärtjänst, diplomati, hållbar utveckling, bistånd och fredsbevarande arbete kan vara lämpliga områden för en tronföljare att engagera sig i. Det sägs i detta sammanhang att kronprinsessan Victoria ”may provide the role model for the future”.²⁰³¹ Hertigen och hertiginnan av Sussex utgör å andra sidan exempel på att det är svårt att delvis fullgöra officiella uppdrag och samtidigt ägna sig åt annat – ”the contradictions and conflicts of interest were too great to make it possible”.²⁰³²

²⁰²⁸ Se hänvisning i avsnitt 4.3.4.

²⁰²⁹ Heald 2003 s. 87.

²⁰³⁰ Hazell och Morris (red.) s. 193-211.

²⁰³¹ Hazell och Morris (red.) s. 211 (Olivia Hepsworth).

²⁰³² Hazell och Morris (red.) s. 201 (Robert Hazell).

8. Ordens- och medaljväsendets rättsliga reglering

8.1. Ordensväsendets uppkomst i Europa och anknytning till statschefsämbeten

8.1.1. Andliga riddarordnar

Ordensväsendet har en bakgrund i korstågstens andliga riddarordnar.²⁰³³ Dessa grundades på 1100-talet, under korstågstiden, och bestod av riddare som såg korstågen och erövringen av det heliga landet som en helig plikt. Sedan tidigare fanns i Jerusalem ett sjukhus för pilgrimer till det heliga landet, och Johanniterorden utvecklades för att ansvara för sjukhuset och för väpnad eskort åt pilgrimerna. År 1113 bekräftade påven Paschalis II att orden skulle vara en självständig och självstyrande organisation, och den kan därmed betecknas som en korporation. En annan liknande orden, Tempelherreorden, inrättades år 1119 och fick påvlig bekräftelse år 1139 men upplöstes av påven år 1312. Ytterligare en liknande orden är Heliga Gravens Orden, som har medeltida rötter men först senare fick formen av en korporation ledd av ett ordenskapitel.²⁰³⁴ På 1800- och 1900-talen omformades Heliga Gravens Orden till en riddarorden med påven som *fons honorum* och med en kardinal som stormästare. Med *fons honorum* eller *fons dignitatis* (ärans, hedersbetygelsernas eller värdigheternas källa) avses att en statschef fungerar som källa för titlar och utmärkelser som syftar till att hedra någon eller ge den en högre värdighet.²⁰³⁵

Johanniterorden flyttade senare sitt högkvarter till Akko, Cypern, Rhodos och slutligen år 1530 till Malta, varav det nuvarande namnet Malteserorden kommer. Sedan år 1834 har den emellertid sitt säte i Rom. Redan under 1100-talet hade orden verksamhet i de nordiska

²⁰³³ Framställningen i avsnitt 8.1.1. och 8.1.2. bygger främst på Wernstedt 1935 s. 17-21; Löwenhielm i Nordenvall (red.) 1998 s. 11-22 samt Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. xliii-l, 3-96, 121-136, 187-293, 301-322. Därtill kommer referenser för mer specifika uppgifter enligt vad som anges i det följande.

²⁰³⁴ Kaspar Elm, "Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden" i *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Vorträge und Forschungen herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, bd XXVI, Sigmaringen: Thorbecke, 1980, s. 141-169. Se också Ludwig Biewer, "Kreuzessymbolik und Wappenwesen der Johanniter. Ein Beitrag zur ordensritterlichen Heraldik" i *Herold-Jahrbuch*, neue Folge, bd 25, Berlin: Herold, 2020, s. 7-46 ssk. s. 12-13.

²⁰³⁵ Det brittiska hovet uttrycker det så här på sin hemsida royal.uk, avdelningen "The Queen and Honours": "As 'fountain of honour' in the UK, The Queen has the sole right of conferring titles of honour on deserving people from all walks of life, in public recognition of their merit, service or bravery." 2021-03-02. Beträffande den rättsliga regleringen inom det tysk-romerska riket utgick Johann Jacob Moser från att "der Kayser alleine *fons Dignitatum in Imperio* zu seyn angegeben wird und zu seinen Reservaten gehöret, allerley Standes-Erhöhung zu ertheilen"; detta apropå en fråga om jurisdiktionen i samband med vissa äktenskap. Johann Jacob Moser, *Teutsches Staats-Recht*, del 19, Leipzig und Ebersdorff in Vogtland: Bernhard Ehrenfrid Vollrath, 1745, s. 365. Jfr också till att det gällde alla typer av värdigheter, även sådana som inte innefattade en "Standes-erhöhung"/"Standeserhebung" del 4, 2 uppl., Frankfurt und Leipzig, 1748, s. 103-190 ssk. s. 134 och 222-248 ssk. s. 224. Se också del 35, Leipzig und Ebersdorff in Vogtland, 1748 s. 483-484 angående att riksfurstarna inom ramen för sina personliga rättigheter stiftat ordnar; Moser nämner utöver Gyllene Skinnets orden *Orden de la Fidelité* (Baden-Durlach), *Roter Adler-Orden* (Brandenburg-Bayreuth), *Ritterorden von der Jagd* (Württemberg, senare kallad *Orden der Württembergischen Krone*). Se också Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, uppslagsord "Hofpfalzgraf" (G. Dolezalek) och "Standeserhöhung" (A. Erler).

länderna, med centrum i Antvorskov på Själland. Genom reformationen delades Johanniterorden i en katolsk del (Malteserorden) och en evangelisk del som behöll namnet Johanniterorden. Ur den sistnämnda har kommit en svensk Johanniterorden, som sedan år 1946 är självständig och har konungen som beskyddare.

År 1202 grundades en Svärdsriddarorden av biskop Albert av Riga, vilken skulle skydda kristendomens utbredning i Baltikum och bekräftades av påven Innocentius III. Denna orden uppgick snart i Tyska orden, som behärskade östersjöprovinserna till år 1562, då den upplöstes och dess besittningar hade erövrats bl.a. av Sverige. Som vi senare ska se, tjänade Svärdsriddarorden som ett slags förebild för den svenska Svärdsorden, och Serafimerorden fick ett ansvar för bl.a. sjukvård, helt i linje med de andliga riddarordnarnas exempel.

8.1.2. Riddarordnar med kedja, förtjänstordnar

Under 1300- och 1400-talen började konungar inrätta riddarordnar och till medlemmarna överrätta dyrbara riddarkedjor. Det fanns olika inspirationskällor: de andliga riddarordnarna, verksamheten i torneringssällskap och ridderliga broderskap, samt berättelserna om kung Artur och riddarna av det runda bordet.²⁰³⁶ Strumpebandsorden (1348),²⁰³⁷ Annunziataorden (1362), Gyllene skinnets orden (1430), Elefantorden (1464) och S:t Mikaelnsorden (1469) är exempel på denna utveckling. Flera av dessa ordnar existerar alltjämt, som sitt lands förnämsta ordensutmärkelse, t.ex. Strumpebandsorden i Storbritannien och Elefantorden i Danmark. När det gäller Elefantorden ska nämnas att ordenskedjan med elefanter är känd sedan år 1457 men att orden blev vilande och sedan återinstittades med namnet Elefantorden år 1580.²⁰³⁸

Denna typ av ordnar har oftast ett begränsat antal riddare, och monarken och dennes successorer fungerade som ordensherrar. En mindre krets pålitliga och högt uppsatta personer knöts till monarkens person och lovade lydnad och lojalitet. Till skillnad från de andliga riddarordnarna gällde för dessa ordnar att de ”acquired legitimacy not by recognition as a religious Order by the Church, but through the act of a secular *fons honorum*”.²⁰³⁹ Det finns oftast ett kapell eller en särskild kyrka med korstolar för riddarna med deras vapen och där ordenskapitel kan hållas. Som exempel kan nämnas S:t Georgskapellet vid Windsor för Strumpebandsorden. Det förekom också att riddarna hade ordenskapitel i olika katedraler, vilket förklarar att vapen för riddare av Gyllene Skinnets orden bl.a. finns i katedralerna i Barcelona, Brügge och Antwerpen.

När man under 1500-talet försökte hitta en definition för vad som utgjorde en riddarorden uppmärksammade man att ordnarna hade stadgar och ett begränsat antal medlemmar. Denna korporativa karaktär var viktig för att en riddarorden skulle skiljas från fall av enstaka

²⁰³⁶ Se till medeltidens riddarkultur D’Arcy Jonathan Dacre Boulton, *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in later Medieval Europe 1325-1520*, 2 uppl., Woodbridge: The Boydell Press, 2000, s. 1-26.

²⁰³⁷ Peter J. Begent och Hubert Chesshyre, *The Most Noble Order of the Garter 650 Years*, London: Spink, 1999, s. 7-18.

²⁰³⁸ Bartholdy 2021, kap. 6, avsnittet Kongens ridderorden; Nils G. Bartholdy, ”Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie” i s. Mogens Bencard och Tage Kaarsted, *Fra korsridder til ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Odense: Odense universitetsforlag, 1993, s. 9-55; Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 301-314 (Peter Kurrild-Klitgaard).

²⁰³⁹ Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 5 (Jonathan Riley-Smith).

förläningar av riddarkedjor eller riddarvärdigheter. Ett sådant krav tillämpades dock inte konsekvent, t.ex. omtalades den engelska Bath-orden som ett ordenssällskap redan innan det fick stadgar år 1725. Antti Matikkala har redogjort för att John Anstis, som var arkitekten bakom Bath-ordens inrättande som ett ordenssällskap, krävde att en riddarorden hade en monark som ordensherre samt riddare, stadgar och insignier.²⁰⁴⁰

Att det var nödvändigt att en suverän härskare, såsom kejsaren, påven eller en konung, var ordensherre²⁰⁴¹ hänger samman med att endast dessa, i egenskap av *fons honorum*, kunde upphöja sina undersåtar i en högre värdighet. Detta rättsläge klarades på 1200-talet. Olika författare har hänvisat till delvis olika källor från 1100- och 1200-talen,²⁰⁴² och utan att närmare gå in på detaljerna kan konstateras att huvudregeln var att endast den kunde bli riddare som var son till en riddare. Monarken kunde dock ge dispens från detta bördskrav. Ett tydligt exempel finns, som Karl Friedrich Eichhorn lyfte fram,²⁰⁴³ i en handling från Konrad IV:s tid (1228-1254, kejsare 1237-1254) med en dispensansökan från en person vars far inte var riddare. Dispens medgavs och handlingen utfärdades för allmän kännedom vid 1200-talets mitt.²⁰⁴⁴ Genom Westfaliska freden år 1648, som inte bara var ett fredsfördrag utan också utgjorde en grundlag för det tysk-romerska riket, slogs fast att det var kejsaren som hade rätt att upphöja personer till högre stånd och att förläna titlar.²⁰⁴⁵

Under sent 1600-tal uppkom ett nytt slags ordnar, förtjänstordnarna, som belöningar för militära eller civila förtjänster. Man kan beskriva det som en ny våg av riddarordnar. De skilde sig från de äldre ordnarna genom att de hade flera grader eller klasser.²⁰⁴⁶ På så sätt kunde man belöna ett större antal personer. De de som förlänats en sådan orden uppfattade sig,

²⁰⁴⁰ Matikkala 2016 s. 38. Se angående en mer detaljerad kategorisering avseende medeltidens ordenssällskap med kunglig medverkan Boulton 2000 s. 541-546.

²⁰⁴¹ Egenskapen av ordensherre kan sammanfalla med stormästarskapet men ordensherren kan också utse en särskild stormästare. T.ex. har påven såsom ordensherre utsett en kardinal att vara stormästare för Heliga Gravens Orden, och drottning Elizabeth har som ordensherre utsett prinsessan Anne att vara stormästare för the Royal Victorian Order.

²⁰⁴² Heraldikhistorikern Gustav Seyler (*Geschichte der Heraldik. Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft*, Nachdruck (1885-1889) Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1970, s. 9) har hänvisat till vissa förordningar från Fredrik I Barbarossas tid, år 1155 och 1187, och Maurice Keen (*Chivalry*, New Haven/London: Yale University Press, 1984, s. 143-144; se även Katie Stevenson, *Chivalry and Knighthood in Scotland 1424-1513*, Woodbridge: The Boydell Press, 2006, s. 8; jfr också Richard Mortimer, "Knights and Knighthood in Germany in the Central Middle Ages" i Christopher Harper-Bill och Ruth Harvey (red.), *The Ideals and Practice of Medieval Knighthood. Papers from the first and second Strawberry Hill conferences*, Woodbridge: The Boydell Press, 1986, s. 86-103 på s. 100) har hänvisat till Seyler men förlagt rättsutvecklingen till en något senare period, under Fredrik II:s tid (kejsare 1220-1250). Seyler hänvisade emellertid till rättshistorikern Karl Friedrich Eichhorn (*Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, 5 uppl., bd 2, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1843, s. 151-152), som menade att det var frågan om att den som ville bli riddare behövde visa att han var född fri ("freie Geburt"), och att detta var enklare för den vars far var riddare men också var möjligt för den som var född fri men hade en far som inte var riddare. Se också D'Arcy Jonathan Dacre Boulton, "Classic Knighthood as Nobiliary Dignity: The Knighting of Counts and Kings' Sons in England, 1066-1272" i Stephen Church och Ruth Harvey (red.), *Medieval Knighthood V. Papers from the sixth Strawberry Hill Conference 1994*, Woodbridge: The Boydell Press, 1995, s. 41-100, ssk. s. 60-62.

²⁰⁴³ Eichhorn 1843 s. 151-152.

²⁰⁴⁴ Denna finns tryckt i Melchior Goldast, DD. NN. *Imperatorum Augustorum, Caesarum Ac Regum S. Imperii Romano-Theutonici Recensus, Constitutiones, Ordinationes Et Rescripta*, bd 3, Offenbach 1610, s. 398.

²⁰⁴⁵ Michael Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, bd 1, 1600-1800, München: C. H. Beck, 1988, s. 228.

²⁰⁴⁶ Matikkala 2016 s. 35-36.

och uppfattades av andra, som tillhörande en gemensam grupp eller en korporation. I realiteten innebar förändringen ändå att karaktären av slutet sällskap tonades ned, även om den tydligt fanns kvar i den högsta graden som sedd för sig själv var exklusiv, hade en antalsbegränsning och påminner om de äldre ordenssällskapen. Monarken var ordensherre och/eller stormästare och det fanns ett ordenskapitel.

Den första av dessa ordnar var den franska S:t Ludvigsorden, som instiftades år 1693 och var indelad i tre grader med högst åtta kommendörer med stora korset, högst 24 kommendörer och ett obegränsat antal riddare. En annan fransk orden, S:t Mikaelnsorden, hade grundats år 1469 men utvecklats till en utmärkelse för civila förtjänster. Den var på detta sätt en förebild för Nordstjärneorden, och från den hämtades också Nordstjärneordens svarta band.²⁰⁴⁷

Successivt skedde i allt högre grad en övergång från uppfattningen att en orden utgjorde ett till monarkens person knutet sällskap till synsättet att en orden utgjorde ett system för belöning av förtjänster om staten och samhället. Hederslegionen, som instiftades av Napoleon Bonaparte år 1802, är ett tydligt tecken på denna förändring. Denna orden skulle inte i första hand associeras med medeltida riddarromantik utan med Romarrikets legioner – Napoleon var i flera avseenden inspirerad av Romarrikets symboler och estetik. Hederslegionen skulle ha fyra grader: storofficer, kommendör, officer och legionär. Den fick senare en ytterligare högsta grad och den lägsta bytte namn till riddare.²⁰⁴⁸

Härefter stod det klart för många monarker att de antingen behövde inrätta nya förtjänstordnar med flera grader, eller utvidga möjligheterna att tilldela äldre ordnar. Av de äldre ordnarna finns det därför några, som Strumpebandsorden och Elefantorden, som har fortsatt att ha endast en klass och delas ut till ett begränsat antal personer. Andra äldre ordnar har modifierats till att mer likna förtjänstordnar. Ett exempel är Dannebrogorden, som inrättades år 1671 och fick stadgar första gången år 1691. År 1808 infördes, under inspiration från Hederslegionen, fyra grader: storkommendör, storkors, kommendör och riddare. Numera finns fem grader.²⁰⁴⁹ Den svenska Vasaorden är det första exemplet på en egalitär orden, det vill säga en orden som kan förlänas för förtjänstfulla insatser oavsett mottagarens börd, rang eller tjänsteställning.²⁰⁵⁰

8.1.3. *Dynastiska ordnar, internationella och folkrättsliga förhållanden*

Instiftandet av Hederslegionen var ett sätt att ersätta den gamla franska monarkins ordnar, såsom S:t Ludvigsorden, vilka avskaffades under åren 1790-92.²⁰⁵¹ På liknande sätt har nya ordnar inrättats av republiker som trätt i monarkiers ställe, eller har äldre ordnar fortsatt

²⁰⁴⁷ Bergroth 1997-98 s. 25.

²⁰⁴⁸ Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 415-427.

²⁰⁴⁹ Tom C. Bergroth, "Dannebrogordenens utvidelse 1808 med Æreslegionen som forbillede" i *La Légion d'Honneur et l'Ordre du Dannebrog. Æreslegionen og Dannebrogordenen*, København: Ordenskapitlet, 1982, s. 49-60; Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 401-414 (Peter Kurrild-Klitgaard).

²⁰⁵⁰ Erik T:son Ugglå, "Ordensväsendets vara eller icke vara" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 3, nr 27, 1973, s. 331-332; Leif Pålsson, "Vasaorden 205 år" i *Skandinavisk Numismatik*, nr 6, 1977, s. 32-36; Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 517-520 (Jonas Arnell). Pålssons artikel innehåller en rad exempel på mottagare av Vasaorden.

²⁰⁵¹ Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 415-418.

att förlänas, som t.ex. den isländska Falkorden, med vissa förändringar av ordenstecknets symboler. I Portugal avskaffades ordnarna år 1910 efter monarkins fall men några av dem återupprättades år 1917-18 med republikens president som stormästare.²⁰⁵² I Italien inrättades en ny förtjänstorden år 1951, varvid de äldre ordnarna avskaffades eller inte längre skulle utdelas.²⁰⁵³ Det saknas anledning att betvivla att en stat som bytt statsskick har möjlighet att reglera frågan om äldre ordnars existens.²⁰⁵⁴

I vissa fall har de äldre ordnarna fortsatt att existera, och den person som enligt den avskaffade monarkins successionsordning skulle ha varit monark fungerar då som ordensherre. Ett speciellt exempel är Gyllene Skinnets orden, som år 1711 delades i en spansk och en österrikisk gren. På så sätt är Gyllene skinnets orden dels en spansk statsorden, dels en husorden inom den Habsburgska dynastin. Den spanska staten erkänner den habsburgska grenen, och den österrikiska republiken erkänner sedan år 1953 den österrikiska grenen som en habsburgsk familjeorden och som en självständig korporation eller stiftelse.²⁰⁵⁵

I många länder finns det bestämmelser om att medborgare inte får ta emot ordensutmärkelser från andra länders statschefer utan samtycke från det egna landets statschef.²⁰⁵⁶ I t.ex. Frankrike gäller detta under straffansvar, och det är även förbjudet att bära utländska dekorationer som delats ut av annan än statschef.²⁰⁵⁷ Liknande bestämmelser har funnits i Sverige också, senast i 1902 års ordensstadgar, där det angavs: ”Svenska män, som äro innehafvare af någon af dessa ordnar, må ej utan Konungens tillstånd mottaga eller anlägga och bära någon utländsk orden.” Bestämmelsen fanns inte med i 1952 års stadgar, men jag har inte hittat någon upplysning om varför den utgick.

Den reglering som existerar i Sverige numera finns i Försvarsmaktens uniformsreglemente. I kap. 12 anges bl.a. att endast utmärkelser som Försvarsmakten medgivit bärandetillstånd för får bäras på uniform. Innehavare av utländska och internationella utmärkelse-tecken ska lämna en skriftlig ansökan om bärandetillstånd till Högkvarteret, och om ansökan gäller tillstånd att bära utländsk orden ska ansökan innehålla en bilaga med Kungl. Maj:ts Ordens yttrande över ordenstecknets status och lämplighet att bära på Försvarsmaktens uniformer.²⁰⁵⁸ Enligt Polismyndighetens föreskrifter får ”svenska, utländska och internationella ordenstecken, minnestecken, hederstecken, medaljer och andra utmärkelsetecken” bäras på

²⁰⁵² Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 448 (José Vicente de Bragança).

²⁰⁵³ 9 § L. 3 marzo 1951, n. 178, Istituzione dell'Ordine ”Al merito della Repubblica italiana” e disciplina del conferimento e dell'uso delle onorificenze.

²⁰⁵⁴ Noel Cox, ”The principles of international law governing the Sovereign authority for the creation and administration of Orders of Chivalry” i Rory Stanley (ed.), *Féil-Scríbhinn Liam Mhic Alasdair – Essays Presented to Liam Mac Alasdair*, Genealogical Society of Ireland, Dublin, 2009, s. 15-25; jfr dock Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 263 (Pier Felice degli Uberti).

²⁰⁵⁵ Peter Diem, *Die Symbole Österreichs. Zeit und Geschichte in Zeichen*, Wien: Kremayr & Scheriau, 1995, s. 214-215; Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 265-293.

²⁰⁵⁶ Se t.ex. 7 § L. 3 marzo 1951, n. 178, Istituzione dell'Ordine ”Al merito della Repubblica italiana” e disciplina del conferimento e dell'uso delle onorificenze, 5 § Gesetz 26.07.1957 über Titel, Orden und Ehrenzeichen (OrdenG).

²⁰⁵⁷ Code de la Légion d'honneur, de la Médaille militaire et de l'ordre national du Mérite, art. R204 och R216, Création Décret n° 2018-1007 du 21 novembre 2018 - art. 22, Modifié par Décret n° 2018-1007 du 21 novembre 2018 - art. 25.

²⁰⁵⁸ *Reglemente Uniformsbestämmelser 2015* s. 353-390.

vissa uniformstyper efter medgivande av den som enligt myndighetens arbetsordning beslutar om tilldelning av uniform.²⁰⁵⁹

I avsnitt 5.4.4. konstaterades att vissa tyska furstehus anses jämbördiga med suveräna furstehus enligt Wienkongressens slutakt år 1815. Något enstaka av dessa furstehus har förlänat ordnar.²⁰⁶⁰ Under 1900-talet har ytterligare furstehus förlorat sin statsrättsliga ställning, och flera av de f.d. tyska furstehusen fortsätter att använda sina ordnar som husordnar eller dynastiska ordnar.²⁰⁶¹ Reuterskiöld menade att detroniserade furstehus kunde räknas som internationella rättssubjekt om de hölls samman såsom furstehus med suveränitetsanspråk och inte ingått som undersåtar under viss stat.²⁰⁶² Han lade senare till ett krav på ”stats- eller folkrättsligt tyst begifvande”,²⁰⁶³ det vill säga ett slags tyst erkännande från den stat furstehuset hade regerat i, eller från andra stater. I samband med 1937 års förändring av jämbördighetskravet i successionsordningen konstaterades emellertid att antalet regerande furstehus och likställda familjer hade reducerats kraftigt, och att efter omvälvningarna i samband med första världskriget ”torde åtskilliga familjer som förut intagit en dylik ställning vara att anse som enskilda”.²⁰⁶⁴ Naumann ansåg att man måste fästa avseende vid om ytterligare släkter genom internationella överenskommelser blev erkända som jämbördiga med regerande furstehus.²⁰⁶⁵ De furstehus som upphört att vara regerande under 1900-talet fick alltså inte per automatik samma ställning som de furstehus som år 1815 uttryckligen förklarats jämbördiga med de regerande.

När det gäller husordnar eller dynastiska ordnar blir det rättsligt sett av intresse att undersöka hur långt husmakten sträcker sig för den person som enligt en tidigare gällande successionsordning skulle ha varit monark.²⁰⁶⁶ Det kan därmed ifrågasättas i vad mån ordnar

²⁰⁵⁹ 5 kap. 15 § jämförd med 2 kap. 3 § Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om polisens uniformer, PMFS 2018:12, FAP 798-1.

²⁰⁶⁰ Heffter 1871 tar inte upp den principiella frågan om dessa furstehus kunde förläna ordnar, inte heller Romeo Maurenbrecher, *Grundsätze des heutigen deutschen Staatsrechts*, 3 uppl., Frankfurt am Main: Varrentrapp, 1847, s. 221-225, som räknar upp de olika rättigheter furstehusen hade. De exempel som finns är ordnar förlänade av furstehusen Hohenlohe-Schillingfürst, Isenburg och Thurn und Taxis. Heffter omnämner Hohenlohe-Schillingfürsts Phoenix-orden som en orden förlänad ”unter Landesfürstlicher Zulassung” och en ”nur unter dieser Voraussetzung vorkommende Rarität” (s. 354).

²⁰⁶¹ Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 569-570, jfr 6 § Gesetz 26.07.1957 über Titel, Orden und Ehrenzeichen (OrdenG).

²⁰⁶² Reuterskiöld 1928 s. 47-48. Jfr Heffter 1871 s. 30: ”aber den einmal erlangten hohen Geburts- und Familienstand kann [ein souveränes Haus] damit nicht ohne Weiteres verlieren, so lange es sich darauf verzichtet oder sich nicht in völlige Subjection eines oder des andern Staates begiebt oder in bürgerliche Verhältnisse eintritt.” Som exempel angavs att ätterna Leuchtenberg och Wasa räknades till denna kategori, något som hade relevans för svensk rätt: Oscar (I) gifte sig med Josefina av Leuchtenberg, och prins av Wasa var titel för den avsatte Gustav IV Adolfs son Gustav. Heffter, liksom Naumann 1879-84 bd 2 s. 47, hänvisade till Maurenbrecher 1847, s. 217-221, Naumann dock utan att nämna huset Wasa. Maurenbrecher krävde inte att husets medlemmar inte skulle ha blivit undersåtar under någon annan suverän och räknade till kategorin hertigen av Leuchtenberg (som erkänts höra till kategorin genom bayersk lag), hertigen av Montfort (tidigare konung av Westfalen) och var tveksam beträffande hertigarna och prinsarna Biron av Kurland, eftersom deras tidigare suveränitet kunde diskuteras.

²⁰⁶³ Reuterskiöld 1934 s. 208.

²⁰⁶⁴ Prop. 1936:261 s. 3; jfr också Bramstäng 1990 s. 15.

²⁰⁶⁵ Naumann 1879-84 bd 2 s. 47 fn. 2.

²⁰⁶⁶ Jfr vad som ovan avsnitt 5.6. sagts om konungens husmakt över kungafamiljens medlemmar. För svenskt vidkommande har ordnarnas dynastiska drag kommit till uttryck på så sätt att prinsar och prinsessor har omfattats av, och sedan år 1995 åter omfattas av, särskilda mer generösa regler för ordensförläning. Jfr också vad som ovan avsnitt 3.4.2. och 6.8. sagts om konungens beslutsbefogenheter i förhållande till hovet.

tillhöriga ett f.d. regerande konungahus kan delas ut till andra än medlemmar av berörd dynasti och möjligen medlemmar av ett kvarvarande hov. Det saknas egentligt rättsligt stöd för att det skulle kunna leva kvar *fons honorum*-rättigheter hos överhuvudet för ett detroniserat kungahus helt oberoende av lagstiftningen i det land där kungahuset regerade.²⁰⁶⁷ *Fons honorum*-rättigheter kan sammanfattningsvis grundas på statschefsskap och på husmakt. I det svenska uniformsreglementet anges att dynastiska familjeordnar som inte erkänns som officiella statsordnar inte ska bäras på Försvarsmaktens uniformer, dock kan undantag medges för sådan orden om den är förlänad med anledning av krigsmannagärning.²⁰⁶⁸ Det kan antas att detta inte blir aktuellt särskilt ofta.

Eftersom *fons honorum*-begreppet är knutet till statschefsskapet blir det relevant att undersöka folkrättens regler om vad som gäller för andra staters erkännande av en regering.²⁰⁶⁹ Den rådande principen är att det endast kan finnas en regering åt gången i en stat, vilket innebär att även om andra länder inser att ett land visserligen *de facto* har en viss statschef, kan det finnas anledningar som gör att en annan statschef erkänns *de jure*.²⁰⁷⁰ Bedömningen av om en statschef i exil agerar som statschef *de jure* eller som privatperson styrs av om det land där denne vistas eller som annars är berört erkänner personen ifråga som statschef. Detsamma gäller t.ex. mynt och sedlar som ges ut av en exilregering.²⁰⁷¹

Som ett exempel kan nämnas förhållandena i Norge under andra världskriget, där territoriet var ockuperat av Tyskland, och Vidkun Quisling utropade sig till ministerpresident och hävdade att han bl.a. övertog konungens uppgifter, medan Haakon VII ledde exilregeringen i London. London-regeringen erkändes *de jure* av alla länder utom axelmakterna.²⁰⁷² I London förlänade Haakon VII år 1942 S:t Olavsordens storkors till kronprinsessan Märtha för hennes insats för Norge under kriget, och han lämnade över utmärkelsen med orden ”Dette får du, ikke fordi du er Kronprinsesse, men fordi du har fortjent det”.²⁰⁷³ Det sistnämnda uttalandet bekräftar att det inte var fråga om en ordensförläning inom husmakten där konungen agerade som kungahusets överhuvud, utan om ett handlande som statschef. Samma sak framgår av att ordnar och andra, delvis nya, utmärkelser också förlänades till såväl norrmän som briter, varav många på generalsnivå, under exilregeringens tid.²⁰⁷⁴

²⁰⁶⁷ Cox 2009.

²⁰⁶⁸ *Reglemente Uniformsbestämmelser* 2015 s. 358.

²⁰⁶⁹ Jfr Heffter 1871 s. 33, som anger att det efter Tyska förbundets upphörande blivit en politisk fråga i vad mån de icke suveräna furstehusen skulle erkännas av de suveräna. Se beträffande betydelsen för konungavärdigheten av erkännandet av andra konungar under tidigmodern tid Barbara Stollberg-Rilinger, ”Honores regii. Die Königswürde im zeremoniellen Zeichensystem der frühen Neuzeit” i Johannes Kunisch (red.), *Dreibundert Jahre Preußische Königskrönung. Eine Tagungsdokumentation*, Berlin: Duncker & Humblot, 2002, s. 1-26.

²⁰⁷⁰ Talmon 2001 s. 105-107.

²⁰⁷¹ Talmon 2001 s. 207-218, 259-260.

²⁰⁷² Talmon 2001 s. 293.

²⁰⁷³ Eivind Berggrav, *Märtha. Norges kronprinsesse 1929-1954. En minnebok*, Oslo: Gyldendal, 1955, s. 90.

²⁰⁷⁴ O. Delphin Amundsen (red.), *Den kongelige norske Sankt Olavs orden 1847-1947*, Oslo: Grøndahl & son, 1947, s. 25, 95, 139-140 och 483-485; A. Simenstad, *Norwegian War Decorations Awarded to Members of the British Armed Forces 1940-1945*, London: The London Stamp Exchange, 1990.

8.2. Ordensväsendets rättsliga reglering i Sverige

8.2.1. Tiden före år 1748

Riddarvärdigheter och ordenskedjor har funnits i Sverige före år 1748, då det nuvarande ordensväsendet inrättades, men inte i form av någon kontinuerligt existerande riddarorden eller med stöd av någon rättslig reglering. Däremot har de äldre föregångarna, inklusive vissa missuppfattningar om dem, haft betydelse för att på 1700-talet skapa ett historiskt sammanhang åt de då instiftade ordnarna, i första hand Serafimer- och Svärdsordnarna.²⁰⁷⁵

Det har under 1600-talet hävdats att en kedja med änglahuvuden delades ut till riddare under Magnus Ladulås eller Magnus Erikssons tid, men detta kan inte vara riktigt, särskilt som ordenskedjor i andra länder förekommer först under 1400-talet. Uppgiften har berott på att det finns en riddarkedja på Magnus Ladulås gravmonument i Riddarholmskyrkan, men det tillkom först under Johan III:s tid, ett faktum som man på 1600-talet inte uppmärksammade.²⁰⁷⁶ Erik av Pommern kan eventuellt ha instiftat en orden, om vilken mycket litet är känt. Vid kung Hans kröning som kung av Sverige år 1497, däremot, finns säkrare uppgifter om att en riddarkedja med änglahuvuden delades ut till Henrik Gyllenstierna, men det var då inte fråga om något ordenssällskap utan om ett särskilt hederstecken.²⁰⁷⁷

Erik XIV bar en riddarkedja, kallad Salvatorsorden eller Salvatorskedjan. På mynt och på Erik XIV:s fridstecken (s.k. salvagarde-brev) omgavs riksvapnet med en ordenskedja med änglahuvuden och vasar,²⁰⁷⁸ vilka av flamländaren Mennens (Mennenius) i en bok om ordnar missuppfattades som patriarkalkors. Enligt Löfström hade de greve-, friherre- och riddarvärdigheter som Erik XIV utdelade vid sin kröning ett samband med denna orden.²⁰⁷⁹ Det är emellertid snarare troligt att något sådant samband inte fanns.²⁰⁸⁰ Johan III delade ut en liknande orden. Karl IX bar en kedja, den s.k. Jehovah-kedjan, men det saknas exempel på att den delats ut. Drottning Kristina delade ut Amaranterorden,²⁰⁸¹ som upphörde år 1654 vid hennes tronavsägelse, och Karl X Gustav tog initiativ till Jesu Namns Orden, vilken han

²⁰⁷⁵ Se Matikkala 2016.

²⁰⁷⁶ Hans Hildebrand, "Heraldiska studier. I. Det svenska riksvapnet" i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 7, 1884-85, nr 1, s. 1-98 på s. 73-74; Löfström 1948 s. 105-106; Matikkala 2016 s. 52. Se även Martin Olsson, *Riddarholmskyrkan II, Fast inredning, inventarier och gravminnen*, Stockholm 1937, i Sigurd Curman och Johnny Roosval (utg.), *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Stockholms kyrkor* bd II hft. 2, s. 375-380. Se också angående ordenskedjors tidiga användning Stair Sainty och Heydel-Mankoo 2006 s. 205 och 249.

²⁰⁷⁷ Matikkala 2016 s. 36; Hildebrand 1884-85 s. 74; jfr Löfström 1948 s. 105.

²⁰⁷⁸ Se t.ex. Nils Ludvig Rasmusson, "Svenska ordensdekorationer på mynt. En heraldisk-numismatisk studie" i *Meddelanden från Riksberaldikerämbetet* 1940 s. 123-124. Det finns även exempel på bilder med en ordenskedja med vasar och tre kronor (se Carl Nordenfalk, "En svensk vapenbok från år 1562. Ett nytt dokument till de svenska landskapsvapnens äldsta historia" i *Meddelanden från Riksberaldikerämbetet* 1940 s. 84-87) och enligt Erik XIV själv var det fråga om liljor och änglahuvuden (Hildebrand 1884-85 s. 51-52 och 75) men detta var skrivet på latin (en kedja "qui liliis et capitibus angelicis constat") i samband med ett tilltänkt överlämnande till konungen av Frankrike, något som ger anledning att misstänka att det ändå var vasarna som avsågs (jfr Hildebrand 1884-85 s. 75).

²⁰⁷⁹ Löfström 1948 s. 118-136 är av denna uppfattning, Löwenhielm i Nordenvall (red.) 1998 s. 24 gör däremot inte denna koppling.

²⁰⁸⁰ Hildebrand 1884-85 s. 74-75. Skildringen av kröningshögtidligheterna ger inte stöd för att riddarvärdigheterna skulle ha samband med en särskild orden, se "Henrik Normans resa till Erik XIV:s kröning 1561" i *Historisk tidskrift* 1885 s. 259-296 ssk. s. 275-279.

²⁰⁸¹ Den nuvarande Amaranterorden är inte samma orden.

förlänade till sonen Karl (XI), som bar den som ung. År 1744 instiftade drottning Lovisa Ulrika Solfjädersorden eller l'Ordre de l'Harmonie, som var en hovorden. Bortsett från att Karl X Gustav tog fram förslag till statuter för Jesu Namns Orden, saknar dessa ordnar statuter.²⁰⁸²

1500-talskedjorna med änglahuvuden utgör förklaringen till att Serafimerorden år 1748 fick sin utformning och sitt namn samt angavs vara återuppväckt snarare än nyinstiftad. I ett rättshistoriskt sammanhang är emellertid Jesu Namns Orden av större intresse. En av Elias Brenner tecknad kedja,²⁰⁸³ baserad på en teckning i André Favyns verk *Le Théâtre d'Honneur* från år 1620 föreställande vad som där antogs vara "l'ordre de Svede dict du nom de Iesus, ou des Seraphins",²⁰⁸⁴ kan av Erik Dahlbergh ha varit avsedd för Jesu Namns Orden men fick tjäna som förebild för Serafimerorden.²⁰⁸⁵ Det finns en plansch i Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua et Hodierna*²⁰⁸⁶ graverad av Erik Reitz som föreställer samma ordnar som finns i Elias Brenners plansch men där bilden på Serafimerorden är mer olik Favyns bild.²⁰⁸⁷

Statuterna för Jesu Namns Orden av år 1656 har enligt Löfström utgjort en förebild för 1748 års ordensstatuter,²⁰⁸⁸ liksom statuterna för den franska Helgeandsorden.²⁰⁸⁹ 1656 års statuter var skrivna på franska och finns tryckta som bilaga till en dissertation från år 1748 med historieprofessorn i Uppsala Olof Celsius som preses och Henrik Rosenstierna som respondent.²⁰⁹⁰ I avhandlingen – som lades fram till disputation i december 1748 – visade Celsius²⁰⁹¹ att gravstenen med ordenskedjan på Magnus Ladulås grav i Riddarholmskyrkan hade tillkommit under Johan III:s tid, men även om avhandlingen innehöll ett visst mått av källkritik fyllde den främst funktionen att stödja tanken att de just inrättade ordnarna utgjorde återupplivanden av äldre ordnar.²⁰⁹²

En väsentlig skillnad mellan statuterna för Jesu Namns Orden och Serafimerorden är omfånget; de förstnämnda består av nio paragrafer men de senare av 42. I 1 § statuterna för Jesu Namns Orden sägs att konungen som stormästare och restorator ("Grand Maitre & Restaurateur") av orden ska vara född riddare av orden, likväl som hans söner prinsarna. Detta motsvaras av 1 och 5 §§ i Serafimerordens statuter, dock är konungen där "Ordens Herre och Mästare"). Konungen skulle enligt 2-4 §§ utse riddare av Jesu Namns Orden och

²⁰⁸² Se generellt till detta och föregående stycke främst Matikkala 2016 och vidare Hildebrand 1884-85 s. 69-93, Löfström 1948 s. 97-236; Löwenhielm i Nordenvall 1998 s. 22-30 och Bergroth 2002 s. 18.

²⁰⁸³ Matikkala 2015 s. 24-27.

²⁰⁸⁴ André Favyn, *Le théâtre d'honneur et de chevalerie* [...], Paris 1620, del II, s. 1365.

²⁰⁸⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 67.

²⁰⁸⁶ Erik Dahlbergh, *Suecia Antiqua et Hodierna*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1924, pl. I.9.

²⁰⁸⁷ Matikkala 2015 s. 24-27.

²⁰⁸⁸ Löfström 1948 s. 204. De lyftes även bl.a. fram i borgareståndet i samband med 1751 års ändringar av ordensförordningen, se Borgarståndets protokoll, bd 10, 1751-52, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2008, s. 89.

²⁰⁸⁹ Bergroth 1997-98 s. 22.

²⁰⁹⁰ [Olof Celsius], *Dissertatio historica de ordinum equestrum in Suecia usu antiquo et hodierno, quam consensu ampliss. facult. phil. Upsal. præsidi [...] Olavo O. Celsio [...] publico bonorum examini subijcit Henricus Rosenstierna [...]* In audit Carol. maj. d. XIX Decemb. anni MDCCXLVIII. Horis ante meridiem consuetis, Uppsala 1748.

²⁰⁹¹ Vid den tiden skrev preses vanligen avhandlingen och det var endast respondentens sak att försvara den. Det torde således inte vara alldeles rättvisande att hänvisa till det som anförs i dissertationen som Rosensternas uppfattningar, jfr t.ex. Löwenhielm i Nordenvall 1998 s. 24, utan påståendena ska snarare tillskrivas Celsius, jfr Matikkala 2016 s. 52.

²⁰⁹² Matikkala 2016 s. 51-52.

det nämndes inget om riksrådets medverkan, medan Serafimerorden enligt 4 § i den ordens statuter förlänades genom beslut i riksrådet. Att riddare alltid skulle bära ordenstecknet på sina kläder framgår av 5-6 §§ respektive 25 §.

8.2.2. *Instiftandet av tre riddarordnar år 1748 och ändringarna år 1751*

De svenska riddarordnarna instiftades genom en förordning den 23 februari 1748 angående ”trenne Riddare-Orden”. Bakgrunden står att finna i en del olika förhållanden: Adlandet hade utnyttjats flitigt under drottning Ulrika Eleonora, det behövdes fler sätt att belöna tjänstfulla insatser än adlandet och tilldelning av namn, heder och värdighet av olika ämbeten, och de flesta andra länder hade riddarordnar som en del av sina belöningssystem. Redan från 1720-talet finns belägg för planer på ett ordensväsende med tre ordnar med serafhuvuden, svärd respektive nordstjärnan som framträdande symboler. År 1738 togs frågan upp på riksdagen men föll. Ett decennium senare kunde emellertid ett ordensväsende bli verklighet. En bidragande praktisk orsak till att ett ordensväsende behövdes var att Adolf Fredrik, som år 1743 valts till tronföljare, var riddare av den ryska S:t Andreasorden. Endast genom att inneha en svensk orden kunde han underlåta att bära den ryska orden, och om han som monark bar enbart en rysk orden kunde Sverige uppfattas som underställt Ryssland. Motsvarande gällde för svenska medborgare, som borde kunna belönas med svenska utmärkelser för att inte genom utmärkelser från andra länder hamna i beroendeställning; det förekom försök från det ryska sändebudets sida att muta riksdagsmän med ordnar.²⁰⁹³

Bakom förslaget stod kanslipresidenten Carl Gustaf Tessin, men det lades fram genom ett förslag ställt till sekreta utskottet underskrivet av överintendenten Carl Hårleman och författat av antingen Anders Johan von Höpken eller Tessin själv.²⁰⁹⁴ I förslaget nämndes Serafimerorden, Svärdsorden och en tredje icke namngiven orden. Anledningen till att Serafimerorden och Svärdsorden nämndes uttryckligen var att deras namn och insignier hämtade inspiration från de äldre ordenskedjorna dekorerade med serafer respektive den Svärdsridarorden som hade funnits i Baltikum. Orderna skulle delas ut av konungen med råds råde, och Tessins baktanke kan ha varit att det regerande partiet kunde få nytta av denna typ av belöningar. Sekreta utskottet förde frågan vidare direkt till konungen, och efter föredragning i riksrådet fick en grupp bestående av bl.a. Tessin, von Höpken och Hårleman i uppdrag att utarbeta statuter för ordnarna. Förslaget lades fram för konungen första gången den 23 februari 1748, godkändes i riksrådet den 14 mars och undertecknades av konungen den 21 mars 1748. Det är dock den förstnämnda dagen som ansetts som den formella utfärdandedagen.²⁰⁹⁵

²⁰⁹³ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 3-10, Bergroth 1997-98 s. 6-11 och 19-20, Bergroth 2002 s. 19-20, Norrby 2011 s. 102-105, Rosén 2015 s. 86-88.

²⁰⁹⁴ Bergroth 1997-98 s. 18-19.

²⁰⁹⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 10-20, Bergroth 1997-98 s. 11-26. – 1748 års ordensförordning (Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Trenne Riddare-Orden) finns utgiven i separattryck från samma år (i det s.k. årstrycket). Den versionen – som i första hand använts här – finns också i faksimil i Löfström 1948 s. 239-282. Den finns också i Modée bd 5 s. 2619-2634 men med mindre avvikelser, bl.a. saknas formuleringarna för ederna och riddarbreven. Texten till ordensförordningen är också tryckt i Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga I.

I förordningen angavs i ingressen att konungen skulle vara ordens herre och mästare, och sedan vad de tre ordnarna skulle ha för inriktningar. Serafimerorden skulle tillägnas konungar och furstar samt svenska män, som ”af thet allmänna giordt sig högst förtiente”²⁰⁹⁶ och blivit värdiga att beklä rikets högsta ämbeten. En riddare av Serafimerorden måste först ha blivit riddare – i praktiken kommandör – av Svärds- eller Nordstjärneorden. Svärdsorden tillägnades krigsbefälet, och tanken redan i förslaget var att den skulle delas ut till sårade i strid eller efter tjänsteår. För riddartecknet skulle 20 års tjänstgöring som officerare, lägst kapten, räcka.²⁰⁹⁷ Utdelning efter tjänsteår var en helt ny idé även om inspiration hämtades från den sachsiska S:t Henriksorden, och tanken ligger i linje med ett av syftena med en förtjänstorden.²⁰⁹⁸ Nordstjärneorden tillägnades ”them, som i andra förrättningar, eller ock med Borgerliga dygder, Snille, och för Riket nyttige inrättningar giordt sig af en Nådig ihogkomst förtiente”.²⁰⁹⁹ Den väsentliga skillnaden mellan Svärds- och Nordstjärneordnarna var att Svärdsorden kunde förlänas för militära insatser och Nordstjärneorden för civila.²¹⁰⁰ Förordningen består, utöver av ingressen, av stadga för Serafimerorden,²¹⁰¹ Svärdsorden och Nordstjärneorden. Ordet ’stadga’ användes i singularis (med formen ’stadgor’ i pluralis), vilket var vanligt beträffande föreskrifter, till skillnad från föreningsstadgar och liknande där ordet åtminstone numera normalt används i pluralis, då i formen ’stadgar’. Den formen av ordet har dock använts från 1902 års ordensstadgar.

I de tre olika ordensstadgorna angavs att Konungen skulle vara ordnarnas herre och mästare och att ingen konung skulle ha makt och frihet att avskaffa ordnarna.²¹⁰² Prinsar av det svenska kungahuset skulle födas som riddare av Serafimer-, Svärds- och Nordstjärneordnarna.²¹⁰³ I övrigt skulle riddare och kommandörer utnämnas genom riksrådet, men först sedan konungen krönts och avlagt en särskild ed.²¹⁰⁴ Antalet riddare av Serafimerorden var begränsat till 24 svenska och åtta utländska män, utöver utländska furstar.²¹⁰⁵ De kallades vid dubbningsceremonin ”Swea och Götha Riddare”.²¹⁰⁶ Antalet riddare av Svärdsorden var obegränsat, men det skulle finnas 24 kommandörer. Nordstjärneorden skulle maximalt ha tolv kommandörer och 24 riddare;²¹⁰⁷ år 1751 höjdes antalet riddare till 50.²¹⁰⁸

För att bli riddare av Serafimerorden behövde man, förutom att ha minst generallöjtnants rang (antingen med denna militära grad eller högre, eller med motsvarande civila sam-

²⁰⁹⁶ 1748 års ordensförordning, ingressen.

²⁰⁹⁷ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 6 § stadgan för Svärdsorden; Bergroth 1997-98 s. 35 och 71-77.

²⁰⁹⁸ Bergroth 1997-98 s. 18.

²⁰⁹⁹ 1748 års ordensförordning, ingressen.

²¹⁰⁰ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 171.

²¹⁰¹ Då egentligen kallad Serafimerorden, vilket ändrades till Serafimerorden med 1751 års förordning.

²¹⁰² 1748 års ordensförordning, 1 kap. 1 och 3 §§ i resp. stadga.

²¹⁰³ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 5 § i resp. stadga. Se här till Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 28-29.

²¹⁰⁴ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 2 och 4 §§ i resp. stadga.

²¹⁰⁵ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 7 § stadgan för Serafimerorden.

²¹⁰⁶ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 15-16 §§ stadgan för Serafimerorden. Se till de första utnämningarna, ordenstecknens utformning och ceremonierna Bergroth 1997-98 s. 29-80.

²¹⁰⁷ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 6 och 11 §§ stadgan för Svärdsorden och 1 kap. 6 § stadgan för Nordstjärneorden.

²¹⁰⁸ 1751 års ordensförordning, 1 kap. 5 § stadgan för Nordstjärneorden.

hällsställning), också redan vara åtminstone riddare av Svärds- eller Nordstjärneorden. Riddaren av Serafimerorden blev också kommendör av den orden som han tidigare varit riddare av; i praktiken fungerade det så att han redan tidigare var kommendör.²¹⁰⁹ Beteckningen ”Riddare och Kommendör av Kungl. Maj:ts Orden” syftar alltså på att personen i fråga är riddare av Serafimerorden och kommendör av Svärds- eller Nordstjärneorden; ’orden’ är här en pluralform.²¹¹⁰ För att bli riddare av Svärdsorden måste man ha tjänat som krigsman i tjugo år i fredstid, men ett års tjänst i krig räknades som flera i fred. Även den kunde tas in i orden som gjort sig känd för tapperhet.²¹¹¹ För att bli riddare av Nordstjärneorden krävdes att man var en av de ”witre, namnkunnige och trogne Konungens Män och Tienare” (detta syftade på en viss rangmässig ställning) och att man genom ”synnerligit snille, lärde och nyttige Arbeten, nye och fördelaktige inrättningar, eller andre särdeles förtienster” gjort sig därav förtjänt.²¹¹²

En författningsteknisk egenhet i stadgarna är att de är indelade i ett första kapitel om förläning, ordensvärdigheter, ceremonier m.m. Serafimerordens stadga har ett andra kapitel om ordensämbetsmännen. Stadgan för Svärdsorden har ett andra kapitel med en enda paragraf som hänvisar till 2 kap. i Serafimerordens stadga. Hela stadgan för Nordstjärneorden ryms i vad som uttryckligen betecknas som 1 kap. Det borde ha funnits ett 2 kap. motsvarande det i Svärdsordens stadga, men i stället får man utläsa ur 2 kap. 9 § Serafimerordens stadga att den ordens ämbetsmän även hanterade de båda andra ordnarna. Det är enligt ordalydelsen oklart om arkivariens uppgifter även omfattade dessa ordnar, men att så var fallet följer av att det endast fanns ett ordenskapitel, kansli och arkiv. Förklaringen torde ligga i att stadgarna utarbetades mycket snabbt²¹¹³ och att intresset för de ceremoniella aspekterna var större än för de författningstekniska detaljerna.

Efter den riksdag som avslutades år 1747 samlades nästa riksdag år 1751. Samma år avled Fredrik I och tillträdde Adolf Fredrik. Riksdagen skulle enligt 45 § i 1720 års regeringsform pröva de åtgärder som riksrådet vidtagit under tiden, bl.a. de förordningar som konungen mellan riksdagarna beslutat med råds råde. Detta ledde mycket sällan till ingripanden, och förordningarna brukade förbli gällande.²¹¹⁴

Ordensförordningen togs upp till ganska omfattande diskussion inom adeln, och även frågan om förändring av densamma så att ordensväsendet frikopplades från riksrådet aktualiserades – under riksdagen inkom från konungen ett förslag till förändringar av ordensstadgorna.²¹¹⁵ En anledning till detta var, enligt friherre Duwall som först tog upp ämnet, att

”som den härtills vedertagne methode med ordens utdelande grundar sig på visse tiensteår, så måste på slutet antalet af Riddare blifva nästan lika med tiensterne i riket, der det likväl är oförnekeligt, at en, uti hvad *métier* han vara må, ofta kan

²¹⁰⁹ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 6-7 §§ stadgan för Serafimerorden. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 34.

²¹¹⁰ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 41. Jfr beteckningen ”riddare av Serafimerorden” för utländska riddare som inte är kommendörer av någon av de andra båda ordnarna.

²¹¹¹ 1751 års ordensförordning, 1 kap. 5 och 7 §§ stadgan för Svärdsorden.

²¹¹² 1751 års ordensförordning, 1 kap. 6 § stadgan för Nordstjärneorden.

²¹¹³ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 18 och 230.

²¹¹⁴ Herlitz 1946 s. 164-165.

²¹¹⁵ Ridderskapet och adelns protokoll, bd 18, 1751-52, Stockholm: Norstedts, 1911, s. 78-81, 129-130, 176-178, 181-186, 197-199, 213-215, 216 och 337-373. Se till den politiska kontexten Nilsén 2001 s. 182-187.

vid förekommande tillfälle på kort tid framgifva mera lysande bevis af erfarenhet och tapperhet än den, som igenom ett stilla förbidande på ett vist antal af ti-
enstear hunnit til någon värdighet.”²¹¹⁶

Problemet skulle kunna motverkas genom att konungen skulle få en självständig rätt att efter nådigt behag utdela ordnar; på så sätt skulle visserligen kraven för respektive orden upprätthållas, men ”ej en ringa caractère må vid de mindre ordens utdelande, enär förtienst dertil banat vägen, utestänga någon ifrån ett så kärt bevis af Öfverhetens nådiga förtroende”.²¹¹⁷ Andra, som t.ex. friherre Carl Otto Hamilton, ansåg att ordensfrågorna skulle fortsätta att hanteras av riksrådet, så att inte riksrådets och ordenskapitlets samexistens skulle vara som att ”formera 2:ne *Conseils* i riket” – han varnade: ”Det kunde sedermera hända, at saker af större vikt drogos under denne sednare *Conseil*.”²¹¹⁸ Förslaget till ändring av ordensstadgorna antogs med 372 röster mot 277. Även bondeståndet biföll denna ändring.²¹¹⁹ I prästeståndet ansåg man att riksrådet borde ha inflytande över utnämningen av serafimmeriddare och kommendörer. I debatten framfördes å ena sidan att det var riksråd som satt i ordenskapitlet, å andra sidan att detta kunde komma att ändras.²¹²⁰ I borgarståndet önskade man att riksrådets funktion kvarstod oförändrad.²¹²¹ Eftersom två stånd förenat sig om ändringen ansågs den godkänd.²¹²²

Till följd av detta utfärdades en förnyad förordning om de tre riddarordnarna.²¹²³ Ord-
narna frikopplades från riksrådet, som förlorade sin funktion när det gällde utnämningar; ordenskapitlet tog dess plats med konungen som ensam beslutsfattare i förlämningsfrågor.²¹²⁴ Även om kanslipresidenten enligt 1751 års ordensförordning inte länge var självskriven som ordenskansler sammanföll i praktiken innehavet av dessa ämbeten fram till år 1768.²¹²⁵ Konungen behövde inte länge avlägga någon särskild ed, eftersom kungaeden innefattade även den särskilda ordenssedens innebörd, och konungen fick rätt att förläna ordnar även före sin kröning.²¹²⁶

²¹¹⁶ Ridderskapet och adelns protokoll, bd 18, 1751-52, Stockholm: Riksgäldskontoret, 1911, s. 79.

²¹¹⁷ Ibid.

²¹¹⁸ Ibid. s. 184.

²¹¹⁹ Bondeståndets protokoll, bd 7, 1751-56, Stockholm: Riksgäldskontoret, 1963, s. 60-63.

²¹²⁰ Prästeståndets protokoll, bd 13, 1751-52, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2007, s. 69-91, 95-101.

²¹²¹ Borgarståndets protokoll, bd 10, 1751-52, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2008, s. 74-80, 82-89, 95, 97 och 343-344.

²¹²² Se här till Prästeståndets protokoll bd 13, Inledning, s. IX-X; Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 5-7, samt prop. 1973:91 s. 4. Se här till även Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 30-33.

²¹²³ 1751 års ordensförordning (Kongl. Maj:ts Förnyade Nådige Förordning, angående Trenne Riddare-Orden) finns utgiven i separatträck från samma år (i det s.k. årstrycket). Den versionen – som i första hand använts här – finns i *Modée* bd 5 s. 3108-3111 men återgiven endast i de delar förändringar skett, dock utan angivande av att vissa paragrafer upphävts. Texten till 1751 års ordensförordning är tryckt i Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga III.

²¹²⁴ 1751 års ordensförordning, 1 kap. 3 § resp. stadga. Se här till Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 30-33, 44.

²¹²⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 94.

²¹²⁶ Detta framgår av att 2 § i respektive ordensstadga upphävts, varvid övriga bestämmelser flyttats upp ett steg i nummerordningen. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 28, 44.

Betecknande är sättet på vilket de båda förordningarna utfärdades: 1748 års förordning var ”Gifwen Stockholm i Råd-Cammaren” medan 1751 års förordning var ”Gifwen Stockholm i Ordens-Capitlet”. Förordningen utfärdades efter det att riksdagen avgett sitt samtycke till att ärendena skulle förflyttas från riksrådet till ordenskapitlet. 1748 års förordning beseglades med det stora kungliga sigillet medan 1751 års förordning beseglades med Serafimerordens sigill.²¹²⁷ Detta är tydliga tecken på att föreskriftsrätten förts över från att vara ett regeringsärende till att handhas av konungen personligen. Det finns ingen reglering i själva ordensförordningarna om hur dessa kunnat ändras, utöver att ordnarna inte kan upphävas eller avskaffas.²¹²⁸ Någon reglering av föreskriftsrätten angående ordensväsendet fanns av självklara skäl inte i 1720 års regeringsform men infördes inte heller i 1772 års regeringsform. Under 1772 års regeringsform hör det till saken dels att ordnarna inte synes ha uppfattats som att de hörde till själva lagstiftningsmakten som riksdagen hade del i,²¹²⁹ dels att det vid denna tid inte är alldeles enkelt att dra en gräns mellan konungens beslutsmakt i riksrådet, konungens personliga beslutsmakt och konungens beslutsmakt i anslutning till andra institutioner.²¹³⁰ När Gustav III år 1787 i ordenskapitlet utfärdade en instruktion för Serafimerordensgillet och en stadga om de tre kommendörerna av alla Kungl. Maj:ts Orden (se vidare nedan avsnitt 8.3.5.), betecknade han sig själv som ”Kongl. Maj:t, såsom Seraphimer Ordens Herre och Mästare”²¹³¹ och beseglade stadgan med Serafimerordens sigill.

8.2.3. *Gustav III och inrättandet av Vasaorden. Andra förändringar under den gustavianska tiden*

Gustav III utfärdade på sin kröningsdag den 29 maj 1772 statuter för Vasaorden. Dessa statuter gavs i ordenskapitlet och försågs med Serafimerordens sigill.²¹³² Vid denna tidpunkt gällde ännu 1720 års regeringsform, och beslutsfattandet och utfärdandet skedde på samma sätt som hade tillämpats år 1751. Frågan föredrogs i ständerna utan erinran.²¹³³ Endast i prästeståndet uppstod viss diskussion.²¹³⁴ Som nämnts tillägnades Serafimerorden konungar och furstar samt svenskar som gjort sig högst förtjänta för insatser för det allmänna och blivit värdiga att beklä rikets högsta ämbeten, Svärdsorden krigsbefälet och Nordstjärneorden dem

²¹²⁷ Detta sigill utgjorde sigill för samtliga tre ordnar, eftersom Svärdsorden och Nordstjärneorden inte hade egna ämbetsmän eller sigill; se Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 138.

²¹²⁸ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 3 § i resp. stadga.

²¹²⁹ Se till denna tids ekonomiska och administrativa lagstiftningsmakt Nils Herlitz, *Om lagstiftning genom samfälliga beslut av konung och riksdag. Studier i svensk statsrätt*. Stockholm: Norstedts, 1930, s. 112-140.

²¹³⁰ Jfr Sunnqvist och Wenander 2018.

²¹³¹ Instruktion för Serafimerordens gille och stadga för de tre kommendörerna av alla Kungl. Maj:ts orden, 25 november 1787. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga V, citatet från s. 49.

²¹³² 1772 års statuter för Vasaorden (Kongl. Wasa-Ordens Statuter) finns utgivna i separattryck från samma år (i det s.k. årstrycket). Texten finns också i Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga IV.

²¹³³ Ridderskapet och Adelns riksdagsprotokoll, bd 31, 1771-1772, del III, Stockholm: Norstedts, 1971, s. 100, jfr även s. 91; Bondeståndets riksdagsprotokoll bd 12, 1771-72, Stockholm: Norstedts, 1978, s. 385 (”Föredrogs ånyo Secrete Utskottets extractum protocolli med tilhörande handlingar rörande Wasaordens instickelse; och fant ståndet skälighet at bifalla bemälte utskotts derom projecterade underdåniga bref til Kongl. Maj:t.”), jfr även s. 380. Se här till Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 5; samt prop. 1973:91 s. 4.

²¹³⁴ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 279-280.

som gjort sig förtjänta genom bl.a. för riket nyttig verksamhet. Gustav III fann att det saknades en utmärkelse för dem som gjort sig förtjänta inom åkerbruk, bergverk, konster och handel. Namnet Vasaorden kunde kopplas både till Vasaätten och till vassen, uppfattad som sädeskärve, som symbol för åkerbruket. Vasaordens statuter (ordet stadga användes inte i detta sammanhang) påminner om stadgorna för de andra ordnarna. Serafimerordens ämbets- och tjänstemän ansvarade även för Vasaorden.²¹³⁵

Några avvikelser fanns dock. Kravet att konungen skulle vara krönt för att förläna en ordensvärdighet återkom här. Prinsar skulle inte vara självskrivna som riddare, något som berodde på att Gustav III ville ge orden en särställning.²¹³⁶ Detta innebar också att konungen kunde tänkas inte redan vara riddare av orden vid sitt tillträde, och i så fall skulle han ta emot den vid kröningen. Detta torde vara förklaringen till han inte förrän efter kröningen själv kunde förläna orden. Som nämnts ovan är Vasaorden det första exemplet på en egalitär orden, det vill säga en orden som kan förlänas för förtjänstfulla insatser oavsett mottagarens börd eller rang,²¹³⁷ något som också förklarar de särskilda bestämmelserna om hur orden skulle förlänas och om att kungahusets medlemmar inte var självskrivna som riddare.

Gustav III gjorde också en del förändringar beträffande de redan existerande ordnarna. År 1774 upphävde han fördelningen mellan svenska och utländska serafimerriddare, så att de kunde vara 32 totalt, dock högst åtta utländska, allt exklusive utländska furstar.²¹³⁸ Gustav IV Adolf utvidgade undantaget för utländska furstar till kejsares och konungars söner och regerande furstars äldsta söner.²¹³⁹ Gustav III:s ändring av antalet riddare ledde inte till att någon ny förordning utfärdades, så inte heller hans inrättande av ämbeten som historiograf, rikshärold, ordensbiskop, kaplan och underkansler.²¹⁴⁰ Gustav III inrättade och lät utfärda en särskild stadga för en ny värdighet, riddare med stora korset av Svärdsorden, för tapperhet eller framstående förtjänster i krigstid.²¹⁴¹ Han lät också i september 1783 präster bli ledamöter och kommandörer i andliga ståndet av Nordstjärneorden; redan från början kunde präster bli ledamöter av Vasaorden.²¹⁴² Från år 1778 blev adelsmän som var eller härstammade från kommandörer av Svärds- och Nordstjärneorden uppflyttade till Riddarhusets riddarklass, som var en klass mellan den betitlade adeln (grevar och friherrar) och den övriga obetitlade adeln. Denna ordning upphörde sedan 1809 års regeringsform antagits.²¹⁴³

²¹³⁵ Kongl. Wasa-ordens statuter, 29 maj 1772. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga IV. Se även Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 275-

²¹³⁶ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 29. Se beträffande förläningar av Vasaorden till prinsar Löfström 1948 s. 306.

²¹³⁷ Stair Sainty och Heydel-Mankoo (red.) 2006 s. 517-520 (Jonas Arnell). Se också Pahlsson 1977.

²¹³⁸ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 36, 88-89.

²¹³⁹ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 36, 89.

²¹⁴⁰ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 44.

²¹⁴¹ Statuter för värdigheten riddare med stora korset av Svärdsorden, som återgetts dels genom transumt av protokollet vid ordenskapitlet den 23 juni 1788, dels genom en bilaga därtill med själva stadgan. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga VI.

²¹⁴² Naumann 1879-84 bd 2 s. 308; Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 232, 258-260 och 308-309.

²¹⁴³ Löfström 1948 s. 335-336; Alf Åberg, Claes Ellehag och Anna Hamilton, *Riddarhuset*, Stockholm: Byggeförlaget, 1999, s. 194.

8.2.4. 1798 års ordensförordning

År 1798 utfärdade Gustav IV Adolf en förordning med stadgor för de fyra ordnarna i samlad form, inklusive de förändringar som gjorts år 1751 och därefter.²¹⁴⁴ Stadgorna för riddare av stora korset av Svärdsorden och för Vasaorden arbetades in i den nya förordningen. Vissa redaktionella justeringar gjordes, t.ex. så att vissa bestämmelser bytte plats och stadgorna uppdelades i fler kapitel.²¹⁴⁵ Ett särskilt kapitel om Serafimerordens ämbets- och tjänstemäns funktioner avseende Nordstjärneorden lades till.

En materiell förändring var att prinsar nu från födseln skulle vara kommendörer av Svärds- och Nordstjärneorden.²¹⁴⁶ Den som skulle bli riddare av Serafimerorden måste redan vara kommendör, inte bara riddare, av någon av ”de mindre orden”, dvs. Svärds- eller Nordstjärneorden.²¹⁴⁷ Det som redan hade gällt i praktiken formaliserades således.²¹⁴⁸ Kravet på att konungen skulle vara krönt för att få förläna Vasaorden togs bort, likaså bestämmelsen om att konungen skulle ta emot Vasaorden vid kröningen.²¹⁴⁹

8.2.5. Betydelsen av 1809 års regeringsform

Någon förändring i konungens bestämmanderätt över ordensväsendet gjordes inte genom 1809 års regeringsform. Enligt 37 § i 1809 års regeringsform hade konungen, nämligen Kungl. Maj:t i statsrådet, rätt att förläna adelskap. Det fanns däremot ingen bestämmelse som motsvarade 37 §, eller för den delen bestämmelsen om hovet i 48 § regeringsformen, och som avsåg riddarordnarna eller konungens beslut i ordenskapitel. Det enda stadgandet i regeringsformen vilket indirekt bekräftade att konungen hade rätt att dela ut ordensutmärkelser var 39 §, där det stadgades att en regent under konungens utrikesresa inte fick förläna adelskap eller dela ut riddarvärdighet. Med ordet riddarvärdighet avsågs ordensutmärkelser.²¹⁵⁰ (Se mer detaljerat avsnitt 8.3.2.)

1809 års regeringsform behandlade alltså inte ordensväsendet mer än indirekt. Genom denna regeringsform ändrades inte heller sättet att ändra stadgarna för ordnarna, något som framgår av en ändring av statuterna för Svärdsorden år 1814. Den var ”Gifwen Stockholms

²¹⁴⁴ 1798 års ordensförordning (separattryck). Se här till Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 45-46.

²¹⁴⁵ Se här till Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 28.

²¹⁴⁶ 1798 års ordensförordning, 1 kap. 4 § stadga för Svärdsorden, 1 kap. 4 § stadga för Nordstjärneorden. Se här till Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 29.

²¹⁴⁷ 1798 års ordensförordning, 1 kap. 5 § stadga för Serafimerorden.

²¹⁴⁸ Det synes bara finnas ett exempel på att en riddare (inte kommendör) av Svärds- eller Nordstjärneorden blivit riddare och kommendör av Kungl. Maj:ts Orden, friherre Johan Didrik Duwall år 1786, men han var dock kommendör med stora korset av Vasaorden; se Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 34.

²¹⁴⁹ Naumann 1879-84 bd 2 s. 313.

²¹⁵⁰ Reuterskiöld 1914 s. 55; Malmgren 1921 s. 39; Malmgren, Sundberg och Petré 1971 s. 55; Fredrik Lagerroth, ”Svensk konungs ställföreträdare. Om proveniens och tolkning av 1809 års RF §§ 39-43 och 91-95 i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1939 s. 205-219 på s. 209, Sture M. Waller och Örjan Wetterberg, ”Regeringsformen § 39” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1949 s. 245-257, SOU 1963:17 s. 506, Ds Fi 1972:5 s. 10, prop. 1973:91 s. 5; jfr annan uppfattning Karl Löfström, ”Regeringsformen § 39” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1949 s. 95-104 vilken är vederlagd av Waller och Wetterberg, något som Löfström också accepterat, se *Statsvetenskaplig tidskrift* 1949 s. 257.

slott i Ordens-capitlet” och besegrad med Serafimerordens sigill.²¹⁵¹ Detsamma gäller instiftandet av Kungl. Carl XIII:s orden, som ska tas upp i nästa avsnitt. Dessa föreskrifter, samt föreskrifter om ändringar av de olika ordensstadgorna senare under 1800-talet, utfärdades under rubriken ”Kongl. Maj:ts nådiga förordning” men var givna i ordenskapitlet och beseglade med Serafimerordens sigill. År 1860 skedde emellertid en förändring så att rubriken blev ”Kongl. Maj:ts nådiga förordnande”, och år 1902 blir rubriken helt enkelt ”Stadgar”.

Det kan tänkas att denna utveckling har att göra med ett önskemål om ökad tydlighet i sättet att markera att det inte var frågan om ett utnyttjande av konungens lagstiftningsmakt i administrativa och ekonomiska frågor enligt 89 § regeringsformen. Utgående expeditioner skulle enligt 38 § regeringsformen med undantag för kommandomål för att bli gällande vara försedda med konungens underskrift och kontrasignation av vederbörande föredragande. Detta avsåg emellertid endast egentliga regeringsärenden, vilket bl.a. framgår av att dessa föredraganden var departementscheferna, som också hade till uppgift att i statsrådet ta upp frågan om en expeditions eventuella bristande grundlagsenlighet. Även gemensamt mellan konung och riksdag stiftade lagar utfärdades på detta sätt.²¹⁵² Samtliga ordensförordningar och ändringar i dessa har från och med år 1748 kontrasignerats av ordenssekreteraren,²¹⁵³ vilket visar att dessa – i likhet med föreskrifter rörande hovet²¹⁵⁴ – har ansetts falla utanför det förfarande som gäller för lagstiftning och för beslut i regeringsärenden.²¹⁵⁵ Ingen ändring av ordensstadgorna har publicerats i Svensk författningssamling, som började ges ut år 1825. En ytterligare anledning till att ordensväsendet inte hörde till de svenska regeringsärendena kan under unionstiden 1814-1905, eller åtminstone fram till dess att S:t Olavsorden inrättades år 1847, ha varit att det ansågs utgöra en unionsangelägenhet.²¹⁵⁶

De ändringar som på detta sätt skedde under 1800-talet var följande. År 1814 ändrades bestämmelserna (nu kallade statuter och inte stadga) för Svärdsorden, närmare bestämt bestämmelserna i tredje kapitlet om Svärdsordens stora kors.²¹⁵⁷ År 1844 ändrades bestämmelserna för Nordstjärneorden, Svärdsorden och Vasaorden bl.a. så att Nordstjärneorden fick en ytterligare kommandörsgår och att de antalsmässiga restriktionerna upphävdes, förutom för Serafimerorden.²¹⁵⁸ År 1850 instiftade Oscar I Svärdsstecknet, som kunde tilldelas un-

²¹⁵¹ Kongl. Maj:ts nådiga förordning, angående förändring och tilläggning i tredje capitlet af statuterne för Svärds-orden; Gifven Stockholms slott i Ordens-capitlet den 9 juli 1814.

²¹⁵² Se t.ex. Malmgren 1921 s. 37-38 och 75.

²¹⁵³ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga I-XVI samt 1952, 1974 och 1995 års ordensstadgar jämförda med förteckning över ordenssekreterarna i Nordenvall 1998 s. 595-596.

²¹⁵⁴ Således har 1801 års hovreglemente (se ovan 6.8.2.) kontrasignerats av Mathias Rosenblad, då chef för hovexpeditionen.

²¹⁵⁵ Praktiskt kan kontrasignation i ett fall som detta, där kontrasignationen som sådan saknar konstitutionell betydelse, tjäna till att peka ut vilken tjänsteman och därmed enhet som hanterat ärendet, jfr Edvard Thermanius, *Kontrasignationsinstitutet. Uppkomst och betydelsetveckling i samband med det konstitutionella styrelsesättets segertåg i Europa*, Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XVII, Lund: Gleerup, 1955, s. 86.

²¹⁵⁶ Det fanns särskilda ordensämbetsmän för Norge under perioden 1818-1847, se Nordenvall 1998 s. 595, 598, 599, 601, 604, 605,

²¹⁵⁷ Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående förändring och tilläggning i tredje capitlet af statuterne för Svärds-orden, 9 juli 1814. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga IX.

²¹⁵⁸ Förändringar uti statuterne för Nordstjärne- Svärds- och Vasaorden, 14 oktober 1844. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga X. Se även tillägg till 1814 års förordning, Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XI. Se även Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 235-236.

derofficerare för minst 16 års tjänst varav sex som underofficer. Innehavaren kallades Svärdsman.²¹⁵⁹ År 1860 gjordes vissa förändringar av ordenstecknens utseende,²¹⁶⁰ och år 1873 ändrades gradindelningen inom Svärds-, Nordstjärne- och Vasaordnarna.²¹⁶¹ Dessa förändringar har en bakgrund i spridningen av modellen med flergradiga förtjänstordnar, som t.ex. Hederslegionen och efter år 1808 Dannebrogorden.

Genom beslut i ordenskapitlet, kontrasignerade av ordenssekreteraren, utfärdades också instruktioner för *curatores aerarii*, som var överordnade skattmästaren och hade hand om den ekonomiska förvaltningen. Detta skedde första gången år 1808 och sedan gjordes förändringar år 1854, 1879 och 1887. *Curatores aerarii* var kanslern, vice kanslern, skattmästaren och en ledamot vald av Svärds-, Nordstjärne- respektive Vasaorden.²¹⁶²

Ett undantag när det gäller sättet för utfärdande finns i det cirkulär om instiftandet av Svärdsmedaljen som utfärdades år 1850.²¹⁶³ Detta gavs, till skillnad från föreskriften om Svärdsstecknet samma dag, inte i ordenskapitel, och det kontrasignerades av C. von Hohenhausen, som då var statsråd och chef för lantförsvarsdepartementet, något som antyder att Svärdsmedaljen hanterades som ett regeringsärende rörande försvarsmakten. Den 25 november 1811 ändrades enligt uppgift stadgan för Serafimerorden så att antalet svenska riddare högst fick vara 32, medan antalet utländska inte skulle begränsas utan bero på "Konungens och Ordens Mästarens nådiga välbehag".²¹⁶⁴ Samtidigt befriades utländska riddare från ordensavgift. Hur dessa förändringar kom till uttryck har jag inte hittat någon uppgift om.

Genom att minst generallöjtnants rang hade krävts för att bli riddare av Serafimerorden, hade i praktiken inga ofrälse kommit i fråga. Eftersom adelns ensamrätt till de högre ämbetena upphävdes genom 1809 års regeringsform kunde även ofrälse komma i fråga till sådana ämbeten, och de kunde bli serafimerriddare. Den förste ofrälse serafimerriddaren var justitierådet, statsrådet och presidenten i Kommerskollegium Gabriel Poppius år 1843. Dessutom hade ärkebiskopen Lindblom blivit ledamot år 1818, dock utan att statuterna hade ändrats, och ärkebiskopen Wallin blev ledamot år 1837 när det andliga ståndet fick en fastare form.²¹⁶⁵

Vid 1840-41 års riksdag riktades i en motion kritik mot att Svärds- och Nordstjärneorden delades ut till för breda kretsar. Motionären, Fredrik Leonhard Rosenquist af Åkershult, påminde om att de som utnämnts till riddare av Svärds- och Nordstjärneorden enligt stadgorna för dessa ordnar skulle ge in förteckningar över de tjänster de gjort för Sverige.²¹⁶⁶ Motionären ansåg att det syntes vara en

²¹⁵⁹ Kongl. Maj:ts nådiga förordning om instiftande af ett nytt hederstecken inom Kongl. Svärdsorden, benämndt Svärdsstecknet, 26 juni 1850. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XII. Se även Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 165-166.

²¹⁶⁰ Kongl. Maj:ts nådiga förordnande angående förändring och tillägg uti statuterne för Seraphimer-, Svärds-, Nordstjerne- och Wasa-orden, 27 april 1860. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XIV.

²¹⁶¹ Kongl. Maj:ts nådiga förordnande angående förändring uti och tillägg till statuterne för Svärds-, Nordstjerne- och Wasa-orden, 16 maj 1873. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XV.

²¹⁶² Se Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XVII-XX. Se också Naumann 1879-84 bd 2 s. 315.

²¹⁶³ Cirkulär till General-Befälhafwarne i samtliga Militär-Distrikten m.fl., angående instiftande af ett nytt hederstecken för Manskaf af Arméen och Flottan, 26 juni 1850. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XIII. Se även Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 221-222.

²¹⁶⁴ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 37, 89-90; citatet från s. 89.

²¹⁶⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 34-35, 37, 46 och 85-87.

²¹⁶⁶ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 24 § stadga för Serafimerorden, 1 kap. 17 § stadga för Svärdsorden, 1 kap. 16 § stadga för Nordstjärneorden.

”afgjord sak, att inga andre än Rikets synnerligen utmärkte embets- och tjenstemän kunna hugnas med någon af berörda ordnar. Den nyare och nyaste tidens erfarenhet har dock visat, hurusom föga bekante personer, t. o. m. utom tjens-temannaclassen, blifvit decorerade; och om man frågar efter deras ingifna förteckningar på gjorda tjenester, och i hvilka ärenden de till Rikets tjenst och fromma äro och varit brukade, så blifver det fasligt svårt att få reda på något sådant. [---]”.²¹⁶⁷

Rosenquist ville att riksdagen skulle påminna konungen om att iaktta ordensförordningens föreskrifter om vilka som kunde komma i fråga för ordensutmärkelser, men utskottet ansåg att utdelandet av riddarvärdigheter inte hörde till regeringsärenden enligt grundlagen och därmed inte var underkastat ”constitutionella controller”.²¹⁶⁸ Motionen lämnades därmed utan avseende.

8.2.6. *Kungl. Carl XIII:s orden*

Den 27 maj 1811 utfärdade Karl XIII en förordning med stadga för en efter honom själv uppkallad orden, Kungl. Carl XIII:s orden.²¹⁶⁹ Förordningen utfärdades i ordenskapitlet och beseglades med Serafimerordens sigill. Detta sigill finns också som vinjettbild i den tryckta förordningen. Den tryckta förordningen är kontrasignerad av Carl Mörner, som var Kungl. Maj:ts Ordens sekreterare. På originalkonceptet, där det finns ett tilläggsblad med en inskjuten ny paragraf, finns Karl XIII:s underskrift och Serafimerordens sigill men ingen kontrasignation.²¹⁷⁰

Riddarna av Carl XIII:s orden skulle utgöra ”et egit offentligt Riddare-Gille och Capitel”²¹⁷¹ med konungen som ordensmästare. Men orden hör samman med Svenska Frimurare Orden, som inte nämns vid namn utan omnämns som ”Et Agtningswärdt Swenskt Samfund, som Wi Sjelfwe styrt och förestått, hwars afsigter och widsträckta inrättningar til mensklighetens gagn Wi omfattat och utwidgat”.²¹⁷² Till skillnad från vad som gällde för de andra fyra ordnarna, skulle riddarna av denna orden utgöra ”et särskildt Capitel, som med det almänna Ordens-Capitlet ej förbundit är”.²¹⁷³ Riddare av Carl XIII:s orden skulle inte i den egenskapen delta i det allmänna ordenskapitlet, men riddares antagande och dödsfall skulle kungöras där.²¹⁷⁴ År 1822 ändrades detta så att dessa riddare fick säte i det allmänna ordenskapitlet, men detta kom åter ur bruk vid 1800-talets mitt.²¹⁷⁵ Riddarna av Carl XIII:s

²¹⁶⁷ 1840-41 års riksdag, Ridderskapet och Adels protokoll, bd 3, s. 337-338 på s. 338.

²¹⁶⁸ 1840-41 års riksdag, Allmänna besvärs- och ekonomiutskottets bet. nr 47.

²¹⁶⁹ Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Den Kongelige Carl den XIII:s Orden, 27 maj 1811. Separattrycket finns i faksimil i Bergroth 2002 s. 293-305. Texten finns också i Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga VIII. Se till bakgrunden Bergroth 2002 s. 42-61 och till ordensnamnets formulering s. 70.

²¹⁷⁰ Bergroth 2002 s. 58-61; Lunds universitetsbibliotek, Handskriftssamlingen, De la Gardieska arkivet, Historiska handlingar, vol. 26:10 Karl XIII, Ordensväsendet 1811 ”Förordning angående den Kongelige Carl den XIII:s Orden”.

²¹⁷¹ 1811 års förordning, ingressen.

²¹⁷² 1811 års förordning, ingressen.

²¹⁷³ 1811 års förordning, 9 § stadgan för Carl XIII:s orden.

²¹⁷⁴ 1811 års förordning, 12 § stadgan för Carl XIII:s orden.

²¹⁷⁵ Bergroth 2002 s. 68.

Orden har tagits upp i samma matriklar som gällde för Serafimer-, Svärds-, Nordstjärne- och Vasaordnarna till och med år 1878. Det torde ha haft ett samband att utnämningarna skulle anmälas i det ordenskapitlet.²¹⁷⁶ Vad som just då föranledde förändringen att riddarna av Carl XIII:s orden fick en separat matrikel är inte känt.²¹⁷⁷ Några exempel på ordensbrev från åren 1959-2002 visar att utnämningarna skett på papper med frimurareordens vapen, och med frimurareordens sigill 1959 och 1992. Utnämningarna har skett av konungen eller i konungens namn.²¹⁷⁸

Denna orden är sammanfattningsvis speciell på så sätt att dess innehavare utses inom ett visst samfund, Svenska Frimurare Orden, men den är ändå en offentlig orden och har tillkommit med – enligt vad som anges i ingressen till förordningen – ett samband med de redan existerande ordnarna. Det är, som Tom C. Bergroth har framhållit, ”en egendomlig blandning av enskilt och officiellt ordensväsende som är unikt”.²¹⁷⁹ Bergroth har mer precist konstaterat att orden ”is in a constitutional sense not an award bestowed by the Swedish state”; det är ”merely a royal prerogative to reward freemasons for services to mankind, beneficence and humanism”.²¹⁸⁰ Även om det inte är en statlig belöning krävs konungens medverkan för att orden ska kunna betraktas som en riddarorden (jfr vad som sagt som *fons honorum* i avsnitt 8.1.).

Ordens speciella karaktär återspeglas också i att prinsar enligt ett beslut år 1826 föds som riddare av orden men inte anlägger ordenstecknet förrän de konfirmerats. Detta har dock i praktiken hanterats på annat sätt: även prinsar har dubbats till riddare först om de inträtt i frimurareorden och passerat alla dess grader.²¹⁸¹

8.2.7. 1902 års ordensstadgar

År 1902 utfärdade Oscar II i ordenskapitlet och med besegling med Serafimerordens sigill nya föreskrifter för Serafimer-, Svärds-, Nordstjärne- och Vasaordnarna. De kallas ’stadgar’ som en samlingsbenämning (jfr ovan avsnitt 8.2.2. om att beteckningen ’stadga’ med ’stadgor’ som pluralform hade använts tidigare), och upplägget med en förordning och fyra stadgor är borta. Stadgarna är inte indelade i kapitler utan det är en genomgående numrering med 71 paragrafer.²¹⁸²

Först finns allmänna bestämmelser (1-11 §§) och sedan bestämmelser om ordenskapitlet (12-17 §§), pensioner (18 §), ämbets- och tjänstemän samt förvaltning (19-34 §§), Serafimerorden (35-48 §§), Svärdsorden (49-54 §§), Svärdsordens stora kors (55-61 §§), Nordstjärneorden (62-66 §§) och Vasaorden (67-71 §§). De sistnämnda avdelningarna behandlar de

²¹⁷⁶ Se till dessa anmälningar Bergroth 2002 s. 74.

²¹⁷⁷ Riksarkivet, Kungl. Maj:ts Ordens matriklar, D 1:5. Riksarkivet anger i arkivdatabasen felaktigt t.o.m. 1877, men C A Beck-Friis och G A F Lagerfelt är de sista, 1878, på matrikelns sista uppslag.

²¹⁷⁸ Bergroth 2002 s. 144-145.

²¹⁷⁹ Bergroth 2002 s. 42, se även Bergroth 2015 s. 115.

²¹⁸⁰ Bergroth 2015 s. 105.

²¹⁸¹ Bergroth 2002 s. 65-66 och 88-92, Bergroth 2015 s. 107.

²¹⁸² Stadgar för Kungl. Serafimerorden, Kungl. Svärds- och Nordstjärneordnarna samt för Kungl. Vasaorden, 24 november 1902. Separattryck. Också tryckta i Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XVI med ändringar fram till år 1942.

olika graderna inom ordnarna, högsta antal innehavare av respektive grad samt ordenstecknens utformning. Där anges också i nära anslutning till äldre bestämmelser de olika samhällsområden inom vilka förtjänstfulla insatser ska belönas genom respektive orden.

En uppdelning gjordes mellan ordinarie ordenskapitel, där bl.a. ärenden som konungen bestämde togs upp och ordenskassornas förvaltning och pensioner hanterades, och extra ordenskapitel för utnämningar (15-16 §§). *Curatores aerarii* reglerades nu i stadgan (20 §). Nya instruktioner för dem utfärdades år 1924 och reglementariska föreskrifter år 1935.²¹⁸³ De hade inte bara hand om ordnarnas medel utan även Groenska, Willebrandska och Posseska fonderna.²¹⁸⁴

En nyhet som infördes år 1908 var att drottningen blev självskriven som ledamot av Serafimerorden (3 §).²¹⁸⁵ Kravet på generallöjtnants rang för förläning av Serafimerorden frångicks delvis år 1907 då det blev möjligt att förläna Serafimerorden även till den som tidigare hade haft generallöjtnants rang, och år 1931 gjordes ytterligare avsteg från kravet.²¹⁸⁶

I 1902 års stadgar fanns inte Carl XIII:s orden med. Enligt Tom C. Bergroth var skälet till detta att dess stadgar ansågs vara oförändrade och därmed i kraft.²¹⁸⁷ Det kan övervägas om inte ett minst lika viktigt skäl kan ha varit att denna orden hade ett eget ordenskapitel och att den hade en speciell ställning genom sin koppling till frimurareorden, vilket gör att samhällseliga insatser inte belönades genom den på samma sätt som genom de andra fyra ordnarna.

8.2.8. 1952 års ordensstadgar, uppdelningen av ordnarna i 'tjänsteorden' och 'fri orden', samt ordnarnas skattemässiga status

1952 års ordensstadgar bär stora likheter med 1902 års. Indelningen i avdelningar är densamma, och endast mindre förändringar har gjorts i texten, som dock har förkortats – de tidigare 71 paragraferna har blivit 57, men å andra sidan har bestämmelser om bärande av ordnarna och till dem hörande tecken och medaljer samlats i 58-59 §§. Intressant att notera är att bestämmelsen i 2 § i 1902 års stadgar om att konungen inte har makt att upphäva eller avskaffa ordnarna, en bestämmelse som funnits sedan år 1748, har tagits bort (se vidare avsnitt 8.3.6.). Antalet ämbets- och tjänstemän har minskats. Den viktigaste förändringen fanns bland de allmänna bestämmelserna (3 §), nämligen att ordensutmärkelser nu kunde förlänas även kvinnor (utöver drottningen, som varit självskriven ledamot sedan år 1908). Svärdsordens krigskors inrättades som en särskild utmärkelse om riket var i krig (49 §).²¹⁸⁸

Redan i den ursprungliga ordensförordningen knöts Serafimerorden bl.a. till rikets högsta ämbeten, Svärdsorden till krigsbefälet och Nordstjärneorden till ämbetsmän. Inom Nordstjärneorden och framför allt Vasaorden fanns det utrymme för att förläna utmärkelser

²¹⁸³ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XXI-XXII.

²¹⁸⁴ Se till dessa Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga XXV-XXVII.

²¹⁸⁵ Se härtill Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 29. Den enda kvinna som dessförinnan fått Serafimerorden var kejsarinnan Katarina II av Ryssland år 1763, se Bergroth 1997-98 s. 70 och Nordenvall 1998 s. 132-133.

²¹⁸⁶ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 35-36.

²¹⁸⁷ Bergroth 2002 s. 68.

²¹⁸⁸ Se till Svärdsordens krigskors bet. av 1951 års krigsdekorationskommitté, Försvarsstaben, 1952-05-23.

till andra svenskar än statsanställda. Som nämnts i avsnitt 8.2.2. riktades redan år 1751 kritik mot ordnarna för att de var alltför knutna till innehav av tjänst. Vid 1840-41 års riksdag framförde å andra sidan en motionär kritik mot att ordnar delades ut utanför ämbets- och tjänstemannaklasserna (se avsnitt 8.2.5.), men åter motsatsvis framfördes år 1911 kritik mot att en ordensutmärkelse kom som ”ett kvitto på uppnådda tjänsteår”.²¹⁸⁹

Antalet förlänade utmärkelser började öka under Oscar I:s tid.²¹⁹⁰ Jag har inte haft möjlighet att närmare analysera om, och i så fall hur, det verkligen skedde en förändring av mottagarkretsen under 1800-talets andra hälft, i riktning mot en närmare anknytning till tjänstegrad och tjänsteår. Jag har inte heller lyckats lokalisera de ordensprinciper av den 14 april 1942 som ska ha funnits och som år 1955 ersattes med nya ordensprinciper och normalplaner för meritvärderingen.²¹⁹¹ Det kan emellertid antas att införandet av statens allmänna avlöningsreglemente den 1 juli 1947 med standardiserade lönegrader och löneklasser²¹⁹² utgör en del av bakgrunden till 1955 års förändringar, som nu ska behandlas närmare.

De s.k. ordensprinciper och normalplaner som infördes år 1955 innebar ett mer formaliserat system. De nya principerna togs upp i extra ordenskapitel den 16 februari 1955 och hade utarbetats inom Statsrådsberedningen. Den väsentliga nyheten var att Nordstjärneorden skulle utdelas till både ämbets- och tjänstemän och inte längre enbart till ämbetsmän: ”Liksom Svärdsorden redan nu vore tjänsteorden för militärer, skulle Nordstjärneorden bli en tjänsteorden för såväl ämbets- som tjänstemän.”²¹⁹³ Vasaorden skulle utdelas ”i stort sett endast för förtjänster av annan natur än att vederbörande visst antal år uppehållit statlig eller kommunal befattning eller utövat annan verksamhet, för vars belönande gällde så att säga automatiskt verkande regler”.²¹⁹⁴ I 50 § ordensstadgan lades tjänstemannagärning till bland de insatser som kunde föranleda utmärkelse inom Nordstjärneorden.

Ordensprinciperna hade utarbetats i Statsrådsberedningen och var i likhet med protokollet från det extra ordenskapitlet dagtecknade den 16 februari 1955.²¹⁹⁵ De omfattade ordensförlänningar till svenska medborgare och åtföljdes av s.k. normalplaner avseende vilken befattning och vilket antal tjänsteår som berättigade till en viss ordensutmärkelse. Beträf-

²¹⁸⁹ Mot. 1911:AK272 s. 3.

²¹⁹⁰ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 8.

²¹⁹¹ Skrivelse från Allan Nordenstam till statsråd och expeditonschefer den 14 januari 1955, bilaga till protokoll hållet vid extra ordenskapitel inför Hans Maj:t Konungen, de Svenska Riddarordnarnas Herre och Mästare, den 16 februari 1955, Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXIII, 1951-1955, AIa:33. Det angavs där att 1955 års ordensprinciper och normalplaner var ”avsedda att tillsammans ersätta de gällande ordensprinciperna av den 14 april 1942”.

²¹⁹² Se SFS 1947:411.

²¹⁹³ Protokoll hållet vid extra ordenskapitel inför Hans Maj:t Konungen, de Svenska Riddarordnarnas Herre och Mästare, den 16 februari 1955, Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXIII, 1951-1955, AIa:33; se också skrivelse från Allan Nordenstam till statsråd och expeditonschefer den 14 januari 1955, bilaga till detta protokoll.

²¹⁹⁴ Ibid.

²¹⁹⁵ P.M. angående de s.k. ordensprinciperna, utarbetade i statsrådsberedningen den 16 februari 1955, bilaga till protokoll hållet vid extra ordenskapitel inför Hans Maj:t Konungen, de Svenska Riddarordnarnas Herre och Mästare, den 16 februari 1955, Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXIII, 1951-1955, AIa:33.

fande Vasaorden angavs att den var en ”fri orden” med vilken kunde belönas andra förtjänster än utövande av befattning under viss tid. Även Nordstjärneorden kunde användas på det sättet ”i vissa fall”, och ”undantagsvis” kunde statliga befattningshavare tilldelas Vasaorden ”för meriter av annan art än de som följer med utövande av befattningen”.²¹⁹⁶

Av normalplanen framgick, för att något exemplifiera systematiken, att stats- och utrikesministrarna var berättigade till att bli riddare av Nordstjärneorden vid första utdelningen efter utnämningen, kommendörer av första klassen av Nordstjärneorden efter ett år och kommendörer med stora korset av Nordstjärneorden efter två år. Detsamma gällde för statsråd men med fyra till fem års kvalifikationstid för storkorsutmärkelsen. Sedan gällde en fallande skala nedåt i den statliga hierarkin: expeditonschefer, överdirektörer och lagmän m.fl. fanns t.ex. i grupp 7 och blev riddare av Nordstjärneorden vid första utdelningen efter utnämningen, kommendörer av Nordstjärneorden efter fyra år och kommendörer av första klassen av Nordstjärneorden efter tolv år, medan lektorer fanns i grupp 13 och blev riddare av Nordstjärneorden efter 14 år och läroverksadjunkter och därmed jämställda fanns i grupp 16 – den sista gruppen – och blev riddare av Nordstjärneorden efter 20 år.²¹⁹⁷ En motsvarande promemoria med normalplan fanns för Svärdsorden med Svärdsstecknet och Svärdsmedaljen. Civilmilitära befattningshavare fick Nordstjärneorden och Vasamedaljen.²¹⁹⁸ Ordensprinciperna och normalplanerna justerades successivt. Riksdagens förvaltningskontor utarbetade motsvarande principer för riksdagsledamöter och tjänstemän i myndigheter under riksdagen.²¹⁹⁹

Vid denna tid uppkom också frågor om ordnarnas skattemässiga status. Vice hovauditoren Rudolf Lindh utredde frågan och professor Nils Herlitz yttrade sig över utredningen.²²⁰⁰ Rudolf Lindh prövade om ordnarna var skattskyldiga för inkomst av kapital eller förmögenhet. Lindh ansåg att ordnarnas kassor och fonder inte var konungens personliga egendom och inte heller ingick i hovet. Däremot ansåg han att utdelning av ordnar var ett kungligt prerogativ, ett utövande av den konungsliga makten och därigenom i högsta grad en statsfunktion. Detta talade för att de i likhet med den egentliga statsförvaltningens organ borde vara frikallade från skatt, men å andra sidan liknade de stiftelser. Sådana var bara frikallade från skatt om de uppfyllde vissa särskilt angivna ändamål. Det fanns emellertid några rättsfall som innebar att även privaträttsliga juridiska personer var befriade från skatt om deras verksamhet utgjorde ett led i en statlig verksamhet.²²⁰¹ Detsamma gällde kommunala donationsfonder, som ansågs omfattade av kommunal skattefrihet.

²¹⁹⁶ Ibid. (samtliga citat).

²¹⁹⁷ Ibid.

²¹⁹⁸ P.M. angående de s.k. militära ordensprinciperna, utarbetade i statsrådsberedningen den 23 mars 1955, bilaga till protokoll hållet vid extra ordenskapitel inför Hans Maj:t Konungen, de Svenska Riddarordnarnas Herre och Mästare, den 16 februari 1955, Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXIII, 1951-1955, A1a:33.

²¹⁹⁹ Ds Fi 1972:5 s. 13-14. Se till systemet även mot. 1991/92:K812.

²²⁰⁰ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:1, 1972-73, avskrift av yttrande den 19 november 1956 av R. Lindh samt av yttrande den 1 januari 1957 av Nils Herlitz (dessa handlingar har uppenbarligen förts till denna volym i samband med författandet av den promemoria som tas upp i avsnitt 8.2.9.).

²²⁰¹ RÅ 1943 not. Fi889, 1948 not. Fi838.

Nils Herlitz instämde i Lindhs slutsatser. Han tillade att ordensväsendet visserligen var en konungens personliga angelägenhet men förvisso inte en icke statlig angelägenhet: ”Det torde vara en enhällig uppfattning i doktrinen att utdelande av ordnar visserligen ej ingår i rikets styrelse (som utövas under statsrådets medverkan) men ändå innebär en utövning av den konungsliga makten”.²²⁰² Konungen kunde, i likhet med vad som enligt 14 § regeringsformen gällde för kommandomål, utöva konungamakten utan att utöva riksstyrelse. Konungen fungerade alltså som statsorgan och inte som privatperson i ordenssammanhang. Eftersom detta var ett tillägg till Lindhs bedömning, som Herlitz instämde i, får detta uppfattas som att Kungl. Maj:ts Orden enligt Herlitz hörde samman med en av konungens funktioner som statsorgan.

8.2.9. 1970-talets förändringar

Motioner om ordensväsendets avskaffande, grundlagsreformen

År 1969 väcktes motioner om ordensväsendets avskaffande. Som framgår av allmänna beredningsutskottets betänkande hade liknande motioner väckts tidigare, först vid 1869 års riksdag och därefter med ojämn mellanrum under 1900-talet.²²⁰³ Dessa motioner hade inte lett till någon förändring av ordensväsendet.²²⁰⁴ År 1968-69 hade emellertid ”förslag till tjänsteorden inom Nordstjärneorden eller Svärdsorden”²²⁰⁵ upphört att beredas i departementen, med undantag för vissa högre befattningshavare, och förslagen lämnades i stället direkt till Kungl. Maj:ts Orden. Samtidigt skulle även ”förslag till förläning av s. k. fri orden, dvs. normalt Vasaorden, i fråga om svenska medborgare avges av förslagsställaren direkt till Kungl. Maj:ts Orden och således inte längre beredas i departement”.²²⁰⁶ Dessa ärenden hade beretts av ett av de konsultativa statsråden och i praktiken byggde systemet på att någon saklig omprövning av de förslag som tagits fram i departementen utifrån nomineringar av verkschefer m.fl. inte skulle ske inom Kungl. Maj:ts Orden. På annat sätt hanterades dock ordensförläningar till kungahusets medlemmar och dem närstående personer, till medlemmar av hovförvaltningen samt i samband med statsbesök.²²⁰⁷

Allmänna beredningsutskottet konstaterade att utdelandet av ordensutmärkelser var ett konungen personligen tillkommande prerogativ,²²⁰⁸ och att ordensangelägenheterna handhades av Kungl. Maj:ts Orden. Utskottet noterade att ordensförläningar till övervägande del utgjorde en form av belöning för utövande av statlig tjänst, och att utmärkelser inom

²²⁰² Herlitz yttrande s. 1-2. Jfr Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 7-8, där begreppet ”riksstyrelsen” fått omfatta ”den konungsliga makten” utan att någon skillnad i sak mot Herlitz ståndpunkt torde ha varit avsedd.

²²⁰³ Se bl.a. andra kammarens tillfälliga utskotts bet. 1869:41 (tillfälligt utskott nr 6 bet. nr 8), andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1911:10 (med förhållandevis utförlig historik), andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1912:5, konstitutionsutskottets bet. 1927:12 (även med historik) och 1928:14, andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1947:8 och allmänna beredningsutskottets bet. 1957:10. Se även Ds Fi 1972:5 s. 28 samt Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 441-451.

²²⁰⁴ Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 2-4.

²²⁰⁵ Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 4.

²²⁰⁶ Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 4. Se även Ds Fi 1972:5 s. 1 och 13-17.

²²⁰⁷ Ds Fi 1972:5 s. 14-15.

²²⁰⁸ Se också andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1947:8 s. 2 och 4.

Svärdssorden och Nordstjärneorden var knutna till tjänstemeriter, lönegrader och kvalifikationstider. Därutöver fanns belöning ”med s. k. fri orden, i normalfallet inom Vasaorden men i vissa fall även inom Nordstjärneorden”.²²⁰⁹ Utrikesdepartementet framhöll tydligast värdet av ordensväsendet i belöningsammanhang; ordensförläningar utgjorde en ”ändamålsenlig, högt skattad och föga kostnadskrävande form av belöning, vilken hos vederbörande mottagare skapar en good will för vårt land, som svårigen kan uppnås medelst utmärkelser av annat slag”.²²¹⁰ Utskottet gjorde dock följande uttalande, som godkändes av riksdagen.

”Ordensväsendet har sitt ursprung i äldre tiders samhällssystem, och principerna för utdelning av ordnar som belöning för samhällsinsatser kan svårigen förenas med nutida demokratiskt betraktelsesätt. Utskottet ser därför med tillfredsställelse att åtgärder företagits för att avveckla ordnar som en statlig belöning för offentlig tjänst.”²²¹¹

Utskottet ansåg sig kunna förvänta att det skulle visa sig möjligt att efter samråd med personalorganisationerna finna lämpliga och mer demokratiska former än ordnar för belöning av offentlig tjänst. Eftersom de kungliga ordnarna fick ”sin särprägel genom att de är underställda Konungen personligen och genom att denne deltar i utdelandet av ordensutmärkelserna”²²¹² ansåg utskottet det lämpligt att Grundlagberedningen skulle få i uppdrag att pröva statschefens befogenheter beträffande ordensväsendet; även detta godkändes av riksdagen.

Med anledning av detta uppdrag, som sedan gavs, tog Grundlagberedningen i sitt betänkande SOU 1972:15 om ny regeringsform och ny riksdagsordning upp frågan om konungens uppgifter i förhållande till ordensväsendet. I betänkandet uttalades att konungens ”handlande med avseende på vissa ordnar”, nämligen Serafimerorden, Svärdssorden, Nordstjärneorden och Vasaorden, av ålder har ”betraktats som ett utflöde av hans ställning som statschef”.²²¹³ Andra länders medborgare hade kunnat få utmärkelser därför att de hade gjort Sverige tjänster, och inom landet hade ”ordnar tilldelats tjänstemän och andra som har deltagit i allmän verksamhet eller på annat sätt gjort insatser som har ansetts förtjäna uppskattning”.²²¹⁴

Som en följd av riksdagens uttalanden år 1969 hade det inom Regeringskansliet utarbetats ett förslag om att utmärkelsen *För nit och redlighet i rikets tjänst* skulle användas som belöning för statsanställda. Enligt det förslaget skulle statsmyndigheternas befattningsmed ordensutmärkelser till svenska medborgare upphöra. Grundlagberedningen uttalade i anledning av detta förslag följande.

”Grundlagberedningen har inhämtat att regeringen ämnar vänta med att ta ställning till det redovisade förslaget, i varje fall såvitt det angår statsmyndigheternas befattningsmed ordensväsendet, tills beredningen har yttrat sig i frågan om statschefens befogenheter beträffande ordensärendena. Om statsmyndigheterna

²²⁰⁹ Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 6.

²²¹⁰ Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 6, se också andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1947:8 s. 3-4.

²²¹¹ Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 6, rskr. 1969:118.

²²¹² Allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 7.

²²¹³ SOU 1972:15 s. 139.

²²¹⁴ SOU 1972:15 s. 139

upphör att befatta sig med ordensfrågor, måste vissa praktiska konsekvenser uppkomma även för statschefens vidkommande. Det får till en början betraktas som uteslutet att statschefen i så fall kommer att befatta sig med utdelning av ordnar såsom belöning för insatser i offentlig tjänst. Med hänsyn till sambandet mellan olika ordnar för skilda former av samhällsinsatser måste en annan konsekvens vara att statschefen inte heller befattar sig med utdelning av ordnar som belöning för insatser i det svenska samhället utanför den offentliga tjänsten. I den mån ordensutdelandet skall fortsätta därefter – t. ex. beträffande utländska medborgare – förutsätter beredningen att principerna för statschefens handlande utformas under det samråd mellan statschefen och regeringen varom har talats i det föregående.”²²¹⁵

Det som Grundlagberedningen syftade på var det samråd mellan regeringen och statschefen som skulle ske beträffande den sistnämndes uppgifter som rikets främste representant, så att det inte gavs ett ”intryck av konflikt eller spänning mellan statschefen och regeringen”.²²¹⁶

Resultatet blev, som nämnts, att regeringens och departementens befattning med ordensväsendet till största delen upphörde år 1968-69. Därefter hanterades ordensärendena genom att verkschefer och andra förslagsställare skickade in förslag direkt till Kungl. Maj:ts Orden.²²¹⁷ Samtidigt upphörde ordensinnehav att anges i offentliga matriklar m.m.²²¹⁸ Beträffande statsanställda uttalade riksdagen att det fanns skäl för en reform, innebärande att de, oavsett lönegrad och oavsett om de varit berättigade att förlänas en orden och avböjt detta, skulle kunna tilldelas utmärkelsen *För nit och redlighet i rikets tjänst*.²²¹⁹

1972 års departementspromemoria

År 1972 färdigställdes en departementspromemoria inom Statsrådsberedningen samt Finansdepartementets löne- och personalenheter (Ds Fi 1972:5). Till följd av de nyss nämnda riksdagsuttalandena hade Statsrådsberedningen och Finansdepartementet haft överläggningar med personalorganisationerna. Resultatet av dessa överläggningar var att alla statsanställda skulle omfattas av utmärkelsen *För nit och redlighet i rikets tjänst* samt att utdelandet av ordnar till svenska medborgare skulle upphöra. Promemorian utformades sedan i nära anslutning till det utkast som legat till grund för överläggningarna.²²²⁰

I promemorian gavs kritiken mot ordensväsendet betydande utrymme. Det ansågs otidsenligt och orättvist, särskilt då skilda typer av utmärkelser tilldelades olika kategorier av offentligt anställda. Ett motsvarande system med olika utmärkelser utifrån mottagarens samhällsställning hade även kommit att tillämpas för de s.k. fria ordnarna (det vill säga Vasaorden men även Nordstjärneorden när den undantagsvis inte delades ut enligt s.k. normalplan).

²²¹⁵ SOU 1972:15 s. 140.

²²¹⁶ SOU 1972:15 s. 139.

²²¹⁷ Ds Fi 1972:5 s. 1 och 15-16.

²²¹⁸ Ds Fi 1972:5 s. 24-25, se även allmänna beredningsutskottets bet. 1969:26.

²²¹⁹ Allmänna beredningsutskottets bet. 1970:6, rskr. 1970:136.

²²²⁰ Ds Fi 1972:5 s. 1-6.

Systemet återspeglade ”ett föråldrat klassamhälle” och stred mot ”moderna jämlikhetsprinciper”.²²²¹ Stora kategorier av medborgare avböjde ordensutmärkelser av principiella skäl. När det gällde utländska medborgare ansågs det finnas anledning att behålla möjligheten att förläna ordnar.²²²² Utmärkelserna skulle i dessa fall fortfarande uppfattas som ”officiell erkänsla för tjänster åt svenska intressen”.²²²³

Tre alternativa reformer övervägdes: att staten helt upphörde att ta befattning med tjänsteutmärkelser, att ordenssystemet reformerades ”i demokratisk riktning”,²²²⁴ samt att utmärkelsen *För nit och redlighet i rikets tjänst* fick omfatta alla statligt anställda. Eftersom de flesta arbetsgivare belönade lång och trogen tjänst borde även staten göra det. Det första alternativet var därmed uteslutet. Det andra alternativet, en reform i demokratisk riktning, uteslöts också, eftersom ”möjligheten att på lika villkor utsträcka det nuvarande automatiska ordensutdelandet till att bli generellt” för alla statsanställda ”i praktiken knappast [torde] komma i fråga” och en reform i riktning mot ”ett system som bygger på individuell prövning i fråga om alla statsanställda [...] redan av praktiska skäl [torde] vara ogenomförbar”.²²²⁵ Det som återstod var att inte längre dela ut ordnar utan att låta *För nit och redlighet i rikets tjänst* bli en enhetlig tjänstebelöning.²²²⁶

Om ordensutmärkelser fortfarande skulle förlänas, skulle detta ske av Kungl. Maj:ts Orden utan medverkan av statliga myndigheter. I departementspromemorian talades det till och med om att statlig myndighet eller tjänsteman inte borde ”få ta befattning med” frågor om ordensförläning på grund av statlig tjänst och att avgivande av omdöme om en tjänsteman i ett sådant sammanhang inte i fortsättningen kunde ”anses förenlig med tjänsten”. Kungl. Maj:ts Orden skulle kunna få ut upplysningar från myndigheter ”under samma villkor som gäller för varje annan icke statlig organisation”.²²²⁷ De s.k. fria ordnarna hade kommit att delas ut främst till företagsledare och omfattades därför av samma kritik som tjänsteordenarna. Det ansågs ”helt ogörligt” att ”finna ett hanterligt allmänt system för värdering av andra samhällsinsatser än offentlig eller privat tjänst eller företagande”.²²²⁸

I 1972 års departementspromemoria togs även upp en del frågor om ordnarnas rättsställning. En fråga var om ”ordensutdelandet [skulle betecknas som] en ’statlig angelägenhet’”.²²²⁹ En utgångspunkt var att ordensärendena inte var några regeringsärenden, eftersom de inte hanterades i statsrådet.²²³⁰ En annan utgångspunkt var att ordnarna var konstruerade som ordenssällskap och att konungen i stadgarna tilldelats en beslutsfunktion, vilket gav ”en personlig anknytning till statsöverhuvudet, vilket var ägnat att ge ordensväsendet en viss officiell prägel”.²²³¹ Vidare uttalades att ordnarna ”måste [...] betraktas som självständiga, icke-

²²²¹ Ds Fi 1972:5 s. 32.

²²²² Ds Fi 1972:5 s. 28-33.

²²²³ Ds Fi 1972:5 s. 43.

²²²⁴ Inom citationstecken redan i Ds Fi 1972:5 s. 33.

²²²⁵ Ds Fi 1972:5 s. 33-34, alla citat.

²²²⁶ Ds Fi 1972:5 s. 32-34.

²²²⁷ Ds Fi 1972:5 s. 36, alla citat.

²²²⁸ Ds Fi 1972:5 s. 41.

²²²⁹ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²²³⁰ Ds Fi 1972:5 s. 11.

²²³¹ Ds Fi 1972:5 s. 9.

statliga rättssubjekt” (se vidare nedan avsnitt 8.3.6.).²²³² Detta ledde till bedömningen att ordnarna som sådana inte kunde avskaffas på annat sätt än genom att ”förbjuda åtminstone vissa former av slutna sällskap eller utdelande av privata utmärkelsetecken”.²²³³ Det skulle anses främmande för svensk rättsuppfattning att ”lagstiftningsvägen hindra riddarordnarnas fortsatta verksamhet”.²²³⁴

För att ordnarna var en statlig angelägenhet talade att de genom 1748 och 1751 års regeringsbeslut hade fått en offentligrättslig reglering som accepterats genom 1809 års regeringsform. Statliga myndigheter medverkade i handläggningen av ordensärenden genom att ta fram listor på dem som skulle belönas, och ordnarna användes som tjänstebelöning. Vidare: ”Allmänheten torde, framför allt i utlandet, ofta uppfatta ordensutdelandet som ett utflöde av den svenska statens verksamhet.”²²³⁵ Dessutom antogs att Kungl. Maj:ts Orden hade ansetts fri från beskattning (jfr ovan avsnitt 8.2.8.) enligt samma regler som gällde för staten, något som i och för sig också gällde ”andra icke statliga rättssubjekt vars verksamhet ansetts utgöra led i en av staten bedriven verksamhet”.²²³⁶

Enligt utredningen talade andra omständigheter ”i motsatt riktning, dvs. för att ordensutdelandet bör betraktas som en kungens personliga angelägenhet”.²²³⁷ Ett argument för detta var att enbart ordenskapitlet kunde ändra ordensstadgarna och att Kungl. Maj:t i statsrådet inte disponerade över dem. (Ett argument om att ordnarna skulle kunna upplösa sig själva tas upp i avsnitt 8.3.6.). Konungen beslutade själv om ordensutdelande och ordenskapitlet ensamt kunde besluta om ”en annan ordning för ordensärendenas handläggning”.²²³⁸ Ordnarna hade inte ”betraktats som statliga organ vid tillämpningen av sådan lagstiftning som gäller för statliga myndigheter”.²²³⁹

I 1972 års utredning ansågs det svårt att dra någon bestämd slutsats beträffande om ordensväsendet var en statlig angelägenhet eller inte. Slutsatsen blev att ”frågan om ordensväsendets karaktär av statlig angelägenhet [kan] lämnas därhän”.²²⁴⁰ Utredningens förslag var oberoende av hur ordnarna skulle kategoriseras, och ordnarnas ställning skulle bli ”beroende av den verksamhet som ordnarna kan komma att bedriva efter genomförande av de framlagda förslagen”.²²⁴¹ Mot bakgrund av kritiken mot ordensväsendet kunde detta inte längre betraktas ”som en samhällsangelägenhet”, och ”det allmännas medverkan i ordensärenden”²²⁴² borde så långt som möjligt avvecklas.

²²³² Ds Fi 1972:5 s. 12.

²²³³ Ds Fi 1972:5 s. 29.

²²³⁴ Ds Fi 1972:5 s. 29.

²²³⁵ Ds Fi 1972:5 s. 12, se även s. 31-32.

²²³⁶ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²²³⁷ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²²³⁸ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²²³⁹ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²²⁴⁰ Ds Fi 1972:5 s. 13.

²²⁴¹ Ds Fi 1972:5 s. 13.

²²⁴² Ds Fi 1972:5 s. 29.

Kungl. Maj:ts Ordens yttranden

I Ds Fi 1972:5 har återgetts en del av ett yttrande av Kungl. Maj:ts Orden, avgivet den 3 januari 1972.²²⁴³ Detta var ett preliminärt yttrande om fem maskinskrivna sidor som avgavs sedan Kungl. Maj:ts Orden fått del av delar av departementspromemorian.²²⁴⁴ Kanslersämbetet anknöt till de synpunkter som förts fram beträffande Kungl. Maj:ts Ordens skattskyldighet (se ovan avsnitt 8.2.8.) i fråga om ordensväsendets konstitutionella ställning. Ämbetet anförde också att tanken att Kungl. Maj:ts Orden skulle ha hand om ett ordensväsende utan medverkan av statliga myndigheter måste anses ”i realiteten rikta sig mot statschefen och inkräkta på hans konstitutionella, av ålder bestående befogenheter. Detta kan inte anses vara en riktig och rimlig ordning att behandla en fråga om statschefens rätt.”²²⁴⁵ Däremot ansåg kanslersämbetet inte att det fanns något hinder mot att avskaffa tjänsteordenssystemet och i stället belöna ”personer som gjort samhällsinsatser av betydande värde”.²²⁴⁶ Som redan framgått påverkade inte yttrandet slutsatserna i departementspromemorian.

Kungl. Maj:ts Orden avgav också ett remissyttrande över Ds Fi 1972:5.²²⁴⁷ I det yttrandet utvecklade kanslersämbetet synpunkterna på ordnarnas konstitutionella ställning. Kanslersämbetet fäste vikt vid att ordnarna hade ”tillkommit efter riksdagsbeslut för statsändamål”²²⁴⁸ och efterlyste ett nytt uttryckligt riksdagsbeslut om rättsläget skulle förändras. Ämbetet ansåg att ordenskapitlet var ett statsorgan, som fullgjorde en statlig uppgift, och att det skulle vara ”säreget”, om Kungl. Maj:ts Orden förvandlades till ett privaträttsligt organ, som skulle ha hand om ordensförläningar till utlänningar, ”en uppgift, om vars rent statliga betydelse promemorian icke synes hysa någon tvekan”.²²⁴⁹ Kanslersämbetet betonade även i detta yttrande att ordensväsendet inte i första hand behövde fungera som ett tjänsteordenssystem utan hade ”alltifrån sin första tid haft en mera vid uppgift att belöna och utmärka allmänna förtjänster i samhällslivet i vidsträckt betydelse”,²²⁵⁰ något som särskilt markerats genom inrättandet av Vasaorden.

Parallellt med arbetet med remissyttrandet färdigställdes, på konungens önskan, en utredning med ett ”preliminärt förslag till utformning av ett reformerat ordenssystem”.²²⁵¹ I utredningen deltog ordenskanslern Bo Hammarskjöld, vice ordenskanslern Allan Nordenstam, riksmarskalken Stig H:son Ericson och f.d. ambassadören, kabinettskammarherren

²²⁴³ Ds Fi 1972:5 s. 3-4.

²²⁴⁴ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:5, 1972-73, svar på underhandsremiss, 3 januari 1972.

²²⁴⁵ Ibid. s. 4. Se även Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 11-12.

²²⁴⁶ Ibid. s. 4-5.

²²⁴⁷ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d.

²²⁴⁸ Ibid. s. 2.

²²⁴⁹ Ibid. s. 14.

²²⁵⁰ Ibid. s. 3.

²²⁵¹ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen.

Sven Dahlman.²²⁵² Det klargjordes i remissyttrandet att konungen inte hade tagit ställning till promemorians förslag.²²⁵³ I promemorian tecknades först en bakgrund till frågan, och sedan behandlades ordensväsendet i främmande länder, ordensväsendets uppkomst och utveckling, behovet av offentliga utmärkelsetecken och ett förslag till nyordning av det svenska ordensväsendet.

I promemorian ifrågasattes om systemet med s.k. tjänsteordnar ”verkligen motsvarar ordnars egentliga syfte: att vara en belöning för insatser och medborgerliga gärningar utöver det genomsnittliga”.²²⁵⁴ Av den internationella jämförelsen framgick dels att ordnar var vanligt förekommande oavsett statsskick, dels att det främst var i Sverige, Norge och Danmark som kategorier av medborgare av principiella skäl avböjde ordensutmärkelser. En nyordning skulle kunna innebära belöning av ”sådana medborgerliga insatser som sträcker sig utöver tjänstens, befattningens, yrkets eller verksamhetens i och för sig plikttrogna och samvetsgranna handhavande”.²²⁵⁵ Utmärkelsen borde avse ”antingen en speciell gärning av stor nytta för nationen, samhället eller mänskligheten eller ett alldeles ovanligt mått av duglighet och initiativkraft i fullgörandet av långvarig verksamhet av krävande art”.²²⁵⁶ Norge kunde ses som en förebild i detta avseende. Ett antal exempel nämndes, såsom långvarig betydelsefull politisk gärning, handhavandet av ansvarsfullt uppdrag inom internationell organisation, extraordinära vetenskapliga, konstnärliga, litterära, sociala och humanitära insatser och osedvanliga förtjänster inom näringslivet och arbetsmarknadens organisationer. Även betydande punktinsatser, som en slutförd statlig utredning vars resultat varit speciellt genomgripande för nationen eller ansvar för en svår och ovanligt viktig internationell förhandling, nämndes.²²⁵⁷

De fyra ordnarna skulle därmed få delvis nya inriktningar. Serafimerorden skulle förbehållas konungahuset, utländska statsöverhuvuden och likställda samt ”med stor restriktivitet svenska medborgare, som på de mest framskjutna poster i samhället nedlagt utomordetliga förtjänster om riket”.²²⁵⁸ Svärdsorden skulle förlora sitt väsentliga existensberättigande i fredstid men skulle fylla ett uppenbart behov i händelse av krig eller försvarsberedskap eller vid internationellt militärt uppdrag. Nordstjärneorden skulle främst komma till användning för utländska medborgare och enbart i undantagsfall för svenska medborgare, och då för insatser för svenska intressen i utlandet eller i internationell verksamhet. Vasaorden skulle på

²²⁵² Underdånig promemoria, utredning angående ett reformerat ordensväsen, s. 1. Dessutom hade utredningen samrått med f.d. ordenssekreteraren Thomas Adlercreutz, ordensskattmästaren Herbert Bexelius, kamrarrättspresidenten Gustaf Hedborg, ordenssekreteraren Lennart Häggqvist, professor Stig Jägerskiöld, protokollchefen, ambassadören Olof Landenius, generalmajoren Fredrik Löwenhielm, landshövdingen Gösta Netzen och direktören Jonas Nordenson. Utredningssekreterare var hovrättsassessorn Jan Levin.

²²⁵³ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 16.

²²⁵⁴ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, s. 9.

²²⁵⁵ Ibid. s. 13.

²²⁵⁶ Ibid. s. 13.

²²⁵⁷ Ibid. s. 13-14.

²²⁵⁸ Ibid. s. 14.

motsvarande sätt bli förbehållen svenska medborgare, civila och militära, för särskilt berömvärda allmänt medborgerliga insatser. Ytterligare förändringar var bl.a. att antalet grader skulle minskas och antalet utmärkelser inom varje grad begränsas. Ett ordensråd skulle inrättas, och genom det skulle samråd mellan Kungl. Maj:ts Orden och regeringen kanaliseras.²²⁵⁹

Som framgått var förslaget detaljerat och visade att Kungl. Maj:ts Orden tog kritiken mot ordensväsendets sätt att fungera på allvar. Trots detta föranledde förslaget bara ett kort omnämnande i propositionen, och förslagets detaljer togs inte egentligen upp till diskussion.²²⁶⁰ Bland de övriga remissyttrandena över Ds Fi 1972:5 anfördes från vissa remissinstanser att ordensväsendet saknade stöd i en bred opinion eftersom det inte stämde med gällande samhällssyn, medan andra remissinstanser efterlyste en närmare redogörelse för hur ett demokratiserat eller reformerat ordensväsende skulle kunna fungera,²²⁶¹ något som det alltså fanns en redogörelse för utan att det redovisades i propositionen.

1973 års ordensproposition

Propositionen 1973:91 hette ”ändrat belöningsystem för statsanställda m.fl.”, och redan i rubriken framgår således att det var just ordnarnas karaktär av s.k. tjänsteordnar som utgjorde utgångspunkten för förslagen. Diskussionen i propositionen var något mer nyanserad, eftersom det visserligen angavs att det ursprungligen i huvudsak var insatser på högre poster inom statsförvaltningen som skulle belönas, men att det var en utveckling särskilt från mitten av 1800-talet som hade ”förstärkt den för det svenska ordensväsendet ganska särpräglade inriktningen på de offentligt anställda”.²²⁶² Departementschefen anslöt sig till förslaget i promemorian om att *För nit och redlighet i rikets tjänst* skulle bli en enhetlig tjänstebelöning och ersätta tjänsteordnarna.

Detta innebar också att någon form av reformerat ordensväsende inte skulle kunna upprätthållas för belöning av offentlig tjänst. Medaljerna ’Illis quorum’ och ’För medborgerlig förtjänst’ skulle kunna användas som belöning för allmänna samhällsinsatser, men de s.k. fria ordnarna kunde inte förväntas fungera på det sättet. Det framgick av ”den avvisande hållning till ordensutmärkelser som en betydande del av de i och för sig ordensberättigade medborgarna intagit”. Ordensväsendet hade därmed ”redan i avsevärd utsträckning förlorat den avsedda funktionen som belöningsystem för viktiga samhällsinsatser av allmän karaktär”.²²⁶³ Slutsatsen var att förlänandet av ordnar helt borde upphöra.

När det gällde ordensförläningar till utlänningar ansåg departementschefen att det mest konsekventa närmast skulle vara att upphöra med dessa. Övervägande skäl talade emellertid för att ordnar även fortsättningsvis skulle delas ut till utlänningar, men ”endast på grund av personliga insatser för Sverige och svenska intressen”.²²⁶⁴

²²⁵⁹ Ibid. s. 14-18.

²²⁶⁰ Prop. 1973:91 s. 19, 27.

²²⁶¹ Se redogörelse för remissyttrandena i prop. 1973:91 s. 17-22.

²²⁶² Prop. 1973:91 s. 23.

²²⁶³ Prop. 1973:91 s. 26-27.

²²⁶⁴ Prop. 1973:91 s. 28.

Departementschefen ansåg att någon ändring av regeringsformen inte krävdes för att utdelandet av ordensutmärkelser skulle upphöra. Det var oklart om ett riksdagsbeslut krävdes, men oenigheterna om detta utgjorde ”i och för sig ett skäl att underställa riksdagen frågan, även om detta inte är nödvändigt”.²²⁶⁵ Detta skulle göras i samband med att riksdagen behandlade frågan om statschefens ställning. Ordenskanslersämbetet hade anfört att Kungl. Maj:ts Orden var en offentligrättslig stiftelse och att en ändring i ordensväsendets offentligrättsliga ställning krävde riksdagens medverkan, något som departementschefen inte tog ställning till i sak men menade innebar att riksdagens beslut ansågs bindande för Kungl. Maj:ts Orden. Detta skulle innebära att Kungl. Maj:ts Orden inte borde dela ut utmärkelser ”i den mån staten inte längre lämnar sin medverkan”²²⁶⁶ – man såg uppenbarligen framför sig ett tänkbart scenario där Kungl. Maj:ts Orden på egen hand förlänade ordnar oavsett vad regering och riksdag hade sagt.

När det gällde de praktiska formerna för förändringen ansåg departementschefen att ordensstatuterna kunde ändras så att en av ordnarna kvarstod och reserverades för utlänningar. För att ”klart markera den officiella karaktären hos de utmärkelser som i framtiden tilldelas förtjänsta utlänningar” fanns skäl att låta regeringen fastställa stadgar för den orden.²²⁶⁷ ”Givetvis”, uttalade departementschefen, borde ”handläggningen liksom hittills ske på sådant sätt att den politiska ledningens inflytande över avgörandena säkerställs”.²²⁶⁸ Det gjordes inget bestämt uttalande om vilken juridisk form eller rättsställning ordnarna hade. Däremot angavs att ”Kungl. Maj:t torde” efter en övergångstid ”enligt allmänna rättsregler kunna besluta om upplösning av”²²⁶⁹ en orden där utmärkelser inte längre delas ut. Vad detta skulle kunna vara för ”allmänna rättsregler” angavs inte. (Se även nedan avsnitt 8.3.6.). Beträffande det nya systemets ikraftträdande angavs att ordensväsendet inte skulle förändras under Gustaf VI Adolfs regeringstid.²²⁷⁰

Noteras kan att Gustaf VI Adolf signerade propositionen med statsrådet Bertil Löfbergs kontrasignation. Detta ska naturligtvis inte i realiteten uppfattas som ett personligt ställningstagande från Gustaf VI Adolfs sida; det var helt i enlighet med konventionen att konungens underskrift var en ren formalitet, särskilt efter 1969 års ändringar av regeringsformen. Konungen hade för övrigt önskat att Ordenskanslersämbetet skulle verkställa den utredning av den 3 januari 1972 som har presenterats ovan. Men strikt formellt måste detta också innebära att konungen medgav att regering (Kungl. Maj:t i statsrådet) och riksdag hade ett inflytande på ordensfrågorna, närmare bestämt omfattningen av ordensförläningarna och deras mottagarkrets.²²⁷¹

²²⁶⁵ Prop. 1973:91 s. 29.

²²⁶⁶ Prop. 1973:91 s. 30.

²²⁶⁷ Prop. 1973:91 s. 30.

²²⁶⁸ Prop. 1973:91 s. 30.

²²⁶⁹ Prop. 1973:91 s. 30.

²²⁷⁰ Prop. 1973:91 s. 30-31.

²²⁷¹ Jfr Eskilstuna tingsrätts yttrande den 11 juni 2020 dnr 2020/95-54-4 till Förtjänstutredningen, s. 9-10, där det hävdas att regeringen inte kan utfärda bindande föreskrifter för konungen och att ordenskungörelsen därmed skulle kunna vara en nullitet. Det var emellertid vid den tid då såväl propositionen som ordenskungörelsen beslutades inte regeringen enligt 1974 års regeringsform utan Kungl. Maj:t i statsrådet enligt 1809 års regeringsform som agerade. Jfr också Hannes Magnergård, *De kungliga svenska riddarordnarna – tillhör de sfären av*

En underskrift av en proposition har i ett delvis liknande sammanhang ansetts innebära en acceptans från konungamaktens sida av att en beslutsbefogenhet inskränkts, nämligen när parlamentarismen infördes. Björn von Sydow har fäst avgörande betydelse vid Gustaf V:s undertecknande av 1918 års proposition om ändringar i förordningen om kommunalstyrelse på landet, i och med att statsministern Nils Edén där uttalade sig principiellt för parlamentarismens princip.²²⁷² Detta utgjorde ett ”statsrättsligt uttryck för det nya konstitutionella läget” till skillnad från andra händelser, såsom Gustaf V:s samtal med Edén inför dennes tillträde, ett samtal som – till skillnad från den undertecknade propositionen – inte var ”av tydlig statsrättslig valör”.²²⁷³

Utskottet anslöt sig i allt väsentligt till propositionen. Det ansåg att Kungl. Maj:ts Orden borde upphöra att utdela utmärkelser till svenska medborgare men ansåg inte att det ankom på utskottet att ”uttala sig om formerna för Kungl. Maj:ts Ordens fortsatta verksamhet”.²²⁷⁴ De moderata ledamöterna reserverade sig och ansåg visserligen att ordensväsendets ensidiga inriktning på belöning för utförd tjänst inte var godtagbar men att ordensutmärkelser borde kunna förlänas till ”svenskar som i sin gärning – i allmän eller enskild tjänst – gjort särskilt förtjänstfulla insatser”. Det skulle inte vara fråga om ”olika personalkategorier” utan om ”individer som på ett särskilt sätt gjort sig förtjänta av samhällets tacksamhet”.²²⁷⁵ Moderaternas ledamöter anslöt sig till Ordenskanslersämbetets förslag. Riksdagen beslutade enligt utskottsmajoritetens förslag.²²⁷⁶

Ordenskungörelsen och ordensstadgarna

Som följd av riksdagens beslut utfärdades den 6 december 1974 en ordenskungörelse, som skulle träda i kraft den 1 januari 1975.²²⁷⁷ Denna ordenskungörelse utfärdades uttryckligen ”med stöd av riksdagens beslut”²²⁷⁸ i det ärende som redovisats i föregående avsnitt. I övergångsbestämmelse nr 2 angavs att vid ikraftträdandet ”upphör utdelandet av utmärkelser inom Kungl. Maj:ts Orden till svenska medborgare”. Formuleringen var kanske avsedd att vara rent deskriptiv men skulle också kunna uppfattas som ett förbud, och placeringen i en övergångsbestämmelse gör dess egenskap svårtolkad.²²⁷⁹

Inom Serafimerorden kunde enligt 1 § utmärkelser tilldelas utländska statschefer och därmed jämställda personer, och inom Nordstjärneorden enligt 2 § utländska medborgare som hade gjort personliga insatser för Sverige eller för svenskt intresse. Med utländsk medborgare likställdes statslös som är bosatt utomlands. Beslut om utmärkelse skulle meddelas

kungliga prerogativ? Examensarbete, Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet HT 2002, s. 68-71. Normgivningsmakten gentemot statschefen har behandlats ovan i avsnitt 3.3.2.

²²⁷² Prop. 1918B:34 s. 58.

²²⁷³ Björn von Sydow, ”1809 års författningsverk – vad kan vi lära för framtiden” i *Maktbalans och kontrollmakt*, Stockholm: Sveriges riksdag, 2009, s. 511-512, se även s. 527 samt 497-498 betr. prop. 1919A:346 s. 8-10.

²²⁷⁴ Bet. 1973:KU27.

²²⁷⁵ Bet. 1973:KU27 s. 5.

²²⁷⁶ Rskr. 1973:266.

²²⁷⁷ SFS 1974:768.

²²⁷⁸ SFS 1974:768, ingressen. Jfr här till det nyss nämnda Eskilstuna tingsrätts yttrande den 11 juni 2020 dnr 2020/95-54-4, s. 9.

²²⁷⁹ Genom en annan övergångsbestämmelse upphävdes två äldre föreskrifter om underrättelser om rid-dare och kommandörer som dömts för brott samt om handräckning vid återkrav på ordensdekorationer.

av Kungl. Maj:ts Orden på förord av regeringen. Trots allt vad som sagts om att statsmyndigheterna inte skulle ha med ordensväsendet att göra, föreskrevs att förslag om utmärkelse inom Nordstjärneorden skulle av statsmyndighet inges till det departement till vilket myndigheten hörde.

I ordenskungörelsen angavs också att stadgar för Serafimer- och Nordstjärneordnarna skulle beslutas av Kungl. Maj:ts Orden efter godkännande av regeringen. Den 17 december 1974 fastställdes nya stadgar i extra ordenskapitel.²²⁸⁰ Dessa stadgar omfattade enbart Serafimer- och Nordstjärneordnarna och utgör avskalade versioner av 1952 års stadgar, omfattande det som återstod av ordensväsendet efter de förändringar som nyss nämnts. Konungen angavs nu vara ordnarnas ”stormästare” i stället för ”herre och mästare”. Anledningen till denna förändring förklaras inte någonstans, men möjligen skulle den nya formuleringen antyda att konungen inte längre var ordens ”herre” när utdelandet av ordensvärdigheter hade begränsats så radikalt. Å andra sidan anknöt man därigenom på ett nytt sätt till statuterna för Jesu Namns Orden, trots att den nuvarande konungens maktbefogenheter mer påminner om Adolf Fredriks än Karl X Gustavs. Någon betydelse i sak har ändringen knappast.

Svärds- och Vasaordnarna nämndes endast indirekt i övergångsbestämmelserna på så sätt att bärandebestämmelserna enligt 1952 års stadgar (58-59 §§) fortsatte att gälla. Något märkligt är att det inte uttryckligen nämndes att de skulle vara vilande, vilket de uppenbarligen ändå var, eftersom det ingenstans sägs att de skulle ha avskaffats eller upplösts.²²⁸¹ I ett cirkulär som Utrikesdepartementet skickade till samtliga beskicknings- och delegationschefer samt chefer för lönade konsulat den 31 december 1974 angavs beträffande andra ordnar än Serafimer- och Nordstjärneordnarna: ”Övriga ordnar, inklusive det till Kungl. Vasaorden hörande Vasatecknet och Vasamedaljen upphör.”²²⁸² Formuleringen lämnar öppet om de enligt Utrikesdepartementets uppfattning upphörde att existera eller bara upphörde att delas ut. Riddarvärdigheten av Nordstjärneorden delades upp i två grader, där den nya, lägre skulle användas för fall då Vasaorden tidigare kommit i fråga. Praxis vad beträffade ordnar till i Sverige ackrediterade utländska diplomater skulle inte ändras, bortsett från att andra ordnar än Nordstjärneorden inte längre kunde komma i fråga.²²⁸³

Genom ordenskungörelsen fick chefen för Utrikesdepartementet rätt att meddela verkställighetsföreskrifter, något som förekommer men är ovanligt.²²⁸⁴ Dessa föreskrifter antogs i en första version inom ramen för Allmänna föreskrifter för utrikesrepresentationen och i form av det nyss nämnda cirkuläret samt utkom sedan som separata föreskrifter åren 1988 och 1995.²²⁸⁵ Föreskrifterna handlade bl.a. om hur förslag kan sändas in och om överlämnande och återlämnande av ordenstecken. I cirkuläret fanns också föreskrifter om gången från inkommet förslag till beslut av konungen i extra ordenskapitel (se nedan avsnitt 8.3.1.).

²²⁸⁰ Stadgar för Kungl. Serafimer- och Nordstjärneordnarna, fastställda i extra ordenskapitel den 17 december 1974, tryckta Stockholm 1975.

²²⁸¹ Rosén 2015 s. 311.

²²⁸² Utrikesdepartementets cirkulär 182/1974 den 31 december 1974.

²²⁸³ Utrikesdepartementets cirkulär 182/1974 den 31 december 1974.

²²⁸⁴ Se t.ex. 7 kap. 6 § säkerhetsskyddsförordningen (2018:658).

²²⁸⁵ 24 § 12 c) Allmänna föreskrifter för utrikesrepresentationen och cirkulär 182/1974; Utrikesdepartementets föreskrifter (UF 1988:9) om tillämpningen av Kungl. Maj:ts ordenskungörelse (1974:768) m.m.; Utrikesdepartementets föreskrifter (UF 1995:11) om tillämpningen av ordenskungörelsen (1974:768) m.m.

Beskickningarna ska föra förteckningar över innehavarna av svenska ordnar i respektive land. Det görs överenskommelser mellan Sverige och andra länder för att åstadkomma reciprocitet i ordensförläningar till diplomater.²²⁸⁶

Kungl. Carl XIII:s orden

I Ds Fi 1972:5 angavs kort i historiken att Carl XIII:s orden var avsedd endast för medlemmar av frimurareorden, att den hade egna statuter och egen organisation och att ”dess ärenden handläggs utan att statliga organ tar befattning med den”,²²⁸⁷ varför den inte skulle behandlas i den fortsatta promemorian. När det gäller ”statliga organ” synes man i detta sammanhang ha bortsett från statschefen, som onekligen tog befattning med utmärkelser inom orden. I propositionen nämndes denna orden endast ”för fullständighetens skull”, och departementschefen bortsåg från den eftersom ordensärendena med ett något mer precist uttryckssätt handlades ”utan statliga myndigheters medverkan”.²²⁸⁸ Några förändringar avseende denna orden gjordes därmed inte.

Eftersom Carl XIII:s orden inte hade behandlats närmare i samband med förändringarna av ordensväsendet rådde först en viss osäkerhet inom frimurareorden om vad som gällde. År 1979 återupptogs emellertid utnämningar inom orden. Frimurareordens stormästare anmäler sedan dess åter ärendet för konungen, som fattar beslut. Tom C. Bergroth har framhållit att Carl XIII:s orden ”absolut inte i konstitutionell mening är en hedersbevisning förlänad av staten”.²²⁸⁹ Detta äger sin riktighet, eftersom ordensvärdigheten förutsätter en föregående utnämning till ’riddare och kommendör med röda korset’ inom Svenska Frimurare Orden. Skulle statschefens medverkan upphöra skulle emellertid Carl XIII:s orden knappast kunna leva vidare på egen hand, eftersom det då inte längre skulle vara fråga om utdelande av egentliga riddarvärdigheter; epitetet kunglig skulle i så fall också rimligen falla bort.

8.2.10. 1995 års förändringar av ordenskungörelsen och ordensstadgarna

År 1995 ändrades ordenskungörelsen i två omgångar. Först ändrades formuleringen i 1 §: Inom Serafimerorden kunde utmärkelser nu inte bara tilldelas ”utländsk statschef och därmed jämställd” utan ”statschef eller därmed jämställd person”.²²⁹⁰ Denna förändring trädde i kraft den 1 juli 1995, lagom till kronprinsessan Victorias 18-årsdag den 14 juli 1995, då hon tilldelades ordensinsignerna.²²⁹¹ Eftersom en tronföljare anses jämställd med en statschef var den viktiga förändringen i ordenskungörelsen att ordet ”utländsk” togs bort, vilket möjliggjorde just att kronprinsessan blev ledamot och kommendör av Kungl. Maj:ts Orden.²²⁹²

²²⁸⁶ Rosén 2015 s. 312.

²²⁸⁷ Ds Fi 1972:5 s. 7.

²²⁸⁸ Prop. 1973:91 s. 6-7.

²²⁸⁹ Bergroth 2002 s. 92-95, citatet från s. 94.

²²⁹⁰ SFS 1995:497.

²²⁹¹ Nordenvall 1998 s. 538-539. Det kan noteras att Victorias ordensinnehav i Serafimerordens rullor räknas tillbaka till hennes födelsedag.

²²⁹² Se Nordenvall 1998 s. 538, där förkortningen ”LoKavKMO” anges. Kronprinsessan är alltså ledamot av Serafimerorden och kommendör av Nordstjärneorden.

Den andra ändringen av ordenskungörelsen samma år utfärdades den 29 juni 1995 och trädde i kraft den 1 augusti 1995.²²⁹³ Då lades i 1 och 2 §§ ordenskungörelsen också formuleringen ”medlemmar av det svenska konungahuset” till, vilket innebar att även de kunde förlänas Serafimerorden och Nordstjärneorden. Kravet på förord av regeringen omfattade inte medlemmar av konungahuset. I övrigt gjordes en del språkliga förändringar. Den första som berördes av ändringen var prins Carl Philip, som fick insignierna som riddare och kommandör av Kungl. Maj:ts Orden i samband med sin myndighetsdag.²²⁹⁴

Vid detta tillfälle trycktes hela ordenskungörelsen om. I omtrycket inkluderas emellertid inte övergångsbestämmelse nr 2 om att utdelandet av utmärkelser inom Kungl. Maj:ts Orden till svenska medborgare upphörde vid ordenskungörelsens ikraftträdande den 1 januari 1975. Denna övergångsbestämmelse upphävdes inte heller uttryckligen, men enligt principen *lex posterior derogat legi priori* har de nya lydelseerna av 1 och 2 §§ företrädde.

8.2.11. Sammanfattande analys

Det svenska ordensväsendet har uppkommit i nära samverkan mellan konung, riksråd och riksdag. År 1751 var frågan om att ordensärendena skulle avgöras av konungen i ordenskapitlet och inte i riksrådet uppe till utförlig diskussion i riksdagen. Det rättsläge som på det sättet uppstod kvarstod oförändrat till dess att konungen (formellt sett) år 1973 föreslog riksdagen att utdelandet av ordnar skulle inskränkas, något som riksdagen hade tagit initiativ till och även sedermera biföll. År 2018 tillkännagav riksdagen att inskränkningarna i utdelandet av ordensförläningar ska upphöra.

Ursprungligen var utmärkelser inom Serafimerorden – bortsett från utländska statschefer och därmed jämställda – förbehållna dem gjort sig högst förtjänta och blivit värdiga att beklä rikets högsta ämbeten. Så gott som alltid har det varit fråga om innehavare av höga ämbeten såsom talmän, ministrar, generaler och ärkebiskopar, men undantagsvis finns från 1900-talet exempel på att framstående personer ur näringslivet kunnat belönas med denna orden.²²⁹⁵ Svärdsorden var nära förknippad med ställning som officerare och viss tjänstetid, medan Nordstjärneorden var avsedd för ämbetsmän men också dem som gjort sig förtjänta genom ”Borgerliga dygder, Snille, och för Riket nyttige inrättningar”,²²⁹⁶ sedermera ”medborgerliga och ämbetsmannaförtjänster, vetenskaper, vittra, lärda och nyttiga arbeten”.²²⁹⁷ I än högre grad kom Vasaorden att vara fri från samband med innehav av statligt ämbete. En tydlig helhetsbild av att det var fråga om belöning för olika typer av förtjänstfulla insatser för Sverige framträder.

Under 1800-talet kom ordnarna, med visst undantag för Vasaorden, allt mera att förknippas med innehav av statliga ämbeten.²²⁹⁸ Det fanns en bakgrund till detta hos Svärdsorden, som redan från början hade tjänsteår som en av kvalifikationsgrunderna (se ovan avsnitt

²²⁹³ SFS 1995:1025.

²²⁹⁴ Nordenvall 1998 s. 538-539. Även i hans fall räknas värdigheten tillbaka till hans födelsedag.

²²⁹⁵ De tydligaste exemplen är bankdirektörerna Marcus Wallenberg och Marcus Wallenberg, se Norden-vall 1998 s. 472-473 och 534-535.

²²⁹⁶ 1748 års ordensförordning, ingressen.

²²⁹⁷ 62 § 1902 års ordensstadgar.

²²⁹⁸ Norrby 2011 s. 234.

8.2.2.). Detta formaliserades vid mitten av 1900-talet, så att begrepp som 'tjänsteorden' och 'fri orden' började användas. Därmed belönades inte längre i första hand förtjänstfulla insatser för Sverige, utan framför allt Svärdsorden och Nordstjärneorden blev närmast att jämställa med löneförmåner – de tjänades in så gott som enbart genom innehav av ett visst ämbete under en viss tid. Mot den bakgrunden är det inte märkligt att det fanns ett behov av att ändra systemet för ordensförlänningar under 1970-talet, och det är inte heller konstigt att personalorganisationernas inställning var betydelsefull då.²²⁹⁹

Avfärdandet av de alternativa reformer som presenterades i 1972 års departementspromemoria ter sig i efterhand besynnerligt. Särskilt gäller detta den tänkta reformen i riktning mot "ett system som bygger på individuell prövning i fråga om alla statsanställda" som "redan av praktiska skäl [torde] vara ogenomförbar".²³⁰⁰ Om den tanken hade tagits ett steg längre, helt i linje med de ursprungliga syftena med de olika ordnarna, och formulerats som ett system som bygger på individuell prövning av alla som *gjort betydande insatser för Sverige*, hade några praktiska skäl inte kunnat anföras. Anledningen till att detta inte övervägdes kan möjligen förklaras av att man var fast i tänkandet att ordnarna var en statlig löneförmån och att detta medförde att man inte förmådde se belöningar för individuellt bedömda samhällsinsatser som en del av systemet. Därmed ansågs det, sedan man skrivit bort de statsanställda och de som fått en fri orden, "helt ogörligt" att "finna ett hanterligt allmänt system för värdering av andra samhällsinsatser än offentlig eller privat tjänst eller företagande".²³⁰¹

I propositionen var diskussionen något mer nyanserad, eftersom det visserligen angavs att det ursprungligen i huvudsak var insatser på högre poster inom statsförvaltningen som skulle belönas, men även att inriktningen på offentligt anställda var något särpräglat för det svenska ordensväsendet.²³⁰² Även Kungl. Maj:ts Orden ansåg att det fanns ett reformbehov men argumenterade för ett reformerat system med fokus på belöningar för betydande samhällsinsatser av skilda slag. Den typen av förslag ledde emellertid inte till något resultat.

8.3. Kungl. Maj:ts Orden – organisation och former för beslutsfattande

8.3.1. Formerna för beslut om förläning av ordensvärdighet

I 1748 års stadgor för de tre ordnarna angavs att konungen inte fick dubba riddare förrän han var krönt och hade svurit sin ed som ordensmästare.²³⁰³ Beslut om ordensförläning eller utnämnannde av ordensämbetsmän skedde först i riksrådet, där konungen hade två röster och riksråden var sin. Det skulle därvid ske en balloterings (omröstning med vita och svarta kulor), och två tredjedelars majoritet av rösterna krävdes för att en ny riddare skulle vara utsedd.²³⁰⁴

²²⁹⁹ Rosén 2015 s. 309.

²³⁰⁰ Ds Fi 1972:5 s. 33-34, alla citat.

²³⁰¹ Ds Fi 1972:5 s. 41.

²³⁰² Prop. 1973:91 s. 23.

²³⁰³ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 2 § i resp. stadga.

²³⁰⁴ 1748 års ordensförordning 1 kap. 4 § i resp. stadga. Se här till Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 29-30.

Ett undantag gjordes dock redan den 29 februari 1748, då samtliga riksråd samt tre presidenter och två generaler utnämndes till riddare av Serafimerorden utan balloting.²³⁰⁵

Areen och Lewenhaupt har menat att man beträffande perioden 1748-51 ”skulle [...] kunna säga, att Serafimerorden hade två olika slag av ordenskapitel, i det att riddar- och ämbetsmannautnämningar ägde rum i rikets råd, under det att övriga ordensangelägenheter avgjordes i Serafimerordenskapitlet eller ’Riddare Gillet’ eller ’Ordens Gillet’ såsom det också kallas i nämnda statuter”.²³⁰⁶ Det är ett sätt att se på saken, ett annat – som kanske mer utgår från den konstitutionella rätten – är att fästa blicken vid åtskillnaden mellan de interna förvaltningsangelägenheterna och de till den statsrättsligt relevanta konungamakten närmare anknytta förlänings- och utnämningsfrågorna.

Redan år 1751 i samband med Adolf Fredriks trontillträde ändrades detta med riksdagens samtycke, så att konungen skulle kalla samman ordenskapitlet och där nämna dem som han ville hedra med en orden (se ovan avsnitt 8.2.2).²³⁰⁷ Riksrådet skulle alltså inte ha med ordensförläningar att göra, och ordenskapitlets medlemmar skulle ha yttranderätt. Någon omröstning skulle inte ske i förläningsfrågor, och även om beslut fattades i ordenskapitlet så var det konungen ensam som var beslutsfattare.²³⁰⁸ Årligen skulle hållas två ordenskapitel, ett där riddare valdes och ett där riddare dubbades.²³⁰⁹ Yttranderätten för ordenskapitlets medlemmar avskaffades genom 1798 års statuter.²³¹⁰

I 1902 års stadgar angavs inte längre uttryckligen hur frågor om utnämning av riddare skulle gå till. Det fanns bestämmelser om ordinarie ordenskapitel och extra ordenskapitel. Ordenskapitel skulle bl.a. behandla de ärenden konungen förelade det och där skulle redovisning för ordenskassornas förvaltning läggas fram. Extra ordenskapitel ägde rum ”för utnämningar inom de Kungl. ordnarna, när Konungen så bestämmer”. I 1952, 1974 och 1995 års ordensstadgar har denna precisering inte tagits med.

Det hade med tiden blivit vanligare att riddare inte utnämndes vid ordinarie ordenskapitel utan vid extra ordenskapitel. Vid dessa extra ordenskapitel föredrogs utnämningsärendena inför konungen av ordenskanslern och ordenssekreteraren.²³¹¹ Areen och Lewenhaupt nämnde att 1902 års statuter inte uttryckligen sade att det var konungen som utnämnde innehavare av värdigheter och ämbetsmännen inom ordnarna, men att det var ”av den historiska utvecklingen en given sak, att så skall vara förhållandet”.²³¹² I 1972 års utredning konstaterades att konungen fattade beslut ensam vid extra ordenskapitel, vanligen efter förredragning av ordenskanslern.²³¹³ Själva beslutet kallas ordensdekret.²³¹⁴

²³⁰⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 19, Bergroth 1997-98 s. 28-29.

²³⁰⁶ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 51, jfr även s. 173 och 239.

²³⁰⁷ 1751 års ordensförordning, 1 kap. 3 § i resp. stadga. Se härtill Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 29-33 och 44 och Bramstäng 1999 s. 85.

²³⁰⁸ 1751 års ordensförordning, 1 kap. 3 § resp. stadga. Se härtill Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 30-33.

²³⁰⁹ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 8 § stadgan för Serafimerorden.

²³¹⁰ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 33.

²³¹¹ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 59, 61.

²³¹² Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 33.

²³¹³ Ds Fi 1972:5 s. 8.

²³¹⁴ Rosén 2015 s. 312.

Som Naumann noterade är det i ”alla Europeiska länder [...] en häfdvunnen statsrättslig praxis att konungen eger stifta och utdela riddare-ordnar och andra utmärkelsetecken, som offentligen bäras”.²³¹⁵ Detta har i ett flertal sammanhang under 1900-talet betecknats som ett kungligt prerogativ,²³¹⁶ som en höghetsrätt,²³¹⁷ som en hedersrätt vilken utgör en del av den konungsliga makten,²³¹⁸ eller som tillhörande de *jura majestatis* (majestätsrättigheter, suveränens rättigheter), som kallades *personalia imo personalissima* (personliga, fastmer högst personliga).²³¹⁹ Detta har dock inte hindrat att utövandet av denna rättighet har begränsats konstitutionellt på olika sätt i olika länder; att statschefen är *fons honorum* innebär inte utan vidare att denne har ett rättsligt krav på att kunna förläna ordnar utan regeringens medverkan.²³²⁰

Att konungen förfogar över ordensutmärkelser i ordenskapitel och inte i statsråd har Malmgren förklarat med att ”ordnarna betraktats som sällskap och utdelandet av ordnar såsom upptagande av nya medlemmar i dessa sällskap”.²³²¹ Han har dock också nämnt att ordensförläningar skedde i särskilda ordenskapitel, bestående av högre ordensmedlemmar, vilket vid den tiden då Malmgren skrev inte stämde eftersom dessa beslut fattades av konungen själv i extra ordenskapitel. Malmgrens förklaring med hänvisning till upptagande av medlemmar i sällskap tog emellertid 1972 års utredning fasta på.²³²²

I 1974 års ordenskungörelse anges att beslut om utmärkelse ”meddelas av Kungl. Maj:ts Orden”. Det är alltså ett korrekt uttryckssätt, som egentligen rymmer de olika varianter av utnämningförfarande som förekommit sedan år 1751 – allt från att konungen beslutar i ordinarie ordenskapitel till den nu sedan länge gällande ordningen att detta sker i extra ordenskapitel.

I 1974 års cirkulär från Utrikesdepartementet till beskickningscheferna angavs också hur ordensärendena skulle hanteras inom departementet och i förhållande till Kungl. Maj:ts Orden. Sedan beskickningschef inkommit med förslag till utmärkelse inom Nordstjärneorden, skulle förslaget utredas hos departementets protokollsavdelning och av protokollchefen föredras för utrikesministern. De av ministern tillstyrkta förslagen skulle sedan av protokollchefen föredras för ordenskanslern, ”vilken i sin tur underställer H.M. Konungen de godkända förslagen i extra ordenskapitel för beslut”.²³²³

²³¹⁵ Naumann 1879-84 bd 2 s. 315.

²³¹⁶ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 33, andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1947:8 s. 2 och 4, SOU 1961:37 s. 173-174 och allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14 s. 6.

²³¹⁷ Reuterskiöld 1914 s. 76.

²³¹⁸ Malmgren 1948 s. 77-78 och 84.

²³¹⁹ Lagerroth 1939 s. 209.

²³²⁰ I Danmark faller utdelande av ordensvärdigheter inom drottningens personliga beslutsbefogenheter, men i Storbritannien förlämnar drottningen de flesta ordensvärdigheter med kontrasignatur av en politiskt ansvarig minister.

²³²¹ Malmgren 1948 s. 84.

²³²² Ds Fi 1972:5 s. 11.

²³²³ Utrikesdepartementets cirkulär 182/1974 den 31 december 1974 s. 1.

8.3.2. *Riksföreståndares behörighet*

Ordensförläning ansågs som ett ”strängt personligt kungligt prerogativ, vilket icke kunde överlämnas till regent i konungens frånvaro”.²³²⁴ När hertig Karl (XIII) var regent under Gustav IV Adolfs omyndighetstid fick han inte förläna ordnar.²³²⁵ Naumann har emellertid uttalat sin uppfattning att rätten att förläna ordensvärdigheter är ”förbehållen konungen ensam (och förmyndarestyrelse, då sådan finnes)”.²³²⁶ Detta grundade han på att 39 § i 1809 års regeringsform innehöll ett förbud för regenten och statsrådet att under konungens utrikesresa förläna riddarevärdigheter. Detsamma gällde enligt 40 § vid konungens sjukdom. Förmyndarestyrelse under konungs omyndighet reglerades i 93 §, och där saknades en sådan begränsning, liksom i 91-92 §§ som handlade om hur statsstyrelsen skulle ordnas om konungen var utomlands eller sjuk mer än tolv månader. I dessa fall kunde alltså annan än konungen personligen förläna ordnar. (Se ovan avsnitt 2.5.4. för en översikt över de olika typerna av riksföreståndarskap.)

Detta var även den förhärskande uppfattningen under 1900-talet. Enligt Reuterskiöld och Malmgren ansågs visserligen konungen själv under utrikes resa kunna utdela ordnar, men beslutet borde sedan bekräftas inom riket.²³²⁷ Reuterskiöld påpekade att det var just vid interimsregering enligt 39 § som en begränsning fanns, däremot inte vid förmyndarestyrelse för omyndig konung enligt 93 § regeringsformen.²³²⁸ Detta instämde Malmgren i.²³²⁹ Det har emellertid framhållits, att ”[s]tatsrådet in corpore kunde näppeligen presidera i ett ordenskapitel”,²³³⁰ något som närmast skulle vara aktuellt i de fall som reglerades 39 § regeringsformen, en bestämmelse som ändå inte medgav ordensförläningar. Detta skulle dock också kunna bli aktuellt om ett regeringskollegium inrättades efter det att konungen varit sjuk eller borta ur riket mer än ett år (se ovan avsnitt 2.5.4.), men möjligen tänkte man sig att riksdagen skulle kunna reglera denna funktion särskilt. Några uppfattningar i den frågan verkar inte ha redovisats.

När kronprins Karl (XV) var regent enligt särskilt förordnande under Oscar I:s sista år (se ovan avsnitt 2.5.4.), ansågs han inneha ”full kunglig makt och myndighet”,²³³¹ och han omfattades tydligen inte av några begränsningar enligt 39 § regeringsformen eftersom han undertecknade adelsbrev (möjligen i faderns namn),²³³² och av allt att döma förlänade han ordensvärdigheter.²³³³

Vid ordenskapitel där förvaltningsfrågor hanterades kunde konungen ersättas av tronföljaren, äldste närvarande prins eller ordenskanslern. Denna praxis formaliserades i 1902 års

²³²⁴ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 33.

²³²⁵ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 33; Waller och Wetterberg 1949 s. 246.

²³²⁶ Naumann 1879-84 bd 2 s. 315.

²³²⁷ Reuterskiöld 1914 s. 76, Reuterskiöld 1934 s. 76; jfr dock Waller och Wetterberg s. 248-249.

²³²⁸ Reuterskiöld 1914 s. 55.

²³²⁹ Malmgren 1921 s. 81.

²³³⁰ Waller och Wetterberg 1949 s. 247.

²³³¹ De Geer 1906 del 1 s. 161.

²³³² Adliga ätterna von Hall (nr 2328), adlad den 13 april 1858, samt Thulstrup (nr 2329), af Kleen (nr 2330) och Ros (nr 2331), adlade den 1 december 1858.

²³³³ Ordensförläningar har i alla fall pågått även under regentskapet, t.ex. finns tre förläningar av kommandörsvärdighet av Vasaorden under år 1858, se Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, D1:3, matrikel 1840-60, s. 92.

ordensstadgar,²³³⁴ enligt vilka ordet fördes av konungen, kronprinsen eller annan prins och i sista hand av ordenskanslern.²³³⁵ I 1952 års stadgar kunde även annan medlem av konungahuset föra ordet, före kanslern eller vice kanslern.²³³⁶ Det finns också exempel på att så har skett; sålunda var kronprinsen-regenten Gustaf (VI) Adolf ordförande i ordinarie ordenskapitel den 28 april 1950²³³⁷ och prinsen-regenten hertigen av Halland ordförande i ordinarie ordenskapitel den 28 april 1965.²³³⁸

Något motsvarande exempel synes inte finnas under 1974 års regeringsform. En tillfällig riksföreståndare fullgör enligt 5 kap. 4 § regeringsformen statschefens uppgifter. Frågan är – i likhet med vad som gäller beslut inom ramen för konungens husmakt (se ovan avsnitt 5.7.1.) – om det här är fråga om en statschefsuppgift eller konungens personliga uppgift. För att det är fråga om en statschefsuppgift talar att förlänningar av ordensvärdigheter internationellt sett är en uppgift som är nära knuten till statschefsämbetet. Om det ska vara fråga om ett så strängt kungligt prerogativ att en riksföreståndare inte skulle kunna träda in är mera tveksamt. I 1974 och 1995 års ordensstadgar anges inte uttryckligen vad som gäller vid riksföreståndarskap, och formuleringen ”Konungen är ordnarnas stormästare” i 1 § i dessa stadgar ger inte klart besked i frågan. Det beror på hur man tolkar ordet ’konungen’. Även i detta sammanhang torde en rimlighetsbedömning behöva göras, och framför allt vid längre riksföreståndarskap, t.ex. för en omyndig statschef, kan det anses mindre rimligt att alla belöningar för förtjänstfulla insatser ska behöva vila under en betydande tidsperiod.

8.3.3. Ordensråd som rådgivande kommitté

Utöver ordenskapitlet dess olika ämbets- och tjänstemän²³³⁹ har vid olika tidpunkter inrättats s.k. ordensråd, rådgivande organ som skulle bidra till beredningen av urvalet av personer som skulle förlänas ordnar. År 1928 väcktes en motion om att ett förbud mot att konungen utdelade ordnar och adliga värdigheter skulle tas in i regeringsformen.²³⁴⁰ Konstitutionsutskottet noterade att regeringen hade sökt medverka till en begränsning av utdelandet av ordnar. Konungen hade under 1928 tillsatt ett ordensråd, bestående av ordenskanslern och ordenssekreteraren och fyra andra personer, som hade fått till uppgift att granska förslag till ordensutnämningar.²³⁴¹ Detta ordensråd ”fungerade under en tid”,²³⁴² men verksamheten synes sedan ha runnit ut i sanden.

²³³⁴ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 53-54.

²³³⁵ 14 § 1902 års ordensstadgar.

²³³⁶ 12 § 1952 års ordensstadgar.

²³³⁷ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXII, 1946-50, AIa:32.

²³³⁸ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXV, 1961-65, AIa:35.

²³³⁹ Se till dessa Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 91-130.

²³⁴⁰ Mot. 1928:FK254.

²³⁴¹ Konstitutionsutskottets bet. 1928:14. Dessa fyra personer var statsrådet S. Ribbing, universitetskanslern E. Trygger, generallöjtnanten C. G. V. Hammarskjöld och landshövdingen S. E. J. Lübeck, se *Svenska Dagbladet* den 5 februari 1928.

²³⁴² Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 8. Jfr Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 449-451.

I anslutning till en motion om avskaffande eller modernisering av ordensväsendet år 1947 anförde Utrikesdepartementets protokollchef friherre Ove Ramel att det kanske skulle "förtjäna övervägas att i Sverige, såsom i åtskilliga andra länder är fallet, inrätta ett ordensråd med sådan sammansättning och sådana befogenheter, att därigenom större konsekvens och enhetlighet vid ordensförläningar än f. n. torde gälla skulle kunna genomföras."²³⁴³ Inom parentes angavs att det existerande ordensrådet inte hade någon sådan uppgift, vilket trots allt antyder att det i någon form fanns kvar.

År 1970 tillsattes på nytt ett ordensråd, som skulle pröva frågor om ordensförläningar som inte grundades på utövande av tjänst under viss tid. Landshövdingen Allan Nordenstam, f.d. statssekreteraren Tage Wärn och f.d. generalkonsuln Ragnar Söderberg utsågs till ledamöter.²³⁴⁴ I Ordenskanslersämbetets förslag till en nyordning av ordensväsendet år 1974 fanns ett förslag till ett mer omfattande ordensråd. Det tänktes bestå av ordenskanslern, vice ordenskanslern, riksmarskalken, kabinetssekreteraren eller protokollchefen i Utrikesdepartementet och därutöver fyra till sex personer med kunskaper och erfarenhet från näringsliv, arbetsmarknad, vetenskap, konst, litteratur, humanitär och social verksamhet samt andra betydelsefulla samhällssektorer. Samråd mellan statschefen och regeringen kunde ske genom att ordensrådets förslag bringades till regeringens kännedom, att en regeringsledamot eller annan av regeringen utsedd person tillhörde ordensrådet eller att ordensrådets ledamöter utsågs efter samråd med statsministern.²³⁴⁵ Detta ordensråd blev dock inte verklighet, eftersom utdelningen av ordnar till svenska medborgare upphörde.

8.3.4. *Förlust av ordensvärdighet och egen begäran om ordensutmärkelse*

Ingen utom riddaregillet (ordenskapitlet) hade enligt Serafimerordens stadga rätt att döma riddare eller ordensämbetsman dennes värdighet förlustig.²³⁴⁶ Beträffande Svärdsorden och Nordstjärneorden angavs särskilt att ingen som inte var riddare fick bruka ordenstecknet; den som bröt mot detta skulle böta 2 000 daler silvermynt.²³⁴⁷ Ingen fick heller begära en orden för egen del eller för någon annan.²³⁴⁸ Skälet för detta var att ordensförläning skulle ske på konungens initiativ.²³⁴⁹ Redan från början fanns ett undantag för den tidpunkt då beslut om ordensförläningar skulle fattas; då, men endast då, var det tillåtet att föreslå någon annan till en utmärkelse. År 1902 ändrades förbudet till att bara avse begäran för egen del: "Begär någon en orden för sig, vare ovärdig att den någonsin undfås".²³⁵⁰

²³⁴³ Andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1947:8 s. 3-4.

²³⁴⁴ *Svenska Dagbladet* den 2 januari 1970.

²³⁴⁵ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d.s. 17-18.

²³⁴⁶ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 39 § stadgan för Serafimerorden. Se härtil Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 43.

²³⁴⁷ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 16 § stadgan för Svärdsorden, 1 kap. 15 § stadgan för Nordstjärneorden.

²³⁴⁸ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 26 § stadgan för Serafimerorden, 1 kap. 19 § stadgan för Svärdsorden, 1 kap. 18 § stadgan för Nordstjärneorden.

²³⁴⁹ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 40.

²³⁵⁰ Se härtil Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 40.

Genom 1798 års stadgar infördes bestämmelser om förlust av ordensvärdighet i stadgorna för samtliga fyra ordnar,²³⁵¹ och år 1902 togs en gemensam regel in i 6 § bland de allmänna bestämmelserna: ”Förutom ordenskapitlet äger ingen domstol eller rätt makt att döma riddare, kommendör, ledamot eller ordensämbetsman sina ordnar eller ridderliga förmåner förlustig”.²³⁵²

Enligt ett kungl. brev till Svea hovrätt den 19 juli 1806 och hovrättens universal den 31 juli 1806²³⁵³ skulle domstolarna underrätta justitiekanslersämbetet om en riddare blivit dömd för ”sådana nesliga brott, att fråga om hans ordens fråntagande kan uppstå”. Straffet skulle enligt föreskriften inte verkställas förrän frågan om fråntagande av orden prövats av ordenskapitlet, men den delen av föreskriften tillämpades inte längre på 1900-talet.²³⁵⁴ Under den senaste tioårsperioden före år 1972 hade justitiekanslersämbetet fått in i genomsnitt en dom per år, och dessa domar hade vidarebefordrats till Kungl. Maj:ts Orden.²³⁵⁵

Även enligt 1974 års ordensstadgar gäller enligt 5 § att ordenskapitlet äger förklara innehavare av orden densamma förlustig (jfr ovan avsnitt 3.4.4.). Det finns ett exempel från år 2019 på ett sådant beslut.²³⁵⁶

8.3.5. *Är Kungl. Maj:ts Orden en myndighet eller någon annan verksamhetsform?*

Ordenskapitlet hanterade, utöver utnämningsärenden, dels den ekonomiska förvaltningen av ordnarnas tillgångar, dels frågor som rörde sjuk- och fattigvårdsväsendet och Serafimerlasarettet.²³⁵⁷

Serafimerordensgillet, överinseendet över sjukvården

Serafimeriddarna hade som särskild uppgift att ha överinseende över landets sjuk- och fattighus och att få fram medel till understöd för dessa.²³⁵⁸ Här finns bakgrunden till Serafimerlasarettet, som öppnades år 1752.²³⁵⁹ 1766 års riksdag upphävde denna föreskrift, men Gustav III återinförde den år 1773.²³⁶⁰ År 1787 inrättade Gustav III genom en bilaga till ordenskapitlets protokoll Serafimerordensgillet, ett särskilt gille inom orden som på nytt skulle ha överinseende över barnhus, hospital och lasarett i hela riket. Tre nya värdigheter som ämbetsmän inom Serafimerorden skapades, de tre s.k. kommendörerna av alla Kungl.

²³⁵¹ 1798 års ordensförordning, 1 kap. 43 § stadgan för Serafimerorden, 1 kap. 10 § stadgan för Svärdsorden, 1 kap. 10 § stadgan för Nordstjärneorden, 1 kap. 9 § stadgan för Vasaorden.

²³⁵² 6 § 1902 års ordensstadgar.

²³⁵³ Dessa föreskrifter var återgivna i lagboken under 19 kap. 12 § rättegångsbalken t.o.m. 1973 års upplaga.

²³⁵⁴ Allmänna beredningsutskottets bet. 1957:10.

²³⁵⁵ Ds Fi 1972:5 s. 21.

²³⁵⁶ Kungl. hovstaterna, pressmeddelande 2019-05-07, Återkallelse av riddarvärdighet av Nordstjärneorden.

²³⁵⁷ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 60-61, 66.

²³⁵⁸ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 30 § stadgan för Serafimerorden; 1751 års ordensförordning, 1 kap. 29 § stadgan för Serafimerorden; se även 1798 års ordensförordning, 1 kap. 21 § stadgan för Serafimerorden. Naumann 1879-84 bd 2 s. 315 hänvisar även till ett beslut av den 26 november 1750 och en instruktion av den 29 mars 1773.

²³⁵⁹ *Nordisk familjeboks utgåupplaga*, bd 25, sp. 124.

²³⁶⁰ Konstitutionsutskottets bet. 1927:12 s. 3.

Maj:ts Orden.²³⁶¹ En instruktion för gillet utfärdades år 1791. År 1809 blev de tre kommandörerna av alla Kungl. Maj:ts Orden riddare av Serafimerorden.²³⁶² Serafimerordensgilletts uppgifter i detta avseende upphörde genom kungl. brev den 12 maj 1876.²³⁶³ Då överfördes gilletts uppgifter till Sundhetskollegium. Serafimerlasarettet frikopplades från Serafimerorden år 1888.²³⁶⁴ I all korthet visar detta att Serafimerorden även under 1809 års regeringsform hade överinseende över allmänna inrättningar.

Ordens-, stämpel- och expeditiionsavgifter

Riddare av Serafimerorden skulle till ordenskassan betala 800 daler silvermynt och sedan årligen en daler silvermynt; ordensmästaren och prinsarna skulle betala årligen åtta daler silvermynt.²³⁶⁵ Varje år skulle riddarna hålla "Ordens-Gille och Sammankomst" och rådgöra "om det, som Orden pröfwar nödigt wara, samt om medlens förvaltning".²³⁶⁶ Beträffande Svärdsorden gällde att riddarna skulle betala 40 daler silvermynt och kommandörerna 200 daler silvermynt, och att kommandörerna hade säte och stämma i ordensgillet.²³⁶⁷ Nordstjärneordens riddare betalade 100 daler silvermynt och kommandörerna 200, och det var kommandörerna som hade säte och stämma i ordensgillena.²³⁶⁸ Dessa ordensgillen – ett annat namn för ordenskapitlen – hade hand om bl.a. medlens förvaltning.²³⁶⁹ Separata räkenskaper fördes för varje orden.²³⁷⁰ Avgifter till Kungl. Maj:ts Orden för utmärkelser fanns kvar in på 1970-talet, senast beslutade år 1964. De varierade från 170 kr för riddare av Vasaorden till 1 000 kr för riddare av Serafimerorden, och därtill kom avgifter för till ordnarna hörande tecken och medaljer om 20-120 kr. Sedan år 1955 betalades bl.a. avgifter för utländska medborgare av statskassan.²³⁷¹ Avgifterna bekostade bl.a. tillverkning av ordenstecknen.²³⁷²

Riddarna skulle inte bara betala avgifter till ordenskassan. De skulle också betala stämpelavgift eller, med ett äldre begrepp, *chartae sigillatae*-avgift, vilken tillföll statskassan. Dessa avgifter togs inte bara ut på handlingar som expedierades från statens myndigheter, utan även en del handlingar som gavs in till myndigheter skulle skrivas på stämplat papper. År 1803 infördes nya föreskrifter om dessa avgifter. En del av 9 § handlade om kungl. privilegier, resolutioner och utnämningsbrev som var belagda med stämpelavgift, och till den kategorin hörde bl.a. adelsbrev, vapenbrev och brev om ordensutnämningar.²³⁷³ Dessa avgifter hade

²³⁶¹ Instruktion för Serafimerordens gille, 25 november 1787. Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilaga V.

²³⁶² Naumann 1879-84 bd 2 s. 315; Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 36-37 och 102-103.

²³⁶³ Naumann 1879-84 bd 2 s. 315.

²³⁶⁴ Se till detta avsnitt Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 323-369.

²³⁶⁵ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 32-33 §§ stadgan för Serafimerorden.

²³⁶⁶ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 35-36 §§ stadgan för Serafimerorden.

²³⁶⁷ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 14-15 §§ stadgan för Svärdsorden.

²³⁶⁸ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 13-14 §§ stadgan för Nordstjärneorden.

²³⁶⁹ 1748 års ordensförordning, 1 kap. 15 § stadgan för Svärdsorden, 1 kap. 14 § stadgan för Nordstjärneorden.

²³⁷⁰ Lunds universitetsbibliotek, Handskriftssamlingen, De la Gardieska arkivet, Historiska handlingar, vol. 26:10 Karl XIII, Ordensväsendet 1809-1817, "Kungl. Seraphimer Ordens Cassan". Räkenskapsredogörelser 1809, 1812-1817.

²³⁷¹ Ds Fi 1972:5 s. 17-19.

²³⁷² Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 373-382 och 388-.

²³⁷³ Kongl. Maj:ts Förnyade nådiga Förordning, Angående Stämplade Pappers-Agiften. Gifwen Stockholms Slott den 10 junii 1803, 9 §. Årstrycket.

införts genom en förordning år 1752.²³⁷⁴ I 1810 års stämpelavgiftsförordning är denna bestämmelse oförändrad.²³⁷⁵ Detta tyder på att ordnarnas ställning inte ansetts ändrad genom 1809 års regeringsform.

I 5 § i 1835 års *chartae sigillatae*-förordning finns uppräknat avgifter för vissa typer av öppna brev, som adelsbrev, friherrebrev och grevobrev samt riddare- och kommendörsbrev avseende utmärkelser inom Serafimerorden, Svärdsorden, Carl XIII:s orden, Nordstjärneorden och Vasaorden.²³⁷⁶ Sammanhanget visar att allt detta – inklusive Carl XIII:s orden – uppfattades som officiella utmärkelser. Regelverket förändrades inte i detta avseende i de förnyade förordningar om stämplat papper som utkom under 1800-talet.²³⁷⁷

I 1914 års förordning angående stämpelavgiften räknas hovexpeditionen och sekreterärbetet vid Kungl. Maj:ts Orden upp bland ”statsmyndigheterna” (1 kap. 1 § femte avdelningen), och adelsbrev samt utnänningsbrev inom Serafimerorden, Svärdsorden, Carl XIII:s orden, Nordstjärneorden och Vasaorden finns med bland de expeditioner som är stämpelavgiftsbelagda. Beträffande hovexpeditionens resolutioner skulle stämpelavgiften minskas med ett belopp som motsvarade lösen och sigillpenningar (1 kap. 6 §).²³⁷⁸

Det kan ifrågasättas om det var korrekt att ta upp sekreterärbetet vid Kungl. Maj:ts Orden som en statsmyndighet. Under arbetet med en ny stämpelskatteförordning gjordes i SOU 1961:37 en ingående analys av stämpelavgiften för ordensbrev:

”[Stämpelavgiftsförordningen] gäller enligt 1 § beträffande hovexpeditionen och sekreterärbetet vid Kungl. Maj:ts orden. I 6 § stadgas att för de genom hovexpeditionen utfärdade resolutionerna [stämpelavgift] minskas med ett belopp motsvarande [expeditionslösen] och sigillpenningar. Av sekreterärbetet vid Kungl. Maj:ts orden utfärdas ordensbrev jämlikt stadgar fastställda i extra ordenskapitel d. 22 mars 1952; i fråga om konung Carl XIII:s orden utfärdas ordensbrev av Svenska frimurarorden jämlikt [kungl. förordning] d. 27 maj 1811. Stämpelavgifterna äro i [stämpelavgiftsförordningen] upptagna under rubriken Utnänningsbrev med skilda belopp för olika ordnar, från 100 till 800 kr. S tillfaller i sin helhet statsverket. För utländsk medborgare utfärdas ordensbrev utan avgift jämlikt 6 § nämnda stadgar.

År 1925 föreslogs i motion (I: 137) införande av skyldighet att lösa ordensbrev, men bevillningsutskottet (bet. nr 34) avstyrkte förslaget under erinran att kostnaden skulle avhålla mången från att mottaga ordensutnämning. Samma års riksdag begärde dock utredning och förslag i frågan. I avgivet yttrande uttalade statskontoret att rubriken utnänningsbrev borde utgå ur [stämpelavgiftsförordningen], enär handhavandet av ordensväsendet vore ett Konungen personligen tillkommande prerogativ och sekreterärbetet vid Kungl. Maj:ts orden icke kunde anses såsom statsmyndighet, åtminstone icke i [stämpelavgiftsförordningens] mening. Enligt statskontorets åsikt borde frågan om skatt för ordnar lösas på annat sätt, men statskontoret ansåg sig i frågans dåvarande läge – bl. a. på

²³⁷⁴ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 382-387.

²³⁷⁵ Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse, Angående En förnyad Chartæ-Sigillatæ-Förordning. Gifwen Örebro Slott den 27 September 1810, 9 §. Årstrycket.

²³⁷⁶ Kungörelse angående stämplade pappers-avgiften 16 maj 1835, SFS 1835:37 s. 1.

²³⁷⁷ Se t.ex. SFS 1848:47 och 1874:78. Se Magnergård 2002 s. 54-55 betr. försök att ytterligare beskatta dem som utnämnts till riddare och frivilligheten i att lösa ut utnänningsbrev.

²³⁷⁸ Förordning (1914:383) angående stämpelavgiften.

grund av att ingen annan än Konungen personligen äger att besluta om ordensstatuterna – icke böra framlägga förslag till annan skatteform.²³⁷⁹

Utredningen delar uppfattningen att avgiften för ordensbrev i princip icke bör regleras som en expeditionsavgift. Då utlänningar äro befriade från avgift samt ordensbrev sällan beställas och avgiften därför saknar betydelse, föreslår utredningen bestämmelse av innehåll, att i fråga om hovexpeditionen och sekreterämbetet vid Kungl. Maj:ts orden gäller vad särskilt bestämmes.²³⁸⁰

Stämpelavgiften medförde att det var vanligt att riddare inte löste ut sina ordensbrev.²³⁸¹ När 1914 års stämpelavgiftsförordning år 1964 ersattes av en ny,²³⁸² togs inte Kungl. Maj:ts Orden eller dess sekreterämbete upp där. Något särskilt uttalande om detta gjordes inte i propositionen.²³⁸³ I 1 § expeditionskungörelsen (1964:618) angavs emellertid uttryckligen att den inte skulle tillämpas på ordensbrev. I bestämmelsen angavs i första stycket att den tillämpades på expedition som ”utfärdas av statlig myndighet”, i tredje stycket undantogs af-färsverken och i fjärde stycket riksdagens verk och sekreterareämbetet vid Kungl. Maj:ts Orden. Det kan inte antas att avsikten var att denna bestämmelse skulle definiera vad som är en statlig myndighet (jfr ovan avsnitt 3.3.3. om att riksdagens verk inte ingick i staten som juridisk person). Sekreterareämbetet vid Kungl. Maj:ts Orden togs bort ur bestämmelsen med verkan från den 1 januari 1975.²³⁸⁴ Syftet med detta var att motverka risken för missuppfattningen att sekreterareämbetet var en statlig myndighet.²³⁸⁵

Diskussionen om avgifterna ger vid handen att Kungl. Maj:ts Orden, eller för den delen de olika ordnarna separat, inte var någon eller några statliga myndigheter. Att sekreterareämbetet vid Kungl. Maj:ts Orden betecknats som en sådan i förordningar om stämpelavgifter saknar i detta sammanhang betydelse. I 1972 års utredning angavs att det torde vara en allmänt godtagen uppfattning att ordnarna inte var statliga myndigheter. De omfattades inte av offentlighetsprincipen och de anställda inom Kungl. Maj:ts Orden var inte statstjänstemän.²³⁸⁶ Men vad var och är Kungl. Maj:ts Orden och de olika ordnarna då?

Korporation, anstalt, stiftelse, förening?

I 1972 års departementspromemoria betraktades ordnarna som ”självständiga, icke-statliga rättssubjekt”.²³⁸⁷ Promemorian innehåller emellertid ingen närmare argumentation som leder fram till den slutsatsen, utan den förefaller ha följt redan av konstaterandet att ordnarna inte var ”statliga myndigheter”,²³⁸⁸ något som i nästa stycke med en terminologisk glidning

²³⁷⁹ Se rskr. 1925:194 ang. riksdagens begäran om utredning. Yttrandet synes inte finnas redovisat i riksdagstrycket.

²³⁸⁰ SOU 1961:37 s. 173-174.

²³⁸¹ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 84.

²³⁸² Stämpelskatteförordning (1964:308).

²³⁸³ Ds Fi 1972:5 s. 20; se prop. 1964:75.

²³⁸⁴ SFS 1974:734.

²³⁸⁵ Ds Fi 1972:5 s. 44-45.

²³⁸⁶ Ds Fi 1972:5 s. 11-12.

²³⁸⁷ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²³⁸⁸ Ds Fi 1972:5 s. 11.

men utan förklaring ledde till slutsatsen att de inte var att anse som ”statliga organ”.²³⁸⁹ Ett skäl för att ordnarna inte var någon ”statlig angelägenhet” var att Kungl. Maj:t i statsrådet inte disponerade över stadgarna och inte kunde upplösa ordnarna, medan däremot ordnarna – enligt utredningen – själva ”torde [...] kunna besluta om sin upplösning utan medverkan av Kungl. Maj:t i statsrådet och utan att statsmakterna [kunde] hindra upplösningen”.²³⁹⁰ Dessa slutsatser är såväl överraskande som felaktiga. Bortsett från att stadgarna sedan kom att läggas under godkännande av regeringen, vilket med detta resonemang skulle ha gjort ordnarna till någon typ av statligt organ, finns det emellertid uttalanden i den äldre litteraturen som kan bidra till analysen men som inte togs upp till diskussion i 1972 års promemoria.

Reuterskiöld betraktade Kungl. Maj:ts Orden som en ”offentligrättslig fri korporation med egen förmögenhet, egen förvaltning och egna ämbetsmän”.²³⁹¹ Vi kan åter knyta an till begreppet ”offentligrättslig korporation och anstalt”, där en ’korporation’ kan jämföras med en förening med medlemmar²³⁹² och en ’anstalt’ med en självstyrande institution som inte är medlemsbaserad.²³⁹³ Härtill kommer också offentligrättsligt inrättade stiftelser som en tredje kategori.²³⁹⁴ Kungl. Maj:ts Orden har drag av korporation på det sättet att ordenskapitlen bestod av vissa medlemmar av orden, nämligen vissa kommendörer, fram till 1974 års ordensstadgar. Även om endast dessa kommendörer hade säte och stämma i den beslutande församlingen, kan man uppfatta det som att också riddarna, ledamöterna och de övriga kommendörerna ingick i korporationen.²³⁹⁵ Orden har också drag av anstalt eller stiftelse på så sätt att den har en självständig förmögenhetsmassa som ska förvaltas för bestämda ändamål.²³⁹⁶ Dragen av anstalt eller stiftelse har förstärkts efter år 1974 genom att riddarnas och kommendörernas ursprungliga roll i ordenskapitlet har försvunnit.

I 1972 års utredning anfördes att de ”kungliga svenska riddarordnarna har många drag gemensamma med andra ordenssällskap”.²³⁹⁷ Vidare:

”Tillskyndarna av utmärkelserna avsåg tydligen att dessa närmast skulle ha karaktären av belöningar från det allmännas sida. Efter modell av förhållandena i andra stater valde man emellertid att låta utmärkelserna delas ut genom ordenssällskap. Genom att kungen i sällskapens stadgar tillades en beslutsfunktion fick

²³⁸⁹ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²³⁹⁰ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²³⁹¹ Reuterskiöld 1914 s. 76.

²³⁹² Jfr Kirste 2017 s. 531-536. Betr. svensk rätt har det hävdats att det finns en skillnad jämfört med en ekonomisk förening (eller ett bolag) genom att korporationens medlemmar inte anses ha någon viss andel i korporationen, jfr Fredrik Schrevelius, *Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civil-rätt*, första delen, 2 uppl., Lund: Berling, 1851, s. 109-110.

²³⁹³ Jfr Kirste 2017 s. 597-603.

²³⁹⁴ Se Marcusson 1989 s. 252-263 och Heidbrink 2021. Se även SOU 1997:38 s. 22-29 (Lena Marcusson).

²³⁹⁵ Jfr Kirste 2017 s. 534-536 betr. en skillnad mellan ’Mitglieder’ som är med och styr korporationen och ’Angehörige’ som deltar i den utan beslutanderätt. Se också Märgnergård 2002 s. 11-15 och 36-40.

²³⁹⁶ Jfr Olsson 2019 för en rad exempel på till staten anknutna stiftelser. Jfr också, betr. att det kan finnas stiftelseliknande ägandeformer (i fallet en självägande fastighet), rättsfallet NJA 2010 s. 583; se här till Christer Thornefors, ”Näs annex 1:1 – en medeltida donation i nutidens rättsordning” i *Rätten och rättsfamiljer i ett föränderligt samhälle – rättshistoriskt och komparativt. Vänbok till Rolf Nygren*, Juridiska fakultetens i Uppsala årsbok 2011, Uppsala: Iustus, 2011, s. 363-371.

²³⁹⁷ Ds Fi 1972:5 s. 9.

man en personlig anknytning till statsöverhuvudet, vilket var ägnat att ge ordensväsendet en viss officiell prägel.”²³⁹⁸

Uttryckssättet visar att textförfattaren inte fullt ut förstått sammanhanget. Att det är fråga om belöningar från det allmännas sida är uppenbart, precis som dessa måste delas ut genom beslut av konungen, först i statsrådet men sedan år 1751 i ordenskapitlet. Att sedan orden också är ett sällskap av dem som belönats med dess utmärkelser och att vissa beslut om ekonomisk förvaltning fattas av ordenskapitlet med medverkan av en del av sällskapets medlemmar är en annan sak. Det är alltså missvisande att säga att ”utmärkelserna delas ut *genom* ordenssällskap [kursivering tillagd]” och att ordensväsendet har ”en *viss* officiell prägel [kursivering tillagd]”.

I Ordenskanslersämbetets remissvar togs fasta på att Kungl. Maj:ts Orden uppkommit genom beslut av riksdag och monark. Ämbetet uppfattade Kungl. Maj:ts Orden som ett slags statligt organ, men ansåg att det mot en sådan slutsats inte stred att orden var ”en särskild juridisk person i den mening, att den kan äga tillgångar, ikläda sig förbindelser, kära och svara inför domstol”.²³⁹⁹ Kanslersämbetet ansåg att Kungl. Maj:ts Orden sannolikt var en offentligrättslig stiftelse. I 1973 års proposition angavs att Kungl. Maj:ts Ordens kassa förvaltades som en stiftelse.²⁴⁰⁰ Varje orden hade dock sin separata kassa, även om vissa omkostnader sedan år 1924 har hanterats gemensamt för ordnarna.²⁴⁰¹ Från och med år 1768 utgick pensioner till ett visst antal kommandörer, och Kungl. Maj:ts Orden förvaltar också donerade medel.²⁴⁰²

Carl Hemström har i ett utlåtande enligt vad Gunnar Bramstång redovisat menat att Kungl. Maj:ts Orden är en ”*offentligrättslig institution*, vilken ’sedvanerättsligt har behandlats som en rättskapabel organisation sui generis’.”²⁴⁰³ Om man skulle anse Kungl. Maj:ts Orden som en privaträttslig organisation med offentligrättsliga uppgifter skulle det närmast vara fråga om någon typ av organisation inom associations- eller stiftelserättens områden. Bramstång ansåg emellertid att de privaträttsliga organisationsformerna passade ganska illa på Kungl. Maj:ts Orden, och han ansåg inte att det var fråga om överlämnande av förvaltningsuppgift till Kungl. Maj:ts Orden.²⁴⁰⁴

Liksom när det gäller hovet finns det anledning att utgå från att Kungl. Maj:ts Orden inte ingår i staten som juridisk person. Man hamnar därmed – enligt terminologin i 1974 års regeringsform – direkt eller analogivis i att förvaltningsuppgift kan överlämnas till annan juridisk person enligt (numera) 12 kap. 4 § andra stycket regeringsformen. Att sedan Kungl. Maj:ts Orden inte självklart faller in under någon av de vanligast förekommande associa-

²³⁹⁸ Ds Fi 1972:5 s. 9.

²³⁹⁹ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d. 10.

²⁴⁰⁰ Prop. 1973:91 s. 8.

²⁴⁰¹ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 176-177 och 388-394.

²⁴⁰² Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 395-412.

²⁴⁰³ Bramstång 1999 s. 88.

²⁴⁰⁴ Bramstång 1999 s. 87-91.

tionsformerna, såsom bolag, föreningar och stiftelser, påverkar egentligen inte denna bedömning. För egen del anser jag att det ligger närmast till hands att betrakta Kungl. Maj:ts Orden som något slags stiftelseliknande offentligrättslig korporation eller anstalt, men det ger egentligen inte upphov till några nödvändiga rättsliga konsekvenser. Jag har använt begreppet 'till statschefsämbetet knutna juridiska personer' som en samlingsbenämning (se vidare ovan avsnitt 3.5.4.). Denna slutsats företer stor likhet med vad Statsrådsberedningen angett i sin senaste promemoria om medaljer och andra utmärkelser, nämligen att "Kungl. Maj:ts Orden är ett särskilt rättssubjekt knutet till hovet".²⁴⁰⁵

Offentliga korporationer och anstalter kan tilldelas organisationsnummer, tydligen genom att de ingår i kategorin "annan allmän inrättning som enligt lag eller annan författning står under offentlig tillsyn" (1 § lagen [1974:174] om identitetsbeteckning för juridiska personer m.fl.). Kungl. Maj:ts Orden är emellertid – i likhet med hovet – registrerad som en ideell förening. Det har anförts att det inte kunnat påträffas några handlingar om bakgrunden till denna registrering och att det förhållandet skulle ge anledning att misstänka något missförhållande vid tilldelningen av organisationsnumret.²⁴⁰⁶ En rimligare förklaring är, i likhet med vad som gäller för hovet (se ovan avsnitt 6.8.7.) att registreringen som ideell förening förmodligen föranleder en korrekt skatte- och deklarationsmässig hantering av Kungl. Maj:ts Orden – den mest framtädande effekten av registreringen torde nämligen vara sättet på vilket Kungl. Maj:ts Orden ska deklarera inkomster.

8.3.6. *Kan ordnarna upplösas? Ordarnas stiftelseliknande karaktär*

I 1748 års ordensstadgor för de tre ordnarna angavs i 3 § att ingen konung skulle ha "makt och frihet, at denna Orden uphäfwa eller afskaffa".²⁴⁰⁷ Denna bestämmelse har sedan kvarstått till och med 1902 års ordensstadgar men tagits bort vid 1952 års revision; stadgandet "ansågs dåmera överflödigt och fick utgå, enligt vad som upplysts utan att därmed någon ändring i rättsläget avsetts".²⁴⁰⁸ I departementspromemorian Ds Fi 1972:5 angavs det att konungen i ordenskapitlet skulle kunna upplösa ordnarna,²⁴⁰⁹ och i propositionen angavs att "Kungl. Maj:t torde" efter en övergångstid "enligt allmänna rättsregler kunna besluta om upplösning av"²⁴¹⁰ en orden där utmärkelser inte längre delas ut. Riktigheten av denna typ av uppfattningar bestreds av kanslersämbetet, som menade att konungen inte utan riksdagens medverkan kunde upplösa ordnarna men att dessa två organ skulle kunna göra det tillsammans.²⁴¹¹ Det skulle stämma med den formella lagkraftens princip, som skulle innebära att

²⁴⁰⁵ SB PM 2006:1 s. 16.

²⁴⁰⁶ Lyrevik 2018 s. 26-30 och 366-372.

²⁴⁰⁷ Modée bd 5 s. 2620, 2629 och 2632.

²⁴⁰⁸ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 13.

²⁴⁰⁹ Ds Fi 1972:5 s. 12.

²⁴¹⁰ Prop. 1973:91 s. 30.

²⁴¹¹ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 13.

då ordnarna inrättats av konungen med riksdagens samtycke (se ovan avsnitt 8.2.2.-3.), skulle motsvarande förfarande behöva tillämpas vid upplösning av dem.

Ur ett konstitutionellt perspektiv kan det ifrågasättas vilken betydelse en föreskrift av denna typ kan ha. Även 1772 och 1809 års regeringsformer, 1789 års förenings- och säkerhetsakt, 1810 års successionsordning och 1866 års riksdagsordning har stadfäst som ”oryggliga” (oföränderliga) grundlagar utan att detta sedan har uppfattats bokstavligt. Normgivningsmässigt har knappast förbudet för konungen att upphäva eller avskaffa ordnarna kunnat hindra dylika beslut, åtminstone om de fattats med riksdagens samtycke.

Det finns emellertid en typ av juridisk person som i princip inte kan upphävas, nämligen stiftelser. Att Kungl. Maj:ts Orden utgör en självständig juridisk person behöver knappast betvivlas, eftersom orden uppenbarligen äger tillgångar i eget namn samt har styrelse- och årsmöteslikande organ. Huruvida det är fråga om en stiftelse eller en stiftelseliknande juridisk person kan just nu lämnas därhän. Några medel har tydligen inte avskilts från början som ett stiftelsekapital, men ett sådant kapital har byggts upp successivt. Detta framgår av att ordens-kassorna år 1768 befanns ha växt på ett sådant sätt att pensioner kunde börja betalas ut. Det angavs då att detta redan från början hade varit planen, och Tessin hade uttalat sig om önskvärdheten av pensioner till fattiga officerare år 1750. De pensioner som började betalas ut år 1768 tillföll den äldsta serafimerriddaren samt de äldsta kommendörerna av Svärds- och Nordstjärneorden. De ökade sedan successivt i antal.²⁴¹² Pensioner betalades enligt övergångsbestämmelse nr 4 till 1974 års ordensstadgar ut även efter ordensreformen för de riddare som var berättigade till sådan. Detta gällde enbart svenska riddare, varför den fortsatta utdelningen av ordnar till utländska medborgare inte har föranlett pensionsutbetalningar.

Om Kungl. Maj:ts Orden inte omfattas av stiftelselagen (1994:1220), eftersom ett kapital inte har avskilts från början och det inte är fråga om en insamlingsstiftelse, kan det inte bli aktuellt att tillämpa 6 kap. om ändring av föreskrifter i ett stiftelseförordnande. Därmed finns inte heller möjlighet för regeringen att utnyttja möjligheten i 6 kap. 4 a § stiftelselagen att ändra eller upphäva föreskrifter i stiftelseförordnandet beträffande stiftelser bildade av staten. Permutation kan inte heller komma i fråga eftersom permutationslagen (1972:205) endast kan tillämpas på gåvobrev, testamente, stiftelseförordnande eller liknande handling som meddelats av enskild; oavsett om man utgår från att konungen eller riksdagen eller båda dessa organ stått bakom inrättandet av Kungl. Maj:ts Orden är det inte fråga om ’enskild’.

Den enda möjligheten är då att falla tillbaka på den sedvanerättsliga möjlighet som fanns före år 1972 för Kungl. Maj:t att ändra stiftelseförordnanden och liknande förordnanden.²⁴¹³ När det gäller denna typ förordnanden gjorda av stat och kommun anses möjligheten att besluta om förändring finnas kvar, och det är nu är en uppgift för regeringen.²⁴¹⁴ Detta skulle då kunna avse fall som inte omfattas av 6 kap. 4 a § stiftelselagen, eftersom det är fråga om ’liknande förordnanden’. Det är emellertid tveksamt om en sådan åtgärd i förhållande till en

²⁴¹² Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 s. 395-405.

²⁴¹³ Prop. 1972:8 s. 25 och 35-45.

²⁴¹⁴ Göran Lind och Gösta Walin, kommentar till ärvdabalken del I inkl. permutationslagen, JUNO, kommentar till permutationslagen, jfr prop. 1972:8 s. 31.

från staten skild juridisk person verkligen kan stödjas på ett förarbetsuttalande; det vore rimligt att kräva lagstöd, såvida inte problemet kan lösas genom ett avtal mellan staten och den juridiska personen, något som också har förekommit i praktiken.²⁴¹⁵

8.3.7. *Sekretess*

I 1955 års ordensprinciper angavs att förslag till ordensförläningar skulle insändas ”av vederbörande verkschef (motsvarande) skriftligen under hand till expeditionschefen i det statsdepartement (protokollchefen i utrikesdepartementet), varunder förslagsställaren hör”.²⁴¹⁶ Det torde vara formuleringen ”under hand” som hade lett till en uppfattning om att nomineringar till ordensutmärkelser inte skulle omfattas av offentlighetsprincipen ens om de expedierades skriftligen från en verkschef till ett departement. I 1972 års departementspromemoria framhölls emellertid att nomineringarna gjordes i tjänsten. Handlingar i ordensärenden som upprättades hos eller inkom till myndighet skulle anses vara allmänna handlingar.²⁴¹⁷

I departementspromemorian återopades ett JO-uttalande om en promemoria med riktlinjer för tilldelning av medaljen *För medborgerlig förtjänst*. Denna promemoria hade skickats från inrikesdepartementet till landshövdingen i Göteborgs och Bohus län. Den hade inte diarieförts eftersom den var ställd till landshövdingen personligen. Han hade dock gjort en kopia åt landssekreteraren, som avlog en begäran om att den skulle lämnas ut som allmän handling. Justitieombudsmannen Bexelius anförde att en landshövding ”enligt gammal sed” hade ”åtskilliga inte särskilt författningsreglerade uppgifter” utöver ”de uppgifter, som åvilar landshövdingen såsom chef för länsstyrelsen”. Avgivandet av förslag till tilldelning av medalj och dylikt hörde enligt Bexelius till de uppgifter som ankom på landshövdingeämbetet men inte ingick i länsstyrelsens åligganden. Medaljpromemorian var dock en allmän handling, och landssekreteraren, som inte kunde besluta på länsstyrelsens vägnar i ärendet, hade bort hänskjuta frågan till landshövdingen för prövning.²⁴¹⁸

Bedömningen visar att det är svårt att hävda att handlingar skulle kunna skickas till Kungl. Maj:ts Orden utan att bli allmän handling hos den avsändande myndigheten. Ordenskanslersämbetet ansåg det i sitt remissyttrande osäkert om Kungl. Maj:ts Orden omfattades av offentlighetsprincipen eller inte; frågan hade såvitt känt aldrig varit föremål för rättslig prövning.²⁴¹⁹ Med tanke på att Riksmarskalksämbetet och hovet i övrigt inte omfattas av offentlighetsprincipen och Kungl. Maj:ts Orden har en likartad ställning som hovet (se ovan

²⁴¹⁵ Jfr Sunnqvist och Wenander 2018. Se betr. avtal överenskommelserna mellan staten och Vetenskapsakademien, prop. 1973:59.

²⁴¹⁶ P.M. angående de s.k. ordensprinciperna, utarbetade i statsrådsberedningen den 16 februari 1955, bilaga till protokoll hållet vid extra ordenskapitel inför Hans Maj:t Konungen, de Svenska Riddarordnarnas Herre och Mästare, den 16 februari 1955, Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXIII, 1951-1955, AIa:33.

²⁴¹⁷ Ds Fi 1972:5 s. 16-17.

²⁴¹⁸ JO 1970 s. 310-312.

²⁴¹⁹ Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, FXI:3, 1972-73, underdånig promemoria av den 26 september 1972, utredning angående ett reformerat ordensväsen, bilaga 1, remissyttrande s.d., s. 10; prop. 1973:91 s. 21.

avsnitt 3.5.4.) torde inte till ordenskansliet inkomna handlingar anses som allmänna handlingar där.

8.4. Medaljväsendets framväxt och dess rättsliga reglering

8.4.1. Bakgrund

Delvis parallellt med ordensväsendets inrättande under 1700-talet växte ett medaljväsende fram. Här avses medaljer som är avsedda att bäras, till skillnad från praktmynt, bordsmedaljer och andra liknande minnespenningar.²⁴²⁰ Det finns dels minnesmedaljer eller minnestecken, dels belöningsmedaljer, även om gränsen kan vara oklar emellanåt.²⁴²¹ Det första minnestecknet var Gustav III:s faddertecken till faddrarna vid kronprins Gustav (IV) Adolfs dop år 1778.²⁴²² Sedan Oscar II:s jubileumsminnestecken år 1897 har det varit vanligt att prägla bärbara minnestecken och medaljer t.ex. vid kungliga jubileer och bröllop. Här kommer inte minnesmedaljerna utan enbart belöningsmedaljerna att tas upp.

Serafimermedaljen instiftades år 1748 tillsammans med Serafimerorden, och den var först en minnesmedalj till Serafimerordens instiftande men blev sedan en belöningsmedalj (se nedan 8.4.3.-4.). Vasaorden var som bekant ägnad åt dem som hade gjort sig förtjänta inom åkerbruk, bergverk, konster och handel. Innan den inrättades år 1772 hade medaljer instiftats med delvis liknande syften, och någon ytterligare tillkom strax därefter. Detta skedde inte sällan i nationalekonomiskt syfte och under uppmuntran av drottning Lovisa Ulrika.²⁴²³ Medaljerna hade konungens bild och räknas till kategorin kungliga belöningsmedaljer.²⁴²⁴ De kungliga belöningsmedaljer som inrättades under 1700-talets senare hälft var:

- *Til beder för den kvinna, som fint och snällt kan spinna* (1751-1844, 1945-). Medaljen delades ut till skickliga spinnerskor bland allmogen. Medaljen råkade snart i glömska men återupplivades tillfälligt under Karl XIV Johans tid.²⁴²⁵ Den återupplivades ytterligare en gång år 1945 med kungligt tillstånd för att delas ut av Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund,²⁴²⁶ och den delas fortfarande ut på så sätt.²⁴²⁷
- *För dygdig flit och slögd är äran bästa vinning* (1753-1771, 1945-). Medaljen delades ut till uppmuntran av manlig yrkesskicklighet, särskilt till fabrikanter och arbetare vid Kanton vid Drottningholm. Den delades bara ut under Adolf Fredriks regeringstid.²⁴²⁸ Även denna medalj återupplivades år 1945 med kungligt tillstånd för att delas av

²⁴²⁰ Se angående dessa Bror Emil Hildebrand, *Sveriges och Svenska Konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer*, del 1, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1874, och del 2, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1875; Areen 1938 s. 53-58.

²⁴²¹ Se t.ex. Areen 1938 s. 65 ang. Gustav III:s kröningsmedalj.

²⁴²² Hildebrand 1875 s. 176-177; Areen 1938 s. 66-67.

²⁴²³ Areen 1938 s. 60, Pahlsson 1977 s. 33; Jonshult 2019 s. 9.

²⁴²⁴ Hildebrand 1875 s. 119-122, 206-207, 291-294, 353-361 och 416-422.

²⁴²⁵ Hildebrand 1875 s. 121; Areen 1938 s. 60-61.

²⁴²⁶ Löfström 1961 s. 145.

²⁴²⁷ Hemslöjdens verksamhetsberättelse 2018 s. 20.

²⁴²⁸ Hildebrand 1875 s. 120-121; Areen 1938 s. 61-62.

Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund,²⁴²⁹ och den delas fortfarande ut på så sätt.²⁴³⁰

- *Mullbärs träns plantering* (1755-1771). Försök gjordes att odla mullbärsträd i syfte att få fram silkesmaskar, och detta skulle uppmuntras med denna medalj. Medaljen delades bara ut under Adolf Fredriks regeringstid.²⁴³¹
- *Försigtig landtmans stenbyggnad* (1765-1771). Medaljen inrättades av Kungl. Maj:t på ständernas initiativ. De anhöll vid 1762 års riksdag att belöningsmedaljer skulle tas fram och delas ut till personer, som utfört nyodlingar och i stället för trähus uppfört byggnader av sten. Medaljen delades bara ut under Adolf Fredriks regeringstid.²⁴³²
- *Länder fridsamt intagne* (1765-1841). Denna medalj har samma bakgrund som *Försigtig landtmans stenbyggnad*. Medaljens inskription syftar på gjorda förbättringar i jordbruket och betydliga nyodlingar. Medaljen delades ut under Adolf Fredriks regeringstid och sedan åter under Gustav IV Adolf, Karl XIII, Karl XIV Johan och Oscar I, men inte under Karl XV och därefter.²⁴³³
- *Iuvat indulgere labori – Det är hugnesamt att ägna sig åt arbete* (1772, 1776-1821). Denna medalj tillkom som minnesmedalj i anledning av Vasaordens instiftande men delades sedan ut som belöningsmedalj, senast år 1821 till två skånska bönder för framstående lantbruksinsatser.²⁴³⁴
- *För tapperhet i fält* och *För tapperhet till sjös* (1789-). Dessa medaljer inrättades av Gustav III och gavs till underofficerare och meniga som utmärkte sig i krig.²⁴³⁵ Initiativet hörde samman med samme konungs utökande av Svärdsorden med en ny grad för belöning av krigsbefälets förmåga att leda sina trupper till seger. Dessa medaljer har inte upphört att existera,²⁴³⁶ men de har inte delats ut sedan år 1915.

Utöver dessa ska nämnas *Illis quorum meruere labores* eller *För medborgerlig förtjänst* (1785- respektive 1832-), *Sui memores alios fecere merendo* eller *För berömliga gärningar* (1805- respektive 1832-) och *Quod inventas vitam excoluere per artes* eller *För nyttiga uppfinningar* (1860-, inskriptionen dock från år 1805, respektive 1832-), men de ska behandlas nedan i avsnitt 8.4.2. Det ska dock här noteras att dessa medaljer hör ihop i par, på så sätt att medaljen med latinsk inskription ursprungligen varit avsedd för utländska mottagare och den med svensk inskription för svenska mottagare.²⁴³⁷ Det var under Karl XIV Johans tid som svenska benämningar på

²⁴²⁹ Löfström 1961 s. 145.

²⁴³⁰ Hemslöjdens verksamhetsberättelse 2018 s. 20.

²⁴³¹ Hildebrand 1875 s. 122; Areen 1938 s. 61-62.

²⁴³² Hildebrand 1875 s. 120; Areen 1938 s. 62.

²⁴³³ Hildebrand 1875 s. 119 och 255; Areen 1938 s. 62-63; Leif Pålsson, ”Svenska officiella belöningsmedaljer” i *Svensk numismatisk tidskrift* 1987 nr 1 s. 4-7 på s. 4.

²⁴³⁴ Lindgren 1959 s. 32; Torgny Lindgren, ”Iuvat indulgere labori. En hittills obeaktad kungl. belöningsmedalj” i *Nordisk Numismatisk unions medlemsblad*, 1959, nr 4-5, s. 75-82; Pålsson 1987 s. 4.

²⁴³⁵ Hildebrand 1875 s. 206-207 och 253-254. Även medaljer för vissa särskilda insatser förekom: Höglandstecknet, Fredrikshamnsmedaljen, Svensundsmedaljen, se Areen 1938 s. 70-72. Se även hederstecken för grenadjärer och generalstabsvakt s. 74-75.

²⁴³⁶ Areen 1938 s 69-70.

²⁴³⁷ Lindgren 1959 s. 31-32 betr. *Illis quorum*, Löfström 1961 s. 142-145 betr. uppfinningsmedaljen.

de medaljer som dittills hade haft latinska namn togs fram, och de latinska namnen skulle fortfarande användas i särskilda fall.²⁴³⁸

Som Karl Löfström har lyft fram kommer de två sistnämnda latinska formuleringarna från vers 663-664 i sjätte boken i Aeneiden, och från vers 660 hämtades devisen för en föreslagen medalj för blesserade soldater. Medaljinskriptionerna togs fram av Gudmund Jöran Adlerbeth, som år 1804 hade publicerat en översättning av Aeneiden till svenska. De båda verserna 663-664 lyder, i originalet och i Adlerbeths översättning:²⁴³⁹

Inventas aut qui vitam excoluere per artes
Quique sui memores alios fecere merendo

Män, som odlat sitt släkte i vett och gagnande konster,
Och som beredt sitt namn odödlighet genom förtjänster

Detta gör det också något tydligare att *För nit och redlighet i rikets tjänst* bara behövde ha en benämning på svenska, eftersom den så gott som uteslutande²⁴⁴⁰ var avsedd för svenska mottagare.

Vid sidan av dessa kungliga belöningsmedaljer har också funnits – och finns delvis ännu – liknande medaljer men utdelade genom ett collegium, verk eller liknande inrättning. Som exempel kan nämnas *Swensk bergsmans hedersmärke för snille och flit*. Denna medalj – en jetong av silver med tre daler silvermynts värde – instiftades år 1756 genom ett kungl. brev till Kungl. bergskollegium som en del av ett åtgärds paket för att hjälpa upp gruvnäringen. Mottagare var de arbetare inom gruvdrift, smältning och smide som gjort någon ”ny upfinning eller werkelig förbättring”.²⁴⁴¹ Medaljen delas fortfarande ut, numera av Sveriges geologiska undersökning.²⁴⁴² Två andra exempel är *För ömsint vård om torftiga barn*, som inrättades år 1791 och delades ut genom Allmänna barnhusdirektionen,²⁴⁴³ och *För befrämjad vaccination*, som inrättades år 1813 och delades ut genom Kungl. sundhetskollegium.²⁴⁴⁴

Därtill kommer medaljer utdelade av mer fristående organisationer men för att främja vissa allmänna intressen. Som exempel kan nämnas att år 1772 slogs Kungl. Patriotiska Sällskapets första medaljer. Sällskapets medaljer och belöningar syftade till, och syftar fortfarande till, att främja jordbruk, hantverk och näringsliv.²⁴⁴⁵ Tillsammans med de fyra riddarordnarna bildade alla dessa medaljer ett mångfacetterat system av utmärkelser, som möjliggjorde att snart sagt alla värdefulla insatser för samhällets bästa kunde belönas.

²⁴³⁸ Lindgren 1961 s. 140.

²⁴³⁹ Löfström 1961 s. 139-140.

²⁴⁴⁰ Ett undantag redovisas av Lindgren 1959 s. 42.

²⁴⁴¹ Kongl. Maj:ts brev till Bergs-collegium ang. grufwebrytningen, i *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner angående Bergwerken och Bruken*, första fortsättningen, 1736-1756, Stockholm 1786, s. 698-705 på s. 704. Se här till Hildebrand 1875 s. 123.

²⁴⁴² Se remissvar till Förtjänstutredningen från Sveriges geologiska undersökning i utredningens remissvarssammanställning.

²⁴⁴³ Hildebrand 1875 s. 215.

²⁴⁴⁴ Hildebrand 1875 s. 296-297; Lindgren 1961.

²⁴⁴⁵ Hildebrand 1875 s. 215-216; Jonshult 2019.

På samma sätt som ordnar finns i olika grader, kan samma medalj delas ut i olika valörer. I Sverige finns olika storlekar enligt en skala som togs fram av Carl Reinhold Berch.²⁴⁴⁶ Exempelvis brukar *Illis quorum* kunna förekomma i adertonde storleken (56 mm), *H.M. Konungens medalj* i tolfte, åttonde och femte storlekarna (43, 31 respektive 24 mm) och medaljen *För nit och redlighet i rikets tjänst* i sjätte storleken (27,5 mm). Därtill kommer att medaljerna kan varieras genom att delas ut i guld eller silver, att bäras i kedja, band om halsen eller band eller rosett på bröstet, eller förlänas att bäras i en viss ordens band.

I det följande kommer de kungliga belöningsmedaljerna att tas upp utifrån deras rättsliga ställning under 1809 års regeringsform, innebärande att jag skiljer mellan medaljer som förlänades av konungen i statsrådet, av konungen i hovprotokoll och av konungen i ordenskapitel. Denna ordning för medaljerna sinsemellan har gällt sedan år 1957.²⁴⁴⁷ De förändringar som 1974 års regeringsform innebar (se ovan avsnitt 3.3.) medförde att de medaljer som delats ut av konungen (Kungl. Maj:t) i statsrådet fördes över till regeringen, men de är alltjämt kungliga belöningsmedaljer med konungens bild. De kallas ”av regeringen utdelade kungliga medaljer”.²⁴⁴⁸

8.4.2. Medaljer utdelade av konungen i statsrådet, numera av regeringen utdelade kungliga medaljer

Illis quorum meruere labores (1785-)

Denna medalj, vars namn betyder ”åt dem vars gärningar gör dem förtjänta av det”²⁴⁴⁹ instiftades av Gustav III år 1785 som en belöningsmedalj för allmänt medborgerliga förtjänster.²⁴⁵⁰ Den förlänades under 1809 års regeringsform av Kungl. Maj:t i statsrådet.²⁴⁵¹ Det är inte osannolikt att medaljen främst var avsedd för utländska mottagare, vilket förklarar den latinska inskriptionen,²⁴⁵² och det blir då tydligt att *För medborgerlig förtjänst* (se nedan) är motsvarigheten för svenskar.²⁴⁵³ Först år 1842 infördes ett enhetligt bruk vad gäller bandet, nämligen ett högblått band med gula kanter. Detta band gäller även för övriga av konungen i statsrådet utdelade medaljer. År 1938 kunde konstateras att medaljen delades ut som belöning för framstående kulturell, social och konstnärlig verksamhet.²⁴⁵⁴ Den hade vid den tiden kommit att anses som en annan utmärkelse än *För medborgerlig förtjänst*, som mer gavs för lokala insatser.²⁴⁵⁵ I 1973 års ordensproposition angavs att den delades ut som erkänsla för personliga insatser för kulturella, vetenskapliga, välgörande och andra allmännyttiga ändamål, och

²⁴⁴⁶ Carl Reinhold Berch, *Beskrifning öfver svenska mynt och kongl. skåde-penningar*, Uppsala och Åbo, 1773. Se här till Areen 1938 s. 150 och ”Hur stor är en medalj?”, www.phaleristica.org, 18 september 2020. Åttonde storleken har tidigare ansetts motsvara 33 mm.

²⁴⁴⁷ Pahlsson 1987 s. 4. Indelningen användes bl.a. i Erik T:son Uggle (red.), *Ordenskalender 1958/59. Svenska innehavare av svenska och utländska riddarordnar samt vissa svenska medaljer*, Stockholm: Kungl. Maj:ts Orden, 1958, s. 349-350.

²⁴⁴⁸ Löwenhielm 1998 s. 67.

²⁴⁴⁹ SB PM 2006:1 s. 9.

²⁴⁵⁰ Hildebrand 1875 s. 207.

²⁴⁵¹ Reuterskiöld 1934 s. 212.

²⁴⁵² Lindgren 1959 s. 31-32.

²⁴⁵³ Hildebrand 1875 s. 353 och 417-419.

²⁴⁵⁴ Areen 1938 s. 72-77; Löfström 1933.

²⁴⁵⁵ Löfström 1933 s. 34-35; Areen 1938 s. 137.

undantagsvis för insatser i offentlig tjänst eller offentligt uppdrag.²⁴⁵⁶ Efter 1975 års reform borde den inte delas ut för tjänste- eller uppdragsmeriter.²⁴⁵⁷

Medaljen har fortsatt att användas som regeringsmedalj för att belöna insatser för kulturella, vetenskapliga och andra allmännyttiga ändamål. Det skall vara fråga om personliga insatser på riksplanet. Om insatserna har anknytning till en anställning eller ett uppdrag bör medaljen komma i fråga bara om insatserna är synnerligen förtjänstfulla och överträffar vad som kan förväntas inom ramen för en mycket väl skött anställning eller ett mycket väl utfört uppdrag.²⁴⁵⁸

För nit och redlighet i rikets tjänst (1803-)

Hedersbelöning för nit och redlighet i rikets tjänst instiftades år 1803 och skulle förlänas till tulltjänstemän som handlat nitiskt och oförtrutet i tjänsten. Medaljen synes omgående ha blivit bortglömd men återupprättades av Karl XIV Johan på 1830-talet.²⁴⁵⁹ Den utdelades då fortfarande till tulltjänstemän och i Vasaordens gröna band, men från 1800-talets mitt delades den ut även till andra kategorier av statstjänstemän och i högblått band med gula kanter.²⁴⁶⁰ Under Karl XV:s tid förkortades namnet till *För nit och redlighet i rikets tjänst*.²⁴⁶¹ Sedan år 1947 delas den enbart ut i guld i en storlek, den sjätte storleken, för att undvika att olika befattningshavare får medaljer av olika valör på grund av skillnad i löneplacering.²⁴⁶²

I ordenspropositionen angavs att denna medalj successivt kommit att användas som ”ett slags surrogat för en orden” för ”den stora majoritet av statsanställda som inte i likhet med de högre tjänstemännen har kunnat få ordnar”.²⁴⁶³ År 1968 beslutades att 30 års väl vitsordad tjänst skulle krävas, eller lägst 25 år om den anställda avgick med pension eller det fanns annan särskild anledning. Då infördes också möjlighet att välja mellan medaljen och ett armbandsur i guld. Genom upphörandet av utdelning av ordnar till svenska medborgare blev utmärkelsen *För nit och redlighet i rikets tjänst* en enhetlig belöning för lång och trogen statstjänst. Det förutsågs att medaljen skulle kunna avskaffas och enbart klockan bibehållas, om praktiskt taget alla mottagare skulle välja klockan.²⁴⁶⁴ Så har dock inte blivit fallet.

Utifrån de nu angivna grunderna regleras utmärkelsen genom förordningen (1974:225) om utmärkelsen ”För nit och redlighet i rikets tjänst”.²⁴⁶⁵ Utmärkelsen består numera av ett ur, ett konstglas eller en medalj efter den belönades val. Ur och konstglas ska enligt 5 § vara försedda med en bild av lilla riksvapnet i enlighet med de anvisningar som statsheraldikern meddelar, och medaljens framsida ska utformas på det sätt som Kungl. Maj:ts Orden anvisar. På alla former av utmärkelsen ska inskriptionen ”För nit och redlighet i rikets tjänst” finnas.

²⁴⁵⁶ Prop. 1973:91 s. 9.

²⁴⁵⁷ Ds Fi 1972:5 s. 40, prop. 1973:91 s. 26.

²⁴⁵⁸ SB PM 2006:1 s. 9.

²⁴⁵⁹ Hildebrand 1875 s. 359; Lindgren 1959.

²⁴⁶⁰ Areen 1938 s. 77-78.

²⁴⁶¹ Hildebrand 1875 s. 474.

²⁴⁶² Prop. 1973:91 s. 8, se även första kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1946:16 och andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1946:14 samt rskr. 1946:325.

²⁴⁶³ Prop. 1973:91 s. 8.

²⁴⁶⁴ Prop. 1973:91 s. 9 och 25-26. Se också Ds Fi 1972:5 s. 22-23 och 32-34.

²⁴⁶⁵ Senast ändrad genom SFS 2007:838.

Enligt 8 § får Arbetsgivarverket meddela närmare föreskrifter för verkställigheten av förordningen.

Huruvida denna medalj ska anses vara en kunglig belöningsmedalj kan diskuteras, då förlänningarna inte längre beslutas på regeringsnivå i enskilda fall. Den anses ändå vara en av regeringen utdelad kunglig medalj.²⁴⁶⁶ Eftersom den styrs av en förordning, syftar till att belöna statstjänst generellt och inte tjänstgöring i något visst statligt verk, och historiskt sett disponerats av Kungl. Maj:t i statsrådet, framstår denna kategorisering som rimlig. Att den administreras av Arbetsgivarverket och i praktiken delas ut av den myndighet där den statsanställda råkar vara anställd efter 30 års statlig tjänst leder inte till att den utan vidare kan jämföras med medaljer utdelade av myndigheter. När den ska bäras till uniform kategoriseras den dock som en 'övrig officiell medalj',²⁴⁶⁷ en klassificering som inte framstår som övertygande.

Sui memores alios fecere merendo (1805-)

Gustav IV Adolf lät år 1805 ta fram förslag till flera medaljer,²⁴⁶⁸ men endast denna medalj, avsedd för allmännyttig verksamhet, blev utdelad. Namnet betyder "Åt dem som genom välgärningar befestat sitt minne hos andra"²⁴⁶⁹ och är redan från början en medalj som syftar till att belöna berömliga gärningar.²⁴⁷⁰ Den övergick sedan under den Bernadotteska dynastin till att närmare bestämt bli en belöning för räddande av människoliv.²⁴⁷¹ Den blev en belöning endast tilldelad utlänningar, medan den år 1832 instiftade medaljen *För berömliga gärningar* tilldelades svenskar.²⁴⁷² Denna medalj har sedan 1970-talet utdelats mycket sparsamt.²⁴⁷³

För medborgerlig förtjänst (1832-)

Denna medalj instiftades av Karl XIV Johan år 1832. Namnet är en år 1805 gjord fri översättning av *Illis quorum meruere labores* och det är fråga om samma medalj men med olika inskriptioner.²⁴⁷⁴ Medaljen förlänades av Kungl. Maj:t i statsrådet,²⁴⁷⁵ och successivt kom den att anses som en annan utmärkelse än *Illis quorum*: medan *Illis quorum* gavs för kulturella, mer vittomfattade förtjänster, belönades lokala insatser genom *För medborgerlig förtjänst*.²⁴⁷⁶ Den

²⁴⁶⁶ Löwenhielm 1998 s. 67-68. Löwenhielm kategoriserar den i grupp G, av regeringen utdelade kungl. medaljer, tillsammans med *Illis quorum*, *För berömliga gärningar*, *Sui memores*, *För mod och rådhets till sjöss* och *För medborgerlig förtjänst*.

²⁴⁶⁷ *Reglemente Uniformsbestämmelser* 2015 s. 369-370; Braunstein 2007 s. 52. Den placeras då tillsammans med medaljer utdelade av akademier, universitet och myndigheter.

²⁴⁶⁸ Se Lindgren 1959.

²⁴⁶⁹ Löwenhielm 1998 s. 44.

²⁴⁷⁰ Hildebrand 1875 s. 254-255 och 420-421.

²⁴⁷¹ Areen 1938 s. 75-76.

²⁴⁷² Löfström 1933 s. 36.

²⁴⁷³ Löwenhielm 1998 s. 44.

²⁴⁷⁴ Hildebrand 1875 s. 207, 254 och 356-358; Areen 1938 s. 78.

²⁴⁷⁵ Reuterskiöld 1934 s. 212.

²⁴⁷⁶ Löfström 1933 s. 34-35; Areen 1938 s. 137.

förlänades därmed främst till kommunala förtroendemän, men även mer allmänna samhällsinsatser kunde komma i fråga.²⁴⁷⁷ En närmare beskrivning av syftet är numera att den tilldelas personer ”som gjort särskilt stora insatser för samhället eller i det praktiska livet”.²⁴⁷⁸

Efter 1975 års ordensreform skulle medaljen – i den mån den delades ut efter meritvärdering – inte längre delas ut på sådan grund. Det ansågs ”obehövt och i viss mån stridande mot nutida värderingar att staten [...] upprätthåller ett belöningssystem för de kommunala förtroendemännen”.²⁴⁷⁹ Medaljen har därmed efter 1975 års reform delats ut endast ett fåtal gånger, senast år 1988, och då med motiveringar som knappast skilt sig från vad som gäller för *Illis quorum*.²⁴⁸⁰ Cirkeln kan därmed anses sluten och det kan ifrågasättas om det finns skäl att upprätthålla uppfattningen att det är fråga om två olika utmärkelser.

För nyttiga uppfinningar (1832-)

År 1832, samtidigt med den senast nämnda medaljen, instiftade Karl XIV Johan denna medalj, men den synes inte ha delats ut mer än i ett exemplar år 1865.²⁴⁸¹ Det är samma medalj som *Quod inventas vitam excoluere per artes*, se nedan. På 1930-talet förekom misslyckade försök att återuppliva medaljen.²⁴⁸²

För berömliga gärningar (1832-)

Även denna medalj instiftades av Karl XIV Johan år 1832, och den skulle användas för att belöna räddande av människoliv och andra räddningsbragder.²⁴⁸³ Numera är den en regeringsmedalj som delas ut till personer som rådigt och modigt räddat en människa i livsfara.²⁴⁸⁴ Den torde även kunna delas ut postumt,²⁴⁸⁵ vilket är betydelsefullt med tanke på dess syfte. Som ovan nämnts motsvarar den *Sui memores alios fecere merendo*, som tilldelas utlänningar. Denna medalj har sedan 1970-talet utdelats mycket sparsamt.²⁴⁸⁶

Quod inventas vitam excoluere per artes (1860)

Denna medalj, vars namn betyder ”därför att de genom uppfunna konster gjort livet rikare”²⁴⁸⁷ instiftades år 1860. Dess namn kommer från en devis fastställd av Gustav IV Adolf år 1805, vilken togs upp av Karl XV för medaljen *För nyttiga uppfinningar* (se ovan).²⁴⁸⁸ Den delades ut i ett exemplar i Vasaordens band av Karl XV år 1860.²⁴⁸⁹

²⁴⁷⁷ Ds Fi 1972:5 s. 40, prop. 1973:91 s. 9.

²⁴⁷⁸ Löwenhielm 1998 s. 44.

²⁴⁷⁹ Ds Fi 1972:5 s. 40.

²⁴⁸⁰ SB PM 2006:1 s. 10.

²⁴⁸¹ Areen 1938 s. 78-79; Löfström 1961 s. 144-145. Löfström 1933 s. 36 anger att den även delades ut av Karl XIV Johan och Oscar I.

²⁴⁸² Löfström 1961 s. 145-147.

²⁴⁸³ Areen 1938 s. 79.

²⁴⁸⁴ SB PM 2006:1 s. 10.

²⁴⁸⁵ ”Vad gäller för postuma medaljer?”, www.phaleristica.com, 26 oktober 2015.

²⁴⁸⁶ Löwenhielm 1998 s. 44.

²⁴⁸⁷ Löfström 1961 s. 139.

²⁴⁸⁸ Löfström 1961.

²⁴⁸⁹ Areen 1938 s. 82; Löfström 1961 s. 142-143; Pahlsson 1987 s. 4

För lång(varig) och trogen tjänst (1884-)

Denna medalj förefaller i litteraturen bara omnämnas av Löwenhielm, och det är svårt att finna närmare uppgifter om den. Den har enligt samma författare sedan 1970-talet utdelats mycket sparsamt.²⁴⁹⁰ Medaljen delades ut till personer som hade arbetat 50 år i allmän tjänst, antingen som statligt anställda eller som anställda i andra allmänna inrättningar. Endast tolv medaljförklaringar har kunnat identifieras, den senaste (sista?) år 1961.²⁴⁹¹

För omsorgsfull renvård – Buorre reinuhimmest – Väjkele reijnomännih (1897-)

Denna medalj instiftades av Oscar II år 1897. Den tas oftast upp bland de av regeringen utdelade medaljerna²⁴⁹² men någon gång bland av statliga verk och institutioner utdelade medaljer.²⁴⁹³ Det förstnämnda alternativet torde vara korrekt. Medaljen är unik på det sättet att den har namn på tre språk. Tidigare återgavs samiskan med *Puorre pátsoi suittemest*,²⁴⁹⁴ men efter en revidering efter Gustaf VI Adolfs trontillträde år 1950 ändrades nordsamiskan till *Buorre reinuhimmest* och senare tillkom det sydsamiska *Väjkele reijnomännih*. Medaljen delades senast ut år 2004.²⁴⁹⁵

För mod och rådhighet till sjöss i farofylld tid (1941-45)

Medaljen instiftades av Gustav V och delades ut för att belöna civila sjömäns insatser under andra världskriget.²⁴⁹⁶

8.4.3. *Medaljer utdelade av H.M. Konungen i hovprotokoll**Serafimermedaljen (1748-)*

Serafimermedaljen delades före år 1975 ut genom beslut i ordenskapitlet (se nedan avsnitt 8.4.4.) men numera genom beslut i hovprotokoll, sedan den år 1974 av Kungl. Maj:ts Orden ställts till konungens personliga förfogande. Den delas ut till person som ”genom humanitär och allmänt samhällsgagnande gärning gjort sig synnerligen förtjänt”.²⁴⁹⁷

H.M. Konungens medalj (1814-)

Denna medalj – vars uppkomsttid inte är helt klarlagd²⁴⁹⁸ – delades först huvudsakligen ut till anställda vid hov- och slottsstaterna och Djurgårdsförvaltningen men även undantagsvis till andra personer. Den kallades ofta ”hovmedaljen”²⁴⁹⁹ före år 1975. År 1876 utfärdades

²⁴⁹⁰ Löwenhielm 1998 s. 44; Löwenhielm i Nordenvall (red.) 1998 s. 60.

²⁴⁹¹ ”50 års trogen tjänst”, www.phaleristica.com, 15 februari 2017; se även ”Amiralen, kavassen och dragomanen”, www.phaleristica.com, 2 september 2020.

²⁴⁹² Areen 1938 s. 84; Löwenhielm i Nordenvall (red.) 1998 s. 60; SB PM 2006:1 s. 10.

²⁴⁹³ Löwenhielm 1998 s. 45 och 69.

²⁴⁹⁴ Areen 1938 s. 84.

²⁴⁹⁵ ”För omsorgsfull renvård”, www.phaleristica.com, 23 augusti 2017.

²⁴⁹⁶ Torbjörn Dalnäs, ”Medalj: För mod och rådhighet till sjöss under farofylld tid” i *Sjöfartstidningen* 2015.

²⁴⁹⁷ 2014 års hovstadga, bilaga 5.

²⁴⁹⁸ ”H.M. Konungens medalj”, www.phaleristica.com, 9 februari 2017. Tom C. Bergroth anger uppkomsttiden till år 1814.

²⁴⁹⁹ Areen 1938 s. 85.

ett regelverk för den och bandet blev högblått.²⁵⁰⁰ I 1954 års hovstadga, 5 §, angavs att konungens medalj kunde förlänas personal vid de kungliga hoven, de kungliga slotten eller Djurgården såsom ”vedermåle för trogen och pålitlig tjänst”. Den kunde även förlänas ”andra förtjänta personer”.

Även i 2014 års hovstadga, bilaga 5, finns bestämmelser om denna medalj, och det anges att den förlänas ”såsom särskild utmärkelse eller inom hovet för lång och trogen tjänst”. Där finns också bestämmelser om dess olika valörer.

Litteris et artibus (1853-)

Till kategorin medaljer utdelade av H.M. Konungen i hovprotokoll hör ett antal särskilda medaljer som delats ut personligen av konungar, och tidigare även andra medlemmar av kungahuset.²⁵⁰¹ Den mest betydande av dessa, och den enda kvarvarande som inte instiftats av en konung, är *Litteris et Artibus*, som instiftades år 1853 av kronprins Karl (XV) för litterära och konstnärliga förtjänster.²⁵⁰²

Prins Eugen-medaljen (1945-)

Medaljen instiftades av Gustaf V vid prins Eugens 80-årsdag. Den delas ut för framstående konstnärlig verksamhet.²⁵⁰³

Prins Carl-medaljen (1945-)

Medaljen instiftades av Gustaf V vid prins Carls avgång som ordförande i Svenska Röda Korset. Den delas ut för särskilt gagnande nationell eller internationell humanitär verksamhet.²⁵⁰⁴

8.4.4. *Medaljer utdelade av konungen i ordenskapitel*

Serafimermedaljen (1748-)

Serafimermedaljen instiftades år 1748 samtidigt med Serafimerorden och var ursprungligen avsedd som en minnesmedalj till Serafimerordens instiftande. Dess devis *Proceres cum principe nectit* (hon binder de högsta i landet tillsammans med deras herre) syftar på serafimerkedjan.²⁵⁰⁵ Den är den enda medalj vars konungaporträtt inte byts ut vid tronskiftet.

När Serafimermedaljen kom att bli en belöningsmedalj var det för oegennyttig och framgångsrik verksamhet i människokärlekens tjänst, särskilt för pekuniära och administrativa insatser till sjukvårdens och välgörenhetens främjande. Den har alltid fram till ordensreformen

²⁵⁰⁰ ”H.M. Konungens medalj”, www.phaleristica.com, 9 februari 2017.

²⁵⁰¹ Areen 1938 s. 86-88.

²⁵⁰² Hildebrand 1875 s. 477-478; Areen 1938 s. 88-89; Löfström 1935; 2014 års hovstadga, bilaga 5.

²⁵⁰³ Löwenhielm 1998 s. 41; 2014 års hovstadga, bilaga 5.

²⁵⁰⁴ Löwenhielm 1998 s. 41; 2014 års hovstadga, bilaga 5.

²⁵⁰⁵ Lindgren 1959 s. 30-31.

delats ut av konungen i ordenskapitel,²⁵⁰⁶ men sedan år 1975 förlänas den genom beslut i hovprotokoll.²⁵⁰⁷

Svärdsmedaljen (1850-)

År 1850 instiftade Oscar I Svärdstecknet (se ovan 8.2.5.) och även Svärdsmedaljen. Medaljen tilldelades manskap vid krigsmakten efter minst 16 års oförvitlig tjänst och bärs i Svärdsordens band.²⁵⁰⁸ Medaljen har inte utdelats sedan år 1974.

Nordstjärnemedaljen (1986-)

Nordstjärnemedaljen instiftades år 1986 och förlänas utländska medborgare på samma grunder som gäller för Nordstjärneorden.²⁵⁰⁹ Den omnämns i Utrikesdepartementets verkställighetsföreskrifter från år 1988, där det i 7 § angavs att en Nordstjärnemedalj instiftats inom Nordstjärneorden genom ett beslut av Kungl. Maj:ts Orden vilket fastställts av regeringen.²⁵¹⁰ Den bärs i Nordstjärneordens band.

Vasamedaljen (1895-)

År 1895 instiftade Oscar II Vasatecknet i analogi med Svärdstecknet, och han instiftade samtidigt en medalj, Vasamedaljen, för allmänt medborgerliga förtjänster.²⁵¹¹ Den bärs i Vasordens band. Medaljen har inte utdelats sedan år 1974.

8.5. Några andra typer av utmärkelser

8.5.1. *Namn, heder och värdighet av visst ämbete, professors namn*

En särskild belöningsform är utdelande av ”namn, heder och värdighet” (förkortat n.h.o.v.) av ett visst ämbete. Belöningar med titlar på detta sätt – s.k. karaktärsfullmakter – synes först ha förekommit under 1600-talet²⁵¹² och var vanliga under 1700-talet.²⁵¹³ Titlar kunde delas ut till i tjänst varande civila och militära ämbetsmän – de fick då en högre titel än den som deras egentliga arbetsuppgifter gav anledning till –, till dem som tog avsked och

²⁵⁰⁶ Areen 1938 s. 59-60; Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 142 ff.

²⁵⁰⁷ Löwenhielm 1998 s. 39 och 63.

²⁵⁰⁸ Hildebrand 1875 s. 416; Areen 1938 s. 80.

²⁵⁰⁹ Löwenhielm 1998 s. 42.

²⁵¹⁰ Utrikesdepartementets föreskrifter (UF 1988:9) om tillämpningen av Kungl. Maj:ts ordenskungörelse (1974:768) m.m.

²⁵¹¹ Areen 1938 s. 83-84.

²⁵¹² Det äldsta belägget i *Svenska Akademiens Ordbok* (uppslagsordet ’karaktär’) för ordet ’karaktärsfullmakt’ – av Kungl. Maj:t utfärdad fullmakt på rättigheten att bära viss ämbets titel, utan att därmed följer tjänstgörings-skyldighet eller avlöning – är från omkring år 1740. Haqvin Spegel nämnde ’karaktär’ i denna betydelse angående förhållanden år 1675: ”Samma dag reeste och Buckwalt bort, sedan som han hade fått character af gen.-major med många andra nådestekn, som skulle obligera honom til ståndachtig trohet och tapperhet.” Se Sune Hildebrand, *Hakvin Spegels dagbok*, Stockholm: Norstedts, 1923, s. 6.

²⁵¹³ Areen och Lewenhaupt 1942 bd 1 s. 6; *Svenska Rang-Ordningarne, sådane de nu gälla och tillämpas, jemförde med enahanda Ordningar i Norge och Danmark*, Stockholm: Samson & Wallin, 1865, s. 19.

till dem som inte hade innehaft något ämbete.²⁵¹⁴ Detta blev mer sällsynt, sedan fullmakterna avgiftsbelagts genom beslut av 1834-35 års riksdag med högre avgifter än som gällde för verkliga ämbetsinnehavare,²⁵¹⁵ men systemet fungerade i grunden på samma sätt som förut.²⁵¹⁶ Vid 1840-41 och 1844-45 års riksdagar togs frågan upp om att systemet skulle upphöra, men efter motstridiga beslut mellan stånden kom inte riksdagen till något sådant ställningstagande.²⁵¹⁷ I det sammanhanget gjordes ingen historisk utredning om systemet. Sedan den officiella rangordningen för ämbetsmän avskaffats år 1909²⁵¹⁸ förutom för de befattningar vars rang var grundlagsreglerad,²⁵¹⁹ förlorade namn, heder och värdighet av en viss titel sin egentliga betydelse.

Av oklar anledning fortsatte emellertid just 'professors namn' att delas ut, varvid dock "heder och värdighet" utelämnades, sedan rangordningen avskaffats. Det kan nämnas att värdighet av hedersdoktor (doktor *honoris causa*, förkortat h.c.) är något som universitetens fakulteter delar ut, dock var det länge så att graden av teologie hedersdoktor delades ut av konungen.²⁵²⁰ Enligt nuvarande synsätt har utmärkelser ett användningsområde som sammanfaller med det som omfattas av *Illis quorum*. Professors namn är en heders titel som delas ut främst för att belöna sådana insatser utanför den akademiska världen som har stor folkbildande eller på annat sätt allmännyttig betydelse.²⁵²¹

Att tilldela en person en heders titel på detta sätt förekommer i flera andra länder. I Finland är det mycket vanligt förekommande, och en särskild skatt ska betalas när en titel förlänas. Exempel på titlar som förlänas på detta sätt är bergsråd, statsråd, energiråd, sjöfartsråd, lagman, kansliråd och professor.²⁵²²

8.5.2. *Kungl. hovleverantör*

Kungl. hovleverantör är en utmärkelse som kan tilldelas ett svenskt företag som tillverkar viss produkt, bedriver handel eller tillhandahåller tjänster, och som står i affärsförbindelse med hovet. I Europas monarkier blev det under 1800-talet vanligt att dela ut utmärkelser hovleverantör, t.ex. i Danmark, Nederländerna och Belgien samt Frankrike under Napoleon. En anledning till detta var att hoven ägnade sig mindre åt självhushållning, varvid inköp från leverantörer blev viktigare. En annan anledning var en önskan om att stimulera handeln och

²⁵¹⁴ Se Norrby 2011 s. 82-85 och Ingvar Elmroth, *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720-1809*, Lund: Gleerups, 1962, s. 35-50.

²⁵¹⁵ *Svenska Rang-Ordningarne* ... 1865 s. 19; 1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagskrivelse nr 339; 40 § bevillningsförordningen, SFS 1835:41 s. 1. Jfr även Norrby 2011 s. 232.

²⁵¹⁶ För att nämna två exempel från före och efter denna förändring fick kommissionslantmätaren Alexander Eklundh lantmåteridirektörs titel år 1814 (Viktor Ekstrand, *Svenska landtmätare. Biografisk förteckning, 1628-1900*, Stockholm: Sveriges lantmätareförening, 1896-1903, s. 129) och vice häradshövdingen Carl Richter häradshövdings titel år 1838 (Odén 1902 s. 425).

²⁵¹⁷ 1840-41 års riksdag, Bihang, saml. 3, konstitutionsutskottets bet. 23 och 37; 1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 3, konstitutionsutskottets bet. 3 s. 4-5, saml. 8, allmänna besvär- och ekonomiutskottets bet. 29 och 72. Se också Naumann 1879-84 bd 2 s. 316-317.

²⁵¹⁸ SFS 1909:107 s. 1; se Malmgren 1921 s. 34.

²⁵¹⁹ 34 och 97 §§ i 1809 års regeringsform.

²⁵²⁰ Naumann 1879-84 bd 2 s. 317.

²⁵²¹ SB PM 2006:1 s. 12.

²⁵²² Lag 23.12.1999/1215 om offentlig belöning, lag 1388/2001 om skatt för titlar, republikens presidents förordning 20.4.2000/381 om titlar. Se också hemsidan för Statsrådets kansli, sidan "Heders titel".

tillverkningsindustrin. De spanska och norska kungahusen utnämner inte längre hovleverantörer, men utmärkelsen finns utöver i Sverige kvar i bl.a. Belgien, Danmark, Nederländerna och Storbritannien.²⁵²³

Karl XIV Johan organiserade och reglerade användandet av utmärkelsen i Sverige. Hovleverantörstiteln fungerade som en kvalitetsmarkör. En avgift togs ut, vilken finansierade understöd till pensionerad slottspersonal och slottsanställdas änkor genom Kungl. hovstatens gratialkassa. Utmärkelsen är inte bara knuten till en fysisk person inom företaget utan också till en kunglig person, vilket innebär att hovleverantörskapen måste förnyas vid tronskifte. I Sverige gjordes en begränsning av antalet hovleverantörskap i samband med Carl XVI Gustafs trontillträde. Dessförinnan var antalet omkring 1 000, men nu finns omkring 130 hovleverantörer. Avgiften för utmärkelsen togs samtidigt bort.²⁵²⁴

Det finns föreskrifter utfärdade av konungen år 2019. Enligt dessa är det konungen som fattar beslut om tillstånd att kalla sig hovleverantör eller att som sådan framför sin yrkesbenämning använda ordet ”hov”, i betydelsen konungens hov. Tillstånden är begränsade till fem år och för att få tillstånd krävs att företaget under en längre följd av år levererat varor eller utfört tjänster åt någon medlem av kungafamiljen, att leveranserna eller tjänsterna har föregåtts av beställningar från hovet samt att inga anmärkningar föreligger mot företagets eller dess företrädares ekonomi eller etik och att ej heller i övrigt allvarlig anmärkning föreligger. Tillståndet knyts inte bara till ett företag utan till en ansvarig fysisk person.²⁵²⁵ Det finns andra titlar som inleds med hov-, t.ex. hovorganister och hovsångerskor, men de ingår inte i systemet av hovleverantörer.²⁵²⁶

Enligt 1 § lagen (1970:498) om skydd för vapen och vissa andra officiella beteckningar får statsvapen inte utan vederbörligt tillstånd användas i varumärke eller annat kännetecken för varor eller tjänster och inte heller på annat sätt än som kännetecken användas i näringsverksamhet. Stora riksvapnet är inte bara rikets vapen utan också konungens personliga vapen, och det är på den grunden konungen kan ge tillstånd till dess användande av hovleverantörer.²⁵²⁷ Tillståndet ger enligt 2019 års föreskrifter inte rätt att registrera riksvapnet som varumärke, och vapnet måste åtföljas av texten ”Kunglig hovleverantör” eller annan beviljad benämning som t.ex. ”Kunglig hovjuvelerare”.²⁵²⁸

Utmärkelsen hovleverantör delas som nämnts ut i flera länder, t.ex. i Storbritannien, där den har beskrivits just som en utmärkelse, ett slags handels adelskap, ”a species of peerage for trade”. Även i Storbritannien delas den ut till företag men är egentligen främst knuten till den fysiska person som står bakom företaget. Titeln delas där ut inte bara av monarken utan också av några andra medlemmar av kungahuset, och det är på så sätt egentligen inte fråga om hovleverantörer utan om leverantörer till en viss kunglig person. Leverantörerna får sedan 1700-talet använda det kungliga vapnet i olika sammanhang, och motprestationen är att de varor och tjänster som levereras till hovet ska vara av genomgående hög kvalitet. På 1990-

²⁵²³ Edward Bujak, ”Foreign warrants” i Heald 2003 s. 132-135; Gunnarsson och Hedberg 2011 s. 15. Se beträffande Danmark Zalewski 2000 ssk. s. 34-36.

²⁵²⁴ Gunnarsson och Gunnarsson 1999 s. 11-14; Gunnarsson och Hedberg 2011 s. 9-12.

²⁵²⁵ Föreskrifter rörande hovleverantörskap gällande fr.o.m. 2019-04-15.

²⁵²⁶ Gunnarsson och Hedberg 2011 s. 14. Se t.ex. *Hovkalendern* 2019 s. 18-19.

²⁵²⁷ Se 2 kap. 7 § varumärkeslagen (2010:1877), jfr prop. 1997/98:120 s. 17.

²⁵²⁸ Föreskrifter rörande hovleverantörskap gällande fr.o.m. 2019-04-15 p. 13.

talet infördes ett ”significance test” – de varor och tjänster som levereras måste ha särskild betydelse för kungahuset eller leverantören, och utmärkelserns funktion är att ”recognise and reward excellence”. Det har inte varit ovanligt att hovleverantörskap har förnyats i generation efter generation både inom kungahuset och det levererande företaget, men titeln omprövas kontinuerligt, numera vart femte år.²⁵²⁹

8.6. Några sammanfattande kommentarer

Genom Serafimer-, Svärds-, Nordstjärne- och Vasaorden kunde många olika typer av förtjänstfulla insatser för Sverige belönas. Delvis var de redan från början knutna till viss rang och samhällsställning, och den kopplingen kom successivt att förstärkas genom att olika värddigheter av Svärds- och Nordstjärneorden knöts till innehav av olika ämbeten och lönegrader. En annan utveckling hade kunnat innebära att belöning för förtjänstfulla insatser för Sverige hade kommit i fokus snarare än mottagarens tjänsteställning. Genom de vägval som successivt skedde kom ordensväsendet att framstå som förlegat och odemokratiskt under 1970-talet.

Ett sätt att dela in de kungliga belöningsmedaljerna är, som framgått, att ta fasta på om de delats ut av konungen i statsrådet, i hovprotokoll eller i ordenskapitlet. Den ordningen har använts i det föregående. Ordensmedaljerna är emellertid en del av det gradsystem som finns inom varje orden. Efter ordensreformen har också *H.M. Konungens medalj* i någon utsträckning kunnat fylla ut delar av det behov av belöningar som lämnats av reformen, vid sidan av den mycket begränsade utdelningen av regeringens medaljer.

Några av de medaljer som hör till regeringens beslutssfär (tidigare Kungl. Maj:t i statsrådet), finns i parallella varianter med svensk och latinsk inskription, och de kan inordnas i par som i realiteten är två versioner av samma utmärkelse:

- *Illis quorum meruere labores* – För medborgerlig förtjänst
- *Sui memores alios fecere merendo* – För berömliga gärningar
- *Quod inventas vitam excoluere per artes* – För nyttiga uppfinningar

Ordens- och medaljväsendet omfattar sammantaget belöningar för såväl långt och troget arbete som för särskilt förtjänstfulla insatser. De inskriptioner och symboler som används knyter an till många delar av det europeiska kulturarvet. Även om belöningssystemet inte tagits fram som ett enhetligt system utan tvärtom ändrats och modifierats efter hand, varvid en del utmärkelser blivit irrelevanta eller fallit i glömska medan nya inrättats, är det svårt att hitta någon typ av samhällsinsats som skulle riskera att helt falla utanför systemet. Även de insatser som företag står för ingår i systemet, om man beaktar utmärkelsern Kungl. hovleverantör. Detta kan sägas om tiden fram till år 1975, då en betydande del av systemet föll bort utan att ersättas av någon annan del av det, mer än i viss mån av *H.M. Konungens medalj*. Om man ser förbi det automatiska systemet tillbaka till den äldre ordningen med individuellt beslutade belöningar för särskilda insatser – det må vara flitig vaccinationsverksamhet, nyttiga

²⁵²⁹ Heald 2003 ssk. s. 7-9, 20, 25, 33-35, 53, 87 och 96, citaten från s. 9 och 87.

uppfinningar eller betydande insatser inom uppdrag, ämbete, arbetsuppgift eller näring – finns en historia att knyta an till, utifrån det uppdrag som utredningen har.

I det sammanhanget ska noteras vad Magna Robertsson i fråga om Försvarsmaktens förtjänstmedaljer har konstaterat om skillnaden mellan värdegrund och professionsetik och deras överlappande funktioner. Ett värdegrundsarbete mer anpassat till den fredstida förvaltningens villkor och med syfte att målstyra en förvaltning utifrån ett centralt perspektiv kan ställas mot en yrkesetik som mer handlar om självständigt omdömesgillt handlande, särskilt i svåra situationer.²⁵³⁰ På liknade sätt skulle man kunna ställa tjänsteordenssystemet och belöningar för lång och trogen tjänst mot ett system där individuella framstående insatser kan uppmärksammas och belönas.

²⁵³⁰ Robertsson 2020.

9. Avslutande analys

9.1. Kronologiska brytpunkter

9.1.1. *Den allmänna konstitutionella historien*

Inom den svenska konstitutionella historien finns några vanligen angivna brytpunkter, man kan t.ex. nämna konsolideringen av riket vid 1200-talets mitt, Kalmarunionens början år 1397 och slut år 1523, 1634 års regeringsform, frihetstidens början år 1719 och slut år 1772, 1809 års regeringsform, 1866 års representationsreform, den allmänna och lika röst-rättens införande år 1921, 1974 års regeringsform och slutligen inträdet i EU år 1995. Vad som är intressant att notera är att väsentliga förändringar inte alltid har skett genom en händelse som utgör en brytpunkt, en tidpunkt och plats för minnet att knyta an till. Vid 1900-talets början förändrades den konstitutionella rätten på ett genomgripande sätt genom parlamentarismens införande och den personliga kungamaktens avveckling, och 1974 års regeringsform fungerade som en formalisering av förändringar som i allt väsentligt redan hade ägt rum. Det som då återstod var – sedan det klarlagts att monarkin skulle bevaras – att slå fast på vilket sätt konungens medverkan i statsstyrelsen skulle utformas och vilka formella inslag som skulle finnas kvar. Resultatet var att formerna så långt som möjligt skulle motsvara realiteterna.

Om man utgår från sättet att se på rätten som indelad i flera skikt (se avsnitt 1.2.2.) kan det konstateras att förändringar i rättens ytskikt emellanåt släpat efter i förhållande till de mer djupgående förändringar som skett. Ett exempel på detta är just hur parlamentarismen infördes och den personliga kungamakten avvecklades utan att detta kom till uttryck i regeringsformen. Det var då andra förändringar som skedde i ytskiktet, t.ex. att Gustaf V tog ett steg tillbaka och – som Björn von Sydow har framhållit – undertecknade 1918 års proposition om ändringar i förordningen om kommunalstyrelse på landet, där Nils Edén uttalade sig principiellt för parlamentarismens princip (se avsnitt 8.2.9.). Denna typ av rättsligt relevanta händelser tillsammans med det faktiska handlandet under lång tid har bidragit till en rättskultur av parlamentarism och högst begränsad personlig kungamakt, något som sedan manifesterats i rättens ytskikt först genom grundlagsändringar på 1960-talet och genom 1974 års regeringsform.

9.1.2. *Successionsrätten*

På successionsrättens område är det andra årtal än de ovan angivna som utgör de väsentliga brytpunkterna. Det medeltida systemet med konungaval där konungasöner hade företräde ersattes år 1544 med en s.k. arvförening där agnatisk lineal primogenitur slogs fast. År 1590 infördes för första gången en begränsad kvinnlig tronföljd, och år 1604 infördes bl.a. krav på att konungen samt arvfurstarna och deras gemåler skulle vara av den rena evangeliska läran enligt den oförändrade Augsburgska bekännelsen, och det krävdes också att det fanns samtycke från riksdagen till en arvfurstes giftermål. Förändringarna från omkring år 1600 har ännu betydelse när det gäller bl.a. religionskravet, som bekräftades vid antagandet

av 1810 års successionsordning och senast i samband med kyrkans skiljande från staten vid millennieskiftet. Fullt kognatisk tronföljd infördes år 1980.

9.1.3. *Kungahusets och hovets finansiering*

Det finns tydliga spår av ett tidigmedeltida system med vissa gårdar som bidrog till konungens försörjning, och redan på 1100-talet gjordes skillnad mellan kronans gods och konungens personliga gods. Landskapslagarna ger stöd för att Uppsala öd vid 1200-talets slut var ett för Uppland relevant begrepp som senast på 1310- och 1320-talen spreds till Södermanland, Västergötland och Norrlandskusten. Detta innebär inte att det fanns något enhetligt system av husabyar, särskilt som det också har ansetts att husabyarna förlorade sin betydelse vid sekelskiftet 1300 i samband med de nya slottslänens framväxt. Dessa husabyar lämnade inte någon struktur efter sig, utan det som följde från 1500-talet och framåt var ett antal turer fram och åter med förläningar och återtagande av jordagods.

Det fanns vissa s.k. förbjudna orter som inte fick förlänas bort. T.ex. var Stockholms slott som med det som löd därunder anslaget till hovstaten. Svartsjölandet och öarna däromkring och i Björkfjärden var anslagna till hovstaten eller stallstaten. Utöver förstås Stockholms slott finns några egendomar där kontinuiteten är tydlig från medeltiden och framåt: Den kungliga dispositionsrätten till Svartsjö slott härrör från 1300-talet, men Oscar II avstod från denna rätt på 1880-talet. Karl Knutsson Bonde bytte till sig Kungl. Djurgården i Stockholm mot en Husby-egendom i Uppland, Karl XI slog år 1676 fast att Djurgården skulle sortera under hans egen disposition, och detta bekräftades i 1809-10 års överenskommelse. Även systemet med hovanslag som står till konungens fria förfogande har sitt ursprung i Karl XI:s tid, i och med att det grundar sig på 1696 års riksstat.

Den senaste brytpunkten skedde genom 1809-10 års överenskommelse, som bekräftade den kungl. dispositionsrätten till vissa slott och till Djurgården, men som också innebar en viktig förändring på så sätt att avkastningen av slotten skulle tillfalla statskassan medan konungen och hovet skulle få särskilda anslag för driften av slotten och som tidigare för själva hovhållningen. Detta kan betraktas som ett slags affärssuppgörelse mellan parterna, närmast ett slags offentligrättsligt avtal, eftersom riksdagen trodde sig kunna tjäna pengar till statskassan genom effektivare drift av de egendomar som redan tidigare arrenderats ut och de som användes för hästavel. I denna del finns ytterligare brytpunkter då överenskommelsen delvis förändrats, främst den för revisionen betydelsefulla indelningen i hovstat och slottsstat vid 1840-41 års riksdag, funktionsfördelningen mellan ståthållarämbetena och Byggnadsstyrelsen år 1944-45 och flyttningen av Husgerådskammaren från hovstaten till slottsstaten år 1981. Under 2000-talet har nya överenskommelser träffats om mer detaljerad redovisning till regering och riksdag om hovets ekonomi och verksamhet.

Hovets självständighet i förhållande till statsförvaltningen söker sig tillbaka till 1634 års regeringsform, varigenom hovet blev en särskild gren av statsförvaltningen, till dess att det under 1700-talet klarlades att hovet stod under konungens enskilda disposition. I denna del bekräftades rättsläget genom 1809 års regeringsform och förarbetena till 1974 års regeringsform; uttalandena om detta i lagförarbetena har sedan bekräftats i rättspraxis.

9.1.4. Ordensväsendet

Beträffande ordensväsendet är de viktigaste kronologiska brytpunkterna två: Ordensväsendets inrättande år 1748 och dess genomgripande förändring genom att ordnar från och med år 1975 inte längre kunde delas ut till svenska medborgare. Därutöver ska nämnas åren 1751, då ordensförläningarna flyttades från riksrådet till ett särskilt ordenskapitel, 1772, då Vasaorden inrättades, 1955, då normalplaner togs fram för att ännu närmare knyta ordensförläningarna till tjänstegrad och tjänstear, och 1995, då en utökning av möjligheterna att förläna ordensutmärkelser inom kungahuset genomfördes. Som mer successiva förändringar ska noteras det ökade antal grader som infördes, främst under 1800-talet, under inspiration från andra länders förtjänstordnar med flera grader.

9.2. Hur stora oklarheter finns beträffande rättsläget och den historiska utvecklingen?

9.2.1. Den svårtolkade successionsordningen och husmakten

Succession sker i de flesta monarkier (utom Belgien) *ipso jure*, det vill säga omedelbart och utan någon särskild handling eller något beslut. På grund av en formulering i 1 § i 1809 års regeringsform fanns en uppfattning att successionsordningen bara var tillämplig vid en konungs död, men inte om en konung förlorade kronan till följd av abdikation eller bristande behörighet t.ex. vid ett religionsbyte. Motsättningen mellan dessa båda teorier, ”avliden-teorin” och ”successions-teorin” kunde först anses som irrelevant sedan Erik Fahlbeck behandlat frågan år 1955 (se avsnitt 5.1.2.).

En annan successionsrättslig oklarhet rör skillnaderna och likheterna mellan begreppen ’konungahuset’, ’kungahuset’, ’kungl. huset’ och ’kungl. familjen’. Jag har i kap. 4 försökt definiera begreppen närmare. Jag har stannat för att ’konungahuset’ i 5 kap. regeringsformens mening omfattar konungen eller regerande drottning samt de successionsberättigade personerna. ’Kungl. huset’ omfattar sedan 2019 års beslut av H.M. Konungen dels vissa – men inte alla – successionsberättigade personer, dels deras gemåler. ’Kungl. familjen’ omfattar hela konungahuset i regeringsformens mening men även de personernas gemåler, och därutöver ytterligare några personer. Bortsett att från ’kungl. huset’ och ’kungl. familjen’ hela tiden har haft en mer begränsad respektive mer omfattande innebörd, har begreppen inte använts konsekvent vare sig i lagstiftningen eller i andra sammanhang. Ett talande exempel på det är 4 § successionsordningen som innehåller begreppen kungl. huset och kungl. familjen utan att någon skillnad torde vara avsedd (se avsnitt 5.3.4.).

Ytterligare oklarheter råder beträffande vad som gäller för att det ska konstateras att en konung förlorat kronan på grund av byte av religion, om en successionsberättigad hela tiden måste tillhöra den evangeliska läran för att behålla successionsrätten och för vilka personer en successionsberättigads religionsbyte får konsekvenser (se avsnitt 5.3.). Vidare är konungens husmakt ett inte i alla delar entydigt begrepp. I vissa avseenden är det oklart om konungens beslutsbefogenheter går över till en riksföreståndare (se avsnitt 5.6.-5.7.). I detta sistnämnda avseende har Varenius uttalat sig för en praktiskt fungerande tolkning, och Fahlbeck har generellt menat att bestämmelserna måste tolkas på ett förnuftsensligt sätt (se avsnitt

5.7.1). Tolkningsproblemen hänger i denna del samman med ett förhållande som Fahlbeck har uppmärksammat, nämligen att rättsreglerna är ”slumrande”.²⁵³¹ Det är fråga om regler som inte har tillämpats och som därför inte har fått den stadga i tolkningen som rättspraxis kan ge. De principer och rättsliga metoder som finns i rättskulturen ger då begränsad ledning vid bedömningen av olika tänkta situationer.

9.2.2. *Den svårtillgängliga 1809-10 års överenskommelse*

Den ordning som gäller beträffande konungens dispositionsrätt till statlig egendom och anslaget till hovhållningen samt slottens och lösörets skötsel är inte – i motsats till vad som nyss nämdes beträffande successionsordningen – svårtolkad av den anledningen att någon praxis och någon rättskultur saknas. Tvärtom, dessa frågor har kontinuerligt hanterats av hov och stat under mer än 200 år och en viss praxis har utvecklats i hanteringen av uppkommande gränsdragningsproblem och andra frågor.

1809-10 års överenskommelse har i olika sammanhang ansetts svårtillgänglig och svår att förstå. Det har inte varit allmänt känt att överenskommelsens väsentliga delar trycktes i det tidiga 1800-talets riksdagstryck, som visserligen var strukturerat på ett annat sätt än dagens men som går att navigera i med hjälp av registren. Även med kunskap om detta är emellertid överenskommelsen svårtillgänglig genom sin utformning. Om 1809-10 års överenskommelse hade träffats idag, hade sannolikt överenskommelsen skrivits samman i ett dokument som sedan hade kunnat justeras efter hand som behov av förändringar uppstod. Nu kan man naturligtvis inte bedöma utformningen av 1809-10 års överenskommelse utifrån dagens måttstockar, men även efter det tidiga 1800-talets standarder är riksdagens dokument formulerade på ett invecklat sätt – man kan t.ex. jämföra med hur det hade sett ut om överenskommelsen hade formulerats i lagform. Dessutom har överenskommelsen förändrats successivt under de 200 år som har passerat, utan att detta har föranlett ändringar i något sammanhållet dokument – överenskommelsen består av ett antal på varandra liggande lager.

Med detta sagt kan ändå överenskommelsen enkelt sammanfattas i några punkter:

- Konungen har rätt att ta emot ett årligt anslag, av vilket han disponerar fritt över en del medan en annan del omfattas av riksdagens revision.
 - Konungen tar emot en årlig summa att fördelas ”efter eget nådigt wälbehag”,²⁵³² en summa som med det tidiga 1800-talets språkbruk skulle återspegla ”Swenska Folkets kända önskan att se den urgamla Konungathronen omgifwen med en, densamma värdig glans”²⁵³³ och utgöra ”tillräckeliga medel för underhållandet af en emot dess höga wärdighet och Rikets anseende swarande Hof-Stat”. Det finns därmed en uttalad ambition att det inte ska vara vilken typ av glans som helst utan just en värdig glans, och glansen ska inte bara anpassas till konungens värdighet utan också till rikets anseende. Detta är något som med nödvändighet ges olika innebörd under olika epoker.

²⁵³¹ Fahlbeck 1955 s. 6 och 106.

²⁵³² Detta och följande citat, där ej annat anges, från 1809-10 års riksdag, Ridderskapet och adelns protokoll, bd 4:1, november 1809, justerad skrivelse till Kungl. Maj:t den 18 november 1809, s. 732-743

²⁵³³ 1810 års riksdag, Bihang, bd 1, statsutskottets bet. s. 715-719 på s. 717.

- Vid 1840-41 års riksdag har anslaget delats upp i hovstaten och slottsstaten, där den senare omfattas av riksdagens revision. Sedan år 1981 är det de omkostnader som avser vård av statens lösa och fasta egendom som omfattas av revision, medan anslaget till hovet och de kungliga personernas omkostnader står under konungens överinseende.
- Konungen har dispositionsrätt till slott och lösöre, men lämnade år 1809-10 över de utarrenderade och därmed betydelsefulla inkomstgivande delarna till statsverket.
 - Konungen skulle till "Riksens Ständer, såsom en i ewärdeliga tider åt dem förbehållen rättighet" överlämna de kungsgårdar och kungsladugårdar m.m. som dittills stått under konungens "höga företrädares omedelbara styrelse", nämligen Drottningholm, Svartsjö, Väntholmen, Gripsholm, Strömsholm, Kungsör samt Flyinge och Dalby och alla hov- och stallängar.
 - Slotten vid Drottningholm, Svartsjö, Gripsholm och Strömsholm skulle kungaparet och kungafamiljen få "till deras höga nöje och sommarsejour nyttja [...] med tillydande Trägårdar och Lustparker", "till hwilkas vård och skötsel nödiga arbetare och betjening böra af Statswerkets medel bestås och aflönas, äfwensom erforderliga medel anslås till deras underhåll och förbättring". Svartsjö har sedan på 1880-talet fallit bort.
 - Ulriksdal tillkom till föregående kategori år 1813 sedan kungsgården avskilts, och Haga slott tillkom redan vid 1809-10 års riksdag. Det är något oklart om dispositionsrätten till Haga återlämnades till staten under perioden 1966-2009 eller om konungen då upplät en nyttjanderätt till regeringen, sannolikt är det senare mest korrekt.
 - Dispositionsrätten till Rosersberg och Tullgarn omprövas vid varje tronskifte. Detta gäller enligt 1809-10 års överenskommelse för Rosersberg och enligt praxis för Tullgarn.
 - I dispositionsrätten ingår också Kungl. slottet, Hovstallet, Hovförvaltningens hus, Oxenstiernska annexet och Riddarholmskyrkan.
 - I dispositionsrätten ingår också lösöre i form av möbler m.m.; en förteckning över detta upprätthålls av Kammarkollegiet utifrån uppgifter från Riksmarskalksämberet.
 - Det finns vissa oklarheter när det gäller dispositionsrättens geografiska utsträckning och på vilken nivå överenskommelser om detaljer i tillämpningen av överenskommelsen kan träffas.
- Konungen har dispositionsrätten över Kungl. Djurgården. Djurgårdskassan får endast användas till Djurgårdens förbättring och förskönande samt till underhåll av vägar och broar "och icke graveras med serskildta aflöningar eller Gratificationer till några wissa personer". Det finns en Djurgårdsfond för statens intäkter från upplåtelser eller överlåtelser av mark på Djurgården, vars avkastning tillfaller Djurgårdskassan.
- Det finns inte utrymme för ensidiga förändringar, utan förändringar sker genom överenskommelser mellan konungen och regeringen eller riksdagen. Detta innebär bl.a. att slottens och Djurgårdens ställning som statlig egendom är förhållandevis väl tryggad.

9.2.3. *Det svårhanterade ordensväsendet*

Belöningssystem med medaljer och ordensutmärkelser finns i de flesta länder. I Sverige infördes ordensväsendet ganska sent, år 1748. Att förtjänstfulla insatser skulle belönas var bara en del av anledningen, en annan anledning var att tronföljaren Adolf Fredrik inte lämpligen skulle synas bärande en rysk orden. De förtjänstfulla insatser som skulle belönas räknades delvis redan från början i tjänsteår, nämligen beträffande Svärdsorden, och detta blev successivt den väsentliga grunden för ordensförläningar inom Svärdsorden, Nordstjärneorden och även i någon mån Vasaorden, som dock hade mera av karaktär av ”fri orden”.

Detta ledde till stark kritik mot ordensväsendet och fick också den märkliga konsekvensen att ordensväsendet hanterades som en statlig personalfråga i 1972 års departementspromemoria. Frågan om belöning för förtjänstfulla insatser hamnade därmed i bakgrunden, och man kan säga att ordensväsendets syften och möjliga funktionssätt inte fick en rättvisande uppmärksamhet. Möjligheten att ändra ordensväsendet så att det kunde användas som belöning av verkligt förtjänstfulla insatser utnyttjades inte (se avsnitt 8.2.9.).

Det framstår som inkonsekvent att det ansågs möjligt att identifiera insatser som utlänningar gjort för Sverige och som ansågs värda att belöna, men inte motsvarande insatser av svenska medborgare. Belöningar genom medaljer fortsatte att förekomma, och konungens medaljutdelning har i någon mån kunnat fylla det behov av belöningar för förtjänstfulla insatser som finns i ett samhälle, allt medan regeringsmedaljerna har utnyttjats mera sparsamt. På samma sätt som det inte ansågs möjligt att hitta ett sätt att på 1970-talet införa förtjänstfulla insatser som kriterium för ordensförläningar, synes även regeringarna sedan dess ha haft svårt att hitta metoder för att identifiera insatser värda att belöna med en medalj.

9.3. **Statschefen som frikopplad från politiken och därför mera självständig?**

”Den svenska statschefen är i princip självständig i förhållande till regering och riksdag”²⁵³⁴ skriver Derlén, Lindholm och Naarttijärvi, och i det uttalandet ligger mer än man kanske först kan tro. Om man jämför med de andra europeiska konstitutionella monarkierna har de det gemensamt att monarkerna i de flesta fall har uppgifter med underliggande politiska implikationer, som att skriva under lagar och att förhandla fram nya regeringsbildare efter val.²⁵³⁵ Endast i Sverige är konungen frikopplad från sådana uppgifter. Visserligen får det inte framkomma motsättningar mellan konungens ställningstaganden och den sittande regeringens politik,²⁵³⁶ men det finns å andra sidan inget ministeransvar för konungens göranden och låtanden, till skillnad från i t.ex. Nederländerna.²⁵³⁷

Detta innebär att ansvarsutkrävandet är ett annat än det politiska, genom val och utskottsgranskningar av ministrars handlande. Ansvarsutkrävandet sker snarare genom den allmänna opinionen. I gengäld ger detta konungen en mer självständig roll i sitt sätt att vara *head of nation*, så länge handlandet inte strider mot regeringspolitiken. Huruvida den svenska

²⁵³⁴ Derlén, Lindholm och Naarttijärvi 2016 s. 63 med hänvisning till Sterzel 2009 s. 153.

²⁵³⁵ Hazell och Morris (red.) 2020 s. 19-92.

²⁵³⁶ Prop. 1973:90 s. 172.

²⁵³⁷ Hazell och Morris (red.) 2020 s. 71 (Rudy Andeweg) och 163 (Bart van Poelgeest).

statschefen har någon rätt att bli konsulterad och att få tillfälle att uppmuntra och att varna (med den brittiske journalisten Bagehots ord, ”the right to be consulted, to encourage and to warn”,²⁵³⁸ en formulering som återkommer inte bara i Storbritannien, se ovan avsnitt 1.2.3., utan även beträffande t.ex. Nederländerna och Belgien²⁵³⁹) är högst oklart; det väsentliga enligt svensk konstitutionell rätt är att konungen hålls informerad (se ovan avsnitt 2.6.2.). Men detta gör att något som annars hade kunnat framstå som mycket främmande för nutida konstitutionell rätt blir ganska följdriktigt, nämligen att konungen har beslutanderätten över sitt hov och över de slott och egendomar som ställts till hans förfogande enligt 1809-10 års överenskommelse och, när det gäller Tullgarn och Rosersberg, enligt överenskommelser vid varje tronskifte. Detta leder också till att värden av det kungliga kulturarvet, som uttryckligen omnämns i budgetpropositionerna sedan år 2006/07 men som har varit en central funktion för Husgerådskammaren åtminstone sedan Oscar II:s tid, får en särskilt framträdande karaktär.

9.4. Symboler och symboliskt handlande

Statschefens deltagande i rikets styrelse är av symbolisk art, som när han förklarar riksmötet öppnat (3 kap. 6 § riksdagsordningen) och deltar i konselj i samband med regeringsskifte (6 kap. 6 § regeringsformen). Det är uttryckligen tanken att statschefen ska vara en symbol för riket genom att ha representativa och ceremoniella uppgifter (se ovan avsnitt 2.6.2.). Även om det kanske kan tyckas märkligt att en livs levande människa också fungerar som en symbol, finns det här anledning att återknyta till Kantorowicz metafor ”the king’s two bodies”, åtskillanden mellan ämbetet och privatpersonen, och min vidareutveckling av detta med en indelning i tre skepnader:

- I. De konstitutionellt och i övrigt rättsligt relevanta delarna av statschefsskapet.
- II. Statschefen som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet.
- III. Statschefen som privatperson.

I själva verket kan detta vara den svenska konstitutionella utvecklingens, och denna texts, främsta bidrag den europeiska monarkirätten, nämligen den tydliga uppdelning som kan göras mellan de konstitutionellt och rättsligt relevanta delarna av statschefens uppgifter och de officiella uppgifter som statschefen utför som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet. Det som är tydligt i den svenska utformningen av monarkin är att det inte finns ett stort antal situationer där monarkens underskrift krävs men där den i realiteten inte innebär ett ställningstagande från monarkens sida. Genom indelningen kan också de delar av statschefens funktion som en riksföreståndare träder in i på ett tydligt sätt skiljas från de funktioner inom ramen för uppgiften som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet som flera olika medlemmar av kungahuset kan utföra vid sidan av varandra.

²⁵³⁸ Walter Bagehot, *The English Constitution*, London: Chapman and Hall, 1867, s. 103.

²⁵³⁹ Hazell och Morris (red.) 2020 s. 41 (Paul Bovend’Eert) och s. 88 (Quentin Pironnet).

Om någon konstitutionell oordning skulle uppstå, t.ex. om ett val skulle ha genomförts på ett sätt som gör att det ifrågasätts om riksdagens sammansättning är legitim, eller om en samling personer skulle ha utropat sig till regering under kupppartade former, är statschefens befogenheter inte bara formaliteter utan genuint konstitutionellt relevanta. Statschefen skulle kunna vägra att förklara ett illegitimt riksmöte öppnat, eller vägra att kalla till konselj i samband med ett illegitimt regeringsskifte. I sådana fall skulle konungen handla inom ramen för de konstitutionellt och i övrigt rättsligt relevanta delarna av statschefsskapet.

Det väsentliga i sådana situationer skulle dock ändå vara den symboliska innebörden av handlandet.²⁵⁴⁰ Enligt 3 kap. 6 § riksdagsordningen ska statschefen på talmannens begäran förklara riksmötet öppnat. Vid förhinder för statschefen (inklusive riksföreståndare enligt successionsordningen) förklarar talmannen riksmötet öppnat. Ett illegitimt sammansatt riksmöte skulle kunna öppnas, men konungen skulle med stöd av riksdagsordningens bestämmelse kunna symboliskt markera mot riksmötet och på så sätt upprätthålla grundlagen. Motsvarande gäller vid regeringsskifte enligt 6 kap. 6 § regeringsformen.

På detta sätt finns ett samband mellan de konstitutionellt och i övrigt rättsligt relevanta delarna av statschefsskapet och statschefens symbolfunktion som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet. Denna symbolfunktion stärks av de uttryck för kulturarvet som, vid sidan av slott med deras representationslokaler och med tillhörande parker, finns i form av de symboler som används inte bara av konungen och kungahuset utan också mer allmänt. Statschefens och hovets uppgift att vårda och visa det kungliga kulturarvet är således inte bara en museal uppgift. Riksvapnet och flaggan fungerar som symboler både för stat och nation, inte minst i idrottssammanhang. Ordensutmärkelser och medaljer fungerar som symboler både för kungafamiljen och för dem som gjort förtjänstfulla insatser. Cecilia Åse har menat att monarkin blivit en mer utpräglad nationell symbol genom att statschefsämbetet blivit politiskt innehållslöst.²⁵⁴¹ På samma sätt som statschefsuppdraget och sättet att utföra det förändras över tid, inom grundlagens ramar,²⁵⁴² på samma sätt förändras behovet av utmärkelser och intresset för kunglig medverkan i olika sammanhang. Det symboliska kapitalet, om man använder det uttrycket, byggs upp successivt på ett sätt som kan jämföras med rättskulturen (jfr ovan avsnitt 1.2.2.) och kan visa sig väsentligt i tider av konstitutionell kris.

När det gäller kungahusets övriga medlemmar kan de formellt träda in i de konstitutionellt och i övrigt rättsligt relevanta delarna av statschefsskapet i egenskap av riksföreståndare, men de kan i större utsträckning än så medverka i eller ta sig an statschefens uppgifter som rikets främsta företrädare och innehavare av rikets högsta värdighet. Ett större kungahus kan fullgöra fler representativa uppgifter än ett mindre.²⁵⁴³ Detta är förstås självklart, men det är en insikt som ger anledning att överväga flera olika parametrar vid dimensioneringen av

²⁵⁴⁰ Jfr den spanske kungen Juan Carlos upprätthållande av konstitutionen mot kuppakare år 1981, se Hazell och Morris (red.) 2020 s. 57-59 (Charles Powell).

²⁵⁴¹ Åse 2009 s. 46-47.

²⁵⁴² Jfr Eliasson 2012.

²⁵⁴³ Hazell och Morris (red.) 2020 s. 125-133 (Bob Morris).

kungahuset och anslaget till detta, nämligen hur många inbjudningar kungahusets medlemmar får till olika evenemang och hur hovet ska bedöma vilka typer av evenemang som är rimliga att uppmärksamma med kunglig närvaro.

9.5. Allmänt och enskilt, offentligt och privat

Det finns en uppfattning om att 1974 års regeringsform drar upp en tydlig gräns mellan privat och offentligt. Analysen har emellertid visat att verkligheten inte är så enkel. Just när det gäller de olika medlemmarna av kungafamiljen; hovet, Kungl. Djurgårdsförvaltningen och Kungl. Maj:ts Orden, samt 1809-10 års överenskommelse och innebörden av den kungl. dispositionsrätten, går offentlighetsrättsliga och privaträttsliga aspekter in i varandra. I denna framställning finns ett försök att reda ut rättsläget, men det går knappast att komma längre än att göra följande konstateranden.

Hovet, Djurgårdsförvaltningen och Kungl. Maj:ts Orden ingår inte i staten som juridisk person men är inte heller helt privaträttsliga organ. De kan kallas 'till statschefsämbetet knutna juridiska personer' och står under konungens styrelse (se avsnitt 3.4.-5.). Kungl. Maj:ts Orden kan betraktas som stiftelseliknande (se avsnitt 8.3.) medan Djurgårdsförvaltningen bäst kan knytas an till det begrepp 'kassa' som förekommer för vissa äldre typer av enheter som sedan kommit att beskrivas som juridiska personer. Hanteringen av hovhållningsanslaget har historiskt skett ytterst genom konungen och kungafamiljens medlemmar som fysiska personer (se 3.5.4.).

Kungahusets medlemmar omfattas av en rad specialbestämmelser, och konungen har vissa beslutsbefogenheter över dem. Detta gör att de i vissa avseenden är privatpersoner men i andra avseenden har en offentlighetsrättsligt reglerad ställning (se 5.7.2.). I detta sammanhang är det inte alldeles klart vilka befogenheter en riksföreståndare har (se 5.7.1.), något som för övrigt också gäller beslut om ordensförläningar (se 8.3.5.).

Det kan förstås diskuteras om det alls är problematiskt att det inte finns tydliga kategorier att hänföra rättsliga frågor till. Det behöver inte vara det, rättsläget kan vara klart ändå. När svåra rättsliga frågor ska besvaras kan de rättsliga kategorierna vara till hjälp, men deras betydelse ska inte överdrivas. Även om Håkan Strömberg menade att det skulle gå att dra en skarp gräns mellan 'allmänt' och 'enskilt' under 1974 års regeringsform, är det nog hans konstaterande att rättsordningen på detta område "företar en variationsrikedom, som är svår att infoga i juridiska kategorier"²⁵⁴⁴ som står sig bäst.

I det nu aktuella sammanhanget finns en formulering som sammanfattar rättsläget sedan år 1809 när det gäller hovets ställning, dispositionsrätten till slotten samt konungens beslutsbefogenheter i förhållande till kungahuset och ordensväsendet: "*Under konungens enskilda styrelse*".

²⁵⁴⁴ Strömberg 1985 s. 57. Se också SOU 1997:38 s. 28-29 (Lena Marcusson).

10. Sammanfattning

10.1. Uppdraget och dess utförande²⁵⁴⁵

Det uppdrag som fullgörs genom denna text har getts mig av *Kommittén om det offentliga belöningsystemet, de allmänna flaggdagarna och utformningen av anslaget till hovet*, även kallad *Förtjänstutredningen*. Uppdraget har omfattat att göra en rättshistorisk utredning om förhållandet mellan hovet och regeringen när det gäller anslagstilldelningen och dispositionsrätten enligt den överenskommelse som träffades år 1809-10. Kungl. hovstaternas ställning enligt regeringsformen skulle också belysas.

Även begreppen konungahuset, kungl. huset och kungl. familjen skulle analyseras ur ett rättshistoriskt perspektiv. Dit hör också frågor om konungens husmakt över kungahusets medlemmar, och frågor om kungahusets oberoende. En rättshistorisk analys av det svenska ordensväsendet skulle också göras.

Uppdraget har utförts med utgångspunkt i rättshistorisk metod och med viss hjälp av jämförelser med förhållandena i andra europeiska monarkier. Det kan konstateras att forskningsläget är bristfälligt, när det gäller såväl svensk rätt som rättsläget på ett europeiskt plan. I det sistnämnda avseendet har det emellertid under arbetets gång utkommit ett verk som sätter in flera av de aktuella frågorna i ett europeiskt rättsligt sammanhang.²⁵⁴⁶

10.2. Konungens funktioner i 1809 och 1974 års regeringsformer²⁵⁴⁷

Under 1809 års regeringsform fanns en dualism mellan konung och riksdag. Med inspiration från Montesquieu delades statsmakten in i en lagstiftande, en verkställande och en dömande makt. Men Montesquieus maktodelningslära genomfördes inte fullt ut: Den lagstiftande makten var delad mellan konung och riksdag, och den verkställande och den dömande makten var knuten till konungen i statsrådet respektive i de högsta domstolarna. Riksdagen hade i gengäld den beskattande och den granskande makten.

Det som har behövt analyseras närmare i denna text är vad som under 1809 års regeringsform föll under konungens enskilda styrelse och därmed hanterades av konungen utan att behöva tas upp i statsrådet. Till den kategorin av fall hörde bestämmanderätten över hovet samt vissa frågor som hade med kungahuset och ordensväsendet att göra. Hovet och Kungl. Maj:ts Orden har inte ansetts som en del av staten som juridisk person.

Vidare har en analys behövts av hur detta rättsläge påverkades av antagandet av 1974 års regeringsform. Genom den frikopplades konungen från den lagstiftande, verkställande och dömande makten även formellt. Det som återstod var vissa konstitutionella funktioner, t.ex. att konungen som statschef förklarar riksmötet öppnat och att regeringsskifte sker vid konselj inför konungen, och att konungen fungerar som rikets främsta företrädare inom och utom landet.

²⁵⁴⁵ Se främst kap. 1.

²⁵⁴⁶ Hazell och Morris 2020.

²⁵⁴⁷ Se främst kap. 2-3.

Däremot åsyftades inga förändringar av konungens beslutsbefogenheter i förhållande till hovet och kungahuset. Genom ett förarbetsuttalande till regeringsformen, vars innehåll också bekräftats i rättspraxis, står det klart att hovet står utanför den statliga förvaltningsorganisationen. Ordensväsendet behöll sin organisatoriska ställning och kvarstår liksom hovet utanför staten som juridisk person.

10.3. Kungahuset, successionen och husmakten²⁵⁴⁸

Sverige var ursprungligen ett valkungadöme, även om konungasöner hade ett visst företräde till att väljas till konung. Arvkungadömet infördes av Gustav Vasa år 1544, och år 1604 lades till krav på att konung, arvfurstar och arvfurstars gemåler skulle vara av den rena evangeliska läran. Att konungen och de successionsberättigade ska vara av denna lära gäller fortfarande enligt övergångsbestämmelser till 1974 års regeringsform och enligt 1810 års successionsordning.

Begreppen 'konungahuset', 'konungaätten', 'kungl. huset', 'kungl. familjen' och 'kungahuset' har använts i lagstiftning och andra officiella dokument på ett sätt som knappast kan anses konsekvent. Begreppen kan inte ges någon enhetlig tolkning utan måste bedömas utifrån sitt sammanhang i varje enskilt fall. Några riktpunkter kan emellertid identifieras.

Begreppet 'konungahuset' kan enligt 5 kap. regeringsformen tolkas som att det omfattar samtliga successionsberättigade, men inga andra. 'Kungl. huset' omfattar de närmast successionsberättigade, de som närmast är efterkommande till en regerande konung, och deras gemåler. De som hör till det kungl. huset kallas kungl. högheter. 'Kungl. familjen' omfattar samtliga successionsberättigade med gemåler samt vissa medlemmar av ätten Bernadotte som saknar successionsrätt.

Det nyss nämnda kravet på tillhörighet till den rena evangeliska läran gäller för att behålla statschefsämbetet men också för att en successionsberättigad ska få behålla sin successionsrätt. Det finns ytterligare krav för bibehållen successionsrätt. Den som ska tillträda statschefsämbetet måste vara född inom äktenskap. En successionsberättigads äktenskap förutsätter att regeringen på konungens hemställan ger sitt samtycke. Vidare förlorar den som utan konungens och riksdagens samtycke blir regent i utländsk stat sin successionsrätt.

Det finns en bestämmelse om att prinsar och prinsessor ska uppfödas inom riket. Det finns inte någon rättsverkan angiven för det fall så inte sker, och det är min uppfattning att man inte kan tolka in i bestämmelsen någon rättsföljd t.ex. i form av att successionsrätten skulle vara förverkad.

Konungen har som framgått vissa beslutsbefogenheter inom ramen för den s.k. husmakten, nämligen genom att han kan vägra söka regeringens samtycke till giftermål eller neka en successionsberättigad att bli regent i utländsk stat. Tronföljaren får inte resa utomlands utan konungens samtycke, och konungen ska se till att de successionsberättigade uppföstras i den rena evangeliska läran och inom riket. Därtill kommer att konungen har beslutsrätt över titlar och heraldiska vapen för kungahusets medlemmar. Ett svårbedömt problem är vad som gäller vid längre riksföreståndarskap – det är inte alldeles klart att en riksföreståndare för t.ex.

²⁵⁴⁸ Se främst kap. 4-5 och 7.

en omyndig konung skulle ta över alla konungens beslutsbefogenheter i nu nämnda avseenden. Det skulle dock leda till märkliga och oönskade konsekvenser om det vore uteslutet.

Konungen har som statschef straffrättslig immunitet, och detta gäller även riksföreståndare under utövningen av statschefsuppdraget. Vad detta exakt innebär för en riksföreståndares del är inte alldeles klart. Någon civilrättslig immunitet finns inte, men partsställningen kan bero på t.ex. om en talan om ett civilrättsligt anspråk riktas mot någon av de juridiska personerna inom hovet. Ett krav på opartiskhet samt oberoende i förhållande till olika samhällsintressen och politiska inriktningar ställs på de kungliga personernas handlande.

10.4. Finanser och dispositionsrätt²⁵⁴⁹

Sedan medeltiden har det gjorts en skillnad mellan statens fasta egendom, kungaättens fasta egendom och konungens personliga fasta egendom. Det fanns viss fast egendom som var statens men som skulle användas till konungens försörjning. I Sverige gick denna egendom under beteckningen 'Uppsala öd', ett begrepp som förekom dels i Upplandslagen, stadfäst år 1296, dels på 1310- och 1320-talen i Västergötland och avseende gårdar utmed Norrlandskusten. I litteraturen har försök gjorts att knyta samman Uppsala öd med s.k. husabyar i olika härader, men eventuella samband framstår som oklara.

Under den tidigmoderna tiden skedde en sammanblandning mellan olika typer av gods. Vasaättens fasta egendom blev statlig, och olika typer av fast egendom förlänades till adelsmän men drogs i stor utsträckning in till staten igen. Riksdagen gjorde försök att definiera kungsgårdar som inte skulle kunna förlänas bort. Situationen år 1809 var sådan att det fanns ett antal kungsgårdar som stod under konungens omedelbara styrelse. Dessa hade ofta inte en särskilt lång historia som statlig egendom, men ett exempel på en kungsgård som hade en förbindelse till Uppsala öd var Svartsjö slott. Kungl. Djurgården är ett exempel på mark som kan knytas till de gamla husabyarna i Uppland och som enligt ett kungl. brev år 1676 står under konungens egen disposition. Kungl. slottet i Stockholm ansågs självklart höra under konungens disposition utan att detta reglerades närmare. Utöver den omedelbara styrelsen över kungsgårdar med slott och tillhörande intäkter gavs hovet ekonomiska anslag för hovhållningen.

Vid 1809-10 års riksdag träffades en överenskommelse mellan ständerna och konungen om förvaltningen av kungsgårdarna och slotten och om anslaget till hovet. Överenskommelsen gick till så att statsutskottet tog fram ett förslag, som riksdagen godkände och lade fram inför konungen, som accepterade det. Därigenom uppkom ett slags offentlighetsrättsligt avtal, som inte kan rubbas ensidigt av någon av parterna. Överenskommelsen kan sammanfattas i följande punkter.

- En besparing skulle ske i hovanslaget utan att hovhållningen skulle behöva bli alltför lidande.
- Konungen skulle ta emot en viss årlig summa i hovhållningsanslag att användas fritt inom ramen för konungens rätt enligt regeringsformen att styra över hovet.

²⁵⁴⁹ Se främst kap. 6.

- Konungen skulle till riksdagens disposition överlämna de kungsgårdar som dithills stått under hans omedelbara styrelse. Det var här fråga om de genom utarrendering och hästavel inkomstgivande egendomarna, och statsutskottet räknade med att kunna öka intäkterna från dem.
- Drottningholms, Svartsjö, Gripsholms och Strömsholms slott skulle konungen och kungafamiljen få nyttja som lustslott, med tillhörande trädgårdar och lustparker. Statsverket skulle stå för slottens, trädgårdarnas och parkernas vård och skötsel.
- Ulriksdal och Tullgarn skulle förbli under änkedrottning Sofia Magdalenas respektive prinsessan Sofia Albertinas fria disposition under deras livstid, och sedan skulle de hanteras på samma sätt som slotten i föregående punkt.
- Rosersberg skulle vara under kungaparets disposition under deras livstid.
- Djurgården skulle förbli under konungens disposition, men Djurgårdskassan skulle endast få användas till Djurgårdens förbättring och förskönande.
- Haga slott skulle stå under konungens disposition.

Överenskommelsen har sedan dess gällt, men några förändringar har gjorts. T.ex. har konungen år 1888 avstått från dispositionsrätten till Svartsjö. Ulriksdal har hanterats som de andra slotten, men dispositionsrätten till Tullgarn har, i likhet med vad som gäller för Rosersberg, kommit att omprövas vid varje tronskifte. Beträffande Djurgården har en Djurgårdsfond tillkommit, där intäkter från av staten överlåten mark samlas så att avkastningen kan bidra till underhållet av Djurgården.

Vid 1840-41 års riksdag gjordes en uppdelning av anslaget i hovstatsanslag och slottsstatsanslag. Hovstatsanslagen – anslagen till de olika kungliga personernas hovhållning, till hovstallets utfodring och till uppvärmning, lyse och renhållning – omfattades inte av statlig revision utan utbetalades mot kvitto. Slottsstatsanslagen avsåg drift, vård och underhåll av slotten och omfattades av revision. Till hovstatsanslagen fördes anslaget för vård av statens möbler, trots att det kanske hade varit mer följdriktigt att föra det till slottsstatsanslagen. Det omfattades därmed inte av revision, men Kammarkollegiet skulle föra ett inventarium över egendomen.

En ofta förekommande uppfattning var att det årliga hovhållningsanslaget skulle bestämmas för en konungs regeringsperiod, men det genomfördes aldrig konsekvent. Särskilda anslag lades till och föll bort beroende på vilka kungliga personer som hade egna hovstater. Under 1800-talet och i allt högre utsträckning under 1900-talets första hälft var det vanligt med tilläggsanslag. Anslagen för underhåll av slott och möbler var otillräckliga, och hovhållningsanslaget användes delvis för att täcka bristerna. Även avkastningen av Djurgården kunde användas för att täcka underskott i medlen för slottsunderhåll.

År 1945 genomfördes en förändring i ansvarsfördelningen mellan ståthållarämbetena och Byggnadsstyrelsen, så att uppvärmningskostnaderna fördes till slottsstaten och blev föremål för revision, samtidigt som Byggnadsstyrelsen fick ett ökat ansvar för slotts- och parkunderhållet. Vid 1970-talets början lades hovstatsanslagen samman till ett, så att konungen fördelade medel till andra medlemmar av kungafamiljen i stället för att de hade av riksdagen fastställda anslag. År 1981 flyttades anslaget för underhåll av möbler till slottsstatsanslaget och blev föremål för statlig revision.

Genom budgetpropositionen vid 1994/95 års riksdag lades hovstats- och slottsstatsanslagen samman till ett anslag, men bestämmelserna om revision kom inte att ändras. Hovstatens andel av anslaget är 51 procent och slottsstatens 49 procent. Från 1990-talet och framåt har riksdagen begärt utökade årsredovisningar, och dessa önskemål har hovet följt.

1809-10 års överenskommelse har konsekvent anses giltig och har anpassats genom förnyade överenskommelser mellan konung och riksdag. Oavsett om den betraktas från civilrättsliga eller konstitutionella utgångspunkter saknas utrymme för ensidiga ändringar.

Hovet lyder under konungen. Riksmarskalken är chef över hovet, som är indelat i avdelningar som i stora drag återspeglar den budgetmässiga indelningen mellan hovstat och slottsstat. Hovet är indelat i två olika juridiska personer, också återspeglade denna budgetmässiga indelning, och dessutom finns Djurgårdsförvaltningen som en särskild juridisk person. Det är här fråga om juridiska personer av särskilt slag, och jag har kallat dem 'till statschefsämbe- tet knutna juridiska personer'.

10.5. Ordensväsendet²⁵⁵⁰

Ordensväsendet har en bakgrund i medeltidens andliga riddarordnar, och med inspiration från dessa samt från verksamheten i torneringssällskap och ridderliga broderskap kom konungar i flera länder att på 1300- och 1400-talen inrätta egna riddarordnar. Några av dessa, såsom Strumpebandsorden och Elefantorden, existerar ännu som sitt lands främsta ordensutmärkelse. Under sent 1600-tal uppkom ett nytt slags ordnar, förtjänstordnarna, med flera grader eller klasser. Efter det att Hederslegionen instiftats år 1802 kom nya förtjänstordnar att inrättas i flera länder, eller utvidgades möjligheterna att förläna äldre ordnar.

I Sverige förekom under senmedeltiden och 1500- och 1600-talen riddarkedjor av mer tillfällig karaktär, och det fanns planer på att inrätta egentliga riddarordnar, men de blev inte verklighet. Under 1700-talet togs frågan upp på nytt, inte minst sedan Adolf Fredrik år 1743 valts till tronföljare. Han innehade en rysk orden, och endast om det fanns svenska ordnar kunde han underlåta att bära den ryska. År 1748 instiftades Serafimerorden, Svärdsorden och Nordstjärneorden, med inriktning mot konungar och furstar samt dem som gjort sig högst förtjänta, officerare respektive ämbetsmän. Beslut om ordensförläningar fattades av konungen i riksrådet. År 1751, i samband med att riksdagen prövade de åtgärder som vidtagits sedan förra riksdagen, inrättades i stället ett särskilt ordenskapitel. I förläningsfrågor blev konungen ensam beslutande.

År 1772 inrättade Gustav III Vasaorden för dem som gjort sig förtjänta inom lantbruk, konster och handel. Den var den första orden där utdelningen inte var knuten till mottagarens börd eller rang. År 1811 instiftade Karl XIII en efter honom själv uppkallad orden, Carl XIII:s orden. Den är en kunglig riddarorden men delas endast ut inom Svenska Frimurare Orden, och är på det sättet unik.

Under 1800-talet och 1900-talets första hälft knöts utdelandet av Svärdsorden och Nordstjärneorden allt närmare till tjänstegrad och tjänstetid. Detta system formaliserades år 1955 med särskilda riktlinjer för vilken tjänstegrad och tjänstetid som gav rätt till en viss grad av

²⁵⁵⁰ Se främst kap. 8.

en orden. Detta ledde dock också till kraftig kritik mot ordensväsendet. Vasaorden betraktades som en "fri orden" som delades ut efter mer öppna kriterier.

Kritiken ledde fram till att ordensväsendet omprövades radikalt på 1970-talet. Det fanns förslag om att dela ut ordensutmärkelser efter individuell prövning av mottagarens förtjänst, men något sådant ansågs inte genomförbart. Därför blev resultatet att ordnar helt upphörde att delas ut till svenska medborgare. Serafimerorden och Nordstjärneorden behölls men kunde bara delas ut till utländska statschefer respektive utländska medborgare som hade gjort viktiga insatser för Sverige. På 1990-talet återinfördes möjligheten att dela ut ordnar till kungahusets medlemmar. Karl XIII:s orden berördes inte av förändringarna, medan Svärdsorden och Vasaorden blev vilande.

Kungl. Maj:ts Orden är inte en myndighet men inte heller en rent privat organisation. Den är en stiftelseliknande självständig organisation som kan hänföras till gruppen 'till statschefsämberet knutna juridiska personer'.

Under 1700-talet uppkom ett medaljväsende, som användes för belöning av allt från hantverks- och lantbruksskicklighet till modiga och berömliga insatser. Det finns en grupp medaljer som delades ut av Kungl. Maj:t i statsrådet och som nu delas ut av regeringen, även om de räknas till kategorin kungliga medaljer. Dit hör *Illis quorum meruere labores*, *För medborgerlig förtjänst*, *För berömliga gärningar* och *För omsorgsfull renvård*. Utmärkelsen *För nit och redlighet i rikets tjänst* hör också till denna kategori, även om regeringen har delegerat beslutsfattandet om utdelning.

H.M. Konungen beslutar i hovprotokoll om utdelning av några medaljer. En av dem är *H.M. Konungens medalj*, som har blivit ett viktigt substitut för ordensväsendet när det gäller att belöna förtjänstfulla insatser. Slutligen finns medaljer knutna till Serafimer-, Svärds-, Nordstjärne- och Vasaorden. Dessa hanteras i ordenskapitlet, utom Serafimermedaljen, som år 1975 fördes över till att hanteras av konungen i hovprotokoll.

Slutligen ska nämnas utmärkelsen 'professors namn', som är den sista kvarlevan av konungens möjlighet att besluta om hederstitlar, och det är numera regeringen som beslutar om denna utmärkelse. Kungl. hovleverantör är en utmärkelse för företag som konungen beslutar om, och den ges till välrenommerade företag som levererar till kungahuset eller hovet.

11. Summary in English

11.1. The assignment and its execution

The assignment fulfilled by this text was given to me by the *Committee on the Public Reward System, the General Flag Days and the design of the Court's grant*. The assignment included making a legal-historical inquiry into the relationship between the royal household and the government regarding the allocation of grants and the right to disposition of property in accordance with an agreement between king and parliament reached in 1809-10. The constitutional position of the royal household was also to be examined.

In addition, concepts of the royal house and the royal family were to be analyzed from a legal historical perspective. This included questions about the king's power to make decisions in relation to the members of the royal house and the royal family, and questions about the independence of the royal house. A legal-historical analysis of the Swedish orders of knighthood was also to be included.

The assignment has been carried out based on a legal historical method supplemented by comparisons with other European monarchies. The present state of research is inadequate regarding both Swedish law and the legal situation at a European level. However, a book was published during the course of work on this text which in many respects provides a European legal and historical context.²⁵⁵¹

11.2. The functions of the king in the Instruments of Government of 1809 and 1974

According to the Instrument of Government of 1809, there was a dualism between the king and the parliament. With inspiration from Montesquieu, state power was divided into a legislative, an executive, and a judicial branch. But Montesquieu's doctrine of the separation of powers was not fully implemented: the legislative branch was divided between king and parliament, and the executive and the judicial branches were tied to the king in council and the king (formally) acting in the supreme courts. Parliament, in turn, had the powers of taxation and of reviewing the activities of the government and the civil servants.

What has required a more detailed analysis in this survey is what fell under the king's individual rule and thus was handled by the king without having to be put before the council. That category of cases included the decision-making power over the royal household as well as certain issues that had to do with the royal family and the orders of knighthood. The royal household and the orders of knighthood have not been considered part of the state as a legal entity.

Furthermore, an analysis was needed as to how this legal situation was affected by the adoption of the 1974 Instrument of Government. Through that legislative act, the king was

²⁵⁵¹ Robert Hazell and Bob Morris (eds.): *The Role of Monarchy in Modern Democracy. European Monarchies Compared*, Oxford: Hart publishing, 2020.

formally separated from the legislative, executive, and judicial powers of state. What remained, were certain constitutional functions, for example, that the king, as head of state, declares parliament opened and that a change of government takes place at a session before the king, and also that the king acts as the kingdom's foremost representative within and outside the country.

On the other hand, no changes were intended in the king's decision-making powers in relation to the royal household and the royal family. Through a statement in the *travaux préparatoires* of the Instrument of Government, which has also been confirmed in case law, it is clear that the royal household is not part of state administration. The orders of knighthood maintain their organisational position and, like the household, remain outside the state as a legal entity.

11.3. The rules of succession and the king's decision-making power in relation to the members of the royal family

Sweden was originally an electoral kingdom, although kings' sons had a certain precedence when kings were being elected. The hereditary kingdom was introduced by Gustav Vasa in 1544, and in 1604 it was added that the king, hereditary princes and heirs of hereditary princes should be Protestant according to the Confessio Augustana of 1530. That the king and those entitled to succession should be of this faith still applies according to transitional provisions to the 1974 Instrument of Government and according to the 1810 Order of Succession.

The concepts 'royal house' and 'royal family', and their other counterparts in Swedish (*konungahuset*, *konungaätten*, *kungl. huset*, *kungl. familjen* and *kungahuset*) have been used in legislation and other official documents in a way that can hardly be considered consistent. The concepts cannot be given a uniform interpretation but must be assessed based on their context in each individual case. However, some guidelines can be identified.

In line with ch. 5 of the Instrument of Government, the term 'royal house' (*konungahuset*) is interpreted as covering all those entitled to the succession, but not others. *Kungl. huset* includes those closest to the succession and those closest to a reigning monarch, and their spouses. Those who belong to *Kungl. huset* are given the title royal highness. *Kungl. familjen* includes all those entitled to the succession and their spouses as well as certain members of the Bernadotte family who have no right of succession.

The afore mentioned requirement of belonging to the Protestant faith not only applies to the king to retain his office but also to any person entitled to succeed if they wish to retain that right. There are additional requirements for retaining succession rights. A person who is to take up the post of head of state must be born in wedlock. If a person entitled to succession wants to marry, it is necessary that the government, at the request of the king, gives its consent. Anyone who becomes a monarch in a foreign state without the consent of the king and parliament loses the right of succession.

There is a provision that princes and princesses must be raised within the kingdom. There is no legal remedy stated in the event that this does not happen, and it is my opinion that one cannot interpret into the provision any legal consequence, for example, in the form that the right to succession would be forfeited.

As mentioned, the king has certain decision-making powers over the royal family, namely that he can refuse to seek the consent of the government to marriage, or deny a person entitled to the succession to become monarch in a foreign state. The heir to the throne is not allowed to travel abroad without the consent of the king, and the king must ensure that those entitled to succession are brought up as a Protestant and within the kingdom. In addition, the king has the right to decide on titles and coats of arms for the members of the royal family. A problem that is difficult to assess is what applies to longer regencies – it is not entirely clear that a regent, for example, for a minor would take over all that king's decision-making powers in the matters mentioned here. However, it would lead to strange and unwanted consequences if that possibility was ruled out.

The king has criminal immunity, and this also applies to regents as regards their actions as heads of state. What exactly this means for a regent is not entirely clear. There is no immunity in private law, but which entity can act as a party in a dispute may depend on whether a civil claim is brought against one of the legal entities within the royal household. Impartiality and independence in relation to different societal interests and political orientations is required from the members of the royal family.

11.4. Finances and the right to use palaces

Since the Middle Ages, a distinction has been made between the real estate of the state, the real estate of the royal family, and the personal real estate of the king. There was some real estate that belonged to the state but was to be used for the king's financial support. In Sweden, this property went under the name *Uppsala öd* ('the wealth of Uppsala'), a concept that appeared in the law code of Uppland, enacted in 1296, and in law compilations of the 1310s and 1320s in Västergötland and regarding estates along the coast of Norrland. In the literature, attempts have been made to link *Uppsala öd* with the so-called *husabyar* in different districts, but any connections appear unclear.

During the early modern period, there was a confusion between different types of real estate. The real estate of the Vasa dynasty became part of state property, and various types of real estate were granted to nobles and were largely restored to the state again. Parliament tried to define royal estates that could not be granted away. The situation in 1809 was such that there were several royal estates under the king's immediate rule. These often did not have a particularly long history as state property, but an example of a royal estate that had a connection to Uppsala öd was the palace Svartsjö. Royal Djurgården (*Kungl. Djurgården*) is an example of land that can be linked to the old *husabyar* in Uppland, and it is according to a royal decree of 1676 at the king's own disposal. The Royal Palace in Stockholm was obviously considered to be at the king's disposal without this being regulated explicitly. 'Disposal' means in this context that the king could use Djurgården and the Royal Palace and decide about the use of them by others. In addition to the immediate rule over royal estates with palaces and the returns of these estates, the royal household was given financial support in the state budget.

At the parliamentary session of 1809-10, an agreement was reached between the four estates and the king on the administration of the royal estates and palaces and on the grant of money to the court. The agreement was made through a proposal from the parliamentary

committee on finances, which was approved by parliament and presented to the king, who accepted it. This created a kind of contract under public law, which cannot be set aside unilaterally by either party. The agreement can be summarized thus:

- A saving would be made in the grant to the royal household without letting the administration of the household suffer too much.
- The king was to receive a certain annual allowance to be used freely in accordance with his right under the Instrument of Government to govern the royal household.
- The king was to hand over the royal estates, that had been under his immediate rule, to parliament. These were the properties that generated income through tenancies and breeding of horses, and the parliamentary committee on finances expected to be able to increase the income from them.
- The palaces Drottningholm, Svartsjö, Gripsholm and Strömsholm would be at the king's disposal and be used by the king and the royal family for their pleasure, along with the gardens and parks that belonged to the palaces. The state would be responsible for the care and maintenance of palaces, gardens, and parks.
- Ulriksdal and Tullgarn would remain under the free disposition of dowager queen Sofia Magdalena and princess Sofia Albertina, respectively, during their lifetime, and then they would be handled in the same way as the above-mentioned palaces.
- Rosersberg would be at the disposal of the royal couple during their lifetime.
- Djurgården would remain under the king's disposal, but *Djurgårdskassan* (the purse related to Djurgården) would only be used for the improvement of the park and making it more beautiful.
- Haga palace would be at the king's disposal.

When these palaces are said to be at the king's 'disposal', that means also in this context that the king can use them and decide about the use of them by others, but he cannot for example sell them; they are the property of the state.

The agreement has since been in force, but some changes have been made. For example, in 1888, the king relinquished the right of disposition to Svartsjö. Ulriksdal has been treated like the other palaces, but the right of disposition given to Tullgarn has, as with Rosersberg, been reconsidered at each accession of a new monarch. As regards Djurgården, a *Djurgårdsfond* (a fund of money related to Djurgården) has been added, so that income from land sold by the state is collected and can contribute to the maintenance of Djurgården.

At the parliamentary session of 1840-41, the allowance for the royal court was divided between the royal household and the royal palaces. The allowance to the royal household – which financed the households of the members of the royal family, the feeding of the horses in the royal stables, and heating, lighting and cleaning – was not audited by state auditors but was paid against a receipt. The allowance to the palaces covered the operation, care, and maintenance of the palaces, and was subject to audit. The allocation for the maintenance of the state's furniture in the palaces was transferred to the equivalent section of the royal household, even though it might have been more consistent to transfer it to the same part as

the maintenance of the palaces. It was thus not covered by an audit, rather one central state authority (*Kammarkollegiet*) was to keep an inventory of the property.

A common view was that the annual court allowance was to be determined for a king's reign, but that view was not implemented consistently. Special allowances were added and dropped depending on which royals had their own households. During the nineteenth century and to an increasing extent during the first half of the twentieth century, additional grants were common. The budget for the maintenance of palaces and furniture was insufficient, and the allocation for the household was used in part to cover these shortcomings. The returns from Djurgården could also be used to cover deficits in the funds for palace maintenance.

In 1945, a change was made in the division of responsibilities between the royal palace administration and the state building administration, so that heating costs were now to be covered by the allocation for the maintenance of palaces and become subject to an audit. At the same time the state building administration was given increased responsibility for palace and park maintenance. At the beginning of the 1970s, the various allocations to the royal households were combined into one, so that the king was now able to distribute funds to other members of the royal family instead of them receiving individual allowances approved by parliament. In 1981, the maintenance budget for furniture was transferred to that part of the allocation covering maintenance of the palaces and thus became subject to state audit.

The budget bill at the 1994/95 parliamentary session combined the household and palaces budgets into one allowance, but the provisions on auditing were not changed. The household share of the grant is 51 percent, and the palace share is 49 percent. From the 1990s onwards, parliament has requested more detailed annual reports, which the royal household has supplied.

The 1809-10 agreement has consistently been considered valid and has been adapted through renewed agreements between the king and parliament. Regardless of whether it is viewed from a private law or constitutional law point of view, there is no room for unilateral changes.

The royal household is under the king's sole power. The Marshal of the Realm is head of the court, which is divided into departments that broadly reflect the budgetary division between the household in a narrow sense and the maintenance of the palaces. The court is divided into two different legal entities, also reflecting this budgetary division, and in addition, the administration of Djurgården exists as a separate legal entity. These are legal entities of a special nature, and I have called them 'legal entities attached to the office of Head of State'.

11.5. The orders of knighthood

The orders of knighthood have a background in the medieval religious knightly orders, and with inspiration from these as well as from tournament societies and chivalric fraternities, monarchs in several countries established their own knightly orders in the fourteenth and fifteenth centuries. Some of these, such as the Order of the Garter and the Order of the Elephant, still exist today as their country's foremost order. During the late seventeenth century, a new kind of orders arose, the orders of merit, with several degrees or classes. After

the Legion of Honour (*Légion d'honneur*) was established in 1802, new orders of merit were established in several countries, or the opportunities of granting older orders were expanded.

In Sweden, during the late Middle Ages and in the sixteenth and seventeenth centuries, collars of knighthood of a more temporary nature existed, and there were plans to establish actual knightly orders, but they did not become a reality. During the eighteenth century, the issue was raised again, especially after Adolf Fredrik in 1743 was elected successor to the throne. He held a Russian order, and only if there were Swedish orders could he avoid carrying the Russian. In 1748, the Order of Seraphim, the Order of the Sword and the Order of the Polar Star were established, focusing on kings and princes and those most deserving, military officers, and civil servants, respectively. Decisions on awards were made by the king in council. In 1751, in connection with the parliament examining the measures taken since the last parliamentary session, a chapter of the orders was established instead. In matters of awards, the king was the sole decision-maker.

In 1772, Gustav III established the Order of Vasa for those who had made important contributions in agriculture, arts and commerce. It was the first order where the awards were not linked to the recipient's birth or rank. In 1811, Karl XIII instituted an order named after himself, the Order of Carl XIII. It is a royal order of knighthood but is only awarded within the Swedish Masonic Order, and it is thus unique.

During the nineteenth century and the first half of the twentieth century, the distribution of the Order of the Sword and the Order of the Polar Star was increasingly linked to rank within the hierarchies of the military and civil services. This system was formalized in 1955, with special guidelines for which position and length of service gave the right to a certain degree of an order. However, this also led to strong criticism against the orders of knighthood. The Vasa Order was considered a 'free order', which was distributed according to more open criteria.

The criticism led to a radical re-examination of the orders of knighthood in the 1970s. There were proposals to award orders after individual examination of recipients' merits, but such a reform was not considered feasible. The result was that orders completely ceased to be distributed to Swedish citizens. The Order of the Seraphim and the Order of the Polar Star were retained but were only granted to foreign heads of state and foreigners who had undertaken important services for Sweden. In the 1990s, the possibility of distributing orders to members of the royal family was reintroduced. The Order of Carl XIII was not affected by the changes, whilst the Order of the Sword and the Order of Vasa became dormant.

Kungl. Maj:ts Orden ('The Royal Orders of Knighthood') is not a state authority but also not a purely private organization. It is a foundation-like independent organization that can be attributed to the group 'legal entities attached to the office of Head of State'.

During the eighteenth century, a system of medals emerged, which was used to reward everything from craftsmanship and agricultural skills to courageous and commendable efforts. There is one group of medals, formerly awarded by the king in council and nowadays by the government, even though they are still included in the category of royal medals. This group includes *Illis quorum meruere labores*, *För medborgerlig förtjänst* ('For civic virtue'), *För berömliga gärningar* ('For commendable deeds') and *För omsorgsfull renvård* ('For diligent reindeer husbandry'). The medal *För nit och redlighet i rikets tjänst* ('For zealous and devoted service of

the realm') also belongs to this category, even though the government has delegated the decision-making power.

The king decides on the distribution of some medals in the same formal way as he makes decisions about the royal household. One of these medals is *H.M. Konungens medalj* ('H.M. The King's Medal') which has become an important substitute for the orders of knighthood in terms of rewarding meritorious achievements. Finally, there are medals associated with the Orders of the Seraphim, the Sword, the Polar Star and Vasa. These are handled in the chapter of the orders, except for the Seraphim Medal, which in 1975 was to be handled by the king in the same way as H.M. The King's Medal.

Finally, the award *professors namn* ('titular professor') should be mentioned, which is the last remnant of the king's prerogative to decide on honorary titles, and it is now the government that decides on this award. *Kungl. hovleverantör* ('Purveyor to the Royal Court') is an award given to reputable companies chosen by the king that supply the royal family or the royal household.

12. Käll- och litteraturförteckning

12.1. Källor

12.1.1. *Riksdagstryck*

Före år 1809

Ridderskapet och adelns protokoll, bd 18, 1751-52, Stockholm: Norstedt, 1911.

Prästeståndets protokoll, bd 13, 1751-52, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2007.

Borgarståndets protokoll, bd 10, 1751-52, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2008.

Bondeståndets protokoll, bd 7, 1751-56, Stockholm: Riksgäldskontoret, 1963.

Ridderskapet och Adels riksdagsprotokoll, bd 31, 1771-1772, del III, Stockholm: Norstedt, 1971.

Bondeståndets riksdagsprotokoll bd 12, 1771-72, Stockholm: Norstedt, 1978.

1809-66

Konstitutionsutskottets memorial 1809 i *Sveriges konstitutionella urkunder*, Stockholm 1999.

1809-10 års riksdag, Ridderskapet och Adels protokoll, Borgerskapets protokoll, Bondeståndets protokoll. I protokollen är betänkanden, memorial och riksdagsskrivelser intagna. Därutöver: Kongl. maj:ts allmänna nådiga proposition til riksens ständers stats-utskott, angående banquen, stats-werket och riksgälds-contoiet, 9 juni 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna). Kongl. Maj:ts nådiga proposition til Riksens Ständers Stats-Utskott om Stats-Werkets tilstånd, inkomster, utgifter, skulder och fordringar samt hwad til des uprätthållande erfordras, 5 juli 1809 (separattryck, ingår inte som en del i protokollssamlingarna). Riksdagsbeslutet.

1810 års riksdag, Bihang, bd 1-3.

1812 års riksdag, Bihang, bd 1-2, 4.

1815 års riksdag, Bihang, bd 4-5.

1817-18 års riksdag, ridderskapet och adelns, prästeståndets, borgarståndets och bondeståndets protokoll; bihang, bd 1, proposition nr 22; bd 3, statsutskottets bet. nr 37, 87, 115, 133, 134, 141, 161, 164 och 168; bd 4, statsutskottets bet. nr 228; bd 10, riksdagsskrivelse nr 29, 55, 78, 85, 89, 107, 109, 181, 191, 225 och 245.

1823 års riksdag, Bihang, saml. 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov; saml. 4, bd 2, statsutskottets bet. nr 238 och 244; saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 91, 94, 157, 209 och 237.

1828-30 års riksdag, Bihang, saml. 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov; saml. 4, avd. 1, bd 2, statsutskottets bet. nr 125, 126, 127, 149 och bd 4, statsutskottets bet. nr 251; saml. 10, bd 1, riksdagsskrivelse nr 94, 117 och 209, bd 2, riksdagsskrivelse nr 239, 272 och 278, bd 3, riksdagsskrivelse nr 422 och 438, bd 4, riksdagsbeslutet.

1834-35 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition om statsverkets tillstånd och behov, saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 79, 86, bd 3, 324; saml. 10, avd. 1, bd. 1, riksdagsskrivelse nr 105, 150, 155 och 339.

1840-41 års riksdag, Ridderskapet och Adels protokoll; Bihang, saml. 1, avd. 1, statsverkspropositionen; saml. 3, konstitutionsutskottets bet. 23 och 37; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 31, 45, 168, 301, 317, 345 och 370; allmänna besvär- och ekonomiutskottets bet. nr 47; saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 162.

1844-45 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1 och 60; saml. 3, konstitutionsutskottets bet. 3; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 34; bd 2, statsutskottets bet. nr 258 och 291; saml. 8, allmänna

- besvärs- och ekonomiutskottets bet. 29 och 72; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 30 och 213, bd 2, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1847-48 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 och 147; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 225, bd 2, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1850-51 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 82, bd 2, statsutskottets utlåtande nr 147; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 117, bd 2, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1853-54 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1 och 101; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 66, 323 och 338; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 126 och 177, bd 2, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1856-58 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 40; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 51, bd 2, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1859-60 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition nr 1 och 82; saml. 4, bd 1, statsutskottets bet. nr 47; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 122, bd 3, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 samt bilagor; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 67, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8; saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 2, riksstat, riksdagsbeslutet.
- 1862-63 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 38 samt bilagor; saml. 10, avd. 1, bd 1, riksdagsskrivelse nr 67.
- 1865-66 års riksdag, Bihang, saml. 1, avd. 1, bd 1, proposition nr 1; saml. 4, avd. 1, bd 1, statsutskottets bet. nr 8; saml. 10, avd. 1, riksdagsskrivelse nr 2.

1867-1974

- Prop. 1867:1 och 1867:39, statsutskottets bet. 1867:33, 1867:60, 1867:75 och 1867:98, rskr. 1867:58 och 1867:68, riksstat för år 1868.
- Prop. 1868:1, 1868:4 och 1868:11, konstitutionsutskottets bet. 1868:1, statsutskottets bet. 1868:16, 1868:25, 1868:63, 1868:88 och 1868:106, rskr. 1868:32, riksstat för år 1869.
- Prop. 1869:1, statsutskottets bet. 1869:32 och 1869:99, andra kammarens tillfälliga utskotts bet. 1869:41 (tillfälligt utskott nr 6 bet. nr 8), riksstat för år 1870.
- Prop. 1870:1, statsutskottets bet. 1870:21, 1870:28, och 1870:77, riksstat för år 1871;
- Prop. 1871:1, statsutskottets bet. 1871:10 och 1871:89, riksstat för år 1872;
- Prop. 1872:1, statsutskottets bet. 1872:5 och 1872:91, riksstat för år 1873.
- Prop. 1873:1, 1873:49 och 1873:56, riksdagens revisorers berättelse 1873 (avseende 1872); statsutskottets bet. 1873:3, 1873:16, 1873:19, 1873:67, 1873:87, 1873:109, bevillningsutskottets bet. 1873:2 och 1873:6, första kammarens protokoll 1873:1, andra kammarens protokoll 1873:2, rskr. 1873:45 och 1873:70, riksstat för år 1874.
- Prop. 1874:1 samt bil. 6 b), statsutskottets bet. 1874:13 och 1874:99, rskr. 1874:32, riksstat för år 1875.
- Prop. 1875:1, statsutskottets bet. 1875:3 och 1875:90, rskr. 1875:22, riksstat för år 1876.
- Prop. 1876:1, statsutskottets bet. 1876:15, 1876:22, och 1876:85, rskr. 1876:35, riksstat för år 1877.
- Prop. 1877:1, statsutskottets bet. 1877:14 och 1877:96, rskr. 1877:43, riksstat för år 1878.
- Prop. 1878:1 och 1878:29, statsutskottets bet. 1878:4, 1878:53 och 1878:77, rskr. 1878:30, riksstat för år 1879.
- Prop. 1879:1, statsutskottets bet. 1879:7 och 1879:65, rskr. 1879:40, riksstat för år 1880.
- Prop. 1880:1, statsutskottets bet. 1880:5, 1880:17 och 1880:68, rskr. 1880:29, riksstat för år 1881.
- Prop. 1881:1 och 1881:24, statsutskottets bet. 1881:5, 1881:50 och 1881:67, rskr. 1881:16, riksstat för år 1882.
- Prop. 1882:1 och 1882:6, statsutskottets bet. 1882:7, 1882:39 och 1882:70, rskr. 1882:46 och 1882:55, riksstat för år 1883.
- Prop. 1883:1, statsutskottets bet. 1883:5, 1883:12a och 1883:59, rskr. 1883:51 och 1883:58, riksstat för år 1884.
- Prop. 1884:1 och 1884:23, statsutskottets bet. 1884:7, 1884:29, 1884:66 och 1884:22, rskr. 1884:22 och 1884:44, riksstat för år 1885.

- Prop. 1885:1, 1885:9 och 1885:45, statsutskottets bet. 1885:7, 1885:32, 1885:56 och 1885:61, rskr 1885:53, 1885:60 och 1885:68, riksstat för år 1886.
- Prop. 1886:1 och 1886:32, konstitutionsutskottets bet. 1886:10, statsutskottets bet. 1886:5, 1886:5a och 1886:63, rskr. 1886:38, riksstat för år 1887.
- Prop. 1887B:1 och 1887B:33, statsutskottets bet. 1887B:1 och 1887B:53, rskr. 1887B:24, riksstat för år 1888.
- Prop. 1888:1, 1888:31, 1888:32 och 1888:33, statsutskottets bet. 1888:2, 1888:52 och 1888:67, sammansatta stats- och bankoutskottets bet. 1888:5, rskr. 1888:57-58 och 1888:74-76, riksstat för år 1889.
- Prop. 1889:1 och 1889:45, statsutskottets bet. 1889:2, 1889:70 och 1889:83, rskr. 1889:62, riksstat för år 1890.
- Prop. 1890:1, statsutskottets bet. 1890:2 och 1890:74, rskr. 1890:50, riksstat för år 1891.
- Prop. 1891:1, statsutskottets bet. 1891:2 och 1891:69, rskr. 1891:31, riksstat för år 1892.
- Prop. 1892:1, statsutskottets bet. 1892:2, 1892:36 och 1892:83, rskr. 1892:62, riksstat för år 1893.
- Prop. 1893:1, statsutskottets bet. 1893:2 och 1893:77, rskr. 1893:34, riksstat för år 1894.
- Prop. 1894:1, statsutskottets bet. 1894:2, 1894:36 och 1894:79, rskr. 1894:27, riksstat för år 1895.
- Prop. 1895:1, statsutskottets bet. 1895:2, 1895:52 och 1895:93, rskr. 1895:27, riksstat för år 1896.
- Prop. 1896:1, statsutskottets bet. 1896:2 och 1896:79, rskr. 1896:40, riksstat för år 1897.
- Prop. 1897:1, statsutskottets bet. 1897:2 och 1897:90, rskr. 1897:71, riksstat för år 1898.
- Prop. 1898:1, mot 1898:AK236, statsutskottets bet. 1898:2 och 1898:105, rskr. 1898:72, riksstat för år 1899.
- Prop. 1899:1, mot. 1899:AK244, statsutskottets bet. 1899:2 och 1899:97, rskr. 1899:60, riksstat för år 1900.
- Prop. 1900:1, statsutskottets bet. 1900:2 och 1900:93, rskr. 1900:72, riksstat för år 1901.
- Prop. 1901:1, statsutskottets bet. 1901:2 och 1901:92, rskr. 1901:96, riksstat för år 1902.
- Prop. 1902:1, 1902:16 och 1902:67, statsutskottets bet. 1902:2, 1902:70 och 1902:91, rskr. 1902:92 och 1902:110, riksstat för år 1903.
- Prop. 1903:1, statsutskottets bet. 1903:2, 1903:38 och 1903:107, rskr. 1903:108, riksstat för år 1904.
- Prop. 1904:1, statsutskottets bet. 1904:2 och 1904:121, rskr. 1904:129, riksstat för år 1905.
- Prop. 1905:1 och 1905:100, statsutskottets bet. 1905:2, 1905:105 och 1905:144, rskr. 1905:138, riksstat för år 1906.
- Prop. 1906:1, 1906:91 och 1906:156, statsutskottets bet. 1906:2, 1906:61, 1906:158 och 1906:167, rskr. 1906:137, riksstat för år 1907.
- Prop. 1907:1 och 1907:44, statsutskottets bet. 1907:2, 1907:39 och 1907:184, rskr. 1907:1 och 1907:64, riksstat för år 1908.
- Prop. 1908:1, 1908:197 och 1908:219, mot. 1908:AK111 och 1908:AK175, statsutskottets bet. 1908:2, 1908:11, 1908:43, 1908:44, 1908:180, 1908:183 och 1908:194, bevillningsutskottets bet. 1908:4, prot. 1908:AK28 och 1908:AK67, rskr. 1908:1, 1908:10, 1908:112 och 1908:214, riksstat för år 1909.
- Prop. 1909:1 och 1909:199, statsutskottets bet. 1909:2, 1909:25, 1909:132, 1909:191 och 1909:220, rskr. 1909:1 och 1909:149, riksstat för år 1910.
- Prop. 1910:1, 1910:88, 1910:89 och 1910:151, statsutskottets bet. 1910:1, 1910:22, 1910:46 och 1910:108, rskr. 1910:1 och 1910:132, riksstat för år 1911.
- Prop. 1911:1, 1911:33, 1911:153 och 1911:175, mot. 1911:AK272, statsutskottets bet. 1911:1, 1911:13, 1911:67, 1911:113 och 1911:174, andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1911:10, rskr. 1911:1, 1911:130, 1911:151 och 1911:154, riksstat för år 1912.
- Prop. 1912:1 och 1912:216, statsutskottets bet. 1912:1 och 1912:96, andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1912:5, rskr. 1912:1 och 1912:168, riksstat för år 1913.
- Prop. 1913:1 och 1913:296, statsutskottets bet. 1913:1 och 1913:124, första kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1913:17, rskr. 1913:1, 1913:69 och 1913:238, riksstat för år 1914.
- Prop. 1914A:1, prop. 1914B:1 och 1914B:260, statsutskottets bet. 1914A:1, 1914B:1 och 1914B:92, rskr. 1914A:1 och 1914B:195, lagtima riksmötets riksstat för år 1915 samt senare lagtima riksmötets riksstat för år 1915.
- Prop. 1915:1, 1915:168 och 1915:193, statsutskottets bet. 1915:1, 1915:79, 1915:80 och 1915:116, rskr. 1915:1, rskr. 1915:111 och 1915:216, riksstat för år 1916.

- Prop. 1916:1, 1916:178, 1916:179 och 1916:180, statsutskottets bet. 1916:1, 1916:116 och 1916:133, jordbruksutskottets bet. 1916:84, rskr. 1916:1, 1916:215, 1916:225 och 1916:245, riksstat för år 1917.
- Prop. 1917:1, 1917:277 och 1917:278, statsutskottets bet. 1917:1, 1917:118 och 1917:119, rskr. 1917:1, 1917:176 och 1917:177, riksstat för år 1918.
- Prop. 1918A:1, 1918A:2, 1918A:324 och 1918B:34, statsutskottets bet. 1918:1A-B och 1918A:126, rskr. 1918:1A-B och 1918A:254, riksstat för år 1919 och tilläggsstat till riksstaten för år 1919.
- Prop. 1919A:1, 1919A:60, 1919A:298 och 1919A:346, mot. 1919A:AK49, statsutskottets bet. 1919A:1A-B, 1919A:7A, 1919A:7B, 1919A:52 och 1919A:74, prot. 1919:FK25 s. 19-21 och 1919:AK34, rskr. 1919A:1A-B, 1919A:7A, 1919A:7B och 1919A:105.
- Prop. 1920:1-2, 1920:212, 1920:283, 1920:343, 1920:400 och 1920:434, statsutskottets bet. 1920:1A-B, 1920:6, 1920:46, 1920:99, 1920:211 och 1920:192, bevillningsutskottets betänkande 1920:9, jordbruksutskottets bet. 1920:58, rskr. 1920:1A-B, 1920:6, 1920:115, 1920:194 och 1920:268, riksstat för år 1921, tilläggsstat för år 1921.
- Prop. 1921:1-2, 1921:35 och 1921:178, statsutskottets bet. 1921:1A-B, 1921:6A och 1921:50, rskr. 1921:1A-B, 1921:6A och 1921:152.
- Prop. 1922:1-2 och 1922:113, statsutskottets bet. 1922:1A-B och 1922:18, rskr. 1922:1A-B och 1922:70.
- Prop. 1923:1 och 1923:17, statsutskottets bet. 1923:1 och 1923:15, rskr. 1923:1 och 1923:21.
- Prop. 1924:1, 1924:53 och 1924:59, statsutskottets bet. 1924:1 och 1924:25, rskr. 1924:1 och 1924:75.
- Prop. 1925:1 och 1925:3, statsutskottets bet. 1925:1 och 1925:71 och 1925:108, rskr. 1925:1, 1925:174, 1925:194 och 1925:265.
- Prop. 1926:1, 1926:15, 1926:130, 1926:173 och 1926:194, statsutskottets bet. 1926:1, 1926:17, 1926:31 och 1926:60, jordbruksutskottets bet. 1926:24 och 1926:28, rskr. 1926:1, 1926:40, 1926:100, 1926:107, 1926:136 och 1926:139.
- Prop. 1927:1, statsutskottets bet. 1927:1 och 1927:111, konstitutionsutskottets bet. 1927:12, rskr. 1927:1.
- Prop. 1928:1, mot. 1928:FK254, statsutskottets bet. 1928:1, konstitutionsutskottets bet. 1928:14, rskr. 1928:1.
- Prop. 1929:1, statsutskottets bet. 1929:1 och 1929:131, rskr. 1929:1.
- Prop. 1930:1 och 1930:280, statsutskottets bet. 1930:1, 1930:12 och 1930:178, rskr. 1930:1, 1930:14 och 1930:362, riksstat för år 1930/31.
- Prop. 1931:1, statsutskottets bet. 1931:1, rskr. 1931:1.
- Prop. 1932:1 statsutskottets bet. 1932:1, rskr. 1932:1.
- Prop. 1933:1 statsutskottets bet. 1933:1, rskr. 1933:1.
- Prop. 1934:1, statsutskottets bet. 1934:1, rskr. 1934:1.
- Prop. 1935:1, statsutskottets bet. 1935:1, rskr. 1935:1, riksdagens revisorers berättelse år 1935
- Prop. 1936:1, 1936:106 och 1936:261, statsutskottets bet. 1936:1 och 1936:49, rskr. 1936:1 och 1936:112.
- Prop. 1937:1, 1937:225 och 1937:290, statsutskottets bet. 1937:1 och 1937:151, prot. 1937:FK8, rskr. 1937:1 och 1937:382.
- Prop. 1938:1 och 1938:257, statsutskottets bet. 1938:1 och 1938:121, rskr. 1938:1 och 1938:244.
- Prop. 1939:1, statsutskottets bet. 1939:1, rskr. 1939:1.
- Prop. 1940:1 och 1940U:1, statsutskottets bet. 1940:1, andra särskilda utskottets bet. 1940U:2, rskr. 1940:1 och 1940U:7; riksstat för år 1940/41.
- Prop. 1941:2 och 1941:215, statsutskottets bet. 1941:19 och 1941:136, rskr. 1941:51 och 1941:271.
- Prop. 1942:1 och 1942:2, statsutskottets bet. 1942:1 och 1942:13, rskr. 1942:1 och 1942:21.
- Prop. 1943:1 och 1943:2, statsutskottets bet. 1943:1 och 1943:13, rskr. 1943:1 och 1943:23.
- Prop. 1944:1 och 1944:228, statsutskottets bet. 1944:1 och 1944:88, rskr. 1944:1 och 1944:248.
- Prop. 1945:1 och 1945:2, statsutskottets bet. 1945:1, 1945:16 och 1945:26, rskr. 1945:1, 1945:21 och 1945:32, riksstat 1945/46.
- Prop. 1946:1, statsutskottets bet. 1946:1, första kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1946:16, andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1946:14, rskr. 1946:1 och 1946:325.

- Prop. 1947:1, 1947:80 och 1947:248, statsutskottets bet. 1947:1, 1947:115 och 1947:186, andra kammarens första tillfälliga utskotts bet. 1947:8, rskr. 1947:1, 1947:56, 1947:253 och 1947:346.
- Prop. 1948:1, statsutskottets bet. 1948:1, rskr. 1948:1.
- Prop. 1949:1, statsutskottets bet. 1949:1, rskr. 1949:15.
- Prop. 1950:1, statsutskottets bet. 1950:1, rskr. 1950:1.
- Prop. 1951:1 och 1951:150, statsutskottets bet. 1951:1 och 1951:135, rskr. 1951:1 och 1951:267, riksstat 1951/52.
- Prop. 1952:1 och 1952:2, statsutskottets bet. 1952:1 och 1952:14, rskr. 1952:1 och 1952:20.
- Prop. 1953:1 och 1953:215, statsutskottets bet. 1953:1 och 1953:135, rskr. 1953:1 och 1953:268.
- Prop. 1954:1, statsutskottets bet. 1954:1, rskr. 1954:1.
- Prop. 1955:1, statsutskottets bet. 1955:1, rskr. 1955:1.
- Prop. 1956:1, statsutskottets bet. 1956:1, rskr. 1956:1.
- Prop. 1957:1, statsutskottets bet. 1957:1 och 1957:177, allmänna beredningsutskottets bet. 1957:10, rskr. 1957:1.
- Prop. 1958A:1 och 1958B:1, mot. 1958A:AK310, statsutskottets bet. 1958A:1 och 1958B:1, rskr. 1958A:1.
- Prop. 1959:1, mot. 1959:FK190, 1959:AK246 och 1959:AK247, statsutskottets bet. 1959:1, rskr. 1959:1.
- Prop. 1960:1, mot. 1960:FK235 och 1960:AK296, statsutskottets bet. 1960:1 och 1960:179, bevillningsutskottets bet. 1960:6, prot. 1960:FK27 och 1960:AK28, rskr. 1960:1.
- Prop. 1961:1, statsutskottets bet. 1961:1, bevillningsutskottets bet. 1961:12, rskr. 1961:1, riksstat 1961/62.
- Prop. 1962:1, 1962:10 och 1962:98, statsutskottets bet. 1962:1 och 1962:99, rskr. 1962:1 och 1962:230.
- Prop. 1963:1 och 1963:5, statsutskottets bet. 1963:1, rskr. 1963:1.
- Prop. 1964:1, 1964:75, 1964:140 och 1964:183, statsutskottets bet. 1964:1 och 1964:195, rskr. 1964:1 och rskr. 1964:380.
- Prop. 1965:1, statsutskottets bet. 1965:1, rskr. 1965:1.
- Prop. 1966:1 och 1966:105, statsutskottets bet. 1966:1, rskr. 1966:1.
- Prop. 1967:1, statsutskottets bet. 1967:1, rskr. 1967:1.
- Prop. 1968:1, statsutskottets bet. 1968:1, rskr. 1968:1.
- Prop. 1969:1, konstitutionsutskottets bet. 1969:51, statsutskottets bet. 1969:1 och 1969:179, allmänna beredningsutskottets bet. 1969:14, allmänna beredningsutskottets bet. 1969:26, rskr. 1969:1, 1969:118 och 1969:412-413.
- Prop. 1970:1 och 1970:13, statsutskottets bet. 1970:1, allmänna beredningsutskottets bet. 1970:6, rskr. 1970:1 och 1970:136.
- Prop. 1971:1, mot. 1971:170, bet. 1971:FiU3, 1971:FiU34 och 1971:SkU44, rskr. 1971:37, riksstat 1971/72.
- Prop. 1972:1 och 1972:8, bet. 1972:FiU4 och 1972:FiU36, rskr. 1972:47 och 1972:260.
- Prop. 1973:1, 1973:59, 1973:90 och 1973:91, bet. 1973:KU27, bet. 1973:FiU6, rskr. 1973:55 och 1973:266.
- Prop. 1974:1, 1974:35, 1974:85 och 1974:98, bet. 1974:FiU7, 1974:FiU19 och 1974:SkU38, rskr. 1974:50, 1974:166 och 1974:259.
- Prop. 1975:1, bet. 1975:FiU4 och 1975:FiU29, rskr. 1975:33, statsbudget 1975/76.

1975/76-

- Prop. 1975/76:100, bet. 1975/76:KU 1 och 1975/76:FiU19, rskr. 1975/76:1 och 1975/76:183.
- Prop. 1976/77:100 och 1976/77:130, bet. 1976/77:FiU11, rskr. 1976/77:140.
- Prop. 1977/78:71 och 1977/78:100, bet. 1977/78:FiU1, 1977/78:FiU21 och 1977/78:FiU22, rskr. 1977/78:19 och 1977/78:213.
- Prop. 1978/79:100, mot. 1978/79:1100, bet. 1978/79:FiU21, rskr. 1978/79:197.
- Prop. 1979/80:100, bet. 1979/80:KU24, 1979/80:FiU16, 1979/80:FiU18 och 1979/80:FiU19, rskr. 1979/80:175 och 1979/80:177.

- Prop. 1980/81:100, bet. 1980/81:FiU18, 1980/81:FiU19 och 1980/81:FiU45, rskr. 1980/81:202, statsbudget 1981/82.
- Prop. 1981/82:100 och 1981/82:109, mot. 1981/82:495, bet. 1981/82:FiU22 och 1981/82: FiU23, rskr. 1981/82:26 och 1981/82:225.
- Prop. 1982/83:100, bet. 1982/83:FiU29, rskr. 1982/83:186.
- Prop. 1983/84:100, bet. 1983/84:KU19, rskr. 1983/84:165.
- Prop. 1984/85:100, bet. 1984/85:KU27 och 1984/85:BoU18, rskr. 1984/85:157.
- Prop. 1985/86:100, bet. 1985/86:KU19 och 1985/86:KU27, rskr. 1985/86:129 och 291.
- Prop. 1986/87:100, bet. 1986/87:KU23, rskr. 1986/87:129.
- Prop. 1987/88:31 och 1987/88:100, bet. 1987/88:KU29, rskr. 1987/88:135.
- Prop. 1988/89:100, bet. 1988/89:KU19, rskr. 1988/89:106.
- Prop. 1989/90:100, bet. 1989/90:KU28, rskr. 1989/90:117.
- Prop. 1990/91:100, bet. 1990/91:KU25, rskr. 1990/91:118.
- Prop. 1991/92:44, 1991/92:85 och 1991/92:100, mot. 1991/92:K812, bet. 1991/92:KU28 och 1991/92:FiU8, rskr. 1991/92:107 och 1991/92:158.
- Prop. 1992/93:37 och 1992/93:100, bet. 1992/93:KU22 och 1992/93:FiU8, rskr. 1992/93:123 och 1992/93:234.
- Prop. 1993/94:100, 1993/94:115 och 1993/94:251, bet. 1993/94:KU29, rskr. 1993/94:233-234.
- Prop. 1994/95:3 och 1994/95:100, bet. 1994/95:KU32, 1994/95:FiU31 och 1994/95:BoU6, rskr. 1994/95:235-236, statsbudget 1995/96.
- Prop. 1996/97:1, bet. 1996/97:KU1, rskr. 1996/97:84-90.
- Prop. 1997/98:1, 1997/98:45, 1997/98:49, 1997/98:116 och 1997/98:120, bet. 1997/98:KU1, 1997/98:KU16 och 1997/98:KU27, rskr. 1997/98:90-96.
- Prop. 1998/99:1, bet. 1998/99:KU1, rskr. 1998/99:90-96.
- Prop. 1999/2000:1 och 1999/2000:2, bet. 1999/2000:KU1, rskr. 1999/2000:56-62.
- Prop. 2000/01:1, bet. 2000/01:KU1, rskr. 2000/01:62-68.
- Prop. 2001/02:1 och 2001/02:190, bet. 2001/02:KU1, rskr. 2001/02:52-57.
- Prop. 2002/03:1, bet. 2002/03:KU1 och 2002/03:KU12, rskr. 2002/03:22 och 2002/03:52-56.
- Prop. 2003/04:1 och 2003/04:100, bet. 2003/04:KU1, 2003/04:KU9, 2002/03:KU12 och 2003/04:FiU21, rskr. 2003/04:58-64, 2003/04:148 och 2003/04:273-274.
- Prop. 2004/05:1, bet. 2004/05:KU1, 2004/05:KU20 och 2004/05:FiU10, rskr. 2004/05:82, statsbudget 2005.
- Prop. 2005/06:1, 2005/06:54 och 2005/06:100, bet. 2005/06:KU1 och bet. 2005/06:KU8 och 2005/06:FiU21, rskr. 2005/06:59 och 2005/06:370.
- Prop. 2006/07:1, mot. 2006/07:Fi244, bet. 2006/07:KU1, rskr. 2006/07:45.
- Prop. 2007/08:1, mot. 2007/08:K404 och 2007/08:Fi277, bet. 2007/08:KU1 och 2007/08:FiU2, rskr. 2007/08:75 och 2007/08:112-115.
- Prop. 2008/09:1 och 2008/09:153, mot. 2008/09:K397, bet. 2008/09:KU1, rskr. 2008/09:79.
- Prop. 2009/10:1, bet. 2009/10:KU1, rskr. 2009/10:91.
- Prop. 2010/11:1, bet. 2010/11:KU1, rskr. 2010/11:84.
- Prop. 2011/12:1, bet. 2011/12:KU1, rskr. 2011/12:56.
- Prop. 2012/13:1, bet. 2012/13:KU1, rskr. 2012/13:80.
- Prop. 2013/14:1, bet. 2013/14:KU1, rskr. 2013/14:78.
- Prop. 2014/15:1, bet. 2014/15:KU1 och 2014/15:FiU10, rskr. 2014/15:50-59, statsbudget 2015.
- Prop. 2015/16:1, bet. 2015/16:KU1, rskr. 2015/16:59-63.
- Prop. 2016/17:1, bet. 2016/17:KU1, rskr. 2016/17:72-77.
- Prop. 2017/18:1, bet. 2017/18:KU1 och 2017/18:KU28, rskr. 2017/18:71-76 och 2017/18:337.
- Prop. 2018/19:1, bet. 2018/19:KU1, rskr. 2018/19:74-79.

Prop. 2019/20:1, bet. 2019/20:KU1, rskr. 2019/20:81-87.
Prop. 2020/21:1 och 2020/21:2, bet. 2020/21:KU1, rskr. 2020/21:85-92.

12.1.2. *Utredningsdirektiv, utredningsbetänkanden och remissyttranden m.m.*

Dir. 2019:76.
SOU 1925:15, 1944:69, 1959:40, 1961:37, 1963:16, 1963:17, 1965:3, 1965:34, 1966:62, 1972:15, 1975:23, 1977:5, 1992:79, 1994:136, 1997:38, 2006:68, 2011:31, 2016:82.
Ds Fi 1972:5, Ds B 1978:1, Ds Ju 1981:4.
Betänkande angående Djurgårdens bevarande såsom park, Stockholm 1917.
Justitiekanslern, remissyttrande, 2017-03-30 dnr 7951-16-80.
Regeringen, Lagrådsremiss, Avlägsnande – en ny form av särskild handräckning, 2017-02-23.
Riksdagens revisionsutredning 1997-10-16 dnr KK1-174-97/98.
Underdånigt betänkande och förslag angående försäljning af Norra Djurgården m.m., Stockholm 1903.

Bergh, Severin och Bååth, Ludvig Magnus: *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. II. Staden mellan broarna*, Stockholm: Riksarkivet, 1911.
Bergh, Severin: *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. III. Kungsholmen*, Stockholm: Riksarkivet, 1910.
Bååth, Ludvig Magnus: *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. IV. Helgeandsholmen och Norrström*, Stockholm: Riksarkivet, 1913.
Hildebrand, Emil; Bergh, Severin och Bååth, Ludvig Magnus: *Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm. V. Norrmalm I*, Stockholm: Riksarkivet, 1913.

12.1.3. *Publicerade rättsfall och beslut m.m.*

JA 1852-53 s. 555.
N 1869 s. 735 (Karl XIV Johans förordnande den 20 oktober 1820).
NJA 1885 s. 381, 1890 s. 370, 1906 s. 421, 1907 s. 188, 1923 s. 329, 1924 s. 378, 1928 s. 96, 1949 s. 144, 1959 s. 385, 1984 s. 648, 1992 s. 439, 1994 s. 359, 1996 s. 370, 2004 s. 167, 2007 s. 684, 2010 s. 583, 2018 s. 704.
RÅ 1943 not. Fi889, 1948 not. Fi838, 2002 ref. 8, 2008 ref. 6.
HFD 2013 ref. 37, 2019 ref. 57 II.
Högsta förvaltningsdomstolens dom den 10 juni 2021 i mål 4998-20.
MIG 2011:29.
Kammarrätten i Stockholm, beslut 2018-05-29 i mål nr 3982-18.
Nacka tingsrätts, Mark- och miljödomstolen, dom den 6 maj 2021 i mål P 3546-20.
JO:s ämbetsberättelse 1970, 1987/88 och 1988/89.
Justitiekanslern, beslut, 2008-05-13, dnr 8092-06-40.
Konkurrensverket, ställningstagande 2018:1, 2018-12-19.
[2016] UKPC 16.

12.1.4. *Register och övriga publicerade källor*

Bestämmelser, föreskrifter och ceremoniel att iakttaga vid svenska hofvet, afd. I-VII, utfärdade av H.M. Konungen den 20 december 1910, tryckta Stockholm 1911.
Code de la Légion d'honneur, de la Médaille militaire et de l'ordre national du Mérite, Création Décret n° 2018-1007 du 21 novembre 2018, Modifié par Décret n°2018-1007 du 21 novembre 2018

- Codex Iuris Civilis Iustiniani, bd 4, Codicis Dn. Iustiniani Sacratissimi Imp. PP. Avgvsti, Repetitae Praelectionis Libri Duodecim, Lyon, 1627.
- Confessio fidei. Uppsala mötes beslut 1593 om Svenska kyrkans bekännelse, Stockholm: Verbum, 1993.
- Diplomatarium Suecanum.
- Dispositionsplan för Kungl Djurgården, upprättad år 1963 av Djurgårdsnämnden.
- Gesetz 26.07.1957 über Titel, Orden und Ehrenzeichen (OrdenG).
- Handledning för tjänsten vid svenska hovet ("hovstadga"), av H. M. Konungen fastställd den 15 mars 1954, tryckt Stockholm 1954.
- "Henrik Normans resa till Erik XIV:s kröning 1561" i Historisk tidskrift 1885.
- Hemslöjdens verksamhetsberättelse 2018.
- Kommunal författningssamling för Stockholm.
- Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner angående Bergwerken och Bruken, första fortsättningen, 1736-1756, Stockholm 1786
- Konkurrensverket, ställningstagande 2018:1, 2018-12-19.
- Kungl. hovstaterna, De Kungl. Stiftelserna. Goda idéer för en bättre värld, 2017 samt u.å.
- Kungl. hovstaterna, Föreskrifter gällande hovleverantörskap, gällande från och med den 15 april 2019.
- Kungl. hovstaterna, Pressmeddelande 2019-05-07, Återkallelse av riddarvärdighet av Nordstjärneorden.
- Kungl. hovstaterna, Protokoll i hovärenden, Nr 13/2019 H.D., med bilaga; kungahusets hemsida: <https://www.kungahuset.se/kungafamiljen/aktuellahandelser/2019/2019/forandringarinomdet-kungahuset.5.18cc416116d61fe304a869f.html>
- Kungl. hovstaterna, Verksamhetsberättelse 2019, 2020.
- Kungl. Maj:ts Orden, ordensstadgar; se även Areen och Lewenhaupt 1942 bd 2 bilagor.
- L. 3 marzo 1951, n. 178, Istituzione dell'Ordine "Al merito della Repubblica italiana" e disciplina del conferimento e dell'uso delle onorificenze.
- Lag 23.12.1999/1215 om offentlig belöning, lag 1388/2001 om skatt för titlar, republikens presidents förordning 20.4.2000/381 om titlar.
- Ordningsstadga för de vid Kongl. Maj:ts och den Kongl. familjens Hof anställda uppvaktande personer, embets- och tjänstemän samt betjening, gifven Haga Slott den 18 oct. 1847, i Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning (Naumanns tidskrift) 1864.
- Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om polisens uniformer, PMFS 2018:12, FAP 798-1.
- Regeringens belöningsmedaljer och regeringens utmärkelse Professors namn, SB PM 2006:1.
- Reglemente Uniformsbestämmelser 2015.
- Regleringsbrev 2003-06-18, Fi2003/ 3421 (delvis), Fi2003/948.
- Regleringsbrev 2012-01-26, S2011/6161/VS.
- Riks-Act, Till bestämmande af de genom Föreningen emellan Sverige och Norrige uppkomne Constitutionelle förhållanden, 31 juli resp. 6 augusti 1815, Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1816.
- Riksantikvarieämbetet, Handbok Förvaltning av kulturarv.
- Sakregister till rikets ständers protokoll med bihang för tiden från och med år 1809 till och med år 1866, bd 1-2, Stockholm, 1891-93.
- Société des Nations, Recueil des traités.
- Stockholms stad, Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 94, Utlåtande i fråga om Helgeandsholmens ordnande och hofstallets dermed sammanhängande flyttning till Artilleriplanen och närliggande mark, Bi-hang nr 32, handlingar, hörande till frågan om Helgeandsholmens ordnande, Stockholm 1877.
- Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia. (Cit. Svenska riksdags-akter.)
- Svenska riksrådets protokoll bd V (1635).
- Svensk författningssamling.
- Svenskt diplomatium.

Svenskt diplomatariums huvudkartotek.

Sveriges konstitutionella urkunder, Stockholm: SNS Förlag, 1999.

Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar.

Vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken, Länsstyrelsen i Stockholms län, Rapport 2012:33.

Årstrycket (Samlingar av separatträck av författningar före Svensk Författningssamling.)

Abrahamsson, Petter (red.): *Sveriges Rikes Lands-Lag*, Stockholm: Johan Henrich Werner, 1726.

Alm, Mikael och Vahlne, Bo (utg.): *Överkammarberrens journal 1778-1826. Ett gustavianskt tidsdokument*, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2010.

Backman, Johan Harder: *Ny lag-samling*, femte häftet, Örebro: N. M. Lindh, 1847.

[Bergfalk, Pehr Erik]: *Sammandrag af gällande författningar angående finansverket*, del 1, Författningarna rörande rikets finansverk, första häftet, Stockholm: Norstedts, 1866.

Collin, H. S. och Schlyter: C. J., *Samling af Sveriges Gamla Lagar*, bd 1-13, 1827-77.

Eckhardt, Karl August (red.): "Pactus legis Salicae" i *Monumenta Germaniae Historica*, Legum Sectio I, band 4:1, Hannover 1962.

Goldast, Melchior: *DD. NN. Imperatorum Augustorum, Caesarum Ac Regum S. Imperii Romano-Theutonici Recessus, Constitutiones, Ordinationes Et Rescripta*, bd 3, Offenbach 1610.

Hildebrand, Sune: *Hakvin Spegels dagbok*, Stockholm: Norstedts, 1923.

Holmbäck, Åke och Wessén, Elias: *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar*,

- Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen, Stockholm: Hugo Geber, 1933.
- Andra serien: Dalalagen och Västmannalagen, Stockholm: Hugo Geber, 1936.
- Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen, Stockholm: Hugo Geber, 1940.
- Fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen, Stockholm: Hugo Geber, 1943.
- Femte serien: Äldre Västgötalagen, Yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten, Stockholm: Hugo Geber, 1946.

Holmbäck, Åke och Wessén, Elias: *Magnus Erikssons landslag i nysvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek bd 6, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1962.

Holmbäck, Åke och Wessén, Elias: *Magnus Erikssons stadslag i nysvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek bd 7, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1966.

Klüber, Johann Ludwig (red.), *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815*, bd 6, Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke, 1816.

Krueger, Paul och Mommsen, Theodor (utg.), *Corpus Iuris Civilis*, bd 1, Berlin: Weidmann, 1872, bd 2, Berlin: Weidmann, 1884.

Lindberger, Anders (red.), *Förteckning över statliga utredningar 1904-1945*, Stockholm: Riksdagsbiblioteket, 1953.

Loenbom, Samuel S. (utg.): *Handlingar Til Konung Carl XI:tes Historia*, saml. 10, Stockholm: Salvius, 1769.

Modée, Reinhold Gustaf: *Utdrag utur alle [...] publique handlingar 1718-1794*, bd 1-15, Stockholm 1742-1829.

Sandahl, Daniel Magnus: *Svenska riksdagarnes från och med år 1786 till och med år 1866 tryckta protokoller med bibang*, Stockholm: Isaac Marcus, 1871.

Schmedeman, Johan: *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528 in til 1701 angående justitiæ och executions- äbrender, [...]*, bd 1-3, 1706.

Sjöberg, Nina (red.): *När svenskarna valde tronföljare. Handlingar från riksdagen i Örebro 1810*, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2010.

Stiernman, Anders Anton von: *Alla riksdagars och mötens beslut [...] 1521-1731*, bd 1-3, Stockholm: Joh. H. Werner, 1728-1733.

Thyselius, Erik: *Förteckning öfver komitébetänkanden afgifna under åren 1809-1894*, Stockholm 1896.

Wiktorsson, Per-Axel (utg.): *Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59*, bd 1-2, Skara: Föreningen för Västgötalitteratur, 2011.

12.1.5. Arkivalier och andra icke publicerade dokument

- Eskilstuna tingsrätts yttrande den 11 juni 2020 dnr 2020/95-54-4 till Förtjänstutredningen.
- Försvarsstaben, bet. av 1951 års krigsdekorationskommitté, 1952-05-23
- Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Ordensprotokoll vol. XXXII, 1946-50, A1a:32, vol. XXXIII, 1951-1955, A1a:33, vol. XXXV, 1961-65, A1a:35.
- Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, Handlingar rörande utredningen om ordensväsendets avskaffande, 1972-73, FXI:1, 3 och 5.
- Kungl. Maj:ts Ordens arkiv, jfr även Riksarkivet nedan.
- Lantmäteriet, utdrag ur fastighetsregistret 19 april 2021 samt akt D-2018-00597150.
- Lunds universitetsbibliotek, Handskriftssamlingen, De la Gardieska arkivet, Historiska handlingar, vol. 26:10 Karl XIII, Ordensväsendet 1811 "Förordning angående den Kungelige Carl den XIII:s Orden".
- Lunds universitetsbibliotek, Handskriftssamlingen, De la Gardieska arkivet, Historiska handlingar, vol. 26:10 Karl XIII, Ordensväsendet 1809–1817, "Kungl. Seraphimer Ordens Cassan". Räkenskapsredogörelser 1809, 1812-1817.
- Regeringen, beslut 2013-04-25, Ju2012/3914/L2, permutation avseende det s.k. Gallierafideikommisset.
- Regeringen, förordnande 1988-06-22, dnr 88-2288.
- Regeringen, protokoll vid regeringssammanträde 2019-10-24, dnr Ju2019/03414; 2019-12-05, dnr Ju2019/03986.
- Rigsarkivet, Kongehuset, diverse dokumenter 1668-1868, Christian VII:s anordning af den 23 september 1774, avskrivet av Ronny Andersen, oktober 2015.
- Riksarkivet, Finansdepartementet, Registratur 1847 januari-juni.
- Riksarkivet, Inrikescivilexpeditionen med föregångare, Renskrivna protokoll A1a:32, Registratur B1a:33, B1a:135.
- Riksarkivet, Kammarexpeditionen, Registratur B1a:20
- Riksarkivet, Konungahusens urkunder 1562-1958, Äktenskapskontrakt, vol. 46 a, 48 c, 58 a, 68 b.
- Riksarkivet, Kungliga arkiv, Handlingar rörande drottning Lovisa Ulrikas personliga förhållanden och egendom, K 268.
- Riksarkivet, Kungl. Maj:ts Ordens matriklar, D1:3, D1:5.
- Riksarkivet, Nationell arkivdatabas, Inledning till förteckning över arkivet Slottsbyggnadsdeputationen och Första slottsbyggnadsdirektionen 1685-1878.
- Riksarkivet, Riksdagsacta R 5035, Protokoll inför riksföreståndaren/konungen, protokoll och tal på rikssalen, 1809-10.
- Riksarkivet, Riksregistraturet 1676 B:422.
- Riksarkivet, Svea hovrätts arkiv, Kungliga bouppteckningar, E IXa:2, E IXa:9.
- Riksarkivet, Utskottshandlingar 1809-1866, Expeditionsutskottet, R 3851, Koncept till ständernas skrivelser.
- Riksarkivet, Utskottshandlingar 1809-1866, Statsutskottet, R 4195, Konceptbetänkanden 1809.
- Riksarkivet (Slottsarkivet), Gripsholms slotts arkiv, D1:23.
- Riksarkivet (Slottsarkivet), Riksmarskalksämberet, Hovordningar och hovjournaler, vol. D1:1.
- Riksarkivet (Slottsarkivet), Instruktioner, ceremoniel, gratifikation, utmärkelsetecken, matriklar m.m., vol. 1 nr 14 och vol. 2 nr 24.
- Riksmarskalksämberet, Hovstadga av Konungen fastställd den 24 november 2014. Instruktion för Hovmarskalksämberet, bilaga 2 till protokoll 2015-02-15 hållet inför H.E. Riksmarskalken. Instruktion för Riksmarskalksämberet med tillhörande funktioner, bilaga 1 till protokoll 2017-02-10 hållet inför H.E. Riksmarskalken. Instruktion för Ståthållarämbetet, bilaga 4 till protokoll 2018-08-30 hållet inför H.E. Riksmarskalken. Instruktion för Kungl. Husgerådskammaren med Bernadottebiblioteket, bilaga 3 till protokoll 2018-10-03 hållet inför H.E. Riksmarskalken.
- Riksmarskalksämberet, promemoria 2020-06-15, Kungliga Hovstaternas lösöreförvaltning; Stiftelseförordnande 17.6.2020, Konung Gustaf V:s stiftelse; Stiftelseförordnande 17.6.2020, Konung Carl XVI Gustafs

- stiftelse för förvaltning av statschefsgåvor; Stiftelseförordnande 17.6.2020, Kungl. Hovstallets stiftelse, Stiftelseförordnande 17.6.2020, Kronprinsessan Victorias stiftelse för förvaltning av gåvor.
- Riksmarskalksämberet, skrivelser om riksföreståndarskap 1988-06-20, 2019-10-15, 2019-11-18 och 2019-11-26.
- Riksmarskalksämberet, skrivelse av riksmarskalk Gunnar Brodin till regeringen 1996-07-30.
- Utrikesdepartementet, Allmänna föreskrifter för utrikesrepresentationen, cirkulär 182/1974 den 31 december 1974 samt föreskrifter 1988:9 och 1995:11.
- Överenskommelse 2000-03-01, Statens Fastighetsverk dnr 220-89/99.
- Överenskommelse 2007-06-27, Statens Fastighetsverk dnr 220-1859/07.
- Överenskommelse mellan Kungl. Hovstaterna och Statens fastighetsverk 2011-12-01.

12.2. Litteratur

12.2.1. Publicerade bearbetningar

- ”50 års trogen tjänst”, www.phaleristica.com, 15 februari 2017.
- ”Amiralen, kavassen och dragomanen”, www.phaleristica.com, 2 september 2020.
- ”Efternamnslösa Estelle i strid med svensk lag”, Språktidningens blogg 2012-03-29.
- ”För omsorgsfull renvård”, www.phaleristica.com, 23 augusti 2017.
- ”H.M. Konungens medalj”, www.phaleristica.com, 9 februari 2017.
- ”Hur stor är en medalj?”, www.phaleristica.org, 18 september 2020.
- ”Skatteverket medger – bryter mot lagen när det gäller prinsessan Estelle”, Dagens Juridik 2012-03-22.
- ”Vad gäller för postuma medaljer?”, www.phaleristica.com, 26 oktober 2015.
-
- ”C. A. J.”, recension av Tauson 1846 i *Frey. Tidskrift för vetenskap och konst* 1847.
- Alin, Oscar: *Kongl. Maj:ts rätt i fråga om dispositionen af besparingarna på de fasta anslagen inom riksstatsens bufrudtitlar*, Stockholm: Norstedts, 1894.
- Allen, J. G.: ”The Office of the Crown” i *Cambridge Law Journal*, 77 (2), 2018.
- Alm, Mikael: *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772-1809*, Stockholm: Atlantis, 2002.
- Almquist, Joh. Ax.: *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden*, del 1, Stockholms och Uppsala län, bd 1, Stockholm: Norstedts, 1931.
- Almquist, J. E.: ”Juridisk litteraturhistoria. Kommentatorerna under perioden 1530-1630” i *Svensk juristtidning* 1943.
- Andersson, Ingvar: ”Förebilden för Gustav Vasas arvförening” i *Scandia* 1934.
- Areen, Ernst E.: *De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer. Heders- och minnestecken från 1500-talet till våra dagar*, Stockholm: J. Beckman, 1938.
- Areen, Ernst E. och Lewenhaupt, Sten: *De nordiska ländernas riddarordnar*, band 1-2, Stockholm: AB Svensk litteratur, 1942.
- Bagehot, Walter: *The English Constitution*, London: Chapman and Hall, 1867.
- Bartholdy, Nils G.: ”Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie” i Mogens Bencard och Tage Kaarsted, *Fra korsridder til ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Odense: Odense universitetsforlag, 1993.
- Bartlett, Robert: *Blood Royal. Dynastic Politics in Medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Bauer, Volker: *Hofökonomie. Der Diskurs über den Fürstenhof in Zeremonialwissenschaft, Hausväterliteratur und Kameralismus*, Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997.
- Begent, Peter J. och Chesshyre, Hubert: *The Most Noble Order of the Garter 650 Years*, London: Spink, 1999.
- Berch, Carl Reinhold: *Beskrifning öfver svenska mynt och kongl. skåde-penningar*, Uppsala och Åbo, 1773.

- Berger, Ossian: *Om arfsrätten till Sverges och Norges riken*, Uppsala: Akademiska boktryckeriet, 1877.
- Berggrav, Eivind: *Märtha. Norges kronprinsesse 1929-1954. En minnebok*, Oslo: Gyldendal, 1955.
- Berglund, Anders: "Långt före Olof Skötkonung. Om projektet kring Husaby, Västergötland" i Olausson (red.) 2000.
- Bergman, Torbjörn: "Multiple Goals and Constitutional Design: How the Swedish King Lost His Formal Powers" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1992.
- Bergroth, Tom C.: "Dannebrogordenens udvidelse 1808 med Æreslegionen som forbillede" i *La Légion d'Honneur et l'Ordre du Dannebrog. Æreslegionen og Dannebrogordenen*, København: Ordenskapitlet, 1982.
- Bergroth, Tom C.: "'En Svensk Riddare=Orden'. Kring instiftandet av ett ordensväsende i Sverige år 1748" i *Livrustkammaren* 1997-98.
- Bergroth, Tom C.: *Kungliga Carl den XIII:s Orden*, Stockholm: Svenska Frimurare Orden, 2002.
- Bergroth, Tom C.: "The Royal Order of Charles XIII – the Fifth Swedish Order" i Antti Matikkala och Staffan Rosén (red.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015.
- Bergroth, Tom C.: "Hertig Johans politiska intentioner – heraldikens bildspråk i maktsyfte" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 12 nr 116 (temanummer Nordiske hertugvåbener), 2017.
- Bexhed, Jan Mikael: "Den kungliga dispositionsrätten till fast egendom" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2020.
- Biewer, Ludwig: "Kreuzessymbolik und Wappenwesen der Johanniter. Ein Beitrag zur ordensritterlichen Heraldik" i *Herold-Jahrbuch*, neue Folge, bd 25, Berlin: Herold, 2020.
- Björkdahl, Ulf: "Om kungens äng i Kungsängen" på www.ulfbjorkdahl.se (2020-11-19).
- Björne, Lars: *Nordisk rättskällelära. Studier i rättskälleläran på 1800-talet*, Rättshistoriskt bibliotek, bd 46, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1991.
- Björne, Lars: *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia Del III 1871-1910*, Rättshistoriskt bibliotek bd 60, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2002, s. 208-272.
- Black, Gillian och Agnew of Lochnaw, Sir Crispin: "The significance of status and genetics in succession to titles, honours, dignities and coats of arms: Making the case for reform" i *Cambridge Law Journal*, vol. 77, nr 2, 2018.
- Blanco, Luigi: *Le origini dello Stato moderno. Secoli XI-XV*, Roma: Carocci, 2020.
- Blomberg, Hugo: *Svenske statsrätt. Föreläsningar*, första häftet, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1904; andra häftet, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1906 (sidnumreringen är gemensam och verket kallas Blomberg 1904-06).
- Blomberg, Hugo: *Ur föreläsningar i svenske statsrätt*, 2 uppl., Stockholm och Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1911.
- Blumfeldt, Evald: "Slottsarkivet" i *Meddelanden från svenska Riksarkivet* 1962-66.
- Bogdanor, Vernon: *The Monarchy and the Constitution*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Boulton, D'Arcy Jonathan Dacre: "Classic Knighthood as Nobiliary Dignity: The Knighting of Counts and Kings' Sons in England, 1066-1272" i Stephen Church och Ruth Harvey (red.), *Medieval Knighthood V. Papers from the sixth Strawberry Hill Conference 1994*, Woodbridge: The Boydell Press, 1995.
- Boulton, D'Arcy Jonathan Dacre: *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in later Medieval Europe 1325-1520*, 2 uppl., Woodbridge: The Boydell Press, 2000.
- Bramstång, Gunnar: "Preliminärt utlåtande angående Konungens rätt att disponera vissa slott och parker m.m.", bilaga 10 till konstitutionsutskottets bet. 1969:51.
- Bramstång, Gunnar: "Konungens personliga rättsställning med särskild hänsyn till immunitetsfrågor. Några reflexioner med anledning av grundlagberedningens förslag till ny regeringsform" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1972.
- Bramstång, Gunnar: "Kvinnlig tronföljd – en tillbakablick utifrån vår nuvarande successionsordning" i *Rättshistoriska studier* bd 11, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1985.
- Bramstång, Gunnar: *Tronrätt, bördstitel och bustillhörighet. Några anteckningar*, Lund: Juristförlaget, 1990.
- Bramstång, Gunnar: "Konungens dispositionsrätt till Kungl. Djurgården. Några anteckningar med anledning av en hovrättsdom" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1991.
- Bramstång, Gunnar: "Att vara eller icke vara prins – det är frågan" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1994.

- Bramstång, Gunnar: "Kungl. Maj:ts Ordens rättsliga status. Ett blygsamt bidrag till diskussionen kring bl.a. myndighetsbegreppet i relation till konungen underställda organ", i Lena Marcusson (red.), *Festskrift till Fredrik Sterzel*, Uppsala: Iustus, 1999.
- Braunstein, Christian: *Utmärkelseecken på militära uniformer*, Stockholm: Statens Försvarshistoriska Museer, 2007.
- Brazier, Rodney: "The Monarchy" i Vernon Bogdanor (red.), *The British Constitution in the Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Brink, Stefan: "Nordens husabyar – unga eller gamla?" i Olausson 2000.
- Brink, Stefan: "The Origins of the Swedish Medieval Laws – a State of the Art, from My Perspective" i Per Andersen m.fl. (red.), *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? – Ten Years After*, Copenhagen: DJØF, 2014.
- Broomé, Gustaf: *Framställning af svenska lagstiftningen angående statsreligion och religionsfrihet*, Lund: Berlingska, 1861.
- Broomé, Gustaf: *Allmänna civilprocessen enligt svensk gällande rätt*, Lund: Gleerup, 1882.
- Brundin, Margareta och Isberg, Magnus (red.): *Maktbalans och kontrollmakt. 1809 års händelser, idéer och författningsverk i ett tvåhundraårigt perspektiv*, Stockholm: Sveriges riksdag, 2009.
- Brunius, Jan och Asker, Björn: *Änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1660-1719*, Historiska serien nr 26, Stockholm; Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2011.
- Buckley, Veronica: *Kristina. Sveriges drottning*, Stockholm: Bonnier, 2004.
- Bujak, Edward: "Foreign warrants" i Heald 2003.
- Bull, Thomas: "Konstitutionella snedsteg – en studie av svensk trohet mot grundlag" i Eivind Smith och Olof Petersson (red.), *Konstitutionell demokrati*, Stockholm: SNS, 2004.
- Bull, Thomas: "Institutions and Divisions of Power" i Helle Krunke och Björg Thorarensen (red.), *The Nordic Constitutions. A Comparative and Contextual Study*, Oxford: Hart Publishing, 2018.
- Bull, Thomas och Sterzel, Fredrik: *Regeringsformen. En kommentar*, 4 uppl., Lund: Studentlitteratur 2019.
- Bylander, Eric: "Den 'siste' svenske hertigen Karl Filip och hans vapen" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 12 nr 116 (temanummer Nordiske hertugvåbener), 2017.
- Bäcklund, Agneta m.fl.: kommentar till brottsbalken, Juno.
- Bäärnhelm, Göran: *Magnus Erikssons landslag. Latinsk översättning (ca år 1500) av Ragvald Ingemundsson. Lib. V-XV*, Stockholm: Stockholms universitet, 1980.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang: "Der deutsche Typ der konstitutionellen Monarchie im 19. Jahrhundert" i dens., *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.
- Böttiger, John: *Stockholms slott. Vägledning för besökande*, Stockholm 1910.
- Böttiger, John: *Rosendals slott. Historik och vägledning*, Stockholm 1913.
- Böttiger, John: *Kort vägledning för besökande å Drottningholms slott*, 1932.
- Carlson, Fredrik Ferd.: *Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset*, bd 3, Carl XI 2, Stockholm: Norstedt, 1874.
- Carlsson, Ingemar: *På lögnens väg. Historiska bedrägerier och dokumentförfälskningar*, Lund: Historiska Media, 1999.
- Cederschjöld, P. G.: *Försök at bringa Sveriges grundlagar i system. Med anmärkningar, til hjelpreda för riksdagsmän*, Stockholm: Carl Deleen, 1828.
- [Celsius, Olof]: *Dissertatio historica de ordinum equestrium in Svecia usu antiquo et hodierno, quam consensu ampliss. facult. phil. Upsal. præsidi [...] Olavo O. Celso [...] publico bonorum examini subicit Henricus Rosenstierna [...] In audit Carol. maj. d. XIX Decemb. anni MDCCXLVIII. Horis ante meridiem consuetis*, Uppsala 1748.
- Clason, Sam.: *Till reduktionens förhistoria, gods- och ränteafsöndingarna och de förbudna orterna*, Upsala: Akademiska bokhandeln, 1895.
- Colombo, Paolo: "Una sfida accolta: la monarchia come oggetto di studio della Storia costituzionale" i *Giornale di Storia Costituzionale* 36, 2018.
- Cox, Noel: "The principles of international law governing the Sovereign authority for the creation and administration of Orders of Chivalry" i Rory Stanley (ed.), *Féil-Scribhinn Liam Mhic Alasdair – Essays Presented to Liam Mac Alasdair*, Genealogical Society of Ireland, Dublin, 2009.
- Dahlbergh, Erik: *Svecia Antiqua et Hodierna*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1924.

- Dahlbäck, Göran: "Norra Djurgården under 700 år" i *Studier i idrott, historia och samhälle tillägnade professor Jan Lindroth på hans 60-årsdag 23 februari 2000*, Stockholm: HLS Förlag, 2000.
- Dahlman, Christian: *Neutralitet i juridisk forskning*, Lund: Studentlitteratur, 2006.
- Dalnäs, Torbjörn: "Medalj: För mod och rådighet till sjöss under farofylld tid" i *Sjöfartstidningen* 2015.
- De Geer, Louis: *Minnen*, 2 uppl., del 1, Stockholm: Norstedts, 1906.
- Deimling, Barbara: "The Courtroom. From Church Portal to Town Hall" i Wilfried Hartmann och Kenneth Pennington, *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2016.
- de Loÿe, Georges: "Origine des armoiries royales de Suède à trois couronnes" i *Comunicaciones al XV congreso internacional de las ciencias genealogica y heraldica*, bd 2, Madrid: Instituto Salazar y Castro, 1983.
- de Loÿe, Georges: "Om ursprunget till det svenska riksvapnet Tre Kronor" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 6, nr 54, 1986.
- Denza, Eileen: *Diplomatic Law. Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, 4 uppl., Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Diem, Peter: *Die Symbole Österreichs. Zeit und Geschichte in Zeichen*, Wien: Kremayr & Scheriau, 1995.
- du Plessis, Paul: *Borkowski's Textbook on Roman Law*, 4 uppl., Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Döberl, Mario: "Ferne Welten im Spiegel von Zelten – Die Kaiserliche Zeltkammer im Jahr 1678" i *Waffen- und Kostümkunde*, 53/1, 2011.
- Eichhorn, Karl Friedrich: *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, 5 uppl., bd 2, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1843.
- Eka, Anders: "Svensk Juristtidning och statsrätten" i *Svenske juristtidning 100 år*, Uppsala: Iustus, 2016.
- Eka, Anders; Hirschfeldt, Johan; Jermsten, Henrik och Svahn Starrsjö, Kristina: *Regeringsformen. En kommentar*, 2 uppl., Stockholm: Karnov, 2018.
- Eka, Anders: "Några tankar om Lagrådets ställning" i Anna Skarhed m.fl. (red.), *Ord och rätt. Festskrift till Hans-Gunnar Axberger*, Visby: Eddy.se, 2020.
- Ekman, Tomas: "Item Husaby in Niericia... En orientering om Husby i Glanshammar, med anledning av de arkeologiska undersökningarna åren 1997-98" i Olausson 2000.
- Ekroth, Jesper: *JO-ämbetet. En offentligrättslig studie*, Stockholm: Stockholms universitet, 2001.
- Elgqvist, Eric: *Ullvi och Götevi. Studier rörande götalandskapens införlivande med svearäldet*, Lund: Olins antikvariat, 1947.
- Eliasson, Ingemar: "Har lagstiftaren lämnat statschefen i sticket?" i *Årsbok 2012*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2012.
- Elm, Kaspar: "Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden" i *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Vorträge und Forschungen herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, bd XXVI, Sigmaringen: Thorbecke, 1980.
- Elmroth, Ingvar: *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720-1809*, Lund: Gleerups, 1962.
- Envall, Petrus: *Husaby och Husum. Filologisk, geografisk och historisk ortnamnsanalys*. Ortnamn och kulturhistoria 1, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1960.
- Eriksson, Thomas: "Napoleon gör Carl Philip till arvinge" i *Svenska Dagbladet*, Under strecket 2005-12-08.
- Fahlbeck, Erik: *Om förvärv och förlust av Sveriges krona jämte andra samhällstudier*, Stockholm: Norstedt, 1955. (Cit. Fahlbeck 1955)
- Fahlbeck, Erik: "Ett fullmaktsstadgande i successionsordningen" i *Festskrift till Nils Herlitz*, Stockholm: Norstedts, 1955.
- Fahlbeck, Pontus: *Regeringsformen i historisk belysning*, Stockholm: Norstedts, 1910.
- Favyn, André: *Le théâtre d'honneur et de chevalerie [...]*, Paris 1620, del II.
- Ferlin, P. R.: *Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende*, bd 1, Stockholm: P. G. Berg, 1858.
- Fleetwood, Harald: *Svenska medeltida kungasigill*. Första delen, Stockholm 1936; Andra delen, Stockholm 1942.

- Flemberg, Marie-Louise: *Filippa. Engelske prinsessa – nordisk unionsdrottning*, Stockholm: Santérus, 2014.
- Friedner, Lars: ”Staten som part i tvistemål” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1992.
- Frier, Bruce W. och McGinn, Thomas A. J.: *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Fulton, Torbjörn: ”Det karolinska Strömsholm” i Eva-Lena Karlsson och Rebecka Millhagen (red.), *Strömsholms slott*, Stockholm: Byggförlaget, 2005.
- Fåhræus, E. och Fåhræus, Ol. Im.: *Administrativ och statistisk handbok, såsom bihang till Sveriges statskalender*, 3 uppl., Stockholm: Norstedt, 1872.
- Giesey, Ralph E.: *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Genève: Droz, 1960.
- Giesey, Ralph E.: *Cérémonial et puissance souveraine. France, XVe – XVIIe siècles*, Cahier des Annales no 41, Paris: Armand Colin et EHESS, 1987.
- Gissel, Svend: ”Om medgift, morgengave og livgeding i de nordiske kongehuse i middelalderen” i *Innsikt og utsyn. Festskrift til Jørn Sandnes*, Trondheim: Historisk institutt, 1996.
- Giuliani, Adolfo: ”What is comparative legal history? Legal historiography and the revolt against formalism, 1930–60” i Olivier Moréteau, Aniceto Masferrer och Kjell Å. Modéer, *Comparative legal history*, Cheltenham: Edward Elgar, 2019.
- Grundberg, Leif: ”Husabyar i Norrland? Undersökningar kring Hälsingelagens Uppsala öd” i Olausson (red.) 2000.
- Grundberg, Malin: *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Lund: Nordic Academic Press, 2005.
- Gunnarsson, Maria och Gunnarsson, Erik (red.): *Konung Carl XVI Gustafs hovleverantörer*, Uppsala: Bild & kultur, 1999.
- Gunnarsson, Maria och Hedberg, Annika (red.), *Kunglig hovleverantör*, Skyllberg: Bild & Kultur, 2011.
- Hager, Richard: ”Jordägandets frihet och jordabalken” i *Svensk juristtidning* 2013.
- Hagman, Konrad: *Sveriges grundlagar med förklaringar, bihang och register*, Stockholm: Norstedts, 1902.
- Hanqvist, Dan: ”Riksbankens uppgifter och ställning” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2005.
- Harrison, Dick: *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige*, Stockholm: Ordfront, 2002.
- Hazell, Robert och Morris, Bob (red.): *The Role of Monarchy in Modern Democracy. European Monarchies Compared*, Oxford: Hart publishing, 2020.
- Heald, Tim: *A Peerage for Trade. A History of the Royal Warrant*, London: The Royal Warrant Holders Association, 2003.
- Hedemann, Markus: ”Unionsbrevets kongelige program og krigen om Slesvig” i *Scandia* 2011.
- Heffter, August Wilhelm: *Die Sonderrechte der souveränen und der mediatisierten vormals reichsständischen Häuser Deutschlands*, Berlin: E. H. Schröder, 1871.
- Heidbrink, Jakob: ”Offentlighetsrättsliga korporationer i svensk rätt: ett regleringsinstrument med framtid?” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2020.
- Hellberg, Lars: ”Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av ett forskningsprojekt” i *Namn och bygd*, 2013.
- Hellquist, Elof: *De svenska ortnamnen på -by. En översikt*, Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället, 1918.
- Herlitz, Nils: *Om lagstiftning genom samfälliga beslut av konung och riksdag. Studier i svensk statsrätt*. Stockholm: Norstedt, 1930.
- Herlitz, Nils: *Grunddragen av det svenska statsskickets historia*, 3 uppl., Stockholm: Norstedts, 1946.
- Heuschling, Luc: *Le citoyen monarque. Réflexions sur le grand-duc, la famille grand-ducale et le droit de vote*, Windhof: Promoculture-Larcier, 2013.
- Heymowski, Andreas: ”Rosersberg – ett kungligt lustslott 1760-1860” och ”Rosersberg efter 1860 – skola och byggnadsminne” i Ursula Sjöberg (red.), *Rosersbergs slott*, Stockholm: Byggförlaget, 2005.

- Hildebrand, Bror Emil: *Sveriges och Svenska Konungabusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer*, del 1, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1874, och del 2, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1875.
- Hildebrand, Emil: *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar*, Stockholm: Norstedts, 1896.
- Hildebrand, Hans: "Heraldiska studier. I. Det svenska riksvapnet" i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 7, 1884-85.
- Hildebrand, Karl-Gustav: "Gustav Vasas arvförening, dess medeltida bakgrund och förutsättningar", i *Historisk tidskrift* 1934.
- Hillenbrand, Markus: *Fürstliche Eheverträge. Götterfer Hausrecht 1544-1773*, Rechtshistorische Reihe 141, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996.
- Hjelm, Lennart: *Från kungsladugård till lantbruksuniversitet. Lantbrukets läro- och forskningsanstalter i tvåhundraårig utveckling*, Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet, 1977.
- Hofverberg, Stig: *Om riksföreståndarskap*, Göteborg 2001.
- Holmberg, Erik; Stjernquist, Nils; Isberg, Magnus; Eliason, Marianne och Regner, Göran: *Grundlagarna. Regeringsformen, successionsordningen, riksdagsordningen*, 2 uppl., Stockholm: Norstedts juridik, 2006.
- Hornwall, Gert: *Regeringskris och riksdagspolitik 1840-1841*, Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1951.
- Hyenstrand, Åke: *Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974.
- Häthén, Christian: *Stat och straff. Rättshistoriska perspektiv*, Lund: Studentlitteratur, 2004.
- Höglund, Olle: *Namnlagen. En kommentar*, 2 uppl., Stockholm: Norstedts juridik, 1998.
- Höjer, Torvald T:son: *Carl XIV Johan. Del 2. Kronprinstiden*, Stockholm: Norstedts, 1943.
- Ibbetson, David: "Comparative legal history. A methodology" i Anthony Musson och Chantal Stebbings (red.), *Making legal history. Approaches and Methodologies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Inger, Göran: *Svensk rättshistoria*, Lund: Liber, 1980.
- Isberg, Magnus och Eliason, Marianne: kommentar till regeringsformen, successionsordningen m.m., Juno.
- Janzon, Kaj: *Vapenlikhetsfällan. Vapen- och sigillbruk under svensk medeltid. En introduktion för släkthistoriker, jämte rättelser till Svenska medeltidsvapen*, Stockholm: Svenska genealogiska samfundet, 2015.
- Jensen, Ulf: kommentar till jordabalken, Juno.
- Jonshult, Bengt Gustaf: *Kungl. Patriotiska Sällskapets medaljer och hedersbelöningar*, Stockholm: Kungl. Patriotiska Sällskapet, 2019.
- Kantorowicz, Ernst H.: *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press, 2016 (1957).
- Karling, Sten: *Svartsjö slott. Ett bidrag till dess historia*, Göteborg (särtryck), 1930.
- Karlsson, Eva-Lena och Millhagen, Rebecka (red.), *Strömsholms slott*, Stockholm: Byggförlaget, 2005.
- Keen, Maurice: *Chivalry*, New Haven/London: Yale University Press, 1984.
- Kehoe, Dennis P.: "Approaches to Profit and Management in Roman Agriculture: The Evidence of the Digest" i Jesper Carlsen m.fl. (red.), *Landuse in the Roman Empire*, Rom: Accademia di Danimarca, 1994.
- Key-Åberg, Karl Vilh. Vikt.: *Om konunga- och tronföljareval ur svensk historisk och statsrättslig synpunkt*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1888.
- Kirste, Stephan: *Theorie der Körperschaft des öffentlichen Rechts. Verwaltungshistorische, organisationstheoretische und verwaltungsorganisationsrechtliche Aspekte*, Heidelberg: Universitätsbibliothek Heidelberg, 2017.
- Kjaer, Morten och Vogt, Helle: *En dansk retshistorie*, København: Ex Tuto, 2020.
- Kjellén, Rudolf: "Prins eller enskild man? Några ord i en statsrättslig tvistefråga" i *Ny Svensk Tidskrift* 1890.
- Klackenberg, Henrik: "Expanding frontiers: provincial arms in the kingdom of Sweden 1550-1700" i *Genealogica & Heraldica, XXX International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Maastricht 2012*, 's-Gravenhage: Stichting De Nederlandse Leeuw, 2014.
- Klackenberg, Henrik: "The Greater Coat of Arms of Sweden from c. 1450 until Today" i Elin Galtung Lihaug (red.), *Genealogica & Heraldica, Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation, XXXI International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Oslo 2014*, Oslo: Slekthistorisk Forlag, 2015.

- Klackenberg, Henrik: "Svenska medeltida hertigars heraldik" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 12, nr 116 (temanummer Nordiske hertugvåbener), 2017.
- Kullberg, Anders: *Joban Gabriel Stenbock och reduktionen*, Stockholm: Esselte studium, 1973.
- Kumlien, Mats: *Professorspolitik och samhällsförändring. En rättshistorisk undersökning av den svenska förvaltningsrättens uppkomst*, Rättshistoriskt bibliotek bd 74, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2019.
- Lagerroth, Fredrik: *Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång*, Lund: Gleerup, 1928.
- Lagerroth, Fredrik: "Ständernas makt över statsreglering och beskattning" i *Sveriges Riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning*, Stockholm: Riksdagen, 1934, avd. 1, bd 6, del 2.
- Lagerroth, Fredrik: "Svensk konungs ställföreträdare. Om proveniens och tolkning av 1809 års RF §§ 39-43 och 91-95 i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1939.
- Lagerroth, Fredrik: "Kvinnlig tronföljd. En statsrättslig analys och en författningshistorisk exposé" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1966.
- Lagerroth, Fredrik: *Den svenska monarkin inför rätta. En författningshistorisk exposé*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1972.
- Laine, Merit: "En Minerva för vår Nord". *Lovisa Ulrika som samlare, uppdragsgivare och byggherre*, Uppsala: Merit Laine, 1998.
- Larsson, Lars-Olof: *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*, Stockholm: Prisma, 1997.
- Larsson, Mats G.: *Hamnor, husbyar och ledung*, Report series no. 29, 1987.
- Larsson, Mats G.: *Färder till Sveriges födelse. En samlingsutgåva av Svitjod. Resor till Sveriges ursprung, och Götarnas riken. Upptäcktsfärder till Sveriges enande*, Stockholm: Atlantis, 2004.
- Larsson, Nils och Synnergren, Stieg: kommentar till jordabalken, Juno.
- Lassen, Bengt: "Högsta Domstolens byggnad" i *Svenske juristtidning* 1949.
- Lavin, Rune: *Viteslagstiftningen*, JUNO version 3B per 1 oktober 2019.
- Legnér, Mattias och Geijer, Mia: *Kulturarvet och komforten. Inomhusklimatet och förvaltningen av kulturhistoriska byggnader och samlingar 1850-1985*, Klintehamn: Krilon, 2015.
- Lepetit, Jean-Paul: "La Constitution suédoise de 1720. Première constitution de la liberté en Europe continentale" i *Jus Politicum*, 9, 2012.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montaillou. En fransk bondby 1294-1324*, Stockholm: Natur & Kultur, 2019.
- Letto-Vanamo, Pia: "Synpunkter på rättens begreppshistoria" i *Historisk Tidsskrift för Finland*, 2007 bd 92.
- Lind, Göran och Walin, Gösta: kommentar till ärvdabalken, Juno.
- Linde, Lars Gustaf: *Systematisk framställning av svenska kameral-lagfarenbeten*, 2 uppl., Örebro: N. M. Lindh, 1867.
- Linde, Lars Gustaf: *Svenska Ekonomi-Lagfarenbeten*, 2 uppl., Stockholm: F. & G. Beijer, 1868.
- Linde, Lars Gustaf: *Svenska Ekonomi-Lagfarenbeten*, 2 uppl., Stockholm: F. & G. Beijer, 1868.
- Lindgren, Torgny: "'Hedersbelöning för nit och redlighet i rikets tjänst'. Till medaljens tidigaste historia" i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1959. (Cit. Lindgren 1959.)
- Lindgren, Torgny: "Iuvat indulgere labori. En hittills obeaktad kungl. belöningsmedalj" i *Nordisk Numismatisk unions medlemsblad*, 1959.
- Lindgren, Torgny: "'För befrämjad vaccination'. Till vaccinationsmedaljens tidigaste historia" i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1961.
- Lindgren, Uno: *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, Lund: Gleerup, 1951.
- Lindgren, Uno: "Nytt om 'Sveriges tree Chronor'" i *Heraldisk Tidsskrift* bd 5, nr 49-50, 1984.
- Lindqvist, Thomas: "Husabyar – en inledning" i Olausson (red.) 2000.
- Line, Philip: *Kingship and State Formation in Sweden 1130-1290*, Leiden/Boston: Brill, 2007.
- Ljungman, Carl Fredrich: *En kort beskrifning, om Gripsbolms slott, som innefattar dess åtskilliga förändringar ifrån sitt första til närvarande tid, så långt, som svenska historien, publique handlingar och tilförlätelige Wittnesbörd gifver anledning*, Stockholm 1755.

- Ljungqvist, Fredrik Charpentier: *Lagfäst kungamakt under högmedeltiden. En komparativ internordisk studie*, Rättshistoriskt bibliotek bd 72, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2016.
- Ljungström, Lars: "En kunglig bostad" i Karlsson och Millhagen (red.) 2005.
- Lundberg, Birger: *Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1972.
- Lundberg, Oskar: "Det forntida Uppland och havet" i *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1915.
- Lundberg, Stig: "Olof Skötkonung och Husaby" i Olausson (red.) 2000.
- Lundequist, Nils: *Stockholms Stads historia: från Stadens anläggning till närvarande tid*, bd 1, Stockholm 1828.
- Lundevall, Peter: *Djurgården. Kungens och folkets park*, Stockholm: Stadsbyggnadskontoret, 1997.
- Lyrevik, Thomas: *Den kungliga kleptokratin. Makt, manipulation, berikning*, Göteborg, Bokförlaget Korpen, 2018.
- Löfström, Karl: *Kungl. medaljen Illis quorum meruere labores*, Stockholm: Nordisk Rotogravyr, 1933.
- Löfström, Karl: *Kungl. medaljen Litteris et artibus*, Stockholm: Nordisk Rotogravyr, 1935.
- Löfström, Karl: *Sveriges riddarordnar*, Stockholm: Steinsviks, 1948.
- Löfström, Karl: "Regeringsformen § 39" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1949.
- Löfström, Karl: "'För nyttiga uppfinningar'. En medaljhistorisk studie" i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1961.
- Lönnroth, Erik: *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning*, Göteborg: Wettergren och Kerber, 1940.
- Löwenhielm, Fredrik: "Belöningar och utmärkelsetecken. Gåvor, ordnar och medaljer" i Per Nordenvall (red.), *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Stockholm: Kungl. Maj:ts Orden, 1998. (Cit. Löwenhielm i Nordenvall (red.) 1998.)
- Löwenhielm, Fredrik: *Svenska ordnar och medaljer*, 2 uppl., Stockholm: Atlantis, 1998. (Cit. Löwenhielm 1998.)
- Malmgren, Robert: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 1 uppl., Stockholm: Norstedts, 1921.
- Malmgren, Robert: *Sveriges författning. En lärobok i svensk statsrätt*, del 1, 2 uppl., Malmö, 1948; del 2, Malmö 1941.
- Malmgren, Robert: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 5 uppl., Stockholm: Norstedts, 1947.
- Malmgren, Robert och Fahlbeck, Erik: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 7 uppl., Stockholm: Norstedts, 1957.
- Malmgren, Robert; Sundberg, Halvar G. F. och Petrén, Gustaf: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 10 uppl., Stockholm: Norstedts, 1968.
- Malmgren, Robert; Sundberg, Halvar G. F. och Petrén, Gustaf: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 11 uppl., Stockholm: Norstedts, 1971.
- Malmström, Carl: *Kungl. Djurgården i Stockholm. En skildring av dess historia och nutida naturparksområden*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1970.
- Manca, Anna Gianna: "La monarchia nella storia costituzionale del lungo Ottocento: Italia, Germania, Austria" i *Giornale di Storia Costituzionale* 36, 2018.
- Marcusson, Lena: *Offentlig förvaltning utanför myndighetsområdet*, Uppsala: Iustus, 1989.
- Matikkala, Antti: *The Orders of Knighthood and the Formation of the British Honours System 1660-1760*, Woodbridge: The Boydell Press, 2008.
- Matikkala, Antti: "Gustaf Adlerfelt, Orders of Knighthood and Charles XII" i Antti Matikkala och Staffan Rosén (red.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015.
- Matikkala, Antti: "Creating a 'Medieval Past' for the Swedish Orders of Knighthood" i Katie Stevenson och Barbara Gribling (red.), *Chivalry and the Medieval Past*, Woodbridge: The Boydell Press, 2016.
- Mattsson, Nils: "Hur bör en inkomstskatt utformas? En undersökning av motiven till de första moderna inkomstskatteförfattningarna" i *Historisk tidskrift* 1982.
- Maurenbrecher, Romeo: *Grundsätze des heutigen deutschen Staatsrechts*, 3 uppl., Frankfurt am Main: Varrentrapp, 1847.
- Modéer, Kjell Å och Häthén, Christian: *Kammarens jurister. Kammarrätten 1695-1995*, Stockholm: Nerenius & Santérus, 1995.

- Modéer, Kjell Å: *Juristernas nära förflutna. Rättskulturer i förändring*, Stockholm: Santérus, 2009.
- Modéer, Kjell Å: *Historiska rättskällor i konflikt. En introduktion i rättshistoria*, 3 uppl., Stockholm: Santérus, 2010.
- Mortimer, Richard: "Knights and Knighthood in Germany in the Central Middle Ages" i Christopher Harper-Bill och Ruth Harvey (red.), *The Ideals and Practice of Medieval Knighthood. Papers from the first and second Strawberry Hill conferences*, Woodbridge: The Boydell Press, 1986.
- Moser, Johann Jacob: *Teutsches Staats-Recht*, del 4, 2 uppl., Frankfurt und Leipzig, 1748; del 19, Leipzig und Ebersdorff in Vogtland: Bernhard Ehrenfrid Vollrath, 1745; del 35, Leipzig und Ebersdorff in Vogtland: 1748.
- Naumann, Christian: *Svenske statsförfattningsrätt*, bd 2, Lund: Berling, 1856-57.
- Naumann, Christian: *Svenske statsförfattningsrätt*, bd. 1, 2 uppl. Stockholm: Norstedts, 1879, bd 2, 2 uppl. Stockholm: Norstedts, 1880, bd 3, 2 uppl. Stockholm: Norstedts, 1881-83, bd 4, 2 uppl. Stockholm: Norstedts, 1883-84.
- Nelson, Alvar: *Rätt och ära. Studier i svensk straffrätt*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1950.
- Nergelius, Joakim: "Om grundlagstolkning, grundlagsvänlig lagtolkning och åsidosättande av grundlagsstridig lag" i *Svensk Juristtidning* 1996.
- Nergelius, Joakim: *Svenske statsrätt*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur, 2010.
- Nevéus, Clara och de Wærn, Bror Jacques: *Ny svensk vapenbok*, Stockholm: Streijffert, 1992.
- Nilsén, Per: *Att "stoppa munnen till på bespottare". Den akademiska undervisningen i svensk statsrätt under frihetstiden*, Rättshistoriskt bibliotek bd 59, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2001.
- Nilsson, Göran B.: "Handskriften B 59 och Yngre Västgötalagen" i Per-Axel Wiktorsson (utg.), *Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59*, bd 1-2, Skara: Föreningen för Västgötalitteratur, 2011.
- Nilsson, Göran B.: *Nytt ljus över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess*, Rättshistoriskt bibliotek bd 69, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2012.
- Nilsson-Stjernquist, Nils: *Riksdagen och kronans fasta egendom : tolkningen och tillämpningen av § 77 regeringsformen*, Lund, 1950.
- Nordenfalk, Carl: "En svensk vapenbok från år 1562. Ett nytt dokument till de svenska landskapsvapnens äldsta historia" i *Meddelanden från Riksberaldikerämbetet* 1940.
- Nordin, Jonas: *Frihetstidens monarki. Konungamaklet och offentlighet i 1700-talets Sverige*, Stockholm: Atlantis, 2009.
- Norman, Björn: "Slottsbyggnaden under 1800- och 1900-talen" i Karlsson och Millhagen (red.) 2005.
- Norrby, Göran: *Ordnade eliter. Organiseringen av Nordens statsbärande skikt 1660-1920*, Stockholm: Atlantis, 2011.
- Odén, Birgitta: *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet*, Lund: Gleerups, 1955.
- Olausson, Michael (red.): *En bok om Husbyar*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2000.
- Olausson, Magnus: "Trädgårdarna – från humlegård till ridbana" i Karlsson och Millhagen (red.) 2005.
- Olsson, Katarina: "Stiftelserna inom kulturområdet. En utredning av stiftelsernas rättsliga status", Underlag A till RiR 2019:10.
- Olsson, Martin: *Riddarholmskyrkan I. Byggnadshistoria*, Stockholm 1928, i Sigurd Curman och Johnny Roosval (utg.), *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Stockholms kyrkor* bd II hft. 1.
- Olsson, Martin: *Riddarholmskyrkan II, Fast inredning, inventarier och gravminnen*, Stockholm 1937, i Sigurd Curman och Johnny Roosval (utg.), *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Stockholms kyrkor* bd II hft. 2.
- Olsson, Martin: *Studier i Djurgårdsområdets invid Stockholm historia före år 1700*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1973.
- Palme, Sven Ulric: "Hövitsmän och husabymän" i *Scandia* 24, 1958.
- Peczenik, Aleksander: *Vad är rätt?* Stockholm: Norstedts, 1995.
- Peczenik, Aleksander: "Rättsordningens struktur" i *Svensk juristtidning* 1974.
- Peczenik, Aleksander: "Juridikens allmänna läror" i *Svensk juristtidning* 2005.
- Persson, Fabian: *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721*, Lund: Lunds universitet, 1999.
- Petrén, Gustaf och Ragnemalm, Hans: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, 12 uppl., Stockholm: Liber, 1980.

- Pettersson, Jonatan: "Husabyarna – en kritisk forskningsöversikt" i Olausson 2000.
- Pipping, Knut och Tengström, Leif: "Huset Vasa, Jagellonerna och Ivan IV Vasilievitj. Några hypoteser om de svenska landskapsvapnens uppkomst" i *Heraldisk Tidskrift*, bd 5, nr 49-50, 1984.
- Påhlsson, Leif: "Vasaorden 205 år" i *Skandinavisk Numismatik*, nr 6, 1977.
- Påhlsson, Leif: "Svenska officiella belöningsmedaljer" i *Svensk numismatisk tidskrift* 1987.
- Ragnemalm, Hans: "Regeringsformen 11:6. Överlämnande av förvaltningsuppgift till enskilt subjekt" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1976.
- Ragnemalm, Hans: "En diskret grundlagsändring" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1976.
- Rahmqvist, Sigurd: "Gamla Uppsala by – Upplands största" i *Från Östra Aros till Uppsala. En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala*, Uppsala stads historia VII, Uppsala 1986.
- Rangström, Lena: *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf*, Stockholm: Livrustkammaren/Atlantis, 2010.
- Rasmusson, Nils Ludvig: "Svenska ordensdekorationer på mynt. En heraldisk-numismatisk studie" i *Meddelanden från Riksberaldikerämbetet* 1940.
- Reuterskiöld, Carl Axel: *Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt*, bd 1, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1914.
- Reuterskiöld, Carl Axel: *Sveriges grundlagar* [---], bd 1, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1934; bd 3, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1937.
- Reuterskiöld, Carl Axel: *Folkrätt särskildt såsom svensk publik internationell rätt*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1928.
- Rexius, Gunnar: *Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan*, Uppsala/Leipzig: Akademiska bokhandeln/Harrassowitz, 1917.
- Roberts, Ivor: *Satow's Diplomatic Practice*, 7 uppl., Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Robertsson, Magna: *Personligt mod. Om krigsdekorationer som mjuk normstyrning under insatsen i Afghanistan åren 2008-2012*, Stockholm: Stockholms universitet, 2020.
- Rosén, Jerker: *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-1686. Studier rörande Karl XI:s skånska räfstepolitik och Skånes försvenskning*, Lund: Gleerup, 1944.
- Rosén, Jerker: *Kronoavsnödringar under äldre medeltid*, Lund: Gleerup, 1949.
- Rosén, Staffan: "From the Common History of the Russian and the Swedish Orders of Knighthood" och "Swedish Orders Today" i Antti Matikkala och Staffan Rosén (red.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015.
- Rudholm, Sten: "Allmän författningsrevision" i *Svensk juristtidning* 1954.
- Ruin, Olof: "Kung och statsminister. Från RF 1809 till RF 1974" i Brundin och Isberg 2009.
- Rydin, Herman Ludvig: *Föreningen emellan Sverige och Norge från historisk och statsrättslig synpunkt betraktad*, Uppsala: Edquist & Berglund, 1863.
- Rygh, Oluf: *Norske Gaardnavne. Forord og indledning*, Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner, 1898.
- Rönström, Emma: "Forskardebatten kring 1809 års regeringsform – Till frågan om grundlagens härkomst" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1997.
- Sagerlund, Vladimir A.: "Sveriges lilla riksvapen i Avignon – nya iakttagelser", *Heraldisk Tidskrift* bd 11, nr 108, 2013.
- Sandgren, Claes: "Är rättsdogmatiken dogmatisk?" i *Tidskrift för Rettsvitenskap* 2005.
- Sandgren, Claes: "Rättsanalytisk metod. En väg framåt?" i Gunnar Karnell (red.), *Liber Amoricum Jan Rosén*, Stockholm: Liber, 2016.
- Sanmark, Alexandra: *Viking Law and Order. Places and Rituals of Assembly in the Medieval North*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Scheffer, C. G. U.: "Trekronorsvapnets mecklenburgska ursprung" i *Heraldisk Tidskrift* bd 2, nr 12, 1965.
- Schreeb, Tor von: "Drabantromantik. Carl XV:s drabanter. Deras mundering och beväpning" i *Svenska vapen-historiska sällskapets skrifter*, Nya serien I, Stockholm 1951.
- Schrevelius, Fredrik: *Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civil-rätt*, första delen, 2 uppl., Lund: Berling, 1851.
- Schück, Henrik: "Uppsala Öd" i *Uppsala universitets årsskrift* 1914.

- Schück, Herman: *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2005.
- Seitz, Heribert: "Tre Kronor som europeisk symbol och svenskt riksvapen" i *Heraldisk Tidskrift* bd 1, nr 2, 1960.
- Seitz, Heribert: "Sveriges tre kronor – några reflexioner" i *Heraldisk Tidskrift* bd 1, nr 6, 1962.
- Seyler Gustav: *Geschichte der Heraldik. Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft*, Nachdruck (1885-1889) Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1970.
- Shakespeare, William: *Henry V*, i John Dover Wilson (red.), *King Henry V*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Shaw, Malcolm N.: *International Law*, 7 uppl. 2014, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Silfverstolpe, Gunnar Mascoll: *Kina slott. Vägledning för besökande*, Stockholm: Nord. rotogravyr, 1928.
- Sjöberg, Sten: *En furstlig svindel*, Stockholm: Tiden, 1978.
- Sjöström, Ingrid: "Ett kungligt lantställe i periferin. 1800-talet på Haga" i dens. (red.) *Haga. Ett kungligt kulturarv*, Stockholm: Votum, 2009.
- Skoog, Martin Neuding: *I rikets tjänst. Krig, stat och samhälle i Sverige 1450-1550*, Lund: Bokförlaget Augusti, 2018.
- Spens, Erik: "Sveriges riksvapen" i *Heraldisk Tidskrift* bd 5, nr 49-50, 1984.
- Stair Sainty, Guy och Heydel-Mankoo, Rafal (red.): *World Orders of Knighthood and Merit*, bd 1-2, Delaware: Burke's Peerage & Gentry, 2006.
- Steinnes, Asgaut: *Husebyar* (utgiven som separathäfte av Norsk Historisk Tidsskrift 1955:4), Oslo 1955.
- Sterzel, Fredrik: "Statschefens ställning" i *Författning i utveckling. Tjugo studier kring Sveriges författning*, Uppsala: Iustus, 2009. (Cit. Sterzel 2009.)
- Sterzel, Fredrik: "Finansmakten – centrum och periferi" i dens., *Författning i utveckling. Tjugo studier kring Sveriges författning*, Uppsala: Iustus, 2009. (Cit. Sterzel 2009 (Finansmakten).)
- Sterzel, Fredrik: *Finansmakten i författningen*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur, 2018.
- Stevenson, Katie: *Chivalry and Knighthood in Scotland 1424-1513*, Woodbridge: The Boydell Press, 2006.
- Stjernquist, Nils: *Ständerna, statsregleringen och förvaltningen*, Lund: Gleerup, 1946.
- Stjernquist, Nils: "Land skall med lag byggas. Sveriges författningshistoria" i *Sveriges konstitutionella urkunder*, Stockholm: SNS Förlag, 1999.
- Stjernquist, Nils, se även Nilsson-Stjernquist.
- Stollberg-Rilinger, Barbara: "Honores regii. Die Königswürde im zeremoniellen Zeichensystem der frühen Neuzeit" i Johannes Kunisch (red.), *Dreihundert Jahre Preußische Königskrönung. Eine Tagungsdokumentation*, Berlin: Duncker & Humblot, 2002.
- Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, bd 1, 1600-1800, München: C. H. Beck, 1988.
- Strömberg, Håkan: "'Allmänt' och 'enskilt' i den offentliga rätten" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1985.
- Strömberg, Håkan: *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*, 2 uppl., Lund: Juristförlaget, 1989.
- Strömholm, Stig: *Grundlagen, folket och etablissemangen. Till diskussionen om en ny regeringsform*, Stockholm: Norstedts, 1963.
- Sturluson, Snorre: *Nordiska kungasagor. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvasons saga*, Stockholm: Fabel, 1991.
- Sturluson, Snorre: *Nordiska kungasagor. Olav den heliges saga*, Stockholm: Fabel, 1992.
- Styffe, Carl Gustaf: *Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet, med anledning af den uppdiktade berättelsen om ett riksdagsbeslut på Helgeandsbolmen år 1282*, Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets-Akademiens handlingar, bd XXIV, Stockholm: Norstedts, 1864.
- Ståhl, Harry: *Ortnamn och ortnamnsforskning*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1970.
- Sundberg, Halvar G. F.: recension av Fahlbeck 1955, i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1957.
- Sunnqvist, Martin: *Släktvapenrätt. En jämförande studie av den historiska och nutida, engelska, tyska och svenska rättsliga regleringen av släktvapen och dess förhållande till varumärkesrätten*, Lund 2001.
- Sunnqvist, Martin: *Konstitutionellt kritiskt dömande. Förändringen av nordiska domares attityder under två sekel*, Rättshistoriskt bibliotek bd 71, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2014.

- Sunnqvist, Martin: ”Titulära svenska hertigars vapen från 1700-talet till nutiden” i *Heraldisk Tidskrift* bd 12, nr 116 (temanummer Nordiske hertugvåbener), 2017. (Cit. Sunnqvist 2017.)
- Sunnqvist, Martin: *Praktiskt konstitutionellt dömande. En handbok*, Lund: Lunds domar akademi, 2017.
- Sunnqvist, Martin och Wenander, Henrik: ”En offentligrättslig korporation under Monarken? Svenska Akademien och kungen i juridiskt perspektiv” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2018.
- Svanberg, Mikael: *Partierna och demokratin under författningsdebatten 1965-1980*, Göteborg: Daidalos, 2020.
- Svedelius, V. E.: ”Om Arfsrätten till Sveriges Krona” i *Tidskriften Frey*, 1843.
- Swedlund, Robert: *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1936.
- Sydow, Björn von: ”1809 års författningsverk – vad kan vi lära för framtiden” i Brundin och Isberg 2009.
- Talmon, Stefan: *Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile*, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Tarras-Wahlberg, Björn och Treslow, Kjell: *Kan kungadömet bevaras? Ett inlägg rörande monarkins ställning, republikdebatten och författningsfrågorna*, Stockholm: Horisont, 1968.
- Tauson, Gustaf: *Svenska kungsgårdars historia*, Lund: Berlingska boktryckeriet, 1846.
- Taylor, Craig: ”The Salic Law and the Valois succession to the French crown” i *French History*, 2001, vol. 15 (4).
- Taylor, Craig: ”The Salic Law, French Queenship and the Defence of Women in the Late Middle Ages” i *French Historical Studies*, 2006, vol. 29 (4).
- Theliander, Claes: ”Huseby-problemet’ – igen” i Olausson (red.) 2000.
- Thermænius, Edvard: *Kontrastsignationsinstitutet. Uppkomst och betydelseutveckling i samband med det konstitutionella styrelsesättets segertåg i Europa*, Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XVII, Lund: Gleerup, 1955.
- Thiry, Steven: *Matter(s) of State. Heraldic Display and Discourse in the Early Modern Monarchy (c. 1480-1650)*, Heraldic Studies 2, Ostfildern: Thorbecke, 2018.
- Thornefors, Christer: ”Näs annex 1:1 – en medeltida donation i nutidens rättsordning” i *Rätten och rättsfamiljer i ett föränderligt samhälle – rättshistoriskt och komparativt. Vänbok till Rolf Nygren*, Juridiska fakultetens i Uppsala årsbok 2011, Uppsala: Iustus, 2011.
- Tjerneld, Staffan: *Djurgården under 300 år. Illustrerad med sex djurgårdskartor*, Stockholm: Kungl. Djurgårdens förvaltning, 1980.
- Tollin, Clas: *Stockholm, Klara kloster och Kungsladugården*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2017.
- Torbacke, Jarl: ”Statschefen och regeringen” i *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*, Stockholm: Departementshistoriekommittén, 1990.
- Tuori, Kaarlo: ”Towards a Multi-Layered View of Modern Law” i *Justice, morality and society. A tribute to Aleksander Peczenik on the occasion of his 60th birthday 16 November 1997*, Lund: Juristförlaget, 1997.
- Tuori, Kaarlo: *Ratio and Voluntas. The Tension Between Reason and Will in Law*, Farnham: Ashgate, 2011.
- Twomey, Anne: ”From Bagehot to Brexit: The Monarch’s Rights to be Consulted, to Encourage and to Warn” i *The Round Table*, vol. 107, nr 4, 2018.
- Uggla, Erik T:son: ”Ordensväsendets vara eller icke vara” i *Heraldisk Tidskrift* bd 3, nr 27, 1973.
- Uhlenbrock, Henning: *Der Staat als juristische Person. Dogmengeschichtliche Untersuchung zu einem Grundbegriff der deutschen Staatsrechtslehre*, Berlin: Duncker & Humblot, 2000.
- Unger, Sven: ”Om avtals slut – särskilt om frågan: när upphör ett avtal som inte säger när det upphör?” i Severin Blomstrand m.fl. (red.), *Bertil Bengtsson 90 år*, Stockholm: Jure, 2016.
- Vabi, Nicklas: ”Statschefens offentligrättsliga status” i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2003.
- Varenius, Otto: *Om riksföreståndarskap enligt Sveriges och Norges grundlagar*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1891.
- Varenius, Otto: ”Några randanmärkningar till 1809 års regeringsform. Med anledning av prof. R. Malmgrens grundlagsedition” i *Svensk juristtidning* 1922.
- Varenius, Otto: ”§ 5 S. O.” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1924.
- Verwohlt, Ernst: ”Sveriges tre kronor” i *Heraldisk Tidskrift* bd 1, nr 5, 1962.

- Wadén, Ingel: "Utredning angående rätten till ersättningen för ön Guadeloupe", bilaga B till statsutskottets bet. 1957:177.
- Waller, Sture M. och Wetterberg, Örjan: "Regeringsformen § 39" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1949.
- Waller, Sture: "Karl Johan och rätten till Guadeloupe-medlen" i *Festskrift till Gottfrid Carlsson*, 1952.
- Wedberg, Birger: *Konungens högsta domstol 1809-1844*, Stockholm: Norstedts, 1940.
- Wenander, Henrik: "En princip om internationell öppenhet – 1 kap. 10 § regeringsformen och socialförsäkringsrätten" i *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2011.
- Wenander, Henrik: "The King and Public Power in the Minimalist Monarchy of Sweden" och "Political Functions of the Monarchy in Sweden" i Hazell och Morris 2020. (Cit. Wenander 2020.)
- Wenander, Henrik: "Vilket språk talar universitetet" i *Vetenskaps societetens i Lund årsbok* 2020.
- Wenander, Henrik: "The Ghost of the King: Traces of 'Royal Majesty' in the Swedish constitution of 1974" i Kjell Å Modéer (red.), *Legal History. Reflecting the past and the present. Current perspectives for the future*, Rättshistoriska studier band 29, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2021.
- Wernstedt, Folke: "Kungl. Svenska riddarordnarna. Historisk översikt" i H. J. S. Kleberg (red.), *Kungl. Svenska riddarordnarna*, bd I, Stockholm och Malmö: Skandinaviska Biografiska Förlaget, 1935.
- Wessén, Elias: "Birca och bjärkörätt" i *Namn och Bygd* 1923.
- Westermarck, Nils: *En studie i Djurgårdens äldre historia – kulturlandskapets utveckling*, Stockholm: Björkman, 1970.
- Wilson, John Dover (red.): *King Henry V*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Winberg, Christer: *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystem och ståndsprivilegier*, Rättshistoriskt bibliotek bd 38, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1985.
- Zalewski, Barbara: *Under kronen. Historien om den kongelige husholdning og hofleverandörerne gennem 800 år*, København: Nostra, 2000.
- Åberg, Alf och Terje, Ola: *Kungslott och adelsborgar från vasatiden*, Stockholm: Forum, 1966.
- Åberg, Alf, Ellehag, Claes och Hamilton, Anna: *Riddarhuset*, Stockholm: Byggförlaget, 1999.
- Åkerman, Sune: *Skattereformen 1810. Ett experiment med progressiv inkomstskatt*, Stockholm: Svenska Bokförlaget, 1967.
- Åmark, Karl: *Sveriges statsfinanser 1719-1809. Andra delen. Statsutgifter, statsinkomster och statsskuld*, Stockholm: Norstedt, 1961.
- Åqvist, Gösta: "Till den svenska regalrättens historia" i *Rättshistoriska studier*, bd 11, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 1985.
- Åse, Cecilia: *Monarkins makt. Nationell gemenskap i svensk demokrati*, Stockholm: Ordfront, 2009.
- Åström, Patrik: *Tendensen i Kristoffers landslag*, Uppsala: Svenska fornskriftssällskapet, 2016.
- Ögren, Mats (red.): *För Sverige – nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*, Stockholm: DN, 2006.
- Önnerfors, Elsa Trolle: *Justitia et prudentia. Rättsbildning genom rättstillämpning - Svea hovrätt och testamentsmålen 1640-1690*, Rättshistoriskt bibliotek bd 70, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2014.
- Øyrehagen Sunde, Jørn: *Speculum legale – rettspegelen*, Bergen: Fagbokforlaget, 2005.

12.2.2. Uppslagsverk, biografiska handböcker m.m.

Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte.

Hovkalender.

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Artiklarna "Husaby" och "Krongods" av Jerker Rosén i bd 7 resp. 9 cit. Rosén 1962 resp. 1964. Artikeln "Kungsgård" av Carl Göran Andræ i bd 9 cit. Andræ 1964.

Nationalencyklopedin.

Nordisk familjeboks uggleupplaga.

Ointroducerad adels kalender.

Ordenskalender.

Svenska akademiens ordbok.

Svenska Rang-Ordningarne, sådane de nu gälla och tillämpas, jemförde med enahanda Ordningar i Norge och Danmark, Stockholm: Samson & Wallin, 1865.

Svenskt biografiskt lexikon.

Svensk uppslagsbok.

Sveriges statskalender.

Amundsen, O. Delphin (red.): *Den kongelige norske Sanket Olavs orden 1847-1947*, Oslo: Grøndahl & son, 1947.

Bergensträhle, Edvard: *Svensket porträttgalleri. II. Kungl. svenska hofstaterna*, Stockholm: Hasse W. Tullberg, 1899.

Berger, Adolf: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: The American Philosophical Society, reprint 1991.

Cavallin, Chr.: *Latinskt skol-lexikon*, Stockholm: Bonnier, 1924.

Ekstrand, Viktor: *Svenska landtmätare. Biografisk förteckning, 1628-1900*, Stockholm: Sveriges lantmätareförening, 1896-1903.

Elgenstierna, Gustaf: *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, bd VII, Stockholm: Norstedts, 1932.

Nordenvall, Per (red.): *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Stockholm: Kungl. Maj:ts Orden, 1998.

Odén, K. G.: Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595-1900, Stockholm, 1902.

Simenstad, A.: *Norwegian War Decorations Awarded to Members of the British Armed Forces 1940-1945*, London: The London Stamp Exchange, 1990.

Swalin, Wilhelm: *Bidrag till Kongl. Maj:ts hofs personalhistoria under det senaste århundradet*, bd 1, Stockholm: Beckman, 1888.

Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket, bd 2, del 2, p(TH)-Ö, Lund: Berlingska, 1900-18.

12.2.3. Promemorior, otryckta uppsatser och andra ej publicerade texter m.m.

”Överenskommelsen 1809/10 sammafattning [sic] av dokumentation”. Promemoria.

Ahlberg, Anders: ”Den kungliga dispositionsrätten”, Promemoria 2006-05-05, rev. 2008-09-09, Statens Fastighetsverk dnr 230-2503/08.

Bartholdy, Nils G.: *Det danske kongevåben fra Valdemarerne til Frederik VI – studier i Danmarkshistoriens heraldiske spejl*, under publicering 2021. (Cit. Bartholdy 2021 med angivande av kapitel och avsnitt.)

Bohman, Maria: *De norrländska kungsgårdarna. Ett tvärvetenskapligt perspektiv*, C-D-uppsats i arkeologi, Umeå universitet, institutionen för arkeologi, VT-1999.

Bramstång, Gunnar: *Konungens hov och slott. Några stats- och förvaltningsrättsliga synpunkter*. Promemoria. Citeras som ”Bramstång, Hov och slott”.

Lindman, Jan: Presentation för Förtjänstutredningen den 6 maj 2020 (bildspel och föredragning).

Magnergård, Hannes: *De kungliga svenska riddarordnarna – tillhör de sfären av kungliga prerogativ?* Examensarbete, Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet HT 2002.

Pettersson, Jonathan: *Det medeltida krongodset. Om fiscus regius, busbyar och Uppsala öd*, Magisteruppsats vid ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet, HT-1998.

Staaf, Catharina: *De kungl. hovstaternas ställning*, Promemoria, Justitiedepartementet, 1993-06-09.

Sterzel, Fredrik: *Konungens s.k. apanage och anknyttande frågor*, Promemoria 1996-06-28.

Sunnqvist, Martin: ”Coats of arms of Swedish royal dukes, 1557-2017” i *Genealogica & Heraldica, XXXII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Glasgow 2016*, under publicering troligen 2021. (Cit. Sunnqvist Coats of arms of Swedish royal dukes.)

Victorin, Lena Liljegen: *Kungens normgivningsmakt på Djurgården*, kandidatuppsats LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats VT2017.

Wetter, J. Gillis: *Yttrande över Justitiedepartementets promemoria avs. de kungl. hovstaternas ställning (i statsrättsligt hänseende)*, Promemoria 1993-08-28.

Regeringskansliet

103 33 Stockholm Växel 08-405 10 00 www.regeringen.se

ISBN 978-91-525-0205-1 ISSN 0375-250X

Ömslag: Elanders Sverige AB
Bild: Agneta S Öberg